Stéphane Courtois

Historia

LENIN

INVENTATORUL TOTALITARISMULUI

Lucrare distinsă cu Grand Prix de la Biographie Politique 2018
și Grand Prix du Livre d'Histoire 2018

POLIROM

Table of Contents

Introducere. „Marele Lenin”
1. O copilărie privilegiată într-o Rusie frământată
2. O adolescenţă distrusă
3. Cernîşevski şi matricea regenerării revoluţionare
4. Neceaev, erou al violenţei revoluţionare
5. Naşterea ideologului
6. De la paradisul siberian la infernul revizionist
7. Criza fondatoare
8. Naşterea lui „Lenin”
9. Bolşevic
10. Partidul leninist
11. Se anunţă furtună deasupra Rusiei
12. Revoluţia neterminată
13. „Înfrângere în toate punctele liniei de luptă”
14. Lovitura de la Praga
15. „Divina surpriză”
16. Blitzkrieg politic
17. Asaltul
18. Dictatura „proletariatului”
19. Asasinarea premeditată a democraţiei ruse
20. Război civil, teroare şi comunism de război
21. O, furie! O, disperare!
22. Eterna reîntoarcere
Note
Index
Mulţumiri
Cuvântul traducătorului

Stéphane Courtois

LENIN

INVENTATORUL TOTALITARISMULUI

Traducere de Ana Ciucan Ţuţuianu

POLIROM
2019

Stéphane Courtois, *Lénine, l'inventeur du totalitarisme*
Copyright © Perrin, un département d'Édi8, 2017
© 2019 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53
ISBN ePub: 978-973-46-7706-1
ISBN PDF: 978-973-46-7707-8
ISBN print: 978-973-46-7663-7
Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: © Lebrecht Music & Arts/Alamy Stock Photo
Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!
Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

STÉPHANE COURTOIS este istoric şi director de cercetări onorific la Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Specialist în comunismul francez şi internaţional şi în problemele totalitarismului, director al revistei *Communisme*, director al colecţiei „Démocratie ou totalitarisme" (Le Rocher). Autor a numeroase lucrări, a fost mai ales artizanul principal al volumului *Le Livre noir du communisme* (Robert Laffont, 1997; trad. rom. *Cartea neagră a comunismului*, 1998). De acelaşi autor, la Editura Polirom au mai apărut *Dicţionarul comunismului* (coord., 2008), *Comunism şi totalitarism* (2011) şi *Discursul politic rus de la al Doilea Război Mondial la conflictul ruso-ucrainean* (coord., 2017).

Pentru Claudine, care m-a eliberat de Lenin şi de leninism.
În amintirea lui Annie Kriegel, care m-a învăţat să-l înţeleg pe Lenin.

„Ochii albaştri ai Revoluţiei strălucesc de o cruzime necesară.”

Louis Aragon[1]

Introducere
„Marele Lenin”

La sfârşitul lui septembrie 1992, imediat după ce URSS făcuse implozie, m-am dus la Moscova pentru prima oară. Munceam ca un ocnaş în arhivele Internaţionalei Comuniste, care începeau să se deschidă, dar cum duminica era liberă, am mers împreună cu nişte prieteni ruşi la imensul talcioc unde erau etalate sub cerul liber, pe hectare întregi, vechituri ale defunctului regim – drapele comuniste, insigne şi busturi cu efigia lui Lenin, şepci ale Armatei Roşii, uniforme de generali, totul de-a valma, într-o grămadă uriaşă. Vremea era minunată, deşi deja rece. Aveam şapca mea veche cumpărată la Paris, un impermeabil cu glugă uzat şi o barbă stufoasă. Despărţit pe moment de prietenii mei, i-am căutat cu privirea, ţinând mâna dreaptă streaşină pentru a mă apăra de strălucirea soarelui, care-mi venea în ochi în acel început de toamnă. Deodată, apărut pe neaşteptate, un rus uriaş de vreo cincizeci de ani s-a proţăpit în faţa mea, şi-a pus şi el mâna streaşină la ochi şi a început să strige: „Lenin! Lenin!”. Uluit la început, am înţeles de îndată că, având în vedere înfăţişarea mea, mă luase drept un rus obişnuit care repeta gestul remarcat de mii de ori în tablouri, afişe şi la statui: cu capul descoperit sau acoperit cu o şapcă de muncitor şi cu mâna dreaptă streaşină la ochi, Lenin privea în depărtare „viitorul luminos” al comunismului. Un reflex pavlovian m-a făcut să răspund aproape automat ca fost militant maoist ce mă aflam: „Lenin! Lenin!”, răspuns ce i-a luminat faţa necunoscutului care-şi continuă drumul. Era clar că tocmai întâlnisem un nostalgic al comunismului, un pur care credea încă în „marele Lenin”.

Abia îmi revenisem, că m-am şi oprit în faţa unei statuete din oţel a lui Lenin, pe care am cumpărat-o cu câţiva dolari, nu doar dintr-un vechi obicei de amator de vechituri, ci şi pentru că acea statuetă reprezenta un Lenin neliniştitor, pe care unul dintre prietenii mei ruşi l-a comentat imediat: „Ai

văzut ochii nebunului!”. Astfel, la o distanţă de câteva minute, doi ruşi exprimau o viziune total opusă despre acest om care, la o sută de ani după lovitura de teatru mondială din 7 noiembrie 1917, a lăsat urme adânci în istoria secolului XX… şi chiar şi în aceea a secolului XXI, după cum o demonstrează lupta în jurul memoriei lui şi reînvierea repetată a mitului său în Rusia şi în alte locuri. Această întâmplare, aparent neînsemnată, este exact tipul de declic care îi provoacă istoricului o reacţie în lanţ aproape necontrolabilă. Mai ales când este dublată, douăzeci de ani mai târziu, de un eveniment cu sens opus.

Joi, 21 noiembrie 2013, am avut onoarea să prezint la Academia de Ştiinţe a Ucrainei, în Kiev, comunicarea de deschidere a unui colocviu internaţional consacrat „Memoriei victimelor Holodomorului”. În ucraineană, *Holodomor*, care înseamnă „exterminare prin foame”, este numele emblematic dat foametei organizate în anii 1932-1933 de către puterea stalinistă împotriva ţărănimii din estul Ucrainei, care a provocat moartea a milioane de oameni – bărbaţi, femei şi copii. Ferm hotărât să înăbuşe orice tendinţă de autonomie ucraineană, Stalin pusese, în continuare, să fie exterminată o mare parte a elitelor naţionale ale Republicii Socialiste Ucrainene, inclusiv comuniste. Apoi iniţiase memoricidul[1], interdicţia absolută de a evoca tragedia, pentru a împiedica victimele să se recunoască în această calitate şi să-i indice pe cei care le fuseseră călăi. Un memoricid întreţinut de urmaşii săi până la sfârşitul anilor 1980.

La sfârşitul după-amiezii, în timp ce discutam cu un prieten ucrainean în apropierea Parlamentului, brusc, acesta a fost acostat de un deputat agitat care l-a informat că preşedintele în exerciţiu, Viktor Ianukovici, tocmai declarase că nu va semna acordul de asociere dintre Ucraina şi Uniunea Europeană, prevăzut pentru 29 noiembrie. Această schimbare totală, care lăsa să se întrevadă o apropiere a regimului de Rusia, a generat imediat o agitaţie vizibilă şi o tensiune foarte mare. Le-am resimţit în aceeaşi seară la Opera din Kiev, la premiera mondială a unei opere a compozitorului american de origine ucraineană Virko Baley, consacrată *Holodomorului* şi intitulată *Pământ roşu. Foamete*. Am fost solicitat să spun câteva cuvinte înainte de reprezentaţie şi am insistat asupra faptului că „a venit timpul formării unei memorii europene comune a teribilului secol XX, o memorie care să ţină seama nu doar de o tragedie sau alta, ci de toate tragediile”. În foaierul Operei, unde se dădea o mică recepţie după reprezentaţie, discuţiile

despre decizia lui Viktor Ianukovici erau aprinse. Iar la ieşire, câteva zeci de tineri manifestanţi fluturau paşnic steaguri ucrainene şi europene.

A doua zi dimineaţa, în cea mai mare clădire din Kiev – fostul Muzeu Lenin, devenit Casa Ucrainei – au fost inaugurate două expoziţii simultane organizate de asociaţia Platform of European Memory and Conscience[2]: una era numită „Executaţi prin foamete: genocidul necunoscut al ucrainenilor", iar cealaltă, „Totalitarismul în Europa", prezenta în paralel cele două mari regimuri totalitare ale anilor 1930 şi 1940, comunist şi nazist. Şi acolo, în prezenţa primilor trei preşedinţi ai republicii independente Ucraina, am reamintit importanţa noţiunii de „totalitarism" şi influenţa *Cărţii negre a comunismului*[3], care tocmai fusese publicată în ucraineană.

Dar deja reflecţia istorică era luată de valul de indignare ce zguduia Kievul. Turna cu găleata în ziua aceea şi toţi se întristau, văzând în acest semn al cerului reaua prevestire care avea să împiedice orice manifestare de protest. În drum spre aeroport, cu acelaşi prieten ucrainean, am trecut prin faţa faimoasei statui a lui Lenin care trona în centrul oraşului, un uriaş bust monobloc din granit roz. Dezamăgit, l-am întrebat, puţin răutăcios, dacă acea statuie va dispărea cândva din peisaj. Nu mi-a răspuns. Eram amândoi, atunci, foarte departe de-a ne imagina incredibila înlănţuire a evenimentelor care, în câteva zile, avea să ducă la marea revoltă din Piaţa Maidan şi, din 8 decembrie, la căderea şi distrugerea statuii omului care a fost inventatorul şi iniţiatorul primului regim totalitar şi printre ale cărui prime acte s-a numărat declararea războiului împotriva Ucrainei independente. Şi în curând, în timp ce Vladimir Putin organiza ocuparea Crimeii şi rebeliunea din Donbas, peste 1.200 de statui ale „marelui Lenin" din cele 5.500 care marcau cu amprenta lor sovietică solul ucrainean – cea mai înaltă avea 20 de metri, opt etaje! – au fost culcate la pământ, învinse. Ultima, aproape cinci tone de fierărie, a căzut pe 24 octombrie 2016, la Novgorod-Severski. Deleninizarea era, în sfârşit, în desfăşurare.

Încă o dată – ca de atâtea ori – zgomotul şi furia istoriei constrângeau istoricul contemporaneităţii să iasă din biblioteci, din arhive şi din cabinetul lui de lucru pentru a se implica în dezbaterea publică şi a încerca să aducă lămuriri, în măsura modestelor sale mijloace. Fost militant stângist din 1968 până în 1972, „revoluţionar de profesie", deşi foarte incompetent în toate domeniile exceptându-l pe acela al agitaţiei şi propagandei, eram în mod firesc purtător al mitului „marelui Lenin", acest uriaş al istoriei, acest geniu

al revoluţiei glorificat de jurnalistul comunist american John Reed în volumul lui *Zece zile care au zguduit lumea*, apărut încă din 1919 şi devenit cartea de căpătâi a tuturor revoluţionarilor, din anii 1920 până azi, trecând prin mai ’684. Până atunci personaj central al mitologiei Partidului Comunist Francez, Lenin devenise favoritul stângiştilor. La toate manifestaţiile, troţkiştii cântau: „Suntem copiii lui Lenin”. Maoiştii, la rândul lor, scandau, în cadenţă: „Marx! Engels! Lenin-Stalin-Mao!”. Marxismul radical al lui Lenin, chemările lui constante la insurecţie armată şi la război civil, respingerea patriotismului şi internaţionalismul lui intransigent încărcau agresivitatea noastră post-adolescentină. Şi ne permiteau mai ales să ne revărsăm furia asupra militanţilor PCF, calificaţi ca „revizionişti” de maoişti şi ca „stalinişti” de troţkişti. Ce regal, să înghesui în faţa unei adunări studenţeşti un comunist, administrându-i un citat sau altul din Lenin, profetul rămas maestru al gândirii, dar şi loc al memoriei centrale pentru comuniştii de orice fel şi chiar pentru numeroşi socialişti5 .

Acest mit al „marelui Lenin” a apărut foarte de timpuriu în Rusia, susţinut încă din 1920, cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a conducătorului bolşevic, de începutul unui cult al personalităţii care, după moartea lui la vârsta de 53 de ani, avea să ia proporţiile unei idolatrii mondiale. Încă din 23 ianuarie 1924, *L’Humanité*, ziarul lui Jean Jaurès, abil recuperat de foarte tânărul PCF, titra cu litere mari LENIN A MURIT şi îi consacra prima pagină sub titlul „Geniul revoluţiei”. Abia dispăruse acest „geniu”, că toţi comuniştii s-au apucat să-i facă mitul intangibil. Cel mai blând lucru pe care îl putem spune e că au acţionat în stil mare: îmbălsămarea corpului; construirea unui mausoleu în Piaţa Roşie, în faţa Kremlinului, pentru ca poporul să poată adora idolul; difuzarea largă de fotografii cu Lenin, cel mai adesea trucate6, menite să înlocuiască icoana în izba mujicului – „omul”, ţăranul de bază, transformat curând în colhoznic; ridicarea în număr tot mai mare de statui din ce în ce mai nemăsurate; instalarea de basoreliefuri pe clădirile noi – chiar şi pe insula Capri, unde Lenin îşi petrecuse vreo douăzeci de zile7; multiplicarea bibelourilor; fără să uităm biografiile edificatoare, magnificele albume hagiografice8, filmele pseudo-istorice precum cele ale lui Mihail Romm – *Lenin în Octombrie*, apoi *Lenin în 1918*, refăcute de la cap la coadă în vremea lui Hruşciov,

pentru a elimina din ele imaginea lui Stalin[9] –, cântecele, plus premiile Lenin şi ordinele Lenin decernate din abundenţă de regimul sovietic. Fiecare oraş sau sat sovietic avea o stradă Lenin, un bulevard Lenin, o piaţă Lenin, extinse în scurt timp în toate ţările Europei Centrale şi de Est comuniste, după 1945. Sankt-Petersburg/Petrograd a fost rebotezat Leningrad pentru a simboliza atât răsturnarea autocraţiei Romanovilor, detestată de bolşevici, cât şi naşterea unui regim şi a unei societăţi comuniste puse sub autoritatea genialului gânditor. Moscova a început să adune şi cea mai mică însemnare a marelui om şi a demarat publicarea *Operelor* lui – niciodată „complete" –, care în anii 1960 aveau să numere 55 de volume în rusă şi 45 în franceză; *Opere* publicate în comun de editurile PCF şi ale Moscovei, peste 20.000 de pagini! Să adăugăm la acestea nenumăratele locuri de memorie pios onorate de comuniştii din lumea întreagă, peste tot unde a poposit Lenin – Londra, Zürich, Geneva, Capri şi chiar Longjumeau, unde a organizat în 1911 o şcoală militantă. Şi mai ales Paris, unde, în anii 1950, apartamentul în care a locuit din 1909 până în 1912, pe strada Marie-Rose nr. 4, arondismentul 14, a fost cumpărat de PCF; în vizită în Franţa, Nikita Hruşciov a fost acolo pe 25 martie 1960, însoţit de Maurice Thorez. Apartamentul a fost chiar transformat în Muzeul Lenin – conform Legii nr. 2002-5 din 4 ianuarie 2002 –, care putea fi vizitat pe bază de întâlnire stabilită în prealabil până în 2007, an în care a fost revândut, înainte ca placa memorială de pe faţadă să fie scoasă de coproprietari. Să nu uităm nici nenumăratele străzi şi pieţe din municipiile comuniste franceze sau italiene. Numai în cartierele mărginaşe pariziene, Lenin poate să se laude că dispune de 13 străzi largi, şapte străzi obişnuite, trei pieţe, două bulevarde, un scuar, un pasaj şi… o fundătură. Să-l adăugăm, pentru ca nimeni să nu fie uitat, pe cântăreţul de rock alternativ brazilian Lenin, pe numele lui adevărat Oswaldo Macedo Pimentel. Şi chiar pe Michel Sardou, care a creat în 1983 cântecul *Vladimir Ilici*, în care îndrăznea să facă o paralelă scandaloasă:

Lenin, ridică-te, au înnebunit,
Tu, care ai călătorit într-un vagon plumbuit!
Când îl vezi pe Sfântul Părinte, vărul tău polonez,
Binecuvântându-şi toţi credincioşii din maşina-i blindată.
Unde au dispărut drumurile speranţei?

În ce noapte, în ce adâncă ceaţă?
Nimic nu s-a schimbat, oropsiţii sorţii
N-au găsit ieşirea din infern.
Tu, care ai visat la egalitatea dintre oameni,
Tu trebuie să cazi din înaltul eternităţii tale.

Să-i reamintim lui Michel Sardou că în aprilie 1917 Lenin a fost cel care se urcase pe o maşină blindată şi că dacă Ioan Paul al II-lea a fost constrâns să se deplaseze în papamobil e pentru că un agent comunist a încercat să-l asasineze în 1983… Oricum, „marele Lenin" a fost împodobit cu toate virtuţile: un om dezinteresat, care trăia cu o modestie aproape ascetică, plin de abnegaţie, în stare să-şi compromită sănătatea pentru a sluji revoluţia, plin de curaj fizic, stăpân totdeauna pe sine în cele mai periculoase momente; dar şi un conducător uman, generos, accesibil tuturor, un mare democrat, sever, dar drept; un strateg genial dublat de un savant atât în economie, cât şi în filosofie şi, în plus, un muncitor extraordinar, cu o voinţă de fier şi practicând o disciplină „bolşevică"; *last but not least*, un om sensibil la muzică şi la farmecul naturii, care adora să fredoneze cântecele de luptă ruseşti sau franceze şi forma cu Nadejda Krupskaia cuplul revoluţionar model.

Că această idolatrie, răspândită de regimurile şi militanţii comunişti, indiferent de nuanţa lor – sovietici ortodocşi, troţkişti, maoişti, castrişti, enverhodjişti, kim-il-sungişti, posadişti –, a fost puternică atât timp cât URSS exista şi sistemul comunist mondial era la apogeu este de înţeles. Dar că ea a persistat până azi, la un sfert de secol după prăbuşirea a ceea ce François Furet a numit o „iluzie"[10], iată ce e surprinzător. În Rusia propriu-zisă, ca şi în Bielorusia şi în fostele republici sovietice, n-a intervenit nicio deleninizare a spaţiului public. Miile de statui şi de basoreliefuri sunt tot acolo şi chiar servesc drept puncte de întâlnire pentru partizanii Rusiei lui Putin, ca şi în estul Ucrainei. Chiar şi în Franţa asistăm la numeroase manifestări de filoleninism. În 2010, la Montpellier, fostul lider maoist ajuns preşedinte socialist al regiunii, George Frêche, a hotărât să creeze o piaţă a Marilor Oameni ai secolului XX şi a pus să fie înălţată acolo o statuie impozantă a lui Lenin, alături de cele ale lui De Gaulle şi Churchill – doi oameni care, în anii 1918-1920, au luptat pe plan militar împotriva regimului bolşevic. Pierdută în mijlocul insulelor Loarei, o adoratoare a deschis de ani de zile, la Chalonnes-sur-Loire, un bistrou în onoarea lui

Lenin, Cafeneaua Lenin, susţinută de cei 5.000 de aderenţi ai asociaţiei sale, bistrou căruia cotidianul *Le Monde*, condus pe atunci de fostul troţkist Edwy Plenel, n-a pierdut ocazia să-i consacre o întreagă pagină[11]. Vladimir Ilici are chiar şi dreptul, în virtutea centenarului revoluţiei din 1917, la o bandă desenată în care o viziune saint-sulpiciană asupra revoluţiei este scăldată într-o neverosimilă romanţă sentimentală cu Nadejda Krupskaia[12]. Din fericire, englezii, cu umorul lor tradiţional, publicaseră încă din 1977 o alta, intitulată *Lenin for beginners*, mult mai apropiată de eroii din *Les Pieds Nickelés* şi chiar ilară[13]…

Sâmbătă, 23 februarie 2008, trecând prin faţa faimosului hotel de lux parizian Plazza Athénée, am observat eu însumi o superbă Bentley care staţiona şi avea pe capotă ca ornament un mic bust al lui Lenin din argint, încins cu o eşarfă roşie; probabil maşina unuia dintre acei miliardari ruşi proveniţi din rândurile KGB-ului. Până şi amatorii de artă sunt pasionaţi de Lenin: pe 8 decembrie 2013 a fost scos la licitaţie la Deauville bustul lui din marmură, estimat la o sumă frumuşică de 8.000 până la 12.000 de euro! Pe 30 septembrie 2014, Drouot propunea o fotografie a cunoscutului sculptor César tronând în mijlocul unor statui ale lui Lenin. Pe 10 octombrie 2014, tot la Drouot era o imensă pânză cu un *Discurs al lui Lenin în faţa poporului* – „şcoala sovietică a secolului XX”, zicea catalogul cu o expertiză afectată –, estimată între 1.200 şi 1.500 de euro. La 15 aprilie 2015, un plic doar cu semnătura lui Lenin a fost adjudecat cu 11.000 de euro, la care se adăugau 25% taxe. Roşul este de aur. Hotărât lucru, fetişismul comunismului n-a murit şi asta nu pare să şocheze pe nimeni.

Dacă Lenin păstrează o cotă aşa de bună – de dragoste şi financiară –, probabil trebuie să vedem aici efectul alunecării „marelui Lenin” spre „bunul Lenin”, prin opoziţie cu „răul Stalin”. O alunecare ce a fost rodul unei operaţii pregătite cu meticulozitate la începutul lui 1956 de Biroul Politic sovietic cu ocazia celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), reunit în faţa conducătorilor comunişti veniţi din întreaga lume. Într-adevăr, pe 25 februarie, prim-secretarul Nikita Hruşciov a convocat o şedinţă cu uşile închise a delegaţilor sovietici, unde a detonat bomba „raportului său secret”[14]. La trei ani după moartea lui Stalin, era vorba de o remarcabilă manevră politică şi ideologică menită să asigure „albirea” – dacă se poate îndrăzni această expresie, apropo de „roşii” – întregii conduceri care participase de departe şi mai ales de aproape la

instaurarea terorii şi care dorea de-acum să interpreteze aria celui „responsabil, dar nu vinovat”. Vinovatul, acest mizerabil, era „Stalin cel rău”, blamat şi acoperit de injurii timp de mai multe ore în faţa delegaţilor năuciţi. Oh, desigur, Stalin fusese un mare revoluţionar până în 1934, iar Hruşciov a avut mare grijă să nu critice masacrele războiului civil, crearea Gulagului sau chiar Holodomorul; dar îi reproşa „Tătucului popoarelor” că reprimase câţiva lideri comunişti buni şi mai ales că îmbătrânise urât după 1934.

Mesajul era clar: s-a întors pagina şi noua conducere nu va mai ameninţa membrii nomenclaturii, care vor putea de acum să profite în deplină linişte de faptul că sunt mai egali decât ceilalţi cetăţeni sovietici. Dar „raportul secret” mergea mult mai departe. El masca o uriaşă operaţie de autoamnistiere a liderilor şi a cadrelor staliniste din anii 1920-1950 – atât în URSS, cât şi în Europa Centrală şi de Est – şi de amnezie obligatorie în privinţa milioanelor de asasinaţi cu un glonte în cap, de morţi de foame, de *zek*-i trimişi în Gulag şi familii distruse.

Pentru a impune mesajul, Hruşciov mizase totul pe decuplarea celor două figuri emblematice care până atunci, sub autoritatea abilă a Conducătorului (*Vojd*), simbolizaseră regimul şi continuitatea lui. Această decuplare permitea, desigur, debarasarea de un Stalin compromiţător, dar mai ales relegitimarea regimului şi a ansamblului mişcării comuniste doar în jurul figurii fondatorului ei, Lenin. Pe scurt, o întoarcere la izvoarele bolşevismului, în toată puritatea lui. Timp de 35 de ani, operaţia a reuşit de minune, deşi a fost tulburată puţin de Mao Zedong, care a strigat foarte repede că e revizionism şi a stârnit în cele din urmă o adâncă neliniştе în întregul lagăr comunist atunci când „raportul secret” a scăpat în Vest şi a fost publicat de *New York Times* pe 16 martie 1956, apoi de *Le Monde*, în iunie acelaşi an. Pentru a atenua şocul suferit de militanţi, PCF a inventat „raportul atribuit tovarăşului Hruşciov”, deşi şeful PCF, Maurice Thorez, avusese cunoştinţă de el în timp real, la Moscova, cu ocazia congresului. Treptat însă, figura lui Stalin s-a şters, exceptând China şi mişcarea maoistă, şi a reapărut cea a lui Lenin în plină lumină. Până în acea zi din decembrie 1991, când URSS s-a prăbuşit, antrenând cu ea PCUS şi întregul sistem comunist mondial.

Brusc, imaginea „bunului Lenin” a început să pălească. Arhivele se deschideau la Moscova, revoluţia documentară era în desfăşurare[15]; în fosta URSS şi în Europa Centrală şi de Est, limbile se dezlegau, victimele

comunismului vorbeau. Trebuia revizuită în întregime istoria comunismului sovietic. Până atunci, vulgata afirma că revoluţia rezultase din războiul capitaliştilor. Criza diplomatică începută pe 28 iunie 1914 prin asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand şi a soţiei lui, la Sarajevo, dusese în câteva săptămâni şi într-un mod aproape ascuns la declanşarea Primului Război Mondial, care, după patru ani de teribile lupte şi îngrozitoare hecatombe umane, se încheiase fără doar şi poate cu victoria democraţiilor franceză, britanică şi americană şi a aliaţilor lor, dar şi cu prăbuşirea a patru imperii – al Romanovilor, al Habsburgilor, al Hohenzollernilor şi Otoman – şi mai ales cu victoria bolşevicilor. Or, dintr-odată, Cenuşăreasa devenea dovleac şi magnifica epopee a primei puteri comuniste din istorie era redusă la apariţia unui fenomen inedit care deschidea era tiraniilor din secolul XX: totalitarismul[16].

Pe 7 noiembrie 1997, impusă de aniversare, publicarea în Franţa – înainte de a fi publicată în toată Europa şi tradusă în 26 de limbi – a *Cărţii negre a comunismului*[17] a pus paie pe foc. Partea cea mai nouă a cărţii era capitolul introductiv consacrat perioadei leniniste a puterii sovietice, în care Nicolas Werth dădea o mulţime de informaţii inedite despre participarea personală a lui Lenin la instaurarea războiului civil, a terorii, a sistemului concentraţionar, a masacrelor comise asupra civililor fără apărare, a folosirii înfometării ca armă de distrugere în masă a opozanţilor. Clanul comunist şi stângist – până la prim-ministrul şi fostul troţkist Lionel Jospin –, care aderase la legenda inventată de Hruşciov, a fost îngrozit de sacrilegiu şi a ţipat ca din gură de şarpe[18]. Totuşi, arhivele arătau că Stalin nu fusese altceva decât un bun elev al profesorului său. Represiune, teroare utilizată ca mijloc de guvernare, procese trucate, exterminarea în masă a opozanţilor după criterii de clasă, suprimarea proprietăţii private, distrugerea ţărănimii şi a clasei muncitoare recalcitrante, instalarea unui sistem concentraţionar, expulzarea cetăţenilor indezirabili, cenzură generalizată, exportarea revoluţiei în străinătate, agresiuni militare împotriva unor ţări independente, tot atâtea caracteristici ale puterii staliniste din anii 1920-1953 care fuseseră inaugurate sub Lenin şi de către Lenin. Cel care fusese până atunci, „de la Atlantic la Ural”, gloriosul simbol memorial al comuniştilor se transforma brusc într-un simbol invers, al opresiunii, crimelor şi tragediilor.

Drept urmare, se punea o delicată problemă istorică. Dacă de la scrierile lui George Orwell, Hannah Arendt, Raymond Aron şi ale multor alţi autori nimeni – cu excepţia câtorva dinozauri comunişti – nu contesta natura totalitară a regimului stalinist, revoluţia documentară provocată de deschiderea arhivelor nu îndemna oare să se considere că Lenin era adevăratul inventator al sistemului politic inedit care se dezvoltase în URSS, chiar dacă se putea crede că Stalin îl aplicase cu un spirit sistemic şi la o scară remarcabilă?

„Totalitarism". Timp de decenii, numeroşi autori care, din motive ideologice şi politice, refuzau să ia în considerare o comparaţie între comunism, fascism şi nazism au respins acest termen, descalificat rapid ca un „concept al Războiului Rece" inventat de intelectuali americani asociaţi cu CIA. În realitate, termenul „totalitar" apăruse încă din anii 1923-1924 în scrierile lui Giovanni Amendola, un ziarist democrat italian, care a caracterizat astfel sistemul electoral inaugurat de Mussolini pentru a-şi asigura o majoritate absolută în Parlament[19]. Adjectivul a fost reluat şi revendicat din 1925 de liderul fascismului, pe care sociologul şi socialistul francez Marcel Mauss, reluând o expresie a lui Kautsky, l-a numit atunci „maimuţa lui Lenin"[20]. Or, apariţia unei noi tehnologii indica suficient naşterea unui fenomen politico-ideologic inedit. La fel se întâmplase deja în cazul termenilor „comunist" şi „comunism" în 1797, apăruţi sub pana lui Restif de La Bretonne[21], apoi al lui „socialism" în 1830, sub aceea a lui Pierre Leroux, sau al lui „bolşevism", termen inventat de Lenin în 1903, înaintea celui de „genocid", creat de Raphael Lemkin în 1944[22]. În perioada interbelică, zeci de autori europeni şi anglo-saxoni s-au gândit la asta, şi chiar mai intens între toamna lui 1939 şi primăvara lui 1941, când alianţa dintre Hitler şi Stalin a confirmat pertinenţa comparaţiei dintre regimul sovietic şi cel nazist şi a dat, dincolo de aparentele lor conflicte ideologice, o consistenţă istorică uimitoare – şi explozivă! – fenomenului[23]. Această reflecţie colectivă a atins apogeul la un colocviu consacrat „statului totalitar" organizat în noiembrie 1939, la Philadelphia, de Societatea Americană de Filosofie; intervenţia cea mai remarcabilă a fost, fără îndoială, cea a istoricului american specialist în naţionalismul francez Carlton J.H. Hayes, despre „Noutatea totalitarismului în istoria civilizaţiei occidentale"[24].

Pe 22 iunie 1941, atacul german împotriva URSS a pus, brusc, frână acestei reflecţii. Din evidente raţiuni politice şi militare impuse de Marea Alianţă dintre Churchill şi Stalin – cărora în scurt timp li s-a alăturat Roosevelt – contra Germaniei naziste, comparaţia şi deci noţiunea însăşi de totalitarism nu mai erau de actualitate. Iar pasiunea pentru revoluţia bolşevică, pe care François Furet a numit-o „farmecul universal al lui Octombrie", a fost, la puţin timp după aceea, puternic întărită de aura universală a Stalingradului. Imensele pierderi ale Armatei Roşii, puse de propaganda sovietică pe seama eroismului soldatului mai degrabă decât pe incompetenţa unor conducători, şi victoria asupra nazismului au şters din memoria colectivă mondială amintirea victimelor comunismului, a războiului civil rus, a planului cincinal, a colectivizării forţate şi a Marii Terori din 1937-1938. Mai ales că această amintire străpunsese deja destul de greu zidul tăcerii, al minciunii, al dezinformării şi al propagandei comuniste de-a lungul perioadei interbelice[25]. Expresia cea mai faimoasă a acestei ştergeri a fost apostrofa lui Jean-Paul Sartre în 1965: „Orice anticomunist este un câine. Nu mă dezic de asta, nu mă voi dezice niciodată".

Totuşi, imediat după război, reflecţia şi-a reluat cursul, întâi prin intermediul literaturii, graţie romanelor profunde ale lui Arthur Koestler – *Zero şi infinitul* (*Întuneric la amiază*) – şi George Orwell – *O mie nouă sute optzeci şi patru*, apoi *Ferma animalelor* –, a căror ştafetă a fost preluată în anii 1970 de albanezul Ismail Kadare. Repornirea reflecţiei universale a fost provocată încă din 1951 de acel *magnum opus* al filosoafei evreice germane Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, al cărui prim volum tratează colonialismul, iar al doilea antisemitismul, în timp ce ultimul e consacrat sistemului totalitar propriu-zis[26]. Dar, ciudat, în niciun moment Arendt nu situa cu precizie apariţia fenomenului. Apropo de URSS, ea evocă un fel de lovitură de stat a lui Stalin în 1929, căreia arhivele nu i-au păstrat urma, doar dacă nu cumva a fost vorba de o lovitură de stat permanentă, de când Stalin fusese numit secretar general al partidului în 1922 de către Lenin. Cât despre acesta din urmă, el abia dacă era citat şi puterea lui dintre anii 1917 şi 1923 era calificată doar ca „dictatură revoluţionară"[27]. În Franţa, abia în 1972 Jacques Julliard – pe atunci istoric al mişcării muncitoreşti franceze, cofondator al catedrei de istorie a universităţii din Vincennes şi foarte

angajat pe lângă PSU şi CFDT – a smuls după o luptă dură traducerea celui de-al treilea volum. Cu alte cuvinte, puterea politică şi ideologică a PCF şi alianţa istorică – Rezistenţa şi Eliberarea –, apoi „obiectivă" dintre gaullişti şi comunişti, ca şi reactivarea mitului revoluţionar în 1968 au interzis multă vreme orice abordare a problemei totalitare. Nu am nevoie de altă dovadă decât excelentul volum colectiv *Lenin*, publicat tot în 1972, de autori foarte competenţi – Alain Besançon, François Fejtö, Roger Garaudy, Annie Kriegel, Kostas Papaïoannou… Alain Besançon rezuma clar dificultatea:

> La sfârşitul vieţii lui, Lenin lua toate deciziile în mod autocratic, nu mai suporta critica, guverna prin intermediul birourilor şi poliţiei, aresta şi împuşca opoziţia, exercita asupra presei o cenzură mult mai severă decât cenzura ţaristă. Dar atât de complet era barajul ideologic, atât de perfect sistemul lui de interpretare, încât ideea că era un dictator nu i-a trecut prin cap nicicând şi chiar istoricii informaţi ezitau să-l califice ca atare, în măsura în care această funcţie pare să presupună un minimum de conştiinţă de sine[28].

Or, niciunul dintre autorii acestui *Lenin* n-a evocat „totalitarismul", iar Roger Garaudy, care supervizase în anii 1960 publicarea în franceză a *Operelor* lui Lenin şi fusese exclus din PCF, publicase acolo chiar un capitol care omagia „umanismul" acestui „geniu"! Chiar dacă, dând dovadă de curaj, liberalul Raymond Aron şi marxistul Claude Lefort au abordat dimensiunea totalitară a comunismului, operaţia hruşcioviană de separare a lui Lenin de Stalin a întărit şi mai mult ideea esenţială că, dacă exista totalitarism, aşa ceva nu era posibil decât în timpul acestuia din urmă. Dar lipsa oricărei documentaţii din interiorul sistemului sovietic nu permitea să se meargă mai departe.

Or, căderea Zidului, implozia URSS, deschiderea arhivelor, înmulţirea mărturiilor au determinat schimbarea acestei situaţii de blocaj. Revoluţia documentară a permis accesul la numeroase surse care arătau rolul determinant al lui Lenin în organizarea tuturor elementelor constitutive ale unui regim totalitar; în paralel, schimbarea climatului intelectual a favorizat exprimarea unor noi analize istorice. Era începutul unei treceri de la imaginea „marelui" şi „bunului" Lenin spre „adevăratul" Lenin[29], în special în ceea ce priveşte problema Terorii, în care Nicolas Werth a arătat responsabilitatea originară şi foarte activă a şefului bolşevicilor. Devenea din ce în ce mai clar că Stalin se dovedise un credincios urmaş al mentorului său, de la care ştiuse să ia învăţăturile în materie de cucerire a puterii şi mai ales de menţinere la putere prin extinderea dictaturii. Cu

siguranţă, el sistematizase, generalizase şi radicalizase ideile şi practicile leniniste, dar modelul iniţial părea din ce în ce mai pregnant.

În consecinţă, imaginea dictatorului revoluţionar, mereu cu bune intenţii, dar constrâns să se supună „circumstanţelor", a început să dispară îndărătul celei mai neliniştitoare a fondatorului nemilos. Cu alte cuvinte, o revoluţie copernicană, iniţiată de mult timp de anumiţi observatori sau actori contemporani ai triumfului bolşevismului – ziaristul Claude Anet[30] sau fostul comunist Boris Souvarine[31] – şi câţiva istorici – Michel Heller[32] –, al căror discurs fusese respins cu eficacitate până în 1991 de puternica propagandă mondială a comuniştilor. În *Cartea neagră a comunismului*, Nicolas Werth punea implicit întrebarea fundamentală: fondator al primului regim comunist din istorie, Lenin nu era oare modelul lui Stalin şi deci inventatorul a ceea ce constituia specificul acestui regim, caracterul lui totalitar? Deodată, operaţia hruşcioviană de separare a lui Lenin de Stalin era anulată şi cele două personaje erau puse din nou împreună.

Această dimensiune totalitară poate fi definită destul de simplu prin patru caracteristici: monopolul politicului exercitat de un partid unic, condus de un lider carismatic, devenit un partid-stat prin absorbţia prerogativelor guvernamentale şi administrative ale statului în beneficiul partidului; monopolul unei ideologii ce guvernează ansamblul ideilor în toate domeniile – filosofie, ştiinţe, istorie, arte etc. – şi al mijloacelor de difuzare a acesteia prin presă, cărţi, învăţământ, mass-media etc., monopol asigurat printr-o cenzură generalizată; monopolul partidului-stat asupra tuturor mijloacelor de producţie şi de distribuire a bunurilor materiale, pe baza suprimării proprietăţii private; în sfârşit, teroarea de masă folosită ca mijloc de guvernare. Se subînţelege că, în funcţie de momente, aceste caracteristici puteau fi puse în aplicare cu mai mare sau mai mică intensitate[33].

Istoricul italian Emilio Gentile a propus în 2001 o definiţie mai precisă, care trimite atât la comunism, cât şi la fascismul mussolinian şi la nazismul hitlerist:

> […] fenomenul totalitar poate fi definit ca o formă nouă, inedită de experienţă de dominaţie politică pusă în aplicare de o mişcare revoluţionară, care profesează o concepţie integristă asupra politicii, care luptă pentru cucerirea monopolului puterii şi care, după ce l-a cucerit, pe căi legale sau ilegale, conduce sau transformă regimul preexistent şi construieşte un stat nou, bazat pe regimul partidului unic şi pe un sistem poliţist şi terorist ca instrument al revoluţiei permanente împotriva „duşmanilor interni". Obiectivul principal al mişcării totalitare este cucerirea şi transformarea societăţii, adică supunerea, integrarea şi omogenizarea celor guvernaţi pe baza

principiului primatului politicii asupra oricărui alt aspect al existenţei umane. Aceasta este interpretată conform categoriilor, miturilor şi valorilor unei ideologii palingenezice, dogmatizată sub forma unei religii politice, care doreşte să modeleze individul şi masele printr-o revoluţie antropologică, pentru a crea un nou tip de fiinţă umană, dedicată doar realizării proiectelor revoluţionare şi imperialiste ale partidului totalitar. Până la urmă, e vorba de întemeierea unei noi civilizaţii cu caracter supranaţional şi expansionist[34].

Emilio Gentile subliniază astfel deosebirea fundamentală dintre regimurile totalitare, necesarmente revoluţionare, şi regimurile autoritare, conservatoare chiar dacă sunt modernizatoare. O distincţie bine subliniată de Guy Hermet într-o carte importantă, *Démocratie et autoritarisme*[35].

Aceste limite fiind fixate, am căutat aici să stabilesc în ce împrejurări şi pe ce căi Vladimir Ilici Ulianov, zis Lenin, a ajuns să creeze primul regim totalitar din istorie. Şi să demonstrez futilitatea a două idei larg răspândite: pe de o parte, că regimul instaurat de Stalin după 1924 şi până în 1953, care va continua să fiinţeze cu o intensitate mai mult sau mai puţin ridicată până la implozia lui în 1991, avea puţin sau nu avea deloc de-a face cu cel instaurat de Lenin în noiembrie 1917; pe de altă parte, că Lenin a instaurat, între 1918 şi 1921, ceea ce s-a numit „comunismul de război”, caracterizat prin măsuri extreme în toate domeniile şi care a dat orientarea definitivă a regimului, sub constrângerea evenimentelor ce au survenit după ce el a luat puterea. Pentru această demonstraţie, m-am servit, bineînţeles, de o foarte vastă bibliografie, din care nu voi menţiona în notele din această carte decât lucrările pe care le-am citat direct. Lucrarea este o biografie a lui Lenin, dar cititorul erudit să nu se aştepte la revelaţii răsunătoare despre viaţa liderului bolşevic. M-am informat în această privinţă din lucrările şi mărturiile cele mai clasice, mergând de la Nikolai Valentinov până la Robert Service sau Dmitri Volkogonov. Am urmat acelaşi demers pentru istoria generală a Rusiei secolului al XIX-lea şi a revoluţiilor ruse din Februarie şi Octombrie, cu lucrările bine-cunoscute ale lui Michel Heller, Richard Pipes sau Orlando Figes. Iar pentru comunismul secolului XX m-am sprijinit pe recentul *magnum opus* al lui Thierry Wolton[36]. Sunt tot atâtea lucrări care există în franceză şi pe care cititorul le poate consulta cu uşurinţă.

Această carte este înainte de toate o biografie politică inspirată, cu toată modestia, de metoda lui Aleksandr Soljeniţîn, care, în marea lui operă *Roata roşie*, a încercat să pună în lumină „nodurile” ce structurează naraţiunea istorică a momentelor în care istoria basculează şi ia o direcţie iremediabilă.

Pentru a descoperi fiecare din aceste „noduri” care l-au condus pe Lenin la inventarea totalitarismului, am acordat mare atenţie lecturii *Operelor* sale, căci e adevărat că şi-a petrecut aproape 30 de ani din viaţă scriind întruna tracturi, articole, broşuri, cărţi şi note pentru uz personal. A trebuit extrasă din acest teribil înveliş ideologic şi din această logoree polemică gândirea intimă şi politică profundă, care l-a condus la confiscarea puterii şi la instaurarea unui tip de partid şi de regim care să se răspândească în întreaga lume. Şi, chiar dacă sistemul comunist mondial s-a prăbuşit în 1989-1991, exemplul puterii leniniste persistă în diferite ţări în care partidele comuniste au rămas la putere, iar urmele gândirii lui continuă să influenţeze şi astăzi dezbaterea publică. În aceste vremuri în care un nou totalitarism, inaugurat în 1979 de revoluţia islamistă a ayatollahului Khomeini[37] – inspirată din „manifestul” Fraţilor Musulmani din 1936 –, îşi proclamă voinţa de a-şi impune ideologia pe întreaga planetă, probabil că nu e inutil să avem o mai bună cunoaştere a modelului iniţial.

La 1 noiembrie 1917, în *Mercure de France*, Guillaume Apollinaire strecura un bileţel intitulat „Cum să numim actualul război”:

> S-a început prin a-l numi „războiul din 1911”, apoi, venind 1915, s-a spus „războiul european”, apoi, intrând în joc şi americanii, s-a vorbit de „război mondial” sau de „război universal”, ceea ce este un limbaj mai potrivit. „Marele război” are şi el partizanii lui. „Războiul naţiunilor” ar putea întruni nişte sufragii. „Războiul raselor” s-ar putea justifica. „Războiul alianţelor” ar merita să examinăm denumirea, ca şi „războiul libertăţilor” sau „războiul popoarelor”. Dar „războiul fronturilor” ar exprima poate mai bine caracterul acestei lupte uriaşe[38].

Poetul era foarte departe de a-şi imagina că opt zile mai târziu ar fi putut adăuga la lista lui în stilul lui Prévert „războiul civil” – în realitate, un război al claselor, războiul social –, mai întâi rusesc, dar ajuns curând „război civil european”[39], înainte ca Lenin să-l extindă în lumea întreagă sub eufemismul glorios de „Mare Revoluţie proletară mondială” şi să inaugureze era totalitarismelor.

1

O copilărie privilegiată într-o Rusie frământată

Călătorul european care ar fi pornit pe la 1890 într-o „croazieră istorică” în Rusia ar fi început cu vizitarea Kievului, leagănul Vechii Rusii, care, din secolul al IX-lea până în secolul al XIII-lea, a stăpânit un uriaş spaţiu slav ce se întindea de la Baltică la Marea Neagră şi unde a fost adoptată religia ortodoxă de Vladimir I în 988. Pe urmă s-ar fi dus la Moscova, un târg multă vreme pierdut în mijlocul pădurilor, dar unde, în 1547, Ivan al IV-lea, zis „cel Groaznic”, s-a autoproclamat „ţar al tuturor Rusiilor” în sânul formidabilului Kremlin. Ar fi urcat apoi spre capitala Sankt-Petersburg, cu palatele sale imperiale şi nopţile lui albe, de unde Petru cel Mare îşi impusese imperiul ca mare putere europeană. În sfârşit, pentru a se apropia de Rusia profundă, ar fi mers în Kazan, unde Ivan al IV-lea îi zdrobise pe tătari în 1552, pentru a întâlni un fluviu mitic, cel mai lung şi cel mai puternic din Europa, Volga; ar fi debarcat apoi la Simbirsk, orăşel căruia faimosul ghid german *Baedeker* – creat în 1832 – îi consacra câteva rânduri în 1893, după ce precizase „oprire între două şi cinci ore, suficient pentru a vizita oraşul”. Simbirsk era locul de naştere al lui Vladimir Ilici Ulianov, mai cunoscut sub pseudonimul de Lenin, rebotezat Ulianovsk după moarte.

Baedeker continua:

> Simbirsk, oraş de 39.000 de locuitori şi capitală de gubernie, e construit în amfiteatru pe malul abrupt al Volgăi şi oferă o privelişte foarte pitorească. Colina pe care e situat, înaltă de 125 de metri, se găseşte între Volga şi Sviaga, afluentul ei. Acest oraş este reşedinţa guvernatorului civil şi a unui episcop grec. Are 23 de biserici, dintre care două catedrale greco-catolice, o biserică romano-catolică şi una luterană. Mai are şi o moschee, două mănăstiri şi multe fabrici. Pescuit şi comerţ importante. Târg cunoscut în prima săptămână a Postului Mare[1].

Ghidul prezenta şi un scurt istoric al localităţii: „Simbirsk a fost întemeiat în 1648, după planurile boierului Bogdan Matveevici Kitrov. El l-

a înconjurat cu palisade, pentru a-l proteja de atacurile tătarilor […]. Oraşul a fost incendiat în 1670 de Stenka Razin, tâlhar de pe Volga, şi apoi a fost distrus aproape în întregime de foc în 1864". „Tâlharul" era un uimitor şef al cazacilor de pe Don, care în 1668-1669 a încercat să creeze o republică a cazacilor, apoi a condus, în sudul Rusiei, o mare revoltă ţărănească – *bunt*-ul care mătură totul în calea sa, oameni, animale, recolte şi clădiri. Simbirsk a rezistat revoltaţilor, care au fost zdrobiţi de armată; 800 dintre ei au fost spânzuraţi, iar Razin, luat prizonier, a fost dus la Moscova, torturat, spânzurat şi tăiat în bucăţi în public… înainte de a deveni un erou în literatura, cântecul şi filmele ruseşti şi chiar sovietice.

Cât despre incendiul care a mistuit trei sferturi din Simbirsk în 1864 şi a omorât sute de locuitori, acesta a permis ca oraşul să devină „modern, cu străzi drepte şi largi, cu aproape toate casele de lemn, cu parcuri şi grădini frumoase", chiar dacă *Baedeker* regreta că nu are „hotel propriu-zis, dar există case mobilate, aproape toate pe Strada Mare: *Iazikor*, *Troiţki*". În fine, ghidul menţiona „catedrala Sfintei Treimi, construită de nobilimea din Simbirsk în amintirea alungării francezilor în 1812".

Aşadar, în acest orăşel de provincie al imensului Imperiu Ţarist, cuibărit lângă formidabila Volga şi pe care Troţki îl va numi „cea mai înapoiată, cea mai deşertică dintre toate capitalele guberniilor de pe Volga"[2], s-a născut pe 22 aprilie 1870 al doilea fiu al Ulianovilor, Vladimir – în slavonă, Vladimir înseamnă „stăpân" sau „posesor al lumii" –, botezat în catedrala Sfântul Nicolae. Situat la 900 km distanţă de Moscova şi 1.500 km de Sankt-Petersburg, fără legături feroviare înainte de 1880, Simbirsk era asemenea vechilor cetăţi ruseşti populate în esenţă de nobilime, de birocraţia ţaristă, de negustori, de militari în garnizoană, de „mic-burghezi" – statut creat de Ecaterina cea Mare în 1775 pentru orăşenii care nu erau destul de bogaţi pentru a fi asimilaţi cu „negustorii" –, de oameni mărunţi şi de o masă de declasaţi. Un oraş fără industrie, dar întors spre fluviu, orientat spre pescuitul de sturioni, traficul fluvial şi faimoasele lui edecuri şi înconjurat de o lume obscură de ţărani iobagi.

Aici s-a născut Ivan Goncearov, care a creat în 1859 unul dintre personajele emblematice ale literaturii ruse, celebrul Oblomov[3], acel proprietar de pământ devenit personificarea leneviei, a apatiei şi a deziluziei unei aristocraţii al cărei resort interior se rupsese. „Oblomovism" va fi, de altfel, una din insultele preferate ale lui Lenin. Dar tot la Simbirsk, cu un

secol înainte de Vladimir Ulianov, s-a născut şi Nikolai Karamzin, istoricul şi teoreticianul regimului ţarist definit prin celebra formulă „Ortodoxie, Autocraţie, Naţionalitate” – în sensul de „spirit naţional” rusesc.

Familia Ulianov era asemenea unui imperiu multietnic cu dominantă slavă, dar în care ruşii „get-beget” reprezentau abia jumătate din populaţie. Tatăl, Ilia Nikolaevici, născut în 1831, era originar din regiunea Astrahan, nepot de iobag şi fiu al unui comerciant prosper, cu ascendenţe calmuce sau kârgâze. Orfan de tânăr, susţinut de fratele lui mai mare, Ilia a urmat cursul universităţii din Kazan, apoi a devenit profesor de matematică şi fizică la un gimnaziu (liceu) din Penza, unde s-a căsătorit, în 1863, cu Maria Aleksandrovna Blank. Tatăl acesteia, Aleksandr Blank, era un evreu convertit la ortodoxie, care făcuse o frumoasă carieră de medic, inclusiv al poliţiei, apoi de inspector al spitalelor în Siberia de Vest, înainte de a obţine prestigiosul rang de consilier de stat şi de a fi înnobilat. Mama Mariei era de origine germană şi suedeză şi de religie luterană. La pensionare, Aleksandr a cumpărat în 1848, la Kokuşkino, aproape de Kazan, un domeniu care avea vreo 40 de familii de iobagi, unde s-a născut Maria şi pe care Lenin îl va moşteni. Dacă Maria, care a rămas de religie luterană, nu a urmat universitatea, ea a beneficiat totuşi, în sânul familiei, de o educaţie excelentă; a studiat muzica şi pianul şi vorbea la fel de bine rusa, germana, franceza şi engleza.

Ilia, în vârstă de 24 de ani, şi Maria, care avea 28 de ani, erau amândoi pasionaţi de studiu şi de învăţătură. În 1869, Ulianovii, care aveau deja doi copii, Anna şi Aleksandr, s-au mutat la Simbirsk, unde Ilia fusese numit de curând inspector şcolar. Călătorind mereu în tot districtul, era responsabil de organizarea infrastructurilor până în cel mai mic sătuc. Vladimir Ilici – Volodia pentru prietenii apropiaţi – s-a născut în casa lor de pe strada Streleţkaia. Familia nu se prea îndepărta de cercul familial şi profesional şi a păstrat în orice situaţie, inclusiv la moartea a doi dintre copii, un comportament discret, rezervat, ba chiar impasibil. Efuziunile afective nu se purtau şi părinţii se conformau educaţiei stricte pe care o primiseră şi pe care Ilia o impunea elevilor săi şi tinerilor lui colegi. „Ulianovii erau partizani ai progresului, ai instruirii, ai ordinii, ai proprietăţii, ai supunerii, ai ierarhiei şi ai meticulozităţii.”[4] Invers, ei dispreţuiau „«vechea» Rusie, a mujicilor, a obiceiurilor de la ţară, a beţiilor, a ignoranţei, a autorităţii arbitrare, a deferenţei sociale şi a privilegiilor ereditare”[5]. Era o familie

tipică de funcţionari de provincie, relativ înstărită, cultivată şi cu spirit conservator, dar nu reacţionar. Era mai ales o familie ataşată acelui regim ţarist care, odată asigurat de loialitatea şi de competenţa lor, propunea formidabile promovări unor oameni proveniţi de la bază. Şi aceasta chiar în momentul în care Rusia urma să cunoască „epoca marilor reforme”[6].

Într-adevăr, la anunţul morţii ţarului în 1855, bucuria în Rusia a fost generală, căci Nicolae I fusese un tiran execrabil, lăsând ţara într-o stare dezastruoasă: o armată în derută, învinsă în războiul Crimeii în 1856, o reţea de drumuri nenorocită, o reţea feroviară aproape inexistentă, o uriaşă înapoiere economică faţă de Europa şi de Statele Unite, corupţie, cenzură şi minciună la toate nivelurile statului şi ale societăţii. Astfel încât autocraţia părea că-şi pierde legitimitatea. Rusia era supusă unui regim foarte specific care făcea din ţar proprietarul imperiului său, conducătorul politic absolut şi şeful Bisericii Ortodoxe, fără – spre deosebire de monarhiile europene – nicio contraputere care să-l contrabalanseze: nici parlament, nici înaltă nobilime rebelă, nici Biserica Catolică dirijată de la Roma, nici justiţie independentă care să se sprijine pe dreptul roman, nici burghezie întreprinzătoare, nici chiar ţărănime liberă, din moment ce din secolul al XIII-lea o parte a mujicilor fuseseră transformaţi în iobagi, statut generalizat sub Ivan al IV-lea. Totuşi, când Ecaterina a II-a a vrut să extindă iobăgia şi la cazacii din Ucraina, a provocat una dintre cele mai violente răscoale ţărăneşti pe care le-a cunoscut Rusia, condusă de faimosul Emelian Pugaciov, care, în 1773-1774, a trecut sudul Imperiului prin foc şi sabie, înainte de a fi învins de armată, arestat, decapitat şi dezmembrat. La moartea lui Nicolae I, în plin secol al XIX-lea, Rusia număra peste 23 de milioane de iobagi! Ţarul, birocraţia şi armata lui domneau singuri asupra celei mai întinse ţări din lume, unde societatea civilă era aproape absentă.

Contestarea era sistematic înăbuşită printr-o cenzură de neînduplecat şi o represiune feroce care debutase cu arestarea şi executarea, în decembrie 1825, a câtorva ofiţeri care îndrăzniseră să ceară o Constituţie. Ultimii „decembrişti” fugiseră în străinătate. De atunci, Rusia a fost martora confruntărilor, într-o polemică recurentă până astăzi, dintre „slavofili” şi „europeni”. Dezbaterea, declanşată de Petru cel Mare, care începuse modernizarea ţării în pas forţat, imitând puterile europene, a fost foarte bine rezumată de istoricul Anatole Leroy-Beaulieu într-o faimoasă carte din 1881, *L’Empire des tsars et les Russes*:

> Unii afirmă că Rusia are în tradiţiile ei tot ce îi trebuie şi spun că toate defectele societăţii sau ale cârmuirii vin din imitarea străinilor. Alţii, nerecunoscând ţării lor niciun principiu social sau

politic propriu, o privesc ca pe un copil întârziat al marii familii europene şi nu-şi imaginează vreun progres pentru ea decât pe căile deschise de Occident. În sfârşit, alţii susţin că în rămăşiţele informe ale trecutului nu este nimic care să merite a fi păstrat şi cheamă la distrugerea a tot ceea ce există pentru a ridica în loc o construcţie nouă, fără model din afară sau din interior[7].

În timp ce autocraţia impunea viziunea ei slavofilă oficială, Aleksandr Herzen, strălucit scriitor opozant al regimului[8], se exilase în Europa Occidentală, unde l-a întâlnit pe Proudhon, a participat la Paris la Revoluţia din 1848 şi a publicat *Kolokol – Clopotul –*, un ziar de orientare democrată, socialistă şi libertară, însă opus oricărei soluţii violente, mai ales după eşecul „primăverii popoarelor" în Europa. De cealaltă parte, anarhistul Mihail Bakunin, fiu al înaltei aristocraţii, era celebru în lumea întreagă după participarea lui la insurecţia din Dresda în 1849 şi arestarea care îi adusese o dublă condamnare la moarte, întâi de la germani, apoi de la austrieci, înainte de a fi predat ţarului şi deportat; distingându-se din nou printr-o fenomenală evadare din ocna din Siberia, trecând prin Japonia, Statele Unite, apoi Londra în 1861, era partizanul unei revoluţii ţărăneşti radicale, care să mănture totul în calea ei.

În fine, criticul literar Vissarion Belinski, prieten al lui Herzen şi al lui Bakunin, a declanşat în 1847 o intensă polemică împotriva lui Gogol, publicând o „Scrisoare deschisă către un proprietar funciar", pe care foarte tânărul scriitor Fiodor Dostoievski, sub impulsul revoluţiilor de la 1848, a avut imprudenţa să o citească în primăvara lui 1849 în faţa unui mic cerc de prieteni. Poliţia politică veghea, astfel că 33 de persoane au fost arestate şi închise în fortăreaţa de sinistră reputaţie Petru şi Pavel, în care Petru cel Mare pusese să fie închis, torturat şi omorât fiul lui, Aleksei – o supărătoare manie a ţarilor, din moment ce Ivan cel Groaznic îşi asasinase şi el fiul! Douăzeci dintre aceşti „conspiratori" au fost condamnaţi la moarte şi pe 22 decembrie, în faţa unei mulţimi imense, urmau să fie executaţi, când, printr-o incredibilă punere în scenă, un emisar al ţarului a sosit în goana calului pentru a anunţa că au fost graţiaţi şi condamnaţi la ocnă. De la acest moment a plecat magnifica povestire a lui Dostoievski din *Amintiri din casa morţilor*[9].

Aceasta era deci situaţia Rusiei la moartea lui Nicolae I. Urcat pe tron la 37 de ani, conştient de dezastrul lăsat de tatăl său şi traumatizat de înfrângerea din Crimeea, Alexandru al II-lea a decis să înceapă reforme extinse. Prima, cea mai importantă, se referea la ţărănime, care reprezenta

82% din cele 70 de milioane de locuitori: 23,1 milioane erau iobagi legaţi de proprietăţile nobililor, 9,3 milioane erau legaţi de proprietăţile Coroanei şi 800.000 erau ţărani legaţi de apanaje – în timp ce burghezii reprezentau 8,3% din populaţie, militarii 6,1% şi nobilimea 1,3%, adică 100.000 de familii. Reforma a fost anunţată printr-un manifest al ţarului citit în curtea tuturor bisericilor pe 1 martie 1861: mujicii care aparţineau membrilor nobilimii erau scoşi din iobăgie, deveneau proprietarii izbei unde trăiau şi ai pământului din jurul casei, ca şi ai unui cal şi ai unei vaci, considerate bunuri inalienabile, chiar şi în caz de îndatorare. În schimb, ei trebuiau să răscumpere pământurile pe care le cultivau pentru boiernaşii de ţară, pământuri care deveneau proprietate colectivă a *mir*-ului, comunitatea sătească autorizată să le obţină cu titlu definitiv, în timp ce până atunci ele erau concesionate cu titlu temporar[10]. Această dezrobire a mujicului îl făcea ţăran liber, beneficiind de drepturi civice, de dreptul de proprietate şi de dreptul de a depune mărturie în justiţie. Pe scurt, de a deveni cetăţean. Dar mai era mult până la transpunerea concretă a acestor drepturi în viaţa ţăranului. În realitate, el nu putea nici să vândă, nici să lase moştenire, nici să moştenească pământurile atribuite *mir*-ului, ceea ce făcea imposibilă naşterea unei ţărănimi independente.

Numit de asemenea, în termeni savanţi, *obşcina* şi descoperit Europei şi inteligheţiei ruse de agronomul, economistul şi juristul german August von Haxthausen după o şedere în Rusia în 1842-1843, *mir*-ul desemna o formă de posesie colectivă a pământului de către o comunitate ţărănească ce trebuia să realoce cu regularitate parcelele fiecărei familii în funcţie de numărul gurilor de hrănit şi de circumstanţe (căsătorii, decese etc.) şi să fie totodată o entitate administrativă, responsabilă în faţa statului cu impozitele, cu recrutarea militară şi întreţinerea drumurilor şi a şcolilor. Recunoscut de îndată ca un element specific rusesc, *mir*-ul a devenit o miză a dezbaterii naţionale, fiind revendicat atât de slavizanţi pentru a permanentiza autocraţia, cât şi de liberali, preocupaţi să se delimiteze de cei dintâi. Astfel, Herzen i-a adresat lui Jules Michelet pe 22 septembrie 1851 o scrisoare în care aducea omagiu *mir*-ului:

> Comuna a salvat omul din popor de barbaria mongolă şi de ţarismul civilizator, de seniorii cu spoială europeană şi de birocraţia germană. […] ce fericire pentru Rusia că nu s-a dizolvat comuna rurală, că proprietatea individuală nu a nimicit proprietatea comunistă. […] Omul Rusiei viitoare este mujicul, tot aşa cum omul Franţei renăscute va fi muncitorul[11].

Erau puse astfel bazele curentului narodnicist care idealiza ţăranul şi credea într-o cale specifică a Rusiei, spre o societate comunistă, pe care Vladimir Ulianov, o jumătate de secol mai târziu, avea să-l combată cu ferocitate, mizând totul pe muncitor. Dar să nu anticipăm.

În continuare, Alexandru al II-lea a început reforme ale armatei, administraţiei locale, justiţiei, cenzurii şi învăţământului. A dispus crearea în fiecare district şi gubernie a zemstvelor, adunări consultative formate din delegaţi aleşi de nobilii proprietari de terenuri, ţărani şi orăşeni; ele aveau misiunea de a se ocupa de problemele locale, în special de serviciile medicale şi de învăţământ. O lege din 1870 a obligat toate oraşele să aibă o adunare – dumă – aleasă prin vot cenzitar şi un consiliu municipal ales de dumă, primarul fiind şi el ales. Reforma judiciară a făcut justiţia independentă de puterea administrativă şi a instaurat jurii populare pentru cazuri penale, în timp ce judecători de pace aleşi de zemstve şi dumele municipale trebuiau să rezolve conflictele de mai mică importanţă.

Dar, în afara abolirii iobăgiei, probabil că în domeniul culturii reformele au fost cele mai încărcate de consecinţe pe termen lung. În vreme ce Nicolae I instaurase o cenzură prealabilă a tuturor publicaţiilor care, în sens literal, prostise Rusia, aceasta a fost suprimată pentru cărţi. O lege din 1869 a conferit autonomie universităţilor şi le-a dat dreptul femeilor la studii superioare. Dar, mai ales, ţarul a generalizat învăţământul primar. Bineînţeles, această remarcabilă serie de reforme a dat un impuls extraordinar dezvoltării economice: extinderea rapidă a reţelei feroviare şi a celei telegrafice, creşterea continuă a producţiei de fier, de fontă, de cărbune, în aşa măsură încât în capitală a apărut chiar, pentru prima oară, un cartier de uzine.

Ilia şi Maria Ulianov au aderat cu fervoare la mişcarea impulsionată de „ţarul eliberator”. Ilia era un fel de „husar negru”, nu al republicii, ci al ţarului Alexandru al II-lea, care tocmai crease o reţea de şcoli primare populare finanţate de zemstve. Cursurile acestora se întindeau pe durata a trei ani, timp în care elevii, în principal ţărani, învăţau să scrie, să citească şi să socotească, avantaj considerabil într-un imperiu în care majoritatea populaţiei era analfabetă. Rezultatele au fost spectaculoase: de la 16.000 în 1870, numărul şcolilor a crescut la 37.000 în 1900, dintre care 25.000 în zona rurală; în 1896, aproape jumătate din copii urmaseră şcoala primară.

Ilia Ulianov a fost numit inspector al şcolilor primare în districtul Simbirsk, care număra pe atunci în jur de un milion de locuitori; în 1874, el a fost promovat director şi a obţinut gradul de „consilier de stat titular”, titlu

ce-i conferea nobleţe ereditară; a devenit un personaj important în provincie şi a fost decorat cu ordinul Sfântul Stanislav. În 17 ani de activitate, el a prezidat crearea a aproximativ 450 de şcoli şi a dublat numărul de elevi, care a ajuns la peste 20.000. Credincioasă ţarului, îndeplinindu-şi excelent obligaţiile atât profesionale, cât şi religioase, familia Ulianov era atunci în plină ascensiune socială, chiar dacă trăia departe de elita provincială.

Cu toate acestea, ruptura din anul 1861 şi reformele au nemulţumit importante fracţiuni ale societăţii, deoarece *de jure* proprietarii funciari îşi pierdeau puterea personală asupra mujicului şi statutul superior, în vreme ce birocraţia era constrânsă să lase zemstvelor şi dumelor municipale o parte din prerogativele ei. Mai presus de toate, ţăranii protestau împotriva obligaţiei de a răscumpăra pământurile puse la dispoziţia lor, ceea ce, din 1861 până în 1865, a provocat peste 3.500 de revolte de diverse proporţii. Această nemulţumire a fost urmată brusc de primele manifestări ale unei mişcări revoluţionare.

Încă din 1861, criticii literari Nikolai Şelgunov şi Mihail Mihailov au publicat un manifest, *Tinerei generaţii*, în care atacau violent dinastia Romanov şi respingeau reformele: „Suntem un popor rămas în urmă şi aceasta este salvarea noastră. Trebuie să binecuvântăm destinul de a nu fi trăit ce a trăit Europa. Nenorocirile ei, situaţia fără ieşire în care se află constituie o lecţie pentru noi. Nu ne trebuie proletariatul ei, aristocraţia ei, principiul ei de stat, nici puterea ei imperială”[12]. Continuarea manifestului era mai ameninţătoare: „Rusia intră în perioada revoluţionară a existenţei sale. […] Ţine minte, cine nu va fi cu noi va fi împotriva noastră; cei care se vor opune vor fi duşmanii noştri; or, duşmanii trebuie stârpiţi, prin toate mijloacele”[13]. „Stârpirea duşmanilor”, un slogan care s-a răspândit şi care va ajunge la o sinistră punere în practică începând din noiembrie 1917.

În acelaşi an, 1861, scriitorul Nikolai Cernîşevski a publicat o revistă ilegală în care cerea atribuirea gratuită de pământ ţăranilor şi convocarea unei Adunări Constituante, totul pe un ton agresiv, chemând la răscoală. O atitudine simptomatică pentru schimbarea de atitudine a unei părţi a clasei cultivate, deoarece Cernîşevski fusese favorabil ţarului înainte de a opta pentru o cale mai radicală ca urmare a unei controverse publice, în iulie 1859, cu susţinătorul opoziţiei liberale în exil, Aleksandr Herzen. Reformă pacifistă sau revoluţie violentă? Alegerea destinului Rusiei era, din acel moment, clar exprimată. În ianuarie 1862, Cernîşevski a fost arestat şi condamnat la paisprezece ani de ocnă urmaţi de deportare pe viaţă în

Siberia. Legendara „sălbăticie” a închisorilor ţarului nu l-a oprit totuşi să scrie un roman publicat încă din 1863 şi care va deveni cartea de căpătâi a tuturor revoluţionarilor ruşi: *Ce-i de făcut? Povestiri despre oameni noi.*

Pe aceşti „oameni noi”, Ivan Turgheniev îi pusese deja în scenă în cunoscutul lui roman *Părinţi şi copii*, publicat în 1862 şi tradus în franceză chiar în anul următor. Acest fiu al aristocraţiei, care abolise iobăgia pe proprietăţile lui, cunoştea foarte bine Europa, în special Franţa, unde îi avea prieteni pe Sand, Flaubert, Mérimée şi, foarte curând, pe Hugo, Dumas şi Zola! Romanul lui ilustra ruptura dintre generaţia anilor 1840, luminată, dar ataşată de o serie de principii – religia, morala, sentimentele –, şi aceea, pe cale de a se naşte, din anii 1860, fascinată de ştiinţă, tehnică şi eficienţă industrială, într-o postură pozitivistă, scientistă şi utilitaristă comună întregii Europe, care respingea orice sentimentalism şi romantism. O declaraţie a eroului, studentul la medicină Bazarov, este suficientă pentru a sesiza prăpastia psihologică dintre cele două: „Fiecare om trebuie să-şi facă singur educaţia, cum mi-am făcut-o eu, de pildă… Cât despre veac, de ce ar trebui să depind eu de el? Mai bine lasă să depindă el de mine”[14].

Acestui „om nou” Turgheniev i-a dat un epitet care urma să aibă un succes fulminant: „nihilist”! Nihilistul este un om „care priveşte lucrurile dintr-un unghi critic […], pentru care nicio autoritate nu constituie obiect de închinăciune, un om ce nu ia ca postulat niciun principiu, indiferent de trecerea pe care o are acesta în rândul celorlalţi”[15]. Bazarov ar explica: „În acţiunile noastre ne bazăm pe ceea ce considerăm folositor. Şi, deoarece negaţia este astăzi lucrul cel mai util, iată că negăm. […] Totul”. Şi la obiecţia „distrugeţi totul… Dar cred că e nevoie şi să clădim”, nihilistul răspundea imperturbabil: „Asta nu mai e treaba noastră… Mai întâi trebuie să curăţim locul. […] Asta o cere starea în care se află astăzi poporul”[16].

Totuşi, acest conflict al generaţiilor pus în scenă de Turgheniev era şi reflectarea unor evoluţii sociale, cu intrarea în scena publică a „declasaţilor”, raznocinţii: fii de preoţi ortodocşi, de ofiţeri de rang inferior, de mici funcţionari, de comercianţi, de nobili ruinaţi, de „mic-burghezi” şi de mujici. Printre aceştia s-a format o inteligenţie recrutată de acum în universităţi, care, în virtutea democratizării impuse de Alexandru al II-lea, deveniseră principalele focare ale opoziţiei liberale. Inaugurat în 1866 de scriitorul Piotr Boborîkin, termenul *inteligenţia* a desemnat mai întâi acea

masă de studenţi săraci pentru care universitatea constituia singurul mijloc de promovare socială. Dar, foarte repede, criticul literar Dmitri Pisarev i-a atribuit un sens mult mai radical: „inteligheţia” desemna de-acum „un strat social care este motorul istoriei”[17] – în realitate, ceea ce Troţki a numit un „proletariat intelectual”, fără competenţă precisă şi fără slujbă –, care aspira la ruptura faţă de ordinea stabilită şi îşi asuma misiunea de „eliberare a poporului”, dorind totodată să-şi manifeste voinţa de putere: „Ei nu se îndoiesc nicio clipă de dreptul lor de a conduce [poporul]: pe de o parte, pentru că îi vor binele, pe de altă parte, pentru că ei ştiu cum să-i dea poporului ceea ce îi trebuie, chiar dacă poporul nu este conştient de acest lucru”[18]. Atitudine fundamentală al cărei cel mai emblematic reprezentant va fi Lenin.

Încă de la sfârşitul anilor 1850, „inteligheţia” nu desemna deci elita instruită în general, ci o comunitate de spirit stimulată de critica sistematică a regimului, şi aceasta în funcţie de doctrine materialiste, pozitiviste, utilitariste sau scientiste importate din Europa Luminilor şi a filosofilor germani, în special Hegel, apoi Marx. Revoluţia Franceză arătase, de altfel, calea, deoarece principalii ei lideri, în special pe timpul Convenţiei şi al Comitetului Salvării Publice, veneau din tabăra intelectuală – avocaţi, ziarişti, scriitori, preoţi caterisiţi –, lideri care, datorită instrucţiei lor, ştiuseră să conceapă şi să dea formă unor doctrine şi proiecte care au transformat o revoltă spontană într-o autentică revoluţie.

La sfârşitul lui 1861, maestrul de gândire al acestei inteligheţii era incontestabil Cernîşevski, care, pasionat de dialectica lui Hegel, dar ignorându-l pe Marx, considera că Rusia trebuia să scape de „ulcerul proletariatului” provocat de ascensiunea spectaculoasă a capitalismului şi propovăduia trecerea directă de la *mir* – „utilizarea comunitară a solului” – la o formă superioară de comunism, care să fie asigurată de utilizarea maşinilor pe imense proprietăţi colective. Manifestând o mare ură împotriva burgheziei europene, cu proprietatea ei privată şi capitalismul ei injust, el opunea „liberalii”, care puneau mai presus de orice principiul libertăţii cuvântului şi sistemul constituţional, „democraţilor”, care privilegiau promovarea la putere a claselor inferioare. Calificându-i deja drept „socialistofobi” şi „comunistofobi” pe cei care nu aderau la tezele lui, el nu dădea înapoi în faţa apelului la violenţă. Filosofia sa politică era de altfel contradictorie; pe de o parte, „ştiinţa” evidenţia legi imuabile care demonstrau că evoluţia lumii spre comunism era inevitabilă; dar, pe de altă

parte, el glorifica voluntarismul unor personalităţi care formau o minoritate activă, inteligenţia revoluţionară, chemată să joace un rol eroic în istorie şi să călăuzească poporul. O contradicţie pe care Lenin o va rezolva în felul său, inventând un nou actor istoric, partidul revoluţionarilor de profesie organizaţi în jurul unui lider ideologic carismatic.

Or, în vara lui 1862, după arestarea lui Cernîşevski, mişcarea contestatară s-a radicalizat cu manifestul *Rusia tânără*, operă a lui Piotr Zaicinevski. Născut în 1842, acest fiu de proprietar, student la matematică la universitatea din Moscova, îl citise pe Herzen, descoperise cuvântul „socialism", parcursese unele scrieri de-ale lui Louis Blanc, Leroux şi Proudhon şi se inspira din Revoluţia Franceză. În 1861 a creat un grup clandestin, „societatea comuniştilor", şi a ţinut pe 15 februarie un discurs sub semnul „drapelului roşu al socialismului şi al drapelului negru al proletariatului". După decretul ţarului de eliberare a iobagilor, Zaicinevski a pornit să explice ţăranilor că pământul le aparţinea şi că aveau nevoie de arme pentru a se revolta, propovăduind totodată posesia în comun a pământului şi „superioritatea principiului comunitar asupra celui al proprietăţii private"[19]. Arestat în octombrie 1861, el a scris în închisoare un manifest care viza atât reacţionarii, cât şi liberalii reformişti: „Rusia intră în perioada revoluţionară a existenţei sale"[20]. El chema la „o revoluţie sângeroasă şi nemiloasă – o revoluţie care trebuie să schimbe radical totul, răsturnând fără excepţie întreaga bază a actualei societăţi, nimicindu-i pe toţi cei care susţin ordinea prezentă"[21].

Acest apel la o violenţă radicală avea mai multe origini. De la Ivan cel Groaznic, Imperiul era marcat de iobăgie, care instaurase o violenţă socială extremă. I se adăugase, de la Petru cel Mare, violenţa politică, exacerbată sub domnia lui Nicolae I de conflictul dintre intangibilitatea autocraţiei şi bulversarea provocată de Revoluţia Franceză. Romanovii erau bântuiţi de spectrul Bourbonilor, în timp ce opozanţii lor visau la Robespierre. Ideea unei răsturnări a regimului plutea în aer deja de o generaţie, din moment ce în 1841 faimosul critic Vissarion Belinski îi scria unui prieten: „Încep să iubesc omenirea în felul lui Marat: pentru a asigura fericirea unei minorităţi din cadrul ei, îmi pare că aş fi gata să extermin tot restul prin foc şi sabie"[22]. Amintirea celei mai violente faze a Revoluţiei Franceze, aceea a Turbaţilor, a masacrelor din septembrie 1792, a Comitetului Salvării Publice, a

„populicidului” vandeen[23], a legii cu privire la suspecţi şi a legilor din Prairial bântuia imaginaţia revoluţionarilor, aşteptând o trecere la fapte al cărei coordonator va fi Lenin.

Constituţionalismului lui Herzen, Zaicinevski îi opunea necesitatea dictaturii: „Vom fi mai consecvenţi nu doar decât bieţii revoluţionari din ’48, dar şi decât marii terorişti din ’90”[24]. Situându-se pe linia unei tendinţe „iacobine blanquiste”, favorabilă preluării puterii de un grup de conspiratori înarmaţi şi menţinerii la putere prin dictatură şi teroare – după modelul Comitetului Salvării Publice din 1793 –, el punea problema fundamentală a relaţiei dintre elita revoluţionară şi masa poporului; ca şi liderul anarhist Bakunin, credea că, dacă revoluţionarii ar lua puterea prin forţă, ţărănimea s-ar răscula imediat după. *Rusia tânără* propunea ca program comunităţi rurale (*obşcina*) care să distribuie fiecăruia un lot de pământ de cultivat sau de arendat. Dar nu ar fi existat proprietate privată. O adunare naţională şi adunări regionale ar fi fost alese prin sufragiu universal. S-ar fi creat „uzine sociale” şi „magazine sociale”, învăţământul ar fi fost gratuit, femeile emancipate şi mănăstirile suprimate. S-ar fi cerut independenţa Poloniei şi crearea unei „Republici Federative Ruse”[25]. Zaicinevski nu ezita, în treacăt, să evalueze raportul costuri/beneficii al acestei revoluţii radicale:

> Curând, foarte curând, vom desfăşura marele stindard al viitorului, steagul roşu, şi, în strigăte puternice de „Trăiască Republica rusă socială şi democrată!”, vom mărşălui spre Palatul de Iarnă pentru a-i extermina pe toţi cei ce stau acolo. Poate va fi suficient să omorâm doar familia imperială, adică în total cam o sută de persoane; dar e posibil totodată, şi chiar mai probabil, ca tot partidul imperial să se ridice ca un singur om în sprijinul ţarului, pentru că asta va fi pentru el o problemă de viaţă şi de moarte. Dacă s-ar întâmpla aşa, cu încrederea pe care o avem în noi şi în forţa noastră, în susţinerea poporului şi în gloriosul viitor al Rusiei – al cărei destin este de a fi prima ţară care promovează triumful socialismului –, strigătul nostru de luptă va fi „Să punem mâna pe securi!” şi vom ucide partidul imperial fără să arătăm mai multă milă decât arată el faţă de noi. Îl vom ucide pe loc, dacă aceşti porci murdari îndrăznesc să apară; îi vom ucide în casele lor; îi vom ucide pe străzile înguste ale oraşelor, ca şi pe bulevardele capitalelor; îi vom ucide în sate[26].

Şi conchidea:

> Ţineţi minte că atunci cine nu va fi cu noi va fi împotriva noastră, că cine va fi împotriva noastră va fi duşman, iar duşmanii trebuie doborâţi prin toate mijloacele. […] Şi dacă insurecţia nu reuşeşte, dacă trebuie să plătim cu viaţa încercarea noastră îndrăzneaţă de a da oamenilor drepturi umane, vom merge la spânzurătoare fără să tremurăm, fără teamă, iar când vom pleca fruntea sau când ne vom petrece capul prin ştreang, vom scoate şi atunci marele nostru strigăt: „Trăiască Republica rusă socială şi democrată!”[27].

Acest manifest, care avea să găsească ecouri arzătoare la Lenin, a stârnit puternice reacţii. Liberalul Herzen vede în el, înainte de toate, deriva unui „occidentalism marcat”: „Aceasta nu e ceva rusesc”, scria el, „ci o variaţiune pe tema socialismului occidental, o metafizică a Revoluţiei Franceze”. Urmau apoi obiecţii mai profunde: „Poporului nu trebuie să-i propovăduieşti pe Feuerbach sau Babeuf, ci o religie a pământului inteligibilă pentru el”[28]. Herzen studiase aprofundat, de altfel, scrierile lui Babeuf şi „conjuraţia Egalilor” din 1796 şi le criticase dimensiunile statală şi tiranică. Bakunin nu s-a lăsat mai prejos, dar în registrul anarhist:

> Eu îi acuz pe cei care au scris *Rusia tânără* de două crime. În primul rând, de dispreţuirea poporului într-un mod nebunesc şi cu adevărat doctrinar; în al doilea rând, de adoptarea unei atitudini fără tact şi atenţie, cu totul uşuratică, faţă de marea cauză a eliberării, pentru succesul căreia ei zic că sunt gata să-şi sacrifice viaţa. Sunt atât de puţin obişnuiţi cu acţiunea reală, încât se mişcă într-o lume de abstracţiuni[29].

Apărea deja o fractură între intelighenţia anilor 1840-1850, încă plină de omenie şi de umanism, şi aceea a anilor 1860, mult mai radicală, pe care Tibor Szamuely o caracterizează excelent:

> Incontestabil, intelighenţia constituia o clasă socială bine delimitată. Că se recunoştea sau nu, ea se deosebea de celelalte medii ale societăţii ruseşti. Totuşi, era un grup social care nu răspundea niciunuia dintre criteriile clasice de rang, de statut, de bogăţie, de obârşie sau de privilegii. Originile membrilor ei variau cât se poate de mult. Iar termenii „birocraţie” sau „meritocraţie” nu le erau aplicabili pentru simplul motiv că ei se excluseseră în mod voit din viaţa organizată – economică sau administrativă – […]. Ceea ce aveau membrii intelighenţiei în comun – şi ceea ce lipsea marii majorităţi a compatrioţilor lor – era formaţia lor livrescă[30].

În realitate, această intelighenţie era formată în bună parte din studenţi fără diplome, seminarişti caterisiţi şi autodidacţi foarte îndepărtaţi de mediile cultivate şi savante. Ea constituia „un grup social fără legături de clasă, dar care împărtăşea o conştiinţă, o morală, o etică, o filosofie ale valorilor politice sau sociale, o atitudine comună în faţa conducerii ţării”.

Dovada a făcut-o rapid un anume Nikolai Işutin, hotărât să treacă la fapte. Născut în 1840, fascinat de scrierea *Ce-i de făcut?* a lui Cernîşevski – la fel ca Lenin, treizeci de ani mai târziu –, marcat de ascetismul revoluţionar şi de ideea de „sacrificiu”, şi-a abandonat studiile universitare pentru a se consacra poporului şi creării unui grup subversiv care, din motive tactice, a înfiinţat asociaţii cooperatiste sau de ajutor mutual pentru muncitori, meseriaşi şi studenţi şi chiar şi şcoli pentru copiii muncitorilor, în scopul de a recruta de acolo revoluţionari. Dacă spera într-o revoluţie ţărănească într-un timp scurt, sprijinindu-se pe principiul colectivist al

satelor, el se opunea în schimb violent liberalismului şi democraţiei. Pentru aceşti adepţi ai machiavelismului revoluţionar şi ai narodnicismului integral, voinţa de a trece la fapte s-a focalizat asupra unui singur scop, „terorismul, îndreptat contra membrilor guvernului şi a elementelor clasei proprietare deosebit de odioase pentru popor. Scop suprem: asasinarea împăratului”[31]. Executarea ţarului trebuia să fie „şocul care ar provoca o revoluţie socială sau, cel puţin, ar constrânge guvernul să se angajeze pe calea concesiilor substanţiale pentru ţărani”[32]. Şi asasinul lui ar fi trebuit, imediat după aceea, să se sinucidă, otrăvindu-se, dovadă că practica atentatului sinucigaş nu datează de la sfârşitul secolului XX.

Astfel s-a format în 1865-1866 o societate secretă numită *Organizaţia* – Khmerii Roşii ai lui Pol Pot nu au inventat nimic când au numit Partidul Comunist Khmer *Angkar* („Organizaţia”). În sânul ei s-a constituit un nucleu mai secret, *Infernul*, iar fiecare membru al acestuia care comitea o eroare trebuia să o plătească cu viaţa. Prima sa lovitură a fost participarea la evadarea unui deţinut politic, polonezul Jarosław Dąbrowski, arestat după insurecţia poloneză din 1862, care avea să devină şeful militar al Comunei din Paris şi să moară în luptă în „săptămâna însângerată” din mai 1871.

Orfan, Işutin fusese luat de o familie nobilă, Karakozovii, pe al căror fiu Dmitri l-a îndoctrinat, insuflându-i o adevărată furie contra aristocraţiei. Exclus din universitate în 1861 pentru incapacitate, nevrozat, Dmitri a decis să-l asasineze pe ţar în numele unor justificări foarte neclare:

> [Bogaţii] trăiesc pe spinarea poporului de rând, sug sângele ţăranului. Am căutat cauza în cărţi şi am găsit-o. Adevăratul responsabil este ţarul. […] Şi am hotărât atunci să-l nimicesc pe ţarul cel rău şi să mor eu însumi pentru poporul meu iubit. […] Atunci vom avea adevărata libertate. Pământul nu va mai aparţine leneşilor, ci artelurilor [cooperative ţărăneşti] şi societăţilor formate de lucrătorii înşişi. […] Să ştiţi, muncitori, că omul care a scris aceste cuvinte se gândeşte la destinul vostru; treceţi deci la acţiune, fără să vă puneţi speranţa în alţii decât voi înşivă pentru a vă făuri propriul destin şi a elibera întreaga Rusie de jefuitori şi de exploatatori[33].

În acest caz nu putem decât să evocăm maxima lui Pierre Desproges: „Martiriul este singurul mijloc de a deveni celebru când nu ai talent”. Pe 16 aprilie 1866, Karakozov a tras asupra lui Alexandru al II-lea, l-a ratat, a fost arestat, condamnat la moarte şi spânzurat pe 3 septembrie acelaşi an. Au urmat mai multe sute de arestări şi o revenire în forţă a absolutismului ţarist. Astfel, încă de la începutul anilor 1860 erau puse problemele economice şi politice cruciale pe care avea să le înfrunte Rusia dezbinată până în 1917. Conflictul constant între ultraconservatori, reformatori autoritari, liberali şi revoluţionari cuprindea mulţi alţii, dezbinând fiecare familie de gândire.

Chiar în sânul taberei revoluţionare apărea opoziţia dintre democraţii favorabili unei republici constituţionale, socialiştii reformişti, comuniştii partizani ai unei dictaturi şi anarhiştii care susţineau autoadministrarea populară. Fără a uita conflictul repetitiv dintre narodnici şi iacobini, dintre slavizanţi şi occidentalişti, dintre anarhişti şi marxişti, apoi, în anii 1880, dintre narodnici şi marxişti, preludiu la ruptura dintre Partidul Socialist-Revoluţionar şi Partidul Muncitoresc Social-Democrat şi, în fine, în sânul acestui partid, dintre bolşevici şi menşevici. Dar să nu anticipăm…

Pe atunci, familia Ulianov era foarte departe de toată această agitaţie ideologică, zilele scurgându-se liniştite într-un Simbirsk aţipit pe malul Volgăi. Maria se consacra cu spirit economic îngrijirii casei, ajutată de o bucătăreasă şi de servitori, şi educării celor şase copii ai ei, alăptând ultimul nou-născut şi supraveghind în acelaşi timp studiile celor mai mari. La naşterea celui de-al treilea – Vladimir, în 1870 –, familia a angajat o guvernantă, iar la naşterea celui de-al cincilea – Dmitri, în 1874 –, un preceptor numit… Kalaşnikov, însărcinat cu învăţământul primar în casă[34].

În 1878, Ulianovii s-au mutat în strada Moscova, unul dintre principalele bulevarde din centrul oraşului, în apropierea catedralei ortodoxe, a liceului şi a bibliotecii Karamzin. Noua casă de lemn era frumoasă şi încăpătoare, cuprindea şapte camere şi o bucătărie la parter, tot atâtea la primul etaj şi avea o livadă mare şi grădină de legume. Ilia şi Maria îşi aveau birourile la parter, iar cei trei copii mai mari aveau fiecare camera lui la etaj. În 1879, când avea doar nouă ani, Vladimir a reuşit să intre la liceu, unde doar candidaţii cei mai străluciţi erau acceptaţi. Învăţământul, foarte tradiţional, era din 1871 consacrat în esenţă învăţării limbilor latină şi greacă, atât gramatică, cât şi studiul clasicilor. Elevii citeau texte de Homer şi Cicero, dar şi Titus Livius sau Tucidide, iar cunoaşterea vieţii marilor oameni ai Antichităţii nu a rămas probabil fără consecinţe asupra ideii de conducător pe care şi-a putut-o forma tânărul Volodia. Se punea accentul pe memorarea de texte întregi, disciplina era foarte strictă şi volumul de muncă era mare pentru nişte copii mici. Un asemenea sistem dădea o seamă de eşecuri; mai puţin de un elev din zece îşi încheia şcolaritatea la timp şi doar o treime absolveau învăţământul secundar[35]. Doar cei mai înzestraţi, mai motivaţi şi mai bine susţinuţi de părinţi aveau şanse să reuşească. Acesta era şi cazul copiilor Ulianov; părinţii lor n-ar fi tolerat nicio delăsare şi reuşita şcolară era în centrul preocupărilor lor, obiectivul final fiind, evident, intrarea la

universitate. Totuşi, tatăl nu neglija educaţia fizică; când nu era plecat în inspecţii, îşi lua băieţii cu el în drumeţie pe înălţimile Simbirskului sau să se scalde în Sviaga, care traversa oraşul înainte de a se vărsa în Volga. Şi iarna patinau pe râul îngheţat.

În acest cadru privilegiat, Volodia a avut o copilărie fericită. Îndesat şi scund, sănătos şi plin de vitalitate, agitat, zgomotos, impetuos, nerăbdător, dorea totdeauna să fie primul în jocurile pe care le aborda ca pe nişte competiţii, să-i depăşească pe ceilalţi, neezitând să-i facă să-i simtă superioritatea pe cei mai mici. Dacă nu suporta să piardă, în schimb nu-i displăcea să-i umilească pe ceilalţi. O trăsătură de caracter care avea să se agraveze sub influenţa circumstanţelor. În rest, acest elev excelent era foarte disciplinat, se bucura de o memorie remarcabilă, de o mare capacitate de concentrare şi de uşurinţă în exprimarea scrisă şi se arăta respectuos faţă de religia şi biserica ortodoxe.

Această latură „de excelenţă", favorizată de o mare capacitate de învăţare, masca un alt aspect al personalităţii lui. Dacă e să-i dăm crezare Annei, sora lui, Volodia a avut „un temperament turbulent şi capricios toată copilăria", cu „o latură distructivă". „Exista o formă de răutate în felul lui de a acţiona, care nu le plăcea deloc celorlalţi"[36]. Îi plăcea mult să dea ordine, mai ales surorii lui mai mici, Olga. Era pretenţios şi uneori arogant, cu o mare încredere în sine. Şi, deja foarte iritabil, avea izbucniri de ciudă şi de mânie care puteau merge până la distrugerea jucăriilor lui. Bineînţeles, aceste prime trăsături de caracter, datorate poate situaţiei sale inconfortabile între doi fraţi mai mari şi trei mai mici, erau susceptibile de a se accentua sau atenua în decursul anilor.

Spre deosebire de mulţi copii de vârsta lui, Volodia nu era preocupat de un hobby – o colecţie de timbre, un joc sau un sport preferat –, nici de o mare prietenie cu unul din tovarăşii lui de clasă sau de joacă. Cum părinţii Ulianov dispuneau de o mare bibliotecă, a putut să studieze acolo după pofta inimii, devorându-i pe Gogol şi pe Turgheniev. Dar cartea sa de căpătâi era *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher-Stowe. Acest roman, publicat în 1852 şi care a fost cea mai vândută carte din secolul al XIX-lea, spunea povestea dramatică a unei familii de sclavi negri din sudul Statelor Unite, salvată de credinţa în Dumnezeu. Probabil că Volodia a trăit astfel primele lui indignări legate de nedreptatea socială şi de lupta pentru demnitatea umană; chiar dacă, până să intre la universitate, a trăit într-o familie în care, în mod deliberat, se ignora orice dezbatere politică şi, cel

puţin până la 18 ani, a rămas într-o totală necunoaştere a Rusiei populare atât urbane, cât şi rurale. Pentru el contau atunci doar prestigiul excelenţei şcolare şi fascinaţia pentru logica şi abstracţia lucrului tipărit. Două caracteristici care au cântărit greu în evoluţia sa politică.

O fotografie din 1879 prezintă toată familia. Aşezat, tatăl, cu barbă şi mustaţă stufoase şi chel, adoptă o atitudine hieratică, cu melonul pe genunchi şi mâna dreaptă strecurată sub redingotă, după modelul napoleonian. Mama, în ţinută de gală, cu bonetă pe cap, cu buzele strânse şi întreaga faţă concentrată pe obiectiv, o ţine pe genunchi pe Maria, ultima născută. În picioare, în spatele părinţilor, copiii cei mari: Anna, foarte ţeapănă, şi Aleksandr, strâns în uniforma lui de licean, cu un aer puţin încăpăţânat, cu braţul stâng pe umărul tatălui său, într-o atitudine studiată. La stânga, lângă mama sa, Olga, cu o faţă mică şi drăguţă răsărind dintr-o superbă tunică brodată, încheiată până la bărbie. Apoi, aşezat la picioarele părinţilor, Dmitri în costum, în poziţia *Gânditorului* lui Rodin, pare profund plictisit. În fine, în uniforma lui de foarte tânăr licean, cu o tunică albastru-închis cu guler de ofiţer încheiată cu opt nasturi de alamă, cu fruntea largă şi ochii depărtaţi cu sprâncenele evazate, ca tatăl lui, Volodia, cu faţa încă de bebeluş, pare cel mai natural. Fotografia unei familii foarte demne, foarte unite, cu o perfectă ţinută burgheză[37] tipică pentru acea clasă de intelighenţi apărută la începutul anilor 1860, care, spre deosebire de intelighenţia pierdută în visurile ei revoluţionare şi voinţa ei de distrugere, avea să fie vectorul construcţiei moderne a Rusiei.

Pentru Vladimir, cel mai bun moment al anului se petrecea pe proprietatea de la Kokuşkino, unde familiile Ulianov şi Blank stăteau toată vara împreună, ducând o viaţă de vacanţieri privilegiaţi. Vărul lui povesteşte despre asta: „Odată cu venirea la Kokuşkino începea pentru noi o adevărată sărbătoare. Lăsam studiul limbilor străine şi pregătirea pentru examenele din toamnă […]. Când soseau Ulianovii, era o adevărată gaşcă fericită şi veselă, care revenea acasă”[38]. Şi toţi verii şi verişoarele se scăldau în râu, făceau plimbări, canotaj, jucau leapşa pe cocoţate, crichet, înălţau zmeie, se jucau de-a gătitul şi cu artificii. Cu prilejul unei conversaţii din 1904, Vladimir îşi va aminti cu emoţie şi nostalgie de acele vremuri binecuvântate când el era „fiu de boiernaş de ţară”: „Au trecut mulţi ani, dar nu am uitat încă aspectele plăcute ale vieţii pe care o duceam pe această

proprietate. Nu am uitat nici teii, nici florile, […] îmi amintesc cu plăcere cum mă rostogoleam pe mormanele de fân cosit; […] mergeam să mănânc de pe straturi căpşuni şi fragi […]; beam lapte de vacă proaspăt muls […]”[39]. În lungile lui perioade de exil, atât în Elveţia, cât şi în Franţa, Vladimir avea să caute totdeauna aceste amintiri fericite, liniştea, senzaţiile şi mirosurile acestui loc de la ţară. A trăit deci o tinereţe lipsită de orice griji materiale şi aparent împlinită, într-o familie unită ale cărei valori principale erau respectul faţă de religie şi de regimul ţarist, munca, sentimentul datoriei şi al sacrificiului, voinţa de a atinge obiectivele fixate şi de a se integra cât mai bine în pătura conducătoare a Rusiei. „Dar pretutindeni în jur domnea mizeria populaţiei rurale şi întregul mediu rămânea încă profund impregnat de moravurile din epoca iobăgiei.”[40]

2
O adolescenţă distrusă

Dacă familia Ulianov petrecea zile liniştite la Simbirsk, ea nu a întârziat să fie luată de vârtejul revoluţionar, care nu va mai înceta de acum să frământe Rusia. Într-adevăr, după glonţul tras de Karakozov, mediul revoluţionar şi-a reluat repede activitatea, sub impulsul lui Serghei Neceaev. Născut în 1847, într-o familie de iobagi, şi lucrând în uzină de la vârsta de nouă ani, acesta a învăţat singur să scrie şi să citească, şi-a continuat studiile şi a devenit în 1866 profesor de religie, apoi institutor la Sankt-Petersburg. Revoltat de inegalităţile sociale, venind în contact cu istoria Revoluţiei Franceze, el a apărut într-un cerc de studenţi anarhişti emuli ai lui Philippe Buonarroti, unul dintre tovarăşii lui Babeuf, pe care îl omagiase în 1828 cu celebra lui lucrare despre *Conspiraţia pentru egalitate zisă a lui Babeuf*[1]. Era primul teoretician revoluţionar rus care nu provenea din clasele superioare, după cum va mărturisi prima teroristă rusă, Vera Zasulici:

> Neceaev nu a fost un produs al mediului nostru de intelectuali. Era străin acestuia. Energia lui revoluţionară nu era susţinută de opinii rezultate în urma contactelor cu acest mediu, ci de o ură înverşunată, şi nu doar ură faţă de guvern […], ci faţă de toată societatea, faţă de toate păturile sociale educate, faţă de toţi oamenii cumsecade, bogaţi sau săraci, conservatori, liberali şi radicali[2].

O ură care, începând din 1890, îl va însufleţi pe Vladimir Ulianov.

De fapt, lumea universitară, leagănul inteligheţiei, începuse să se schimbe. Multă vreme proveniţi din nobilime, mai mult de jumătate dintre studenţi veneau acum din mediile de raznocinţi şi sărace, iar trei sferturi erau bursieri de stat sau ai instituţiilor caritabile şi se amestecau cu tineri aristocraţi radicali declasaţi. Revoluţia nu mai cobora spre popor, ci venea dinspre el. Cum spune Szamuely, „«fiii» îşi devoraseră «părinţii»”[3].

Universităţile deveniseră astfel cele mai democratice instituţii din ţară, adevărate pepiniere ale revoluţiei. De altfel, Joseph de Maistre nu afirmase oare încă din 1819 că în Rusia pericolul revoluţionar nu va veni dinspre sate, ci de la un „Pugaciov universitar”[4]?

Anul 1868 a fost marcat de tulburări. În vreme ce anumite cercuri studenţeşti manifestau pentru o reformă a vieţii universitare – dreptul la întrunire, la crearea de fonduri de solidaritate şi cantine –, cele mai radicale, cu Neceaev în frunte, au profitat de acest pretext pentru promovarea unei revoluţii politice şi mai ales sociale. Liderul revoluţionar incita studenţii să-şi abandoneze studiile, „ştiinţa”, şi să îndemne la acţiune. Cum represiunea s-a intensificat, el a fugit la Geneva, unde, în martie 1869, l-a întâlnit pe Bakunin, care a fost repede cucerit, după cum îi scria cu entuziasm unui prieten:

> Am aici lângă mine pe unul din aceşti tineri fanatici care nu cunosc îndoiala, care nu se tem de nimic şi care au decis într-un mod absolut că mulţi dintre ei vor trebui să moară sub loviturile cârmuirii, dar că nu se vor opri totuşi până când poporul rus nu se va răzvrăti. Sunt extraordinari aceşti tineri fanatici, credincioşi fără Dumnezeu, eroi fără vorbe umflate[5].

În 1869, Bakunin era deja un vechi revoluţionar, extenuat de boli şi lupte şi care, în ajunul prăbuşirii neaşteptate a celui de-al Doilea Imperiu al lui Napoleon al III-lea, îşi pierduse speranţa că va vedea într-o zi revoluţia în Rusia – chiar dacă, în vara lui 1870, avea să încerce din nou, fără succes, două lovituri de forţă armate, după modelul „luării armelor” al lui Blanqui[6], una la Marsilia şi cealaltă la Lyon. Dorea în asemenea măsură revoluţia, încât a fost imediat fascinat de tânărul neînfricat care anunţa că era în fruntea unei puternice organizaţii, gata să treacă la insurecţie. L-a convins pe Herzen să-i dea lui Neceaev câteva mii de franci, care-i fuseseră încredinţaţi pentru servirea „cauzei”[7]. Şi i-a dat acestuia o recomandare scrisă, prezentându-l ca pe un membru al Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor, sau Internaţionala I, creată în 1864 sub egida lui Marx, care redactase „discursul inaugural” şi în sânul căreia făcea deja ravagii conflictul dintre comuniştii etatişti şi anarhişti, între Marx teoreticianul şi Bakunin omul de acţiune. Bizuindu-se pe aceste atuuri şi întors în Rusia, Neceaev a creat o Societate a Răzbunării Populare, sau Societatea Toporului. A recrutat câţiva studenţi şi a fixat data unei insurecţii ţărăneşti generale pentru a noua aniversare a abolirii iobăgiei, cu un plan de acţiune foarte precis. Numai că, pe 21 noiembrie 1869, Neceaev şi mai mulţi acoliţi de-ai lui l-au asasinat pe unul de-al lor, studentul Ivan Ivanov, care hotărâse

să părăsească grupul. Încă neexperimentaţi în asasinatul revoluţionar, i-au aruncat într-un iaz corpul, care nu a întârziat să iasă la suprafaţă. Foarte repede, 79 de persoane au fost arestate şi Neceaev, căutat de toate poliţiile, a fugit în străinătate, având ca unic bagaj *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau şi *Memoriile autentice* ale lui Maximilien Robespierre – un text apocrif care denotă o mare credulitate. Încă o dată a scăpat de poliţie şi a ajuns la Geneva în ianuarie 1870.

Dar deja Fiodor Dostoievski, născut în 1821, fiul unui tată tiranic, asasinat de iobagii lui, preluase cazul Ivanov pentru a scoate din el unul dintre cele mai cunoscute romane ale lui, *Demonii.* Aflat la tratament în Dresda şi informat de presă despre asasinat, a înţeles dintr-odată că în mişcarea revoluţionară tocmai se produsese o schimbare radicală şi şi-a scris romanul în 1871-1872 sub formă de foileton. În roman, el punea în scenă, într-un orăşel de provincie, un grup de personaje mergând de la bătrânul profesor liberal, idealist şi utopic – Stepan Verhovenski – până la revoluţionarul fanatic şi suicidar – Kirilov –, trecând prin aristocratul pervers şi manipulator – Stavroghin – şi şeful conspiraţiei – Piotr Verhovenski, fiul profesorului liberal şi dublul lui Neceaev. Romanul se termina într-o apoteoză de incendii, crime şi sinucideri, fără a uita siluirea unei fetiţe de către Stavroghin…

Într-o scrisoare adresată unui prieten, din 20 octombrie 1870, Dostoievski îl cita pe Neceaev: „Atât de tare m-au impresionat faptele, încât mi se pare că am imaginat exact tipul de om capabil să comită o crimă de acest fel”[8]. Şi, în realitate, cu o uimitoare acuitate psihologică, el a pus în scenă diferitele figuri şi practici ale celor pe care Lenin îi va numi „revoluţionari de profesie” în lucrarea lui emblematică *Ce-i de făcut?* din 1902. Motiv pentru care, probabil, Lenin a refuzat totdeauna să citească *Demonii*, temându-se că se va recunoaşte în carte într-o lumină prea puţin plăcută. Portretul era atât de veridic, încât un secol mai târziu Jorge Semprún, care fusese un conducător clandestin al Partidului Comunist Spaniol, şi-a intitulat *Neceaev se întoarce* un roman a cărui acţiune se petrecea în mediile revoluţionare teroriste ale anilor 1980[9].

Între timp, Bakunin aflase că Neceaev era un impostor şi un manipulator care nu conducea nicio organizaţie şi a rupt relaţiile cu el. Fără sprijin la Geneva, fugarul a plecat la Londra, apoi la Paris, înainte de a reveni la Zürich. În iulie 1871 a avut loc la Sankt-Petersburg procesul

„neceaeviştilor”, primul proces politic public, cu 87 de inculpaţi, dintre care 37 au fost condamnaţi la diferite pedepse. Pe 14 august 1872, Neceaev a fost arestat la Zürich şi predat autorităţilor ruse. Pedeapsa cu moartea fiind abolită de ţar, el a fost condamnat la 20 de ani muncă silnică şi închis în fortăreaţa Petru şi Pavel, unde beneficia de hrană normală, de dreptul la o plimbare de o oră şi la câte cărţi, hârtie şi cerneală dorea. Această condamnare a pus un fel de punct final deceniului început la 1 martie 1861. Ea a închis ciclul reformelor începute de Alexandru al II-lea şi a marcat eşecul încercării teroriste iniţiale, silindu-i pe revoluţionarii ruşi să reia toată problema de la zero.

Mulţi erau de-acum convinşi că singura cale posibilă era aceea a propagandei la sate, ceea ce presupunea cunoaşterea condiţiilor de viaţă ale ţăranilor. O orientare favorizată de decizia ţarului din vara lui 1873 de a rechema în ţară toţi studenţii rezidenţi la Zürich. S-a asistat deci, din 1874 până în 1877, la un aflux de băieţi şi fete care simţiseră aerul libertăţii, ceea ce a dus la crearea primei mari mişcări a inteligheţiei care voia să „meargă în mijlocul poporului”. Aceşti narodnici nu dezvoltau o adevărată doctrină, dar se bazau pe trei principii: primatul libertăţii şi al democraţiei, de unde necesitatea educaţiei şi a propagandei în scopul de a ajuta poporul să-şi înţeleagă interesele şi să pregătească terenul pentru o mişcare socială de masă; o idealizare a ţărănimii; şi, în sfârşit, convingerea că drumul Rusiei spre socialism era unul specific, autohton şi diferit de al Occidentului. În vara lui 1874, 2.000 de studenţi au părăsit Sankt-Petersburgul şi Moscova şi au mers la ţară, la „masele care suferă”, pentru „a sluji poporul”. A fost un eşec răsunător: tinerii intelectuali orăşeni s-au lovit de ostilitatea profundă a mujicilor, care i-au predat cu sutele poliţiei. Dacă decepţia i-a împins pe mulţi dintre ei să abandoneze mişcarea, pe alţii aceasta i-a radicalizat.

În filiaţia lui Cernîşevski şi Neceaev a apărut atunci figura lui Piotr Tkacev, născut în 1844, care se amestecase încă din 1861 în mişcarea contestatară studenţească; arestat, închis în fortăreaţa Petru şi Pavel, apoi eliberat, se exilase în Geneva unde, având o oarecare cunoaştere a marxismului, a publicat în 1875 o revistă – *Nabat* (*Clopotul de alarmă*) până în 1881, pentru a-şi marca diferenţa faţă de ziarul *Kolokol* (*Clopotul*) al lui Herzen – şi o *Scrisoare deschisă către M.F. Engels*. În aceasta din urmă, el constata că în Rusia nu există burghezie, „nu există un proletariat orăşenesc, nu există libertatea presei, nu există o adunare reprezentativă”, dar că asta nu o va împiedica deloc să aibă o revoluţie, deoarece poporul ei,

deşi ignorant, e „pătruns de principiile posesiunii în obşte; el este comunist, dacă ne putem exprima aşa, din instinct, din tradiţie”[10]. În lipsa proletariatului, Tkacev conta pe o societate secretă strict disciplinată, alcătuită din intelectuali revoluţionari, pentru a pregăti o lovitură de stat şi a prelua puterea. În 1874, în *Sarcinile propagandei revoluţionare*, el scria: „Revoluţia violentă poate avea loc numai atunci când minoritatea nu vrea să aştepte ca majoritatea să devină conştientă de nevoile ei şi se hotărăşte să-i impună, ca să spunem aşa, această conştiinţă”[11]. În paralel, el milita deschis pentru teroare: „[…] suntem profund convinşi că revoluţia rusă, ca şi orice altă revoluţie, nu poate evita spânzurarea şi împuşcarea jandarmilor, a procurorilor, a miniştrilor, a negustorilor, a popilor, într-un cuvânt nu poate evita «o răsturnare prin violenţă», pentru noi, revoluţionarii materialişti, problema se rezumă la cucerirea puterii care în prezent este îndreptată împotriva noastră”[12]. În plus, el profeţea: „Statul nostru numai de la distanţă pare puternic. În realitate, forţa lui este aparentă, imaginară. […] Dar puţin trebuie pentru a risipi această iluzie. Două-trei înfrângeri militare, răscoale ţărăneşti simultane în mai multe gubernii, o insurecţie făţişă în capitală în timp de pace şi influenţa ei se va risipi într-o clipă”[13]. Tot atâtea idei de care Lenin va şti să-şi amintească în 1905, apoi în 1917.

Cam în această stare de spirit a fost creată în 1876 organizaţia Zemlia i Volea („Pământ şi Libertate”), în amintirea lui Cernîşevski. Cuprinzând mai multe sute de activişti, ea a militat pentru ca pământul să aparţină ţăranilor şi pentru exproprierea marilor proprietăţi în favoarea *mir*-ului. Pe 6 decembrie a avut loc prima manifestaţie politică publică din istoria rusă, marcată de discursul unui anume Gheorghi Plehanov, viitorul mentor politic al lui Vladimir Ulianov. Au urmat mai multe procese politice monstru, cel din 1877, cu 50 de inculpaţi, apoi cel din 1878, care a atestat amploarea pe care o lua contestaţia cu cei 191 de inculpaţi ai săi. Din acest moment, curentul revoluţionar s-a impus în sânul inteligheţiei, cum a precizat istoricul Orlando Figes:

> Justificarea violenţei în numele revoluţiei nu era specifică revoluţionarilor. În rândul elitei cu educaţie exista un cult general al revoluţionarismului. „Inteligheţia” rusă reprezenta mai puţin o clasă socială, cât o stare de spirit: prin definiţie, ea însemna o atitudine de opoziţie radicală şi intransigentă faţă de regimul ţarist şi o disponibilitate de a participa la lupta pentru răsturnarea lui. Istoria mişcării revoluţionare este istoria intelectualităţii. Cei mai mulţi dintre liderii revoluţionari au fost mai întâi de toate intelectuali. Aveau mintea plină de istoria şi literatura Europei, mai ales de istoria Revoluţiei Franceze din 1789 şi a celei din 1848. […] Niciun alt grup de intelectuali nu a mai avut un impact atât de uriaş asupra lumii secolului XX. […]

> Intelectualitatea radicală a respins cu dispreţ orice act de compromis faţă de „regim”: numai lupta violentă putea aduce cu sine sfârşitul acestuia. Liberalismul a fost denunţat ca fiind o jumătate de măsură, care dovedeşte slăbiciune. Legea era dispreţuită ca unealtă a statului […]. Acest extremism politic este imposibil de înţeles fără să ţinem cont de izolarea culturală în care se afla intelectualitatea rusă. Mica elită era izolată de Rusia oficială, din cauza politicii ei, şi de Rusia rurală, prin educaţie. Ambele clivaje erau imposibil de depăşit. Chiar mai important poate era faptul că intelectualitatea era izolată de lumea culturală europeană pe care se străduia să o copieze[14].

Astfel, separată de marile curente ale gândirii democratice din cauza cenzurii şi a izolării ei, această inteligheţie urma nişte mode considerate adevăruri absolute şi definitive: hegelianismul în anii 1840, darwinismul în anii 1860, apoi marxismul în anii 1890. Avea o viziune abstractă despre Om, cum revendica Mihail V. Petraşevski, teoretician utopic, discipol al lui Fourier şi organizator al cercului la care a participat Dostoievski în anii 1848-1849: „Incapabil să găsesc fie în bărbaţi, fie în femei ceva care să merite adeziunea mea, am hotărât să mă dedic slujirii umanităţii”[15]. La aceasta se adăuga banala culpabilitate a unor privilegiaţi faţă de popor şi de cei săraci. Or, tema pocăinţei străbătea toată literatura rusă a secolului al XIX-lea. Ceea ce de altfel, cu unele excepţii, nu îi împiedica pe toţi aceşti fii de aristocraţi să reia atitudinile autoritare ale clasei lor şi să aibă doar dispreţ pentru condiţiile de viaţă ale celor mai umili.

Reacţia puterii a accelerat radicalizarea organizaţiei Zemlia i Volea, în sânul căreia a fost creat un grup special de „dezorganizare a guvernului”, însărcinat cu evadările şi cu lichidarea trădătorilor. Astfel, pe 24 ianuarie 1878, o tânără aparţinând nobilimii, Vera Zasulici, a tras asupra prefectului poliţiei din Sankt-Petersburg şi l-a rănit grav. Ştirea a făcut senzaţie în Europa şi chiar în mai mare măsură procesul, în care, denunţând violenţa poliţiei, Vera a fost achitată de juriul popular. În faţa unui rezultat politic atât de neaşteptat, partizanii violenţei – pe care anarhiştii o numeau „propaganda prin act”[16] – au prins aripi în toată Europa, care a fost martora unei epidemii teroriste. În mai, apoi în iunie 1878, împăratul german Wilhelm al II-lea a fost ţinta unor tentative de asasinat comise de anarhişti. În octombrie a fost rândul regelui Spaniei, Alfonso al XIII-lea, apoi, în noiembrie, al regelui Italiei, Umberto I.

Revoluţionarii ruşi au adus la ordinea zilei terorismul sistematic[17]. În cadrul unei campanii de teroare individuală, dusă de un „grup special”, au fost asasinaţi rectorul universităţii din Kiev, ofiţeri din jandarmerie şi

guvernatori de provincie. Lupta revoluţionară a luat forma unei confruntări singulare dintre statul-major clandestin şi puterea ţaristă, guvernul ei şi poliţia sa politică. Pe 16 august 1878, şeful secţiei a III-a a jandarmeriei, însărcinată cu protecţia ţarului, generalul Mezenţev, a fost omorât cu pumnalul în plină stradă, în capitală, şi asasinul lui a reuşit să dispară fără urmă! Dovadă a determinării activiştilor şi a incompetenţei poliţiei, în care teroriştii reuşiseră să se infiltreze. Revoluţionarii deveneau luptători, rupţi de o populaţie care nu înţelegea nimic din motivaţiile lor şi care le era ostilă. Căci, dacă din naivitate credeau că dezorganizează guvernul şi slăbesc regimul şi statul, actele lor erau mai ales proba neputinţei lor de a face ca ideile să le fie adoptate de o parte a societăţii mai mare decât infima lor bază.

Această prăpastie dintre popor şi revoluţionari a provocat încă din august 1879 o sciziune în sânul organizaţiei Zemlia i Volea. Partizanii unei munci serioase de agitaţie şi propagandă, cu Plehanov şi Zasulici în frunte, au creat o mică mişcare numită Ciornîi Peredel („Împărţirea Neagră”), nume ce făcea referire la cunoscutul pământ negru foarte fertil din Ucraina; ei reluau astfel o expresie ţărănească ce desemna revoluţia agrară şi redistribuirea gratuită a pământurilor către mujici.

La rândul său, nucleul dur şi terorist, devenit Narodnaia Volea („Voinţa Poporului”), a constituit un comitet executiv din 28 de persoane care trăiau în ilegalitate. Era un grup selecţionat cu grijă, format din bărbaţi şi femei remarcabili, intelectuali deveniţi revoluţionari de profesie, care nu ezitau să-şi pună viaţa în joc. În spiritul eroului romantic, ei se percepeau ca o super-elită, o avangardă autoproclamată, o aristocraţie revoluţionară, prototip al grupurilor teroriste care aveau să însângereze Rusia la începutul secolului XX. În descendenţa lui Neceaev, ei se consacrau aşa-numitei *konspiraţia*, „activitatea conspirativă” dusă de o organizaţie foarte centralizată, compartimentată, ierarhizată, disciplinată, care genera inevitabil o atmosferă de clan şi o mentalitate paranoică. Considerau violenţa un instrument politic legitim în virtutea pretenţiei lor, care deja era la limita impostorii, de a decide ce ar fi bine pentru popor, fără măcar să-l cunoască sau să se gândească să-l consulte. Singurul lor obiectiv era asasinarea ţarului, inspirându-se din asasinarea în 1865 a preşedintelui american Abraham Lincoln, al cărui ucigaş strigase: „Sic semper tyrannis!”. Michel

Heller subliniază că această „dorinţă obsedantă de a-l ucide pe împărat nu este raţională, este un impuls emoţional, născut din incapacitatea revoluţionarilor de a-şi exercita influenţa asupra societăţii”[18]. În acest fel a început o adevărată vânătoare de oameni. Pe 14 aprilie 1879, Aleksandr Soloviev a tras asupra lui Alexandru al II-lea, dar nu l-a nimerit. Pe 19 noiembrie, teroriştii au încercat să arunce în aer trenul imperial, fără succes. Pe 5 februarie 1880, după ce îl infiltraseră pe unul de-ai lor ca muncitor la lucrările de întreţinere, au aruncat în aer sala de mese a Palatului de Iarnă de la Sankt-Petersburg; explozia a provocat moartea a circa 50 de persoane, dar familia imperială, care nu intrase încă în sală, a rămas neatinsă! Confruntată cu toate aceste eşecuri, Narodnaia Volea a decis să pregătească foarte serios un atentat condus de Andrei Jeliabov.

Pe 13 martie 1881, după ce ezitase îndelung, ţarul a hotărât să se arate din nou favorabil liberalilor. Deşi refuza în continuare principiul unei constituţii, a semnat totuşi un ucaz care prevedea crearea unei adunări de notabili alcătuite din reprezentanţi ai zemstvelor şi ai administraţiei imperiale. În aceeaşi zi, când ţarul se întorcea de la o paradă, Sofia Perovskaia, prietena lui Jeliabov, a dat semnalul convenit, iar doi oameni au aruncat două bombe. Ţarul, care nu a fost rănit, a coborât din trăsură pentru a se interesa de starea câtorva oameni din garda lui. În acel moment, Ignati Grineviţki, un tânăr nobil polonez, în vârstă de 25 de ani, s-a aruncat asupra lui şi a detonat bomba pe care o avea la el – primul atentat sinucigaş al perioadei moderne. Foarte grav răniţi, cei doi oameni au murit la puţin timp după aceea.

Acest asasinat a avut un uriaş ecou în întreaga lume, chiar în momentul când în toată Europa şi în Statele Unite anarhiştii sporeau numărul atentatelor contra autorităţilor, în special contra familiilor regale şi imperiale. Membrii comandoului organizaţiei Narodnaia Volea au fost arestaţi. Erau uimitor de reprezentativi pentru „oamenii noi” ai lui Turgheniev şi Cernîşevski: o aristocrată, un ţăran, un fiu de preot ortodox, un muncitor şi un mic-burghez. Sofia Perovskaia, fiică a înaltei nobilimi, angajată de mult timp în mişcarea revoluţionară, a fost prima rusoaică executată din motiv politic. Andrei Jeliabov, student ucrainean, era şeful organizaţiei Narodnaia Volea. Nikolai Rîsakov era un student în vârstă de 19 ani. Fiu de ţăran, Timotei Mihailov era un muncitor cazangiu, în vârstă de 21 de ani. Iar Nikolai Kibalcici, artificierul grupului, era un om de ştiinţă ucrainean în vârstă de 29 de ani. Cei cinci au fost condamnaţi la moarte şi

spânzuraţi în public, pe 3 aprilie 1881, în Piaţa Semionovski, în faţa unei mulţimi de 100.000 de persoane. Cu toate acestea, cu prilejul procesului altor membri din Narodnaia Volea, condamnarea la moarte a zece dintre ei a provocat o enormă emoţie în toată Europa, până acolo încât, sub ceea ce am numi azi presiune mediatică, fiul ţarului asasinat a graţiat nouă. Inaugurată prin execuţia lui Ludovic al XVI-lea şi a Mariei-Antoaneta, mitologia eroului revoluţionar regicid avea încă zile destule de trăit; Lenin îi va marca *punctul culminant*, ordonând în 1918 asasinarea întregii familii Romanov.

În vârstă de 36 de ani şi traumatizat de asasinarea tatălui său, Alexandru al III-lea a promulgat pe 11 mai 1881 un manifest reafirmând caracterul intangibil al autocraţiei. În continuare, el a suprimat secţia a III-a a Ministerului de Interne, însărcinată cu supravegherea politică, şi a înlocuit-o cu Ohrana. Această „Secţie de menţinere a siguranţei şi ordinii publice", restructurată în întregime şi puternic motivată, a început un război secret tot mai eficace împotriva revoluţionarilor, pe de o parte, datorită progresului tehnic al telegrafului, apoi al telefonului, care îi permiteau să facă schimb de informaţii în timp real între anchetatori de la un capăt la celălalt al imensei Rusii, dar şi datorită generalizării metodelor de provocare şi de infiltrare a agenţilor printre revoluţionari. În 1884, Ohrana a distrus ultimele grupări teroriste, iar la 1 octombrie 1885, Narodnaia Volea a publicat ultimul său număr. Între timp, pe 17 decembrie 1881, toată garnizoana din ravelinul fortăreţei Petru şi Pavel – adică 34 de soldaţi şi jandarmi – a fost arestată, inclusiv locotenent-colonelul. S-a dovedit că Neceaev reuşise să controleze o bună parte a tinerilor soldaţi şi, datorită lor, luase legătura cu Narodnaia Volea şi îşi pregătise evadarea. Descoperit, a fost pus în lanţuri, privat de dreptul la plimbare şi tot mai prost hrănit. Bolnav de scorbut, a murit la 21 noiembrie 1882. Lenin avea 12 ani.

Familia Ulianov a fost de două ori marcată de evenimente. Ca toţi notabilii, a fost profund indignată de asasinarea ţarului şi a condamnat fără rezerve teroriştii şi alţi revoluţionari de orice fel. Pe 28 martie 1881, toată familia a participat la ceremonia deosebit de solemnă care s-a ţinut, în prezenţa tuturor autorităţilor, la catedrala din Simbirsk în memoria lui Alexandru al II-lea. Cu toate acestea, sub influenţa fostului său preceptor Konstantin Pobedonoşţev, numit înalt procuror al Sfântului Sinod – şef al Bisericii ortodoxe şi, în acelaşi timp, ministru al Cultelor –, Alexandru al III-lea a decis în 1884 să susţină masiv şcolile primare parohiale destinate să concureze şcolile populare finanţate de zemstve. El spera astfel, prin

învăţarea credinţei şi controlarea profesorilor de către Biserică, să combată climatul dăunător de contestare, ateism şi chiar subversiune, a cărui paternitate o atribuia polonezilor, evreilor, dar şi şcolilor populare cărora Ilia Ulianov le consacrase întreaga sa viaţă. În această privinţă, contele Witte, unul dintre oamenii politici cei mai străluciţi din Rusia secolului al XIX-lea, a rezumat foarte bine contradicţiile sistemului: „Instruirea dă naştere revoluţiei sociale, dar ignoranţa populară conduce la înfrângeri militare”[19]. Ar fi putut adăuga: „la înapoierea agriculturii şi la sărăcia ţăranilor”.

Arătându-şi rezervele faţă de această nouă orientare reacţionară, Ilia Ulianov a avut un diferend cu un arhiepiscop de Simbirsk care l-a denunţat public. Şi apoi, trecând de 50 de ani şi dăruindu-se total marii sale opere, era obosit, uzat, iar sănătatea îi era fragilă. Crăciunul anului 1885 a fost sărbătorit cum se cuvenea, în prezenţa întregii familii, cu excepţia lui Aleksandr, fiul cel mai mare, care îşi continua studiile universitare la Sankt-Petersburg. Dar pe 23 ianuarie 1886 capul familiei a început să se simtă rău. A treia zi a lucrat toată dimineaţa acasă, cu un coleg, dar nu a venit să ia prânzul şi s-a retras în biroul lui. Acolo, pe la ora 17, soţia lui l-a găsit cuprins de un tremur violent. I-a chemat pe Anna şi pe Vladimir, care nu au putut decât să asiste la agonia tatălui lor. Până să vină doctorul, Ilia şi-a dat sufletul, victimă a unei hemoragii cerebrale. Avea 53 de ani.

Funeraliile lui au prilejuit o frumoasă ceremonie în prezenţa unei asistenţe apreciabile şi a numeroşi tineri profesori şi învăţători pe care-i formase şi-i promovase. Vladimir, care nu avea decât 15 ani şi jumătate, a fost, conform tradiţiei, însărcinat să ducă sicriul împreună cu câţiva prieteni şi colegi ai defunctului. Apoi, cortegiul s-a îndreptat spre mănăstirea Pokrovski, lângă care a avut loc înmormântarea. Totuşi, aceste semne de recunoştinţă nu au atenuat prea mult şocul, pe cât de dur, pe atât de neaşteptat, provocat de acest doliu în familia Ulianov. Cea mai urgentă problemă se referea la situaţia materială. Încă de la sfârşitul lui ianuarie, Maria a cerut de la stat o pensie de 200 de ruble pe lună, cu un supliment de 25 de ruble pentru fiecare copil minor – un edecar pe Volga câştiga 10 ruble pe lună.

Totuşi, impactul dispariţiei tatălui asupra copiilor s-a dovedit a fi mai grav, în special pentru cei doi băieţi mai mari. La Vladimir, traumatismul doliului şi dispariţia autorităţii paterne au accelerat criza adolescenţei. A devenit insolent cu mama lui, până acolo încât Aleksandr a trebuit să i-o

reproşeze fără ocol. Şi, dacă e să dăm crezare mărturiei surorii lui, Anna, încă din iarna lui 1886 Vladimir „avea o stare de spirit foarte dușmănoasă faţă de conducerea şi cadrele didactice ale gimnaziului, ca şi faţă de religie”[20]. Într-un chestionar biografic al Partidului Bolşevic mult ulterior, la întrebarea „Când aţi încetat să credeţi în religie?”, Lenin a răspuns foarte scrupulos: „La 16 ani”[21]. Fără îndoială, această criză era exacerbată de un violent sentiment personal de nedreptate în faţa loviturii pe care o primise familia din partea sorţii. Şi era cu atât mai puternică cu cât în absenţa celor doi fraţi mai mari, care studiau la Sankt-Petersburg, Vladimir a devenit „bărbatul” casei într-un moment în care familia, privată de veniturile paterne, trebuia să trăiască doar din pensia mamei şi să se înghesuie în casa în care fusese nevoită să ia chiriaşi. Totuşi, aceste dificultăţi ar fi dispărut, probabil, şi Vladimir şi-ar fi continuat calea spre cariera strălucită ce îi era făgăduită, dacă nu ar fi intervenit un al doilea traumatism, şi mai violent: condamnarea la moarte şi spânzurarea fratelui său Aleksandr. Acest adolescent în criză, destabilizat deja de pierderea reperului său moral şi de intrarea lui forţată în lumea adulţilor, va fi pe neaşteptate lovit în plin de acest eveniment hotărâtor pentru întregul său destin.

La Sankt-Petersburg, pe 13 martie 1887, Ohrana i-a arestat în acelaşi timp pe Aleksandr Ulianov şi pe sora lui, Anna. O rudă a Ulianovilor care locuia în capitală a scris familiei pentru a-i da de ştire şi Vladimir a trebuit să-i comunice mamei catastrofa. Confruntat cu această lovitură de trăsnet, a rămas stupefiat şi a spus doar: „Dar asta e o problemă serioasă, lucrurile pot lua o întorsătură urâtă pentru Saşa”. Nici nu ştia câtă dreptate avea…

Născut în 1866, Aleksandr, „fiul cel mare mult iubit, mândria şi nădejdea familiei”[22], era descris aşa de sora lui: „Acelaşi rar aliaj de extremă fermitate şi egalitate de caracter, cu o surprinzătoare sensibilitate, tandreţe şi spirit de dreptate. Dar mai auster şi mai concentrat, şi mai viril”[23]. Luând premiul de excelenţă de-a lungul celor nouă ani de studii, fără să i se facă o dată un reproş din partea profesorilor, a plecat în 1883 la Sankt-Petersburg ca să-şi înceapă studiile universitare de chimie şi biologie. La început s-a ţinut departe de orice altă activitate în afara studiilor care îl pasionau şi nu a participat la niciun cerc studenţesc. Nu venea acasă decât în timpul vacanţelor universitare şi, într-un pavilion al proprietăţii de la Kokuşkino, îşi instalase un mic laborator, unde îşi petrecea cea mai mare parte a

timpului, separat de fraţii şi surorile lui. Cu toate acestea, moartea brutală a tatălui său l-a traumatizat profund, grăbindu-i ruperea de religie şi modificându-i brusc comportamentul. Cu seriozitatea ce îl caracteriza, s-a apucat de lecturi interzise, în special Cernîşevski şi Marx – cenzura ţaristă, adesea obtuză, considerase că prima carte a *Capitalului*, publicată în 1867, era o lucrare de pură economie şi-i autorizase traducerea încă din 1872!

Or, după numeroasele arestări care au urmat zilei de 13 martie 1881, mai mulţi responsabili politici de la Ciornîi Peredel plecaseră în exil şi înfiinţaseră la Geneva, în 1883, o nouă mişcare, Eliberarea Muncii, condusă de Gheorghi Plehanov, Pavel Akselrod, Lev Deutsch şi Vera Zasulici. Din 1881, aceasta din urmă corespondase cu Marx. O parte a mişcării revoluţionare se distanţa astfel de anarhism şi de narodnicism şi punea bazele primei organizaţii marxiste ruse. Ceea ce nu s-a petrecut fără contradicţii. Într-adevăr, în prefaţa ediţiei ruseşti – urmând în acest sens tezele lui Tkacev –, autorii *Manifestului* considerau că Rusia era „în avangarda mişcării revoluţionare din Europa", în special pentru că „jumătate din pământ este proprietatea comună a ţăranilor": „În consecinţă, se punea problema de a şti dacă această comunitate ţărănească rusă, această formă deja descompusă a străvechii proprietăţi comune a pământului, va trece direct la o formă comunistă superioară a proprietăţii funciare sau dacă trebuie să urmeze mai întâi acelaşi proces de dizolvare pe care l-a suferit în cursul dezvoltării istorice a Occidentului". Şi conchideau: „Dacă revoluţia rusă este semnalul unei revoluţii muncitoreşti în Occident, astfel încât cele două să se completeze, proprietatea comună actuală din Rusia va putea servi ca punct de plecare al unei revoluţii comuniste"[24].

Părinţii marxismului nu se mulţumeau cu discursuri economice. Engels era fascinat de problema violenţei şi a războiului la care participase în 1849 în Germania[25]; el consacrase o lucrare celebră *Războiului ţăranilor din Germania din 1525*[26]. Încă din 1879, tot pe linia lui Tkacev, el legitima teroarea politică:

> Agenţii guvernului săvârşesc acolo atrocităţi de necrezut. Împotriva unor asemenea fiare sălbatice trebuie să te aperi, cum va fi posibil, cu pulbere şi gloanţe. în Rusia, asasinatul politic este singurul mijloc de care dispun oamenii inteligenţi, îndrăzneţi şi cu demnitate pentru a se apăra împotriva agenţilor unui regim din cale-afară de despotic[27].

Marx nu se lăsa mai prejos şi, în 1885, declara că „teroarea membrilor Narodnaia Volea este un mijloc de acţiune specific rusesc, istoriceşte

inevitabil, cu privire la care se cuvine la fel să moralizezi, să te întrebi dacă eşti pentru sau contra, ca şi în privinţa cutremurului de pământ din Chios”[28].

Or, după ce a evoluat de la narodnicism la marxism, al cărui promotor principal în Rusia devenise, Gheorghi Plehanov avea să se dovedească a fi de părere exact contrară. Într-o broşură publicată în 1884, *Socialism şi luptă politică*, el critica vehement, în numele „socialismului ştiinţific” marxist, anarhismul lui Bakunin, narodnicismul organizaţiei Narodnaia Volea şi blanquismul lui Tkacev. Respingea speranţele revoluţionare şi comuniste bazate pe comunitatea rurală pentru a le lega de clasa muncitoare pe cale de a se naşte. Punea în discuţie strategia adoptată de Narodnaia Volea şi constata că de la asasinarea lui Alexandru al II-lea mişcarea revoluţionară se prăbuşeşte, astfel încât revoluţionarul era în situaţia „de a se zbate ca peştele pe uscat” – amuzant contrapunct la faimosul aforism al lui Mao Zedong, care decreta că „revoluţionarul e ca peştele în apă”. Viziunea lui era radical diferită:

> Singurul scop nefantezist al socialiştilor ruşi poate fi, pe de o parte, dobândirea unor instituţii politice libere şi, pe de altă parte, crearea elementelor necesare pentru formarea viitorului partid muncitoresc socialist din Rusia. Ei trebuie să ceară o constituţie democratică care, împreună cu „drepturile omului”, să asigure muncitorilor „drepturile cetăţeanului” şi, cu ajutorul sufragiului universal, să le dea acestora posibilitatea să participe activ la viaţa politică a ţării. Nesperiind pe nimeni cu „spectrul roşu”, care este încă departe, un asemenea program politic ar face ca partidul nostru revoluţionar să-şi câştige simpatia tuturor acelora care nu se numără printre adversarii declaraţi ai democraţiei; la acest program ar putea subscrie, alături de socialişti, foarte mulţi dintre reprezentanţii liberalismului nostru. Şi în timp ce acţiunea dusă pentru cucerirea puterii de cutare sau cutare organizaţie revoluţionară secretă este un lucru care priveşte numai această organizaţie şi pe persoanele iniţiate în planurile ei, agitaţia în favoarea acestui program ar privi întreaga societate rusă[29].

Nu doar că Plehanov îl ironiza binevoitor pe Marx trimiţând departe „spectrul roşu” de la începutul *Manifestului* din 1848 – „O stafie bântuie Europa, comunismul” –, ci, mai mult, el opunea societatea secretă şi societatea rusă, ba chiar întreaga societate rusă, în răspăr cu o strictă analiză de clasă care i-ar fi ridicat iremediabil pe burghezi contra proletarilor, pe muncitori contra patronilor. În 1885, Plehanov a dezvoltat îndelung această imagine în *Controversele noastre*, unde a afirmat că în Rusia capitalismul se dezvolta şi avea să conducă la o revoluţie burgheză. Revoluţia socialistă nu ar fi venit decât mai târziu.

Aleksandr Ulianov începuse să se intereseze de toate aceste idei şi dezbateri dintre revoluţionari încă dinainte de moartea tatălui său, atât prin traduceri, cât şi graţie cunoaşterii limbii germane. În februarie 1886, când

mişcarea revoluţionară era zdrobită de poliţie sau în exil în străinătate, câteva cercuri studenţeşti şi-au propus să celebreze la cimitirul Volkovo a douăzeci şi cincea aniversare a abolirii iobăgiei. Aleksandr a participat la comemorare, care a reunit în jur de 400 de participanţi fără ca poliţia să intervină. Încurajaţi de acest succes, studenţii cei mai radicali au vrut, în toamna lui 1886, să organizeze o comemorare în memoria lui Nikolai Dobroliubov, un celebru scriitor care, în anii 1850, îşi presărase cronicile literare cu critici dure la adresa societăţii ruse. Poliţia a interzis adunarea, sutele de persoane strânse la cimitirul Volkovo au fost înconjurate de cazaci şi vreo 40 au fost expulzate din capitală. Or, Aleksandr, care a participat la această ceremonie, a fost profund indignat şi s-a alăturat câtorva cunoştinţe care au hotărât să reacţioneze reluând practica teroristă. Această schimbare radicală arată destul de clar cât de afectat a fost tânărul de dispariţia tatălui său; într-adevăr, în aceeaşi măsură în care participarea sa la ceremonia din februarie 1886 putea fi interpretată ca un omagiu pe care îl aducea fidelităţii tatălui său faţă de ţarul eliberator Alexandru al II-lea, această basculare în terorism nu putea însemna decât o rupere violentă de figura paternă.

Foarte curând, Aleksandr Ulianov a devenit liderul unui grup care pentru unii dintre membrii săi se revendica de la Narodnaia Volea, iar pentru alţii, de la social-democraţia marxistă. A fost cel care a scris programul ce reînnoda legăturile cu motivaţiile generaţiilor anilor 1840 şi 1860, „zdrobitorul complex de vinovăţie al inteligheţiei ruse, obsesia păcatului colectiv şi a izbăvirii sociale”[30], necesitatea de a răscumpăra crima înrobirii mujicilor. Era o regăsire a „caracterului apocaliptic al scrierilor credincioşilor de rit vechi din epoca Marii Schisme, se reintra într-un climat de respingere fără compromis a unui stat personificându-l pe Antichrist (sau o orânduire abominabilă), în atmosfera unei credinţe neştirbite în venirea unei împărăţii a virtuţii şi a dreptăţii. Era suficient pentru a compensa suferinţele inumane cauzate poporului”[31]. Programul lui Aleksandr constata deci că, din cauza regimului politic, era imposibil să se acţioneze altfel decât prin teroare şi cerea naţionalizarea pământului, a uzinelor şi a tuturor instrumentelor de producţie – ceea ce denota o influenţă marxistă.

De acum, obiectivul era asasinarea lui Alexandru al III-lea, la data aniversară a asasinării tatălui său, şi chimistul Aleksandr a fost însărcinat cu pregătirea bombelor. Dar aceşti terorişti în devenire n-aveau nicio experienţă în materie de *konspiraţia*, „activitatea conspirativă” în care au

excelat mai târziu bolşevicii. Ohrana veghea şi pe 13 martie 1887 a arestat pe celebrul bulevard Nevski şase studenţi, dintre care mai mulţi aveau bombe asupra lor, una fiind ascunsă într-un dicţionar mare. Aleksandr a fost în scurt timp denunţat ca fiind artificierul. Ca un cunoscător bine informat după 1917, graţie accesului la arhivele Ohranei, Troţki a notat cu severitate: „Totul era imperfect în această întreprindere tragică: ideile, personalul, conspiraţia, tehnica fabricării bombelor”[32].

De cum a aflat catastrofa, Maria Ulianova s-a zbătut să-şi salveze fiul. Deoarece calea ferată nu ajungea până la Simbirsk, a luat diligenţa până la Sizran pentru a ajunge în capitală, unde a obţinut chiar o întrevedere cu el şi l-a implorat să-i ceară îndurare ţarului. Dar atât din orgoliu, cât şi din simţul onoarei, acesta a refuzat şi a hotărât să-şi asume un maximum de responsabilitate pentru a-şi proteja camarazii, mergând până la a declara: „În ceea ce priveşte implicarea mea morală şi intelectuală în această problemă, ea a fost deplină, adică am dat tot ce îmi permiteau capacităţile şi forţa cunoştinţelor şi convingerilor mele”[33]. Agravându-şi cazul, a declarat chiar: „Nu cred în terorism, cred într-un terorism sistematic”[34]. Condamnat la moarte, a fost spânzurat pe 20 mai 1887, la vârsta de 21 de ani, împreună cu patru dintre camarazii lui. Vladimir Ilici tocmai împlinise 17 ani…

Execuţia fratelui său mai mare a determinat trecerea brutală a lui Vladimir Ilici în lumea adulţilor. Adolescentul care ducea o viaţă fără griji a fost aruncat dintr-odată în dimensiunea tragică a istoriei. A fost confruntat mai întâi cu respingerea familiei lui de către toată lumea bună din Simbirsk, chiar şi de prietenii cei mai apropiaţi. Guvernul şi presa locală difuzaseră ştirea condamnării lui Aleksandr şi nimeni nu mai dorea să fie văzut în compania unui membru al acestei familii care încălzise la sânul ei un regicid – virtual… Vladimir s-a trezit că era singur tocmai când trebuia să se ocupe de fraţii lui mai mici, cât timp mama sa era la Sankt-Petersburg.

Apoi, puţin după execuţia fratelui său, a fost obligat să-şi treacă examenele de încheiere a studiilor secundare, ceea ce dura mai multe săptămâni. Cu această ocazie, el a dovedit o uriaşă capacitate de a-şi stăpâni emoţiile şi de a-şi păstra concentrarea. A trecut în mod strălucit examenele la 11 discipline, obţinând chiar nota maximă la zece dintre ele, a ieşit primul dintre toţi candidaţii şi, în ciuda oprobriului care se abătuse asupra familiei lui, i s-a decernat medalia de aur – ca şi surorii lui mai mici, Olga, tot atunci, şi ca şi lui Aleksandr, cu trei ani înainte. El demonstra astfel,

adolescent fiind încă, o tărie de caracter neobişnuită, ca şi ambiţia şi determinarea lui.

Cu această ocazie, directorul liceului, Fiodor Kerenski – tatăl lui Aleksandr Kerenski, care, ironie a istoriei, avea să fie alungat de la putere pe 7 noiembrie 1917 de Vladimir Ulianov! –, a avut la adresa elevului lui o apreciere de ansamblu care merită să fie citată, atât de bine clarifică mutaţia bruscă survenită la adolescent, şi care are meritul de a nu ţine cont de ostracizarea căreia Ulianovii îi erau acum victime:

> Foarte dotat, mereu studios şi atent, Ulianov a fost totdeauna în fruntea clasei sale şi, la sfârşitul studiilor, a fost recompensat cu medalia de aur, dovedindu-se a fi cel mai demn de ea prin succesele lui, dezvoltarea şi conduita sa. Nici la gimnaziu, nici în exterior nu s-a semnalat vreodată un singur caz în care Ulianov, fie prin vorbă, fie prin vreun gest, să suscite o apreciere defavorabilă din partea şefilor şi a profesorilor gimnaziului. Instrucţia şi dezvoltarea morală a lui Ulianov au fost permanent urmărite cu atenţie de părinţii lui şi, începând din 1886, după moartea tatălui, doar de mamă, care şi-a consacrat toată grija şi toată atenţia educaţiei copiilor ei. Această educaţie era bazată pe religie şi pe o disciplină raţională. Roadele bune ale educaţiei familiale au fost vizibile în excelenta conduită a lui Ulianov. Observând mai îndeaproape stilul vieţii de familie şi caracterul lui Ulianov, nu am putut să nu remarc la el o rezervă excesivă şi un aer distant, chiar şi faţă de persoanele cunoscute şi, în afara gimnaziului, faţă de colegi care erau mândria şcolilor lor; şi, în general, era foarte închis[35].

Era cel puţin paradoxală sublinierea „roadelor bune ale educaţiei familiale”, când aceasta îl condusese pe fiul mai mare la o tentativă de asasinare a ţarului! Dar Kerenski remarca mai ales „aerul distant” şi „caracterul închis” al lui Vladimir când era în afara cadrului familial. Ceea ce a fost confirmat de sora lui, Anna: „Fratele meu râdea adesea de colegii lui şi de anumiţi profesori”. „Nu a avut prieteni buni, nici măcar în anii de gimnaziu.” Două trăsături care aveau să se accentueze la Lenin: nu va avea niciodată un prieten adevărat, cu excepţia a două femei, tovarăşa şi nevasta lui, Nadejda Krupskaia, şi tovarăşa şi metresa lui – *de facto* sau platonică? – Inessa Armand; iar înclinaţia lui spre ironizare avea să se transforme într-o critică sistematică, umilitoare, crudă şi injurioasă a tuturor celor care nu erau de aceeaşi părere cu el. În ciuda acestor rezerve şi a stigmatizării sociale, Kerenski arăta clar care era următoarea etapă din parcursul iritabilului elev-minune: universitatea.

Respingerea familiei de către lumea bună din Simbirsk a îndemnat-o pe Maria Ulianova să părăsească oraşul. Încă din vara lui 1887 a vândut casa şi s-a instalat cu copiii la Kazan, unde spera probabil să se piardă în mulţimea din marele oraş. Vladimir s-a înscris la universitate, alegând dreptul, iar fraţii şi surorile lui au fost înscrişi la liceu. Totul părea să reintre în normal

după dubla furtună a morţii tatălui şi a spânzurării fratelui mai mare. Nu pentru multă vreme.

În decembrie, agitaţia endemică a universităţilor care urmase condamnării lui Aleksandr şi a camarazilor lui a explodat la universitatea din Kazan, unde, pe 17 decembrie, o manifestaţie a studenţilor, printre care se găsea şi Vladimir Ilici, a ocupat clădirea. De a doua zi, asupra protestatarilor s-a abătut represiunea. Vladimir şi alţii au fost arestaţi, iar printre cei 39 de exmatriculaţi din universitate s-a numărat şi el:

> S-a pus astfel capăt şansei lui Lenin de a face o carieră de succes în cadrul ordinii sociale existente şi este rezonabil să presupunem că o bună parte din ura sa faţă de această ordine izvora din respectiva experienţă de respingere. Lenin era mai presus de orice ambiţios. După ce a ratat posibilitatea de a face carieră ca om al legii, s-a decis să încerce să-şi facă un nume ca opozant revoluţionar al aceleiaşi legi[36].

Vladimir a fost constrâns să locuiască la Kokuşkino până în noiembrie 1888. Câteva luni mai târziu, autorităţile i-au refuzat reintegrarea universitară şi i-au respins cererea de a-şi continua studiile în străinătate. Îi reproşau „participarea activă la organizarea de cercuri revoluţionare printre tinerii studenţi din Kazan”[37]. Ceea ce nu era lipsit de temei, din moment ce din toamna lui 1887 intrase în contact cu studenţi revoluţionari, în special cu un grup de orientare narodnicistă, favorabil terorismului şi căderii autocraţiei.

De acum înainte, Vladimir era în situaţia unui mic nobil ereditar sortit unei totale declasări. Confruntat cu dezastrul pe care familia lui şi el însuşi îl suportau, a căutat cu siguranţă motivele acestei situaţii şi s-a gândit din nou la *Părinţi şi copii* de Turgheniev. Inevitabil, şi-a pus câteva întrebări fundamentale care-i chinuie pe adolescenţi, mai ales în plină frământare. Cine erau în realitate părinţii lui? De ce tatăl său susţinuse în asemenea măsură un regim care tocmai îl spânzurase pe unul dintre fiii lui şi-i interzisese celuilalt să-şi continue studiile? Trebuia să urmeze calea promovării sociale şi a integrării naţionale pe care se angajaseră bunicii şi părinţii? Sau, dimpotrivă, nu trebuia oare să conteste radical acest regim şi această societate? Nu cumva trebuia să raţioneze ca studentul Bazarov al lui Turgheniev: „Fiecare om trebuie să-şi facă singur educaţia, cum mi-am făcut-o eu, de pildă… Cât despre veac, de ce ar trebui să depind eu de el? Mai bine lasă să depindă el de mine”?

Răspunsul a fost triplu. Vladimir Ilici fusese totdeauna fascinat de fratele lui mai mare, exaltat de demnitatea lui, curajul lui, spiritul lui de sacrificiu şi fidelitatea sa faţă de ideile lui. El s-a înţepenit într-o atitudine

aristocratică, deoarece e adevărat că, „paradoxal, Lenin era din multe puncte de vedere un aristocrat rus tipic. […] Ca tânăr, era foarte mândru să se numească «fiu de boiernaş». Odată s-a trecut chiar în evidenţele poliţiei ca «Vladimir Ulianov, nobil ereditar». În viaţa privată Lenin era prototipul aristocratului nemilos pe care guvernul său îl va distruge într-o bună zi. În 1891, în culmea perioadei de foamete, şi-a dat în judecată vecinii ţărani pentru că au provocat pagube moşiei familiei. Şi în timp ce în scrierile sale timpurii a condamnat practicile «capitalismului micii nobilimi», el însuşi trăia binişor de pe urma câştigurilor astfel obţinute, veniturile lui provenind aproape integral din arende şi din dobânzile rezultate din vânzarea moşiei mamei sale. Descendenţa sa nobiliară e una din cheile care explică personalitatea dominatoare a lui Lenin”[38].

Acest sentiment de superioritate socială, întărit de sentimentul său de superioritate intelectuală, nu putea fi decât exacerbat de constatarea declasării în care tocmai căzuse în câteva luni. Deocamdată era ca Gheorghi, teroristul profesionist din emblematicul roman autobiografic al lui Boris Savinkov *Calul palid*: „Copil fiind, priveam soarele. Mă orbea, mă ardea cu razele lui strălucitoare. Copil fiind, am cunoscut dragostea – mângâierile mamei. Iubeam oamenii, iubeam cu bucurie viaţa. Acum, nu iubesc pe nimeni. Nu mai vreau şi nu mai ştiu să iubesc. Într-o clipă, lumea a devenit blestemată şi goală pentru mine: totul nu este decât minciună şi vanitate”[39].

Vladimir nu s-a mulţumit să se inspire din atitudinea morală a fratelui său, ci s-a interesat şi de ideile care-l însufleţiseră, cele ale organizaţiei Narodnaia Volea, care îi alimentau violenta dorinţă de răzbunare: distrugerea autocraţiei cu toate mijloacele, începând prin terorismul individual. Probabil că a fost foarte tulburat de extrema naivitate a acelor revoluţionari care se lăsaseră prinşi atât de uşor şi se sacrificaseră prea repede pentru un rezultat inexistent, lucru subliniat de Troţki: „Propagandiştii nu aveau nici organizaţie conducătoare, nici program clar, nici pricepere de conspiratori”[40].

Dar, pe de altă parte, fratele său Aleksandr nu putuse să-şi sacrifice viaţa chiar degeaba. Cum aminteşte Boris Cyrulnik:

> Ideea morţii ca sfârşit al vieţii nu are nimic în comun cu faptul de a muri sacrificându-te. Nu poţi crede că după o astfel de moarte nu devii nimic. S-ar putea vorbi oare de delir logic? Putem folosi cuvântul „delir” din moment ce această reprezentare este ruptă de realitatea concretă. Când cazi

pradă unei emoţii care face mintea să se rătăcească, poţi să-i dai o formă „logică” cu un raţionament coerent. Omul nu poate să devină nimic când o asemenea moarte a umplut sufletul defunctului şi îi bântuie încă pe aceia pentru care a murit41.

Vladimir avea deci o nevoie urgentă, vitală să cunoască acele mişcări revoluţionare despre care nu ştiuse nimic până acum şi pentru care fratele lui îşi riscase şi pierduse viaţa. Cufundarea lui încă din vara lui 1887 în biblioteca secretă a lui Aleksandr din Kokuşkino avea să-i deschidă porţile spre Cernîşevski, Neceaev, Marx şi Plehanov şi să-i decidă destinul.

3

Cernîşevski şi matricea regenerării revoluţionare

În 1888, la vârsta de 18 ani, Vladimir Ilici avea deja trăsăturile unui adult. Troţki îl descrie într-un stil aproape antropometric: „Scund, îndesat, vivacitate şi elasticitate a mişcărilor, pometii ieşiţi în evidenţă, fruntea înaltă, pielea brună şi o calviţie precoce”[1]. Viitorul Lenin rămânea cu toate acestea un mare adolescent care tocmai suferise un şir de traumatisme, atât personale şi familiale, cu moartea tatălui şi a fratelui său, cât şi sociale, cu marginalizarea familiei şi stoparea parcursului său universitar. Dintr-odată, era lipsit de orice figură de care s-ar fi putut ataşa, de orice „tutore al dezvoltării”.

Boris Cyrulnik explică situaţia în care se găseşte în acest moment politraumatizatul psihologic:

> Când o tragedie personală sau socială distruge lumea interioară a unui individ, el se retrage în sine într-o poziţie antalgică. Dar pentru a nu-şi petrece viaţa astfel, trebuie să caute în jurul lui un factor de atracţie social, o imagine identificatoare care să-i dea speranţa că va reîncepe să trăiască. Avid de eroism, caută să întâlnească un model printre acelea pe care i le propune cultura lui. Rănitul revigorat reîncepe să trăiască[2].

Sprijinindu-se pe experienţa lui personală, Cyrulnik explică procesul:

> Lumea era rea când eu eram singur şi slab, neştiutor într-ale vieţii. […] O tragedie socială mă privase de orice figură familiară, prima legătură de familie fusese ruptă de război, […] eroul meu era cel care îmi dădea putere când mă gândeam la el, el îmi dădea forţa să înfrunt o realitate dezesperantă. Trebuia deci să citesc, să am întâlniri şi să visez pentru a mă întoarce la viaţă. […] Povestea eroului meu mă reconstruia, pentru că ea îmi spunea că era posibil să ocup din nou un loc în aventura socială[3].

Dacă eroii lui Cyrulnik au fost Remi din *Fără familie*, Gavroche şi Cosette, Oliver Twist şi Tarzan – înlocuiţi curând de Batman şi Superman –, Vladimir Ilici i-a căutat pe-ai lui în cu totul alte lecturi. Retras pe domeniul

lui din Kokuşkino aproape un an, s-a consacrat cu aviditate şi cu seriozitatea şi spiritul sistematic ce îl caracterizau deja devorării a nenumărate lucrări, scotocind în biblioteca lăsată de fratele lui: Ricardo, Darwin, Buckle, Zola. Dar mai cu seamă un roman avea să-i bulverseze viaţa, faimosul *Ce-i de făcut?* al lui Cernîşevski, cartea de căpătâi, începând din 1864, a trei generaţii de revoluţionari ruşi, cum aminteşte Orlando Figes:

> Permiţând publicarea romanului lui Cernîşevski, cenzura ţaristă a făcut cea mai mare greşeală a ei: pentru că scrierea a convertit la cauza revoluţiei mai multă lume decât toate lucrările lui Marx şi Engels laolaltă (Marx însuşi a învăţat limba rusă ca să îl poată citi). Plehanov, „fondatorul marxismului rusesc", spunea că din romanul acela „ne-am luat cu toţii tăria morală şi credinţa într-un viitor mai bun". Teoreticianul revoluţionar Tkacev îl numea „biblia" mişcării; Kropotkin îi spunea „stindardul tinerimii ruse"[4].

La fel s-a întâmplat şi în cazul lui Vladimir, cum va mărturisi în această privinţă, în 1953, Nikolai Valentinov, pseudonim al lui Nikolai Volski, un revoluţionar de origine lituaniană care, crezut mort în timpul unei manifestaţii, apoi întemniţat, fugise în Elveţia de Crăciun în 1903[5]. În vârstă de 25 de ani, la Geneva l-a frecventat mult pe Lenin în 1904 şi a aderat la grupul bolşevic, înainte de a-l părăsi şi de a deveni apoi unul dintre şefii economiei sovietice după 1918, până la exilarea lui la Paris în 1928.

În ianuarie 1904, Lenin, Volski şi alţi doi revoluţionari ruşi discutau într-o cafenea despre diferite opere literare. Deodată, Volski s-a amestecat în conversaţie şi a vorbit despre romanul lui Cernîşevski:

> Se pune întrebarea cum s-au putut entuziasma oamenii pentru o astfel de lucrare. E greu să găseşti altă carte mai săracă, mai primitivă şi totodată mai pretenţioasă. Cele mai multe dintre paginile acestui roman prea faimos sunt scrise într-o limbă care face ca lectura lor să fie imposibilă. Ceea ce nu-l împiedica pe Cernîşevski, atunci când se constata lipsa lui de talent, să răspundă cu semeţie: „Nu sunt mai slab ca alţii care sunt consideraţi mari romancieri".
>
> Până atunci, Lenin îşi lăsase privirea să rătăcească distrat, fără a participa la conversaţie. La auzul vorbelor mele, s-a ridicat cu un asemenea elan, încât scaunul a pârâit sub el. Faţa i-a împietrit, iar pomeţii i s-au făcut stacojii, ca totdeauna când se înfuria.
>
> — Realizaţi ce-aţi spus? mi-a aruncat el. Cum poate avea cineva ideea bizară, absurdă, de a considera primitivă şi săracă opera lui Cernîşevski, cel mai mare şi cel mai înzestrat dintre reprezentanţii socialismului înainte de Marx? Marx însuşi îl considera un mare scriitor rus.
>
> — Nu din cauza acestui *Ce-i de făcut?* l-a judecat aşa. Marx nu citise cu siguranţă această carte.
>
> — Ce ştiţi dumneavoastră despre asta? Afirm că este inadmisibil să consideri *Ce-i de făcut?* o carte primitivă şi săracă. Influenţa acestei cărţi a dat naştere la sute de revoluţionari. Ar fi fost posibil acest lucru dacă Cernîşevski ar fi fost primitiv şi sărac? L-a entuziasmat pe fratele meu, m-a înflăcărat pe mine însumi. Mi-a bulversat întreaga fiinţă. Când aţi citit *Ce-i de făcut?*... Nu foloseşte la nimic să-l citeşti când încă nu poţi merge pe picioarele tale. Romanul lui Cernîşevski este mult prea complicat, prea plin de idei pentru ca un tânăr să-l poată înţelege şi aprecia. Am încercat, cred, să-l citesc la 14 ani. Lectură inutilă şi superficială. Dar după executarea fratelui

meu, ştiind că romanul lui Cernîşevski fusese una din cărţile lui preferate, am început să-l citesc cu adevărat şi mi-am petrecut cu el nu zile, ci săptămâni întregi. Abia atunci i-am înţeles profunzimea. Este o operă care te marchează pentru toată viaţa[6].

De obicei atât de avar cu confidenţele personale, Lenin oferea astfel o mărturisire importantă, o informaţie decisivă pentru înţelegerea sursei emoţionale şi intelectuale a angajamentului său revoluţionar. *Ce-i de făcut?* de Cernîşevski este, incontestabil, exact contrariul romanului *Demonii* de Dostoievski. Nu are nimic din calitatea lui literară şi pune în scenă, într-o naraţiune psihologică declamatorie şi în mare măsură codată – din cauza cenzurii –, mai multe personaje în căutarea revoluţiei, prezentate ca figuri tipice, în timp ce Dostoievski decriptează resorturile adânci ale angajamentului revoluţionar, inspirate de Neceaev – energie, voinţă de putere, resentiment, minciună, manipulare, paranoia, fanatism, cinism şi cruzime.

După cum indică şi subtitlul său, *Ce-i de făcut?* se prezintă ca povestea „oamenilor noi", „bărbaţi [şi femei] oneşti" care anunţă o omenire fericită, departe de abjecţia morală şi de mizeria socială a Rusiei ţariste. Romanul se bazează pe patru personaje principale. Eroina, Vera Pavlovna, este fiica unei familii modeste din Sankt-Petersburg reprezentând vechea societate coruptă şi condamnată. A trăit până la adolescenţă ca o fată supusă şi bine-crescută, până când se revoltă împotriva unei căsătorii aranjate de mama ei: „Vreau să fiu independentă şi să-mi trăiesc viaţa în felul meu […] nu ştiu ce voi simţi când voi iubi un bărbat; ştiu numai că nu vreau să cedez nimănui; vreau să fiu liberă şi să nu mă simt cu nimic datoare cuiva, pentru ca nimeni să nu îndrăznească să-mi spună: eşti datoare să faci cutare sau cutare lucru pentru mine!"[7].

Şi glorifică noua generaţie populară: „Suntem săraci, dar suntem oameni muncitori şi avem mâini zdravene. Învăţaţi nu suntem, dar nici proşti, şi vrem lumină. Să învăţăm şi ştiinţa ne va descătuşa; să muncim şi munca ne va îmbogăţi. […] Să căutăm fericirea şi vom ajunge la omenie şi ne vom face buni. […] Să învăţăm şi să muncim, să cântăm şi să iubim; vom aduce raiul pe pământ. Aşadar, să fim voioşi, căci viaţa va fi frumoasă"[8].

Un strigăt de speranţă care nu putea decât să-l scoată pe Vladimir din depresia de după moartea fratelui său – fără a mai vorbi de eventualele derive depresive sau tentaţii suicidare obişnuite într-o astfel de situaţie. Şi probabil că faptul de a fi încredinţat rolul principal în acest parcurs de

regenerare unei femei, într-o societate în care ea era considerată încă mai puţin decât nimic, nu e cea mai puţin subversivă trăsătură a romanului.

Vera este salvată de un tânăr medic, Dmitri Lopuhov, care acceptă să o ia de nevastă – evident, o căsătorie albă – pentru a o smulge din ghearele pretendentului. Dmitri este fiul unui „târgoveţ din Reazan, trăia destul de bine pentru situaţia sa, ceea ce înseamnă că familia lui n-avea numai duminica borş de carne şi că lua ceaiul în fiecare zi" – cum se întâmpla şi în casa Ulianovilor. Student la Sankt-Petersburg, trăia sărăcăcios, căci fusese privat de bursa lui de administraţie, deoarece „se certase cu cineva"[9] – la fel ca un anume Vladimir Ulianov.

Înainte de a-i propune o „căsătorie", Dmitri i-a procurat Verei lecturi interzise – *Destinul social* de Victor Considérant, din 1838, şi mai ales *Lecţiile despre esenţa religiei* de Ludwig Feuerbach –, înainte de a vorbi cu multă fervoare despre o logodnică foarte specială: „Este foarte puternică, cea mai puternică din lume. […] Sunt cu totul de acord cu dorinţa săracilor, ca să nu mai existe săraci pe lume, fiindcă logodnica mea are să facă şi acest lucru"[10]. Cititorul a înţeles că logodnica nu este alta decât „Revoluţia".

Cernîşevski nu mai pune atunci în scenă conflictul dintre *Părinţi şi copii*, ci dintre mamă şi fiică. Mama Verei, Maria – ca Maria Ulianova –, propovăduieşte supunerea:

> În cărţile voastre însă mai scrie că, dacă oamenii nu se cade să trăiască aşa, atunci totul trebuie să se facă într-un chip nou, fiindcă după rânduiala de astăzi nu e cu putinţă să trăieşti aşa cum cer cărţile. Bun! Dar atunci de ce nu se face rânduiala cea nouă? Oof, Verocika, crezi tu că nu ştiu ce fel de rânduieli noi sunt scrise şi zugrăvite în cărţile voastre? Ştiu, că sunt rânduieli bune… Numai că noi, eu şi cu tine, n-avem să le apucăm. […] Aşadar, să trăim după rânduielile cele vechi[11].

Începând din acest moment, romanul devine istoria regenerării Verei prin aderarea ei progresivă la „ştiinţă", în realitate o ideologie revoluţionară, un scientism ce are pretenţia de a cunoaşte adevărul absolut şi de a conduce toate domeniile vieţii individuale şi colective în viitor. Această ideologie se autolegitimează prin proiectul unei societăţi perfecte şi egalitare, din care bogaţii şi săracii ar fi dispărut şi proprietatea privată ar fi fost extirpată. Vladimir Ilici nu a putut decât să adere la acest demers bazat pe cărţi, pe „ştiinţă", pe teorie, el, care fusese iniţiat în această viziune abstractă asupra lucrurilor printr-o cunoaştere livrescă foarte îndepărtată de realităţile vieţii. El nu a putut decât să se recunoască în aceşti „oameni noi" promovaţi de

Cernîşevski, oameni deşteptaţi de o „adevărată” cunoaştere şi care au acces la o viaţă nouă, după cum precizează Alain Besançon: „Salvarea este adusă de cunoaştere. Această cunoaştere este de natură raţională, ea este completă, puternică, absolut certă. Ea oferă planul adevărat al lumii, cheia destinului său. Ea arată că lumea poate fi salvată, că este suficient să fie dispusă altfel, să fie separate elementele bune – care reprezintă viitorul, progresul, viaţa – de cele rele, care aparţin trecutului, reacţiunii, morţii”[12].

Dmitri a decis să-i facă educaţia revoluţionară Verei, în vorbe cu subînţeles, şi în scurt timp discuţiile lor ajung la cauzele istorice fundamentale:

> [Vera] — Prin urmare, oamenii reci, practici, care spun că omul este îmboldit numai de calcularea profitului, spun adevărul.
>
> [Dmitri] — Da, spun adevărul. Ceea ce se numesc înalte sentimente, năzuinţe ideale, toate acestea sunt cu totul neînsemnate în mersul general al vieţii faţă de dorinţa fiecăruia de a trage foloase personale şi, în fond, au la rădăcina lor aceeaşi năzuinţă spre util. […]
>
> — Să admitem că dumneata ai dreptate; da, ai dreptate. Toate faptele pe care le pot analiza se motivează prin interes. Dar această teorie este brutală.
>
> — Teoria, în sine, trebuie să fie brutală. Raţiunea trebuie să judece la rece lucrurile.
>
> — Dar raţiunea e necruţătoare.
>
> — Faţă de fanteziile deşarte şi vătămătoare.
>
> — E prozaică.
>
> — Una-i ştiinţa şi alta-i poezia.
>
> — Prin urmare, această teorie pe care nu pot să n-o admit îi osândeşte pe oameni la o viaţă lipsită de căldură, necruţătoare şi prozaică?
>
> — Nu, Vera Pavlovna, această teorie e brutală, crudă, dar ea îl învaţă pe om cum să-şi facă rost de căldură. Chibritul e rece, marginea cutiuţei de care se freacă chibritul e rece şi ea, lemnele sunt reci, dar ele dau naştere focului care încălzeşte pe om şi îl fierbe aruncarea. Această teorie este necruţătoare, dar, urmând-o, oamenii nu vor mai fi un obiect de compătimire superficială. O lanţetă nu trebuie să se îndoaie din milă faţă de pacientul care nu se va vindeca de pe urma compătimirii noastre. Această teorie este groaznică, dar ea dezvăluie adevăratele motive ale vieţii; iar poezia constă în adevărul vieţii.
>
> — Atunci, Dmitri Sergheici, şi eu am să fiu necruţătoare[13].

Regăsim deja aici caracterul implacabil al teoriei leniniste, atât în raţionamentul, cât şi în concluziile sale, inclusiv în consecinţele sale practice, care vor fi într-adevăr nemiloase; cât priveşte „bisturiul”, Lenin îl va folosi mult în scrierile lui începând din 1905 şi îl va mânui cu dexteritate din 1917 până în 1922 pe corpul societăţii.

Cernîşevski pune apoi în scenă primul vis al Verei, care întâlneşte o tânără: „Acum e o englezoaică, apoi o franţuzoaică, acum e o nemţoaică, o poloneză; şi acum e rusoaică, pe urmă iar englezoaică, iar nemţoaică, iar rusoaică – dar cum se face că are acelaşi chip?”. Această tânără, care-i

declară „Sunt logodnica logodnicului tău”[14], este o nouă metaforă a Revoluţiei.

„Timp de o jumătate de an, Vera Pavlovna respirase aer curat. Se dezobişnuise cu totul de atmosfera grea a vorbelor viclene rostite fiecare cu calcul. Se dezvăţase de minciuni, de înşelătorii şi de planuri josnice. Acum, beciul ei îi produse o impresie groaznică. Murdăria, banalitatea, cinismul – toate acestea îi săreau în ochi, de parcă le-ar fi întâlnit acum întâia oară. […] Viaţa cea nouă, cu ideile ei neprihănite, în societatea unor oameni curaţi, i se păru Verei Pavlovna de două ori mai plăcută.”[15] O exaltare şi o căutare înverşunată a „purităţii” – a „principiilor”, a doctrinei marxiste, a „Partidului” – la fel de caracteristice şi viitorului Lenin.

Curând, Vera are un al doilea vis, nouă alegorie a Revoluţiei, în care Aleksandr Kirsanov explică faptul că „mişcarea este o realitate, fiindcă mişcarea este viaţa, iar realitatea şi viaţa sunt acelaşi lucru. Dar viaţa are ca element de căpetenie munca şi de aceea elementul principal al realităţii este munca, iar cea mai sigură dovadă a realităţii este acţiunea. […] Lipsa de mişcare este lipsa de muncă, deoarece, în analiza antropologică, munca se prezintă ca formă de bază a mişcării care dă temei şi conţinut tuturor celorlalte forme”[16]. O prezentare a dialecticii, a materialismului şi a proletariatului care pregătea, la Vladimir, calea către adoptarea marxismului.

Vera decide să creeze un atelier de croitorie în care întregul câştig să revină lucrătoarelor „care au muncit pentru el” şi să fie distribuit în părţi egale. Afacerea a fost pusă în practică atunci „când personalul atelierului pricepu că realizarea de beneficii nu era o răsplată pentru arta cutărei sau cutărei persoane, ci rezulta din caracterul general al atelierului, din modul lui de organizare, din scopul lui, iar scopul acesta consta în obţinerea unui profit maxim, egal pentru toţi cei care participau la muncă, indiferent de activitatea lor individuală. Toate lucrătoarele înţeleseră că datorită acestui caracter al atelierului, ele puteau participa la câştigul întreprinderii, iar caracterul, spiritul şi orânduiala lui constau tocmai în solidaritatea tuturora; pentru această solidaritate, orice colaboratoare avea aceeaşi însemnătate, iar consimţământul tacit al celei mai sfioase sau al celei mai slab înzestrate dintre lucrătoare era tot atât de folositor pentru menţinerea şi dezvoltarea întreprinderii ca şi zelul în muncă al celor mai dezgheţate şi mai

capabile”[17]. O aplicare a celebrei devize comuniste „De la fiecare după capacităţile lui, fiecăruia după nevoile sale” şi o prefigurare a ideii utopice pe care Lenin, la putere, şi-o va face despre organizarea muncii industriale, înainte ca, în faţa rezistenţelor întâmpinate pe teren, să le impună lucrătorilor dictatura cea mai feroce. Întâlnim aici şi ideea utopică a „unanimităţii”, din care Lenin va face crezul său pentru funcţionarea grupului bolşevic încă din 1903.

Lucrătoarele au constituit rezerve financiare cu care creează o bancă şi un serviciu de cumpărături angro pentru satisfacerea nevoilor lor personale şi a celor ale producţiei. Apoi, ele hotărăsc să locuiască împreună, într-un imobil colectiv – influenţă a falansterianului francez Considérant – şi să organizeze şedinţe de lectură comună, ba chiar şi cursuri de istorie a Rusiei şi de istorie universală. La fel cum va organiza şi Lenin, la Longjumeau, în 1911, o şcoală de pregătire revoluţionară.

Vera, Dmitri şi Aleksandr au controverse politico-filosofice şi Cernîşevski profită de asta pentru a defini ceea ce el numeşte „oamenii noi”, ale căror trăsături „mai pronunţate nu sunt nişte trăsături individuale, ci ale unui tip de om”, insistând pe „trăsătura de căpetenie a acestui tip, nu puteau să aibă un spirit practic, sânge rece, o activitate cumpănită şi chibzuită” şi asupra faptului că „tipul acesta se înmulţeşte repede”. Într-o zi, „nu va mai exista acest tip deosebit de om, pentru că toţi oamenii vor aparţine acestui tip şi cu greu se vor dumeri cum de au putut să existe vremuri când el era socotit un tip deosebit şi nu ca având firea comună tuturor oamenilor”[18]. O idee fundamentală asupra posibilităţii – şi deci a necesităţii – de a modifica natura umană, ale cărei elemente rele ar putea fi extirpate prin „ştiinţă”. Idee care va fi foarte des reluată de bolşevicii ajunşi la putere, alături de ideea reeducării ideologice.

De altfel, Kirsanov declară: „Societatea trebuie reeducată. Chiar şi este reeducată prin evoluţia vieţii. Cine şi-a asigurat reeducarea trebuie să-i ajute şi pe alţii ca să şi-o facă”. Iar mai apoi: „Va veni şi epoca de aur. Aceasta însă va fi în viitor. Epoca de fier trece, aproape a trecut; epoca de aur însă n-a sosit încă”[19]. Încă un element al dialecticii istorice din care se va inspira Lenin: viitorul luminos nu va putea fi atins decât trecând printr-o perioadă violentă de război civil şi dictatură.

Cu ocazia unui picnic la ţară, metodă de întrunire clandestină obişnuită a revoluţionarilor ruşi, Cernîşevski introduce un al patrulea personaj fundamental al romanului: acela pe care Vera îl numeşte „teribilul Rahmetov", „un om altfel decât ceilalţi", un „om extraordinar", „exemplar al unei specii deosebite", „rare"[20]. Fiu al unei familii numeroase, Rahmetov are origini aristocratice şi tătare: „Tatăl său era un om cu caracter despotic, foarte deştept, cult şi ultraconservator; ultraconservator, însă cinstit"[21]. Exact ca Ilia Ulianov. Şi moştenise o proprietate pe care o dădea în arendă. La fel ca Vladimir Ulianov.

La 16 ani, el a debarcat la Petersburg, „ca simplu absolvent de liceu. Era un băiat bun, cinstit". Auzind că „printre studenţi există nişte oameni deosebit de deştepţi, care gândesc altfel decât ceilalţi […] Rahmetov căută a face cunoştinţă cu vreunul dintre aceştia. Cu un prilej oarecare îl cunoscu pe Kirsanov şi de atunci începu transformarea lui într-un om neobişnuit, transformarea lui în Nikituşka Lomov şi în rigorist. În cea dintâi seară, când îl cunoscu pe Kirsanov, îl ascultă cu nesaţ, plânse, întrerupându-l şi blestemând ceea ce trebuie să piară şi binecuvântând ceea ce trebuie să trăiască. «Oare cu ce cărţi trebuie să-mi încep lectura?», întrebă el. Kirsanov îi dădu indicaţii. A doua zi […] luă ce-i trebuia şi citi optzeci şi două de ore în şir […]. După o jumătate de an, […] cu toate că Rahmetov avea şaptesprezece ani, […] de pe atunci era un om neobişnuit"[22]. Parcă ar urma pas cu pas itinerarul intelectual şi politic al lui Aleksandr Ulianov şi cel viitor al lui Vladimir, transformarea omului „nou" în „revoluţionar de profesie": conştientizarea unei lumi care trebuie distrusă pentru a construi viitorul, lectura ca singura cale de acces la principiile noi, „regenerarea" ca element motor al întregii revoluţii – după modelul Revoluţiei Franceze[23]. O altă traducere vorbeşte, pe drept cuvânt, de „convertire"[24]: pasiunea revoluţionară implică un act de credinţă, convertirea la o religie politică.

Dar Cernîşevski subliniază şi întreaga dimensiune sacrificială a angajamentului revoluţionar: Rahmetov, eroul său, se obligă să nu mai bea niciun strop de vin şi să nu atingă nicio femeie, deşi el are un temperament arzător. Şi explică: „Aşa trebuie. Noi cerem pentru oameni folosirea deplină a bunurilor vieţii, şi de aceea trebuie să dovedim prin felul nostru de viaţă că n-o cerem pentru satisfacerea pasiunilor noastre proprii, nu pentru noi în

persoană, ci pentru om în genere; trebuie să dovedim că vorbim numai principial şi nu cu părtinire, din convingere şi nu pentru nevoi personale”[25].

Într-o noapte, el îşi impune să se întindă pe un pat presărat cu obiecte ascuţite, în scopul de a-şi testa rezistenţa la tortură, şi conchide: „Văd acum că pot rezista”. Dacă Lenin a evitat această extremă, în rest a dus o viaţă ascetică în bună măsură: nu fumează, nu bea alcool şi pare a avea o viaţă sexuală dintre cele mai cuminţi. Adoră şahul şi patinajul, dar le abandonează de îndată ce observă că aceste jocuri dăunează muncii lui, cum va mărturisi în acest sens soţia sa, Nadejda Krupskaia: „Din fragedă tinereţe, Vladimir Ilici ştia să renunţe la ceea ce-l împiedica să muncească”[26]. Dar oare e vorba aici doar de „pasiunile personale” ale omului? Şi ce trebuie să credem despre narcisism şi despre voinţa de putere?

Bineînţeles, o asemenea tărie supraomenească a voinţei, un asemenea dezinteres aparent îi desemnează pe Rahmetov şi pe cei asemenea cu el ca pe nişte veritabili eroi ai omenirii în devenire. Naratorul precizează că „Ei sunt puţini, dar datorită lor înfloresc vieţile tuturor. Fără ei, viaţa ar lâncezi, ar mucegăi. Sunt puţini, dar ei sunt aceia care dau tuturor oamenilor putinţa de a respira. Fără ei, oamenii ar pieri înăbuşiţi. Există mulţi oameni cinstiţi şi buni, dar oameni ca Rahmetov sunt puţini; ei sunt însă printre ceilalţi ceea ce este teina în ceai şi buchetul la un vin nobil. Ei dau celorlalţi vlaga şi seva, ei sunt floarea celor aleşi, sunt motorul tuturor motoarelor şi sarea sării pământului”[27].

Cum oare un băiat ca Vladimir, cu temperament aristocratic, cu o voinţă puternică şi un orgoliu imens, să nu fi fost fascinat de un astfel de model, desemnat ca liderul incontestabil al „oamenilor noi”? De altfel, bolşevicii, apoi comuniştii din întreaga lume s-au lăudat adesea că erau „sarea pământului”.

Dobândind datorită primelor sale lecturi „felul de a gândi sistematic, cu ajutorul unor principii pe care le socotea deplin întemeiate”, Rahmetov era „pregătit pentru viaţă […] la douăzeci şi doi de ani, adică în clipele în care ne ocupăm de el, era un om cu o cultură deosebit de temeinică. Era aşa pentru că îşi stabilise şi aici o regulă: nimic de prisos şi niciun fel de capricii; numai ceea ce-i necesar şi nimic mai mult […] operele capitale”[28] ale economiştilor Adam Smith, Malthus, Ricardo şi Mill. Ciudat, dar

acestea sunt chiar lucrările pe care Vladimir Ilici avea să le devoreze în 1887-1888.

Rahmetov caută să recruteze adepţi cărora le impune punctul său de vedere, chiar cu riscul de a-i supune unui şantaj moral.

> El zicea: „Este de datoria dumitale". Iar eu îi răspundeam: „Câtuşi de puţin". După vreo jumătate de ceas, îmi zise: […] „dumneata eşti convins sau nu că sunt un om care merită o încredere deplină?". „Da, aşa mi s-a spus şi acum constat şi eu că este aşa." „Şi totuşi rămâi la părerea dumitale?" „Da, rămân." „Dar ştii ce rezultă din aceasta? Rezultă că dumneata eşti sau un mincinos, sau un om de nimic!" […] „Ori nu crezi şi nu faci ceea ce spui şi în acest caz eşti un mincinos; ori crezi şi faci într-adevăr ceea ce spui, iar în acest caz, eşti un om de nimic"29.

Mulţi martori, începând cu Troţki şi Valentinov, au povestit cum, la primele lor întâlniri cu Lenin, acesta îi supunea unui adevărat interogatoriu pentru a se asigura de ataşamentul lor faţă de ideile şi persoana lui, pentru a-i respinge cu violenţă la prima îndoială. Cu fineţe, Alain Besançon subliniază „exasperarea ideologului în faţa celui care nu recunoaşte ceea ce pentru el este o evidenţă manifestă"30. O exasperare care se va transforma adesea în adevărată furie şi, odată cu ajungerea la putere, în ordine homicide.

Rahmetov reia aceeaşi metodă de intimidare cu Vera când aceasta se gândeşte să-şi închidă atelierul de croitorie şi deci să trimită în şomaj lucrătoarele:

> Aceasta, Vera Pavlovna, se cheamă despotism. Iată că ai pe suflet două crime grave: lipsa de milă şi despotismul. Cea de a treia însă este şi mai gravă: o întreprindere, care corespundea mai mult sau mai puţin ideilor despre o nouă şi sănătoasă aşezare a vieţii şi care oferea o confirmare mai mult sau mai puţin importantă a caracterului practic al acestor idei – şi deocamdată sunt atât de puţine dovezi practice în sprijinul acestui lucru, încât fiecare dintre ele este nespus de preţioasă – tocmai o asemenea întreprindere dumneata erai gata s-o pui în primejdie, s-o expui riscului de a se transforma dintr-o realitate, care îşi dovedea caracterul practic, în ceva care ar fi arătat neputinţa aplicării acestor idei, absurditatea convingerilor dumitale, devenind astfel un mijloc de dezminţire a unor idei binefăcătoare pentru omenire. Dumneata erai gata să oferi susţinătorilor obscurantismului şi răului un argument împotriva sacrelor dumitale principii […] ai fi nesocotit cauza omenirii, ai fi trădat cauza progresului31!

Astfel, nu doar că Rahmetov practică această condiţionare morală a eventualei aderente de către revoluţionarul de profesie, ci o face şi într-un limbaj violent:

> Oricine îl cunoştea se convingea că Rahmetov, cu toată violenţa manierelor lui, proceda întotdeauna tocmai aşa cum era mai judicios şi mai simplu. Rostea cele mai cumplite vorbe tăioase şi cele mai grozave imputări, în aşa chip încât niciun om cu scaun la cap nu se putea supăra. Cu toată marea lui grosolănie era, în fond, un om foarte delicat32.

Or, Lenin va fi bine-cunoscut, încă din 1902-1903, pentru grosolănia polemicilor sale şi folosirea sistematică a insultei împotriva celor ce îl

contraziceau, nu doar în discuţiile private, ci mai ales în numeroasele lui lucrări şi în nenumăratele lui articole.

În cele din urmă, Rahmetov pleacă într-un mare turneu prin toată Europa, care-l poartă până în Anglia şi chiar în Statele Unite, „cât să cunoască într-un grad suficient mentalitatea, moravurile, felul de trai, instituţiile sociale, gradul de bunăstare a tuturor elementelor principale din care era alcătuită populaţia”[33]. După exemplul lui, Lenin îşi va petrece primul sejur în străinătate în 1895 şi va străbate toată Europa din 1900 până în aprilie 1917, departe de Rusia profundă.

Pentru Vera, „Rahmetovii sunt un alt soi de oameni: ei se contopesc într-atât cu cauza comună, încât ea devine o necesitate pentru ei, umplându-le întreaga viaţă. La ei, cauza obştească înlocuieşte chiar viaţa personală. Pentru noi, Saşa, acest lucru este însă inaccesibil. Noi nu suntem vulturi ca ei”[34]. Unor astfel de supra-oameni totul le este permis, cum se laudă el însuşi: „Dumneata ştii că despre oameni ca mine şi ca dumneata se spune că n-au nimic sfânt pe lume? Suntem în stare de orice violenţe şi de orice fărădelegi”[35]. Şi precizează: „Îndeobşte, vezi în viaţă lucruri îngrozitoare; şi atunci, cum să nu fii un monstru îngrozitor?”. Curioasă legitimare a ultraviolenţei revoluţionarilor, justificată printr-o pretinsă cruzime generalizată a societăţii. În care discursul revoluţionar se pierde într-o mitologie – în special a „luptei de clasă” şi a „dictaturii proletariatului” – pentru care Lenin va fi un promotor formidabil. Grandoarea finalului justifică oroarea mijloacelor. Astfel, cu acest portret al lui Rahmetov, Cernîşevski descrie prototipul revoluţionarului de profesie care-şi consacră viaţa Cauzei, ceea ce l-a impresionat atât de adânc pe tânărul Vladimir Ilici, încât, 15 ani mai târziu, va intitula *Ce-i de făcut?* lucrarea în care va elabora modelul partidului revoluţionarilor de profesie, breviar al bolşevicilor şi al comuniştilor din lumea întreagă.

Romanul lui Cernîşevski se încheie apoteotic cu cel de-al patrulea vis al Verei Pavlovna, ce descrie „o clădire măreaţă”, populată doar de „tineri şi tinere”, „care sunt frumoşi”. Mesele sunt luate în comun în săli mari de o mie de persoane: „Peste tot numai aluminiu şi cristal. În mijlocul meselor largi sunt aşezate vase cu flori; bucatele sunt pe masă”. Nimeni nu plăteşte nimic: „Cine nu cere nimic peste ceea ce mănâncă toţi n-are nimic de plătit în plus. Şi toate se fac la fel: nicio socoteală deosebită pentru tot ce-şi poate

îngădui fiecare după mijloacele asociaţiei lui, iar pentru orice lucru sau plăcere deosebită, o socoteală deosebită”[36]. Aproape totul e făcut de maşini şi lumina electrică e prezentă peste tot. „Acest loc se numeşte Noua Rusie.” Ne găsim între *Utopia* lui Thomas Morus publicată în 1516 şi viitorul slogan al lui Lenin: „sovietele + electrificare”.

Dar autorul o previne pe Vera:

> Ceea ce ţi-am arătat noi nu va deveni însă prea curând o realitate deplină. Vor trece multe generaţii până când cele presimţite de tine se vor înfăptui pe deplin. Totuşi, nu va trece prea multă vreme; munca mea merge acum mai repede, din ce în ce mai repede, cu fiecare an ce vine; cu toate acestea tu nu vei apuca înfăptuirea acestei lumi a surorii mele, dar, cel puţin, bine că ai întrezărit-o; acum ştii cum va fi în viitor. Un viitor luminos şi frumos. Deci spune-le la toţi: iată cum va fi viitorul: va fi luminos şi frumos. Iubiţi-l, năzuiţi spre el, munciţi pentru el, faceţi-l să se apropie, aduceţi din el în prezent cât puteţi mai mult; viaţa voastră va fi cu atât mai luminoasă şi mai bună, cu atât mai plină de bucurii şi plăceri, cu cât veţi şti să-i aduceţi din binefacerile viitorului[37].

După cum se va fi înţeles, această lectură a cărţii *Ce-i de făcut?* a lui Cernîşevski l-a bulversat şi l-a schimbat foarte profund pe Vladimir Ilici, în plină dramă familială şi în timpul crizei identitare a adolescenţei. Prea multe coincidenţe între situaţia lui şi cele din roman – prenumele Maria şi Aleksandr; situaţia familială a lui Lopuhov şi a lui Rahmetov; condiţia de studenţi a lui Lopuhov şi Kirsanov – intrau puternic în rezonanţă cu emoţiile lui şi preocupările lui vitale. Romanul propunea cu puterea evidenţei un drum de urmat, acela al unei voinţe de regenerare a societăţii şi a omului prin ideologie, al unei căutări a fericirii generale, amândouă caracterizând un erou plin de abnegaţie, pornit să repare nedreptăţile şi să salveze umanitatea. Pierzându-şi credinţa, Vladimir Ilici Lenin nu-l mai putea avea ca model pe Hristos. El va deveni deci o reîncarnare inedită a lui Rahmetov.

Vladimir a făcut o adevărată pasiune instantanee pentru romanul lui Cernîşevski, după definiţia pe care a propus-o Jean-Claude Bologne: „O experienţă totală de fuziune cu lumea şi de aneantizarea de sine, conferind o cunoaştere intuitivă a secretelor creaţiei”[38]. A fost atât de impresionat de această viziune, încât, aşa cum fac adesea adolescenţii, din 1888 a păstrat o fotografie a lui Cernîşevski în portofelul lui, după exemplul lui Aleksandr Kirsanov, al cărui singur „obiect de lux” era fotografia lui Robert Owen, fondatorul socialismului utopic englez, pe care-l numea „sfântul bătrân” şi de la care primise o scrisoare. De altfel, Vladimir nu a ezitat să-i adreseze lui Cernîşevski, aflat în exil intern la Saratov, o scrisoare care, din păcate, s-

a pierdut. Apoi a început să citească toate scrierile idolului său, care, din 1857, începuse să-şi difuzeze ideile narodniciste. Acesta respingea violent sistemul industrial capitalist şi ordinea politică burgheză care se instala în Europa Occidentală. Asemenea slavofililor, era convins că Rusia trebuia să urmeze o cale a ei, cu punerea pământurilor în comun, naţionalizarea industriei şi o economie condusă cu ajutorul statisticii. Adept al lui Hegel şi al dialecticii, el afirma că Rusia, ţara înapoiată, ar putea să sară peste etapa capitalist-burgheză pentru a ajunge direct în nirvana comunistă. „Oamenii speciali" şi „logodnica" lor – Revoluţia – aveau să-i ofere această posibilitate.

> Iată ce cred eu despre Rusia: aştept cu pasiune revoluţia care se anunţă. O doresc – chiar dacă sunt conştient că timp îndelungat, poate foarte mult timp, ea nu va putea aduce nimic bun, că poate, mult timp, din asta nu va rezulta decât o opresiune şi mai mare decât aceea pe care o ştim. Ce contează? Nu e aici nimic care să-l sperie pe un om pe care idealismul nu-l orbeşte, care poate citi în trecut ce va fi în viitor şi care glorifică anumite perioade revoluţionare, în ciuda răului pe care ele l-au adus la început. Un asemenea om ştie că nu se poate spera nimic altceva, că o evoluţie liniştită şi paşnică e în afara oricărei discuţii. Mai bine să fii prins în frământările istoriei, deoarece ştiu că fără asemenea frământări istoria n-ar fi făcut niciodată nici măcar un pas înainte[39].

Astfel, în iarna lui 1887 şi în primăvara lui 1888, confruntat brutal cu dimensiunea tragică a existenţei, tânărul Vladimir Ilici trebuia să depăşească o reală dilemă. Fie se supunea şi se percepea ca pe o victimă umilită, ruşinată şi tăcută în faţa puterii şi a societăţii care îl condamnaseră pe fratele lui şi pe familia sa. Fie se vedea ca pe o victimă glorioasă care, în faţa morţii fratelui său ca erou, ar fi fost dezonorată dacă ar fi tăcut şi nu ar fi continuat lupta de acolo unde Aleksandr fusese învins. Cum ştim cu toţii, el a ales transformarea înfrângerii în victorie, întoarcerea violenţei împotriva aristocraţiei de la care venea. Şi e logic deci că Vladimir a căutat eroi susceptibili de a legitima ruptura lui faţă de sistem şi de societate şi să se reconstruiască. La început, cum tocmai am văzut, cu Cernîşevski, pe planul unei morale şi al unei etici revoluţionare. Apoi, cu Neceaev, pe planul acţiunii şi al practicii. Avea să vină apoi la rând Marx cu justificarea lui „ştiinţifică" a Revoluţiei. În sfârşit, Plehanov avea să-i ofere cadrul unei linii politice efective. Dar să nu ne grăbim…

4

Neceaev, erou al violenţei revoluţionare

În septembrie 1888, familiei Ulianov i s-a permis să revină la Kazan. Vladimir, care nu avea nicio obligaţie, nici universitară, nici profesională, a dus acolo o viaţă aparent inactivă, participând cu pasiune la un cerc de şahişti şi asistând ocazional la spectacole de operă. Cu toate acestea, era frământat în continuare de un violent sentiment de nedreptate şi de umilire socială. În această stare de spirit a reluat legătura cu mediile revoluţionare, cum va mărturisi mai târziu soţia lui, Nadejda Krupskaia, care, în 1926, va evoca o şedere la Ufa:

> Din aceste câteva zile mi-a rămas în minte numai vizita făcută bătrânei Cetvergova, membră a partidului Narodnaia Volea, pe care Vladimir Ilici o cunoştea de la Kazan. Ea ţinea la Ufa o librărie. Chiar în prima zi Vladimir Ilici se duse la ea; în vocea şi pe faţa lui se observa o căldură deosebită când discuta cu ea[1].

Probabil prin ea a cunoscut şi celălalt text care avea să-l marcheze profund, *Catehismul revoluţionarului*.

Acesta din urmă fusese dezvăluit publicului în iulie 1871, cu ocazia procesului „neceaeviştilor” de la Sankt-Petersburg. Multă vreme atribuit lui Bakunin, dar în realitate scris de Neceaev, acest *Catehism* era un vademecum original al revoluţionarului de profesie. În 25 de puncte, el preciza şi dezvolta capitolul lui Cernîşevski consacrat lui Rahmetov cinci ani mai devreme[2]. Departe de teoria şi ştiinţa materialiste, Neceaev cerea acţiune, voinţă, îndrăzneală, luptă şi sacrificiu, iar pentru a ajunge la acestea, un mijloc esenţial: organizaţia secretă. Cu formidabilul său simţ practic, el expunea în *Catehism* o concepţie asupra organizaţiei subversive, a obiectivelor şi a mijloacelor ei şi, mai ales, a tipului de om care trebuia să fie revoluţionarul, ceea ce avea să-l impresioneze pe Vladimir, marcat încă de tragica naivitate a fratelui său Aleksandr.

Neceaev definea scopurile revoluţiei atribuite organizaţiei sale – „Societatea” secretă – dintr-o perspectivă anarhistă şi violentă, care evoca *bunt*-ul, revolta ţărănească tipică ce măturase totul în calea ei pe timpul lui Stenka Razin sau al lui Pugaciov:

> Societatea nu a avut alt scop decât eliberarea completă şi fericirea poporului, a tuturor lucrătorilor. Totuşi, convinsă că această eliberare şi realizarea fericirii nu sunt posibile decât printr-o revoluţie populară care ar distruge totul, Societatea se va strădui din toate puterile şi prin toate mijloacele să dezvolte şi să răspândească nenorocirile şi relele care, până la urmă, trebuie să ducă poporul la capătul răbdării şi să îl împingă la răscoală generală.
>
> Prin „revoluţie populară”, Societatea nu înţelege o mişcare organizată şi după modelul clasic al Occidentului, o mişcare care, continuând să respecte proprietatea şi tradiţiile ordinii sociale ale pretinsei civilizaţii şi pretinsei moralităţi, s-a mărginit totdeauna, până acum, să răstoarne un regim politic pentru a-l înlocui cu altul şi a crea un pretins stat revoluţionar. Singura revoluţie care poate salva poporul este aceea care distruge radical tot etatismul şi suprimă tradiţiile etatice ale regimului şi claselor din Rusia. […] Misiunea noastră este distrugerea teribilă, totală, generală şi fără milă.
>
> În consecinţă, apropiindu-ne de popor, trebuie să ne unim înainte de toate cu acele elemente ale vieţii populare care, de la întemeierea statului moscovit, n-au încetat să protesteze, nu doar prin vorbe, ci şi prin fapte, împotriva a tot ceea ce, în mod direct sau indirect, este legat de stat: împotriva nobilimii, a birocraţiei, a preoţilor, a negustorilor şi a ţăranilor bogaţi şi exploatatori. Trebuie să ne unim cu lumea îndrăzneaţă a briganzilor, singurii şi autenticii revoluţionari în Rusia.
>
> Să unim această lume într-o forţă teribilă şi invincibilă; aceasta este singura noastră organizare, conspiraţia noastră, misiunea noastră[3] .

Şi, de fapt, în Rusia de la 1870, doar „briganzii” se opuneau deschis respectării legalităţii, impuneau propria lege în mediul lor şi contestau cu arma în mână monopolul violenţei, rezervat în principiu statului, armatei şi poliţiei lui. Un proiect atât de ambiţios cerea deci existenţa unei puternice organizaţii pe care Neceaev a fost primul care să o conceapă, pe care a încercat să o creeze şi ale cărei „reguli generale” le-a dat în *Catehismul* lui. La fel ca la Rahmetov, totul se baza pe încrederea „organizatorului” în câteva persoane alese cu grijă cu care el crea un „cerc secret”. Fiecărui membru i se atribuia o „activitate specializată după un plan stabilit, bazat pe cunoaşterea localităţii, a clasei sau a mediului unde are loc munca pregătitoare” şi fiecare trebuia să formeze în jurul lui „un cerc de gradul al doilea”. Principiul general era de „a nu încerca să convingă, ci [de] a aduna forţele existente” şi „[de] a exclude orice discuţie care nu avea o legătură cu scopul”. În fine, se cerea „deplină sinceritate a membrilor faţă de organizator”. Tot atâtea principii pe care Vladimir le va relua şi sistematiza în prima lucrare semnată cu pseudonimul de Lenin, *Ce-i de făcut?*, din 1902.

Neceaev interzicea oricărui membru intrat în organizaţie să iasă din ea – studentul Ivanov a suportat tragicele consecinţe ale acestei interdicţii – şi stabilea o distincţie radicală între „Societate” (organizaţia) şi „lumea exterioară”. Pentru el, „masa de persoane organizate după regulile generale este considerată şi folosită ca un mijloc sau un instrument pentru a îndeplini planurile şi a atinge scopul Societăţii. […] cât despre persoanele însărcinate cu ducerea la îndeplinire, ele nu trebuie să cunoască natura, ci doar detaliile acţiunii a cărei îndeplinire le era încredinţată”. Pe această linie, Lenin avea să-i considere pe membrii partidului său „agenţi”, însărcinaţi să execute în mod disciplinat ordinele conducerii.

Neceaev recomanda metodele acţiunii revoluţionare:

> 1) stabilirea de ascunzători; 2) trimiterea de membri abili şi practici printre negustorii ambulanţi, brutari etc.; 3) relaţii cu bârfitorii oraşului şi cu prostituatele, precum şi celelalte mijloace de a culege şi a propaga zvonuri; 4) relaţii cu poliţia şi cu lumea bătrânilor funcţionari; 5) relaţii cu mediile zise criminale ale societăţii; 6) influenţa asupra personajelor cu poziţii înalte prin soţiile lor; 7) relaţii cu literatura; 8) menţinerea agitaţiei prin toate mijloacele posibile.

Odată stabilite aceste baze, Neceaev se interesa foarte îndeaproape de oamenii care urmau să le aplice, definind „Regulile de conduită ale revoluţionarilor”:

> Revoluţionarul este un om dinainte pierdut. Nu are interese particulare, probleme private, sentimente, legături personale, proprietate, nici măcar nume nu are. Totul este absorbit în el de un singur interes care îl exclude pe oricare altul, de un singur gând, de o pasiune – Revoluţia. În adâncul fiinţei sale, nu doar prin cuvinte, ci şi prin fapte, el a rupt orice legătură cu ordinea publică şi cu întreaga lume civilizată, cu toate legile, convenienţele, convenţiile sociale şi regulile morale ale acestei lumi. Revoluţionarul este un duşman implacabil al acesteia şi nu continuă să trăiască în ea decât pentru a o distruge mai sigur.

În realitate, Revoluţia a fost singura mare pasiune a lui Lenin, care s-a arătat, înainte şi mai ales după ce a preluat puterea, nemilos faţă de ceea ce el numea „vechea lume burgheză”.

Neceaev insista asupra faptului că „revoluţionarul dispreţuieşte doctrinarismul şi a renunţat la ştiinţele profane, pe care le lasă generaţiilor viitoare. El nu cunoaşte decât o singură ştiinţă, ştiinţa distrugerii. Numai şi numai de aceea, el studiază acum mecanica, fizica, chimia şi chiar medicina. De aceea, el studiază zi şi noapte ştiinţa vie – oamenii, caracterele, situaţiile şi toate condiţiile regimului social actual, în toate straturile posibile. Scopul nu e decât unul: distrugerea cât mai rapidă a acestui regim abject. Revoluţionarul dispreţuieşte opinia publică. El dispreţuieşte şi detestă morala actuală a societăţii în toate motivele şi manifestările sale. Pentru el, este moral tot ceea ce contribuie la victoria Revoluţiei; imoral şi criminal, tot ce stă în calea ei”.

Luptătorul pentru ideal trebuia deci să se angajeze pe o cale fără întoarcere:

> Revoluţionarul este un om pierdut, nemilos cu statul şi societatea instruită în general; el nu trebuie să aştepte aşadar din partea lor nicio milă pentru sine. Între el, pe de o parte, şi stat şi societate, pe de alta, există o stare de război, vizibilă sau invizibilă, dar permanentă şi implacabilă – un război pe viaţă şi pe moarte. Trebuie să înveţe să suporte tortura. Dur cu el însuşi, trebuie să fie la fel de dur cu ceilalţi. Toate sentimentele tandre care slăbesc bărbăţia, cum ar fi legăturile de rudenie, prietenia, dragostea, gratitudinea, onoarea chiar, trebuie înăbuşite în el de unica şi recea pasiune pentru cauza revoluţionară. Pentru el nu există decât o singură bucurie, o singură mângâiere, răsplată şi mulţumire: succesul Revoluţiei.

Odată precizat acest portret de gheaţă, care amintea extrem de mult de figura lui Rahmetov, Neceaev stabilea atitudinea ce trebuia adoptată. El impunea principiul fundamental al trecerii la fapte: „Doar acela care demonstrează prin fapte că este un revoluţionar ca şi el poate fi prietenul şi tovarăşul lui. Gradul de prietenie şi de devotament şi celelalte obligaţii faţă de un astfel de tovarăş sunt determinate doar de gradul lor de utilitate pentru cauza revoluţiei reale şi distructive”. Lenin se va conforma strict acestui principiu, întrerupând orice relaţii cu o persoană din momentul în care va considera că ea nu mai prezintă niciun interes pentru cauza lui. Nikolai Valentinov va trece prin această amară experienţă când, într-o seară de septembrie din 1904, la Geneva, în cursul unei discuţii tensionate, Lenin va pune capăt brusc unei relaţii continue de câteva luni, întorcându-i spatele fără măcar să-i strângă mâna, şi nu-l va mai revedea niciodată[4].

Catehismul preciza cum trebuie folosiţi cu parcimonie militanţii, explicând că „fiecare camarad trebuie să controleze câţiva revoluţionari de a doua şi de a treia categorie, adică nu iniţiaţi total. Pe aceştia, el trebuie să-i considere o fracţiune a capitalului revoluţionar total pus la dispoziţia lui. Trebuie să-şi cheltuiască cu economie partea de capital, încercând mereu să scoată cel mai mare profit cu putinţă”. Printr-un şiretlic al istoriei, comunistul perfect ar fi un prădător capitalist, doar că materialul său nu ar fi financiar… ci uman!

Pentru a merge drept la ţintă, Neceaev împărţea „toată această societate dezgustătoare” în şase categorii. În frunte, „cei condamnaţi la moarte fără întârziere” – „suprimarea înainte de toate a indivizilor deosebit de dăunători organizaţiei revoluţionare şi a căror moarte bruscă şi violentă poate să-i inspire cea mai mare teamă cârmuirii şi, privând-o de oameni inteligenţi şi energici, să-i zdruncine puterea”. Apoi, cei care „prin actele lor monstruoase împing poporul la inevitabila răscoală”. În al treilea rând,

„turma de viţei din poziţii înalte care nu se disting nici prin inteligenţa, nici prin energia lor, dar care, datorită poziţiei lor, se bucură de bogăţii, de relaţii, de influenţă şi de putere. Trebuie exploataţi în toate felurile posibile, prostiţi, derutaţi şi, intrând pe cât posibil în posesia secretelor lor murdare, să-i transformăm în sclavii noştri. Puterea lor, influenţa lor, relaţiile lor, bogăţia şi forţa lor vor deveni astfel un tezaur inepuizabil şi un mare sprijin în diferite acţiuni". Apoi, „politicienii ambiţioşi şi liberalii de toate culorile. Cu ei, se poate conspira conform programului lor, prefăcându-te că îi urmezi orbeşte, când tu de fapt ţi-i aserveşti, le afli toate secretele, îi compromiţi până la limita extremă, astfel încât să nu mai aibă nicio cale de retragere, după care te serveşti de ei pentru a crea tulburări în stat". A cincea categorie cuprinde „doctrinarii, conspiratorii, revoluţionarii, dedându-se toţi vorbăriei goale prin viu grai şi în scris. Pe aceştia trebuie mereu să-i împingem şi să-i determinăm să facă declaraţii publice periculoase, al căror rezultat va fi că majoritatea lor va fi pierdută definitiv şi câţiva vor primi o pregătire revoluţionară autentică". În ceea ce priveşte ultimele două puncte, Lenin va urma directivele lui Neceaev în neîncetatele lui polemici contra liberalilor şi a celorlalţi revoluţionari.

În sfârşit, „femeile, care se cuvine să fie repartizate în trei grupe principale: unele, inutile, proaste şi fără suflet, de care te poţi servi la fel ca de a treia şi a patra categorie de bărbaţi; altele, pasionate, devotate, capabile, dar care fac parte dintre ai noştri pentru că nu au ajuns încă la o conştiinţă revoluţionară autentică, reală şi fără pasiune; în sfârşit, femeile care sunt cu noi întru totul, adică iniţiate complet şi care acceptă în întregime programul nostru. Trebuie să considerăm aceste femei comorile noastre cele mai preţioase, de ajutorul cărora nu ne putem dispensa". Şi tocmai acest ultim rol îl vor juca pe lângă Lenin soţia lui Nadejda, care i-a fost secretară, bucătăreasă şi factotumul său, şi prietena lui de suflet, Inessa, care a devenit agentul lui internaţional şi confidenta lui.

Astfel, Vladimir Ilici a fost foarte de timpuriu confruntat cu alcoolul tare pe care-l distila *Catehismul*, ca şi Troţki, care îl considera pe Neceaev „una dintre cele mai măreţe figuri din galeria revoluţionarilor ruşi"[5]. Cum aminteşte istoricul italian Franco Venturi, după condamnarea sa pentru uciderea studentului Ivanov, Neceaev a refuzat mereu să fie considerat un asasin de drept comun şi a pretins, zadarnic, să fie recunoscut ca deţinut politic: „A fost întotdeauna mândru de originea lui populară, resimţind profund avantajul de a nu fi de origine burgheză, nici aristocratică: «Sunt un

fiu al poporului…», repeta el, după condamnarea sa, se revendica de la Stenka Razin şi de la Pugaciov «care au trimis nobilii ruşi la spânzurătoare la fel cum în Franţa au fost trimişi la ghilotină»”[6]. El privilegia tema răzbunării sociale care avea să devină la Lenin, apoi la bolşevicii ajunşi la putere un resort fundamental, în numele „urii de clasă”. Dacă Bakunin era preocupat mai ales de distrugerea statului, Neceaev îşi concentra atenţia asupra faimoasei *konspiraţia*, „activitatea conspirativă”[7], prin intermediul formării unui nucleu solid, capabil să pregătească şi să conducă revoluţia viitoare, inspirându-se, s-a spus, din Revoluţia Franceză şi din „conjuraţia Egalilor”. Şi în acest caz, Lenin avea să reţină lecţia şi, după eşecul mişcării revoluţionare din 1905, să se dedice reunirii în jurul lui a acestui nucleu care-i va permite să pună mâna pe putere în 1917.

Aceste două mari axe de reflecţie – ura de clasă şi organizaţia revoluţionarilor de profesie – au impregnat conştiinţa unui om însetat de răzbunare şi conştient de amatorismul primilor opozanţi ai autocraţiei. Totuşi, Vladimir Ilici nu ştia nimic despre conflictul intern care agitase, la începutul anilor 1870, mediul revoluţionar în legătură cu Neceaev şi *Catehismul* său şi despre atenţionările fundamentale ale lui Bakunin. Într-adevăr, într-o lungă scrisoare de ruptură din 2 iunie 1870, acesta îi confirma lui Neceaev acordul său faţă de programul care „poate fi exprimat clar în câteva cuvinte: distrugerea totală a lumii statale legale şi a întregii pretinse civilizaţii burgheze, printr-o revoluţie populară spontană”[8]. Era chiar gata să-i ierte lui Neceaev „sistemul de mistificare” cu privire la ceilalţi revoluţionari: „Nu fac reproşuri, ştiind că, chiar şi când minţiţi sau ascundeţi şi treceţi sub tăcere adevărul, o faceţi fără niciun motiv personal, doar pentru că socotiţi că e util pentru cauză”[9]. Şi cu toate că declara că nu tolerează „nici tâlhăria, nici hoţia, nici vreo altă violenţă comisă asupra omului indiferent sub ce formă”, el accepta, deşi cu regret, „tâlhăria populară”, care „este, mărturisesc, departe de a fi frumoasă”[10].

În schimb, Bakunin era foarte critic referitor la modelul organizării:

> Urmând sistemul iezuit, ucideţi sistematic în ei [în militanţi] orice sentiment omenesc personal, orice sens personal al simţului dreptăţii – de parcă sentimentul şi simţul dreptăţii ar putea fi impersonale –, cultivaţi în ei minciuna, suspiciunea, spionarea şi turnătoria, şi vă bazaţi mult mai mult pe constrângerile exterioare, cu ajutorul cărora i-aţi încătuşat, decât pe valoarea lor interioară[11] .

Şi îl dădea în vileag:

> Din propria dumneavoastră cruzime plină de abnegaţie, din fanatismul dumneavoastră extrem vreţi să faceţi, chiar acum, o regulă de viaţă a comunităţii. […] Niciun om, oricât de mare i-ar fi forţa, şi nicio societate, oricât de desăvârşită i-ar fi disciplina şi de puternică organizarea, nu vor putea învinge vreodată natura. Doar fanaticii religioşi şi asceţii pot visa să o învingă[12].

Comparându-l pe Neceaev cu „un oarecare Savonarola”, el conchidea:

> V-aţi îndrăgostit de sistemul lui Loyola şi al lui Machiavelli […]. Îndrăgostit de principiile şi de metodele poliţiste şi iezuite, aţi avut ideea să vă bazaţi pe acestea propria dumneavoastră organizaţie, forţa dumneavoastră colectivă secretă […] motiv pentru care acţionaţi contra prietenilor dumneavoastră, de parcă v-ar fi duşmani[13].

Şi condamna fără drept de apel „teoriile lui comuniste şi poliţist-iezuite”[14]. Într-o scrisoare adresată unui prieten, el îşi preciza critica împotriva fanaticului care „urma politica lui Machiavelli şi adopta sistemul iezuiţilor”[15]; ceea ce, de altfel, Troţki va revendica sus şi tare ca fiind „morala bolşevică” în 1938, în *Morala lor şi morala noastră*[16]. Uluitoare premoniţie a ceea ce va fi regimul bolşevic încă de la naşterea lui şi prefigurare, deşi embrionară, a apariţiei totalitarismului.

Chiar mai premonitoriu, Bakunin îi amintea lui Neceaev că îl numise *abrek* şi îi reproşase „catehismul de *abrek*”, de la numele dat pe atunci unui muntean caucazian izgonit din clanul său sau care jurase să se răzbune sângeros. Astfel, în *Catehism* se ascundea deja figura comunistului-bandit cu mentalitate de naş mafiot necruţător, cel pe care Lenin îl va califica drept „minunatul georgian”, un anume Iosif Djugaşvili, mai cunoscut sub pseudonimul său, Stalin.

În timp ce se impregna de principiile primilor revoluţionari ruşi, Vladimir Ilici luase contact cu unul dintre acele grupuri efemere, mai apropiate de marxism decât de narodnici, dar încă departe de a adera la „Eliberarea Muncii” condusă în străinătate de Plehanov. Încă o dată, el era la răscruce de drumuri. Pe de o parte, fidelitatea lui faţă de fratele său şi admiraţia pentru cei care îl inspiraseră – Narodnaia Volea, teroriştii şi Neceaev – îl îndemnau să le urmeze exemplul. Pe de alta, primele rudimente de marxism îl fascinau prin aspectul lor teoretic raţional, modernitatea şi radicalitatea lor. Evocând vizita făcută de Vladimir Cetvergovei, Krupskaia vorbeşte despre aceste frământări amintite de Lenin în *Ce-i de făcut?* cu privire la tinerii lideri:

> Mulţi dintre ei începuseră să gândească revoluţionar ca narodovolţi. Aproape toţi se înclinaseră cu admiraţie în tinereţea lor timpurie în faţa eroilor terorii. Eliberarea de farmecul exercitat de această tradiţie eroică a cerut luptă, a fost însoţită de o ruptură cu oamenii care voiau cu orice preţ să rămână credincioşi curentului Narodnaia Volea şi pentru care tinerii social-democraţi aveau o înaltă consideraţie. Acest citat este un crâmpei din biografia lui Vladimir Ilici[17].

Totuşi, lucrul care intrigă cel mai mult rămâne modul în care Lenin a făcut totul pentru a şterge urmele apropierii sale de Neceaev, pe care o demonstrează însă întregul său itinerar ideologic şi practica lui politică. El nu i-a evocat nici măcar o dată numele în *Operele* lui, deşi i-a citat masiv pe toţi ceilalţi mari narodnici, inclusiv pe terorişti – Cernîşevski şi Zasulici, desigur, dar şi pe Tkacev, Jeliabov, Lavrov etc. Alt indiciu: în 1918, după transferarea la Moscova, conducerea bolşevică a decis să schimbe dedicaţia obeliscului care fusese ridicat la poalele Kremlinului în 1913, cu ocazia tricentenarului dinastiei[18]. A dat ordin să se şteargă numele celor 19 ţari Romanov şi să fie înlocuite cu acelea ale precursorilor comunismului: Marx şi Engels erau în frunte, urmaţi de fondatorii socialismului german Liebknecht, Lassale şi Bebel. Se găsea acolo şi o pleiadă de utopişti, de la Thomas More, Campanella şi preotul Meslier până la Fourier şi la „nivelatorul" Winstanley. Urmau francezii Saint-Simon, Proudhon, Vaillant, Jaurès. Şi, în sfârşit, ruşii: Bakunin, Cernîşevski, Lavrov, Mihailovski şi Plehanov. Dar nici urmă de Neceaev. Viitorul lider bolşevic se temea oare să nu fie acuzat de narodnicism trivial, când el se dorea apărătorul principiilor „ştiinţifice" ale marxismului? Negarea lui rămâne totuşi foarte grăitoare.

În primăvara lui 1889, Maria Ulianova, care nu-şi pierdea speranţa de a-l scoate pe fiul ei din marasmul în care vegeta, s-a gândit să cumpere o proprietate pe care Vladimir ar fi putut să o administreze şi de pe urma căreia familia ar fi putut trăi. Dispunea de o sumă importantă, de aproximativ 10.000 de ruble, provenită din vânzarea casei de la Simbirsk şi din moştenirile de la soţul şi tatăl ei, şi a cumpărat la Alakaievka, la vreo 50 de kilometri de Samara, un domeniu superb, vândut de un magnat al petrolului, foarte favorabil revoluţionarilor.

Mama lui visa să facă din Vladimir un proprietar funciar ca să-l îndepărteze definitiv de tentaţiile revoluţionare. Dar foarte repede acesta şi-a manifestat respingerea faţă de agricultură şi de ţărănime. Nu ştia nimic despre tehnicile aratului, însămânţării sau seceratului şi nu a făcut nimic pentru a dobândi noţiunile elementare în acest sens. În plus, nu a întreţinut nicio relaţie cu mujicii din zonă, care i-au răspuns la fel, furând în mai multe rânduri câte un cal sau câte o vacă de pe domeniul său. De altfel, avea o imagine proastă despre această ţărănime considerată arhaică şi incapabilă să evolueze, descrisă de Gleb Uspenski în ciclul său romanesc *Puterea*

pământului şi împărtăşită de viitorul său prieten, Maxim Gorki[19]. În loc să se ocupe de proprietatea lui, Vladimir îşi petrecea timpul citind, plimbându-se, pescuind şi vânând. Încă spera să studieze în străinătate, dar autorităţile îi interziceau. La capătul câtorva luni, mama lui a înţeles că nu va obţine nimic şi s-a hotărât să se întoarcă la Samara în septembrie 1889.

Acolo a cunoscut-o Vladimir Ilici pe Iaseneva, o femeie mai în vârstă decât el care era în domiciliu supravegheat. Adeptă fidelă a lui Cernîşevski şi a lui Zaicinevski, ea i-a arătat manifestul *Rusia tânără* din 1862 şi programul radicalilor ruşi, al căror lider devenise Piotr Tkacev. Născut în 1844 într-o familie de boiernaşi de ţară, arestat în timpul grevelor studenţeşti din 1861 şi închis mai mulţi ani în fortăreaţa Petru şi Pavel, acesta din urmă se apropiase de Neceaev, apoi aderase la narodnicismul de propagandă care nu avusese niciun impact asupra ţărănimii. Reforma din 1861 începea să dea roade. Dependenţa iobagului faţă de proprietarul său dispărea puţin câte puţin şi creşterea preţurilor grâului în anii 1860 a adus un anumit belşug pentru mujicii cei mai întreprinzători, care aveau influenţă asupra opiniei ţărăneşti generale, sistematic neîncrezătoare faţă de orăşeni. Cât despre narodnici, ei negau dezvoltarea capitalistă şi industrială a Rusiei, deşi aceasta era în parte începută. Tkacev a ajuns deci la un iacobinism-blanquism care propovăduia preluarea puterii cu armele, datorită unei avangarde revoluţionare, şi instaurarea unei dictaturi însărcinate să construiască socialismul. Orlando Figes subliniază rolul lui decisiv în preajma lui Lenin:

> Roata se întorsese complet: după ce respinseseră iacobinismul în favoarea revoluţiei sociale, narodnicii reveneau acum la metodele iacobine ale conspiraţiei, terorismului şi loviturilor de stat în numele poporului. Scrierile lui Piotr Tkacev au marcat această răscruce hotărâtoare. Ele au constituit o punte între tradiţia iacobină a lui Neceaev, tradiţia narodnicistă clasică a mişcării „Pământ şi Libertate” şi tradiţia marxistă a lui Lenin[20].

Tot conform istoricului britanic, „liderul bolşevic i-a datorat lui Tkacev mai mult decât oricărui alt teoretician rus”. Vladimir Ilici a reluat atunci calea revoluţiei şi a intrat definitiv în acea „inteligenţie rusă care era mai democrată şi totodată mai dezrădăcinată decât intelectualii din restul Europei. Ea nu avea loc, şi nici vreun interes, în ordinea socială ţaristă. Nicio consideraţie socială sau materială nu-i domolea avântul revoluţionar. Veritabil proletariat intelectual, aceasta era un grup de declasaţi, fără cămin, nici adăpost, despărţit de clasele guvernante prin radicalismul său şi de ţărănime prin educaţia sa. Cele două prăpăstii nu puteau fi trecute. Alienată, ruptă de rădăcinile ei, inteligenţia trăia în lumea ei proprie, un fel de

emigraţie internă, un stat în stat. Ea nu avea alt cămin, nu-şi putea găsi fericirea decât în imaginea unei societăţi ideale care încă nu se născuse”21.

În copilărie şi adolescenţă, Vladimir era mândru de tatăl său. Legenda sovietică a încercat chiar să facă din acesta din urmă iniţiatorul orientării revoluţionare a fiului său. Dar Orlando Figes dezminte această versiune:

> Ilia Ulianov, tatăl lui Lenin, era un gentleman tipic liberal, de genul acelora pe care fiul lui va ajunge să-i dispreţuiască. Nu există niciun temei pentru legenda lansată de Nadejda Krupskaia în 1938, că acesta a exercitat o influenţă revoluţionară asupra copiilor săi. Anna Ulianova, sora lui Lenin, îşi aminteşte că tatăl lor era un om credincios, că era un mare admirator al reformelor din anii 1860 ale lui Alexandru al II-lea şi că socotea ca fiind de datoria lui să-i protejeze pe tineri de radicalism22.

În realitate, Vladimir a transformat o declasare impusă într-o declasare sublimată, revendicată, revoluţionară, contra societăţii şi a puterii. Troţki a desenat un portret al revoluţionarului din anii 1870 care i se aplică foarte bine lui Vladimir Ulianov din 1889:

> Un astfel de tânăr, care s-a rupt de familie şi de şcoală, fără profesie, fără relaţii, nici obligaţii personale, fără teamă în faţa puterilor de pe pământ şi din cer, se vedea pe sine ca pe o cristalizare vie a ridicării la luptă a poporului. O Constituţie? Parlamentarismul? Libertatea politică? Nu, el nu se va lăsa prins în aceste capcane occidentale. Are nevoie de întreaga revoluţie, fără restricţii, nici intermediare23.

Trecând în fracţiunea cea mai radicală a taberei revoluţionare, Vladimir a început să se perceapă ca pe un fiu de reacţionar şi, în curând, de duşman al poporului. S-a reconstruit adoptând, într-un mod foarte artificial, o altă filiaţie printr-o nouă paternitate ideologică de care urma să profite. Înainte de a-şi întemeia propria ideologie.

5
Naşterea ideologului

Odată făcută schimbarea definitivă la nivelul angajamentului revoluţionar, Vladimir a hotărât să abordeze acest nou câmp de activitate prin cărţi şi teorie. În loc să se consacre observaţiilor pe teren, să meargă să stea de vorbă cu mujicii şi societatea ţărănească de la Kokuşkino şi Alakaievka, să discute cu negustorii şi micii industriaşi locali, el a preferat să se cufunde, delectându-se, în Marx şi Engels, ale căror lucrări majore disponibile pe atunci le-a devorat, meditând asupra lor: cartea I din *Capitalul* – tradusă în rusă încă din 1872 –, *Mizeria filosofiei*, *Situaţia claselor muncitoare în Anglia* şi *Anti-Dühring*, fără a uita *Manifestul Partidului Comunist*, pe care l-a tradus din engleză. De acum a aderat necondiţionat la un nou crez marxist care avea patru puncte: teoria valorii muncii, care afirma că munca este singura sursă a valorii unui produs, ceea ce era în total decalaj atât cu realitatea preţurilor pieţei determinată de raritatea produsului, cât şi cu fantasticele progrese ştiinţifice şi tehnologice care bulversau producţia; teoria plusvalorii create doar de capitalul „variabil” – munca lucrătorului –, omiţând, în treacăt, faptul că ea depinde de capitalul total al întreprinderii; teoria pauperizării clasei muncitoare, presupusă a avea o valabilitate absolută şi universală, clar împotriva evoluţiilor din anii 1890; şi, bineînţeles, teoria luptei de clasă ca unic motor al istoriei. Acest marxism primar l-a impulsionat să se intereseze tot mai mult de problemele economice ale Rusiei, prin studierea unor lucrări statistice pe care le dezbătea într-un cerc de tineri contestatari din Samara.

Citea deja anumite texte de Plehanov, printre care şi *Dezacordurile noastre*, care l-au introdus în miezul marilor polemici ce dezbinau inteligheţia revoluţionară de la începutul anilor 1880 – între marxişti şi narodnici, între partizanii terorismului şi susţinătorii unei propagande

politice de masă. Continua să dezbată cu narodnicii ataşaţi de ideea unei revoluţii ţărăneşti şi a necesităţii terorismului, inclusiv cu veterani din Narodnaia Volea. Dar nu mai adera la motivaţiile lor „morale” şi la compasiunea lor pentru popor. Prefera să dea întâietate „legilor implacabile” ale unui capitalism care, în ochii lui, era etapa inevitabilă prin care trebuia să treacă Rusia pentru a ajunge la comunism.

Căci, încă din acest moment, Vladimir nu viza o modernizare a ţării menită să amelioreze soarta poporului şi să afirme măreţia Imperiului Rus. Îşi stabilise o misiune: să devină un ideolog care să apere interesele poporului muncitor contra „burgheziei” – termen care în scrierile lui se referea atât la marele industriaş al metalurgiei sau al căilor ferate în plină dezvoltare, cât şi la micul fermier ce-şi vindea produsele culacului, ţăranul înstărit care era cămătar în sat şi care le revindea la rândul lui marelui comerciant. Această misiune purificatoare cerea să fie demonstrată pertinenţa „ştiinţifică” a teoriei marxiste, cel puţin aşa cum o interpreta el.

Orlando Figes subliniază că, „citindu-l [pe Cernîşevski], Lenin a devenit revoluţionar – cu mult înainte de a citi ceva din Marx”. Doctrina lui a amestecat şi a combinat influenţe politice succesive. Principalele ei componente, „accentul pe nevoia unei avangarde revoluţionare disciplinate; credinţa că acţiunea («factorul subiectiv») poate schimba cursul obiectiv al istoriei (în special preluarea aparatului de stat putea atrage după sine o revoluţie socială); apărarea metodelor iacobine ale dictaturii; dispreţul său faţă de liberali şi democraţi (şi chiar faţă de socialiştii care le-au făcut concesii acestora) – toate acestea s-au născut nu atât din scrierile lui Marx, cât mai ales din tradiţia revoluţionară rusă”. Pe scurt: „Nu marxismul a făcut din Lenin un revoluţionar, ci Lenin a făcut din marxism o doctrină revoluţionară”[1].

Un punct de vedere discutabil atât timp cât scrierile politice ale lui Marx conţineau deja toate ingredientele unei gândiri revoluţionare dintre cele mai radicale, care nega validitatea drepturilor omului şi ale cetăţeanului „burghez”[2], a democraţiei parlamentare „formale”, ca şi a oricărui compromis reformist. În plus, el propovăduia războiul de clasă, răsturnarea burgheziei cu ajutorul armelor şi instaurarea unei „dictaturi a proletariatului” în favoarea Partidului Comunist[3]. De la primele lui rânduri, *Manifestul* din 1848 era clar:

> Istoria oricărei societăţi până în zilele noastre este istoria luptei de clasă. Om liber şi sclav, patrician şi plebeu, baron şi şerb, maistru şi simplu muncitor în cadrul breslelor, pe scurt, opresori

şi oprimaţi, în opoziţie constantă, au dus o luptă neîntreruptă, când făţişă, când ascunsă, o luptă care se termina totdeauna fie printr-o transformare revoluţionară a întregii societăţi, fie prin dispariţia comună a claselor în luptă4.

Şi era la fel de categoric în concluzia lui: „Comuniştii proclamă deschis că nu-şi pot atinge scopurile decât printr-o răsturnare violentă a întregii ordini sociale din trecut”5. Motiv pentru care Marx şi-a botezat partidul „comunist”, pentru a-l deosebi de celelalte socialiste. Or, Lenin se va înscrie pe linia strictă a lui Marx, rebotezându-şi din 1918 partidul din „social-democrat” în „comunist”.

Ca majoritatea revoluţionarilor, Vladimir a beneficiat de cultul tinerilor devenit o modă în Rusia anilor 1890 – în franceză, am zice azi *jeunisme* –, modă de altfel criticată de mulţi intelectuali liberali. Această tinerime arăta unele calităţi: „entuziasm şi energie, îndrăzneală şi exuberanţă, generozitate şi optimism, idealism, spirit de revoltă, curiozitate intelectuală, gândire elevată”. Dar şi gravele defecte ale vârstei sale: „Aroganţă şi lipsă de experienţă, siguranţă şi credulitate, nerăbdare şi implacabilitate, fanatism şi lipsă de milă, inflexibilitate şi siguranţa că fiecărui lucru rău i se poate găsi remediul potrivit”6. Şi Vladimir nu a întârziat să manifeste această latură întunecată.

Din acest moment, el şi-a construit o dublă personalitate, indispensabilă oricărui revoluţionar hotărât să facă joc dublu cu puterea şi societatea. Pe de o parte, a părut un student ce se liniştise şi un fiu de familie nobilă şi responsabilă. Obţinând în sfârşit, în vara lui 1890, autorizaţia de a-şi relua studiile superioare, s-a înscris la drept la universitatea din Sankt-Petersburg. Devenise centrul unei reţele familiale care-l admira şi care îi era devotată întru totul: mama sa Maria, sora lui mai mare Anna şi soţul ei Marc Elizarov, surorile sale mai mici Olga – care studia la Sankt-Petersburg – şi Maria Ilicina, fără a-l uita pe fratele său Dmitri, care-şi termina studiile secundare. Datorită acestei susţineri, şi-a procurat lucrările indispensabile la diverse materii: drept civil, drept penal, procedură şi chiar drept ecleziastic şi codul poliţiei. În câteva luni s-a pregătit singur, a învăţat pe brânci şi a „înghiţit” o enormă cantitate de cunoştinţe. În septembrie 1890 s-a dus pentru prima oară la Sankt-Petersburg, pentru a se înscrie, apoi din nou, în aprilie-mai 1891, pentru a-şi trece examenele de stat în drept, chiar atunci când Olga, bolnavă de febră tifoidă, a murit aproape sub ochii lui, în mai, la 19 ani. Aşa cum moartea fratelui său Aleksandr nu-i perturba concentrarea

în timpul examenelor de la sfârşitul studiilor secundare, nici aceea a surorii lui nu l-a împiedicat să promoveze examenele din prima sesiune.

Întors la Samara, şi-a petrecut vara pe proprietatea de la Alakaievka şi s-a întors în capitală din septembrie până în noiembrie pentru a se prezenta la a doua sesiune. Spre surprinderea generală, a luat proba scrisă cu succes şi 13 examene orale cu felicitările juriului. Ceea ce arată clar capacitatea lui intelectuală şi voinţa lui de neclintit atunci când urmărea un scop precis. Şi-a luat diploma academică în ianuarie 1892 şi şi-a început cariera de avocat într-un cabinet din Samara.

Dar, pe când îşi pregătea examenele care trebuiau să-l familiarizeze cu legile şi să-l conducă la apărarea lor, Vladimir se afiliase unui mic grup revoluţionar în care era din ce în ce mai activ. Am văzut că acolo a întâlnit-o pe militanta Iaseneva. A avut lungi conversaţii cu ea, a fost iniţiat în partea cea mai radicală a gândirii revoluţionare ruse şi a decis cu adevărat să-şi consacre viaţa CAUZEI[7]. Dar cauza „lui" nu se mai înrudea deja cu a celorlalţi. El nu mai voia „să-şi slujească poporul", cum proclamau narodnicii, ci să slujească teoria marxistă, faimoasa „ştiinţă" anunţată de Rahmetov. Dar, abia revenit la Samara la sfârşitul lui noiembrie, Vladimir a fost confruntat cu un eveniment care a determinat ciocnirea violentă a celor două concepţii.

În realitate, în timpul iernii din 1891-1892, o foamete de proporţii, ultima din epoca ţaristă, a lovit Rusia, de la Ural la Marea Neagră, o suprafaţă de două ori cât a Franţei, la o populaţie de 36 de milioane de locuitori. Până la sfârşitul lui 1892, aproape 500.000 de persoane, mai ales ţărani, au murit de foame şi din cauza consecinţelor ei obişnuite, holera şi tifosul. Motivele imediate ale acestor fenomene erau condiţiile meteorologice dezastruoase, care au transformat în catastrofă carenţele unei agriculturi arhaice şi absenţa infrastructurii rutiere şi feroviare ce ar fi permis aducerea de ajutoare alimentare populaţiei.

Această foamete a provocat o indignare generală în faţa neglijenţei guvernului care, pe 17 noiembrie 1891, s-a mulţumit să facă apel la populaţie, cerându-i să formeze organizaţii de voluntari pentru ajutorarea victimelor. Zemstvele au fost primele care şi-au creat reţele de distribuire a hranei şi a medicamentelor. Nobili şi personalităţi, printre care Cehov, Tolstoi şi prinţul Lvov – viitor preşedinte al primului guvern revoluţionar, în martie 1917 –, au format sute de comitete pentru colectarea de bani. Dar

Vladimir Ulianov nu numai că a refuzat să participe la ajutorare, ci, dacă e să-l credem pe prietenul său A. Beliakov, „el a avut curajul să declare deschis că foametea avea numeroase consecinţe pozitive, ca apariţia unui proletariat industrial, acest gropar al orânduirii burgheze. […] Distrugând economia ţărănească în urmă, foametea, a explicat el, ne apropie obiectiv de ţelul nostru final, socialismul, etapă imediat posterioară capitalismului. Foametea distruge şi încrederea nu doar în ţar, ci chiar şi în Dumnezeu”[8]. Această atitudine corespundea devizei lui Cernîşevski, care afirma „cu cât e mai rău, cu atât mai bine”.

Astfel, la doar 20 de ani, Vladimir avea deja o viziune teleologică şi doctrinară asupra societăţii şi a istoriei, o viziune abstractă, ruptă de viaţă. Marxismul lui de neofit, conceput ca o ştiinţă intangibilă, justifica deja în ochii lui o inginerie societală care ar favoriza apariţia rapidă a unei clase muncitoare. Totuşi, el justifica în acelaşi timp o totală lipsă de compasiune şi un refuz de a participa la un curent de solidaritate umană şi naţională între clasele sociale. Asta dacă nu cumva lucrurile stăteau invers: şocurile psihologice familiale succesive pe care le suferise, ura lui împotriva ţarismului nu-l vor fi împins oare să-şi legitimeze respingerea umilirii şi voinţa de răzbunare printr-un demers „raţional” bazat pe o teorie, apoi pe o doctrină a „necesităţii istorice”?

În realitate, logica marxistă avansată de Vladimir trimitea la o atitudine bine ascunsă în rândul inteligheţiei revoluţionare, pentru a-şi masca dispreţul faţă de popor şi mai ales faţă de ţărani. Cernîşevski nu o ascundea când scria:

> Masa populaţiei nu ştie nimic şi nu se îngrijeşte de nimic, în afară de folosul său material, şi rare sunt în realitate cazurile în care bănuieşte măcar vag vreo legătură între schimbarea politică şi interesele sale materiale. Această indiferenţă a maselor face posibilă însăşi ideea unei schimbări în viaţa politică. […] masa nu e decât materia primă a unor experienţe politice şi diplomatice. Oricare ar fi conducătorul, el îi spune ce trebuie să facă şi ea face[9].

Lenin va şti să-şi aducă aminte de aceste lucruri atunci când, în noiembrie 1917, va refuza înfrângerea bolşevicilor la alegerile Adunării Constituante, pretinzând că poporul nu înţelesese „adevăratul” lui interes.

De altfel, ideea nu era nouă şi dusese deja la câteva dezastre, când Rousseau scria: „Lăsat de capul lui, poporul nu doreşte decât binele, dar, lăsat de capul lui, nu ştie totdeauna unde este binele. Voinţa generală are totdeauna dreptate, dar judecata care o conduce nu este totdeauna foarte sigură. Trebuie să-i arăţi lucrurile aşa cum sunt şi uneori aşa cum ar trebui să le vadă”[10]. Iar pentru Plehanov nu mai exista „uneori”: „În toate

concepţiile noastre revoluţionare am acordat totdeauna inteligheţiei rolul de binefăcător providenţial al poporului rus, un binefăcător capabil să învârtă după placul său roata istoriei în sensul dorit”[11]. Prioritate absolută a ideologiei şi a doctrinei împotriva persoanei şi a ceea ce e legat de ea – sentimentele omeneşti, caritatea, compasiunea, mila şi iertarea.

În primăvara lui 1893, Vladimir Ulianov a obţinut dreptul de a pleda în justiţie ca avocat la Samara, dar prefera să frecventeze primul cerc marxist al oraşului. Din vară, el a redactat şi a pus în circulaţie pe ascuns prima sa lucrare scrisă cunoscută, *Noi schimbări economice în viaţa ţărănească*[12], al cărei interes, ca şi al altor câteva din anii 1893-1894, constă în principal în faptul că nu a fost publicată decât trei sau patru decenii mai târziu şi că reprezenta deci gândirea sa personală, originară, departe de orice preocupare tactică sau politicianistă. Vladimir combătea în această scriere ideea, dragă narodnicilor, ca şi slavofililor naţionalişti şi conservatori, a unei ţărănimi formând un ansamblu omogen. Pentru unii sub numele de *mir*, iar pentru ceilalţi sub numele de *obşcina*, era marele mit al unei comunităţi săteşti pure, debarasate de orice cupiditate, trăind în armonie sub autoritatea bătrânilor şi caracteristică unui *sonderweg* rus. Unii liberali, ca Aleksandr Herzen, gândeau la fel. Narodnicii şi apoi socialiştii vedeau în aceasta prefigurarea unei societăţi comuniste care ar fi suprimat proprietatea privată asupra pământului. Astfel, Piotr Tkacev scria într-o scrisoare adresată lui Engels: „Poporul nostru […] este, în imensa lui majoritate, pătruns de principiile posesiune în comun a bunurilor; el este, dacă se poate spune aşa, comunist din instinct, prin tradiţie”[13]. Marx însuşi adera, în această logică, la condamnarea reformelor lui Alexandru al II-lea: „Dacă Rusia continuă pe calea pe care o urmează din 1861, ea va lăsa să-i scape cea mai frumoasă şansă oferită vreodată unui popor de către istorie şi va suporta toate nenorocirile cele mai funeste ale regimului capitalist”[14]. Şi într-un caz, şi în celălalt, *mir/obşcina* se presupunea că va feri ţărănimea şi societatea rusă, în general, de conflictele şi tragediile cu care fusese presărată dezvoltarea capitalismului industrial la mijlocul secolului al XIX-lea.

Vladimir, dimpotrivă, sublinia eterogenitatea care fractura societatea ţărănească de la abolirea iobăgiei. Şi, într-adevăr, după ce trecuse entuziasmul iniţial, reforma provocase o violentă indignare a mujicilor

eliberaţi, care sperau să dispună de pământ gratuit, când de fapt ei trebuiau să-l răscumpere de la proprietari, în rate, timp de 49 de ani. Instaurând principiile dreptului de proprietate pentru toţi şi ale monetarizării solului, ea modifica radical raportul întregii societăţi cu proprietăţile agricole. Pentru unii, ea a însemnat începutul unui proces de pauperizare: boiernaşii ruinaţi sau săraci, care se plângeau de ratele mici de rambursare, au fost adesea forţaţi să-şi vândă ieftin pământurile; cât despre mujicii ai căror foşti proprietari erau ei înşişi săraci şi aveau suprafeţe mici pe care să le pună la dispoziţia lor, fără a-i mai pune la socoteală pe cei care fuseseră victime ale accidentelor vieţii (arderea izbei, decesul tatălui, boală, infirmitate etc.), ei erau supuşi arbitrarului *mir*-ului – care înlocuia de-acum arbitrarul proprietarului funciar – sau nu mai erau în situaţia de a trăi din munca pământului. Aceştia au reprezentat în scurt timp în jur de o cincime din iobagii emancipaţi: unii au devenit lucrători agricoli sau zilieri la noii proprietari, alţii au început procesul exodului rural spre oraşe pentru a deveni lucrători industriali. Invers, nobilimea bogată şi burghezii s-au bucurat de posibilitatea de a cumpăra aceste pământuri pentru a crea mari domenii modernizate, folosind mecanizarea şi îngrăşămintele, ca şi serviciile agronomilor, ale arendaşilor şi ale lucrătorilor agricoli. La fel au stat lucrurile şi pentru mujicii eliberaţi cei mai întreprinzători, care s-au îmbogăţit, şi-au mărit parcelele şi au fost curând calificaţi drept culaci – ceea ce în rusă înseamnă „pumnul strâns”, nu cel ridicat de revoltat, ci cel al cămătarului satului care păstrează banii în mâna făcută pumn. Bineînţeles, toate aceste bulversări creau numeroase conflicte care trebuiau rezolvate de cei 1.700 de „mediatori de pace” numiţi de ţar pentru a soluţiona litigiile dintre reprezentanţii *mir*-ului şi proprietarii funciari; ceea ce implica măsurarea terenurilor, stabilirea cadastrului şi, în definitiv, punea bazele recunoaşterii noii proprietăţi private funciare, chiar dacă mai era mult până acolo.

Acest proces de diferenţiere socială a spaţiului rural a fost accelerat de un boom prin care populaţia imperiului a crescut cu aproape 50% în 35 de ani, trecând de la 76,8 milioane de locuitori în 1861 la 129 de milioane la primul recensământ plauzibil din 1897 – incluzând şi regiunile poloneze. Această creştere demografică a dus la o suprapopulare a spaţiului rural şi la o „foame” de pământ, stârnind o violentă năzuinţă a mujicilor de a pune mâna pe proprietăţi, ceea ce ei numeau „împărţirea neagră”. Toate aceste fenomene contribuiseră, de altfel, la agravarea consecinţelor foametei din 1891.

Din 1888, într-o Rusie înzestrată din plin cu toate resursele în ceea ce priveşte materiile prime, industria modernă a luat avânt şi a dat de lucru la un milion de muncitori, în cea mai mare parte foşti iobagi. Alexandru al III-lea a implementat un program de dezvoltare economică, s-a străduit să facă ordine în finanţele statului, să stabilească o rublă puternică şi să instaureze paritatea monedei crescând mult rezervele de aur datorită marilor exporturi de grâu şi unei balanţe comerciale excedentare. O consecinţă a fost extinderea continuă a reţelei feroviare – în special a Transsiberianului –, favorizând dezvoltarea comerţului şi a industriei. Fără să uităm instaurarea monopolului de stat asupra vânzării alcoolului, începând cu votca, ce asigura o parte a finanţării. Această politică ambiţioasă a fost continuată cu perseverenţă de unul dintre principalii miniştri ai lui Alexandru al III-lea şi Nicolae al II-lea, contele Serghei Witte.

Problemei ţărăneşti îi va consacra deci Vladimir prima sa scriere, presărându-şi expozeul cu numeroase tabele statistice care dădeau o aparenţă „ştiinţifică" demonstraţiei sale, dezvăluind totodată fascinaţia lui pentru cifrele abstracte şi caracterul lor performativ – ceea ce va duce la mari catastrofe economice şi sociale încă din anii 1918-1921. Dornic să intre de la bun început în rândul autorilor consacraţi, s-a servit cu abilitate de lucrarea economistului V. Postnikov, *Gospodăria ţărănească din sudul Rusiei*, care tocmai fusese publicată şi făcuse mare vâlvă, pentru a acorda notele bune şi rele. A fost de acord cu informaţiile autorului care prezentau diferenţierile sociale în *mir*, între ţăranii înstăriţi, ţăranii săraci şi lucrătorii agricoli. A declarat valabilă constatarea despre ţăranii a căror exploataţie „nu urmăreşte numai satisfacerea trebuinţelor proprii ale familiei, ci şi obţinerea unui excedent oarecare, a unui venit, datorită căruia ţăranii îşi îmbunătăţesc acareturile, îşi procură maşini şi mai cumpără pământ". Dar, în vreme ce Postnikov se arăta mulţumit de această modernizare şi de îmbogăţirea pe care o aducea, Vladimir a observat că aceşti ţărani noi aveau nevoie de mână de lucru şi recurgeau la salariaţi agricoli. El a adoptat atunci tonul criticii sentenţioase: „Aici, elemente de exploatare sunt, fără îndoială"[15] şi „ţăranii din grupurile economice inferioare sunt nevoiţi să-şi vândă forţa de muncă"[16]. Şi s-a revoltat contra termenilor lui Postnikov – „diversitate" şi „diferenţiere" a lumii ţărăneşti –, care ascundeau „mult mai mult": „o adâncă diferenţiere pe plan economic în cadrul ţărănimii", rezultat

al unei „lupte între interesele economice” generând „de-a dreptul exploatare”[17].

Astfel, Vladimir se mira că un resort psihologic fundamental îi împingea pe unii să-şi amelioreze situaţia, inclusiv pentru a obţine un surplus dincolo de economia naturală ce satisfăcea nevoile elementare ale familiei ţărăneşti. Aceste surplusuri erau exact ceea ce le permitea celor mai întreprinzători ţărani să se integreze într-o economie de piaţă locală, ba chiar naţională şi internaţională, Rusia devenind la sfârşitul secolului al XIX-lea „grânarul” Europei. Modernizării şi dezvoltării generale a agriculturii ruse lăudate de rivalul său, polemistul îi opunea „ruinarea” a numeroşi iobagi emancipaţi obligaţi să devină lucrători agricoli sau să emigreze spre oraşe pentru a se angaja într-o industrie în plină expansiune. O „ruină” foarte relativă, dacă ne gândim la situaţia iobagului care, până în 1861, era la bunul-plac al stăpânului său. Vladimir părea să ignore acest fenomen fundamental al exodului rural şi al dezvoltării orăşeneşti pe care Europa Occidentală îl cunoştea din secolul al XVIII-lea şi pe care Rusia tocmai începea să-l descopere.

Această primă scriere nu era decât o bâlbâială ideologică a unui tânăr de 23 de ani al cărui destin, deja zbuciumat, avea să cunoască un nou început. Într-adevăr, în vara lui 1893, Volodia s-a hotărât „să plece în capitală”. A profitat de un vas care urca pe Volga de la Samara până la Nijni-Novgorod, unde a întâlnit câţiva tineri revoluţionari, apoi şi-a reîntâlnit familia la Moscova, de unde a luat trenul către Sankt-Petersburg, unde a ajuns pe 12 septembrie. În scrisorile adresate mamei lui, s-a prefăcut că voia să-şi continue cariera de avocat. Dar aceasta nu era decât o acoperire oficială şi, cum liderii revoluţionari trebuie să trăiască într-un anumit confort pentru a putea reflecta în tihnă la revoluţia ce va veni şi la construirea lumii viitoare, i-a cerut mamei bani şi partea ce-i revenea din arendele de la Kokuşkino. Rebelul trăia atunci ca rentier din clasa de mijloc, ceea ce va face până va prelua puterea.

Venirea lui în capitală i-a accelerat cariera revoluţionară. Şi-a sporit lecturile, profitând de marile biblioteci publice şi de accesul uşor la publicaţiile interzise şi clandestine. Şi mai ales a intrat în legătură cu cel mai activ nucleu al marxiştilor ruşi, în special cu universitarii Piotr Struve, Mihail Tugan-Baranovski şi Serghei Bulgakov. A participat la mai multe adunări în care se discutau situaţia economică a ţării şi natura ei capitalistă şi a fost remarcat de la bun început prin fervoarea, gândirea lui radicală şi pasiunea lui pentru polemică. Adera pe atunci la ideea generală lansată de

Plehanov: Rusia nu era decât la începutul evoluţiei sale capitaliste şi, pentru a o accelera şi a apropia ţara de faza socialistă, trebuia formată o mişcare democrată care să unească burghezia cu clasa muncitoare împotriva autocraţiei, dar, pentru moment, fără a avea în vedere preluarea puterii. Cât despre narodnici, ei ofereau o viziune arhaică a Rusiei ţărăneşti, în timp ce marxismul prezenta o viziune modernă şi occidentală.

Asistând la o conferinţă a inginerului Hermann Krasin despre problema pieţelor, el l-a criticat vehement, apoi a scris un al doilea text, *Cu privire la aşa-zisa problemă a pieţelor*[18]. În acesta încerca să demonstreze prin nenumărate ecuaţii şi tabele statistice că economia de piaţă se dezvolta în Rusia şi provoca îmbogăţirea unora, dar şi „sărăcirea masei poporului”[19]. El stabilea aici o lege generală: „Capitalismul şi sărăcirea masei […] se condiţionează reciproc”[20]; se mulţumea astfel să reia vechea teză marxistă a pauperizării generale în sistemul capitalist, teză infirmată în mare măsură de fapte încă din anii 1870 – dar care va fi reluată întocmai de Maurice Thorez, şeful Partidului Comunist Francez, în anii 1950!

Deşi recunoştea că abolirea iobăgiei fusese „însoţită nu de o restrângere, ci de o mărire a producţiei globale a ţării şi de o creştere a pieţei interne”, Vladimir nu o explica decât prin „exproprierea în masă a ţărănimii”[21], uitând, în treacăt, uriaşele investiţii ale statului şi ale finanţelor străine pentru construirea de infrastructuri rutiere şi feroviare, decisive într-un imperiu atât de întins ca Rusia, ce reprezenta o şesime din suprafaţa terestră neacoperită de ape – de 40 de ori cât Franţa. În polemica lui deja violentă contra narodnicilor, demonstraţia lui urmărea mai întâi să arate că „legile economiei bazate pe producţia de mărfuri determină diferenţierea şi a ţărănimii noastre din «obşte» în burghezie şi proletariat”[22].

După ce şi-a petrecut vacanţa de Anul Nou în familie, la Moscova, Vladimir şi-a început cariera de conferenţiar la întrunirile din Sankt-Petersburg şi Nijni-Novgorod, tot pentru a-i ataca pe autorii narodnicişti. În acest cadru, la începutul lui martie 1894, a participat la prima lui discuţie cu Piotr Struve, strălucit intelectual marxist, care tocmai publicase *Observaţii critice despre problema dezvoltării economice a Rusiei*, şi cu un universitar, tot marxist, Mihail Tugan-Baranovski, care terminase *Uzina rusă în trecut şi în prezent*, două lucrări care animau dezbaterea publică[23].

Imediat după aceea, Vladimir a publicat un text foarte lung, nesemnat, intitulat *Ce sunt „prietenii poporului" şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor*[24]. Era vorba despre un atac violent împotriva revistei *Russkoe Bogatstvo* (*Bogăţia rusă*), care îi reprezenta pe „duşmanii înverşunaţi ai social-democraţiei". El le dădea adversarilor lui ideologici o lecţie de marxism elementar: concepţia materialistă asupra istoriei, existenţa claselor antagoniste „burghezie/proletariat", inepţia ideii de natură umană şi a „moralei sale puerile" *versus* „ideea fundamentală a lui Marx", conform căreia „dezvoltarea formaţiunii social-economice este un proces istoric-natural", şi în special relaţiile de producţie, considerate fundamentale, primordiale, determinând toate celelalte relaţii[25]. Şi cita pe larg din prefaţa la *Contribuţia la critica economiei politice*:

> Totalitatea acestor relaţii de producţie formează structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie a vieţii materiale condiţionează în genere procesul vieţii sociale, politice, spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa[26].

El insista asupra „ideii geniale" a lui Marx, care „crea pentru prima dată posibilitatea unei atitudini strict ştiinţifice faţă de problemele istorice şi sociale", graţie unei „psihologii ştiinţifice" şi unei „sociologii ştiinţifice": „reducerea relaţiilor sociale la relaţiile de producţie şi reducerea acestora din urmă la gradul de dezvoltare a forţelor de producţie a oferit o bază solidă pentru reprezentarea dezvoltării formaţiunilor sociale ca un proces istoric-natural. Şi se înţelege de la sine că fără o asemenea concepţie nu este posibilă o ştiinţă socială"[27]. Vladimir revenea la această noţiune principală: „Ideea fundamentală a lui Marx – dezvoltarea formaţiunilor social-economice este un proces istoric-natural"[28].

În continuare apare în textul său numele lui Darwin, cu deja faimoasa lui teorie a evoluţiei:„[*Capitalul*] înfăţişa aievea cititorului întreaga formaţiune socială capitalistă: cu aspectele ei curente, cu manifestările sociale concrete ale antagonismului dintre clase inerent acestor relaţii de producţie, cu suprastructura politică burgheză care apără dominaţia clasei capitaliştilor, cu ideile burgheze despre libertate, egalitate etc., cu relaţiile de familie burgheze. E limpede acum că comparaţia cu Darwin este pe deplin îndreptăţită"[29].

Darwin publicase în 1859 lucrarea sa fundamentală *Despre originea speciilor prin selecţie naturală sau Păstrarea celor mai bune rase în lupta pentru existenţă*[30]. Acest geolog, biolog şi excepţional observator al vieţii animalelor reflecta în secret din 1838 asupra problemei, punând în discuţie radical versiunea creştină despre originea divină a vieţii, referinţa până în acel moment. Plecând de la evoluţia unei specii prin selecţia artificială a crescătorului – metodă foarte obişnuită în vremea lui, care cumula variaţia datorată hazardului şi selecţia datorată voinţei omului –, el încerca să înţeleagă modul în care acelaşi tip de proces putea să se producă în viaţa din sălbăticie, aşa cum constatase pe 14 specii distincte de piţigoi în cursul unei şederi în insulele Galápagos. A ajuns la concluzia că organismele cel mai bine adaptate la un mediu schimbător erau cele mai apte să supravieţuiască şi să transmită progeniturilor calităţile lor specifice, în timp ce organismele mai puţin adaptate dispăreau. În consecinţă, a considerat că selecţia naturală era motorul evoluţiei adaptative.

Cartea lui Darwin – care avea să fie „recuperată" de cele mai multe ori în mod greşit de curentele cele mai diverse, inclusiv în al III-lea Reich – a provocat imediat o controversă ştiinţifică şi religioasă mondială. Marx, care citise lucrarea şi era pasionat de filosofia materialistă, a crezut că vede în ea confirmarea propriei sale teorii. Entuziast, îi scria lui Engels pe 19 decembrie 1860: „În cartea aceasta se găseşte baza istorico-naturală a concepţiei noastre"[31]. Pe 16 ianuarie 1861 îi spunea lui Ferdinand Lassalle, întemeietorul social-democraţiei germane: „Cartea lui Darwin este foarte importantă şi-mi convine ca bază a luptei istorice de clasă. În această carte nu doar că se dă o lovitură mortală, pentru prima oară, «teleologiei» în ştiinţele naturii, ci, în acelaşi timp, sensul raţional al acesteia este expus empiric".

Totuşi, în capitolul XIII din *Capitalul*, consacrat marii industrii, Marx nuanţa: „Darwin a atras atenţia asupra istoriei tehnologiei naturale, adică asupra formării organelor plantelor şi animalelor ca instrumente de producţie a vieţii plantelor şi animalelor. Dar istoria formării organelor de producţie ale omului social, a bazei materiale a oricărei organizări particulare a societăţii nu merită şi ea aceeaşi atenţie?"

Or, comparaţia nu e întotdeauna corectă, mai ales când se confundă biologia cu mecanica, procesul viu cu fenomenul industrial şi când se

asimilează omul cu animalul şi societatea cu natura. Marx neglija – sau ignora voit – un aspect decisiv: dacă la Darwin evoluţia ţinea parţial de necesitatea organismelor vii de a se adapta unui mediu în evoluţie, ea depindea şi de hazardul unor variaţii genetice. Invers, Marx făcuse din evoluţie, devenită „revoluţie" încă de la *Manifestul* lui din 1848, o necesitate absolută, ineluctabilă, un determinism menit să comande cursul istoriei, pe care nimic nu l-ar putea face să devieze de la traiectoria lui anunţată. Darwin era de altfel perfect conştient de acest lucru, deoarece i-a răspuns politicos, dar atât, lui Marx, care-i trimisese un exemplar din cartea I a *Capitalului*; şi, mai ales, el nu citise decât primele 105 pagini – din 822 ale cărţii –, ceea ce subliniază lipsa lui de interes[32]. Din acel moment, dezacordul dintre savantul englez de renume mondial şi ideologul comunist german a fost complet.

Totuşi, analogia stabilită de Marx între teoria lui şi cea a lui Darwin, reluată şi dezvoltată de marxişti dogmatici, ascundea o idee de două ori periculoasă, care avea să determine în mare parte politica bolşevismului: pe de o parte, asimilarea între caracterul natural al evoluţiei la Darwin şi necesitatea „istorică" – Marx *dixit* – a dispariţiei anumitor grupuri sociale, ba chiar a unor întregi clase sociale; şi, pe de altă parte, forţa unei voinţe omeneşti – în speţă, a unui partid comunist – capabilă să accelereze printr-o „revoluţie proletară" procesul de selecţie care în natură dura mii de ani. Acestea sunt ideile pe care le-a dezvoltat Lenin de la luarea puterii – cu strigătul „Moarte culacilor!" sau cu decretul de „decazacizare" – şi care au fost duse până la ultima lor consecinţă cu ordinul nr. 00447 din 31 iulie 1937, prin care era inaugurată Marea Teroare a lui Stalin, care condamna la exterminare „oamenii trecutului".

Reluându-l pe Marx cuvânt cu cuvânt, Vladimir Ulianov a notat încă din 1894:

> Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele materiale de producţie ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decât expresia lor juridică, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat până atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se prefac în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluţie socială[33].

Printr-un raţionament analogic, trecea apoi de la economie şi sociologie la istorie: „Dacă aplicarea materialismului în analizarea şi explicarea unei singure formaţiuni sociale [organizarea capitalistă] a dat rezultate atât de strălucite, e absolut firesc ca materialismul aplicat la istorie să nu mai fie o

ipoteză, ci o teorie verificată ştiinţificeşte”[34]. Mărturia era importantă: astfel, explicarea istoriei prin lupta de clasă era o „ipoteză” care devenea „în mod natural” – pentru a-l plagia pe Darwin – un proces ştiinţific indiscutabil, deci imperativ. Minciuna retorică era enormă, şi totuşi va sta la baza leninismului, va conduce la luarea puterii şi la crearea primului partid-stat totalitar. Nu mai era cale de întoarcere! De acum, în faţa tuturor viitorilor săi adversari transformaţi în duşmani absoluţi – narodnici, liberali, socialişti-revoluţionari, menşevici, anarhişti etc. –, Lenin avea să invoce atât „ştiinţa istoriei”, cât „şi „necesitatea”, refuzând să se abată de la aceste două dogme oricare ar fi fost costurile – economice, sociale, culturale şi mai ales omeneşti –, chiar şi atunci când ele vor fi total contrazise de realităţile efective. Ca să o spunem simplu, tendinţa lui spre absolut purta în ea germenele unui nou absolutism.

Înarmat cu aceste certitudini doctrinare, Vladimir fixa orientările politice care aveau să guverneze întreaga sa acţiune: „a ajuta la dezvoltarea şi la organizarea mişcării muncitoreşti din Rusia […] şi transformarea ei într-o luptă organizată a ÎNTREGII CLASE muncitoare ruse, îndreptată împotriva regimului burghez şi tinzând să înfăptuiască exproprierea expropriatorilor, să desfiinţeze rânduielile sociale întemeiate pe asuprirea oamenilor muncii. La baza acestei activităţi se află convingerea generală a marxiştilor că muncitorul rus este singurul reprezentant firesc al întregii populaţii muncitoare şi exploatate a Rusiei”[35].

Or, la data respectivă, în Rusia, lumea aceasta muncitorească era încă puţin dezvoltată şi nu constituia decât o infimă parte a populaţiei – 1% –, situaţie care se va păstra chiar şi în 1917. Aceasta nu l-a împiedicat însă pe Vladimir să-şi încheie textul cu un apel exaltat la „MUNCITORUL rus, [care,] ridicându-se în fruntea tuturor elementelor democrate, va răsturna absolutismul şi va călăuzi PROLETARIATUL RUS (alături de proletariatul TUTUROR ŢĂRILOR) pe drumul drept al luptei politice făţişe, spre o REVOLUŢIE COMUNISTĂ VICTORIOASĂ”. Astfel, încă din 1894, viitorul Lenin, autorul acestui lung text anonim, definise o traiectorie ideologică, doctrinară şi politică de la care nu se va abate nici cu un centimetru timp de aproape 40 de ani.

Pe 1 noiembrie 1894, Alexandru al III-lea a murit ca urmare a unei boli de rinichi. Această dispariţie neaşteptată a unui ţar conservator, dar modernizator şi eficient va avea consecinţe considerabile; fiul lui, Nicolae

al II-lea, pe atunci doar cu puţin mai în vârstă decât Vladimir Ulianov, era prea puţin pregătit pentru această funcţie şi nu a acceptat tronul decât din simţul datoriei. Toată lumea a putut să-şi dea seama de îndată ce fel de om era noul suveran cu ocazia imensei tragedii care a inaugurat domnia lui: pe 30 mai 1896, când ritualul cerea ca ţarul să-şi facă intrarea triumfală în Moscova pe un cal alb, a avut loc o enormă busculadă în mulţimea imensă care venise să-l întâmpine, provocând aproape 1.400 de morţi şi tot atâţia răniţi. În faţa acestui început catastrofal, cuplul imperial a afişat o apatie cu o nuanţă de fatalism. Calul alb şi roşul sângelui victimelor: nu poţi să nu te gândeşti la defilarea de Ziua Victoriei din Piaţa Roşie în mai 1945, cu mareşalul Jukov pe calul lui alb, şi la nenumăraţii nevinovaţi călcaţi în picioare la înmormântarea lui Stalin din 1953.

Această tragedie naţională probabil că nu l-a prea afectat pe Vladimir, căci, aşa cum aminteşte Robert Service, „după Lenin, Nefediev (Neceaev) era «un organizator talentat şi ştia să-şi îmbrace gândirea în formulări uimitoare». Când a fost întrebat care Romanovi trebuiau ucişi, el a exclamat: «Toţi, atâţia câţi sunt!». Lui Vladimir îi plăcea să reamintească această replică, pe care o numea «genială». […] Viitorul Lenin nutrea o ură viscerală împotriva tuturor straturilor societăţii care susţineau regimul ţarist. Îi detesta pe toţi membrii familiei Romanov, aristocraţia, clerul, poliţia şi înaltul comandament militar. Ura clasa de mijloc comerciantă şi o alta în plină expansiune, formată din industriaşi şi economişti”[36].

La începutul lui martie s-au întâlnit la Sankt-Petersburg mai multe grupuri de orientare marxistă, venite din diferite oraşe ale imperiului. S-a discutat despre mijloacele de acţiune şi în special despre trecerea de la propaganda tradiţională la o agitaţie politică în lumea muncitorească. Deja, după cum subliniază Orlando Figes, „în urma crizei iscate de foamete, care a dus la politizarea societăţii, neonarodnicismul, liberalismul zemstvelor şi marxismul legal au convers şi au reuşit să se constituie împreună într-o mişcare naţională care cerea reforma constituţională”[37]. Acesta este contextul în care Vladimir Ulianov a publicat în aprilie, sub pseudonimul Tulin, un lung articol despre „conţinutul economic al narodnicismului”[38], în care, dorind încă o dată să apară ca un lider ideologic, l-a atacat pe Struve, care tocmai rostise în 1894 aceste cuvinte celebre: „Să ne recunoaştem lipsa de cultură şi să ne înscriem la şcoala capitalismului”[39]. În timp ce Struve şi prietenii lui, susţinătorii marxismului legal, începeau să se îndoiască de

analizele economice ale lui Marx şi mai ales de viziunile lui mesianice, Ulianov a profitat de ocazie pentru a-şi arăta fidelitatea faţă de doctrina cea mai integristă.

Coincidenţă fericită pentru Vladimir: în martie, Ministerul de Interne a decis, dintr-un motiv necunoscut, să-i acorde în sfârşit paşaportul pe care-l cerea pentru a pleca în străinătate. Astfel va putea intra în contact cu lumea exterioară, cu acea Europă care pe atunci conducea lumea şi mai ales cu liderii social-democraţiei europene care trebuiau să conducă această lume spre socialism. Cărându-şi cu el lenjeria şi o considerabilă documentaţie despre economia rusă, Vladimir s-a întors la Moscova şi de acolo a plecat pe 8 mai cu trenul în Elveţia, traversând Imperiul Habsburgic.

Primul lui contact cu lumea reală l-a deconcertat. Deşi citea în germană şi credea că o stăpâneşte, a observat în tren că nu înţelegea niciun cuvânt din ceea ce îl întreba controlorul. Mereu acel abis dintre cunoaşterea din şcoală, livrescă, şi realităţile vieţii… Din Elveţia a plecat la Paris, unde l-a întâlnit pe Paul Lafargue, ginerele lui Marx, care practica un marxism rudimentar, mai apropiat de agitaţie decât de reflecţie, ca în cunoscuta lui broşură *Dreptul la lene*[40]. Revenit în Elveţia, s-a odihnit la un sanatoriu, apoi a sosit la începutul lui august la Berlin, unde a discutat cu Wilhelm Liebknecht, unul dintre şefii Partidului Social-Democrat german, SPD, cel mai puternic partid marxist din acea vreme, şi a asistat la mai multe reuniuni muncitoreşti. Probabil a fost foarte dezamăgit că nu l-a putut întâlni pe Friedrich Engels – *alter ego*-ul lui Marx, căruia îi asigurase notorietatea publicând finalul *Capitalului* şi creând Internaţionala a II-a –, care tocmai îşi dăduse sfârşitul.

Dar decisivă a fost întâlnirea pe care a avut-o la Geneva cu idolul său rus, Gheorghi Plehanov, care publicase de curând cea mai cunoscută lucrare a lui, trecută prin filtrele cenzurii, *Despre chestiunea dezvoltării unei viziuni moniste asupra istoriei*, „interpretare uimitor de reducţionistă a viziunii marxiste despre lume”[41]. Născut în 1856, Plehanov era atunci una dintre figurile tutelare ale mişcării revoluţionare ruse. Participase în 1876 la crearea grupului „Pământ şi Libertate” (Zemlia i Volea). Pe 6 decembrie acelaşi an fusese cel care rostise discursul la prima manifestaţie publică din istoria rusă, urmată de numeroase arestări şi de procesul-monstru cu 50 de inculpaţi. Constrâns să se exileze în Elveţia, a fost primul care a tradus în

rusă *Manifestul Partidului Comunist*; apoi, în 1883, a creat la Geneva, cu Vera Zasulici şi Pavel Akselrod, grupul „Eliberarea Muncii”.

Această convertire la marxism nu fusese totuşi lipsită de dureri. Într-adevăr, din 1849, Marx considera Rusia principala putere contrarevoluţionară din Europa. Apoi a început să-şi schimbe părerile şi şi-a imaginat că *mir*-ul ar putea fi o bază socialistă. La 8 martie 1881 i-a scris Verei Zasulici că inevitabilitatea fazei capitaliste era „limitată doar la ţările din Europa Occidentală”, din moment ce, pentru ţăranii ruşi, capitalismul va avea ca rezultat „transformarea proprietăţii lor colective în proprietate privată”. Pe 11 aprilie a aprobat asasinarea lui Alexandru al II-lea; „Revoluţionarii ruşi se străduiesc să arate Europei că metodele lor sunt specific ruseşti şi istoric inevitabile”. În continuare şi-a condamnat partizanii ruşi care se opuneau acestei strategii teroriste, numindu-i „doctrinari”. În 1882, în prefaţa lor la ediţia rusă a *Manifestului*, Marx şi Engels considerau că „proprietatea comună actuală [asupra pământurilor] va putea servi ca punct de plecare al unei revoluţii comuniste”[42].

Dar Marx a dispărut în 1883 şi în 1889 Plehanov a reprezentat socialismul rus cu prilejul creării Internaţionalei a II-a – Internaţionala muncitorească şi socialistă –, întemeiată sub auspiciile lui Engels. Or, orientarea teroristă a narodnicilor se opunea celei a social-democraţiei germane, care din 1890 activa în legalitate şi participa cu succes la alegeri. Oricum, ne imaginăm uşor exaltarea de care era cuprins Vladimir Ulianov la ideea întâlnirii cu Plehanov, idolul în viaţă al marxismului rus, căruia Engels, schimbându-şi părerea, îi dăduse până la urmă dreptate împotriva narodnicilor. Nici Lenin, nici Plehanov n-au spus niciodată nimic despre ce s-a discutat în cadrul acestei întâlniri. Probabil că al doilea s-a comportat ca un profesor, iar primul ca un mic elev. Dar profesorul, curând depăşit de elev, n-a îndrăznit probabil s-o recunoască. Cât despre elev, el a realizat puţin cam târziu că fusese umilit prosteşte şi nici el nu a cutezat să-l evoce. Poate că tot ce face este să semnaleze că şi unul, şi celălalt au păstrat secretul asupra acestei întâlniri cruciale.

La 19 septembrie 1895, Vladimir a părăsit Elveţia cu o valiză cu fund dublu pe care o comandase unui marochinier din Berlin; aducea acolo literatură interzisă. S-a dus la Vilnius, apoi la Moscova, înainte de a merge la Sankt-Petersburg, la jumătatea lui octombrie. Se simţea sigur pe el datorită evenimentelor extraordinare pe care le trăise timp de cinci luni, iar

turneul său european şi întâlnirea cu Plehanov îi dădeau o anvergură politică nouă.

Or, tot atunci sosea în capitală un tânăr de 22 de ani care avea să joace un rol decisiv în transformarea lui Vladimir Ulianov în Lenin: Iuli Osipovici Ţederbaum, mai cunoscut în mediile marxiste sub pseudonimul Martov. Inteligenţă sclipitoare, participase deja în 1893 la puternicele greve din Vilnius „când intelectualitatea marxistă, în loc să le predice muncitorilor evrei, a participat la greve şi chiar a învăţat limba idiş pentru a le câştiga susţinerea”[43]. Mentorul lui Martov era Arkadi Kremer, care va crea în 1897 faimosul Bund – Uniunea generală a lucrătorilor evrei din Lituania, Polonia şi Rusia –, pe atunci de departe cea mai puternică organizaţie muncitorească din tot Imperiul Ţarist. Kremer şi Martov au explicat noua lor strategie într-o broşură, *Despre agitaţie*, care a stârnit multe ecouri.

Prin Martov, Vladimir întâlnea un *alter ego*, la fel de pasionat de textele lui Marx şi Engels ca şi el, cu care, timp de şapte ani, a format un cuplu politic foarte unit şi chiar amical, Martov fiind unul dintre puţinii camarazi care-l tutuiau. Până în 1903, moment în care cei doi bărbaţi au devenit duşmani înverşunaţi, transformându-se într-un cuplu infernal din care au ieşit fraţii duşmani „bolşevici” şi „menşevici” şi dispărând în acelaşi timp – Martov a murit în aprilie 1923, iar Lenin în ianuarie 1924.

Până atunci, întâlnirea lor s-a concretizat la Sankt-Petersburg prin crearea unui mic grup cu titlu pompos şi uşor megaloman, „Uniunea de luptă pentru emanciparea clasei muncitoare”, care a început să regrupeze câteva cercuri muncitoreşti deja existente. A început o dezbatere între partizanii unei agitaţii în uzine cu ajutorul organizării de greve şi cei ai unei predări a doctrinei marxiste, conduşi de Vladimir. Fiind în minoritate, acesta s-a alăturat celor dintâi şi, în noiembrie 1895, a redactat primul lui tract pentru susţinerea a 500 de muncitori textilişti aflaţi în grevă în capitală[44]. S-a întâlnit cu liderii lor, probabil primii lui proletari… Va mărturisi de altfel în 1904 unuia dintre camarazii lui că atunci „nu avusese ocazia să vorbească nici măcar în faţa a 15 muncitori”[45]. În continuare a redactat şi a publicat un text tehnic despre amenzile impuse acestora din urmă, text în care putea fi admirată formaţia lui juridică[46]. Această atenţie pentru soarta muncitorilor venea din faptul că Vladimir păstra din copilăria lui răsfăţată şi protejată un sentiment, de altfel foarte onorabil, de culpabilitate, clasic la cel care a beneficiat de o educaţie într-un mediu privilegiat şi care observă că mulţi

alţii trăiesc în condiţii evident mai grele sau chiar dezastruoase[47]. Dar acest sentiment, care la creştini ducea la compasiune şi la caritate, lui i-a servit drept alibi pentru legitimarea urii sale faţă de Romanovi şi a voinţei lui de revoluţie radicală, inclusiv prin teroare.

În paralel, Uniunea de luptă a decis să pregătească primul număr al unui ziar clandestin, *Rabocie Dielo* (*Cauza muncitorească*), al cărui principiu Vladimir îl stabilise cu Plehanov. Tânărul revoluţionar care se îndopa cu marxism din 1889 îşi schimbase brusc statutul; din ideolog de bibliotecă se transforma în ideolog de acţiune. De-acum, trecerea la fapte va fi unul dintre laitmotivele sale. Vladimir Ilici îşi continua transformarea şi devenea Lenin.

6

De la paradisul siberian la infernul revizionist

Pe 21 decembrie 1895, dimineaţa devreme, Vladimir Ulianov a fost surprins şi şocat să vadă poliţia, cu mandat de arestare în mână, dând buzna în viaţa lui liniştită de rentier mic-burghez, de erudit marxist şi de revoluţionar începător. Activismul Uniunii de luptă nu scăpase atenţiei Ohranei, care şi-a aruncat plasa, a arestat majoritatea membrilor acesteia şi a confiscat articolele care urmau să fie publicate în ziar. Aruncat în celulă, într-o închisoare de detenţie provizorie, probabil că Vladimir a realizat brusc caracterul performativ al discursurilor lui subversive, de care poliţia politică începea să fie preocupată din cauza agitaţiei care zguduia mediile muncitoreşti după greva textiliştilor de la Vilnius din 1893.

Nicolae al II-lea nu domnea decât de un an şi condamnase imediat „visurile absurde” legate de convocarea unei Adunări Naţionale, ceea ce a indignat opinia publică. Reprimate dur de putere, zemstvele cele mai liberale, avându-l în frunte pe prinţul Lvov, au devenit vârful de lance al mişcării constituţionaliste, în timp ce maşina poliţistă bine unsă îl scotea din joc pe Vladimir Ulianov pentru o bună perioadă.

Represiunea instaurată de Alexandru al III-lea după asasinarea tatălui său se înăsprise şi mai mult, cu un sistem de exil administrativ care trimitea anual peste 10.000 de persoane în rezidenţă forţată în Siberia, atât criminali de drept comun, cât şi „deportaţi” politici. O „deportare” care a dobândit o cu totul altă conotaţie după inventarea sistemului concentraţionar sovietic în anii 1918-1921 şi copierea lui de către naziști între 1933 şi 1943. Regimul ţarist din anii 1890 era, cu siguranţă, autoritar – după modelul celui de-al Doilea Imperiu sau al Germaniei bismarckiene[1] –, cu o nuanţă autocratică

proprie Rusiei, care insista pe loialitatea absolută datorată ţarului de către supuşii lui. Dar nu avea nimic de-a face, trebuie să insistăm asupra acestui aspect, cu regimul totalitar pe care Vladimir Ulianov, devenit Lenin, avea să-l inventeze şi să-l pună în practică începând din ianuarie 1918. Pedeapsa cu moartea pentru motive politice era limitată: în anii 1880, procesele politice au dus la 74 de condamnări la moarte, dintre care 17 au fost executate[2].

Vladimir a trăit experienţa primului interogatoriu, foarte politicos, pe 2 ianuarie 1896, la care s-a comportat şi el la fel de civilizat, ca jurist avizat şi revoluţionar ascuns, negând orice participare la un grup social-democrat şi antiguvernamental. În ciuda activităţilor revoluţionare ale fraţilor Ulianov, puterea nu părea grăbită să încheie dosarul, din moment ce interogatoriile următoare s-au făcut abia în aprilie, mai şi iunie, înainte de a fi luată decizia trimiterii acuzatului pentru trei ani în exil intern în satul Şuşenskoe, în Siberia Orientală, aproape de oraşele Krasnoiarsk şi Minusinsk, nu departe de Enisei, marele fluviu siberian.

I s-a permis să rămână în capitală câteva zile şi a profitat pentru a participa la mai multe adunări ale Uniunii de luptă; spre deosebire de Bakunin sau de Neceaev – şi, mai târziu, de Troţki, Stalin sau Dzerjinski –, el a hotărât împreună cu ceilalţi condamnaţi, printre care Martov, să nu încerce să evadeze şi să-şi execute pedeapsa fără incidente. Apoi, liber în continuare să se mişte, s-a dus la Moscova înainte de a pleca la Krasnoiarsk cu trenul şi cu familia, însoţit de mama sa, de surorile sale, Anna şi Maria, şi de cumnatul lui, Marc. O „deportare” cu tot confortul, fără nimic în comun cu calvarul lui Dostoievski, forţat să parcurgă cu lanţuri la mâini şi la picioare sute de kilometri pe jos sau în sanie, prin zăpadă şi viscol, la Crăciunul anului 1849. Vladimir a avut chiar tupeul, tipic aristocratic, să pretindă la gara din Tula ca autorităţile să adauge un vagon la Transsiberian, sub pretextul că trenul era aglomerat. Ceea ce a şi obţinut! Hotărât lucru, regimul ţarist, prezentat de duşmanii lui drept o tiranie înspăimântătoare, părea foarte departe de orice demers de răzbunare contra Ulianovilor, chiar dacă, în anii următori şi din cauza activităţii lor revoluţionare, Dmitri a fost dat afară de la universitatea din Moscova în 1897, arestat şi trimis în exil intern la Tula, iar Maria a fost inculpată şi exilată la Nijni-Novgorod[3]. Totuşi, această condamnare a lui Vladimir îi închidea definitiv poarta de

intrare într-o viaţă obişnuită de avocat sau jurist. O alta se deschidea spre necunoscutul exilului intern.

După săptămâni de călătorie cu trenul, cu vaporul pe Enisei şi cu căruţa, Vladimir a ajuns pe 20 mai 1897 la Şuşenskoe, unde, după tensiunile extreme ale arestării, încarcerării şi condamnării, care îl deprimaseră şi-l îmbolnăviseră de nervi, va cunoaşte o adevărată cură de întinerire. Instalat într-o izbă confortabilă, beneficiind de cele 8 ruble pe lună alocate de guvern exilaţilor, el profita de aerul curat şi de un peisaj minunat, cu vedere spre culmile înzăpezite, practica sporturile favorite – plimbări lungi pe jos şi patinaj iarna –, îşi satisfăcea una dintre pasiuni, culesul de ciuperci, şi putea chiar să vâneze iepuri de vizuină şi de câmp şi vulpi cu două superbe puşti, una oferită de cumnatul lui şi alta de Dmitri.

Mai mult, a cerut şi a obţinut permisiunea de a-şi invita „logodnica”, o tovarăşă pe care o întâlnise în 1894 la o întrunire şi pe care o simpatizase, Nadejda Konstantinovna Krupskaia. Provenită dintr-o familie de mici nobili, cucerită de ideile inteligheţiei, ea urmase studii secundare înainte de a se consacra învăţământului în mediile muncitoreşti de la Sankt-Petersburg, apoi de a se interesa de marxism. Când a aderat la grupul lui Lenin şi al lui Martov, era deci deja o militantă şi a participat foarte activ la pregătirea ziarului *Rabocie Dielo*, ocupându-se totodată de redacţie şi de legăturile cu Lidia Knipovici, o fostă narodnică care asigura legătura cu tipografia clandestină a organizaţiei Narodnaia Volea. Era în legătură şi cu Aleksandra Kalmîkova, o librăreasă şi conferenţiară care îl formase pe Struve, şi cu două colege de liceu, Nina Herd – viitoare soţie a lui Struve – şi Lidia Davîdova – soţia lui Tugan-Baranovski[4]. Primii social-democraţi petersburghezi formau în realitate un mic grup de intelectuali care socializau. Când Vladimir a fost arestat, ea i-a trimis în închisoare cărţi care conţineau mesaje cu cerneală simpatică sau cifrate. Nadejda a sfârşit prin a fi şi ea arestată şi trimisă în exil intern la Ufa, în Asia Centrală, pentru trei ani.

Irumperea ei bruscă în viaţa intimă a lui Vladimir ne face cu siguranţă să ne punem întrebări despre atitudinea acestuia din urmă faţă de femei şi despre afectivitatea lui în general. Nu i se cunoaşte nicio relaţie sentimentală, nici în adolescenţă – ceea ce, având în vedere moravurile epocii în mediul lui, nu era deloc surprinzător –, nici în anii săi de studenţie. Se ştie doar că în 1895, în cadrul Uniunii de luptă, era prieten apropiat cu

Nadejda şi Apolonia Iabukova, dar nimic nu arată că acest tânăr de 25 de ani ar fi avut cea mai mică experienţă sexuală. Troţki, cu o viaţă amoroasă tumultuoasă, a mers în 1938 chiar până la a pune public problema crucială:

> E adevărat, nu avem nicio relatare referitoare la atitudinea tânărului Ulianov faţă de femei. Probabil a făcut uneori curte câte uneia şi s-a îndrăgostit de ea: nu e o întâmplare că el cânta *Ochişorii răpitori* – o romanţă sentimentală –, ascunzându-şi emoţia sub ironie. Dar, chiar dacă nu cunoaştem detaliile, putem spune cu certitudine că Vladimir, din tinereţe, a păstrat toată viaţa o atitudine pură faţă de femei. Această trăsătură aproape spontană a profilului său moral nu trebuie pusă pe seama răcelii temperamentului său. Dimpotrivă, fondul naturii sale era pasional. Dar era completat de… – e greu de găsit un alt cuvânt – castitate[5].

Acest portret aminteşte clar de figura lui Rahmetov, care îşi înfrânase ardoarea temperamentului pentru a servi mai bine cauza. Această „puritate" şi această „castitate" ne duc cu gândul şi la un alt revoluţionar, celebru dictator şi terorist, Robespierre, în legătură cu care Jean Artarit, într-un portret pe cât de informat, pe atât de competent, a amintit că Incoruptibilul urcase treptele ghilotinei pe 10 Thermidor, anul II, fără să fi fost „corupt" de vreo persoană de sex opus – şi, bineînţeles, nici de acelaşi sex[6]. Atitudinea lui Vladimir faţă de cele două surori ale sale, cea mare şi cea mică, era ea însăşi marcată de rigiditate, în pofida idolatriei pe care o aveau acestea pentru el: „El îşi semna scrisorile adresate surorilor lui cu o formulă automată: «Vă strâng mâna, al vostru, V.U.»"[7].

Această dificultate sau chiar incapacitate de a-şi arăta dorinţele şi sentimentele cât se poate de naturale la vârsta lui a fost în parte compensată – şi deci confirmată – de relaţiile cu mama lui, care, doar ele, exprimau o afecţiune sinceră; el îşi încheia desele scrisori printr-un „te îmbrăţişez cu drag" plin de recunoştinţă şi de tandreţe. Nadejda a confirmat: „Vladimir Ilici îşi adora mama"[8]. Nu-l protejase şi susţinuse ea prin toate mijloacele după moartea tatălui şi a fratelui său? Nu-l însoţise ea pe acest tânăr în floarea vârstei chiar şi în trenul care îl ducea în Siberia?

Acestea fiind spuse, e destul de clar că, după modelul Verei şi al lui Dmitri din *Ce-i de făcut?* de Cernîşevski, apropierea cerută de Vladimir cu „logodnica" lui, ea însăşi condamnată la exil intern, ţinea mai mult de o logodnă „albă" între nişte revoluţionari exilaţi dornici să lucreze împreună decât de vreo legătură amoroasă. De altfel, Nadejda relatează sosirea ei la Şuşenskoe: „În seara aceea ne-am povestit multe unul altuia"[9]. E posibil ca, în loc să „discute", cum fac toţi amorezii care nu s-au văzut de trei ani, ei au discutat în plin romantism revoluţionar! Căsătoria lor, celebrată pe 22 iulie

1898 la Şuşenskoe, devenise obligatorie, sub ameninţarea de-a o vedea pe Nadejda trimisă de administraţie înapoi la Ufa. Ulianovii nu au avut copii şi este sigur că, din acest moment şi până la moartea lui Vladimir, Nadejda – totdeauna însoţită de mama sa!– s-a comportat mai degrabă ca o tovarăşă foarte atentă, apoi ca militantă a aparatului bolşevic, decât ca o iubită stăpânită de pasiune. De altfel, în amintirile ei, ea vorbeşte despre „menajul nostru", despre „viaţa în familie", dar niciodată despre „cuplul nostru"[10]. Robert Service confirmă: „Vladimir s-a căsătorit, dar împrejurările acestei uniri nu prea sugerează o pasiune amoroasă"[11]. Mai ales că Nadejda suferea deja de o guşă exoftalmică incipientă, care avea drept rezultat umflarea gâtului şi nişte ochi ieşiţi din orbite destul de dizgraţioşi. În sfârşit, Vladimir nu a avut, după cunoştinţa istoricilor, decât o singură pasiune amoroasă adevărată cu o femeie matură, „eliberată" şi mai tânără decât el, Inessa Armand.

Acest ascetism nu-i era, de altfel, specific, după cum arată memoriile viitorului militant bolşevic Kanatcikov: „Eram de părere că niciun socialist conştiincios nu ar trebui să bea vreodată votcă. Blamam până şi fumatul. Propagam moralitatea în cel mai strict sens al cuvântului". Orlando Figes comentează:

> Acesta era motivul pentru care atât de mulţi membri ai Partidului Bolşevic se abţineau de la a avea relaţii amoroase […]. Revoluţionarii muncitori, a recunoscut el ulterior, „au dezvoltat o atitudine negativă faţă de ideea de familie, de căsătorie şi chiar faţă de femei". Se considerau nişte bărbaţi „osândiţi", a căror soartă era legată total de cauza revoluţiei, ce nu putea fi decât compromisă prin „contactul cu fetele". Atât de închistaţi erau aceşti proletari de pionierat, încât lumea îi confunda adeseori cu paşcoviţii, o sectă evanghelică pioasă[12].

Şi, într-adevăr, Vladimir condamnase tutunul şi alcoolul şi era cunoscut pentru stilul său de viaţă spartan, în totalitate îndreptat spre revoluţie.

Şederea la Şuşenskoe a reprezentat pentru Vladimir o cură de întinerire fizică, psihologică şi nervoasă. A datorat-o, desigur, prezenţei Nadejdei, care îi venea mereu în ajutor, atât în cadrul vieţii cotidiene, cât şi al muncii intelectuale – traduceri, note etc. – şi militante – poştă, ţinerea legăturii cu ceilalţi exilaţi. Dar putea să-i mulţumească şi cârmuirii, care îi oferea posibilitatea de a se consacra activităţii lui favorite, studiul statisticilor economice. În afară de liniştea totală de la ţară, îngăduinţa ţaristă îi permitea să dispună de toate lucrările şi revistele pe care le voia – peste 500 –, iar când s-a întors din exil, în 1900, cuferele sale cu cărţi cântăreau mai mult de 250 de kilograme!

El s-a consacrat diferitelor activităţi intelectuale, cum ar fi traducerea din engleză cu ajutorul Nadejdei a cărţii, celebră pe atunci, *The History of Trade Unionism*, scrisă de doi membri ai Societăţii fabiene engleze, Sidney şi Beatrice Webb, şi apărută în 1894. Apoi, sub semnătura de Vladimir Ilin, a început polemici în toate direcţiile cu privire la probleme de teorie economică, urmărind toate tezele, atât narodniciste, cât şi marxiste, care deviau oricât de puţin de la analizele din *Capitalul* lui Marx. În ianuarie 1899 a reuşit să-i asmută unul contra celuilalt, fără să dea niciunuia dintre ei dreptate, pe doi dintre principalii economişti marxişti ruşi, Tugan-Baranovski şi Bulgakov, bombardându-i cu trimiteri la *Capitalul*[13]. A reluat lupta de hărţuire contra lui Struve, publicând în aprilie 1899, în revista acestuia, *Nacealo*, un articol intitulat „Încă o dată cu privire la teoria realizării”[14]. Ca de obicei, Vladimir perora despre capitalism şi piaţă fără să aibă cea mai mică idee despre ceea ce semnificau ele în realitatea vieţii economice, dar esenţialul era să-şi consolideze reputaţia incipientă.

În paralel, tămâia lucrările unor marxişti doctrinari ca Aleksandr Bogdanov sau Parvus, mergând până la a afirma că „Numai *concepţia materialistă a istoriei* aduce lumină în acest haos [al analizei economice şi sociale] şi oferă posibilitatea unei concepţii largi, coerente şi raţionale asupra sistemului de economie socială istoriceşte determinat, ca fundament al unei orânduiri istoriceşte determinate a întregii vieţi sociale a omului”[15]. Limba de lemn era deja la ordinea zilei pentru prezentarea acestei „concepţii” ca „ştiinţă”, ceea ce a fost una dintre caracteristicile regimurilor totalitare, după cum ştim cu toţii[16].

Şi, bineînţeles, a publicat o recenzie foarte elogioasă a cărţii *Problema agrară* de Karl Kautsky, şeful cel mai proeminent al SPD, care tocmai apăruse în Germania, ca dovadă, dacă mai era nevoie, că lui Lenin nu-i era deloc greu să se informeze despre evoluţiile cele mai recente ale gândirii socialiste internaţionale. În această lucrare, prezentată drept „cel mai remarcabil eveniment în literatura economică contemporană”[17] de la cartea a III-a din *Capitalul*, Kautsky arăta că agricultura europeană era supusă imprevizibilului pieţei mondiale şi recunoştea că progresele rapide ale agronomiei le permiteau ţăranilor mijlocaşi să prospere. Lenin a comentat: „Narodnicii ruşi jubilează degeaba în legătură cu acest fapt şi se străduiesc zadarnic să vadă în el începutul unei renaşteri a ţărănimii, renaştere menită

să demonstreze că teoria lui Marx nu ar fi aplicabilă agriculturii”; după care a adăugat: „Degeaba îşi închipuie economiştii optimişti, spune Kautsky, că aceste schimbări în agricultura europeană o pot salva de criză: criza se extinde mereu şi nu se poate solda decât cu o criză generală a întregului capitalism”. El relua două puncte esenţiale. Pe de o parte, „transformarea radicală a întregii agriculturi de către capitalism” făcea din ţăran un lucrător salariat şi accelera exodul rural: „Orice încercări de a frâna acest proces ar fi reacţionare şi nefaste: oricât de grele sunt urmările acestui proces în societatea actuală, urmările frânării procesului ar fi şi mai rele şi ar pune populaţia muncitoare într-o situaţie şi mai jalnică, lipsită de orice ieşire”[18]. Pe de altă parte, marea producţie agricolă şi industrializarea agriculturii „pregăteau terenul pentru socializarea producţiei agricole”. Erau respinse astfel dintr-o trăsătură de condei toate semnele efective, din teren, care dezminţeau teoria lui Marx despre dispariţia proprietăţii private ţărăneşti şi înlocuirea ei cu „organizarea unor armate industriale, în special pentru agricultură”, anunţate în programul *Manifestului* din 1848.

Obsedat de ideea crizei finale a capitalismului, polemistul abscons nu ţinea, în special, deloc seama de formidabilele progrese ştiinţifice şi tehnologice ale agronomiei care creşteau randamentele în proporţii până atunci inimaginabile. Această viziune catastrofică asupra ţărănimii, care va avea consecinţe atât de teribile când Lenin va ajunge la putere, era completată de denunţarea de către el a culacilor – „cămătari «lipitorile satului»” –, pe care i-a asimilat cu „gospodarii cu stare, aceşti reprezentanţi ai micii burghezii rurale”, înainte de a-i acuza că erau responsabili de foamete[19]. Formidabil tupeu pentru un fiu de proprietar de pământ care, în timpul foametei din 1891, refuza orice ajutor înfometaţilor şi cerea să i se plătească arendele! Vinovaţi care vor fi, încă din primăvara lui 1918, ţapii ispăşitori ai dezastrelor provocate de guvernul bolşevic şi vor fi masacraţi la strigătul lansat de Lenin: „Moarte culacilor!”.

Dar toate acestea nu erau decât mici lovituri ce pregăteau lovitura mortală pe care o va da: publicarea în aprilie 1899 la un editor respectabil – şi tot sub semnătura Ilin – a unei lucrări cu titlul ambiţios *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*[20]. Această enormă lucrare polemică de 650 de pagini oferea o sumedenie de cifre şi de statistici, nenumărate tabele, diagrame, scheme şi ecuaţii. Vladimir dorea să se arate la înălţimea idolului

său, Marx, şi lucrarea lui era literalmente înţesată cu citate şi referinţe preluate din *Capitalul*, în special din ultima formulare a doctrinei, cartea a III-a, pe care Engels o redactase pornind de la notele lui Marx şi o publicase în 1894. El cercetase un număr enorm de surse a căror calitate proastă o critica regulat, dar care demonstrau totuşi că în acel regim ţarist prezentat ca înapoiat diferitele servicii statistice funcţionau corect. Mereu în căutarea unui adversar, se lega de data asta de doi autori „narodnicişti", Voronţov şi Nikolaion, pe care-i numea cu dispreţ „d-l V.V." şi „d-l N-on.".

Evocând de la bun început precedentele lui publicaţii despre „realizare" şi critica lui Adam Smith de către Marx, Ulianov amintea punctul central al doctrinei: „Între tendinţa nelimitată de lărgire a producţiei, proprie capitalismului, consumul limitat al maselor populare (limitat din cauza stării lor proletare) există o contradicţie certă"[21]. Şi continua violent: „Contradicţiile capitalismului dovedesc caracterul lui trecător din punct de vedere istoric; ele explică condiţiile şi cauzele descompunerii şi transformării lui într-o formă superioară"[22]. O viziune evident absurdă, din moment ce capitalismul revoluţiei industriale, apărut de un secol, abia începea să-şi facă simţite efectele în Rusia, iar din anii 1870, bogăţiile uriaşe create de economiile europeană, americană şi chiar japoneză, datorită progresului ştiinţific şi tehnic şi concentrării capitalului prin intermediul băncilor şi al societăţilor pe acţiuni, începeau să se reverse în întreaga societate, până în zonele rurale.

Plecând de la această premisă intangibilă, muntele de cifre, Himalaya de statistici a născut un şoricel şi un contraadevăr notoriu. Cât priveşte partea cu şoricelul, Lenin căuta prin toate mijloacele să demonstreze că Rusia devenise o ţară capitalistă, mergând până la a scrie: „circulaţia mărfurilor şi, prin urmare, producţia de mărfuri au o bază solidă în Rusia, […] Rusia este o ţară capitalistă"[23]. O, acest „deci"! Cum să confunzi revoluţia industrială caracteristică a capitalismului cu circulaţia mărfurilor şi a produselor de piaţă, care erau deja înfloritoare sub Imperiul Roman! De altfel, pentru a observa pătrunderea capitalismului industrial, naţional şi internaţional în Rusia, nu era deloc nevoie de o revărsare de statistici trecând în revistă toate ramurile industriei ruse. Ajungea să vezi explozia fenomenală a activităţii miniere, siderurgice şi petroliere, plimbându-te prin ţară, în special folosind o reţea de căi ferate în progresie exponenţială, inclusiv până la capătul

Asiei, datorită Transsiberianului – 3.819 km în 1865, 54.878 în 1904, plus 8.351 în Rusia asiatică. La sfârşitul secolului al XIX-lea, producţia de fontă atingea 113 milioane de tone, cea de petrol, la Baku, 11,3 milioane de tone, cea de cărbune 29 de milioane şi cea de oţel 2 milioane. Creşterea producţiei în anii 1890 fusese de 8% pe an şi imperiul număra 990 de societăţi pe acţiuni, cu un capital de peste 1,6 miliarde de ruble[24]. Dar Lenin prefera să parcurgă mai degrabă registrele statistice decât ţara. Or, cum atrăgea atenţia Mark Twain, „faptele sunt încăpăţânate. E mai uşor să te descurci cu statisticile".

Însă Lenin stăpânea arta de a se descurca cu statisticile, până acolo încât ajungea la contraadevăruri. Ocupându-se la început de evoluţia ţărănimii, el constata pătrunderea economiei de piaţă şi monetare la ţară şi apariţia unor mujici care, mai întreprinzători şi muncitori decât alţii, se transformau în mici proprietari şi în fermieri, calificaţi de îndată drept „burghezie ţărănească reprezentând capitalul comercial şi cămătăresc" – punând laolaltă sub acest termen atât culacul cămătar al satului, cât şi „ţăranul gospodar"[25] –, fără a uita de redutabilul „ţăran-capitalist"[26].

Contrar celor care – de la extrema stângă socialistă-revoluţionară până la extrema dreaptă ultranaţionalistă şi slavizantă – acuzau capitalismul de toate relele şi voiau să împiedice pătrunderea lui în Rusia, Lenin se bucura foarte mult de această pătrundere. Dar, purtat de elanul lui critic, el trăgea de aici mai multe concluzii în parte eronate. De exemplu, el considera că marea industrie distrusese complet agricultura patriarhală şi mergea până la a afirma că „capitalismul a transformat pe agricultor din «feudal-suveran», pe de o parte, şi din ţăran patriarhal, dependent, pe de altă parte, într-un *producător*, asemănător oricărui alt producător din societatea modernă"[27] şi că agricultura este pe cale de a deveni „o ocupaţie curentă cu caracter comercial-industrial"[28]. Afirmaţii absurde în 1897, când 87% din populaţie trăia la ţară, când produsele agricole – mai ales grâul – reprezentau aproape 78% din exporturile ţării[29] şi când o mare parte a ţărănimii practica încă o agricultură de autosubzistenţă, cultivând diferite cereale destinate consumului propriu şi aducând pe piaţă doar eventualele surplusuri, precum şi produsele de fermă pentru consum local sau regional.

Lenin inaugura o retorică pe care avea să o utilizeze sistematic şi care s-a dovedit a fi tipică pentru mişcările totalitare: sinecdoca, ce constă în a lua

plusul ca minus, materia ca obiect, specia ca gen, partea ca întreg şi singularul ca plural. Pentru nevoile demonstraţiei lui, el confunda astfel voit mica parte a proprietarilor funciari care practicau o agricultură modernă foarte minoritară, susţinută de marile domenii administrate raţional, ca şi pe fermierii cei mai întreprinzători, cu cvasitotalitatea unei ţărănimi care ieşise de câteva decenii din iobăgie şi practica încă pe scară largă o economie naturală. Luându-şi dorinţele drept realitate, el conchidea peremptoriu:

> Vechea ţărănime [patriarhală] nu numai că se „diferenţiază" [de bogaţi], ea se ruinează cu desăvârşire, încetează de a mai exista, fiind înlăturată de tipuri de populaţie sătească cu totul noi, tipuri care constituie baza societăţii în care domină economia de mărfuri şi producţia capitalistă. Aceste tipuri sunt burghezia sătească […] şi proletariatul sătesc, clasa producătorilor de mărfuri în agricultură şi clasa muncitorilor agricoli salariaţi[30].

El prevedea că ţărănimea „mijlocaşă", care nu aparţinea celor două „grupuri extreme", era sortită dispariţiei… şi că era „un fapt împlinit că ţărănimea s-a scindat definitiv în grupuri opuse"[31]. Deşi se bucura că „capitalismul în agricultura din Rusia este o importantă forţă progresistă", care scotea satele din apatia lor socială, tehnică şi culturală, el sublinia – dialectica obligă! – că acest lucru „adânceşte şi ascute într-o măsură considerabilă în rândurile populaţiei agricole contradicţiile fără de care în genere nu poate exista acest mod de producţie"[32].

Or, în continuare, greva această constatare, pe care o voia „ştiinţifică", cu mărturisirea triumfului teoriei asupra faptelor:

> Spunând mai sus că burghezia sătească este stăpâna satului din zilele noastre, am făcut abstracţie de factorii care frânează descompunerea ţărănimii: aservirea, camăta, munca în dijmă etc. În realitate însă, adevăraţii stăpâni ai satului de multe ori nu sunt reprezentanţii burgheziei săteşti, ci cămătarii rurali şi proprietarii funciari din vecinătate. O asemenea abstractizare constituie însă o metoda perfect legitimă, deoarece altfel nu s-ar putea studia structura internă a relaţiilor economice din sânul ţărănimii[33].

Astfel, pe ascuns, Lenin recunoştea că omisese voit din analiza lui realitatea rurală a Rusiei: satul. Altfel spus, foarte puternica solidaritate care, în ciuda unor interese contradictorii, îi unea pe ţărani şi pe cei ce trăiau la ţară în general împotriva statului, a oraşului şi a industriei, chiar dacă – şi autorul era obligat să o recunoască – numeroşi săteni erau foarte hotărâţi să meargă la oraş, fascinaţi de salarii, de modul de viaţă citadin şi de dorinţa de a nu mai fi trataţi drept „mocofani". Lenin vorbeşte de „masa incultă a mocofanilor"[34]. Pe scurt, un fenomen bine-cunoscut în toată Europa la jumătatea secolului al XIX-lea.

Ulianov ajunsese la finalul mărturisit al demersului său: „a stabili cu *aproximaţie* în ce categorii *principale* se împarte întreaga populaţie a Rusiei după situaţia ei *de clasă*, adică după locul pe care îl ocupă în sistemul producţiei sociale”[35]. Din „punctul de vedere al situaţiei de clasă”, Rusia, după el, devenise „capitalistă”, deci era o ţară de „proletari” şi „burghezi”. Cuvântul magic fusese spus: „proletar”, noţiune din care Marx făcuse încă din 1848 piatra de temelie a teoriei sale asupra luptei de clasă. Dar „proletar” şi „proletariat” nu aveau semnificaţie economică şi sociologică pertinentă decât cu condiţia de a defini proletarii prin faptul că erau salariaţi şi că-şi vindeau „forţa de muncă”, ceea ce rămânea foarte vag. În realitate, cuvântul „proletar” acoperea o semnificaţie ideologică şi politică; el desemna o parte a poporului gata să se angajeze în procesul revoluţionar profetizat de Marx, cu comuniştii în frunte.

După multe acrobaţii şi arguţii statistice, Lenin decreta că populaţia imperiului se împărţea în „populaţie agricolă” – 97 de milioane –, „populaţie comercială-industrială” – 21,7 milioane – şi „populaţie neproductivă” – 6,9 milioane. Apoi adopta o distincţie „de clasă”: „Marea burghezie”, 3 milioane, „micii producători înstăriţi”, 23,1 milioane, „micii producători săraci”, 35,8 milioane, „proletari şi semiproletari”, 63,7 milioane. În fine, îi distingea în sânul acestora din urmă pe salariaţi, din care 3,5 milioane de muncitori agricoli, 1,5 milioane de muncitori în fabrici (mine, metalurgie, căi ferate etc.), 1 milion de muncitori în construcţii, 2 milioane de muncitori în industria lemnului şi 2 milioane de muncitori care lucrau la domiciliu pentru capitalişti. Din acest total de 10 milioane, după ce erau daţi deoparte femeile şi copiii, rămâneau 7,5 milioane de bărbaţi adulţi[36].

Dar şi aici statistica furibundă masca realităţi fundamentale. El afirma că „o parte din această masă imensă de muncitori salariaţi au rupt-o cu desăvârşire cu pământul şi trăiesc exclusiv din vânzarea forţei de muncă”[37]. Asta însemna mai întâi să uiţi că cea mai mare parte a lucrătorilor agricoli erau deţinători de loturi de pământ în cadrul *mir*-ului, ai căror proprietari aspirau să devină, ca orice ţăran. Şi mai ales însemna să confunzi „pământul” cu „satul”. Chiar şi mujicii care îşi vânduseră lotul şi nu îşi mai munceau pământul sau emigraseră la oraş rămâneau profund ataşaţi de satul lor şi erau impregnaţi de valorile lui tradiţionale şi de reflexele lui

ancestrale de solidaritate în faţa statului şi a oraşului. Faptul că aceşti mujici fără pământ erau foarte săraci nu-i transforma în proletari cu mentalitatea lucrătorului din industrie sau a locuitorului de la oraş. Cu atât mai mult cu cât în tot vestul şi sudul imperiului ţăranii nu vorbeau ruseşte, ci în ucraineană, bielorusă, poloneză, română, idiş, fără a uita georgiana, armeana şi numeroase alte limbi! În cazul lor, libertatea, anarhia şi violenţa de la ţară depăşeau cu mult eventuala disciplină a uzinei şi ipotetica solidaritate muncitorească. Cât despre lumea muncitorească, cu 1,5 milioane de salariaţi ai uzinelor răspândiţi în imensitatea rusească, aceasta era departe de a constitui „clasa proletară" capabilă să îndeplinească misiunea istorică cu care o însărcinase Marx. Trebuie să te mulţumeşti cu ce ai. Dacă nu avem clasă muncitoare, vom avea partidul! Dar să nu anticipăm… Astfel, cu 20 de ani înainte să ia puterea, Lenin îşi construise o idee foarte precisă despre situaţia economică şi socială din Rusia, însă o idee total modelată de ideologie şi deci, în mare parte, falsă, în special în privinţa lumii rurale, adică a majorităţii populaţiei.

În timp ce Vladimir profita de exilul său pentru a citi şi a scrie până la saturaţie, viaţa politică îşi urma cursul accelerat. Îngăduinţa cârmuirii îi permisese să se deplaseze destul de liber încă din octombrie 1897 până la Krasnoiarsk şi să organizeze întruniri politice clandestine. Chiar se promovase şef al unui grup de vreo 15 militanţi marxişti exilaţi ca şi el în Siberia Orientală şi marginalizaţi. Într-adevăr, în absenţa lor se ţinuse în martie 1898 la Minsk congresul fondator şi clandestin al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia, PMSDR. Menit să unifice mai multe organizaţii revoluţionare de obedienţă marxistă, acesta a reunit delegaţi ai grupului de la *Raboceaia Gazeta* (*Ziarul muncitoresc*) din Kiev, ai Uniunilor de luptă muncitorească din Sankt-Petersburg, Moscova, Kiev şi Ekaterinoslav, precum şi Bundul evreiesc, de la care un delegat era unicul muncitor la congres. A fost ales un Comitet Central, compus din Boris Eidelman, de la *Raboceaia Gazeta*, Arkadi Kremer, de la Bund, şi Stepan Radcenko, de la Uniunea de luptă din capitală – un veteran din Narodnaia Volea, în a cărui casă Vladimir asistase la primele întruniri marxiste. Congresul a adoptat un manifest şi a fixat un regulament, dar nu a stabilit nici program, nici statut. Abia născut, PMSDR a fost lovit dur de arestarea mai multor sute de militanţi şi a şapte din cei nouă delegaţi la congres.

Redactarea manifestului noii formaţiuni i-a fost încredinţată lui Piotr Strove, care participase în 1896 la congresul Internaţionalei a II-a, unde colaborase cu Plehanov, şi care tocmai fondase în 1897 revista marxistă *Novoe Slovo* (*Cuvântul Nou*) apoi *Nacealo* (*Începutul*). Textul se plasa de la bun început sub semnul „furtunii dătătoare de viaţă a revoluţiei din 1848 [care] mătura Europa şi pentru prima oară clasa muncitoare modernă se ridica asemenea unei mari forţe istorice”[38]. După ce amintea despre dezvoltarea capitalismului în Rusia, insista asupra „grevelor răsunătoare ale ţesătorilor şi filatorilor din Sankt-Petersburg din 1896 şi 1897”, care constrânseseră guvernul să promulge legea din 2 iunie 1897 cu privire la durata zilei de muncă.

Apoi, manifestul insista asupra revendicărilor clasei muncitoare ruse:

> Aceasta este complet lipsită de toate lucrurile de care fraţii ei din străinătate se bucură liber: participarea la guvernarea ţării, libertatea cuvântului şi a presei, dreptul la întrunire şi asociere, toate acele mijloace sau instrumente de care dispune proletariatul din Europa Occidentală şi din America pentru a-şi ameliora situaţia şi, în acelaşi timp, a lupta pentru eliberarea ei finală contra proprietăţii private şi pentru socialism. Libertatea politică nu e mai puţin indispensabilă proletariatului rus decât aerul curat respiraţiei sănătoase. […] Dar această libertate politică ce-i este necesară proletariatul rus nu o poate cuceri decât prin el însuşi.

În sfârşit, fixa obiectivele strategice:

> Pe măsură ce te apropii de Orient, burghezia devine din punct de vedere politic tot mai slabă, mai laşă şi mai canalie. Ca urmare, tot mai mult creşte responsabilitatea proletariatului pentru soluţionarea tuturor problemelor politice şi sociale. Pe umerii ei puternici, clasa muncitoare rusă are de dus şi va duce sarcina cuceririi libertăţii politice. Este un pas necesar, dar nu este decât un prim pas în îndeplinirea marii misiuni istorice a proletariatului, instaurând o ordine socială în care să nu mai fie loc pentru exploatarea omului de către om.

Struve nu uita să salute în treacăt „glorioşii combatanţi din vechea Narodnaia Volea”, dar se delimita de ei clar: „Altele sunt mijloacele şi căile pe care le preconizează democraţia socialistă şi care îi sunt impuse prin faptul că ea doreşte cu bună ştiinţă să fie şi să rămână o mişcare de clasă a maselor muncitoreşti organizate”[39]. Opoziţia între grupusculul clandestin de intelectuali şi mişcarea de masă era deci subliniată – ceea ce Lenin nu va uita să combată cu înverşunare în *Ce-i de făcut?*. În sfârşit, se preciza că Uniunea Social-Democraţilor Ruşi din Străinătate (USDRS) era o fracţiune a partidului şi îl reprezenta în străinătate, un omagiu adus lui Plehanov, care pretindea conducerea partidului, dar nu a obţinut-o.

În exil forţat la Şuşenskoe, temporar absent din acţiunea marxiştilor ruşi, Vladimir Ulianov a încercat să intre în noul mare joc politic al marxiştilor

internaţionali. Cu flerul lui infailibil, simţea că trebuie să se întoarcă în arena politică, cu atât mai mult cu cât lucrarea lui enormă, a cărei consacrare o aştepta, nu provocase decât slabe ecouri, adesea critice. Curând soarta i-a surâs. Într-adevăr, o criză fundamentală era pe cale să zguduie Partidul Social-Democrat german. După abrogarea în 1890 a „legilor antisocialiste" impuse de Bismarck, care aruncaseră în 1878 SPD în ilegalitate, şi într-o ţară în care capitalismul industrial şi financiar era în plină expansiune, acest partid a cunoscut o formidabilă ascensiune, graţie participării la alegeri şi la sistemul parlamentar, ca şi la organizarea unor sindicate muncitoreşti ataşate partidului. Astfel a devenit un exemplu şi un model pentru întreaga mişcare socialistă. Între 1890 şi 1903, SPD a trecut de la 1.427.000 de voturi, 19,7% din sufragii şi 35 de deputaţi la peste 3 milioane de voturi, 31,7% din sufragii şi 81 de deputaţi[40]. Totul într-o ţară cu regim monarhic al cărui cap încoronat, Wilhelm al II-lea, nu era altul decât vărul ţarului Nicolae al II-lea.

Graţie unei strategii care combina gherila parlamentară cu acţiunea de masă, SPD practica o „luptă de clasă legală", după cum o califica Karl Kautsky. Până acolo încât, înainte de a muri, în august 1895, Engels susţinuse această strategie şi recunoscuse posibilitatea trecerii paşnice la socialism în anumite ţări. Această strategie dicta modelul organizatoric: un partid centralizat, ierarhizat, disciplinat de la vârf la bază, însă acceptând controversa internă şi susţinut în inima societăţii de nenumărate asociaţii culturale, sportive şi educative care constituiau ceea ce Annie Kriegel a numit „contrasocietate" – o microsocietate care regrupa „poporul" partizan al SPD şi, în acelaşi timp, îl apăra de contaminarea „burgheză" şi prefigura societatea socialistă viitoare[41]. Căci SPD, sub conducerea lui Kautsky, executor testamentar al lui Marx şi din acest motiv deţinător al unei autorităţi teoretice şi doctrinare necontestate, era animat de o ideologie marxistă fixată într-o puternică doctrină pe care intelectualii partidului o verificau permanent în privinţa respectării ortodoxiei.

Or, Eduard Bernstein, unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Engels şi legatarul său universal, a profitat de dispariţia acestuia pentru a publica în 1897-1898 articole în care critica *doxa* marxistă în vigoare:

> În faţa alternativei „reformă socială sau revoluţie", el opta hotărât pentru prima, declarând: „Scopul final, oricare ar fi, nu înseamnă nimic, mişcarea e totul". Încerca să respingă „teoria catastrofei", care postula colapsul violent al capitalismului, şi pe cea a pauperizării, care

contrazicea, după el, evoluţia socială, pentru a le substitui o teorie a trecerii gradate la socialism[42].

Astfel a început criza „revizionismului", care, în faţa creşterii spectaculoase a prosperităţii capitaliste şi a culturii democratice şi parlamentare în toată Europa, îi soma pe marxişti să-şi alinieze discursul la practica lor – deci democratic şi reformist – sau practica la discursul lor – deci revoluţionară şi violentă. Această adevărată schismă, care avea să cutremure mişcarea socialistă în profunzime, macină încă în secolul XXI numeroase partide de stânga, sfâşiate între cultura revoluţionară, de contestare – sau chiar de război civil pentru ultrastângişti şi extremişti –, şi cultura reformistă de guvernare[43].

Marxiştii ruşi, al căror partid abia se născuse şi care, în principiu, nu aveau de ce să se amestece în treburile interne ale SPD, au reacţionat primii. Încă din mai 1898, Plehanov i-a adresat lui Kautsky o scrisoare în care se declara „foarte atins" şi îi cerea pe un ton ameninţător să rupă tăcerea: „Aţi fi de acord cu Bernstein? Ar fi prea greu de suportat pentru mine să cred aşa ceva. Dar, dacă nu, de ce nu răspundeţi?"[44]. La ora aceea, Plehanov era considerat de conducătorii Internaţionalei a II-a unul dintre principalii teoreticieni marxişti şi singurul care acorda o mare importanţă filosofiei, în timp ce ceilalţi preferau economia politică. Ei se limitau la „concepţia materialistă asupra istoriei", în vreme ce încă din 1891 Plehanov prefera să vorbească despre „materialismul dialectic", expresie pe care nici Marx, nici Engels nu o folosiseră[45]. În 1895, prin *Eseu despre dezvoltarea concepţiei moniste asupra istoriei*[46], apoi în 1896, prin *Eseuri despre istoria materialismului*[47], el se poziţiona ca interpret privilegiat al filosofiei lui Marx, „materialismul" lui „dialectic" opunându-se „materialismului metafizic" al lui d'Holbach şi Helvétius, „materialismului economic" foarte răspândit la socialişti[48] şi chiar „materialismului istoric".

În mai şi iunie 1898, în *Die Neue Zeit*, revista teoretică a SPD, Bernstein a respins această „concepţie materialistă asupra istoriei" şi a recomandat abandonarea ei în favoarea unei întoarceri la Kant „până la un anumit punct". Susţinător al purităţii doctrinare – mereu puritatea! –, Plehanov i-a adresat deci lui Kautsky un lung articol filosofic, intitulat „Bernstein şi materialismul", în care stigmatiza „neokantianismul" deviaţionistului şi cerea să fie publicat *în Die Neue Zeit*. În timp ce Plehanov plutea în cerul

unei filosofii destul de obscure şi dogmatice, masa de militanţi ai SPD avea probleme politice şi tactice mai urgente de rezolvat – în special aceea a alianţelor electorale –, în vreme ce Rosa Luxemburg, militantă şi teoreticiană a SPD de origine poloneză, râdea de Pavel Akselrod, un vechi tovarăş pe care Plehanov îl chemase în ajutor: „Bietul Akselrod […] care nu deosebeşte panteismul de pantaloni şi pe Spinoza de cumnatul său Kalmansohn”[49]. Pe 30 aprilie 1899, ea comenta dur un alt articol care urma să apară: „[El] este scris cu adevărat în stilul lui Plehanov – cu un mare tupeu, cu invective împotriva lui Bernstein, pe care-l face măgar, porc etc., pentru că nu înţelege dialectica, dar cu toate acestea articolul este atât de savant, încât niciun cititor nu ar putea să deducă ce este aceea dialectică”[50]. Era clar că polemica filosofică devenise o miză politică în interiorul mişcării socialiste, iar Lenin nu va uita lecţia.

La sfârşitul lui mai 1899, Plehanov şi-a impus prezenţa la Bruxelles, unde se pregătea un congres al Internaţionalei a II-a, stârnind o mare indignare în USDRS, care nu-l delegase. După ce s-a întâlnit cu mai mulţi lideri ai SPD, a cerut să fie pusă pe ordinea de zi problema preluării puterii de către socialişti – în cuvintele lui Plehanov, „cucerirea puterii politice de către proletariat”[51]. Problemă extrem de importantă când, trei săptămâni mai târziu şi pentru prima oară, socialistul francez Alexandre Millerand va face parte dintr-un guvern „burghez”, cabinetul republican al lui Waldeck-Rousseau, agravând fractura ideologică şi politică a socialismului francez şi internaţional. O fractură care în Franţa nu va fi făcută să dispară temporar decât în iunie 1936, cu guvernul lui Léon Blum şi subtila lui distincţie între „cucerirea” şi „exercitarea” puterii[52].

Între timp, în octombrie 1898, SPD îşi ţinuse congresul la Stuttgart şi tezele lui Bernstein fuseseră moderat criticate, ceea ce l-a impulsionat pe Plehanov să-şi intensifice atacurile, până acolo încât a supărat conducerea partidului german, care i-a închis porţile revistelor sale. În ceea ce-l priveşte, Bernstein şi-a agravat situaţia publicând la începutul lui 1899 *Premisele socialismului şi sarcinile social-democraţiei*, în care mărturisea: „Sunt constrâns să subliniez erorile şi contradicţiile pe care le conţine, după părerea mea, doctrina lui Marx şi Engels”. El punea în discuţie două puncte esenţiale: materialismul – şi dimensiunea lui deterministă (pseudodarwinistă) – şi dialectica – marota lui Plehanov. După el, cele două noţiuni fundamentau dimensiunea revoluţionară a doctrinei lui Marx şi

Engels şi îi contraziceau importanţa „ştiinţifică”. El propunea logic să fie respins şi reuşea să încalce şi ultima interdicţie adăugând o critică radicală a teoriei plusvalorii şi a valorii elaborate de autorul *Capitalului*. Kautsky a fost constrâns să-i dea un răspuns public lui Bernstein, ale cărui idei au fost oficial condamnate la sfârşitul lui 1899, dar fără să-l susţină pe Plehanov şi criticând felul de polemică pe care-l practica.

Bernstein l-a contraatacat pe Plehanov, abordând disputa chiar în sânul PMSDR, şi aceasta cu succes. Într-adevăr, scrierile sale veneau să consolideze formarea a două tendinţe deja existente şi care se îndepărtau de marxismul ortodox. Prima era aceea a „marxiştilor legali” regrupaţi în jurul revistei *Nacealo*, sub conducerea lui Struve, care a pus în discuţie, într-o lucrare apărută în august 1899, unul dintre fundamentele *Capitalului* – teoria valorii –, şi a lui Serghei Bulgakov, care, într-o lucrare publicată la începutul lui 1900, respingea scrierile lui Kautsky despre economia ţărănească. Deşi considerau că gândirea lui Bernstein era slabă, ei condamnau modul „pur şi simplu murdar”[53] în care Plehanov polemizase şi credeau că în faţa ascensiunii în forţă a capitalismului şi a democraţiei parlamentare marxismul dogmatic trebuia pur şi simplu să fie abandonat. Lenin nu va uita nici lecţia „polemicii murdare” a tovarăşului Plehanov.

A apărut curentul repede calificat drept „economist” de „ortodocşi”. Regrupat în octombrie 1897 în jurul revistei *Raboceaia Mîsli* (*Gândirea muncitorească*), el se baza „pe speranţa unei conştientizări progresive de către proletariatul rus a misiunii sale eliberatoare, prin luptele contra capitaliştilor individuali, prin spontaneitatea proletară. Această tendinţă postula primatul luptei economice, de zi cu zi, asupra luptei politice şi nu făcea din răsturnarea autocraţiei o condiţie prealabilă absolută pentru orice altă revendicare”[54]. Au fost clasaţi în aceeaşi categorie peiorativă „tinerii”, numeroşi studenţi ruşi în exil, grupaţi în jurul lui Boris Kricevski şi al revistei *Rabocie Dielo* (*Cauza muncitorească*). În noiembrie 1898 a avut loc la Zürich primul congres al USDRS, în care „tinerii” au optat pentru „economişti”, în vreme ce „bătrânii” – Plehanov şi prietenii săi Akselrod şi Zasulici –, furioşi, s-au disociat de ei. Astfel, la marxiştii ruşi se contura o întreagă mişcare ce considera că, din cauza întârzierii Rusiei şi a apariţiei recente a capitalismului industrial, sarcina lor consta în susţinerea

muncitorilor în luptele lor revendicative şi participarea la coaliţii tactice alături de democraţi, liberali şi radicali.

Acesta este momentul în care Vladimir Ulianov, în fundul îndepărtatei lui Siberii, a fost prins de această criză a revizionismului. Dacă Plehanov se declarase „foarte atins", Krupskaia îşi aminteşte că, după ce a citit lucrările Ekaterinei Kuskova şi ale lui Kautsky, Lenin a intrat în depresie, a slăbit şi s-a ales cu insomnii. Lupta ideologică l-a cufundat într-o criză profundă[55]. Oare natura revoluţionară a marxismului avea să se risipească sub presiunea reformistă şi să-l împiedice să-şi exprime furia răzbunătoare şi violenţa retorică? Momentul era crucial. Ca discipol pasionat al lui Plehanov, ale cărui *Eseuri despre istoria materialismului* le recitea necontenit, a realizat dintr-odată importanţa problemelor de doctrină pentru marxism şi s-a aruncat cu capul înainte în bătălie.

Vladimir primise prin sora lui un text intern al „economiştilor", pe care ea îl numise „crez" şi care a pus paie pe foc. Făcând un bilanţ general al mişcării muncitoreşti în Europa, acest text stabilea deja deosebirea dintre „exercitarea" şi „cucerirea" puterii: „Aproape pretutindeni în Occident, clasa muncitoare, ca clasă, nu a cucerit instituţiile democratice, ci s-a folosit de ele"[56]. Şi, mai ales, anunţa într-un mod atât de lucid evoluţia socialismului în societatea capitalistă şi democratică, încât merită să fie citat pe larg:

> Această schimbare va avea loc nu numai în direcţia unei mai energice desfăşurări a luptei economice, a consolidării organizaţiilor economice, ci şi ceea ce este esenţial în direcţia schimbării atitudinii partidului faţă de celelalte partide opoziţioniste. Marxismul intolerant, marxismul care neagă, marxismul primitiv (care operează cu idei prea schematice despre împărţirea societăţii în clase) va ceda locul marxismului democratic, iar poziţia socială a partidului în cadrul societăţii actuale va trebui să se schimbe radical. Partidul *va recunoaşte* societatea; sarcinile lui cu caracter corporativ îngust, de cele mai multe ori sectare, se vor lărgi, devenind sarcini obşteşti, iar năzuinţa lui spre cucerirea puterii se va transforma într-o năzuinţă spre schimbarea, reformarea societăţii actuale într-un sens democratic, adaptat stării de lucruri din zilele noastre, în vederea unei apărări cât mai eficace, cât mai depline a drepturilor (a tuturor drepturilor) claselor de oameni ai muncii. Conţinutul noţiunii „politică" se va lărgi şi va căpăta o semnificaţie cu adevărat socială, iar revendicările practice de moment vor căpăta mai multă greutate, vor putea conta pe mai multă atenţie decât până acum[57].

În faţa adevăratelor sfidări pe care le constituiau cuvintele „societate", „reformă", „marxism primitiv", Vladimir a fost cuprins de furie şi, la începutul lui septembrie 1899, şi-a convocat tovarăşii de exil, cărora le-a dat să semneze „în unanimitate" – deja! – un violent protest repede publicat

în *Rabocie Dielo*, revista „economiştilor”, ca dovadă că unii practicau faţă de dânsul o toleranţă de care el era total lipsit. Aplicând metoda sinecdotică, textul, intitulat „Protestul social-democraţilor din Rusia” – erau 17! –, declara mai întâi „un război hotărât tuturor ideilor care şi-au găsit expresia în «credo»”[58].

Vladimir a profitat de asta pentru a experimenta o metodă de simetrie inversată care va fi în curând marca lui. Pentru a construi o imagine a duşmanului absolut care îi va servi drept ţap ispăşitor, el declara exact contrariul celor declarate de „economişti” în trei chestiuni esenţiale. Mai întâi, primatul luptei politice *versus* lupta revendicativă: „Proletariatul trebuie să tindă la întemeierea unor partide politice muncitoreşti de sine stătătoare, al căror scop principal trebuie să fie cucerirea puterii politice de către proletariat în vederea organizării societăţii socialiste”. În treacăt, monopoliza noţiunea de mişcare muncitorească, amalgamată cu cea de mişcare revoluţionară – de parcă cele două erau ceva de la sine înţeles. Apoi critica „tendinţa de a estompa caracterul de clasă al luptei proletariatului, de a slăbi această luptă printr-o absurdă «recunoaştere a societăţii»”. Frumoasă mărturisire, această respingere a societăţii, a cărei luare în considerare era văzută ca fiind „absurdă” – „contrară raţiunii, bunului-simţ, aberantă, ineptă”. O respingere care avea să stea la originea inventării totalitarismului, acest fenomen printre ale cărui caracteristici esenţiale s-ar număra zdrobirea societăţii civile şi voinţa partidului la putere de a controla până şi indivizii.

A doua chestiune se referea la primatul unui partid ultracentralizat *versus* autonomia cercurilor muncitoreşti revoluţionare: „Să depună toate eforturile pentru consolidarea definitivă a partidului, pentru elaborarea programului său şi asigurarea reapariţiei organului său oficial” – *Raboceaia Gazeta*, interzisă după primul congres al PMSDR. Pentru atingerea acestui scop, el recomanda reluarea tradiţiei „glorioşilor militanţi ai vechii Narodnaia Volea”, „puţinii eroi”, dar care „au ştiut să joace un rol de seamă în istoria Rusiei”: „să-şi concentreze toate forţele asupra organizării partidului, întăririi disciplinei în rândurile sale şi dezvoltării tehnicii conspirative”. Figura eroică a lui Aleksandr şi cea a lui Neceaev, cu *Catehismul* său, bântuiau proza lui…

Venea apoi la rând, în sfârşit, primatul ideologiei impuse muncitorilor de intelectualii revoluţionari asupra liberei dezvoltări a opiniilor muncitoreşti. Tentaţia totalitară se simţea deja, din moment ce Vladimir revendica pentru

„Partid” dublul monopol ideologic şi politic: „Steagul mişcării de clasă a muncitorilor poate fi *numai* teoria marxismului revoluţionar”; şi: „Numai un partid muncitoresc de sine stătător poate fi un reazem solid în lupta împotriva absolutismului şi *numai* în alianţă cu un asemenea partid, numai prin sprijinirea lui se pot manifesta activ ceilalţi luptători pentru dobândirea libertăţii politice”[59]. Viitorul Lenin revendica de la început monopolul gândirii („*Numai* teoria…”) şi al puterii revoluţionare („*numai* un astfel de partid…”), excluzând orice altă opţiune. Această radicalitate trebuia să facă social-democraţia „invincibilă” şi să o conducă „până la victoria totală a socialismului”.

7
Criza fondatoare

Pe 10 februarie 1900, la sfârşitul perioadei sale de exil în Siberia, Vladimir Ulianov era la o răscruce de drumuri. În libertate supravegheată, avea interdicţie de a sta la Sankt-Petersburg, la Moscova, în oraşele universitare şi în centrele muncitoreşti. Din cauza radicalităţii lui, nu putea deveni nici om politic, nici om de afaceri, nici jurist, nici profesor, tot atâtea profesiuni cărora le dispreţuia de-acum profund bogăţia, autoritatea şi prestigiul. Plin de furie şi de resentimente, el a decis, cum am spus, să opteze pentru o luptă radicală contra acestui regim şi acestei societăţi şi să-şi folosească întreaga inteligenţă şi energie – care nu erau neînsemnate – pentru legitimarea pe plan ideologic şi teoretic a acestei lupte pe viaţă şi pe moarte şi pentru crearea instrumentului care-i va permite să o ducă.

S-a instalat deci la Pskov, în timp ce Nadejda trebuia să-şi încheie exilul la Ufa. A părăsit Siberia într-o stare de exaltare doctrinară şi de angoasă faţă de situaţia social-democraţiei ruse, care era lipsită de vitalitate şi divizată. Dar lucrările lui „teoretice” şi polemicile lui contra „bernsteiniadelor” îi dăduseră încredere; totul îl împingea spre o radicalizare care îi va deschide larg porţile pentru ascensiunea în sânul nebuloasei revoluţionare.

Vladimir avea capul plin de proiecte. Pe când se afla încă în Siberia, adresase în 1899 mai multe articole revistei *Raboceaia Gazeta*, pe care unii militanţi le aveau în vedere pentru republicare. În „Programul nostru”, el se plasa „în întregime pe terenul teoriei lui Marx, […] prima care a transformat socialismul din utopie în ştiinţă”, cu „baze trainice”, „profund adevărată”, şi proclama că „fără o teorie revoluţionară care să unească pe toţi socialiştii […] nu poate exista un partid socialist puternic”[1]. Păstrând principiul revoluţionar provenit din Revoluţia Franceză şi speranţa utopică a

unei societăţi perfecte de la Thomas Morus (căruia Kautsky îi consacrase în 1888 o biografie voluminoasă[2]) şi din *Utopia* lui din 1516 – a căror ştafetă era preluată de *Ce-i de făcut?* al lui Cernîşevski –, Lenin le legitima datorită teoriei marxiste asimilate unei ştiinţe. Nu făcea în acest caz decât să răspundă unei mode care marcase întreg secolul al XIX-lea, aceea a scientismului, care pretindea că ajunge la cunoaşterea perfectă a tuturor fenomenelor umane, în special a funcţionării societăţilor, exact la fel cum se începea decriptarea fenomenelor naturale. Păcat minor al sociologiei secolului al XIX-lea, acest scientism avea să devină un element motor al mişcărilor totalitare, atât în comunism, cât şi în cadrul nazismului.

Lenin amintea în legătură cu capitalismul că, datorită producţiei mari, acesta „creează condiţii care fac posibilă şi necesară orânduirea socialistă a societăţii". În această viziune, „adevărata sarcină a unui partid socialist revoluţionar" nu era „plăsmuirea unor planuri de reorganizare a societăţii, nu predici prin care să se ceară capitaliştilor şi slugilor lor îmbunătăţirea situaţiei muncitorilor, nu organizarea de comploturi, *ci organizarea luptei de clasă a proletariatului şi conducerea acestei lupte, al cărei scop final este cucerirea puterii politice de către proletariat şi organizarea societăţii socialiste*"[3]. Putem, de altfel, să ne punem unele întrebări despre logica ce pretinde organizarea unei societăţi socialiste fără „plăsmuirea unor planuri de reorganizare"… El îndemna clasa muncitoare rusă să conducă lupta economică de tip sindical şi lupta politică pentru a răsturna „monarhia autocrată, absolută" şi să o facă „şi singură, chiar dacă n-ar primi ajutorul niciunei alte clase"[4]. Din nou, nu se ţinea deloc cont de situaţia societăţii ruse, în care clasa muncitoare nu reprezenta decât 1% din populaţie.

Mai mult, pentru el, această clasă muncitoare era departe de a satisface condiţiile revoluţionare:

> Lupta muncitorilor devine luptă de clasă numai atunci când toate elementele înaintate ale întregii clase muncitoare din întreaga ţară devin conştiente de faptul că fac parte dintr-o clasă muncitoare unică şi încep să ducă lupta […] împotriva *întregii clase* a capitaliştilor şi împotriva guvernului, care sprijină această clasă. Numai atunci când muncitorul devine conştient de faptul ca el este un membru al întregii clase muncitoare […] numai atunci lupta lui devine luptă de clasă[5].

În această concepţie ultraelitistă, nu orice muncitor era în mod natural revoluţionar şi lupta de clasă trebuia dusă de avangardă, „social-democraţia [care] nu se reduce la o simplă slujire a mişcării muncitoreşti": „ea este «*unirea socialismului cu mişcarea muncitorească*» (ca să folosim definiţia

lui K. Kautsky, definiţie care redă ideile fundamentale ale *Manifestului Comunist*); sarcina ei este de a introduce în mişcarea muncitorească spontană idealuri socialiste precise, s-o lege de convingeri socialiste care trebuie să fie la nivelul ştiinţei moderne, s-o lege de lupta politică sistematică pentru democraţie ca mijloc de înfăptuire a socialismului, într-un cuvânt, să contopească această mişcare spontană într-un singur tot indisolubil cu activitatea *partidului revoluţionar*”[6].

Astfel, nişte credinţe – „convingerile socialiste” – erau ridicate la rang de „ştiinţă” incontestabilă. Vladimir nu se abţinea să-i atace pe cei care, începând cu Bernstein, îndrăzneau să critice „ştiinţa lui Marx şi Engels” şi să blameze dinainte criticile: „Unii vor începe să ţipe că vrem să transformăm partidul socialist într-un ordin al «ortodocşilor», care persecută pe «eretici» pentru orice abatere de la «dogmă», pentru orice părere independentă etc. Cunoaştem noi aceste sforăitoare fraze la modă. Ele nu conţin niciun strop de adevăr şi sunt complet lipsite de sens”[7]. Urmarea avea să arate repede contrariul.

Această concepţie a ideologiei ca „dogmă” nu prevestea nimic bun pentru democraţie, care nu era căutată ca atare – ca un principiu politic care permite în condiţii de exprimare liberă (alegeri, presă, întruniri, dezbateri etc.) unei majorităţi de opinie să guverneze respectând minoritatea –, ci numai ca „mijloc” de a pune în aplicare un proiect de societate susţinut de o elită microscopică. Un tip de „democraţie” care avea să fie aplicat încă din 1903 de Lenin în sânul PMSDR reconstituit.

Căci obiectivul esenţial era partidul: „Ceea ce ne lipseşte acum este tocmai unirea întregii activităţi locale în cadrul activităţii unui *partid* unic”[8]. În scopul de a-i suda baza, lărgindu-i totodată audienţa, el voia neîntârziat „crearea unui organ de presă al partidului care să apară regulat şi să fie strâns legat de toate grupurile locale”. Ideea părea de bun-simţ, atât erau de risipiţi marxiştii ruşi, dar nu prea ascundea voinţa lui hegemonică. De fapt, în timpul şederii sale în Siberia, diversele curente îşi creaseră propriile publicaţii. *Raboceaia Gazeta* (*Ziarul muncitoresc*), publicaţie ilegală a marxiştilor din Kiev, devenită organul oficial al PSDR, publicase două numere, în august şi decembrie 1897. Din octombrie 1897, „economiştii” lansaseră *Raboceaia Mîsli* (*Gândirea muncitorească*), în timp ce USDRS inaugura *Rabocie Dielo* (*Cauza muncitorească*). Revista lunară

Jiznî (*Viaţa*), creată la Sankt-Petersburg în 1897, era controlată din 1899 de „marxiştii legali” – Struve şi Tugan-Baranovski –, care au publicat şi ei la începutul lui 1899 *Nacealo* (*Începutul*); tot ei controlau revista *Novoe Slovo* (*Cuvântul nou*), în care Struve şi Bulgakov publicaseră în 1897 articole împotriva lui Engels. Aceasta fireşte că îl înfuria pe Vladimir, care se întreba încă în 1899 cum de putuse Plehanov să nu le replice[9]. Fierbea la gândul că tocmai curentul „ortodox” nu avea propriile organe de presă, el însuşi fiind obligat să-şi împrăştie articolele în *Raboceaia Gazeta*, *Nacealo*, *Novoe Slovo* şi *Jiznî*.

Dar gândirea lui bătea mai departe. „Întemeierea şi organizarea trainică a unui organ al partidului” însemnau crearea „partidului însuşi”, ceea ce implica „îmbunătăţirea organizării şi disciplinei revoluţionare, perfecţionarea tehnicii conspirative”[10] – după modelul „vechilor partide revoluţionare ruse”. Vladimir confirma astfel concepţia lui despre un partid care şi-ar aroga monopolul doctrinei marxiste şi al organizării revoluţionare. Or, această întoarcere la o organizaţie clandestină, după modelul *Catehismului* lui Neceaev, avea să devină terenul psihologic cel mai favorabil pentru apariţia unui climat dictatorial şi paranoic, provocat de divorţul tot mai clar dintre partid şi societate, având drept corolar apariţia unui fenomen de sacralizare a partidului – şi a liderului său –, toţi ceilalţi fiind aruncaţi în domeniul profan al „duşmanilor”. În acest sens, Vladimir deplângea „activitatea locală, primitivă”, care „duce întotdeauna la o prea mare abundenţă de relaţii personale, la crearea unei atmosfere de cerc”[11]. O condamnare precoce a „sistemului de grup” – sau a activităţii de grup, *grupirovka* – ce se va transforma în „activitate fracţionistă” şi-l va împinge pe Lenin, în martie 1921, să interzică fracţiunile în Partidul Bolşevic – şi deci ultimele rămăşiţe ale discuţiei libere.

Încă însingurat în Siberia, Vladimir se comporta deja ca liderul unei vaste mişcări marxiste revoluţionare, pentru moment inexistentă, chiar dacă se plasa încă sub autoritatea tutelară a grupului Eliberarea Muncii. Astfel, abia eliberat, l-a întâlnit la Pskov pe Aleksandr Potresov – unul din fondatorii Uniunii de luptă – şi, împreună cu Martov, au conceput proiectul unui ziar marxist, *Iskra* (*Scânteia*), publicat în străinătate pentru a scăpa de represiune. Au discutat mai întâi cu Struve şi cu Tugan-Baranovski, care au aprobat proiectul. Apoi, Vladimir a plecat ilegal, în martie 1900, la Sankt-Petersburg pentru a convinge una dintre cele mai apropiate persoane de

Plehanov, Vera Zasulici, care era acolo în rezidenţă clandestină. Era grăbit, temându-se să nu i-o ia înainte o iniţiativă concurentă, cea a lui Iujnî Raboci (Lucrătorul din Sud), care, în coordonare cu Bundul şi USDRS, îşi propunea organizarea la Smolensk în mai a celui de-al II-lea congres al PMSDR. Dar curând Ohrana i-a arestat pe militanţi unii după alţii şi a făcut să eşueze acest proiect de congres. Vladimir a profitat pentru a face un turneu de vizite şi a obţine susţinerea proiectului *Iskra* de către grupuri marxiste din Riga, Podolsk, Nijni-Novgorod, Samara şi Ufa, unde Nadejda era încă în exil.

Curând, orizontul lui politic s-a limpezit. La sfârşitul lui iulie a obţinut paşaport şi a putut părăsi Rusia, unde nu va mai pune piciorul înainte de revoluţia din februarie 1917, cu excepţia câtorva luni, din decembrie 1905 până în primăvara lui 1906. A ajuns în Elveţia, la Zürich, unde a fost primit de Potresov şi l-a întâlnit pe Pavel Akselrod, mâna dreaptă a lui Plehanov; apoi s-a grăbit spre Geneva, pentru a fi primit de eroul şi idolul său. Întâlnire pe care o dorea decisivă şi care a fost fatală. În urma unei crize personale de o extremă violenţă, şi-a pierdut brusc încrederea în mentorul lui şi Vladimir Ulianov s-a născut în politică sub numele de Lenin. Criza l-a marcat atât de profund, încât s-a grăbit să-şi aştearnă impresiile pe hârtie, doar pentru el personal. Publicată după moartea lui, această relatare aruncă o lumină formidabilă asupra adevăratei personalităţi a fondatorului Partidului Bolşevic[12].

La 24 august 1900, când Vladimir l-a întâlnit pe Plehanov, acesta era într-o situaţie complicată. Liderul USDRS tocmai fusese pus în minoritate de „tinerii” aduşi de Boris Kricevski, unul dintre foştii lui acoliţi, care avea să ia conducerea celor 23 de delegaţi ruşi la al V-lea congres al Internaţionalei a II-a, la Paris, în septembrie 1900, unde Plehanov nu va reprezenta decât minoritatea „ortodoxă”. Furios că pierduse conducerea, acesta a decis să se desprindă de organizaţie şi să creeze una nouă, intitulată Social-Democratul. Deşi era slăbit pe plan organizaţional, rămânea totuşi garantul purităţii doctrinei şi beneficia de contactele sale privilegiate cu liderii SPD german şi de recunoaşterea întregii mişcări socialiste.

Ulianov şi Potresov, care erau pe atunci nişte iluştri necunoscuţi, au adus cu ei dublul proiect al ziarului *Iskra*, destinat mai ales „agitaţiei” – difuzarea unui mic număr de idei la un mare număr de persoane –, şi al unei reviste intitulate *Zaria* (*Aurora*), rezervată „propagandei” – difuzarea unui

mare număr de idei la un mic număr de persoane[13]. Probabil s-au inspirat din experienţa SPD, care, între 1878 şi 1890, tipărise în Elveţia un săptămânal – *Sozialdemokrat* – introdus clandestin în Germania şi editase legal o revistă teoretică lunară, *Neue Zeit*[14] .

Ei propuneau să fie coredactori ai celor două publicaţii împreună cu Plehanov, Akselrod şi Zasulici şi să-i asocieze acestora pe marxiştii ruşi, începând cu Struve şi cu „marxiştii legali”. Or, de la prima conversaţie, Plehanov a respins orice acord cu Struve. El a arătat faţă de USDRS, *dixit* Vladimir, „o ură care mergea până la necuviinţă (bănuieli de spionaj, acuzaţii de afacerism, de lichelism, afirmaţii în sensul că el ar «împuşca» fără ezitare asemenea «trădători» etc.)”[15], şi s-a cantonat într-o atitudine rece şi iritată.

Apoi a venit Akselrod şi a putut începe ceea ce Vladimir a numit pompos „congresul”, care reunea cinci militanţi mandataţi de ei înşişi! În vreme ce Ulianov şi Potresov aveau în vedere un acord de la egal la egal între Eliberarea Muncii şi viitoarea *Iskra* – de fapt, între „tineri” şi „bătrâni” –, discuţia a degenerat rapid. Tot Vladimir *dixit*, Plehanov a început o diatribă violentă contra organizaţiei Bund, manifestând „o intoleranţă fenomenală, declarând în mod categoric că aceasta nu este o organizaţie social-democrată, ci pur şi simplu o organizaţie exploatatoare, care exploatează pe ruşi, şi spunând că scopul nostru este să alungăm din partid acest Bund, că evreii sunt cu toţii şovini şi naţionalişti, că un partid rusesc trebuie să fie rusesc, şi să nu se lase prins «în captivitate» de «tribul lui Gad»”[16]. Ceea ce a avut un efect neplăcut asupra lui Vladimir, în familia căruia erau şi evrei şi care avea o mare stimă pentru „rasa infamă”.

Cedând în legătură cu conducerea ideologică a viitorului ziar, Ulianov şi Potresov au propus să fie ei redactorii şi să-l tipărească în Germania, departe de Elveţia şi de Plehanov. Încă o dată, acesta a replicat prin ceea ce Vladimir a calificat drept „ultimatum”: „Dorinţa lui G.V. de a domni în mod absolut se manifesta vădit”. Discuţiile au trenat, durând două zile, până în momentul în care Plehanov a dat cărţile pe faţă: a ameninţat că nu-l va interesa *Iskra*, apoi, graţie panicii produse astfel asupra „tinerilor”, a cerut şi a obţinut două voturi în redacţie, ceea ce îi va permite să dispună de o majoritate permanentă, împreună cu Akselrod şi Zasulici.

Vladimir a păstrat o amintire dureroasă a acestei întâlniri:

> Noi stăm cu toţii foarte abătuţi, acceptând nepăsători totul şi nefiind în stare să ne dăm seama de cele întâmplate. Simţim că am fost traşi pe sfoară, că observaţiile noastre devin din ce în ce mai timide, că G.V. le „înlătură" (nu le combate, ci le înlătură) cu o uşurinţă şi cu o lipsă de jenă tot mai mare, că „noul sistem" echivalează de facto în întregime cu dominaţia deplină a lui G.V. şi că G.V., dându-şi foarte bine seama de acest lucru, nu se jenează să domnească nestingherit de nimeni şi se sinchiseşte prea puţin de noi. Vedeam că am fost pur şi simplu traşi pe sfoară şi definitiv scoşi din luptă17.

Odată întorşi acasă, Ulianov şi Potresov au lăsat indignarea să explodeze:

> Au căutat să ne sperie ca pe nişte copii, să ne sperie că cei mari vor pleca de lângă noi şi ne vor lăsa singuri, iar când au văzut că ne-am speriat cu adevărat (ce ruşine!), ne-au dat la o parte fără pic de jenă. Acum ne dădeam perfect de bine seama că declaraţia făcută de Plehanov în dimineaţa aceea în sensul că nu vrea să fie coredactor fusese o simplă cursă, o mişcare de şah calculată, o capcană pentru nişte „filfizoni" naivi […] în concepţia sa a fi *co*redactor înseamnă pur şi simplu a fi redactor *unic*. […] Noi nu vrem să fim pioni în mâinile acestui om, care nu admite, nu concepe relaţii tovărăşeşti18.

Ulianov îşi pierduse iluziile romantice despre marea fraternitate a militanţilor revoluţionari.

Pe 28 august, discuţiile au fost reluate pe un ton mai calm; Plehanov a fost de acord ca „tinerii" să fie redactori şi „bătrânii" colaboratori cu dreptul de vot asupra tuturor problemelor ce priveau redacţia. Totul reintrase în normal, dar numai în aparenţă, după cum relatează Vladimir:

> Am hotărât ca, cu excepţia celor mai apropiate persoane, să nu vorbim cu nimeni despre cele întâmplate, am hotărât să salvăm aparenţele, să nu dăm adversarilor un prilej de jubilare. În aparenţă, totul va fi ca şi cum nimic nu s-a întâmplat, întreaga maşină trebuie să continue să funcţioneze aşa cum a funcţionat până acum – numai în mine s-a rupt o coardă, şi locul relaţiilor personale excelente l-au luat relaţiile oficiale, bazate pe un veşnic calcul: după formula *si vis pacem, para bellum*19.

Realitatea era mult diferită: coarda întinsă se rupsese, generând o criză personală majoră, pe care Vladimir a încredinţat-o unui fel de jurnal intim. Să ne gândim! El descoperă că Plehanov este un om fals şi „oribil", „stăpânit de vanitate, de un amor propriu meschin, că este un om nesincer":

> Această descoperire […] ne-a lovit ca un trăsnet tocmai pentru că până în clipa aceea fuseserăm amândoi [eu şi Potresov] îndrăgostiţi de Plehanov şi, ca unui om iubit, îi iertam totul, închideam ochii asupra tuturor defectelor lui, căutam din răsputeri să ne convingem pe noi înşine că aceste defecte nu există, că sunt lucruri mărunte, că numai nişte oameni care nu ştiu să preţuiască îndeajuns principiile pot da importanţă unor asemenea lucruri mărunte. […] Indignarea noastră nu cunoştea margini: idealul fusese distrus, şi cu o satisfacţie deosebită îl călcăm în picioare ca pe un idol sfărâmat: nu mai sfârşeam cu acuzaţiile cele mai grave20.

Câte mărturii în aceste câteva rânduri ale unui îndrăgostit respins şi trădat! Cuvintele nu mint: „îndrăgostiţi", „satisfacţie", „lovitură de trăsnet" – Jacques Lacan ar fi fost mulţumit de acest „trăsnet" trădător care a distrus

„lovitura de trăsnet” amoroasă… –, dar şi: „preţuirea principiilor” sau „idol sfărâmat” – care indică îndeajuns dimensiunea religioasă a acestei iubiri.

Vladimir subliniază caracterul tragic al crizei:

> Mi-e greu să redau cu precizie starea noastră de spirit din seara aceea [de 26 august]: atât de complexă, de apăsătoare şi tulbure era această stare de spirit! A fost o adevărată dramă, o ruptură totală cu visul drag pe care-l purtasem în suflet ani de-a rândul şi de care era strâns legată toată munca vieţii mele. Şi toate acestea pentru că până atunci fuseserăm îndrăgostiţi de Plehanov: daca nu am fi fost îndrăgostiţi de el, dacă am fi avut faţă de el o atitudine mai rezervată, mai puţin entuziastă, dacă l-am fi privit ceva mai obiectiv, ne-am fi comportat altfel faţă de el şi nu am fi suferit o asemenea prăbuşire în sensul literal al cuvântului, nu ne-am fi ales cu un asemenea „duş moral”, după expresia foarte nimerita a lui Arseniev. A fost cea mai aspră lecţie – dureros de aspră, jignitor de brutală […]. Orbiţi de dragostea noastră, noi am avut în fond o atitudine de *robi*, iar a fi rob este ceva nedemn, şi conştiinţa dureroasă a acestui fapt sporea însutit de pe urma faptului că chiar „el” era acela care ne deschisese ochii, şi asta pe propria noastră piele[21].

Nu trebuie să fii psihanalist pentru a înţelege că „prăbuşirea” era psihologică şi „rana” profund narcisistă! Cât despre „visul drag”, acesta nu provenea din neamul Ulianovilor, ci e cel pe care-l va năşi împreună cu Nadejda, Partidul Bolşevic.

Mergând şi mai departe în analiza relaţiei dintre „tineri” şi „bătrâni”, el scria:

> Nişte tovarăşi mai tineri „fac curte” unui tovarăş mai vârstnic, mânaţi de o dragoste imensă faţă de el, iar el introduce pe neaşteptate în această dragoste o atmosferă de intrigi şi-i face să se simtă nu nişte fraţi mai mici, ci nişte prostănaci care sunt duşi de nas […]. Iar tinereţea îndrăgostită primeşte de la obiectul dragostei sale o povaţă amară: nu trebuie să fii „sentimental” faţă de nimeni, trebuie să ţii piatra în sân[22].

Ah, aceşti „fraţi” întru revoluţie, al căror exemplu simbolic era cuplul celebru format de Robespierre şi Saint-Just – fratele mai mare şi fratele mai mic. Asta dacă nu cumva este vorba despre figura venerată a fratelui mai mare Aleksandr, căruia Plehanov îi luase locul în inima lui Vladimir. Dar de la Freud încoace se ştie că „fraţii” au luat obiceiul de a se coaliza pentru a-şi asasina „tatăl”[23].

Până aici, Vladimir vorbea în numele „nostru” – Potresov şi el. În curând, el începe să se exprime în nume propriu: „«Dragostea» mea faţă de Plehanov se spulberase şi ea dintr-odată, şi mă simţeam cuprins de un sentiment de nespusă mâhnire şi amărăciune. Niciodată, dar niciodată în viaţa mea nu nutrisem faţă de vreun om atâta respect şi stimă sinceră, atâta veneraţie, faţă de nimeni nu mă purtasem cu atâta «smerenie» şi niciodată n-am primit un «ghiont» atât de brutal”[24]. Se credea că e îndrăgostit de Nadejda, or, el îl iubea tandru pe Plehanov, pentru că acesta încarna

sacralitatea „principiilor”, doctrina revoluţionară a lui Marx, asimilată Marii Revoluţii. Ai zice că o auzi pe Louise Michel în 1871, în faţa tribunalului militar care o acuza că acţionase sub influenţa pasională a unui bărbat: „Nu aveam decât o pasiune, aceea a Revoluţiei”[25]. Şi, în fine, ce mărturie despre impregnarea sa cu ideile creştine: îşi asumase o postură de umilinţă pe care acum o respingea ca pe o umilire intolerabilă. De acum îşi va afirma orgoliul şi îi va umili sistematic, cu cruzime, pe ceilalţi[26].

Evocând o plimbare cu Potresov şi Zasulici după lovitura perfidă şi neaşteptată a lui Plehanov, el spunea ce era în adâncul sufletului său:

> Nu voi uita niciodată starea de spirit cu care am plecat toţi trei: „parcă am merge după mort”, îmi ziceam eu. Şi într-adevăr, mergeam ca după mort, tăcuţi, cu capul în pământ, foarte abătuţi din cauza acestei pierderi atât de absurde, atât de cumplite, atât de stupide. Parcă eram urmăriţi de un blestem! […] Pur şi simplu nu-mi venea să cred (aşa cum nu-ţi vine să crezi când te afli sub impresia proaspătă a morţii unui om apropiat) […]. Era atât de greu, încât uneori zău că mi se părea că mă podidesc lacrimile… Când mergi după mort, lacrimile te podidesc cel mai uşor atunci când auzi în jurul tău cuvinte de regret, de deznădejde[27]…

Era clar că lanţul „deznădejdii” – cuvântul e tare – lega în acel moment trei „pierderi”: moartea tatălui, moartea fratelui şi moartea simbolică a lui Plehanov. Căci, ca în orice criză amoroasă, drama se termina prin crima pasională, mărturisită de Vladimir într-un pasaj demn de Shakespeare: „Pur şi simplu nu-mi venea să cred […] că eu, admiratorul fervent al lui Plehanov, sunt cel care vorbesc acum despre el cu atâta întărâtare şi care, cu buzele strânse şi cu o răceală de gheaţă în suflet, merg să-i spun cuvinte seci şi aspre, să-i anunţ o hotărâre care însemna aproape o «rupere a relaţiilor». Oare asta-i realitatea, şi nu un vis urât?”[28]. Vladimir se purta ca un adolescent confruntat cu prima lui decepţie în dragoste…

Foarte repede, tăria morală a avut câştig de cauză. Amintind un episod în care Plehanov încercase iar să-i intimideze, Vladimir a constatat, rece: „Mi-am strâns doar buzele în tăcere: bine, îmi ziceam, dacă aşa te porţi tu cu noi, atunci *à la guerre comme à la guerre*; dar prost mai eşti dacă nu vezi că acum nu mai suntem aceiaşi, că peste noapte am devenit cu totul alţii”[29]. Şi, într-adevăr, după moartea tatălui, apoi a fratelui său, această a treia criză existenţială l-a „metamorfozat” pe Vladimir; tânărul ideolog s-a debarasat de idealismul său pentru a renaşte în politică, dar nu orice politică: politica revoluţionară care, după moda Antichităţii preluată de iacobini, se încheia prin executarea învinsului de către învingător[30], cea care avea să-l ducă la inventarea totalitarismului. Căci Plehanov îi administrase o adevărată lecţie

de politică revoluţionară, iar el recunoştea acest lucru, evocând cu admiraţie – în ciuda urii sale foarte recente – un moment al discuţiei: „Plehanov a pus în joc toată iscusinţa sa, toată strălucirea exemplelor, comparaţiilor, snoavelor şi citatelor sale, care te făceau să râzi fără să vrei, dar în această chestiune a reuşit să se eschiveze de a spune direct: nu”[31].

„Lecţia amară” a vizat patru puncte importante. În primul rând, ceea ce contează în politică e puterea, iar în politica revoluţionară, puterea absolută – „dominaţia absolută a lui Plehanov” –, chiar şi în sânul unui ziar ilegal tipărit în câteva sute de exemplare; şi asta pentru simplul motiv că, respingând radical şi legitimitatea tradiţională monarhic-aristocratică bazată pe ereditate, şi legitimitatea modernă democratică bazată pe alegeri, politica revoluţionară nu se bazează pe niciun principiu de legitimitate efectivă, în afară de „dominaţia absolută” a şefului. Exemplul lui Robespierre şi al Comitetului Salvării Publice era dovada în sensul acesta[32]. Vladimir era pentru prima oară confruntat în mod concret cu problema puterii, care a devenit la el o obsesie, până a devenit centrul demersului său: trebuia să pună mâna pe putere prin orice mijloace şi să o păstreze cu orice preţ pentru a impune un proiect de societate definit prin doctrină.

A doua lecţie arăta că, spre deosebire de politica democratică – unde conflictele pot fi foarte virulente, dar unde înfruntările între persoane se limitează la o luptă între concurenţi, între ceea ce René Char numea „adversari loiali”, loialitatea fiind asigurată de principiile alegerii sincere, transferului de putere către majoritari şi respectării drepturilor minorităţii –, în politica revoluţionară nu există nici prieteni, nici relaţii personale, ci numai partizani necondiţionaţi şi un duşman „total”[33] cu care orice compromis e interzis, aici contând doar raporturile de forţă, toate loviturile fiind permise.

A treia lecţie sublinia în ce măsură trebuie ca radicalitatea necesară să fie încarnată de un şef constrâns să confirme în orice moment prin cuvântul lui legitimitatea puterii sale, să ţină discursul ideologic şi doctrinar „ştiinţific” care sacralizează cauza şi să impună astfel o autoritate indiscutabilă şi nediscutată – inclusiv prin folosirea faţă de propriii acoliţi a ipocriziei, minciunii, vicleniei şi chiar a celei mai mari brutalităţi. Vladimir a înţeles că trebuia neapărat să-şi înlocuiască reflecţia simplistă asupra teoriei/practicii cu un cuplu mult mai eficient: strategie/tactică.

În sfârşit, era evident că, dacă voia să-şi păstreze legitimitatea, şeful trebuia să fie în permanenţă la cel mai înalt nivel al supralicitării revoluţionare, ca să nu fie depăşit pe stânga şi acuzat – ceea ce însemna condamnare – de moliciune sau de moderaţie – Danton fusese trimis la ghilotină pentru „indulgenţă" faţă de contrarevoluţionari –, având grijă în acelaşi timp să nu meargă prea departe, cu riscul de a pierde orice contact cu realitatea şi, în final, de a pierde puterea – ca Robespierre sau ca viitorul Pol Pot.

La doar câteva zile după criză, Vladimir Ulianov, trecând de la relaţiile prieteneşti la „relaţii de afaceri", a stabilit un proiect de acord care prevedea publicarea ziarului şi a revistei. El preciza în acest proiect că *Iskra* va fi reprezentată în străinătate de grupul Social-Democratul şi de „agenţi speciali ai *Iskra*", cărora trebuie să li se transmită toată corespondenţa venită din Rusia[34]. Acest acord era însoţit de clauze particulare despre participarea conducătorilor organizaţiei Eliberarea Muncii la redactarea celor două publicaţii, convenindu-se că „numai primul punct al acordului de faţă va fi dat publicităţii". Se vedea mâna juristului – un notar care ar fi mediat între părţile unei familii nu s-ar fi descurcat mai bine. Chiar dacă acordul privea cel mult zece persoane, Vladimir Ulianov îşi arăta voinţa de a controla totul în cele mai mici detalii, şi asta în cel mai mare secret.

În realitate, el trecuse la acţiune fără să mai aştepte. Încă din iunie 1900, Potresov plecase în Germania, unde îl întâlnise deja pe Kautsky în 1895, pentru a obţine sprijin din partea SPD. Trebuiau să creeze o zeţărie secretă, dispunând de mijloace pentru culegerea textelor cu litere chirilice, să găsească o tipografie militantă destul de discretă, să obţină fonduri, să facă rost de adrese de acoperire unde să fie trimisă corespondenţa clandestină, să descopere locuri de trecere la frontiera rusă şi să dispună de apartamente „conspirative" în care Vladimir şi ceilalţi responsabili ai ziarului *Iskra* să poată locui fără să fie descoperiţi. Toate aceste probleme au fost treptat rezolvate graţie garanţiei pe care o prezenta Plehanov pe lângă şefii SPD, Kautsky şi Bebel, şi devotamentului a doi militanţi, Adolf Braun şi Clara Zetkin – care avea să se ralieze bolşevicilor din 1917 şi să joace un rol deloc neglijabil în naşterea PCF la congresul de la Tours din decembrie 1920[35].

La puţin timp după venirea sa la Geneva, Vladimir s-a mutat la München, unde i s-au alăturat Potresov şi Zasulici, apoi Martov, în martie

1901, şi Nadejda Krupskaia, în mai. Ei au organizat un dispozitiv clandestin foarte opac, cum a notat unul dintre agenţii Ohranei din Germania: „Nimeni, nici măcar printre imigranţii cei mai cunoscuţi, nu ştie cum se face *Iskra*. […] dar presupun că în fruntea organizaţiei pomenite se găsesc Cederbaum [Martov] şi Potresov”[36]. Ulianov nici măcar nu era menţionat!

Această „activitate conspirativă” – *konspiraţia* – care amintea de organizaţiile secrete ale carbonarilor, neobabuviştilor şi blanquiştilor din anii 1820-1870[37], dar mai ales de Narodnaia Volea a fost confirmată de mărturia lui Troţki referitoare la *Iskra* din München:

> Lenin a concentrat în mâinile sale toate legăturile cu Rusia. Secretara comitetului editorial era soţia lui, Nadejda Konstantinovna Krupskaia. Ea se afla chiar în miezul activităţii organizaţiei ; îi primea pe tovarăşii care soseau, îi instruia atunci când plecau, stabilea legături, furniza adrese secrete, scria scrisori, codificând şi decodificând corespondenţa. În camera ei mirosea întotdeauna a hârtie arsă din cauza scrisorilor secrete pe care le încălzea la foc pentru a le citi[38].

Krupskaia a confirmat această grijă absolută pentru discreţie: „Vladimir Ilici credea că era necesar ca *Iskra* să rămână departe de centrul imigranţilor şi secretă, ceea ce era extrem de important pentru relaţiile cu Rusia, corespondenţă şi călătorii”[39]. Ea a explicat şi sensul profund al acestei cerinţe: „Vladimir Ilici convenise cu ceilalţi ca eu să fiu secretara *Iskrei* atunci când voi veni. Aceasta însemna, desigur, că relaţiile cu Rusia aveau să fie controlate îndeaproape de Vladimir Ilici”[40]. Ea confirma de asemenea viaţa secretă a Ulianovilor la München: „Întrucât respectam cu stricteţe regulile conspiraţiei, nu ne vedeam deloc cu tovarăşii germani”[41].

În materie de putere, *Iskra* nu era concepută ca un ziar de informare şi de dezbatere între marxişti, ci ca un centru de conducere al marxiştilor ortodocşi, formând un embrion de Comitet Central şi beneficiind de reţeaua care o difuza clandestin în Rusia. Militanţii săi aveau să fie recrutaţi dintre tinerii lucrători veniţi de la ţară şi atraşi de cercurile clandestine care le permiteau „să compenseze în parte sentimentul dezrădăcinării pe care probabil că îl aveau mulţi dintre cei siliţi să se tot mute dintr-un oraş în altul. Organizaţia de partid a devenit căminul şi vatra muncitorilor […]. Tovarăşii de luptă ţineau loc de fraţi, surori, de mamă şi tată”[42]. Cum mărturisea muncitorul şi viitorul bolşevic Kanatcikov: „Pericolul permanent de a fi arestaţi, întâlnirile noastre secrete şi conştiinţa faptului că nu mai eram doar un fir de nisip, un simplu muncitor oarecare, ci membrul unei organizaţii periculoase şi ameninţătoare pentru guvern şi pentru cei bogaţi –

toate acestea erau lucruri noi şi palpitante”[43]. În exil, clandestinitatea îi izola pe Ulianovi de societatea rusă, dar şi de societatea germană, cu excepţia câtorva social-democraţi. Astfel, două elemente esenţiale ale viitorului regim totalitar – secretul puterii şi ruperea ei de societate – germinau în practica viitorului şef al bolşevicilor.

După un an de eforturi susţinute, pe 24 decembrie 1900, Vladimir a putut în sfârşit să ţină în mână primul număr al ziarului *Iskra*, tipărit la Leipzig. El era autorul anonim al „Editorialului”, în care ataca de la bun început *Raboceaia Mîsli*, „curentul «economic»”, „bernsteiniada” şi „«critica» la modă «a marxismului», în cadrul căreia sunt prezentate sub o firmă nouă vechi idei burgheze”[44]. Criticând social-democraţia rusă care traversa o „perioadă de îndoieli care merg până la autonegare”, amintea „măreaţa sarcină istorică” ce-i revenea proletariatului: „Lupta hotărâtă împotriva cârmuirii absolutiste şi împotriva întregii societăţi capitaliste”. Şi aceea a social-democraţiei: „De a arăta acestei mişcări [proletariatului] ţelul ei final, sarcinile ei politice, de a veghea asupra independenţei ei politice şi ideologice”. În plus, punea pe ordinea de zi „problema programului, a organizării şi tacticii”. Cu privire la organizare, „una din problemele noastre cele mai spinoase”, el insista asupra unui „sistem mai conspirativ de organizare a muncii” şi necesitatea de a forma „oameni care să consacre revoluţiei nu numai serile libere, ci întreaga lor viaţă”; revenea astfel la modelul lui Neceaev.

Privitor la tactică, el anunţa ceea ce avea să fie conduita lui oportunistă constantă: „Social-democraţia nu-şi leagă mâinile, nu-şi îngustează activitatea limitându-se la un singur plan sau la o singură metodă de luptă politică, dinainte născocite – ea admite toate mijloacele de luptă cu condiţia ca ele să corespundă forţelor de care dispune partidul şi să ofere posibilitatea de a obţine maximum de rezultate posibile în condiţiile date. […] Atunci când există un puternic partid organizat, o răscoală dintr-o localitate oarecare se poate transforma într-o revoluţie victorioasă”[45]. Întreaga acţiune politică ulterioară a lui Lenin se afla deja aici.

Încrezător datorită acestui prim număr, Vladimir a început o manevră abilă, organizând câteva zile mai târziu o întâlnire cu Struve, căruia a încercat să-i impună o colaborare cu *Iskra*. Relatând discuţia într-o notă personală, îl acoperea cu injurii: „un «om politic» de cea mai pură speţă, un

om politic în sensul cel mai rău al cuvântului, un politician dublat de un tarabagiu, de un pehlivan înzestrat cu o mare doză de neruşinare. […] fără a rosti un singur cuvânt tăios, dar dând totuşi la iveală ce fire grosolană, negustorească de liberal de duzină se ascunde sub veşmântul elegant, civilizat al «criticului» de ultimă oră”[46]. Şi Ulianov se mai miră că Struve refuza să fie „pur şi simplu colaborator” la *Iskra*, după ce afirmase „pe un ton categoric că îi este psihologic imposibil să colaboreze la o revistă în care el e făcut «cu ou şi cu oţet» […], că doar nu ne închipuim că noi îl vom ocărî, iar el ne «va scrie articole politice»”[47]. Concluzia: „Cu acest gentleman n-o să facem nicio treabă”. Ulianov începea să practice o artă desăvârşită a provocării politice, de care avea să se folosească din plin împotriva celor care i se opuneau. În fine, se bucura că provocase această ruptură oficială şi definitivă cu marxiştii legali, curând stigmatizaţi ca „liberali”. Inaugura astfel „tactica salamului”: respingerea, bucată cu bucată, a tuturor celor care, în sânul opoziţiei contra ţarismului, îi erau concurenţi politici, în scopul de a deveni singurul şef al marxiştilor, consideraţi spuma acestei opoziţii.

În februarie 1901 a fost publicat al doilea număr din *Iskra*, iar în martie, primul număr din *Zaria*. Or, de câteva luni, din cauza rigidităţii lui, regimul ţarist era contestat din toate părţile. În iunie 1901, Nikolai Bogolepov, ministrul Educaţiei, reacţionase la o serie de mişcări ale studenţilor înrolând forţat în armată peste 200 dintre liderii lor. Ca reacţie, un student l-a asasinat în februarie. Apoi, o manifestaţie de 3.000 de studenţi, care purtau drapele roşii şi cântau *Marsilieza*, în faţa catedralei Kazanskaia din Sankt-Petersburg a fost violent reprimată de un escadron de cazaci, provocând moartea a 13 manifestanţi, făcând sute de răniţi şi peste 1.500 de arestări.

> Pentru mulţi dintre studenţi aceasta a fost prima lor confruntare şocantă cu puterea coercitivă a statului [comentează Orlando Figes]. Avea să se dovedească o experienţă care îi va radicaliza. Mii de studenţi s-au înscris în Partidul Socialist-Revoluţionar, a cărui organizaţie combatantă a preluat conducerea unei campanii de terorism în care curând şi-a pierdut viaţa D.S. Sipiaghin, ministrul de Interne. Alţii s-au înscris la social-democraţi. Dar adevărata casă a studenţilor democraţi a fost Uniunea Eliberării, fondată în 1903. Era creaţia lui Struve[48].

Aşadar, în acest moment crucial, partea contestatară a societăţii urbane s-a împărţit într-un curent revoluţionar violent şi terorist, condus de eserii care mergeau pe urmele organizaţiei Narodnaia Volea, un curent democratic ce aspira la evoluţia autocraţiei spre o monarhie constituţională şi o mişcare marxistă foarte divizată între exilaţi – „ortodocşi” de la *Iskra* şi Plehanov,

adepţi ai uvrierismului reformişti şi legalişti – şi activiştii de pe teren din Rusia.

Profitând de această agitaţie în creştere, Vladimir a hotărât să-şi mărească avantajul. În aprilie a publicat un articol despre „Partidul muncitoresc şi ţărănime” în care, uitând o clipă clasa muncitoare, se ocupa de masa populaţiei: „ţăranul semiiobag”, marcat de „mizeria neagră, incultura, lipsa de drepturi şi starea umilită a ţăranului fac ca toate rânduielile din patria noastră să poarte pecetea asiatismului”[49]. Acest asiatism care avea să devină o temă recurentă a discursului leninist era în contradicţie flagrantă cu ideea unei Rusii devenite capitaliste, susţinută din 1899. Dar, în virtutea oportunismului politic, Ulianov înţelegea în sfârşit că în Rusia nu va putea exista revoluţie fără ţărănime. El îi îndemna deci pe social-democraţi să susţină prin toate mijloacele luptele ţărăneşti şi propunea un cuvânt de ordine: „*introducerea luptei de clasă la sate*”[50]. Amintea totuşi că „numai proletariatul industrial este capabil să ducă o neşovăitoare luptă de masă împotriva absolutismului”. Anunţa, altfel spus, tactica pe care o va aplica în 1917 cu succes, folosind revoluţia ţărănească pentru a instala mai bine partidul la putere, o alianţă ambiguă.

Continuându-şi *blitzkrieg*-ul politic, Vladimir a trecut în mai 1901 la etapa următoare, publicând pe prima pagină din *Iskra* (şi anonim) articolul „Cu ce să începem?”: „Nu e vorba (ca la sfârşitul deceniului al 9-lea şi începutul ultimului deceniu al secolului trecut) de alegerea drumului, ci de paşii practici pe care trebuie să-i facem, pe un drum cunoscut, şi de felul cum trebuie să-i facem”[51]. Acest „drum” era plasat sub semnul unui război fără limite contra regimului ţarist, inclusiv prin teroarea care era pusă de acum pe ordinea de zi de eseri, a căror organizaţie de luptă avea să comită în doi ani peste 2.000 de asasinate împotriva susţinătorilor regimului. Cum am spus, Ulianov nu putea să se lase depăşit pe stânga şi să piardă iniţiativa: „Principial noi n-am renunţat şi nu putem renunţa niciodată la teroare. Aceasta este o operaţie militară care poate fi perfect utilă şi chiar necesară într-un anumit moment al bătăliei, într-o anumită situaţie a armatei şi în anumite condiţii”[52]. Cu condiţia ca teroarea să poată fi controlată prin intermediul unei „organizaţii revoluţionare centrale”. Şi conchidea că „revoluţionarilor le lipseşte un stat-major de conducători şi organizatori”.

Ulianov îşi îmbinase concepţia marxistă radicală asupra revoluţiei cu o conotaţie militaristă puternică, un amestec ciudat în care intrau Neceaev, amintirea fratelui său terorist Aleksandr şi *Instrucţiunile pentru o luare a armelor* de Auguste Blanqui[53]. Revoluţia trebuia să fie condusă după modelul unui război, regulat şi neregulat. Să judecăm: „Grosul forţelor noastre militare îl alcătuiesc voluntarii şi insurgenţii. Ca armată permanentă avem numai câteva detaşamente mici, şi nici acestea nu sunt mobilizate, nu sunt legate între ele, nu sunt învăţate să se alinieze în coloane militare în general, necum în coloane de asalt”[54].

El cerea deci ca „partidul nostru” să „conducă mişcarea nu numai cu numele, dar şi cu fapta, adică să fie totdeauna gata să sprijine orice protest şi orice izbucnire, să le folosească pentru sporirea şi întărirea forţelor militare capabile să dea o luptă decisivă”[55]. Astfel încolţea un alt germen al totalitarismului: asimilarea luptei politice cu un război total şi deci a violenţei verbale cu cea fizică, printr-un discurs metaforic care dezvolta analogia revoluţie/război şi partid revoluţionar/armată combatantă. Or, în 1917, în funcţie de capriciile circumstanţelor şi ale trecerii la fapte, acest discurs avea să dobândească un caracter performativ.

În acest stadiu, „Partidul” nu exista încă şi pentru Vladimir ziarul *Iskra* trebuia să îndeplinească acest rol: „La un asemenea grad de pregătire de luptă se poate ajunge numai printr-o activitate permanentă, desfăşurată de o armată regulată. Şi dacă ne vom uni forţele pentru a asigura apariţia ziarului nostru comun, o asemenea muncă va pregăti şi va scoate la iveală nu numai pe cei mai pricepuţi propagandişti, dar şi pe cei mai iscusiţi organizatori, pe cei mai talentaţi conducători politici de partid, capabili să dea, la momentul potrivit, lozinca luptei decisive şi să conducă această luptă”[56].

După cum s-a înţeles, autorul încă anonim al acestui articol candida la postul de comandant suprem – cu atât mai mult cu cât avea o idee foarte precisă despre ziarul care „nu se mărgineşte la răspândirea ideilor, la educarea politică şi la câştigarea de aliaţi politici. Ziarul nu este numai un propagandist colectiv şi un agitator colectiv, ci şi un organizator colectiv”. Şi preciza că: „cel mai precis criteriu al temeiniciei cu care e organizat la noi acest sector primordial extrem de necesar al activităţii noastre de luptă este: cât de des şi cât de regulat apare (şi cât de mult e răspândit) ziarul”[57].

Cu prilejul unei întâlniri în vederea organizării unui „congres de unificare” a marxiştilor ruşi în exil, care trebuia să se ţină la Zürich între 3 şi 5 octombrie, articolul lui Ulianov a provocat mare agitaţie. Desemnat ca delegat de *Iskra* şi Social-Democratul, acesta a atacat de îndată, pe 4 octombrie, *Rabocie Dielo* şi *Raboceaia Mîsli* şi pe redactorul său şef Martînov, calificaţi drept „bernsteinieni”; bântuit de spectrul lui 1793, el a prezentat întrunirea ca pe „o ciocnire între Munte [*Iskra*] şi Girondă”[58]. A încercat, fără succes, să creeze o sciziune în sânul USDRE, căreia i-a trimis un ultimatum, cerându-i să facă „imposibile orice abateri neprincipiale şi oportuniste de la marxismul revoluţionar”[59]. Apoi, pe 5 octombrie, a părăsit conferinţa după ce a citit o declaraţie de ruptură, inaugurând o tactică pe care bolşevicii aveau s-o folosească în repetate rânduri şi al cărei principiu era simplu: încearcă să preiei controlul asupra organizaţiei în care pătrunzi după ce, în secret, ai infiltrat-o; în caz de nereuşită, provoacă o sciziune şi ia cu tine o parte din forţele adverse; iar în cazul unui nou eşec, pleacă trântind uşa cât mai zgomotos posibil şi acuzându-i pe ceilalţi de cele mai mari infamii.

În continuare, pentru a contracara USDRE, Ulianov a creat, în acord cu Plehanov, o Ligă a Social-Democraţiei Revoluţionare Ruse în Străinătate (LSDRRS), care a reunit forţele ziarului *Iskra* şi ale Social-Democratului; numele amintea în mod voit de Liga Comuniştilor creată de Marx şi Engels, care, în 1847, folosind deja metoda infiltrării, preluase controlul asupra Ligii Celor Drepţi, condusă de muncitorul Wilhelm Weitling. Apoi, în decembrie 1901, *Iskra* a sărbătorit „a 25-a aniversare a activităţii revoluţionare a lui G.V. Plehanov”, în scopul de a servi „la întărirea marxismului revoluţionar, singurul care e în stare să conducă lupta mondială de eliberare a proletariatului şi să ţină piept asaltului dat de oportunismul veşnic vechi”[60]. Linguşeala nu excludea o megalomanie deja galopantă, tipică şi ea viitorilor lideri totalitari, „cultului personalităţii”. În acelaşi moment, într-o notă personală, Ulianov îşi regla conturile cu anarhismul, revenind la conflictele care îl opuseseră pe Marx lui Proudhon, apoi lui Bakunin[61]. După spectrul lui 1793, acel al Internaţionalei I îi bântuia imaginarul.

Or, acest semn de respect faţă de Plehanov nu era decât o şiretenie destinată să adoarmă vigilenţa bătrânului şef înainte de a-i da lovitura de

graţie. În iulie 1901, un prim conflict apăruse la *Iskra*, când Plehanov i-a reproşat lui Vladimir poziţia lui sectară faţă de liberali într-un articol despre zemstve[62], dar acesta nu a vrut să audă nimic. După ce rupsese definitiv *Iskra* şi Social-Democratul de orice legătură prietenească cu ceilalţi marxişti ruşi din străinătate, acum Lenin avea să ducă războiul chiar în sânul abia născutei LSDRRS. Astfel, în decembrie 1901, el a publicat un articol interminabil semnat de un anume „N. Lenin" şi consacrat „Problemei agrare şi «criticilor lui Marx»", în care, cu ajutorul statisticilor, îi lua apărarea lui Kautsky şi îi ataca violent pe narodnici, pe liberali şi pe alţi marxişti „bernsteinieni"[63].

Toate lecţiile politice dure primite de la Plehanov au fost asimilate astfel într-un ritm record de tânărul lup revoluţionar întors din Siberia, care începea să-şi arate colţii şi nu va întârzia să semene o dezordine formidabilă în stâna marxiştilor ruşi. De acum,Vladimir Ulianov va deveni, sub pseudonimul Lenin, propriul său erou. Îşi va imagina un destin sau, cum se zice în mod familiar, îşi va „face un film" căruia îi va fi concomitent erou, scenarist şi regizor, pentru care va alege actorii şi în care, evident, el va avea rolul principal. În această aventură imaginară, el va fi şeful unui partid care va prelua puterea şi va instaura socialismul. Era un mod original de a se reconstrui în viitorul luminos, în utopie.

8
Naşterea lui „Lenin”

Toate aceste mici certuri nu erau decât mici împunsături pe lângă adevărata bombă pe care o pregătea Vladimir în cel mai mare secret din toamna lui 1901 şi care avea să explodeze în martie 1902, odată cu publicarea la Stuttgart a broşurii sale *Ce-i de făcut? Problemele acute ale mişcării noastre*[1]. De o jumătate de secol, toată Rusia care gândea îşi punea această întrebare obsedantă, pe care Michel Niqueux o exprimă astfel: modelul Occidentului – Europa şi Statele Unite – trebuia oare imitat, ajuns din urmă, depăşit, regenerat sau respins[2]? Vladimir Ilici, care şi-a oficializat cu acest prilej pseudonimul Lenin – referire la marele fluviu siberian, Lena, în apropierea căruia fusese deportat –, răspundea întrebării propunând pur şi simplu o sinteză generală dublată de un manifest şfichiuitor. El dezvolta aici mai ales viziunea lui despre partid şi organizarea sa, dominată de acest strigăt al inimii: „Daţi-ne o organizaţie de revoluţionari şi vom răsturna Rusia!”[3]. Voia să demonstreze că doar *Iskra* şi liderul ei – în speţă, el însuşi – puteau să conducă legitim întreaga mişcare contestatară rusă. Pentru a ajunge la această concluzie, şi-a reluat tactica salamului, atacându-i unii după alţii pe toţi cei care nu se supuneau planurilor lui. A evocat astfel toate episoadele certurilor, înainte de a constata „opoziţia fundamentală dintre cele două curente din cadrul social-democraţiei ruse” şi „o dovadă evidentă că noi adeseori vorbim limbi diferite”[4].

El amintea mai întâi fondul conflictului, prezentând punctul de vedere al adversarilor săi, pentru care social-democraţia trebuia să favorizeze reforma socială şi democraţia parlamentară în dauna revoluţiei:

> [Bernstein] a negat posibilitatea de a fundamenta ştiinţific socialismul şi de a dovedi, din punctul de vedere al concepţiei materialiste a istoriei, necesitatea şi inevitabilitatea lui; a tăgăduit faptul

că mizeria creşte, că are loc un proces de proletarizare şi că contradicţiile capitaliste se ascut; a declarat inconsistentă însăşi noţiunea de „*scop final*” şi a respins fără nicio rezervă ideea dictaturii proletariatului; a negat opoziţia principială dintre liberalism şi socialism; a negat *teoria luptei de clasă*, care, pretindea el, ar fi inaplicabilă la o societate strict democratică, condusă în conformitate cu voinţa majorităţii etc.[5]

Stigmatizând „colaborarea claselor”, Lenin revendica monopolul ideologic, cel al singurei „teorii juste”, aceea despre care se presupunea că arată „sensul istoriei”. Încă un element fundamental al regimurilor totalitare viitoare era astfel pus în funcţiune.

În realitate, el relua întocmai *Manifestul* lui Marx, care afirma că, „pe planul teoriei, comuniştii au asupra restului proletariatului avantajul unei înţelegeri clare a condiţiilor, a evoluţiei şi a rezultatelor generale ale mişcării proletare”[6]. Şi se sprijinea pe Engels, care în 1875 lăudase „socialismul ştiinţific german – singurul socialism ştiinţific care a existat vreodată”, cu scopul de a critica mişcarea muncitorească engleză – pentru „indiferenţa ei faţă de orice teorie”, şi aceasta în ciuda puterii sindicatelor sale (*trade unions*) şi a partidului laburist –, dar şi socialiştii francezi, belgieni, spanioli şi italieni, stricaţi de anarhismul lui Proudhon şi al lui Bakunin. Acoperit de această înaltă autoritate, Lenin lansa două dintre marile sale principii: „Fără teorie revoluţionară nu poate să existe nici mişcare revoluţionară”[7] şi „rolul de luptător de avangardă îl poate îndeplini numai un partid călăuzit de o teorie înaintată”[8]. După care îi dă ca exemplu pe „Cernîşevski şi strălucita pleiadă de revoluţionari din deceniul al 8-lea al secolului trecut”. Pentru cel care se considera teoreticianul marxist rus cel mai ortodox, era un mod subliminal de a se autodesemna şef al mişcării. Era şi un mod de a-şi masca dorinţa de putere mistuitoare, precum şi faptul că era foarte departe de a se preocupa cu prioritate de soarta muncitorilor.

Pentru a întări această poziţie teoretică de avangardă, Lenin a început imediat o violentă polemică împotriva tuturor adepţilor „ploconirii în faţa spontaneităţii”, numindu-i laolaltă prin această expresie pe partizanii acţiunii sindicale şi pe cei ai acţiunii teroriste. Şi, dacă el consideră că revoluţia nu poate fi decât trăsătura specifică a clasei muncitoare, face totuşi distincţie cu grijă între muncitorii „mijlocii”, muncitorii „deosebit de înapoiaţi”[9] şi cei susceptibili de a deveni revoluţionari de profesie. Pe această linie, „conştiinţa clasei muncitoare nu poate fi o conştiinţă cu adevărat politică dacă muncitorii nu sunt deprinşi să […] reacţioneze tocmai

din punctul de vedere social-democrat, şi nu din vreun alt punct de vedere”[10].

El foloseşte de această dată cauţionarea lui Kautsky, care tocmai afirmase: „Conştiinţa socialistă modernă poate lua naştere numai pe baza unor cunoştinţe profunde ştiinţifice. […] Exponentul ştiinţei nu este proletariatul, ci *intelectualitatea burgheză* […]: căci şi socialismul modern s-a născut în mintea unora dintre membrii acestei pături, şi ei l-au transmis proletarilor celor mai ridicaţi din punct de vedere intelectual, care îl introduc apoi acolo unde condiţiile o permit, în lupta de clasă a proletariatului. Conştiinţa socialistă este, aşadar, ceva introdus din afară […] în lupta de clasă a proletariatului, iar nu ceva care se naşte în mod spontan din ea. […] Sarcina social-democraţiei este de a introduce în rândurile proletariatului (textual: a umple proletariatul) *conştiinţa* situaţiei sale şi conştiinţa sarcinilor sale”[11].

De parcă muncitorii lui Proudhon şi Weitling ar fi avut nevoie de intelectuali burghezi pentru a-şi înţelege propria situaţie! Dar Lenin se grăbea să precizeze că aceşti doi muncitori trebuiau mai întâi consideraţi nişte teoreticieni ai socialismului, despre care fiecare bun marxist ştia că se înşelaseră în ceea ce priveşte „misiunea”. O „misiune” ce arăta întreaga dimensiune teleologică a viziunii marxiştilor „ortodocşi” care, în opoziţie cu Bernstein, Millerand şi chiar Jaurès, erau într-o totală negare a evoluţiei societăţilor moderne sub efectul capitalismului şi al democraţiei parlamentare. Dar, datorită ei, Lenin avea rolul de erou la care aspira de când îl asasinase simbolic pe Plehanov.

Locul pe care îl atribuia el ştiinţei şi teoriei în procesul revoluţionar trimitea mai ales la curentul de gândire al Luminilor, care, de la Helvétius şi lucrarea lui *Despre spirit* (1758), pretindea că, graţie unei „educaţii” adecvate, filosofii puteau – şi deci trebuiau – să-i facă pe oameni virtuoşi şi să le asigure fericirea. Rousseau reluase acest refren înainte ca Robespierre şi Saint-Just să treacă la fapte şi să încerce regenerarea omenirii instaurând domnia Virtuţii şi a Terorii[12]. Această dimensiune demiurgică a intelectualului fusese radicalizată de aforismul celebru al lui Marx enunţat încă din 1845: „Filosofii s-au mulţumit să interpreteze lumea în diferite feluri; problema este totuşi de a o schimba”.

La Lenin, această dimensiune demiurgică trimitea la conflictul radical între abominabila „spontaneitate” şi „conştiinţă” – voinţa de a construi o

lume raţională, debarasată de credinţe religioase, tradiţii, creaţii artistice; pe scurt, de orice formă de spiritualitate şi liber-arbitru.

Odată ce aristocratul şi intelectualul burghez Ulianov se învestise singur ca purtător al teoriei revoluţionare, Lenin putea de-acum să-şi desfăşoare fără prea mari dificultăţi continuarea proiectului său politic. Şi, mai întâi, să-i stigmatizeze pe toţi cei care nu erau de acord cu el: „Dacă nici vorbă nu poate fi de o ideologie proprie elaborată de masele muncitoreşti înseşi în cursul mişcării lor, atunci problema se poate pune numai astfel: ideologie burgheză sau ideologie socialistă. În această privinţă nu există cale de mijloc”[13]. Din nou, acest maniheism ideologic guvernat de conflictul prieten/duşman total prefigura practica totalitară şi sloganul ei „cine nu e cu noi e împotriva noastră”, în opoziţie cu viziunea democratică liberală care admite compromisul între adversari. Lenin a folosit ca epigraf pentru *Ce-i de făcut?* un aforism de Ferdinand Lassalle, membru al Ligii Comuniştilor, apoi fondator în 1863 al Asociaţiei Generale a Muncitorilor Germani, baza viitorului SPD: „Partidul se întăreşte prin curăţirea rândurilor sale”[14]. Încă din 1903-1904, avea să pună în aplicare acest principiu al epurării în sânul PMSDR, înainte de a-l aplica Partidului Bolşevic, apoi întregii societăţi începând cu 7 noiembrie 1917.

După ce îi expulzase astfel din tabăra social-democrată pe reformişti şi pe terorişti, Lenin mai trebuia să se confrunte cu „oportuniştii” care continuau să se revendice de la o revoluţie proletară marxistă şi cu care trebuia întreruptă orice legătură: „Mişcarea noastră se găseşte într-adevăr în perioada copilăriei şi, ca să se maturizeze mai repede, ea trebuie tocmai să înveţe să fie intolerantă faţă de cei ce îi frânează creşterea prin ploconirea lor în faţa spontaneităţii”[15]. O intoleranţă care avea să se exprime prin fanatismul ideologic şi cultul conducătorului şi să devină una dintre caracteristicile importante ale leninismului şi totalitarismului pe cale de a se naşte.

Afirmarea preeminenţei intelectualilor asupra muncitorilor în mişcarea revoluţionară îi permitea lui Lenin legitimarea acestui statut de lider necontestat al Revoluţiei în Rusia, la care aspira cu pasiune. După ce revendicase monopolul teoriei juste, Lenin îl cerea pe cel al politicii juste: „*Noi* trebuie să ne asumăm sarcina de a organiza o asemenea luptă politică multilaterală sub conducerea partidului *nostru*, încât toate păturile

opoziţioniste să poată sprijini şi chiar să sprijine efectiv, în limita puterilor lor, această luptă şi acest partid”[16]. Tot atâtea pluraluri care, subliminal, puteau fi asimilate cu nişte „noi” de maiestate revoluţionară.

Prin lunga şi violenta polemică plină de dispreţ contra oportuniştilor Kricevski şi Martînov, *ideocratul* chema la „o organizaţie centralizată […] care să unească într-un singur asalt comun absolut toate manifestările de opoziţie politică, de protest şi de revoltă, o organizaţie alcătuită din revoluţionari de profesie şi conduşi de adevăraţi conducători politici ai întregului popor”[17]. Plagiindu-l pe Neceaev, el adăuga: „Trebuie să avem «oameni de-ai noştri», social-democraţi, pretutindeni, în toate păturile sociale”[18].

Odată ce obiectivele politice fuseseră astfel fixate, ajungea la mijloacele şi la punctul crucial care avea să dea leninismului întreaga sa orientare: organizarea. Conform obiceiului său, începea printr-o critică violentă a trecutului: „Păcatul nostru cel mai grav în ceea ce priveşte organizarea este că *din pricina metodelor noastre primitive de muncă am ştirbit prestigiul revoluţionarului în Rusia*”[19]. Pentru a-l remedia, el recomanda un nou model:

> Această organizaţie trebuie să fie alcătuită mai ales din oameni care să se ocupe cu activitatea revoluţionară ca revoluţionari de profesie; […] într-o ţară absolutistă, cu cât *vom restrânge* mai mult numărul membrilor unei asemenea organizaţii, astfel încât să participe la ea numai membrii care se ocupă cu activitatea revoluţionară ca revoluţionari de profesie şi care au dobândit o pregătire profesională în arta luptei împotriva poliţiei politice, cu atât mai greu va fi „de prins” o asemenea organizaţie[20].

Urmarea a arătat că, dimpotrivă, clandestinitatea şi secretul i-au permis Ohranei să infiltreze toate grupurile revoluţionare până la vârf, inclusiv pe acela al lui Lenin, astfel încât le manevra cum voia.

Organizaţia clandestină nu trebuia aşadar să fie formată decât din „revoluţionari de profesie” – sintagmă repetată de zeci de ori –, atât studenţi şi intelectuali, cât şi muncitori. Şi Lenin se întreba fals naiv dacă „atunci când este nevoie de conspiraţia cea mai strictă este posibilă o *organizaţie* de masă”. El preconiza deci o relaţie specifică între mişcările de protest ale muncitorilor – revendicări, greve, manifestaţii – şi organizaţia revoluţionară: „Un nucleu mic, strâns închegat, format din muncitorii cei mai de nădejde, cei mai cu experienţă şi cei mai călîţi, care să aibă oamenii săi de încredere în principalele regiuni şi să fie legat, după toate regulile celei mai stricte conspiraţii, cu organizaţia de revoluţionari”[21].

În acest scop, Lenin propunea: „Un agitator din rândul muncitorilor care este cât de cât talentat şi «dă speranţe» nu trebuie să lucreze în fabrică 11 ore pe zi. Noi trebuie să avem grijă ca el să fie întreţinut de partid, ca să poată să treacă la timp în ilegalitate”22. Datorită acestui nou model de organizare, „s-ar ivi posibilitatea şi ar exista întotdeauna prilejuri de a deplasa pe un agitator sau pe un organizator cât de cât capabil dintr-o parte a ţării într-alta. Începând cu o scurtă călătorie pentru treburi de partid pe socoteala partidului, oamenii s-ar obişnui să fie întreţinuţi complet de partid, să devină revoluţionari de profesie, să se formeze ca adevăraţi conducători politici”.

În realitate, Lenin relua ideea şi practica „permanentului”, pe atunci aproape inexistente în socialismul şi sindicalismul francez, dar foarte răspândite în social-democraţia germană. Or, dacă „permanentul” SPD şi al sindicatelor germane funcţiona bine înainte de 1914 în cadrul monarhiei parlamentare a celui de-al II-lea Reich, în schimb, „permanentul” leninist avea să fie pus sub ordinele absolute ale unei organizaţii secrete care, odată ajunsă la putere, îl va face imediat să piardă orice contact cu baza muncitorească. Ceea ce avea să se întâmple încă din anii 1918-1920 în Rusia bolşevică.

Esenţialul era să se asigure conformarea militantului faţă de „linia Partidului” şi fidelitatea lui faţă de acesta: „Când va exista o astfel de organizaţie […], nu vom avea de ce să ne temem că mişcarea va fi abătută din drumul ei de numeroasele elemente «din afară» care au fost atrase spre ea […]. Într-un cuvânt, specializarea presupune în mod necesar centralizarea şi, la rândul ei, o cere neapărat”23. Decretând că „elementele din afară”, adică societatea în diversitatea ei socială şi de opinie, nu trebuiau să exercite nicio influenţă asupra „partidului”, el înălţa încă un pilon al totalitarismului, prin care acesta din urmă îşi impune dominaţia totală atât asupra statului, cât şi asupra indivizilor.

Un „afară” care trebuia combătut fără milă:

> Când va exista o asemenea organizaţie, credinţa în forţa partidului se va întări cu atât mai mult şi se va răspândi cu atât mai larg, cu cât această organizaţie va fi mai conspirativă – şi se ştie doar că într-un război principalul este nu numai să insufli armatei proprii încredere în forţele sale, ci să faci ca şi inamicul şi toate elementele neutre să vadă cât sunt de puternice aceste forţe: o neutralitate binevoitoare poate uneori să hotărască soarta luptei24.

În martie 1922 vom vedea cum Lenin se va baza pe o mare foamete pentru a-i aduce pe ţărani la o „neutralitate binevoitoare” faţă de regimul

lui[25].

Mijlocul de acţiune principal trebuia să fie „un ziar politic pe întreaga Rusie”, subînţelegându-se *Iskra*, al cărei proiect Lenin îl compara cu „firul principal” întins de zidari pentru construirea unei „construcţii uriaşe şi nemaivăzute” şi care „să închege o linie desăvârşită şi atotcuprinzătoare”. Şi Lenin adăuga, la fel de dispreţuitor ca totdeauna: „N-au decât să strige că, întinzând firul, noi am vrea să comandăm”[26]. Apărea astfel pentru prima oară această noţiune de „linie”, faimoasa „linie a Partidului”, care va fi alfa şi omega funcţionării tuturor partidelor comuniste, ai căror militanţi vor trebui să înveţe cu toţii să repereze la timp „schimbările”, cu riscul de a fi acuzaţi altfel de deviaţionism şi, în URSS, de a sfârşi în Gulag sau asasinaţi cu un glonţ în cap. Comentând *Ce-i de făcut?* 30 de ani mai târziu, Lidia Dan, soţia unuia dintre liderii menşevici, a declarat: „Niciunuia dintre noi nu-i trecea prin minte că ar putea să existe un partid care să-şi aresteze propriii membri. Ne gândeam sau eram siguri că, dacă un partid ar fi cu adevărat centralizat, fiecare membru s-ar supune în mod firesc instrucţiunilor sau directivelor”[27].

O astfel de concepţie, deja expusă parţial în „Cu ce să începem?”, a provocat cu siguranţă reacţii, în special cu privire la problema democraţiei în sânul partidului. Lenin i-a dat mai întâi un răspuns de o rea-credinţă desăvârşită:

> Concentrarea tuturor funcţiilor conspirative în mâinile unui număr restrâns de revoluţionari de profesie nu înseamnă nicidecum că aceştia din urmă „vor gândi pentru toţi», că mulţimea nu va lua parte activă la *mişcare*. Dimpotrivă, din rândurile mulţimii se va ridica un număr tot mai mare de revoluţionari de *profesie* […]. Centralizarea funcţiilor conspirative ale *organizaţiei* nu înseamnă nicidecum centralizarea tuturor funcţiilor *mişcării*. Participarea activă a masei celei mai largi la publicistica ilegală nu va slăbi, ci *se va întări* de zece ori mai mult ca urmare a faptului că „zece” revoluţionari de profesie vor centraliza funcţiile conspirative ale acestei munci[28].

Dar cum să-ţi imaginezi că centralizarea organizaţiei nu va duce în mod ineluctabil la dictatura gândirii?

Conştient de cazuistica răspunsului său, Lenin a schimbat foarte repede registrul şi i-a apostrofat pe cei care-l contraziceau şi-l acuzau că păşeşte pe urmele organizaţiei Narodnaia Volea şi ale lui Neceaev. Deşi refuza să fie asimilat cu *narodvolţii*, îi felicita totuşi pentru „admirabila organizaţie […] care ar trebui să ne servească nouă tuturor drept model” şi afirma că „*niciun* curent revoluţionar, dacă se gândeşte într-adevăr la o luptă serioasă, nu se poate lipsi de o asemenea organizaţie”[29]. El conchidea: „Obiecţiile

împotriva planului de organizaţie expus aici, obiecţii privitoare la nedemocratismul şi la caracterul complotist al acesteia, sunt cu desăvârşire neîntemeiate”[30]. Cât despre numeroasele critici din partea publicaţiei *Rabocie Dielo*, care denunţa în ideea unui ziar social-democrat unic pentru toată Rusia – *Iskra* – „legiuitorul autocrat şi incontrolabil al întregii lupte revoluţionare practice” şi un partid „*complet* subordonat unei redacţii autonome”, Lenin pretindea să „nu răspundă decât prin dispreţ”[31].

Un dispreţ simbolizat prin potopul de insulte pe care le adresa adversarilor săi socialişti – „naivi”, „puerili”, „care miros a stătut”, „care nu au înţeles”, „care nu şi-au dat osteneala să gândească”, „care nu înţeleg absolut nimic” – şi defectelor lor – „donchihotism”, „absurditate”, „meschinărie”, „ridicol”, „monstruos”, „puerilitate” –, fără a uita injuriile mai politice: „oportunist”, „burghez”, „reacţionar”, „contrarevoluţionar”. În această privinţă, *Ce-i de făcut?* este probabil textul fondator al stilului totalitar, după cum aminteşte Orlando Figes:

> Stilul strident al scrisului lui Lenin, imitat de toţi marii dictatori şi revoluţionari ai secolului XX, s-a conturat prima dată în *Ce-i de făcut?* Avea un ritm lătrat, milităros, o violenţă şi o hotărâre frenetice, cu o cadenţă cumulativă de acţiuni sau de ofense, iar opozanţii erau comasaţi la grămadă cu ajutorul sinecdocei („Domnii Bernstein, Martînov etc.”)[32].

Deloc surprinzător, Lenin ataca furios „principiul democratic larg al organizaţiei de partid”, preamărit de USDRE. El respingea principiul publicităţii dezbaterilor şi deciziilor, precum şi al alegerii în diverse funcţii, sub pretextul că, dacă aşa ceva era posibil şi necesar într-o ţară democratică, în schimb, într-un regim autocratic era „inexecutabil”: „În realitate nicio organizaţie revoluţionară n-a practicat vreodată democratismul larg, şi nici nu-l poate practica, oricât ar dori-o”[33]. Dar şi acest „larg” era prea mult:

> Unicul principiu organizatoric serios pentru militanţii mişcării noastre trebuie să fie: conspiraţia cea mai riguroasă, selecţionarea cea mai riguroasă a membrilor, pregătirea de revoluţionari de profesie. Dacă există aceste calităţi, este asigurat şi ceva mai de preţ decât „democratismul”, şi anume: o deplină încredere tovărăşească între revoluţionari. Iar acest ceva mai de preţ ne este absolut necesar, pentru că la noi în Rusia nici vorbă nu poate fi de înlocuirea lui printr-un control democratic general. Şi ar fi o mare greşeală dacă s-ar crede că faptul că nu este posibil un control cu adevărat „democratic” ar face ca membrii organizaţiei revoluţionare să fie de necontrolat: ei n-au timp să se gândească la forme de democratism-jucărie (democratism înăuntrul unui nucleu strâns închegat, alcătuit din tovarăşi care au deplină încredere unii în alţii), dar ei simt foarte acut răspunderea pe care o poartă şi ştiu din experienţă că o organizaţie de adevăraţi revoluţionari nu se va da în lături de la niciun mijloc pentru a se debarasa de un membru netrebnic. Şi apoi mai există la noi şi o opinie publică destul de dezvoltată a mediului revoluţionar rus (şi a celui internaţional), care are în urma ei o istorie întreagă şi care pedepseşte cu asprime necruţătoare orice abatere de la îndatoririle tovărăşeşti[34].

Un pasaj bogat în informaţii. În materie de democraţie, „deplina încredere frăţească între revoluţionari” arătase deja, în timpul Revoluţiei Franceze, că ducea la un masacru general între „fraţi”[35]. Nu e nimic uimitor în asta, căci, dacă formula instaurată de a II-a Republică în februarie 1848 era „Libertate, Egalitate, Fraternitate”, Comuna din Paris o impusese în 1793 sub o primă formă mai radicală: „Republica una şi indivizibilă. Libertate, Egalitate, Fraternitate sau moarte!”.

Cât despre membrii organizaţiei care ar deveni incontrolabili din cauza democratismului, Lenin propunea exact contrariul; evocând „reţeaua de agenţi” care ar trebui să difuzeze ziarul, el exclama cu o ironie forţată:

> Vai, vai! Iar mi-a scăpat îngrozitorul cuvânt „agent”, care zgârie atât de neplăcut urechea democrată a Martînovilor! […] Mie îmi place acest cuvânt, pentru că indică clar şi precis cauza comună căreia toţi agenţii îi subordonează gândurile şi acţiunile lor. […] Or, noi avem nevoie de o organizaţie militară de agenţii[36].

În 1920, Lenin avea să definească acest mod de funcţionare numit „centralizare democratică”: „O disciplină de fier vecină cu disciplina militară”[37]. Discursul metaforic devenise deja performativ.

Rămân în acest fragment două cuvinte aparent anodine, dar care vor fi elemente esenţiale ale dispozitivului leninist, apoi ale partidului totalitar: „încrederea” şi „nucleul”. Astfel, încă din 1902-1904, Lenin îşi va recruta cu răbdare acoliţii dintre cei care manifestau faţă de el un devotament total şi în care avea încredere. În timp ce neîncrederea, resort al paranoiei, alimenta deja pe vremea lui Robespierre categoria „suspectului”, curând stigmatizat ca duşman total ce trebuie exterminat. O paranoia care, pe timpul lui Lenin, va provoca excluderea din partid a sute de mii de membri şi care, sub Stalin, Mao, Pol Pot sau Castro, va lua proporţii cu adevărat delirante şi va duce la căutarea de duşmani chiar în sânul conducerii partidului. Cât despre „nucleu”, el s-a aflat după 1917 la baza strategiei bolşevice de controlare a sovietelor în Rusia, apoi de dezbinare şi de cucerire a partidelor socialiste şi a sindicatelor din întreaga lume, strategie ce a dus la faimoasa „infiltrare” recomandată de Lenin; în 1920, acesta chema la crearea, în toate sindicatele şi organizaţiile muncitoreşti[38], de „nuclee comuniste” care, folosind un dublu limbaj, trebuiau să preia controlul asupra lor.

În fine, mergând pe urmele lui Neceaev, Lenin anunţa clar lichidarea politică, apoi fizică a „membrului nedemn”. Noţiune foarte vagă: agent al

Ohranei? Deviaţionist de la „linie”? Militant refractar la disciplina impusă? Era stabilit astfel principiul legitimării omorului cu justificare politico-ideologică. Deja prezent în societăţile secrete revoluţionare ale secolului al XIX-lea[39], el va deveni o caracteristică a bolşevismului la putere, apoi a partidului-stat totalitar, când acest concept de „membru nedemn” se va extinde de la partid la ansamblul societăţii.

Înscriindu-se pe linia lui Neceaev, Bakunin şi Blanqui, Lenin explica scopul suprem: „pregătirea, fixarea datei şi înfăptuirea *insurecţiei armate a întregului popor*” şi „toată lumea este, cred, de acord că trebuie să ne gândim la ea şi să ne pregătim în vederea ei”[40]. El îşi dezvăluia gândurile cele mai ascunse: „Această armată sistematic organizată […], în realitate, se îndeletniceşte exclusiv cu o agitaţie politică multilaterală şi atotcuprinzătoare, adică tocmai o activitate care *apropie şi contopeşte într-un singur tot* forţa distructivă spontană a mulţimii şi forţa distructivă conştientă a organizaţiei de revoluţionari”[41]. Ai crede că citeşti *Catehismul* lui Neceaev: „Misiunea noastră este distrugerea teribilă, totală, generală şi nemiloasă”[42].

Totuşi, în faţa revoluţionarilor se ridica un obstacol pentru care Lenin a făcut o adevărată obsesie, Ohrana, cu care se imagina purtând o luptă neobişnuită şi fără milă: „Lupta împotriva poliţiei *politice* cere însuşiri speciale, cere revoluţionari *de profesie*”[43]. El critica revoluţionarul „molatic […], semănând mai mult cu un secretar de trade-union decât cu un tribun al poporului, incapabil să formuleze un plan amplu îndrăzneţ, care să insufle şi adversarilor respect, lipsit de experienţă şi de iscusinţă în profesiunea sa – lupta împotriva poliţiei politice”[44].

Şi conchidea:

> Când vom avea detaşamente de muncitori revoluţionari (şi, se-nţelege, revoluţionari de „toate armele”), pregătiţi în mod special şi trecuţi printr-o şcoală îndelungată, atunci nicio poliţie politică din lume nu va putea să ţină piept acestor detaşamente, pentru că aceste detaşamente de oameni animaţi de un devotament neprecupeţit faţă de revoluţie se vor bucura de încrederea, de asemenea neprecupeţită, a celor mai largi mase muncitoreşti[45].

Dar, în treacăt, face câteva mărturii despre psihologia lui profundă: „a smulge recunoaşterea generală” – îţi vine să crezi că aceasta nu ar veni spontan; „a se bucura” – cuvântul e tare – de „încrederea neprecupeţită a maselor”, care duce la o putere nelimitată a revoluţionarilor; a avea la dispoziţie „oameni animaţi de un devotament neprecupeţit” – *perinde ac*

cadaver, ar zice iezuiţii! Suntem mai aproape de *hybris* decât de raţionalitatea marxistă afişată.

Astfel, în spatele discursului explicit şi în aparenţă raţional al revoluţionarului se iţea discursul implicit al unui om care încerca să-şi impună supremaţia personală. Chiar dacă, din prudenţă, el nu preciza niciodată cine avea să conducă „partidul de tip nou", e clar că îşi dorea pentru sine conducerea lui. În spatele acestei voinţe de putere abia mascate se descoperea partea cea mai secretă a discursului, diseminată în *Ce-i de făcut?*, aceea a eroului romantic al cărui narcisism alimenta un demers megaloman: „Tocmai acum revoluţionarul rus, călăuzindu-se după o teorie cu adevărat revoluţionară, sprijinindu-se pe o clasă cu adevărat revoluţionară şi care se deşteaptă spontan, poate, în sfârşit – în sfârşit! – să se ridice în toată mărimea sa şi să-şi desfăşoare toate forţele sale de uriaş"[46]. Simţim în acest „în sfârşit" toată frustrarea şi nerăbdarea – nerăbdare care va fi una dintre caracteristicile sale odată ce va ajunge la putere – acestui tânăr care visa un destin de „uriaş" rus menit să bulverseze istoria umanităţii.

> Istoria a pus acum în faţa noastră o sarcină imediată, care este *cea mai revoluţionară* dintre toate sarcinile *imediate* ale proletariatului din oricare altă ţară. Îndeplinirea acestei sarcini, doborârea celui mai puternic bastion al reacţiunii nu numai europene, dar […] şi asiatice, ar face din proletariatul rus avangarda proletariatului revoluţionar internaţional. Şi suntem îndreptăţiţi să credem că vom dobândi acest titlu de onoare, pe care l-au meritat încă înaintaşii noştri, revoluţionarii din deceniul al 8-lea[47].

Lenin evoca exaltat *Iskra*, ce „ar deveni o părticică a unor foale uriaşe care ar preface fiecare scânteie a luptei de clasă şi a revoltei poporului într-un incendiu general". Şi, invocându-i pe Jeliabov şi Bebel, concluziona cu emfază: „Iată la ce trebuie să visăm!"[48].

El justifica acest apel la visare citându-l îndelung pe Dmitri Pisarev, figură tipică de publicist nihilist al anilor 1860 şi prieten al lui Cernîşevski. Citare premonitorie:

> Dacă omul ar fi cu totul lipsit de capacitatea de a visa în felul acesta, dacă el n-ar putea din când în când s-o ia înainte şi să contempleze în închipuirea sa imaginea închegată şi desăvârşită a operei care abia începe să se înfiripe sub mâinile sale, nu-mi pot nicicum închipui ce mobil l-ar putea determina să întreprindă şi să ducă la capăt lucrări vaste şi istovitoare pe tărâmul artei, al ştiinţei şi al vieţii practice… Discordanţa dintre vis şi realitate nu pricinuieşte niciun rău dacă cel care visează crede serios în visul său, dacă, contemplând cu atenţie viaţa, compară constatările sale cu creaţiile închipuirii sale şi în general munceşte conştiincios la realizarea fanteziei sale. Când între vis şi viaţă există un oarecare punct de contact, totul e în ordine[49].

Or, revoluţia leninistă a arătat că, atunci când utopia politică intră în contact cu viaţa, o zdrobeşte şi duce la o imensă tragedie colectivă. Absolutismul e cu atât mai periculos când se ascunde sub masca bunătăţii!

Asemenea unui şef de trupă de cercetaşi, Lenin revendica primatul pentru grupul lui: „Trebuie să şi acţionăm în aşa fel încât toate celelalte detaşamente să vadă şi să fie nevoite să recunoască că noi mergem în frunte". Şi, partizan al unei conduite cu risc, evoca „detaşamentul «de avangardă»" care nu trebuie să se teamă de „un «plan» îndrăzneţ, un plan care să silească şi pe cei care au alte vederi să-l recunoască în mod unanim"[50]. Profetul se descria în mijlocul câtorva dintre tovarăşii lui: „Noi înaintăm în grup compact pe un drum abrupt şi anevoios, ţinându-ne strâns de mână. Suntem înconjuraţi din toate părţile de duşmani şi mai totdeauna suntem nevoiţi să păşim sub focul lor"[51]. Ceea ce nu era lipsit de umor, ştiind că el nu făcuse serviciul militar şi nu participase la nicio luptă armată.

În fine, Lenin expunea viziunea „sa" asupra politicii:

> Întreaga viaţă politică este un lanţ nesfârşit, format dintr-un nesfârşit şir de verigi. Toată iscusinţa omului politic constă tocmai în a găsi şi în a se prinde cu toată puterea de veriga care este cel mai greu să-i fie smulsă din mâini, care este cea mai importantă în momentul dat şi care garantează în cea mai mare măsură posesorului ei posesiunea întregului lanţ.

Şi, pentru a-şi masca mai bine voinţa de a deţine întreaga putere, el provoca: „Tovarăşe Kricevski şi tovarăşe Martînov! Vă atrag atenţia asupra acestei manifestări scandaloase de «autocratism», de «autoritarism incontrolabil», de «reglementare de sus» etc. Auzi: vrea *să posede* întregul lanţ!"[52]. O ironie scrâşnită, dar şi de această dată premonitorie. Impunând propriul tip de organizare şi *Iskra* ca bază de construcţie a partidului, Lenin voia să apuce veriga care să-i asigure monopolul asupra „lanţului" revoluţionar: ideologie, organizare şi acţiune.

Fără îndoială, ceea ce era cel mai important era bine ascuns în mijlocul nenumăratelor consideraţii: „nu este social-democrat acela care în practică uită că «comuniştii sprijină orice mişcare revoluţionară»"[53]. Cu certitudine, ghilimelele erau menite să atenueze forţa explozivă a afirmaţiei, dar cuvântul era acolo: comunist! Pentru prima oară, Lenin opunea „social-democrat" şi „comunist" şi se recunoştea ca atare. Cu ajutorul circumstanţelor, el avea să redea acestui cuvânt şi acestei idei o încărcătură radicală şi emblematică, ce va zgudui întreaga lume timp de un secol.

Or, la începutul secolului XX şi după atacul dat de Bernstein împotriva marxiştilor ortodocşi, ideea comunistă era abandonată sau marginală, mai ales vehiculată de câteva grupuscule anarhiste. Încă din 1895, sociologul francez Emile Durkheim, mare prieten cu Jean Jaurès, identificase cu claritate în comunism şi socialism două filosofii politice distincte: una, filosofie a repartiţiei, se baza pe atribuirea egalitară a bogăţiilor; cealaltă, filosofie a producţiei, căuta ameliorarea constantă a proceselor care aduc o ridicare generală a nivelului de trai, în special a celui al claselor populare. Una trimitea la respingerea îmbogăţirii personale de la Platon sau de la Părinţii Bisericii – o îmbogăţire ducând la coruperea societăţii – până la Rousseau, la „Sfânta Egalitate" a lui Gracchus Babeuf, apoi la *Manifestul* lui Marx, care îndemna la suprimarea proprietăţii private. Cealaltă sublinia necesitatea de a restabili echilibrul şi solidaritatea unei societăţi moderne bulversate de revoluţia industrială, care prilejuise apariţia unei uriaşe lumi muncitoare cu condiţii de trai precare[54]. Folosirea de către Lenin a termenului „comunist" avea deci o semnificaţie simbolică esenţială, care sublinia radicalitatea inedită a demersului său. Ea avea să reapară în anii 1917-1918, când Lenin va duce o luptă dură cu tovarăşii lui pentru a modifica numele partidului din „social-democrat" în „comunist" şi pentru a impune această denumire tuturor grupurilor care doreau, începând din 1920, să se alăture Internaţionalei a III-a[55]. El reafirma astfel, cu multă forţă, o concepţie ideologică asupra politicii. În timp ce în Europa Occidentală mişcarea socialistă se îndepărta de o asemenea concepţie pentru a se îndrepta spre o integrare în sistemul democratic, Lenin viza distrugerea societăţii capitaliste şi burgheze. Considera această ideologie o teorie ştiinţifică, ceea ce, pentru el, legitima dimensiunea ei mesianică.

Această metamorfoză era însoţită de o puternică militarizare a gândirii lui. Nu am mai termina dacă am începe să evidenţiem, încă din 1902, nenumăratele expresii de tip militar pe care le utiliza Lenin pentru a vorbi despre lupta lui contra regimului ţarist şi a celorlalte grupuri marxiste ruseşti şi internaţionale. „Război", „asalt", „front", „avangardă", „detaşamente", „stat-major", „mobilizarea unei trupe permanente", „armată capabilă să ducă o luptă decisivă", „operaţiune militară a unei trupe mobilizate", „a porni în campanie împotriva inamicului", „asedierea după toate regulile a fortăreţei inamice" sunt tot atâtea expresii care arată că nu a trebuit să vină războiul din 1914 pentru ca discursul leninist să fie dominat

de o viziune belicoasă. Însăşi gândirea lui era contaminată de această viziune, atât în ceea ce priveşte acţiunea – obiectivul suprem era „insurecţia armată a poporului” –, cât şi în ceea ce priveşte organizarea, bazată pe „o disciplină aproape militară”.

Dar specificitatea fundamentală a partidului de tip leninist ţinea de divergenţa lui cu Marx asupra unei chestiuni decisive. Într-adevăr, *Manifestul* din 1848 preciza: „Comuniştii nu formează un partid distinct opus celorlalte partide muncitoreşti. Ei nu au interese care să se deosebească de interesele întregului proletariat. Ei nu stabilesc principii speciale în acord cu care ar dori să modeleze mişcarea proletară”[56]. Ediţia engleză din 1888 preciza chiar că „speciale” semnifica „ţinând de un spirit sectar”. Or, partidul, după Lenin, nu mai era un partid muncitoresc, ci o organizaţie devotată unui ideolog care dorea să pună mâna pe putere în numele „proletariatului”. Acesta era un nou factor istoric, la care Marx nu se gândise în mod deosebit ca la un real motor al istoriei.

Constituirea unui astfel de partid nu răspundea nici unei logici naţionaliste în Europa începutului de secol XX, dominată încă de imperii ale căror naţionalităţi încercau să se emancipeze, nici unei logici de clasă ca aceea care guverna ascensiunea spectaculoasă a majorităţii partidelor europene. Partidul leninist grefa o ideologie radicală pe un mod de organizare destinat acţiunii subversive şi plasat sub autoritatea unui lider carismatic. Hannah Arendt a subliniat pe bună dreptate că, în pofida numelui lor de „partid”, una dintre caracteristicile Partidului Bolşevic şi ale Partidului Naţional-Socialist a fost tocmai aceea de a-şi fi abandonat formaţia de clasă reprezentând interesele unei categorii sociale – şi deci cu vocaţie reprezentativă şi guvernamentală –, pentru a se transforma în mişcări formate majoritar din dezrădăcinaţi şi declasaţi cu origini sociale foarte diferite – ceea ce ea numeşte „drojdia societăţii”[57] –, pentru a nu se ocupa decât de cucerirea puterii înainte de a-şi pune în practică ideologia radicală. Şi, într-adevăr, pe când marile social-democraţii dinainte de 1914 prezentau un caracter muncitoresc foarte marcat – în special în Germania, în Anglia şi în Belgia –, Partidul Bolşevic avea să numere până în 1917 puţini muncitori, dar mulţi intelectuali declasaţi şi aventurieri care nu ezitau să acţioneze împreună cu bandiţi la drumul mare, şantajişti sau escroci. Dacă Marx fondase deja dimensiunile antidemocratică, antiliberală şi

anticapitalistă ale mişcării comuniste moderne, Lenin i-a adăugat în 1902 o notă specifică şi decisivă, „partidul revoluţionarilor de profesie”, care avea să ducă la trecerea la acţiune.

Format din ideologi şi din muncitori cuceriţi de ideologia lor, organizat după modelul militar al unei armate politice, acest partid ar produce de acum înainte clasa revoluţionară – partidul este asimilat proletariatului –, deci lupta de clasă şi mai ales istoria. Substituind partidul clasei, Lenin modifica profund gândirea marxistă. În dimensiunea ei mesianică şi scientistă care ridica violenţa la rang de mijloc necesar şi legitim, aceasta conţinea deja germenii totalitarismului. Însă Lenin a asigurat trecerea gândirii la inventarea unei organizaţii protototalitare, un fel de microcontrasocietate în care a fost experimentat un mod de dominare totală ce prefigura tipul de societate la care visa Lenin şi totodată mijloacele de acţiune pe care era gata să le folosească pentru a ajunge la ea. În spatele acestui partid înălţat la demnitatea de demiurg al istoriei, se profila formidabila voinţă de putere a şefului său.

9
Bolşevic

Vladimir pregătise în cel mai mare secret publicarea cărţii sale *Ce-i de făcut?*. Nici măcar Martov nu era la curent. Este clar ce surpriză au avut marxiştii ruşi, începând cu Plehanov şi prietenii lui, în faţa cărora Lenin se prezenta ca un candidat la conducerea întregii mişcări revoluţionare. Într-adevăr, Lenin îi ceruse lui Plehanov să redacteze un proiect de program pentru PMSDR, dar nu era decât o cursă pentru a-l putea ataca mai bine. De-a lungul întregului prim semestru al anului 1902, lupta de hărţuire s-a dezlănţuit în jurul proiectului livrat de bătrânul lider, care era totuşi de o perfectă ortodoxie marxistă. Luând exemplu de la Marx, care în 1875 criticase brutal, punct cu punct, programul congresului de la Gotha al socialiştilor germani[1], Lenin nu înceta să-i caute nod în papură şi purica proiectul maestrului cum corectează un învăţător temele. Insistând într-un sens tot mai radical, îi reproşa că nu indicase suficient cauza crizelor capitalismului – „absenţa unui plan” – sau că fusese prea vag când a vorbit despre suprimarea relaţiilor de producţie capitaliste în loc de „înlocuirea producţiei de mărfuri cu producţia socialistă”[2]. O critică premonitorie: pe cât rămânea de prudent Plehanov în privinţa a ceea ce va urma capitalismului, pe atât era Lenin de peremptoriu, „producţia socialistă” prefigurând trei dintre primele sale decizii odată ajuns la putere: suprimarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, dirijarea economiei printr-o planificare generalizată şi centralizată şi suprimarea liberei circulaţii a mărfurilor, care aveau să ducă la o ruinare foarte rapidă.

Apoi a elaborat propriul său proiect de program, în care, cu ajutorul dialecticii, opera o mare distanţare politică. Pe de o parte, propunea ca

„sarcină politică imediată răsturnarea absolutismului ţarist şi înlocuirea lui printr-o *republică* bazată pe o constituţie democratică” elaborată de o „Adunare constituantă aleasă în mod liber de întregul popor”. O constituţie care să garanteze sufragiul universal, egal şi direct, cu scrutin secret, „inviolabilitatea persoanei şi a domiciliului cetăţenilor”, „libertatea neîngrădită a conştiinţei, a cuvântului, a presei, a întrunirilor, a grevelor şi asociaţiilor”, „deplina egalitate în drepturi a tuturor cetăţenilor, indiferent de sex, religie şi rasă”, „recunoaşterea dreptului la autodeterminare tuturor naţiunilor statului”[3]. Era o reluare actualizată a Declaraţiei Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului din 1789, pe care avea să o „uite” imediat după 7 noiembrie 1917.

Simultan, Lenin amintea că „pentru eliberarea efectivă a clasei muncitoare este nevoie de o revoluţie socială […], adică de desfiinţarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, de trecerea lor în proprietate socială şi de înlocuirea producţiei capitaliste de mărfuri prin organizarea socialistă a producţiei”. Şi conchidea:

> Pentru a înfăptui această revoluţie socială, proletariatul trebuie să cucerească puterea politică, care îl va face stăpân pe situaţie şi-i va permite să mătură toate piedicile pe care le întâmpină în calea spre măreţul său scop. În acest sens, dictatura proletariatului constituie condiţia politică necesară a revoluţiei sociale[4].

Expresia „dictatura proletariatului” a devenit strigătul de luptă al lui Lenin şi al partizanilor lui – în aşa măsură încât abia în 1976 Partidul Comunist Francez a abandonat principiul său! Ea apăruse iniţial la Blanqui şi fusese reluată de Marx în 1850, în *Luptele de clasă în Franţa*[5], lucrare în care analiza revoluţia din 1848[6]. Marx opunea atunci „dictatura burgheziei” „dictaturii proletariatului”, privilegiind logica şi perspectiva escaladării către extreme, a unui antagonism de clasă care conduce la război civil. Apoi, expresia a dispărut din scrierile lui, până când a readus-o la modă în 1875: „Între societatea capitalistă şi cea comunistă se află perioada transformării revoluţionare a celei dintâi în cea de-a doua. Acestei perioade îi corespunde şi o perioadă de tranziţie politică, al cărei stat nu poate fi altul decât dictatura revoluţionară a proletariatului”[7]. El trăgea învăţămintele eşecului Comunei din Paris şi definea această dictatură în patru puncte: poporul înarmat, ceea ce le-ar permite revoluţionarilor să dispună de mijloacele materiale ale puterii (forţa, violenţa, teroarea); o putere fără separare între legislativ şi executiv, inspirată din Convenţia din 1792-1794,

funcţionând conform unei pretinse „democraţii directe”; distrugerea aparatului de stat „burghez” (poliţie, justiţie, armată); şi, *last but not least*, organizarea unei producţii naţionale bazate pe planificare şi centralizare.

Lenin recunoştea el însuşi că, în afară de „clasa muncitoare” – noţiune foarte vagă –, „toate celelalte clase ale societăţii” erau „pentru menţinerea bazelor orânduirii economice existente”, cea a proprietăţii private. El admitea astfel implicit că dictatura ar fi indispensabilă punerii în practică a revoluţiei sociale. Toate acestea se dovedeau a fi în totală contradicţie cu proiectul republicii democratice – revendicat la o pagină distanţă –, rezultatul dialectic fiind cuprins într-un singur adjectiv: „imediat”. Permanent trebuiau avute în vedere atât sarcinile „imediate”, cât şi „măreţul scop”. Se revenea, cu alte cuvinte, la fraza lui Bernstein – „scopul final nu e nimic, mişcarea e totul” –, dar inversând-o: scopul, definit de cea mai pură doctrină, era totul, iar drumul era fără importanţă, cu condiţia să-l atingi. Rezumând: se revenea la vechiul principiu „scopul scuză mijloacele”.

Într-un al doilea proiect în care critica o nouă versiune de program al lui Plehanov – „proiect inacceptabil” destinat „nu unui partid care luptă, ci […] pentru cei de la un curs elementar” –, Lenin preciza: „Dacă noi într-adevăr am şti *categoric* că mica burghezie va sprijini proletariatul atunci când acesta va înfăptui revoluţia sa proletară, n-ar mai avea rost să vorbim despre «dictatură», căci am avea asigurată o majoritate atât de zdrobitoare, încât am putea foarte bine să ne lipsim de dictatură”[8]. Deoarece intuia foarte bine sentimentele reale ale populaţiei ruse, asta însemna că recunoştea *de facto* necesitatea recurgerii la dictatură.

Observăm aici pe viu determinarea ideologiei leniniste, care se baza pe un postulat al lui Marx pe care, din 1848, totul îl contrazicea: dezvoltarea neîntreruptă a capitalismului industrial şi financiar, îmbogăţirea generală a societăţilor industriale, apariţia unor clase de mijloc urbane şi rurale, instalarea progresivă a democraţiei parlamentare şi a unui minimum de consens social şi naţional în ţările cele mai avansate. Dar, odată enunţată teza, Lenin îşi desfăşura implacabila logică de sofist care ducea „inevitabil” şi „necesar” – două cuvinte-fetiş la el – la dictatură. O logică ce conducea la un delir logic, la punerea în practică „nemiloasă” – alt cuvânt-fetiş – a unei ideocraţii fără nicio legătură cu realitatea. Exact specificul ideologiilor totalitare de clasă, de rasă sau de naţiune. Până una-alta, această „dictatură a proletariatului” avea să justifice şi să deschidă toate marile supape ale

represiunii, terorii şi exterminării „duşmanilor poporului”, deveniţi „duşmani de clasă” din noiembrie 1917.

În decembrie 1918, Lenin va oferi cheia problemei:

> Principalul în învăţătura lui Marx este lupta de clasă. […] Dar asta este inexact. Şi din această inexactitate rezultă întotdeauna denaturarea oportunistă a marxismului, falsificarea lui într-un mod care să fie acceptabil pentru burghezie. Căci teoria luptei de clasă a fost creată *nu* de Marx, *ci* de burghezie, *înaintea* lui Marx, şi este, în general vorbind, *acceptabilă* pentru burghezie.

În consecinţă: „Marxist este numai acela care *extinde* recunoaşterea luptei de clasă până la recunoaşterea *dictaturii proletariatului*. […] Aceasta constituie piatra de încercare a adevăratei înţelegeri şi recunoaşteri a marxismului”[9].

Totuşi, Lenin nu se mulţumea să afirme necesitatea dictaturii, ci o îmbina cu o altă „teză” principială, conform căreia doar „un «mănunchi» de muncitori din fabrici şi uzine” începuse lupta de clasă în Rusia şi că „*numai* acest «mănunchi» garantează desfăşurarea, continuarea şi *extinderea* ei” până la „recunoaşterea necesităţii *dictaturii* proletariatului [care] este *în modul cel mai strâns şi mai indisolubil* legată de teza *Manifestului Comunist* potrivit căreia proletariatul este singura clasă cu adevărat revoluţionară”[10].

Or, această afirmaţie cuprindea un sens ascuns, pe care Lenin l-a dezvăluit în notele sale personale: „Este neapărat necesar ca mai întâi *să ne delimităm* de toţi, să desprindem numai proletariatul, *singur şi exclusiv*, iar abia *după aceea* să declarăm că proletariatul îi va elibera pe toţi, îi cheamă pe toţi”[11]. Vizându-i pe ceilalţi marxişti şi pe socialişti-revoluţionari, el preciza: „Tocmai în Rusia trebuie *mai întâi*, printr-o definire foarte categorică numai a luptei de clasă, dusă *numai* de către proletariat, *să ne delimităm* de toată această adunătură – iar apoi să declarăm că noi *chemăm pe toţi*, vom lua totul, vom face totul, vom extinde asupra tuturor”. Căci aceasta era miza esenţială atât a partidului revoluţionarilor de profesie, cât şi a programului: „să se delimiteze”, adică să strângă în jurul liderului carismatic micul grup de acoliţi chemat să pună mâna pe putere, să distrugă societatea existentă şi să pună doctrina în aplicare.

Lupta dintre Lenin şi Plehanov cu privire la program ajunsese aici în primăvara lui 1902, când tovarăşii din SPD au recomandat redacţiei *Iskra*, care începea să fie reperată, să părăsească Germania. În aprilie, întreaga echipă a debarcat la Londra şi s-a instalat în acelaşi cartier; Lenin, Nadejda şi mama ei, pe de o parte, Zasulici, Martov şi Potresov, pe de alta. Au ajuns

astfel în oraşul în care Marx îşi petrecuse cea mai mare parte a vieţii şi stăteau la adăpost atât de agenţii Ohranei, cât şi de poliţia britanică, indiferentă faţă de revoluţionari. În plus, bogata bibliotecă de la British Museum era în apropiere şi Lenin s-a înscris acolo sub un nume fals. A dus în acea perioadă o viaţă de studiu care-i plăcea:

> Mai presus de orice, îi plăcea ordinea. Biroul şi camera lui erau totdeauna aranjate cu grijă, oferind un contrast brutal cu camera lui Martov, unde domnea o dezordine incalificabilă: mucuri de ţigară şi scrum peste tot, tutun până şi în zaharniţă, încât atunci când servea ceaiul, invitaţii săi se strâmbau în faţa zahărului. La Vera Zasulici era la fel[12].

Conflictele politice nu ţineau doar de diferendele ideologice, ci şi de nişte temperamente antinomice…

Lenin a apreciat mult Londra, pe care o considera inima capitalismului, cu superbele ei monumente, vastele ei parcuri şi acea enormă populaţie în sânul căreia bogăţia cea mai şic se întâlnea cu sărăcia cea mai soioasă. Încât repeta în engleza lui aproximativă: „Two nations!”. A fost foarte uimit, în 1914, când a văzut cele „două naţiuni” luptând cot la cot pentru gloria regelui şi a Angliei… S-a consacrat redactării ziarului *Iskra* şi obişnuitelor atacuri, din ce în ce mai violente, contra „economiştilor”, a lui Struve şi a narodnicilor. Totuşi, atenţia îi era concentrată pe pregătirea unui congres de reîntemeiere a unui PMSDR unificat. În aprilie 1902, cu prilejul unei reuniuni de la Białystok fusese desemnat un comitet de organizare, dar majoritatea membrilor lui au fost arestaţi. Lenin a profitat pentru a numi un nou comitet, controlat de „agenţi” de la *Iskra*, care în ianuarie 1903 a anunţat că pregăteşte congresul. Cu o viclenie fără seamăn, a susţinut public iniţiativa, de parcă el nu ar fi avut habar de nimic, când de fapt controla totul, de la un cap la altul; a ales cu cea mai mare grijă delegaţii – printre care pe fratele său Dmitri şi pe soţia sa Nadejda –, cum îi recomanda unuia dintre „agenţii” lui: „Cât despre aspectele tehnice ale congresului, puteţi cu siguranţă să le încredinţaţi unor delegaţi care vă sunt devotaţi trup şi suflet sau propriilor agenţi: nu vă adresaţi *nimănui altcuiva* şi nu uitaţi că aderarea emigrantului mediu e inutilă pentru conspiraţii”[13].

Punea şi el umărul, recrutându-şi propriii acoliţi, probabil termenul cel mai potrivit pentru a exprima imaginea pe care o avea despre partizanii lui: un acolit este un om demn de încredere, pe care te poţi bizui întru totul datorită ataşamentului său personal. În această privinţă, Potresov, care a lucrat cu Lenin încă din 1894, a evocat „forţa hipnotică” a acestuia:

> Nimeni nu ştia să-l câştige pe altul de partea lui, să-i impună propria voinţă, să-l supună personalităţii lui ca acest om atât de necioplit, a cărui înfăţişare nu inspira prea multă încredere şi care părea să nu aibă nimic care să te farmece. Nici Plehanov, nici Martov, nici nimeni altcineva nu poseda secretul acestei influenţe hipnotice care emana din Lenin, aş spune al acestei dominaţii asupra celorlalţi14.

De altfel, încă din primăvara lui 1902, exilaţii parizieni din grupul Borba („Lupta") denunţau existenţa în jurul lui Lenin a unui „Personenkultus"15, „cultul personalităţii", expresie sortită să devină celebră după februarie 1956 şi faimosul „raport secret" în care Nikita Hruşciov îl va denunţa pe Stalin. Dar, dacă Lenin respingea termenul, nu a protestat în schimb niciodată împotriva calificativului de şef şi nu-i împiedica pe adepţii săi să-l aduleze în această calitate.

În toamna lui 1902, Lev Davidovici Bronştein, un tânăr revoluţionar din regiunea Odessa cunoscut în scurt timp sub pseudonimul Troţki, a debarcat la Ulianovi16. Organizator de cercuri muncitoreşti în sudul Rusiei, arestat în 1898 şi exilat în Siberia, evadase de curând şi era un mare admirator al cărţii *Ce-i de făcut?*. Dacă faţă de adversarii lui se arăta tăios şi dispreţuitor, Lenin ştia să fie în schimb atent, fermecător, afectuos, serviabil când voia să cucerească un militant susceptibil de a deveni unul dintre partizanii săi. După ce l-a supus pe Troţki unui „examen final" ideologic şi politic, l-a luat sub aripa lui, i-a dat ocazia să-şi arate talentele de strălucit conferenţiar şi jurnalist; a mers până la a-i propune să-l coopteze la redactarea ziarului *Iskra*, dar Plehanov a refuzat, de teamă că-şi va pierde majoritatea în redacţie.

În aprilie 1903, aceasta din urmă, contrar părerii lui Lenin, a decis să se mute la Geneva pentru a simplifica relaţiile cu Plehanov şi a-şi coordona mai bine activitatea. Or, ca de fiecare dată când era confruntat cu un eşec umilitor şi care-i ameninţa puterea, Lenin s-a îmbolnăvit destul de grav de o boală de piele, un erizipel, şi a trebuit să stea la pat două săptămâni. Trebuia neapărat să se odihnească şi, pentru a-şi calma nervii înainte de bătălia congresului, a plecat în vacanţă în Bretania, însoţit de mama şi de sora sa Anna, lăsându-le fără să-şi facă scrupule pe Nadejda şi pe soacra lui într-o situaţie dificilă.

Refăcut şi gata de luptă, a participat pe 30 iulie, la Bruxelles, la deschiderea celui de-al II-lea congres al PMSDR, la care 26 de organizaţii erau reprezentate de 43 de delegaţi cu vot deliberativ şi 14 cu vot consultativ. Erau prezente grupurile Eliberarea Muncii şi *Iskra*, Bund

reprezentând muncitorii evrei din Imperiul Rus, dar şi USDRE şi ziarul său *Rabocie Dielo*, Uniunea din Sankt-Petersburg, ziarul *Iujnîi Raboci* şi Comitetul din Harkov, care de doi ani fuseseră atacate încontinuu de Lenin. Acesta pregătise cu grijă operaţiunea, din moment ce din 51 de mandate 33 erau controlate de partizanii *Iskra*, iar militanţi foarte cunoscuţi – Zasulici, Akselrod şi Potresov – nu obţinuseră decât voturi consultative, ceea ce avea să se dovedească a fi decisiv în momentul crucial al votării.

Într-o atmosferă exaltată, Plehanov a deschis congresul, în vreme ce o grevă generală tocmai izbucnise la Baku şi în tot Caucazul, până la Odessa[17]. Exaltarea a fost dusă la culme de victoria SPD, care la alegerile legislative germane din iulie obţinuse peste 31% din voturi, mai mult de trei milioane de alegători, 81 de deputaţi şi cucerirea a numeroase municipii, printre care şi Berlinul[18]. O exaltare care nu putea decât să-l încurajeze pe Lenin, dar care curând a fost risipită de nenumărate certuri.

Ordinea de zi privea probleme legate de mandate, de program, de organizare, de statut şi de alegerea unui Comitet Central, a redacţiei organului central şi a unui Consiliu al Partidului. De la bun început, un incident a pus paie pe foc când o „iskristă" – cum erau porecliţi susţinătorii *Iskra* – a cerut să-i fie acordat un vot consultativ grupului *Borba* prin persoana lui David Riazanov, pe numele său adevărat Goldenbach, un narodnic devenit marxist, care, după nouă ani petrecuţi în temniţele şi lagărele de muncă ale ţarului, tocmai se exilase. Lenin s-a înfuriat şi a făcut ca această propunere să fie respinsă.

Primele puncte de pe ordinea de zi au fost adoptate fără probleme. Cu toate acestea, discuţiile despre program au prilejuit un schimb viu de replici foarte instructiv. Pe când delegatul lui *Iujnîi Raboci* propunea adoptarea reprezentării proporţionale, un iskrist a răspuns direct cerând ca principiile democratice să fie subordonate interesului superior al partidului[19]. Plehanov a accentuat şi mai mult riposta:

> Ipotetic […] ne putem imagina un caz în care noi, social-democraţii, ne-am pronunţa împotriva votului universal. Burghezia republicilor italiene a privat cândva de drepturi politice nobilimea. Proletariatul revoluţionar ar putea să îngrădească drepturile politice ale claselor de sus, aşa cum clasele de sus i le-au îngrădit cândva pe ale lui[20].

Acest discurs, care opunea implicit democraţia reprezentativă dictaturii proletariatului, a avut darul de a dezlănţui pasiunile.

Totuşi, pe 7 august, după 13 şedinţe, prezenţa sporită a poliţiei i-a îndemnat pe participanţii la congres să se deplaseze la Londra. S-a declanşat atunci un conflict violent legat de problema „egalităţii limbilor", care

trimitea la aceea a locului altor naţiuni decât ruşii în imperiu şi deci în sânul PMSDR. A fost imposibilă găsirea unui compromis şi problema a fost prezentată în comisie. De asemenea, iskriştii au decis desfiinţarea celorlalte două ziare prezente la congres – *Iujnîi Raboci* şi *Rabocie Dielo* – sub pretextul că exista de-acum un singur organ al partiduluui, *Iskra*, ceea ce demonstra voinţa lor hegemonică şi era de rău augur pentru unitatea unui PMSDR reconstituit. În realitate, Lenin folosea cum nu se poate mai bine ceea ce va deveni tactica lui favorită: provocarea. Prin poziţiile sale extreme, crea o criză a cărei soluţie o propunea indicându-i pe opozanţii săi vindictei publice ca ţapi ispăşitori, resudând astfel în jurul lui cercul acoliţilor săi.

Totuşi, când a dus provocarea până în interiorul blocului solid al iskriştilor, acesta a început să se fisureze imperceptibil. Conflictul a început în timpul unei întruniri „private”, în cadrul căreia au discutat lista pentru Comitetul Central pe care trebuia s-o impună la congres. O candidatură propusă de Martov a fost respinsă, apoi Lenin a prezentat o listă de compromis, refuzată la rândul ei de Martov. Majoritatea iskriştilor, sub conducerea lui Vladimir, a hotărât deci să-şi impună propria listă şi să reducă redacţia ziarului *Iskra* doar la Lenin, Plehanov şi Martov, eliminându-i astfel pe ceilalţi membri fondatori, Zasulici, Akselrod şi Potresov, consideraţi prea „bătrâni” sau prea ezitanţi.

Această epurare îi permitea lui Lenin să rămână singur la cârmă, dar şi să se debaraseze de Vera Zasulici, care avea un dezacord de fond cu el, după cum a spus Troţki:

> Ea simţea revoluţia ca o veche radicală. Era convinsă până-n adâncul sufletului că aveam toate elementele revoluţiei, cu excepţia unui liberalism „adevărat”, sigur pe el, care trebuia să ia conducerea mişcării; credea că noi, marxiştii, prin politica noastră pripită şi prin felul nostru de a-i „hăitui” pe liberali, nu puteam decât să-i speriem şi că, tocmai prin asta, jucam de fapt un rol contrarevoluţionar[21].

În realitate, Lenin destrăma dintr-o singură lovitură „fraternitatea”, comitea un veritabil sacrificiu uman în privinţa tovarăşei sale Zasulici şi încerca să-l implice şi pe Martov în acest asasinat. Astfel a declanşat ceea ce René Girard numeşte „degradarea internă a relaţiilor umane în sânul comunităţii, alunecarea spre violenţa reciprocă”[22].

De atunci, cei pe care Troţki îi va numi „«iskriştii» *duri*” – Lenin şi acoliţii săi – şi „«iskriştii» *moi*”[23] – Martov şi ceilalţi – au început să se reunească separat, ca două fracţiuni opuse. Acest conflict intern s-a răsfrânt în sânul congresului în legătură cu statutul. Lenin a propus un prim articol

care definea ca membru al partidului „pe acela care îi recunoaşte programul şi susţine partidul atât prin mijloace materiale, cât şi prin participarea lui personală la unul dintre organismele partidului”. Or, Martov a propus „acela care îi adoptă programul, susţine partidul prin mijloace materiale şi-şi dă concursul personal regulat sub conducerea uneia dintre organizaţiile sale”.

Nuanţa poate părea imperceptibilă, dar era importantă. Pentru Martov, simpatizanţii care lucrau în sensul politicii social-democrate puteau să fie integraţi. Lenin, în schimb, rămânea la concepţia lui foarte elitistă, secretă şi clandestină a partidului de revoluţionari de profesie. Disputa, care reactiva polemica despre democratism şi centralism, a pus paie pe foc şi a degenerat foarte repede într-o confruntare între Lenin şi Martov, căruia în curând i s-au alăturat şi noniskriştii. Astfel încât, la vot, Lenin nu a obţinut decât 22 de voturi, contra 28 ale lui Martov. Congresul pe care-l pregătise cu atâta grijă era pe cale să-i scape de sub control. În afara familiei Ulianov, Martov era totuşi singurul prieten adevărat al lui Lenin şi iată că această lungă prietenie care îi lega din 1895 era destrămată şi avea să se transforme într-un conflict din ce în ce mai violent.

Congresul a ajuns atunci la discuţia despre statutul Bundului, care cerea să fie recunoscut ca unic reprezentant al proletariatului evreu în sânul partidului. Or, cu 35.000 de aderenţi concentraţi în partea apuseană a imperiului, Bundul era o organizaţie mult mai puternică decât micile grupuri social-democrate. Dar cererea lui trimitea la problema autonomiei, ba chiar a independenţei, revendicată de socialişti nonruşi, şi deci, prin ricoşeu, la problema delicată a federalismului. Iskriştii „duri” şi „moi”, profund ruşi, şi-au dat mâna pentru a se opune, considerând că Bundul, acuzat că „îi pasă doar de parohia lui” (pentru nişte evrei!) şi de „provincialism militant”, privilegia naţiunea – evreiască – în faţa statului şi punctul de vedere naţional în detrimentul celui de clasă. Furios, Bundul a decis să părăsească şi congresul, şi PMSDR. În grabă, majoritatea iskristă a votat recunoaşterea Ligii Social-Democraţiei Revoluţionare ca singura organizaţie a partidului în străinătate, provocând furia USDRE, care, la rândul ei, a părăsit congresul. Drept urmare, Martov, majoritar în privinţa primului articol al statutului, s-a pomenit minoritar: „durii” dispuneau acum de 24 de voturi – printre care Lenin, Krupskaia şi Dmitri Ulianov… –, contra 20 ale celor „moi”.

Lenin a preluat din nou controlul şi a impus structura lui de conducere: Comitetul Central va fi plasat sub conducerea *Iskra*, eventualele conflicte

între cele două instanţe fiind arbitrate de un consiliu, cum i-a explicat el lui Troţki, care a vorbit despre asta încă din 1924:

> Unul dintre momentele cele mai importante în dezbaterile despre schema de organizare a fost acela în care s-au discutat relaţiile mutuale dintre ziarul central şi Comitetul Central. Venisem în străinătate cu gândul că ziarul central trebuia să se „subordoneze" Comitetului Central. Aceasta era starea de spirit a majorităţii „ruşilor" de la *Iskra* […].
>
> — N-are să meargă, mi-a replicat Vladimir Ilici. Repartizarea forţelor nu se prezintă aşa. Asta-i bună, cum o să facă ei ca să ne conducă din capătul Rusiei? N-are să meargă… Noi formăm un centru stabil şi noi vom conduce de aici.
>
> Într-unul din proiecte se spunea că organul central va trebui să publice articolele membrilor Comitetului Central.
>
> — Chiar şi împotriva ziarului central? a întrebat Lenin.
>
> — Bineînţeles.
>
> — La ce bun? Nu are nicio raţiune. O polemică între doi membri ai organului central ar putea fi utilă în anumite condiţii; dar o polemică a „ruşilor" din Comitetul Central (adică a acelor membri care locuiau în Rusia) împotriva organului central ar fi inacceptabilă.
>
> — Atunci e o dictatură totală a ziarului central? am întrebat.
>
> — Ce vedeţi rău în asta? a replicat Lenin. Aşa trebuie să fie în actuala situaţie[24].

Lenin şi-a adunat acoliţii într-o adunare fracţionistă la care lui Martov nu i s-a permis să intre şi unde au fost stabilite dinainte toate deciziile ce urmau să fie votate de congres. A cerut congresului să aleagă redacţia *Iskra* şi, îndepărtându-i fără alte formalităţi pe ceilalţi trei membri fondatori, a făcut să fie desemnat alături de Plehanov şi Martov; acesta din urmă a declarat că renunţă la alegerea lui şi majoritatea congresului a hotărât că primii doi vor coopta o a treia persoană. După cum a relatat Troţki: „A fost ca un trăsnet din senin"[25]. În realitate, Vladimir se mulţumea să pună în practică fraza lui Lassalle citată la începutul cărţii sale *Ce-i de făcut?*: „Partidul se întăreşte epurându-se".

În continuare, a cerut să se voteze pentru Comitetul Central; în timp ce Martov cerea să fie supuse votului liste de câte trei eligibili, Lenin a impus ca, pentru a păstra clandestinitatea lor, candidaturile să rămână secrete. În aceste condiţii, cele 20 de mandate reunite în jurul lui Martov au boicotat votul şi cele 24 de voturi ale „durilor" au ales o listă necunoscută celorlalţi delegaţi: Krijanovski, Lengnik – ambii exilaţi cu Lenin în Siberia – şi Noskov, care erau deja membri ai comitetului de organizare a congresului. Scenariul s-a repetat şi pentru alegerea celui de-al cincilea membru al Consiliului – Plehanov –, ceilalţi patru reprezentând redacţia şi Comitetul Central, deja controlate de Lenin, care a reuşit astfel să pună mâna pe cele trei instanţe de conducere. Totuşi, acest triumf a fost obţinut cu un preţ foarte ridicat: plecarea Bundului, a USDRE, sciziunea de fapt a iskriştilor şi

formarea unei „majorităţi” din care numai doi membri, Lenin şi Plehanov, aveau în spatele lor o activitate cunoscută. Dar Lenin îşi respecta principiul: era nevoie de o „delimitare”. Era consfinţită schema din *Ce-i de făcut?*: un partid de revoluţionari de profesie sub o conducere atotputernică.

Martov, care îl cunoştea cel mai bine pe Vladimir Ilici şi de cel mai mult timp, a înţeles foarte bine că nu va fi posibil niciun compromis cu acest dictator în faşă. Din contră, Plehanov rămânea fascinat de „discipolul” său, despre care a declarat: „Din acest aluat se fac Robespierrii!”. „Şi chiar ceva mai mult, Gheorghi Valentinovici! a răspuns istoria”[26], va comenta Troţki, care, în 1924, vedea aici trecerea de la radicalismul intelectual la partidul de clasă. Or, grupul bolşevic nu număra în rândurile lui, în 1903-1904, decât puţini muncitori, dintre care doar trei fuseseră atraşi cu mare greutate la al II-lea Congres. În realitate, acel „ceva” pe care Lenin îl avea „în plus” faţă de Robespierre era inventarea totalitarismului, dar grila de analiză marxistă a lui Troţki în 1924 îl împiedica să înţeleagă originalitatea acestui fenomen politic.

Dacă la începutul congresului era calificat drept „bâta lui Lenin”[27], atât de violent îi ataca pe opozanţii iskriştilor, Troţki a fost totuşi unul dintre primii care s-au opus metodelor brutale ale şefului său, căruia, scandalizat, îi descoperea „latura întunecată”. El şi-a schimbat poziţia şi i s-a alăturat lui Martov, mergând până la a redacta după congres un proces-verbal adresat celor care îl mandataseră, *Raportul delegaţiei siberiene*, publicat în broşură la începutul lui 1904. În acest text scris la cald, plin de pasiune, dar şi de impresii profunde, sublinia deja, fără să o ştie, toate elementele constitutive ale logicii totalitare care acţiona la Lenin.

După ce îl califică pe acesta drept „dezorganizator”, îi reproşează mai întâi definiţia pe care o dă membrului de partid, care duce la „scoaterea în afara legii” a organizaţiilor muncitoreşti ce activau în Rusia, structuri mari în care militau numeroşi opozanţi ai regimului care nu erau înscrişi oficial. Troţki constata astfel o „neîncredere totală faţă de militanţii de rând şi o credinţă nemăsurată în atotputernicia redacţiei în exil [a ziarului *Iskra*, *i.e.* Lenin]”[28]. El denunţă ideea că „un Comitet Central omniprezent, care înţelege tot şi cercetează tot, va putea ajunge la fiecare membru de partid la locul crimei. În realitate, acesta este un vis birocratic destul de naiv”. El ironizează „gesticulările «centralizatoare»”, „o manieră foarte simplistă,

tipic administrativă, de rezolvare a unei probleme practice serioase” – adică relaţiile dintre PMSDR şi numeroasele grupuri de opoziţie faţă de regim, „care nu erau construite conform principiilor pe care Partidul (*i.e*. Lenin) le consideră adecvate”[29]. Chestiunea nu era totuşi atât de „naivă” când Troţki critica concepţia autoritară în acţiune: „Comitetul Central trebuie să fie paznicul centralismului. El anihilează opoziţiile şi închide porţile Partidului. Pentru a exprima în faţa congresului semnificaţia Comitetului Central, tovarăşul Lenin a arătat… pumnul (nu vorbim *metaforic*) ca simbol politic al Comitetului Central”[30].

Aceeaşi derivă se aplica alegerilor pentru instanţele conducătoare. El a remarcat mai întâi că „tehnica alegerilor la acest congres era, ca din întâmplare, perfect calculată”, că fusese creată „o majoritate compactă”, supusă principiului unanimităţii, şi că „o «majoritate» fusese recrutată, fixată şi despărţită de noi printr-un adevărat zid”[31]. Cu mult înaintea celui de la Berlin, zidul devenea un simbol al leninismului… El concluziona în legătură cu funcţionarea internă a partidului: „În această problemă se condensa şi, ca să zic aşa, se personifica lupta de principiu între tactica ordinii constituţionale normale şi tactica «stării de asediu», întărită de dictatură”[32].

Preluarea controlului pregătea epurarea:

> Curând, două treimi din redacţie [a ziarului *Iskra*] au fost recunoscute ca suspecte. În grupul montaniard ortodox a început un proces de autofagie. […] şi tovarăşul Lenin a transformat modestul Consiliu într-un Comitet al Salvării Publice atotputernic, pentru a lua asupră-i rolul Incoruptibilului. Tot ce-i stătea în cale trebuia măturat. Perspectiva distrugerii montaniarzilor iskrişti nu l-a oprit pe tovarăşul Lenin. Trebuia doar ca, prin intermediul Consiliului, să se instaureze fără rezistenţă o „Republică a Virtuţii şi a Terorii”[33].

Şi, cu o luciditate şi o preocupare pentru democraţie ce-l vor fi părăsit în 1917, adăuga:

> Dictatura lui Robespierre prin intermediul Comitetului Salvării Publice nu putea rezista decât dacă erau selecţionaţi oameni „fideli” în sânul Comitetului însuşi şi dacă se puneau în toate funcţiile importante din stat protejaţi de-ai Incoruptibilului. Altfel, dictatorul atotputernic ar fi rămas suspendat în aer. Prima condiţie a fost realizată, în robespierriada noastră caricaturală, prin lichidarea vechii redacţii [a ziarului *Iskra*]. A fost asigurată şi o a doua condiţie: alegerea potrivită a membrilor Comitetului Central şi, pe de altă parte, instituirea filtrului „unanimităţii” şi al „cooptării mutuale”. […] Iată, tovarăşi, aparatul administrativ care trebuie să guverneze republica „Virtuţii” ortodoxe şi a „Terorii” centraliste[34].

Troţki ridica comportarea lui Lenin inclusiv la rang de sistem:

> „Starea de asediu” asupra căreia Lenin insistase cu atâta energie cere „o putere autoritară”. Practica neîncrederii organizate cere o mână de fier. Sistemul de teroare este încununat de un

> Robespierre. Tovarăşul Lenin a trecut mental în revistă membrii Partidului şi a ajuns la concluzia că această mână de fier nu putea fi decât el. Şi a avut dreptate. Hegemonia social-democraţiei în lupta eliberatoare însemna, după logica „stării de asediu", hegemonia lui Lenin asupra democraţiei […], ea apărea ca ultima verigă a sistemului. Succesul lui Lenin era succesul sistemului[35].

În fine, într-o manieră premonitorie, Troţki a scris:

> Un asemenea regim nu poate dura veşnic. Sistemul Terorii duce la reacţie. Proletariatul parizian îl crescuse pe Robespierre, sperând că acesta îl va scoate din mizerie. Dar dictatorul i-a dat prea multe execuţii şi prea puţină pâine. Robespierre a căzut şi i-a antrenat în căderea lui pe montaniarzi şi, odată cu ei, cauza democraţiei în general[36].

Dictator atotputernic, mână de fier, putere autoritară – în rusă, acest *gosudarsvenost* desemnează „principiul statului"[37] –, stare de asediu, neîncredere totală, sistem de teroare: ai crede că citeşti, cu 30 de ani înainte, o descriere a demersului lui Stalin în preluarea puterii absolute. Dar era vorba despre Lenin, dat în vileag de unul dintre foştii lui admiratori, care mergea în profunzimea lucrurilor evocând „egocentralismul"[38] şi acea „*Wille zur Macht*, voinţa de putere, care îl conduce pe tovarăşul Lenin"[39].

Troţki avea pe atunci ca unică grilă de interpretare marxismul şi experienţa Revoluţiei Franceze. Totuşi, fiecare dintre caracteristicile pe care i le atribuia lui Lenin venea să confirme logica totalitară în germene. Teroarea şi Virtutea trimiteau la experienţa fundamentală a dictaturii Comitetului Salvării Publice – inaugurată prin asaltul asupra palatului Tuileries şi masacrarea gărzilor elveţiene, „alegerea" foarte puţin democratică a Convenţiei, masacrele din septembrie, moartea regelui şi războiul din Vandeea[40] şi întreruptă la 9 Thermidor. Neîncrederea totală era o referire la legea suspecţilor din 1793 şi la inventarea „duşmanului total", trimiţând la paranoia extremă a unui Robespierre sau a unui Carrier. Aceasta din urmă se manifestă prin supraestimarea de sine patologică, neîncrederea extremă faţă de ceilalţi, o susceptibilitate nemăsurată şi falsitatea judecăţii. Intransigenţa lui Lenin constituie un mijloc de a-şi afirma voinţa de putere şi de a realiza un dispozitiv care opune în mod intangibil, de o parte, prieteni-radicali, iar de cealaltă, inamici-ezitanţi; ceea ce îi permite să-şi descalifice adversarii, formând totodată în jurul lui, în numele purităţii interpretării sale a marxismului şi graţie carismei lui personale, un grup disciplinat şi supus. La fel cum Robespierre îşi construise un duşman imaginar acuzându-i pe girondini de „federalism" – pură calomnie –, înainte

de a extinde acuzaţia asupra tuturor celor care, în sânul grupului montaniard, nu îl urmau orbeşte[41].

Cu nuanţa – fundamentală – că, în contextul anilor 1789-1794, Robespierre nu putuse să-şi legitimeze aspiraţia la puterea absolută decât graţie domniei Virtuţii şi aplicării Terorii împotriva „celor răi". El semănase cu siguranţă războiul civil în sânul societăţii, apoi al taberei revoluţionare, ducând la legile din 22 Prerial, anul II (10 iunie 1794), şi la Marea Teroare. Şi totuşi, cu câteva săptămâni mai devreme, pe 18 Floreal, anul II (7 mai 1794), un decret afirmase că Fiinţa supremă dorise Revoluţia, o proteja şi primea recunoştinţa poporului francez. Cu această ocazie, Robespierre amintise că „sentimentul religios întipăreşte în suflet ideea sancţiunii date preceptelor moralei de către o putere superioară a omului"[42]. Este foarte adevărat că Revoluţia Franceză intervenea într-o lume profund catolică şi că Apocalipsa şi Judecata de Apoi impregnau în continuare escatologia iacobinilor. Cu alte cuvinte, o puternică limită morală şi spirituală opusă instaurării unei dominaţii totale asupra puterii şi a societăţii. De altfel, tocmai această morală rousseauistă şi acest sentimentalism „mic-burghez" le denunţa Lenin la Martov şi la prietenii săi.

Contrar lui Robespierre, care era incapabil să dezvolte o ideologie susceptibilă să distrugă valorile fundamentale ale societăţii[43], Lenin considera că acţiunea lui nu mai era legitimată de raţiuni morale şi de căutarea Virtuţii, ci de o „ştiinţă" a istoriei şi a societăţii, marxismul, totdeauna interpretată în versiunea sa cea mai extremă. Această doctrină care viza să facă *tabula rasa* societatea existentă şi să creeze un om nou cu ajutorul dictaturii proletariatului era un element decisiv al totalitarismului pe cale de a se naşte. Lenin avea să îmbine o ideologie revoluţionară, mesianică şi scientistă cu un partid de revoluţionari de profesie fanatizaţi, ceva fără precedent în istoria umanităţii.

Matricea care s-a degajat din al II-lea Congres al PMSDR era deja aceea a dominării totale a unei facţiuni asupra partidului şi a unui om asupra acestei facţiuni, conducând la monopolul puterii comandat de logica autocratică ce ţine de principiul conducătorului. Troţki şi Martov presimţiseră un dezacord de fond cu Lenin, dar, cum nu dispuneau de concepte pertinente, iar fenomenul era încă embrionar – termenul „totalitarism" va apărea abia în 1923-1925 –, se limitaseră la o analiză anecdotică. Astfel, încă din 1902-1903, atât pe plan teoretic, cât şi pe plan

practic, Lenin a început să elaboreze în eprubeta social-democraţiei ruse un prototip care, desigur, nu era capabil încă să provoace o reacţie în lanţ de mare amploare, dar care avea să se cristalizeze rapid.

Pentru a încununa operaţiunea, şi printr-o sclipire de geniu semantică, şi-a calificat partizanii drept „bolşevici" – majoritari –, iar pe ceilalţi drept „menşevici" – minoritari. Era, într-un mod pseudodemocratic, atât o revendicare a legitimităţii numărului şi a legalităţii votării în congres, cât şi o stigmatizare a adversarilor săi, pentru a le impune să se supună. Cu nuanţa că, pentru Lenin, faptul de a fi smuls *in extremis* o majoritate de patru voturi echivala cu un drum fără întoarcere – „majoritate o zi, majoritate totdeauna". El refuza ideea democratică a alternanţei, faptul că minoritatea de astăzi poate deveni majoritatea de mâine. Deja era prezentă noţiunea de ireversibilitate a preluării puterii, care avea să împingă regimul bolşevic – şi, pe urmele lui, toate regimurile totalitare – la a-şi extermina adversarii reali sau presupuşi.

10
Partidul leninist

„Născut cu forcepsul”, triumful lui Lenin a fost de scurtă durată. În realitate, numeroşi militanţi aveau sentimentul că fuseseră păcăliţi de cel care îşi pregătise cu grijă preluarea puterii asupra partidului, mai ales datorită muncii Nadejdei Krupskaia, care controla cea mai mare parte a problemelor legate de congres, în special banii şi paşapoartele false, indispensabile deplasării clandestinilor. „În timpul celui de-al II-lea Congres şi imediat după aceea, indignarea lui Akselrod şi a celorlalţi membri ai redacţiei împotriva lui Lenin era însoţită de o anumită uimire: cum de îndrăznise să meargă atât de departe?”[1], se întreba Troţki în 1924, înainte de a preciza: „Gravitatea conflictului, în afara problemelor de principiu care abia începeau să se pună, era cauzată de inexactitatea aprecierii de către veterani a dezvoltării şi a semnificaţiei leninismului”[2].

Aceşti veterani nu măsuraseră nici forţa conflictului intergeneraţional părinţi/copii, nici pe aceea a conflictului maestru/învăţăcel – Lenin *versus* Zasulici şi Akselrod şi, în curând, Plehanov –, nici pe aceea a concurenţei dintre colegi – Lenin *versus* Martov şi Potresov –, şi cu atât mai puţin voinţa de putere ce-l anima pe Vladimir, nerăbdător să devină conducătorul. De altfel, tocmai pentru a putea exercita această putere fără a o împărţi scrisese Lenin *Ce-i de făcut?*, unde propunea modelul de partid în măsură să-l servească. Până în 1917 a preferat totdeauna să fie primul în fruntea unui grupuscul bolşevic decât să fie al doilea sau un şef printre alţii ai unui mare partid social-democrat. Voia să se „delimiteze”.

În octombrie 1903, Plehanov a încercat fără succes să lipească la loc bucăţile; le-a propus lui Akselrod, Zasulici, Potresov şi Martov să-şi reia locul în redacţia ziarului *Iskra* – alături de Troţki şi Kolţov –, dar Lenin a

pus condiţia să fie ales reprezentant al *Iskra* în Consiliul partidului, care nu a fost acceptată. Menşevicii au reacţionat convocând un congres al Ligii Social-Democraţiei Revoluţionare în Străinătate, care s-a reunit la Geneva între 26 şi 31 octombrie. Lenin s-a prezentat într-o formă proastă, cu capul bandajat: era într-o asemenea stare de agasare, încât intrase într-un tramvai cu bicicleta şi fusese aproape să-şi piardă un ochi! Martov a dezvăluit că, înainte de al II-lea Congres, Lenin îi destăinuise manevra lui: „Dacă ne unim noi doi, Plehanov va rămâne mereu în minoritate şi nu va reuşi să facă nimic!”[3]. Demascat şi furios, Lenin a trântit uşa, nu fără a-i aduce acuzaţii la scurt timp după aceea lui Martov, „un om în stare de surescitare isterică, incapabil să-şi dea seama de absurditatea comportării sale”[4] şi al cărui raport la acel congres era „elucubraţia unor nervi bolnavi”[5]. Insultele acestea nu erau decât reflectarea propriei furii.

Observând că Lenin era un perfid, Plehanov a schimbat tabăra. Cum el rămânea arbitrul capabil să favorizeze o parte sau alta, a publicat în *Iskra* un articol intitulat „Ce nu trebuie făcut”, în care l-a criticat pe Lenin şi a chemat la reconciliere pentru a evita sciziunea. Stupefiat de acest afront, Lenin a demisionat de la *Iskra*, unde a fost curând înlocuit cu Martov şi partizanii lui cooptaţi de Plehanov, ceea ce, de altfel, nu era deloc surprinzător, din moment ce între 1901 şi 1903 Martov semnase 39 de articole în ziar, Lenin 32 şi Plehanov 24[6]. Ca reprezentant al ziarului *Iskra* în sânul Consiliului, Lenin şi-a pierdut locul şi acolo. A ripostat obţinând de la Gleb Krijanovski să fie cooptat în Comitetul Central şi adresând pe 25 noiembrie un ultimatum celor două instanţe de conducere care nu au reacţionat. Lenin a comentat: „Prietenii lui Martov au refuzat pacea, şi tocmai prin asta au declarat război”[7]. Iar într-o scrisoare adresată Comitetului Central a ameninţat: „În caz de respingere a ultimatumului, război total”[8]. Deja practica metoda provocării, care ulterior a devenit un obicei pentru el: adresarea unui ultimatum despre care ştia că e inacceptabil, apoi acuzarea adversarului că e responsabil de conflict, legitimându-şi astfel propria agresiune. Să reamintim totuşi că această teribilă bătălie nu privea în realitate decât câteva zeci de revoluţionari ruşi exilaţi în Elveţia!

În noiembrie, Akselrod şi-a publicat broşura *Unificarea social-democraţiei ruse şi sarcinile ei*, în care, printr-o analiză complet marxistă a crizei, arăta că formula lui Lenin era o „utopie cu caracter teocratic”[9], care

ar crea un partid format aproape numai din intelectuali declasaţi şi din muncitori ce aveau să fie rupţi curând de clasa lor, „elementele radicale ale inteligheţiei” formând grosul revoluţionarilor de profesie. La începutul lui 1904, Troţki a publicat *Raportul delegaţiei siberiene*, care circula de luni de zile în clandestinitate în Rusia, în timp ce în februarie apărea o broşură tot atât de critică a lui Martov, *Stare de asediu.* Îndoiala pătrundea chiar şi printre bolşevici, iar în februarie Krijanovski şi Noskov i-au cerut lui Lenin să înceteze cu polemicile pentru a se consacra activităţii din Comitetul Central.

Acesta s-a trezit foarte izolat, susţinut doar de familia sa – soţie, mamă, soacră, cele două surori, fratele şi cumnatul lui –, care făcea zid în jurul lui şi îl considera „un geniu”. De ani de zile, el se cufunda încetul cu încetul în singurătate, într-un proces de autoizolare progresivă. Moartea tatălui său, apoi executarea lui Aleksandr îl rupseseră de lumea bună din Simbirsk. Primul lui angajament revoluţionar îl îndepărtase de mediul său social natural, cel al burgheziei moderniste şi liberale, apoi de mediul profesional destinat de studiile lui de drept şi începutul carierei sale de avocat. Condamnarea şi deportarea lui în Siberia, în exil intern, îl rupseseră de societate în general. Apoi, exilul în străinătate avea să-l îndepărteze timp de aproape 17 ani de Rusia ţaristă. Polemicile lui constante îl ridicaseră împotriva majorităţii opozanţilor ţarismului, indiferent că erau narodnici, liberali sau marxişti „neortodocşi”. Şi iată că, din pricina comportamentului său, reuşea să-i vadă pe susţinătorii lui cei mai apropiaţi, cofondatorii *Iskra*, întorcându-i spatele şi punându-l într-o poziţie marginală. Din dorinţa de a „se delimita”, Lenin risca să termine totul singur, dar nu conştientiza acest lucru, orbit de hipernarcisismul său şi de ruperea lui de realitatea rusă. Din toate acestea decurgea o formă de autism politic căruia îi vor cădea pradă Stalin sau Mao, dar şi Hitler. Se comporta ca un fel de călugăr-soldat al Revoluţiei, închis în certitudinile credinţei sale marxiste, vânând ereticii, cunoscând pe de rost istoria mişcării şi „scrierile sfinte”, capabil să rostească un citat din Marx sau Engels în orice împrejurare. Îşi consacra întreaga viaţă şi gândire Revoluţiei şi nu îşi mai permitea nicio distracţie, cu excepţia unor lungi plimbări pe jos sau cu bicicleta.

Cum observă Orlando Figes:

> Timp de mai mulţi ani, diferenţele politice incipiente dintre menşevici şi bolşevici au continuat să fie mascate de factori personali. Nu încape îndoială că aceasta se datora parţial şi faptului că membrii ambelor facţiuni trăiau laolaltă – uneori chiar locuiau împreună – în mici comunităţi de exilaţi, aşa încât dogma se amesteca adesea cu ciorovăieli pentru bani sau amanţi. Personalitatea

lui Lenin era însă problema crucială. Bolşevismul se definea prin jurământul de credinţă faţă de el; iar menşevismul, prin opoziţia faţă de el[10].

La începutul lui 1904, Lenin era deci într-o situaţie demnă de milă, relatată de un martor important, Nikolai Valentinov, pe numele său adevărat Volski[11]. Născut în 1879, acest fiu al unui mare proprietar de pământ aderase la marxism la Sankt-Petersburg sub influenţa lui Tugan-Baranovski, apoi se angajase în mişcarea revoluţionară înainte de a fi arestat şi exilat la Ufa. Primind în 1901 permisiunea să se ducă să locuiască la Kiev, a devenit acolo unul dintre conducătorii cercului social-democrat şi un entuziast admirator al cărţii *Ce-i de făcut?*. Participase la marile manifestaţii muncitoreşti din Kiev în 1903, marcate mai ales de atacarea întreprinderilor lui Lazar Brodski, un magnat evreu proprietar al unor imense fabrici de zahăr şi care, aflat în bune relaţii cu ţarul, fusese autorizat să construiască în 1898 o mare sinagogă pe un teren care-i aparţinea, în plin centrul Kievului. Acest mecena subvenţiona consistent lucrări publice, acordând când se ivea ocazia subsidii şi mişcărilor de opoziţie[12]. A decedat în septembrie 1904 în Elveţia, unde se trata de diabet, iar rămăşiţele pământeşti i-au fost aduse la Kiev, unde a fost înmormântat cu mare pompă, ceea ce nu i-a împiedicat pe antibolşevici să lanseze în timpul războiului civil un celebru cântecel: „чай Высоцкий/ сахар Бродский Жил Тротский/ Бей жидов/ Спасай Россию” („Ceaiul este la Vîsoţki/ Zahărul la Brodski/ Jidovul Troţki/ Bate jidovimea/ Salvează Rusia”[13]).

Arestat de mai multe ori de Ohrana, Valentinov a fost constrâns să părăsească clandestin Rusia şi, recomandat de un membru al Comitetului Central, Krijanovski, a ajuns pe 5 ianuarie 1904 la Geneva, unde a fost primit de Lenin, care „era pe atunci foarte deprimat. Cu două luni înainte, pe 1 noiembrie 1903, fusese constrâns să părăsească redacţia dragului său ziar *Iskra*. Asta fusese pentru el o adevărată tragedie, o insuportabilă rănire a amorului propriu. Era tulburat, vlăguit, dezorientat. Toate somităţile partidului de la Geneva erau menşevici. Nu avea decât un mic grup în jurul lui”[14].

Aşadar, într-un climat de foarte mare nervozitate şi resentimente, Lenin a decis să riposteze, scriind o broşură de aproape 400 de pagini intitulată *Un pas înainte, doi paşi înapoi*[15]. Valentinov atestă că Lenin era pe atunci într-o stare fizică deplorabilă – slăbit, tras la faţă, palid, cu ochii stinşi – şi

declara: „Mi-e greaţă de ceea ce trebuie să scriu. Fac eforturi”[16]. Deşi ducea o viaţă extrem de ordonată, în calm şi în linişte, organizată pe ore fixe între mese, muncă, plimbări şi somn, fără niciun exces în materie de alimentaţie, băutură sau tutun, accesele lui de furie politică îi provocau puseuri de adrenalină şi de tensiune prelungite, care-l epuizau şi îl deprimau. O „furie” pe care Krupskaia o semnalase deja într-o scrisoare expediată din exilul siberian înainte de 1900[17]. O funcţionare ciclotimică, pentru care Robespierre fusese un bun exemplu. Lenin era la o răscruce de drumuri: să le facă menşevicilor concesii pentru a menţine unitatea partidului sau să-şi afişeze natura autoritară, sentimentul de superioritate şi convingerile radicale. Instinctiv, simţea că unitatea partidului era o valoare absolută şi că acela care ar destrăma-o şi-ar asuma un risc major. Dar radicalismul inerent naturii lui a câştigat.

Publicat în mai, textul lui, aproape ezoteric şi inteligibil doar pentru militanţii experimentaţi, prezenta versiunea lui despre congres şi lansa o şarjă împotriva menşevicilor, în special Martov şi Akselrod, deveniţi ţintele lui preferate. Printr-o argumentare juridică meticuloasă, demnă de un avocat şiret, plină de cazuistică şi de şicane altminteri neverificabile, îi stigmatiza ca reprezentând aripa oportunistă şi anarhistă a partidului, în timp ce bolşevicii erau glorificaţi ca aripa autentic revoluţionară. Nivelul de ură şi de injurii crescuse cu un grad faţă de scrierile sale anterioare. Acuzaţii, dând dovadă de o „mentalitate de intelectuali burghezi”, practicau „vechi tertipuri anarhiste”, cu „elementele lor instabile şi lipsite de vlagă din punct de vedere politic”, de „individualism de intelectual”, de „anarhism de mare senior”, atinşi de „deviere spre jauressism şi anarhism” şi de o „lipsă de maturitate partinică” – şi, pentru a spune lucrurilor pe nume, de „isterie”[18].

Lenin mergea până la a invoca „strălucita caracterizare social-psihologică”[19] pe care Kautsky o dăduse „moliciunii intelectuale”. Iar în ceea ce priveşte *Starea de asediu* a lui Martov, el conchidea: „numai un neuropatolog de specialitate ar putea să încerce, cu oarecare şanse de reuşită, să dea de rostul [acestui text]”[20]. Deja apărea la el tendinţa de a pune opoziţia adversarilor săi pe seama unor dereglări psihice legate de apartenenţa lor socială! Încă din 1918, una dintre principalele lui opozante, lidera socialistă-revoluţionară de stânga Maria Spiridonova, avea să fie arestată, apoi, în 1921, închisă într-un azil psihiatric, unde, câteva decenii

mai târziu, vor fi închişi numeroşi disidenţi, printre care şi Vladimir Bukovski[21]. Pentru Lenin şi succesorii lui, a te opune deciziilor lor nu putea să ţină decât de „lipsă de raţiune”, deoarece asta însemna să mergi împotriva sensului istoriei.

Disputa personală cu Martov – devenită ideologică, politică şi organizaţională – atinsese un asemenea grad de intensitate, încât Lenin a tradus-o în termeni militari, la care ţinea tot mai mult. După ce-l acuzase pe Plehanov că i se alăturase lui Martov „în calitate de prizonier de război”[22], scria:

> Mărturisesc că şi eu am o mare slăbiciune pentru comparaţii militare […]. *Dar, dacă e să vorbim în termeni militari, tov. Martov, iată cum s-au petrecut lucrurile*. Noi [bolşevicii] cuceream două forturi la congresul partidului [*Iskra* şi Consiliul]. Dv. le-aţi atacat în congresul Ligii. După primul schimb de focuri, colegul meu, comandantul unuia dintre aceste forturi [Plehanov, la *Iskra*], deschide inamicului porţile. Eu, fireşte, îmi adun mica mea artilerie şi mă retrag în celălalt fort, aproape neîntărit, ca să-mi asigur un „adăpost” împotriva inamicului, care mă copleşea numericeşte. Îi propun chiar să facem pace: cum să lupt pe două fronturi? Dar, ca răspuns la propunerea de pace, noii aliaţi bombardează „ultimul” meu fort [Consiliul]. *Eu mă apăr trăgând*, şi atunci fostul meu coleg – comandantul [Plehanov] – exclamă profund indignat: priviţi, oameni buni, cât de belicos e acest Chamberlain![23]

Această evidenţiere a violenţei războinice, asimilată cu „psihologia luptătorului din armata proletară”, era exaltată de relatarea marilor manifestaţii muncitoreşti din Kiev şi a confruntărilor fizice cu poliţia, pe care Valentinov tocmai i le povestise.

> Înţelegeţi! i-a spus Lenin noului său confident. Acum nu mai este vorba de a şti să te baţi în sens figurat, ci în sensul cel mai propriu, cel mai fizic al termenului. S-a dus vremea când manifestanţii ieşeau cu drapelul roşu, strigau „Jos autocraţia!” şi se împrăştiau! Asta nu este de ajuns: e clasa pregătitoare şi trebuie să trecem la cursul superior. […] Trebuie să începem distrugerea [autocraţiei] în mod fizic, prin lovituri puternice. […] Pentru fiecare lovitură pe care ne-o dau, slugile autocraţiei trebuie să primească două sau, mai bine, patru, cinci; şi nu vorbe bune. Asta îi va obliga să fie mult mai prudenţi, iar când vor fi mai prudenţi, noi vom acţiona cu mai multă îndrăzneală. Vom începe să manifestăm cu lovituri de pumni şi de pietre; apoi, odată ce ne obişnuim să ne batem, vom trece la mijloace mai convingătoare. Nu ajută la nimic să ne pierdem în raţionamente subtile, cum fac intelectualii plăpânzi, ci trebuie să învăţăm să dăm la mutră, în stil proletar, la mutră! Vorbele nu sunt de-ajuns. Trebuie să vrem să ne batem, trebuie să ştim să ne batem[24].

Până una-alta, Lenin le împărţea tovarăşilor lui de partid loviturile promise regimului, iar discursul metaforic despre violenţă nu va întârzia să fie pus în practică.

Tibor Szamuely a subliniat dimensiunea de credinţă fanatică ce se ascundea în spatele unui discurs marxist în aparenţă raţional:

> Stilul violent şi defăimător, atacurile personale, calomnia, […] care s-au dezlănţuit între diferitele şcoli de gândire ale intelighenţiei […], exprimă perfect fanatismul religios, habotnicia care impregnau întreaga intelighenţie. Această spiritualitate arzătoare […] era rezultanta diferitelor forţe: a persecuţiilor poliţiste constante, a izolării chiar în sânul comunităţii naţionale, a unui spirit orientat spre eternitate, a obsesiei păcatului şi penitenţei, a încrederii totale în forţa unei doctrine abstracte, a viziunii apocaliptice a unui uriaş vârtej social, a credinţei mesianice în venirea împărăţiei dreptăţii[25] .

Lenin era atât de furios pentru că încercarea sa de a prelua controlul asupra mişcării marxiste eşuase, în ciuda „pregătirilor cât se poate de minuţioase" pe care le revendica în broşura lui. Sarcina congresului era „de a crea un partid *real* pe bazele principiale organizatorice formulate şi elaborate de *Iskra*. […] Programul şi orientarea *Iskrei* urmau să devină programul şi orientarea partidului; planurile organizatorice ale *Iskrei* urmau să fie consfinţite prin statutul de organizare al partidului. […] În asemenea condiţii, congresul nu putea să nu devină *o arenă de luptă pentru victoria orientării iskriste*"[26]. Aceasta însemna atât recunoaşterea faptului că noniskriştilor le fusese întinsă o capcană, cât şi a aceluia că operaţiunea eşuase din vina „oponenţilor mei din rândurile reprezentanţilor «minorităţii» (în frunte cu Martov) [care] n-au înţeles deloc esenţa problemei"[27]. Doar dacă nu cumva aceştia înţeleseseră, dimpotrivă, prea bine unde voia să ajungă…

Apoi Lenin menţiona un dezacord esenţial apărut la congres, unde Plehanov „ipotetic [îşi] putea imagina" ca social-democraţii să se pronunţe „împotriva votului universal", declarând: „Proletariatul revoluţionar ar putea să îngrădească drepturile politice ale claselor de sus, aşa cum clasele de sus i le-au îngrădit cândva pe ale lui"[28]. Deoarece aceste cuvinte provocaseră indignarea unei părţi a delegaţilor, Martov a revenit în octombrie asupra lor, considerând că dezacordul s-ar fi putut „uşor evita dacă tov. Plehanov ar fi adăugat că, firește, nu ne putem închipui o situaţie atât de tragică încât, pentru a-şi consolida victoria, proletariatul să fie nevoit să violeze astfel de drepturi politice ca libertatea presei"[29]. Nu aceeaşi era şi părerea lui Lenin, care privilegia îndeosebi luarea puterii şi „dictatura proletariatului". Una dintre primele sale măsuri, odată ajuns la putere, a fost de altfel să închidă o serie de ziare de opoziţie şi să disperseze cu forţa Adunarea Constituantă. Astfel, întreaga problematică a anului 1917, a anilor de război civil şi a comunismului secolului XX, cea a conflictului radical dintre democraţie şi totalitarism, a apărut încă din 1904.

Acest conflict crucial s-a răsfrânt asupra organizării. Lenin a opus violent „autonomia" cercurilor revoluţionare şi „centralismul" partidului, „coeziunea absolută a forţelor Partidului" şi „interesele de grup". *Grupirovka*, „activitatea de grup", un cuvânt sortit să aibă o largă utilizare pe timpul lui Stalin pentru condamnarea oricărei abateri, fie ea reală sau imaginară, de la linia partidului[30]. Atunci când Martov, în *Stare de asediu*, punea accentul pe „mijloacele de luptă leale şi neleale"[31] în sânul partidului, Lenin i-a răspuns printr-un val de injurii, ironizându-i „neputincioasa văicăreală de intelectual"[32], şi i-a reproşat că face „apel la compătimire"[33] pentru cei trei şefi de la *Iskra* „eliminaţi" din redacţie. Această descalificare psihologică a adversarului ţinea mai mult de argumentaţia machistă şi de logica războiului total – fără milă! – decât de un răspuns politic argumentat. O metodă „neleală" pe care Stalin o va utiliza sistematic în lupta lui pentru succesiunea lui Lenin.

În *Ce-i de făcut?*, Lenin propovăduia o organizaţie bazată pe camaraderie şi fraternitate între revoluţionari; or, dintr-odată, el le respingea, afirmând că „legăturile de partid nu pot şi nu trebuie să se bazeze […] [decât] pe un statut *formal*, redactat în spirit «birocratic» […] statut a cărui strictă respectare este singura în măsură să ne asigure împotriva arbitrarului şi capriciilor inerente spiritului de cerc, împotriva ciorovăielii de cerc, pompos intitulată «proces» liber al luptei de idei"[34]. Mergând mai departe, el critica „încrederea" pusă pe primul plan de *Iskra* lui Plehanov-Martov, o „încredere şi atât" pe care o opunea „încrederii controlate": „De la punctul de vedere al încrederii nemotivate, proprie *spiritului de cerc*, noi ne-am ridicat la punctul de vedere *partinic*, care cere respectarea metodelor controlabile – şi formal prescrise – de exprimare şi de *verificare* a încrederii"[35]. Recunoaştem în treacăt stilul lui caracteristic constând în a lua un cuvânt, a-l manipula în fel şi chip şi a face din el un stindard în bătălia politică. „A verifica", alt cuvânt care avea să fie în vogă în Partidul Bolşevic sub Lenin, apoi sub Stalin, şi în toate partidele comuniste: verificarea legitimaţiilor, verificarea liniei, verificarea biografiilor şi a autobiografiilor. Fiecare comunist avea să se afle în permanenţă sub privirea unei conduceri pe care Lenin o concepea ca atotputernică: „*Acum* însă am devenit un partid organizat, ceea ce nu înseamnă altceva decât crearea unei

puteri, transformarea autorităţii ideilor într-o autoritate a puterii, subordonarea instanţelor inferioare ale partidului celor superioare”[36].

Şi îşi preciza viziunea:

> Birocratism *versus* democratism nu este altceva decât centralism *versus* autonomism, nu este altceva decât principiul organizatoric al social-democraţiei revoluţionare în opoziţie cu principiul organizatoric al oportuniştilor social-democraţiei. […] Cel dintâi tinde să pornească de la vârf, preconizând lărgirea drepturilor şi împuternicirilor instituţiilor centrale în raport cu diferitele părţi ale partidului[37].

„Împuternicire”: lucrul era spus şi completa noţiunea de „centralizare democratică” deja amintită, care avea să conducă timp de trei sferturi de secol funcţionarea sistemului comunist mondial. Puteri depline în sânul „partidului”, apoi puteri depline ale „partidului-stat” în sânul societăţii, fără ca într-un caz sau altul să se poată manifesta nici cea mai mică contraputere. De altfel, Lenin asimila autonomismul şi pe Martov „girondismului”, în vreme ce el se proclama „iacobin al social-democraţiei”[38]. Manieră subliminală de a evoca soarta pe care iacobinii le-o rezervaseră girondinilor…

Revenind asupra celui de-al II-lea Congres şi a opoziţiei manifestate de Martov, de Akselrod, de Bund, de *Rabocie Dielo* şi *Iujnîi Raboci*, Lenin scria, cu bunăvoinţa lui obişnuită:

> Din rândurile minorităţii fac parte toţi jigniţii, toţi aceia pe care social-democraţia revoluţionară i-a jignit cândva pentru un motiv sau altul. […] Şi toate aceste amare jigniri n-au fost rezultatul întâmplător al unor glume inadmisibile, al unor ieşiri violente, al unei polemici aprige, al trântirii uşilor şi al ameninţării cu pumnul […], ci rezultatul politic inevitabil al întregii activităţi ideologice desfăşurate de *Iskra* în decurs de trei ani[39].

Era o recunoaştere a utilizării sistematice de „mijloace de luptă neleale” şi, în acelaşi timp, a importanţei unui discurs radical destinat „delimitării” de ceilalţi marxişti pentru a-şi legitima mai bine preluarea puterii în cadrul partidului.

În fine, polemistul asimila aceste dispute derizorii între câteva zeci de activişti exilaţi unei uriaşe bătălii între marxişti „revoluţionari” şi „oportunişti”, între spiritul mic-burghez, „spiritul de cerc” al opozanţilor lui şi „spiritul de partid”[40] cu care se lăuda. „Spirit de partid”: câte minciuni, câte ticăloşii, câte crime vor fi comise în numele lui, când fiecare militant şi mai ales fiecare şef va trebui să aplice strict ordinele venite de la eşalonul superior… Un „spirit de partid” care, pentru Lenin, dictează „un secret organizatoric, care poate fi dezvăluit numai în faţa instanţei supreme a partidului”[41], simbolizat prin expresia emblematică pentru toţi comuniştii

din secolul XX: „secretul de partid”. Acesta era, după modelul *Catehismului* lui Neceaev, un excelent mijloc pentru conducătorul suprem de a împiedica orice circulaţie a informaţiilor despre funcţionarea organizaţiei între aderenţi, deci orice eventuală contestare a conducerii lui.

Pentru a încheia, Lenin, cu obişnuitul lui jargon marxist, a explicat că toată această bătălie politică urma „într-adevăr calea dialectică, calea contradicţiilor”, că „bilanţul dezvoltării dialectice a luptei în partidul nostru se reduce la două revoluţii” şi că „există şi revoluţii care seamănă a reacţiune”[42]. Trecând de la politică la morală, adăuga: „Răscoala e un lucru admirabil atunci când elementele înaintate se răscoală împotriva celor reacţionare. Când aripa revoluţionară se răscoală împotriva celei oportuniste, asta e o treabă bună. Când însă aripa oportunistă se răscoală împotriva celei revoluţionare, asta e o treabă urâtă”[43]. El îşi împingea opozanţii în tabăra inamică a reacţionarilor, operaţiune simbolizată de alunecarea semantică a cuplului utilizat până atunci – majoritari/minoritari – către un al doilea – revoluţionari/oportunişti –, care viza o legitimare politică, apoi către un al treilea, stigmatizant din punct de vedere social – proletari/intelectuali. Din acest moment, după cum mărturiseşte Valentinov, niciun leninist nu va putea să-i vorbească unui şef menşevic fără să fi primit permisiunea să o facă[44]. Bolşevicii şi menşevicii vorbeau de acum „limbi diferite”[45]. Cine spune două limbi spune şi două discursuri şi deci două concepţii asupra revoluţiei în Rusia, una democratică, alta dictatorială. Bucla era închisă.

Apariţia, la jumătatea lui mai 1904, a lucrării *Un pas înainte, doi paşi înapoi* a provocat o mare agitaţie. După un nou articol împotriva lui Lenin – „Centralism sau bonapartism” –, Plehanov a ripostat în *Iskra* sub titlul „Tăcerea este de-acum imposibilă”; el le cerea membrilor Comitetului Central, bolşevici cu toţii, să se desolidarizeze de Lenin, pe care doi dintre ei (din opt) îl susţineau necondiţionat. Noskov, care se întorcea din Rusia şi constatase prejudiciile provocate de aceste certuri, „i-a ordonat lui Lenin să se supună disciplinei partidului, interzicându-i în special să militeze în favoarea unui al treilea congres. Comitetul dorea să redea partidului unitatea; or, organizarea unui congres în scurtă vreme nu putea decât să înveninеze situaţia”[46]. Noskov i-a propus să se alăture din nou redacţiei ziarului *Iskra*, aducând în acelaşi timp doi menşevici în Comitetul Central.

Lenin a refuzat clar şi a trimis prin doi dintre acoliţii lui, Liadov şi Valentinov, două scrisori violente la *Iskra*, cărora Plehanov le-a răspuns cu umor şi aroganţă.

Pe 13 şi 18 iunie s-a întrunit la Geneva Consiliul partidului, la care au participat Plehanov, Lenin, Noskov, Martov şi Akselrod. După ce a examinat un proiect de conferinţă a tuturor forţelor de opoziţie în Rusia şi participarea PMSDR la congresul Internaţionalei a II-a, care urma să se ţină la Amsterdam, Consiliul a validat cooptările propuse de Plehanov şi a refuzat orice convocare a unui al III-lea congres. Înfrânt în toate aceste probleme, Lenin, furios, a hotărât atunci să lovească sub centură. În iunie, cu ocazia unei mari reuniuni contradictorii între bolşevici şi menşevici, l-a manipulat pe Valentinov, care era încă sub influenţa lui, şi l-a împins să dezvăluie că Plehanov avea un frate şef al poliţiei în oraşul Morşansk[47]. De aici şi până la a insinua că acesta „păcătuia" cu Ohrana… Bolşevicii râdeau în hohote, în timp ce menşevicii erau profund şocaţi de procedeu, care va fi reluat la scară largă de Stalin, în special contra lui Troţki şi a partizanilor săi, calificaţi în anii 1930 drept „hitlero-troţkişti". Şi în acest caz, *Vojd* a avut de la cine învăţa!

În iulie, când Rosa Luxemburg a publicat în *Iskra* şi în *Neue Zeit* „Probleme de organizare în social-democraţia rusă", în care l-a atacat foarte dur pe Lenin, acesta i-a ripostat publicând o scrisoare în favoarea lui semnată de 37 de bolşevici. Totuşi, chiar în Comitetul Central, situaţia lui devenea critică: doi dintre cei mai fideli susţinători ai săi, Lengnik şi Essen, fuseseră arestaţi în Rusia; a treia, Zemliacika, fusese exclusă; la rândul lor, Krijanovski şi Gusarov, scârbiţi de loviturile perfide, au demisionat.

Lenin era atunci mai izolat ca niciodată, cu atât mai mult cu cât „agenţii" lui din Rusia – fratele său Dmitri, cumnata sa Antonina şi surorile lui, Anna şi Maria – tocmai fuseseră şi ei arestaţi şi trimişi în exil intern. După cum au dezvăluit arhivele din Moscova, starea lui fizică şi nervoasă era deplorabilă. El, care fusese un excelent sportiv şi rămăsese un bun biciclist şi un bun drumeţ, era victima unor crize tot mai frecvente de migrene, insomnii, accese de oboseală, dureri stomacale şi intestinale, precum şi a ergotismului care îi afecta sistemul nervos central. A consultat specialişti care, ezitanţi, au diagnosticat fie o problemă arterială care-i afecta creierul – tatăl lui murise din aceeaşi cauză –, fie ceea ce se numea în epocă „neurastenie"[48].

Lenin şi-a luat câteva săptămâni de vacanţă şi de plimbări pe lângă Geneva pentru a-şi calma nervii. Dar bătălia continua şi el era pe cale să piardă pe toată linia. Comitetul Central, în principiu compus din bolşevici, tocmai validase cooptările de menşevici în redacţia *Iskra*, cooptase în sânul lui trei partizani ai unei reconcilieri – stigmatizaţi în mod firesc de Lenin drept „conciliatori" –, interzisese convocarea unui al III-lea congres şi dizolvase Biroul din Sud al PMSDR, care milita în favoarea acestuia. Mai rău, a confirmat că Lenin nu mai putea nici să îl reprezinte în străinătate, nici să publice fără permisiunea lui. Afront suprem: s-a decis că raportul PMSDR la congresul Internaţionalei a II-a, prevăzut pentru jumătatea lui august la Amsterdam, va fi prezentat de menşevici şi redactat de Dan şi Noskov, bolşevicii fiind doar autorizaţi să prezinte un raport special.

Vladimir Ilici era încolţit: se exclusese singur din conducerea *Iskra*, a Consiliului şi a Ligii şi tocmai îşi pierduse statutul de reprezentant al Comitetului Central. A decis atunci să treacă Rubiconul şi să-şi creeze propriul partid, pentru care a păstrat ulterior, în mod nejustificat, numele de „bolşevic". E adevărat că în *Stare de asediu* Martov ridicase drapelul „răscoalei împotriva leninismului", prima apariţie a acestui termen pe care cel în cauză l-a comentat cu un orgoliu neîndoielnic, subliniind că, deşi expresia era „surprinzătoare", îl bucura, deoarece ea îi oferea cu dărnicie „cele mai măgulitoare complimente"[49].

La jumătatea lui august, la Carouge, comună din vecinătatea Genevei, a reunit 22 dintre acoliţii lui cei mai apropiaţi, printre care Nadejda Krupskaia, Maria Ilinicina Ulianova, Pantelimon şi Olga Lepeşinski, Aleksandr Bogdanov şi soţia lui, Vladimir Bonci-Bruevici şi soţia lui, Anatoli Lunacearski şi soţia lui – sora lui Bogdanov –, Serghei Gusev şi soţia lui, precum şi Liadov, Krasikov, Litvinov, Olminski – un veteran din Narodnaia Volea – şi Vorovski. Ei constituiau garda lui apropiată şi îşi înconjurau şeful cu o „atmosferă de devoţiune" de care Valentinov, deşi fermecat de el, se declară totuşi tulburat, ba chiar şocat[50]. Între ei îl numeau „Bătrânul" – avea 34 de ani! –, referinţă evidentă la personajul rus al stareţului, la origine patriarhul unei mănăstiri ortodoxe, devenit încarnarea înţeleptului carismatic, atât sfătuitor, cât şi învăţător, pe care fiecare îl respecta pentru „înţelepciunea" lui, simţind totodată „o dorinţă de neînvins să i se supună"[51]. E drept că şi Rasputin era considerat de admiratorii lui un stareţ...

Chiar şi Potresov, care-l cunoscuse bine pe Lenin între 1900 şi 1903, înainte de a lupta împotriva sa, i-a recunoscut mult după moartea lui această carismă excepţională:

> Era singurul care era urmat ca un călăuzitor indiscutabil, deoarece numai el oferea imaginea rară, mai ales în Rusia, a unui om cu voinţă de fier, cu o energie de neîmblânzit, îmbinând cu credinţa sa fanatică în cauza pe care o îmbrăţişase şi în mişcarea ce o slujea o încredere la fel de mare în sine însuşi. Şi acest soi de elecţiune prin voinţă m-a impresionat la vremea sa[52].

Această voinţă era o *Wille zur Macht* – o „voinţă de putere” – despre care Valentinov a vorbit, evocând „intransigenţa incredibilă a lui Lenin, care nu admitea să te îndepărtezi câtuşi de puţin de el, de ideile şi de convingerile lui”[53] şi care „calcă în picioare şi loveşte cu toporul tot ce e în afara cercului pe care l-a trasat în jurul lui”[54].

Această carismă a „călăuzitorului” – alt cuvânt-fetiş al totalitarilor, de la acel *Vojd* al lui Stalin până la *Führer*-ul lui Hitler, trecând prin *Il Duce* al lui Mussolini – exprima o formidabilă voinţă de dominare ce avea să însângereze secolul XX. Suveranitatea poporului, printr-o stranie dialectică, s-a încarnat într-un dictator. Dar Lenin a fost primul, simbolizat de nenumăratele statui sovietice care îl înfăţişează, scrutând orizontul politic cu o mână pusă streaşină la ochi, în timp ce cu cealaltă, cu braţul întins, arată viitorul istoric luminos. Această carismă implica un ataşament faţă de persoana liderului suprem, ceea ce Grigori Zinoviev, unul dintre fidelii lui locotenenţi, încerca să justifice: „Când Lenin se lupta încă să fie recunoscut, atitudinea faţă de el personal (nu cu adevărat «personal», ci politic şi teoretic) era pentru el criteriul, măsura lucrurilor. Numai că nu trebuie să înţelegem asta în sens vulgar”[55].

În realitate, certitudinea absolută a şefului bolşevic că deţine ADEVĂRUL nu era decât expresia hipernarcisismului unui om care se identifica cu o cauză pe care o definea el însuşi ca „măreaţă”, „mondială”, „eroică”. Era un dublu avatar, ajuns în politică, al romantismului secolului al XIX-lea şi al unui mesianism ancestral care dorea ca Rusia, chiar sovietică, să fie a Treia Romă.

Astfel, Lenin inaugura lungul proces de creare a propriului partid, care avea să se sprijine pe o muncă perseverentă de selectare, de recrutare şi de punere la încercare a loialităţii personale a partizanilor săi fanatici. Valentinov descrie bine implacabilele silogisme în care „alesul” îşi fereca acoliţii:

> Dacă nu vreau să mă degradez moral, trebuie să fiu de partea revoluţiei; a fi în revoluţie înseamnă a fi în Partid; a fi în Partid înseamnă a renunţa la orice revizionism şi a mă conforma „liniei generale" a acestui Partid. Or, această „linie generală" consta în a recunoaşte valoarea absolută a marxismului şi a nu vedea în criticii lui decât renegaţi şi dezertori. Trebuia dusă o luptă nemiloasă împotriva acestor critici[56].

Bineînţeles, Lenin era singurul deţinător al interpretării „proletare" a marxismului, de unde şi importanţa fundamentală a ideologiei, devenită doctrină, în procesul de formare a partidului totalitar.

Potresov, care trăise aceeaşi experienţă personală – de seducţie, apoi de respingere – pe care Valentinov o avusese cu Lenin, trăgea următoarea concluzie în 1937:

> Lenin nu recunoştea decât două categorii de persoane şi fenomene: ai lui şi ceilalţi. Ai lui, adică tot ceea ce într-un fel sau altul intra în câmpul de influenţă al organizaţiei lui; în virtutea acestui unic criteriu, îi considera pe ceilalţi duşmani. Între aceste două extreme diametral opuse – tovarăş-prieten şi disident-duşman – nu exista pentru el nicio nuanţă în relaţiile sociale sau personale[57].

Într-un asemenea cadru, orice contestare a şefului devenea un act de neloialitate asimilat unei înalte trădări, ba chiar unei erezii şi aducea condamnarea supremă – excluderea din cercul magic al acoliţilor. O pedeapsă aplicată de Lenin încă din 1904 lui Valentinov, devenit critic, şi care a căpătat o extindere enormă între 1917 şi 1922, odată cu reprimarea masivă a opozanţilor şi excluderile masive din Partidul Bolşevic, care, sub Stalin şi emulii săi chinezi, vietnamezi sau est-europeni, aveau să ducă la trimiterea în Gulag sau la pedeapsa capitală pentru milioane de „disidenţi". Încă din ianuarie 1904, Lenin îi apostrofa pe menşevici: „nu vă puneţi în afara partidului"[58]. O formulă faimoasă, care va mai fi folosită adeseori.

După mai multe zile de discuţii cu garda lui apropiată, Lenin a hotărât în august 1904 să-şi creeze propriul Comitet Central, propriile comitete locale în Rusia şi propria presă. Într-un apel adresat partidului, el a cerut organizarea unui nou congres, revenirea ziarului *Iskra* sub controlul său, subordonarea Ligii faţă de Comitetul Central, pe care spera să-l recucerească, şi renunţarea la paragraful 1 al statutului redactat de Martov[59]. Pe scurt, el ordona pur şi simplu predarea menşevicilor şi a lui Plehanov, respingând totodată „legalitatea" deciziilor adoptate de la retragerea lui din instanţele de conducere[60].

Cum a scris într-o notă personală încă de la sfârşitul lui iulie, dând ca de obicei vina pe adversarii săi:

> Lupta a fost declarată, da, a fost declarată, şi ea este dusă pe toate liniile de către minoritate [menşevicii] ; iar noi primim provocarea şi declarăm o luptă intransigentă, o luptă până la capăt. Noi luptăm, în numele partinităţii, împotriva spiritului de cerc în general şi împotriva vechiului cerc redacţional în special. Noi luptăm, în interesul mişcării muncitoreşti din Rusia, împotriva ciorovăielilor din străinătate. Noi luptăm, în numele tendinţelor revoluţionar-proletare ale mişcării noastre, împotriva tendinţelor intelectual-oportuniste[61].

În continuare, acest pur intelectual şi-a redactat raportul la congresul Internaţionalei a II-a, o modalitate de a obţine o recunoaştere oficială.

Devenit în sfârşit unic conducător, nu-i mai rămânea decât să ducă manevra la capăt lansându-şi propriul organ central şi organizând un al III-lea congres care va fi în realitate primul congres leninist. Din septembrie până în decembrie, Lenin şi-a asigurat controlul şi susţinerea unor cercuri locale în Rusia, în sud – regiunea Odessa –, în Caucaz – Baku, Batum, Tiflis – şi în nord – Sankt-Petersburg, Moscova, Riga, Nijni-Novgorod. A creat un comitet însărcinat cu organizarea congresului „său”, apoi a pornit într-un turneu de vizite pentru întâlniri şi discuţii cu exilaţii ruşi la Paris, Zürich şi Berna. În fine, graţie sprijinului financiar al lui Aleksandr Bogdanov – tânăr bolşevic care tocmai sosise la Geneva – şi editorialului lui Bonci-Bruevici şi Lunacearski, el a putut de la sfârşitul lui decembrie să publice primul număr al publicaţiei *Vperiod* (*Înainte!*) – menită să se opună ziarului *Iskra*. „Înainte!”, aluzie directă la un faimos roman al lui Ivan Goncearov publicat în 1859, al cărui personaj central, Oblomov, este acel aristocrat trândav care-şi petrece zilele tolănit pe divan, unde îşi face fel de fel de planuri fanteziste, dar nu trece niciodată la acţiune, împiedicat de natura lui leneşă şi apatică. Comentând romanul, celebrul critic literar Nikolai Dobroliubov exclamase: „În fiecare dintre noi, ruşii, există un Oblomov. Cine ne va zice într-o limbă inteligibilă cuvântul atotputernic: «Înainte»?”[62]. Or, Lenin era animat de o adevărată ură împotriva *oblomovismului*, o „boală” marcată de lipsa voinţei şi de care orice revoluţionar trebuia să se debaraseze.

Voluntarismul lui exacerbat îi alimenta încrederea în destinul lui. Ceea ce el numea „factorul subiectiv” trebuia să se impună în faţa „condiţiilor obiective ale socialismului”, care trebuiau „să fie considerate din punct de vedere dialectic”. „Ei bine, tocmai eu, permiteţi-mi să vă declar, sunt profund convins că voi trăi până la revoluţia socialistă în Rusia”[63], i-a declarat el lui Valentinov în 1904. O credinţă revoluţionară, o convingere

ideologică şi o încredere absolută în steaua lui, care, la momentul acela, nu lăsau totuşi deloc să se prevadă o viitoare preluare a puterii.

Astfel, încă de la sfârşitul lui 1904 apăruseră toate premisele viitorului partid totalitar: un lider carismatic – „omul special", Rahmetov al lui Cernîşevski –, un egocrat cu o viziune megalomană a misiunii lui mondiale, sprijinindu-se pe o viziune paranoică asupra lumii divizate strict între prieteni şi duşmani, partizan al unei politici revoluţionare radicale, care legitima violenţa printr-o doctrină mesianică ce-şi avea originea în *Manifestul* lui Marx; în sfârşit, inventatorul unui instrument politic inedit: partidul revoluţionarilor de profesie, inspirat din *Catehismul* lui Neceaev şi bazat pe loialitatea personală faţă de şeful lui şi doctrina acestuia. Ca întotdeauna, istoria este opera oamenilor şi a ideilor. Nu lipseau decât împrejurările favorabile. Or, în timp ce Lenin se chinuia de doi ani să se impună în sânul nebuloasei marxiste, Rusia intrase în fierbere.

11
Se anunţă furtună deasupra Rusiei

Imperiul Ţarist aluneca pe o pantă periculoasă. Revolta studenţilor, în 1899, apoi în februarie 1901, dusese la o radicalizare care îngroşa rândurile eserilor. Liderii extremişti, ascunşi până atunci în asociaţii corporatiste, şi-au scos masca şi au intrat într-o spirală teroristă, urmărind înlăturarea autocraţiei. Cele mai înalte autorităţi erau asasinate: încă din 1902, guvernatorii din Harkov şi Ufa, apoi ministrul de Interne Sipiaghin.

Ca reacţie, noul ministru de Interne, Viaceslav Plehve, a inaugurat un adevărat regim poliţienesc. Vrând să pună sub control întreaga societate civilă, el a pus Ohrana, până atunci limitată la Sankt-Petersburg, Moscova şi Varşovia, să-şi întindă tentaculele în numeroase oraşe. A ordonat infiltrarea grupurilor revoluţionare, mergând până la a-l propulsa în fruntea organizaţiei de luptă a eserilor, condusă de faimosul Boris Savinkov[1] şi însărcinată cu comiterea de atentate, pe unul dintre informatorii lui plătiţi, Evno Azef, care folosea provocarea cu mare artă. Plehve a încurajat în paralel crearea de sindicate muncitoreşti oficiale, care fuseseră iniţiate de Serghei Zubatov, şeful Ohranei. La Sankt-Petersburg, acestea, conduse de preotul ortodox Gheorghi Gapon, depăşeau 10.000 de aderenţi.

Pe plan extern, ţarul era confruntat cu un conflict major. Într-adevăr, Transsiberianul, inaugurat în 1886 sub domnia lui Alexandru al III-lea, înainta tot mai mult în Asia de Est. În 1897, Rusia a ocupat rada portului chinez Port Arthur, curând transformat în fortăreaţă, apoi a pătruns în Manciuria în 1903. Riposta nu s-a lăsat aşteptată. Fără declaraţie de război, în februarie 1904, Japonia a atacat Port Arthur şi în august armata rusă a fost zdrobită în lupte pe uscat. Cum o nenorocire nu vine niciodată singură,

pe 28 iulie Plehve a fost asasinat într-un atentat finanţat de propriul său agent, Azef, constrâns să dea garanţii revoluţionarilor.

Noul ministru de Interne, prinţul Sviatopolsk-Mirski, înalt funcţionar integru, care se opunea represiunii totale, l-a pus pe Nicolae al II-lea în gardă: „Situaţia a devenit atât de gravă, încât între cârmuire şi Rusia s-a căscat o prăpastie. Trebuie să facem pace [cu Japonia], altfel Rusia nu va întârzia să se împartă în două grupuri de oameni, cei care supraveghează şi cei care sunt supravegheaţi”[2]. Autocraţia netezea calea pentru bolşevism, supravegherea şi delaţiunea fiind caracteristice regimurilor totalitare.

În acest climat nociv, mai multe forţe s-au regrupat pentru a obliga puterea să evolueze. Uniunea Eliberării a lui Struve, eserii şi naţionaliştii polonezi şi finlandezi s-au întâlnit în taină la Paris, în septembrie 1904. Această întâlnire a dus la un congres în noiembrie la Sankt-Petersburg, care a strâns o sută de reprezentanţi ai zemstvelor şi a cerut instituirea unei adunări legislative. „Era pentru prima oară în istoria modernă a Rusiei când o adunare întrunită legal […] adopta rezoluţii, cerând o constituţie şi un parlament, chiar dacă aceste cuvinte tabu nu figurau în text”[3]. Congresul a fost urmat, după moda franceză dinainte de 1848, de o campanie de banchete contestatare şi o petiţie a sute de intelectuali care cereau o Adunare Constituantă, în timp ce rezerviştii chemaţi în Manciuria, unde luptele erau foarte grele, manifestau strigând: „Jos ţarul!”.

Bineînţeles, în editorialul din primul număr al publicaţiei *Vperiod*, la începutul lui ianuarie 1905, Lenin nu a pierdut ocazia să critice atât concurenţii săi eseri şi „folosirea unor metode de luptă cum e teroarea”, „un mijloc de luptă specific intelectualilor”, cât şi „valul agitaţiei liberale” din societatea civilă[4]. L-a atacat pe vechiul său prieten Piotr Struve şi ziarul său *Osvobojdenie* (*Eliberarea*), publicat la Stuttgart din 1902 până în 1904, apoi la Paris în 1904-1905, care era vârful de lance al opoziţiei democratice faţă de regim. Lenin nu dorea să audă vorbindu-se decât de clasa muncitoare, care „e călăuzită de un ţel măreţ, de importanţă istorică mondială: eliberarea omenirii de orice forme de asuprire şi exploatare a omului de către om”. În primul rând, susţinând totodată de faţadă „mişcarea constituţionalistă a burgheziei”, el propunea ca „[proletariatul] să-şi strângă toate forţele şi să pornească insurecţia într-un moment când situaţia guvernului a ajuns la

maximum de disperare, într-un moment când masele populare sunt extrem de agitate”.

Or, capitularea neaşteptată de la Port Arthur pe 2 ianuarie 1905 a discreditat dintr-odată autocraţia şi a provocat în Rusia un cutremur, de care Lenin a profitat imediat. A mers pe urmele lui Marx şi Engels, care, în 1870, susţinuseră Prusia împotriva Franţei în numele superiorităţii filosofiei germane – marxiste – asupra celei franceze – proudhoniene:

> „Port Arthur a capitulat.” […]. Asia progresistă, înaintată a dat o lovitură ireparabilă Europei înapoiate şi reacţionare. […] Dar prăbuşirea militară suferită de absolutism capătă o însemnătate şi mai mare, ca un simptom al prăbuşirii întregului nostru sistem politic. […] Critica adusă absolutismului de către toţi oamenii progresişti ruşi, de către social-democraţia rusă, de către proletariatul rus este acum confirmată de critica armatelor japoneze[5].

Era o aluzie directă la aforismul în care Marx anunţase că „armele criticii” vor trebui să lase locul „criticii armelor”. El adăuga că „războiul dintre o ţară înaintată şi una înapoiată a jucat şi de data asta […] un mare rol revoluţionar. Şi proletariatul conştient, fiind un duşman neîmpăcat al războiului, al acestui însoţitor inevitabil şi de neînlăturat al oricărei dominaţii de clasă în general, nu poate închide ochii asupra acestei sarcini revoluţionare îndeplinite de burghezia japoneză, care a zdrobit absolutismul”.

Era atât o iluzionare asupra caracterului progresist al Japoniei, cât şi o manifestare de dispreţ faţă de rolul teoretic rezervat proletariatului. Totuşi, diagnosticul era realist şi arăta că pentru Lenin orice era bun pentru a-i doborî pe Romanovi şi pentru a declanşa propria revoluţie, inclusiv cele mai dezastruoase circumstanţe pentru Rusia. El conchidea fără ocol:

> Cauza libertăţii în Rusia şi a luptei proletariatului rus (şi mondial) pentru socialism depinde în mare măsură de înfrângerile militare ale absolutismului. […] Războiul este departe de a se termina, dar orice pas în direcţia continuării lui face să sporească la extrem frământările şi revolta în rândurile poporului rus, face să se apropie momentul unui nou mare război, războiul poporului împotriva absolutismului, războiul proletariatului pentru libertate[6].

Două săptămâni mai târziu, un eveniment la care nu se gândise nimeni avea să-i dea dreptate, căci abia a avut timp opinia publică rusă să înghită uriaşa umilire survenită la graniţele orientale ale Imperiului, că a fost confruntată cu ceva şi mai rău chiar în inima capitalei. La începutul lui ianuarie, în urma concedierii mai multor muncitori afiliaţi organizaţiilor sale, preotul Gapon declanşase în uzina Putilov – cea mai mare din Rusia, cu cei 15.000 de muncitori ai săi – o grevă care a antrenat până la 400.000 de salariaţi, prima grevă de masă din istoria rusă, şi asta atunci când bolşevicii numărau mai puţin de 300 de adepţi în capitală. Preotul a hotărât

organizarea unei mari adunări care să-i ducă ţarului o petiţie în care să se ceară îmbunătăţirea condiţiei muncitoreşti, dar şi suprimarea cenzurii, eliberarea militanţilor închişi, înapoierea pământurilor în mâinile ţăranilor şi chiar convocarea unei Adunări Constituante. Dispunând de mari forţe de poliţie şi militare, guvernul a autorizat această demonstraţie, convins că se va desfăşura fără incidente. Nu aceasta era şi părerea scriitorului popular, foarte cunoscut şi apropiat de bolşevici, Maxim Gorki; conştient că o tragedie era iminentă, acesta a condus o delegaţie de intelectuali la miniştrii Witte şi Mirski pentru a încerca să-i aducă la negocieri cu manifestanţii, însă în zadar. „Guvernul a continuat însă să nutrească iluzia că îl poate controla pe Gapon şi a fost convins că nu va fi nevoie să se recurgă la forţă”[7].

Astfel, duminică, 22 ianuarie, un imens cortegiu de 150.000 de persoane, care semăna mai mult cu o procesiune decât cu o manifestaţie, s-a prezentat în faţa Palatului de Iarnă, de unde ţarul lipsea. În cortegiul împânzit de prapuri şi de portrete ale suveranului nu se vedea niciun drapel roşu, iar femeile şi copiii în haine de sărbătoare erau în frunte. Un fel de exaltare mistică domnea în mulţime, de parcă ar fi fost pregătită pentru martiriu. După cum se ştie foarte bine, armata a tras şi au fost peste 200 de morţi şi 800 de răniţi[8]. Acest masacru a spulberat mitul „bunului ţar” şi în două săptămâni regimul s-a confruntat cu o dublă catastrofă – naţională şi socială –, de care Nicolae al II-lea era în mare măsură responsabil, fără să fi conştientizat amploarea crizei, atât era de desprins de realitate, prizonier al viziunii mitologice a unei autocraţii fericite şi iubite de poporul său.

În aceeaşi seară, Gorki i-a scris unei prietene: „Şi astfel, draga mea prietenă, a început Revoluţia Rusă: Îţi transmit sincerele mele felicitări. Au murit oameni – dar nu te lăsa tulburată de asta – doar sângele poate schimba culoarea istoriei”[9]. La rândul său, Aleksandr Kerenski, care a asistat la măcel şi a fost extrem de şocat, i-a scris tatălui său, fost profesor al lui Lenin: „Fie cererile societăţii vor fi satisfăcute (adică un corp legiuitor liber ales, format din reprezentanţii poporului), fie va izbucni un conflict sângeros şi teribil, care se va încheia fără îndoială cu victoria reacţiunii”[10].

Tulburarea a fost imensă în întregul imperiu. Un val uriaş de greve s-a pornit şi a provocat ciocniri violente cu poliţia şi armata, în special la

periferie, la Riga (70 de morţi) şi la Varşovia (93 de morţi). Era ceva spontan, după cum explică Orlando Figes:

> Partidele socialiste erau încă mult prea slabe ca să joace rolul conducător. Liderii lor cei mai importanţi – Lenin, Martov, Troţki, Plehanov şi Cernov – se aflau cu toţii în exil, şi chiar dacă erau, fără îndoială, entuziasmaţi de ceea ce considerau cu toţii că este mult aşteptatul început al revoluţiei, foarte puţini dintre ei s-au grăbit să lase confortabilul ambient al cafenelelor din Geneva şi Paris pentru existenţa dură şi periculoasă care îi aştepta în Rusia. […] Între timp, în prim-plan continua să se afle opoziţia liberală şi democrată[11].

Acest climat a încurajat anarhia în creştere, agravată de explozia banditismului, şi a provocat „o agitaţie apropiată de un război civil”[12].

Încă de pe 24 ianuarie, în *Vperiod*, Lenin, deşi total surprins de evenimente, s-a entuziasmat:

> Prestigiul ţarului se năruie pentru totdeauna. Începe insurecţia. Forţă contra forţă. Luptele de stradă sunt în toi, se înalţă baricade, răsună salvele de puşcă şi bubuie tunurile. Curg şuvoaie de sânge, se încinge războiul civil pentru libertate. […] Lozinca muncitorilor a devenit: moarte sau libertate![13]

Această libertate, care trimitea la *Manifestul* lui Marx din 1848, era definită prin „conţinutul ei de clasă” şi opunea în mod radical „democraţia muncitorească” „democraţiei burgheze”[14]. Respingând mişcarea constituţionalistă, el îndemna la „înarmarea imediată a muncitorilor şi a tuturor cetăţenilor în general, pregătirea şi organizarea forţelor revoluţionare în vederea lichidării autorităţilor şi instituţiilor guvernamentale”[15]. Părea eliberat de această trecere la acţiune:

> Muncitorii se vor înarma pretutindeni. […] Fiecare muncitor în parte va depune toate eforturile pentru a-şi face rost de o puşcă sau măcar de un revolver. […] Orice început este greu, spune o zicală. Muncitorilor le-a fost nespus de greu să treacă la luptă armată. Guvernul i-a silit să facă acest lucru. Primul pas, cel mai greu, a fost făcut[16].

Remarcă profundă: dacă în cadrul unui conflict puternic cu statul cei care se opun puterii ezită să ucidă, de cum e vărsată prima picătură de sânge violenţa devine endemică. Revoluţia Franceză arătase acest lucru; cea din 1905 şi mai ales cea din 1917 îl vor confirma. Lenin a privatizat violenţa în beneficiul partidului său, deschizând şi în acest caz calea mişcărilor totalitare, care se vor sprijini pe propriile forţe armate – gărzile roşii pentru bolşevici, *Arditi* şi *Fasci* pentru Mussolini, SA şi SS pentru Hitler.

Această înarmare a muncitorilor era destinată, cum preconizase Marx, să transforme revoluţia în război civil contra autocraţiei, apoi contra burgheziei, cum a remarcat Lenin, pentru care „proletariatul va avea de învăţat din aceste lecţii de război ale guvernului. Şi el va învăţa arta războiului civil, din moment ce a şi început revoluţia. Revoluţia înseamnă

război. Dintre toate războaiele pe care le cunoaşte istoria, ea este singurul război legitim, legal, just şi într-adevăr mare”[17]. De acum, războiul civil nu mai era rezultatul neaşteptat al unei agitaţii spontane, ci o strategie deliberată în serviciul cuceririi puterii.

După asasinarea marelui duce Serghei, guvernatorul Moscovei, pe 17 februarie Lenin a lansat un apel la „o înţelegere în vederea luptei pentru insurecţie” a tuturor forţelor opuse autocraţiei, vizând instaurarea unui „guvern revoluţionar provizoriu”, proclamarea unei amnistii, „înarmarea imediată a poporului şi convocarea imediată a unei adunări constituante pe întreaga Rusie, pe baza votului universal, egal, direct şi secret”. Dar, în realitate, el îndemna la teroare de masă, şi nu la terorism individual:

> Pionierii luptei armate *nu* s-au pierdut *încă* în rândurile masei agitate. […] Trebuie ca într-adevăr pionierii să se piardă în rândurile masei; […] să-şi desfăşoare cu abnegaţie energia lor, menţinând o legătură indisolubilă, efectivă cu masa răsculată, să meargă împreună cu ea, nu în sensul figurat, simbolic, ci în sensul propriu al cuvântului[18].

Acest apel în favoarea trecerii la acţiune provoca alunecarea întregului său discurs simbolic şi analogic despre violenţă şi război spre dimensiunea lui performativă. El prefigura cu exactitate acţiunea lui începând din 1917, nu împotriva absolutismului, ci împotriva unui guvern aflat în fruntea unei revoluţii democratice, aruncând la coşul de gunoi al istoriei, în treacăt, povestea cu Adunarea Constituantă şi sufragiul universal.

În continuare, Lenin a avut mai multe discuţii cu Gapon, care fugise la Geneva. Era fascinat de faptul că un simplu preot, fiu de mujic şi fără nicio cunoştinţă despre scrierile socialiste, a putut dobândi „o asemenea influenţă asupra maselor”, în vreme ce el nu reuşea să strângă decât câteva zeci de acoliţi. Ceea ce nu l-a împiedicat să-i dea lecţii în *Vperiod*: „Este de dorit ca G. Gapon, care a trăit şi a simţit atât de profund trecerea de la concepţiile poporului inconştient din punct de vedere politic la concepţiile revoluţionare, să reuşească să ajungă la claritatea concepţiei revoluţionare despre lume necesară unui militant politic”[19]. Krupskaia a conchis cu un dispreţ necruţător: „Mentalitatea clericală era ca un văl pe ochii lui. Când a ajuns din nou în Rusia, a decăzut până la ticăloasa îndeletnicire de provocator”[20]. În realitate, el a fost spânzurat în 1906 de către socialişti-revoluţionari ca trădător al revoluţiei…

Totuşi, odată trecut acest moment de exaltare, Lenin s-a concentrat din nou asupra problemei pe care o considera cea mai importantă: lupta lui

contra menşevicilor. Într-o scrisoare către Bogdanov, principalul lui agent în Rusia, îşi dezvăluia manevra pe 10 ianuarie 1905:

> Acum *sciziunea este completă*. […] *Al treilea congres* împotriva voinţei Comitetului Central şi a Consiliului şi *fără ele*. Ruptura completă cu Comitetul Central. Declaraţia făţişă că avem un birou al nostru. Înlăturarea menşevicilor şi a neoiskriştilor din toate organele de partid[21].

Pe scurt, dorea să-şi securizeze baza înainte de a se gândi la o eventuală cucerire a puterii.

Pe 3 februarie, liderul socialist german Bebel i-a adresat lui Lenin o scrisoare în care îi propunea să medieze el între cele două facţiuni ale PMSDR. Acesta i-a răspuns încă de pe 7 printr-un „Niet" răsunător pe care l-a comentat într-o scrisoare către Bogdanov: „Noi am proclamat *sciziunea*, noi convocăm la congres pe *vperedişti*"[22]. Ridiculizând şi dispreţuind public menşevicii, calificaţi la rândul lor drept „bonapartişti", el scria într-o scrisoare adresată partizanilor lui: „Repet: centrele [*Iskra*, Comitetul central, Consiliul] s-au pus în afara partidului. […] E timpul să ne delimităm. […] Da, sciziune"[23].

Astfel, în timp ce în public Lenin pretindea organizarea unui al III-lea congres reprezentând majoritatea PMSDR, în particular el îl rezerva doar pentru partizanii lui, pregătind totodată o manevră de camuflaj: „Centrele puteau – şi trebuiau – să fie invitate, dar a le recunoaşte dreptul de vot deliberativ este, repet, o nebunie. Se înţelege că, oricum, centrele tot n-o să vină la congresul *nostru*, dar de ce să le dăm ocazia să ne mai scuipe o dată în obraz?". În ce termeni politicoşi erau spuse aceste lucruri… Dublu limbaj, manevră de provocare, insulte: întreg stilul totalitar sistematizat de bolşevicii la putere era deja aici. Astfel, în timp ce în Rusia începuse revolta, Lenin, instalat în tihnă la Geneva, de unde lansa apeluri fulminante la războiul civil, privilegia ca totdeauna manevrele ostentative.

Era confruntat totuşi cu două probleme. Prima era materială, deoarece organele conducerii PMSDR deţineau tipografia şi fondul central alimentat în mare parte de partidul german SPD. Iar în această privinţă, Lenin se înfuria la culme într-o scrisoare către Bogdanov:

> Sciziunea este un fapt împlinit. Şi când ea a devenit fapt împlinit s-a văzut limpede că *din punct de vedere material suntem mult mai slabi*. […] Menşevicii au mai mulţi bani, mai multe publicaţii, mai multe posibilităţi de transport, mai mulţi agenţi, mai multe „nume", mai mulţi colaboratori. […] Şi, dacă nu vrem să apărem în faţa lumii ca un respingător model de fată bătrână, uscată şi anemică, mândră de stearpa ei curăţenie morală, trebuie să înţelegem că ne trebuie un război şi o organizare militară. Numai după un război îndelungat şi printr-o organizare excelentă poate forţa noastră morală să se transforme într-o forţă materială[24].

Ce mărturie: menşevicii erau în realitate mult mai activi decât leniniştii, dar războiul era singurul mijloc de a-şi impune puterea prin intermediul strategiei sale de supralicitare permanentă. Război total, război civil care trebuia dus contra autocraţiei, dar şi contra tuturor opozanţilor lui. Lenin avea să exacerbeze această instrumentalizare politică a războiului începând de la 1 august 1914, şi chiar în mai mare măsură după lectura lui Clausewitz în 1915. Astfel, va fi în cea mai bună dispoziţie ideologică, psihologică şi politică pentru a aborda evenimentele neverosimile din martie 1917.

Or, războiul cere soldaţi, iar în această chestiune crucială el voia rezultate imediate:

> E nevoie de forţe tinere. Eu aş zice că merită să fie pur şi simplu împuşcaţi pe loc cei ce-şi permit să spună că nu se găsesc oameni. În Rusia sunt foarte mulţi oameni ; trebuie numai să recrutăm tineretul pe o scară mai largă şi cu mai mult curaj, […] *fără să ne temem de el*. Suntem în timp de război. […] „Cooptaţi" pe oricine e cinstit şi energic. […] Nu vă temeţi de lipsa lor de pregătire, nu fiţi îngrijoraţi de lipsa lor de experienţă şi cultură. […] Acum o să-i înveţe evenimentele, şi această învăţătură o să fie *în spiritul nostru*[25].

La naiba cu disputa cu Martov legată de calitatea de membru de partid! Muncitoreşti sau nu, marxiste sau nu, îi trebuiau trupe pline de energie şi de entuziasm, gata să se sacrifice. De altfel, încă din 1906, avea să sistematizeze această metodă de recrutare de masă, apoi avea să o extindă la ansamblul mişcării comuniste cu prilejul creării Cominternului, precizând în 1920, în a doua dintre condiţiile pentru aderare, că nu trebuiau să se teamă „să înlocuiască activişti «experimentaţi» cu muncitori de rând"[26]. Lipsa de experienţă şi de cultură a tinerilor era de altfel un atu suplimentar pentru acest bătrân şi experimentat revoluţionar, care-şi putea impune astfel mai uşor dominaţia personală şi statutul de şef carismatic. Şi în acest caz, ca şi în altele, scopul scuza mijloacele.

În condiţiile în care Lenin a reuşit *in extremis* să convingă mai mulţi membri ai Comitetului Central, primul congres al partidului leninist a fost organizat la Londra de pe 25 aprilie până pe 10 mai 1905, în prezenţa a 38 de delegaţi – dintre care unul singur era muncitor – ce reprezentau 21 de comitete. Lenin a prezidat cele 24 de şedinţe, a luat cuvântul de 138 de ori şi a redactat rezoluţiile. A stabilit programul pe o linie ultraradicală: insurecţie armată, instaurarea unui „guvern revoluţionar provizoriu", teroare de masă şi exproprierea nobilimii funciare. Delegatului Vladimirov, care a întrebat dacă se va putea merge până la introducerea unor exploataţii agricole colective, Lenin i-a lansat cuvântul de ordine „Nu trebuie să ne

oprim niciodată!”[27]. Un *no limit* tipic pentru voluntarismul ideologic totalitar.

Lenin nu a uitat să condamne fracţiunea „disidentă” – menşevicii absenţi. Se înconjurase cu garda lui apropiată: Krasin şi Bogdanov, Vorovski, Krupskaia şi Lunacearski, din redacţia *Vperiod*, precum şi membrii Biroului, Zemliacika – pe numele ei adevărat Roza Zalkind – şi Litvinov – pe numele său adevărat Meir Wallach-Finkelstein –, care vor fi, împreună cu Stalin, doi dintre cei mai vechi leninişti rămaşi la putere până în 1950. Conform obiectivului său, partidul lui avea să fie de acum condus de o singură instanţă omnipotentă, Comitetul Central, căruia îi era subordonat organul central *Vperiod*, rebotezat *Proletarii* – un întreg program, simbolic împotriva „intelectualilor” şi totodată practic, deoarece privilegia recrutarea de muncitori. Totuşi, un grup venit din Rusia şi condus de Aleksei Rîkov, bolşevic din 1903, a refuzat să fie înscrisă în statut obligaţia comitetelor de a cuprinde majoritar muncitori. Ceea ce nu l-a împiedicat pe Lenin să triumfe cu obişnuita lui rea-credinţă: „Putem, aşadar, să sărbătorim o deplină victorie morală! Rusia a învins pe cei din străinătate. Partinitatea a învins spiritul de cerc”[28]. Victorie deplină şi putere totală, deoarece Lenin cumula acum cele trei funcţii de conducere: membru al Comitetului Central, redactor-şef la *Proletarii* şi reprezentant al partidului „său” pe lângă Biroul Socialist Internaţional (BSI). O prefigurare a sistemului comunist, când el va fi simultan şeful Partidului Bolşevic, al Consiliului Comisarilor Poporului şi apoi al Internaţionalei comuniste.

Dar deocamdată, rămânând prudent în Elveţia, Lenin difuza rezoluţiile congresului, care insistau asupra priorităţii reprezentate de „organizarea de grupuri speciale pentru procurarea şi distribuirea de arme, elaborarea planului de insurecţie armată şi de conducere nemijlocită a acesteia” sau de „acumularea de experienţă prin încercări de a întreprinde în practică diferite acţiuni armate, de pildă, acţiuni ale unor detaşamente armate care să atace poliţia şi armata cu prilejul unor adunări populare deschise, sau atacuri ale unor detaşamente înarmate împotriva închisorilor, a instituţiilor guvernamentale etc.”[29] Din acest moment, Lenin respingea orice democraţie parlamentară şi nu gândea politica decât prin intermediul violenţei celei mai extreme. Îl dădea ca exemplu pe Engels, care „cerea conducătorilor proletariatului ca întreaga lor activitate să fie subordonată

necesităţii de a învinge în lupta începută; […] el însuşi se ocupa totodată până şi de amănuntele organizării militare, fără a desconsidera, dacă acest lucru era necesar pentru cucerirea victoriei, nici metodele învechite de luptă ale rebeliunilor militare”[30]. Va şti să-şi amintească de ele în toamna lui 1917, când Petrogradul va cădea în mâinile trupelor răzvrătite…

În timp ce Lenin construia la Londra un instrument politic care să fie la mâna lui, evenimentele se precipitau. Pe 8 martie 1905, Nicolae al II-lea a lansat un manifest în care propunea crearea unei adunări consultative alese cu sufragiu cenzitar, o dumă naţională. Le-a cerut şi supuşilor să-i dea „sugestii”, ceea ce a provocat o uriaşă campanie de petiţii – 60.000 doar din partea ţărănimii. Regimul naviga la vedere între stările generale şi o cădere a Bastiliei. În aprilie, al II-lea Congres al zemstvelor a cerut convocarea unei Adunări Constituante şi întreaga opoziţie liberală, cu constituţional-democraţii (cadeţii) în frunte, a pretins ca aceasta să fie aleasă prin sufragiu universal[31]. Prea puţin şi prea târziu, guvernul a cedat, a ridicat cenzura telegramelor private şi a instaurat o toleranţă pentru minorităţile religioase până atunci persecutate. Ca întotdeauna în asemenea cazuri, opoziţia s-a radicalizat şi a creat Uniunea Uniunilor, care grupa zeci de uniuni profesionale – avocaţi, scriitori, profesori, medici, ingineri, dar şi angajaţi ai căilor ferate, mecanici etc. –, sub conducerea lui Struve.

Climatul de răzvrătire a cuprins atunci mediul rural: „Văzând slăbiciunea guvernului, ţăranii au profitat de ocazie şi au refuzat să mai ia în arendă pământurile moşierilor, pentru a-i forţa pe aceştia să le mărească salariile ca lucrători. Au intrat pe moşiile nobililor, le-au tăiat copacii şi le-au cosit fânul”[32]. De la începutul lui mai a apărut un fenomen nou, sovietul (sfatul), ales de clasele populare urbane, apoi rurale, pentru a se ocupa de administraţia locală. Era rodul unei tactici preconizate de menşevici, constând în instaurarea „autoadministrării revoluţionare a poporului”. Ea a fost violent criticată la început de Lenin.

Într-o scurtă notă pentru uz personal din aprilie, acesta îşi rezuma reflecţiile sub titlul: „Revoluţie de tipul celei din 1789 sau de tipul celei din 1848?”. Când scria 1789, se gândea, evident, la 1792-1794 şi preconiza o „cotitură mai bruscă” decât în 1848: „La noi, între absolutism şi libertate politică nu au existat şi nu există niciun fel de trepte intermediare (zemstvele nu intră la socoteală); la noi, despotismul este de un primitivism

asiatic”[33]. Era o viziune caricaturală care respingea din start întreaga organizare şi activitate a societăţii civile – atât în dumele municipale şi în zemstve, cât şi prin intermediul universităţilor, ziarelor şi revistelor –, simbolizate prin ascensiunea puternică a mişcării constituţionaliste.

Sunt interesante mai ales cele patru argumente invocate de Vladimir pentru a justifica o insurecţie generală. El plasa pe primele poziţii „actualul război nenorocit [care] face să fie şi mai probabilă o prăbuşire *vertiginoasă*” a regimului şi „dezvoltarea partidelor conştient revoluţionare […] cu mult superioară celei din anii 1789, 1848 şi 1871”. Sublinia alţi doi factori: „La noi, o serie întreagă de popoare oprimate de ţarism – polonezii, finlandezii etc. – fac ca asaltul împotriva absolutismului să fie deosebit de energic”, iar „ţărănimea este extrem de ruinată […] şi nu are absolut nimic de pierdut”. În fine, semnala situaţia internaţională avantajoasă, „Europa proletară va face să fie imposibilă acordarea unui ajutor monarhiei ruse de către monarhii din Europa”[34]. Reflecţii simptomatice ale unui om care în discursul lui public prezenta clasa muncitoare ca vârful de lance al revoluţiei, dar care în forul lui interior favoriza toţi factorii de destabilizare ai regimului ţarist – războiul internaţional şi înfrângerea, mişcările de independenţă, ţărănimea şi mişcarea socialistă internaţională –, cu excepţia clasei muncitoare. Sunt aceiaşi factori care îi vor permite în 1917 să pună mâna pe putere…

Era la fel de lucid şi în privinţa factorilor negativi, indicând faptul că „guvernul [ţarist] are mai multă experienţă” în lupta contra revoluţionarilor, că „din celelalte ţări nu primim niciun impuls spre revoluţie” şi menţionând, mai ales, „slăbiciunea claselor revoluţionare ruse, care n-au fost în stare să se ridice la luptă înainte de izbucnirea lui [a războiului]” – ce mărturie! În 1917, ravagiile provocate de conflict, abdicarea ţarului şi prăbuşirea statului, apoi un guvern provizoriu neutralizat de o iluzorie solidaritate revoluţionară vor înlătura aceste bariere.

Dar, deşi se referea la teroare şi la „primăvara popoarelor”, Lenin era mai ales obsedat de precedentul Comunei din Paris, căreia i-a consacrat o conferinţă pe 18 mai 1905, la Geneva, traducând şi publicând totodată în *Vperiod* un text consacrat „bătăliei străzilor”, preluat din memoriile lui Gustave Cluseret, un fost elev al şcolii militare de la Saint-Cyr, care participase la represiunea din 1848 şi care, după un şir de aventuri militare în Algeria, în Crimeea, în Italia alături de Garibaldi, în războiul civil

american, apoi în Irlanda, i se alăturase lui Bakunin, pentru a sfârşi ca general şi ministru de război al Comunei[35].

Partizan al unei insurecţii îmbinate cu instaurarea unui „guvern revoluţionar provizoriu", Lenin l-a atacat pe vechiul său duşman Martînov:

> Conducătorului ideologic al neoiskriştilor i se năzăreşte aici [într-un guvern revoluţionar] „luarea puterii", i se năluceşte sperietoarea „iacobinismului", a bakunismului, tkacevismului şi a altor isme teribile cu care diferitele dădace revoluţionare caută cu tot dinadinsul să sperie pruncii politici[36].

Dincolo de insulte şi de aluzia transparentă la Vera Zasulici, care împlinea 55 de ani, Lenin propunea instaurarea unui guvern provizoriu, nu pe cale legală, ci printr-o insurecţie; apreciind că revoluţia în curs era „burgheză", el numea anume guvernul său „dictatura revoluţionar-democratică a proletariatului şi a ţărănimii", altfel spus, o preluare a puterii după modelul unui Comitet al Salvării Publice care nu s-ar da înapoi de la folosirea terorii şi la care revoluţionarii socialişti ar putea să participe. Dar asta doar pentru a o distinge mai bine de „dictatura socialistă a clasei muncitoare", care, în 1917, va deveni celebră sub denumirea de „dictatura proletariatului" – în umbra Partidului Bolşevic. Lenin anunţa astfel scenariul pe care avea să-l pună în practică 12 ani mai târziu.

În timp ce Martînov îşi făcea griji că o mişcare muncitorească prea îndrăzneaţă ar fi zdrobită de burghezie după modelul lui iunie 1848, Lenin a răspuns că „pieirea a mii de proletari în lupta pentru o republică cu adevărat democratică, fiind o pierdere fizică, nu numai că nu este o pierdere politică, ci e, dimpotrivă, o mare cucerire politică a proletariatului, o puternică afirmare a hegemoniei sale în lupta pentru libertate". Astfel, el nu ezita să întreţină un cult al înfrângerii care, prin imense sacrificii umane, era menit să fundamenteze şi să legitimeze puterea revoluţionară a partidului. O viziune sacrificială dispreţuind viaţa umană, care avea să devină clasică pentru mişcările totalitare, de la războiul civil rus până la Revoluţia Culturală chineză.

Dar, ca în orice demers mesianic, viziunea paradiziacă nu era departe de Apocalipsă, iar Lenin nu făcea excepţie de la regulă într-un discurs megaloman şi profetic:

> [Social-democratul] va visa – şi, dacă nu este un filistin inveterat, e dator să viseze – că, după uriaşa experienţă a Europei, după gigantica desfăşurare de energie a clasei muncitoare din Rusia, vom reuşi să aprindem, mai vie ca oricând, făclia luminii revoluţionare în faţa masei neştiutoare şi oropsite. […] Vom reuşi să facem ca revoluţia rusă să fie o mişcare […] [care] să nu se soldeze doar cu mici concesii din partea deţinătorilor puterii, ci să ducă la răsturnarea lor totală. Şi dacă aceasta va reuşi, atunci… atunci vâlvătaia revoluţiei va cuprinde Europa […] avântul revoluţionar

al Europei se va răsfrânge asupra Rusiei şi va face ca perioada de câţiva ani revoluţionari să se transforme într-o epocă de câteva decenii revoluţionare.

Acest vis se va materializa în 1917, înainte de a fi respins de „masa incultă" oprimată de puterea bolşevică, de a fi spulberat încă din 1920 prin absenţa revoluţiei în Europa şi de a se prăbuşi definitiv în 1989-1991… după ce a distrus milioane de vieţi.

12
Revoluţia neterminată

În acest climat foarte agitat, o ştire venită din Extremul Orient a lovit din nou Rusia ca un trăsnet. Încă din februarie, armata avusese parte de un dezastru la Mukden, în Manciuria, pierzând aproape 100.000 de oameni. Or, pe 27 mai, flota rusă, trimisă în octombrie 1904 să ajute Port Arthur şi care trebuia să ajungă la Vladivostok, a fost surprinsă de flota japoneză în strâmtoarea Tsushima, situată între Coreea şi Japonia: din 28 de nave, 21 au fost scufundate, printre care 11 cuirasate, în timp ce Japonia a pierdut doar 3; bătălia a făcut 4.380 de morţi de partea ruşilor – faţă de 117 japonezi – şi 5.917 răniţi! Acest dezastru uriaş era totuşi previzibil, căci decizia lui Nicolae al II-lea şi a amiralităţii de a trimite această armadă – obligată să înconjoare Africa, să traverseze Oceanul Indian şi să navigheze luni de zile – era de o rară incompetenţă, la limita nebuniei. Pentru prima oară, o putere europeană era zdrobită pe uscat şi pe mare de o ţară asiatică, a cărei armată, cu câteva decenii înainte, era formată din samurai care luptau cu săbii şi archebuze. A fost o lovitură de trăsnet în lumea întreagă. Pentru ţar, catastrofa era totală. Nu doar că era constrâns să cerşească pacea în condiţii umilitoare, dar înfrângerea demonstra incompetenţa statului său major şi sublinia, mai ales, întârzierea tehnologică a ţării. Ea a exacerbat tensiunile politice şi a transferat dinamica contestatară dinspre liberali spre radicali. S-a cerut din ce în ce mai puţin o reformă constituţională şi din ce în ce mai mult o revoluţie.

Şi, într-adevăr, „la începutul verii, când a devenit limpede că recolta va fi din nou slabă, [ţăranii] au început să lanseze atacuri pe scară largă asupra moşiilor, au pus stăpânire pe proprietăţi şi au incendiat conacele, silindu-i pe moşieri să fugă”[1]. Ţăranii nu erau atât porniţi împotriva proprietarilor, cât râvneau pământurile – faimoasa „împărţire neagră” –, creând în acelaşi

timp numeroase uniuni ţărăneşti, societăţi agricole şi cooperative, în general moderate, care arătau că satele începeau să se organizeze în mod autonom. Bineînţeles, armata a fost chemată să reprime aceste răscoale şi, din ianuarie până în octombrie, a intervenit de peste 2.500 de ori, ceea ce a provocat prăbuşirea disciplinei militare, mai ales că imensa majoritate a soldaţilor erau mujici.

S-a răspândit un climat de anarhie şi de violenţă, în special în Caucaz, după cum relata consulul american de la Batumi:

> [Rusia] este impregnată de sediţiune şi duhneşte a revoluţie, ură şi conflicte rasiale, a crimă, incendii, tâlhării, furturi şi infracţiuni de tot felul […]. După câte se pare, suntem pe cale să ajungem rapid la anarhie şi haos social […]. Unul dintre semnele cele mai rele este faptul că sub această îndelungată domnie a anarhiei şi a crimei publicul devine din ce în ce mai nepăsător şi vestea uciderii unei cunoştinţe sau a unui prieten este primită cu indiferenţă de marea majoritate a populaţiei, în vreme ce cazurile de tâlhărie sunt considerate a fi în ordinea firească a lucrurilor[2].

Încă din iulie, Gorki, deşi foarte apropiat de bolşevici, i-a scris unui prieten: „Ai de 666 de ori dreptate [666, numărul diavolului], revoluţia dă naştere unor adevăraţi barbari, asemenea celor care au devastat Roma”. Dar, dacă această barbarie înspăimânta elitele, tema purificării revoluţionare a unei societăţi putrede avea să se bucure în schimb de mare succes, fie pentru a fi condamnată vehement de liberali şi democraţi – ruşi, în special –, fie pentru a fi cântată cu lirism, până în Franţa, în 1925, de suprarealistul şi viitorul comunist Louis Aragon: „Vom învinge totul. Vom ruina această civilizaţie care vă este dragă. […] Lume occidentală, eşti condamnată la moarte. Suntem defetiştii Europei. Orientul, teroarea voastră, să răspundă în sfârşit la apelul nostru. Vedeţi cât e de uscat şi de bun acest pământ pentru toate incendiile”[3].

După ţărănime, s-a aprins lumea muncitorească. Grevele au fost foarte intense în Letonia şi în Polonia, unde ura împotriva dominaţiei ruse sporea tensiunile sociale şi politice. În mai, o grevă generală a izbucnit la Łodz, centru al industriei textile, care s-a încheiat pe 23 iunie, după cinci zile de lupte violente cu armata, făcând în jur de 2.000 de morţi şi răniţi. O grevă generală de solidaritate a izbucnit pe 26 iunie la Varşovia, unde o manifestaţie de 100.000 de muncitori a fost mitraliată de trupele ruseşti, soldându-se cu 93 de morţi. Evenimente identice au avut loc în Caucaz, la Baku şi la Tiflis, din mai până în iulie.

> În multe dintre aceste teritorii non-ruse întreaga populaţie a devenit practic implicată în mişcarea de eliberare naţională. […] În Georgia, menşevicii au condus revoluţia naţională. Mişcarea lor a

fost prima mişcare de eliberare naţională marxistă din istorie care s-a bucurat de sprijinul ţărănimii: între 1904 şi 1906, ea a luat efectiv locul statului ţarist în vestul Georgiei[4].

Revolta contamina şi Rusia. La Ivanovo-Voznesensk, în industria textilă, greva a durat din 16 iunie până în 4 august şi a provocat ciocniri violente. O alta a izbucnit pe 26 iunie la Odessa. Cuirasatul *Potemkin*, mândria flotei Mării Negre, a căzut în mâinile marinarilor răsculaţi şi a aruncat ancora în faţa oraşului, unde se dădeau lupte care au făcut în jur de 2.000 de morţi şi 3.000 de răniţi. Ca reacţie, forţe ataşate regimului au început să se manifeste, provocând ici şi colo pogromuri antisemite la care participa în toată impunitatea o gloată care profita adesea de neimplicarea poliţiei pentru a viola, a ucide şi, mai ales, a jefui.

Ne imaginăm cât de mult l-au entuziasmat toate aceste veşti pe Lenin. I-au înflăcărat gândirea, concentrată de acum înainte pe o posibilă preluare a puterii, după cum arăta un articol publicat pe 27 iunie în legătură cu revolta de pe *Potemkin*: „ne aflăm în faţa unui fapt incontestabil şi foarte semnificativ: o încercare de a crea un *nucleu al armatei revoluţionare*. […] Primul pas a fost făcut. Rubiconul a fost trecut. Trecerea armatei de partea revoluţiei a fost pecetluită în faţa întregii Rusii şi a lumii întregi”[5]. Aşa cum au arătat evenimentele ulterioare, cu jalnica debarcare a răsculaţilor de pe *Potemkin* într-un port românesc, afirmaţiile erau pripite, dar ideea, preluată de la Engels, avea să se impună şi, în 1917, revoltele unor regimente din Sankt-Petersburg, în mult mai mare măsură decât grevele muncitoreşti, le vor permite bolşevicilor să ia puterea.

Purtat de elan, Lenin descria „rebeliuni, demonstraţii, lupte de stradă, detaşamente ale armatei revoluţionare” ca pe „etapele de dezvoltare ale insurecţiei populare”; aceste detaşamente trebuiau să „proclame insurecţia, să dea maselor *conducerea militară* necesară într-un război civil, ca şi în oricare alt război”. Or, această asimilare era total abuzivă. Într-adevăr, războiul între naţiuni era de multă vreme guvernat de practici şi principii, limitat în timp şi în spaţiu, cum o demonstrase şi războiul ruso-japonez: acesta nu durase decât 18 luni şi se încheiase printr-o pace onorabilă. Mai ales, deşi luptele fuseseră violente şi provocaseră zeci de mii de morţi de fiecare parte, nu dăduseră naştere la fenomene de exterminare în masă – astfel, civilii şi prizonierii au fost cruţaţi. Invers, şi încă din Antichitate, războiul civil nu se termina decât prin exterminarea totală a uneia dintre cele două tabere, după cum va aminti orgolios Bernanos, apropo de războiul

din Spania, în *Les grands cimetières sous la lune*. Filosoafa Simone Weil va rezuma oroarea acestuia într-o scrisoare de susţinere adresată scriitorului: „Pleci voluntar, cu idei legate de sacrificiu, şi dai peste un război care seamănă cu un război de mercenari, cu multe cruzimi în plus şi cu simţul respectului datorat inamicului în minus”. Dacă într-un război clasic duşmanul este „relativ”, în războiul civil el este „absolut” sau „total”[6], destinat doar să fie nimicit. Lenin era de acum impregnat de această radicalitate justificatoare a violenţelor extreme.

În plus, lega strâns între ele războiul civil şi guvernul revoluţionar, care trebuiau „să asigure – la început fie şi pe o mică parte a teritoriului statului – libertatea politică deplină” şi „să desfăşoare în toată amploarea ei creaţia revoluţionară a păturilor de jos ale poporului, care în timp de pace participă în mică măsură la această creaţie, dar în perioada revoluţiei ies în primul plan”[7]. „Păturile de jos”, care nu trebuie confundate cu „proletariatul conştient”, vor avea tot timpul la dispoziţie ca să aprecieze, începând din 1917, cum aristocratul şi demiurgul Ulianov intenţiona să le folosească drept carne de tun revoluţionară…

Această „militarizare” a gândirii lui Lenin, deşi se cristaliza sub efectul împrejurărilor, nu era decât rezultatul logic al teoriei lui: „Armata revoluţionară este necesară pentru că marile probleme istorice pot fi rezolvate numai *cu ajutorul forţei*, iar *organizarea forţei* în lupta modernă înseamnă organizare militară”[8]. El reamintea vulgata marxistă conform căreia, „atâta timp cât societatea este împărţită în clase, cât există exploatarea omului de către om, războaiele sunt inevitabile. Iar în lupta pentru lichidarea acestei exploatări noi nu vom putea evita războiul, pe care-l încep întotdeauna şi pretutindeni chiar clasele exploatatoare, dominante şi asupritoare. Există război şi război. […] Există şi războiul împotriva asupritorilor şi înrobitorilor poporului, şi acesta este singurul război legitim în societatea capitalistă”[9].

Şi Lenin insista:

> Niciun social-democrat care cunoaşte cât de cât istoria, care a învăţat de la Engels, marele cunoscător al problemelor militare, nu s-a îndoit vreodată de uriaşa importanţă a cunoştinţelor militare, a tehnicii militare şi a organizării militare ca instrument de care se folosesc masele poporului şi clasele poporului pentru soluţionarea marilor conflicte istorice. […] Armata revoluţionară trebuie să folosească în practică cunoştinţele militare şi mijloacele militare pentru a hotărî întreaga soartă viitoare a poporului rus[10].

Or, confundarea acţiunii politice cu cea militară, a organizării politice cu armata implica de la bun început „escaladarea către extreme” a lui Clausewitz, pe care el o deturna în serviciul „cauzei”. Lenin legitima barbaria ce avea să vină sub forma supralicitării permanente caracteristice mişcărilor revoluţionare începând de la 1789, dar şi extremelor militare, trecând de la violenţa metaforică a discursului la aceea, fizică, a distrugerii necesare. Contrar unei întregi istoriografii care, pe urmele lui George Mosse[11], a crezut că vede originile totalitarismului în „brutalizarea” societăţilor inaugurată de luptele Primului Război Mondial, „brutalizarea” gândirii la Lenin este mult anterioară anului 1914 şi se alimentează dintr-o cu totul altă sursă, teoria luptei de clasă inaugurată de *Manifestul* lui Marx din 1848. Dacă uneori se neliniştea, recunoscând că „nu el, revoluţionarul, le stăpâneşte pe ele [evenimentele] în conştiinţa şi în activitatea sa, ci ele îl stăpânesc pe el, ele l-au copleşit”[12], el se liniştea de îndată: „tocmai acum e nevoie de o concepţie generală bine gândită şi precis formulată, care să-i permită socialistului să domine evenimentele în loc de a fi dominat de ele”[13]. Ideologia rămânea în poziţia de conducere.

În această stare de spirit, Lenin şi-a consacrat lunile iunie şi iulie ale anului 1905 redactării unei broşuri voluminoase, intitulată *Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică*, în care îşi ordona ideile ce-l preocupau de luni de zile. Pentru a-i combate mai bine pe anarhişti şi pe eseri, care credeau că în Rusia se putea evita faza capitalistă, îşi situa din nou reflecţia teoretică în continuarea atitudinii lui faţă de foametea din 1891 şi a lucrării lui iniţiale despre *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. Considera că revoluţia în curs era burgheză şi democratică, că „nici chiar o victorie deplină a unei răscoale ţărăneşti, nici chiar o reîmpărţire a întregului pământ în interesul ţărănimii («împărţirea pământurilor» sau ceva asemănător), nu va distruge cât de cât capitalismul, ci, dimpotrivă, va da un impuls dezvoltării lui şi va grăbi diferenţierea de clasă în înseşi rândurile ţărănimii” şi că „pentru prima oară ea va curăţa cu adevărat terenul pentru o dezvoltare largă şi rapidă, europeană şi nu asiatică a capitalismului [în Rusia]”[14]. Recunoştea că ea nu era „revoluţia socialistă deplină”[15] şi arăta „cât de străine sunt încă de socialism masele populare cu stare de spirit democratică, cât de nedezvoltate sunt încă contradicţiile de clasă” şi „cât de neorganizaţi sunt încă proletarii”[16].

Dar în continuare, evocând „marile probleme ale libertăţii politice şi ale luptei de clasă [care] se rezolvă, în ultimă analiză, numai prin forţă”, îndemna la „folosirea ei activă, nu numai defensivă, ci şi ofensivă”. Această viziune strategică avea să domine întreaga acţiune a comuniştilor înainte de 1917, în cursul acelui an şi ulterior, Lenin şi Stalin fiind din acest punct de vedere maeştri în arta evaluării raportului de forţe în toate domeniile – politic, militar, ideologic etc. Interpretarea scientistă a marxismului, care pretindea că socialismul era rodul contradicţiilor unui capitalism foarte dezvoltat, se lovea de viziunea mesianică a *Manifestului*, care profeţea o răsturnare violentă a ordinii existente. În consecinţă, Lenin avea să o privilegieze pe aceasta din urmă.

Era timpul să schimbe viteza:

> Îndelunga epocă de reacţiune politică ce domneşte în Europa, aproape fără întrerupere, din timpul Comunei din Paris […] ne-a deprins prea mult să vedem numai o luptă defensivă. Acum, fără îndoială, am intrat într-o epocă nouă; a început o perioadă de zguduiri politice şi de revoluţii[17].

Modalitate simptomatică de a îndepărta, sub denumirea de „cretinism parlamentar” şi de „jaurésism vulgar”[18], formidabila dezvoltare a culturii şi a instituţiilor democratice în Europa începând din 1871: alegeri cu sufragiu universal, parlamentarism, libertatea presei, multiplicarea sindicatelor şi a legislaţiei muncitoreşti, progres ştiinţific, tehnic şi economic general şi urbanizare accelerată, al căror vârf de lance erau Statele Unite.

Logic, el condamna „calea reformelor [care] este calea amânărilor, a tărăgănelilor, a morţii lente şi chinuitoare a părţilor putrede ale organismului naţional” şi privilegia „calea revoluţionară [care] este calea operaţiei rapide şi mai puţin dureroase pentru proletariat; este calea îndepărtării directe a părţilor în putrefacţie, calea celor mai mici concesii şi menajamente faţă de monarhie şi de instituţiile ei respective, ticăloase, respingătoare şi putrede, care otrăvesc aerul cu miasmele lor”[19]. Folosită pentru prima oară, această metaforă a cangrenei şi a operaţiei chirurgicale avea să fie reluată *ad nauseam* de bolşevici începând din 1917.

Ea venea dintr-un darwinism social, combinat cu igienismul şi eugenismul dominante de la sfârşitul secolului al XIX-lea. „Ştiinţa” marxistă a istoriei şi a societăţii, bazată pe „lupta de clasă”, era asimilată luptei pentru viaţă în natură şi geneticii, cu acest vis nebunesc de a ajunge la un individ perfect şi la o societate pură, „fără clase”[20]. Obsesia „cangrenei” va fi în centrul ideologiilor totalitare: sociale pentru comunişti – „burghezul” la Lenin[21], „oamenii trecutului” la Stalin[22] –, înainte de a

deveni, după cum ştie oricine, rasiale la Hitler. La eugenişti, foarte activi în Rusia la începutul secolului XX, combaterea „cangrenei" însemna vânarea „degeneraţilor", curăţarea societăţii de elementele ei imperfecte – handicapaţii fizic şi mental, bolnavii cronici, criminalii. La comunişti, această obsesie va lua forma definitivă a „aruncării la coşul de gunoi al istoriei" prin asasinatul de masă. În mod mecanic, stigmatizarea „degenerescenţei" scotea în evidenţă problema „regenerării", deja centrală în Revoluţia Franceză şi în discursul lui Robespierre[23]. O regenerare care în Rusia bolşevică avea să ia forma drastică a „reeducării", asociată din 1921 cu inventarea sistemului concentraţionar din insulele Solovki. Dar şi forma creatoare a „omului nou", „regenerat", fie el *Neue Mensch* al naziştilor sau *Uomo Nuovo* al fasciştilor[24]. Din momentul în care Lenin va prelua puterea, metafora lui chirurgicală va fi pusă în practică şi va antrena exterminarea cu ţintă precisă a diferite categorii ale populaţiei – familia imperială, nobili, preoţi, ofiţeri, poliţişti, burghezi, patroni –, înainte de a se extinde din mai 1918 la ţărani – stigmatizaţi drept „culaci" –, apoi la muncitori şi, în sfârşit, la partidul comunist însuşi, a cărui primă mare epurare se va produce încă din 1923, înainte de a deveni letală sub Stalin, începând din decembrie 1934.

Evocându-l pe Marx, care scria în 1848 că „«întreaga teroare franceză» […] nu a fost altceva decât o manieră plebee de a sfârşi odată cu duşmanii burgheziei, cu absolutismul, feudalismul şi mica burghezie"[25], Lenin anunţa: „Iacobinii social-democraţiei contemporane – bolşevicii […] vor ca poporul, adică proletariatul şi ţărănimea, să se răfuiască cu monarhia şi cu aristocraţia «în manieră plebee», nimicind fără cruţare pe duşmanii libertăţii"[26]. În primul rând, el preconiza că revoluţia va lua forma unei „dictaturi democrat-revoluţionare a proletariatului şi a ţărănimii", care ar trebui, „în mod inevitabil, să se sprijine pe forţa armată, pe înarmarea maselor, pe insurecţie, iar nu pe unele sau altele din instituţiile create «în mod legal», «pe cale paşnică»". Justifica necesitatea aceasta prin „rezistenţa înverşunată" pe care marii burghezi, proprietarii funciari şi ţarismul o vor opune „transformărilor imediat şi neapărat necesare proletariatului şi ţărănimii", dar care nu vor face „încă din revoluţia noastră burgheză o revoluţie socialistă"[27].

Celor îngrijoraţi, Lenin le răspundea categoric:

> Nu trebuie să ne temem […] de victoria deplină a social-democraţiei în revoluţia democratică […] căci o asemenea victorie ne va da putinţa să ridicăm Europa, iar proletariatul socialist european, scuturând de pe umerii săi jugul burgheziei, ne va ajuta, la rândul său, să săvârşim revoluţia socialistă. […] în Europa condiţiile pentru făurirea socialismului n-au atins un anumit grad de maturitate, ci maturitatea în general[28].

Din nou, interpretarea scientistă şi cea mesianică a marxismului intrau în contradicţie. Nu doar că istoria a arătat după 1917 că proletariatul european nu se ridica la luptă, dar încă din 1905 sociologul german Werner Sombart, apropiat de SPD, publicase mai multe articole – reluate într-o lucrare faimoasă publicată în 1906, *De ce socialismul nu există în Statele Unite?*[29] – care contraziceau total teza „maturităţii"; într-adevăr, Statele Unite erau atunci ţara cea mai capitalistă de pe planetă şi deci cea în care lupta de clasă ar fi trebuit să fie cea mai virulentă; or, muncitorii americani erau, în majoritatea lor, cei mai puţin revoluţionari, din cauza integrării lor accelerate în societate, printr-o cultură puternică a sufragiului universal instaurată de la început şi o importantă mobilitate socială ce oferea posibilităţi de îmbogăţire şi de ieşire din condiţia muncitorească. Marile puteri europene erau angajate în acelaşi proces de modernizare, deşi cu un plus de dificultate din cauza influenţei structurilor lor tradiţionale. Rusia era puterea europeană cea mai îndepărtată de modelul american, şi totuşi mergea cu paşi mari pe urmele celorlalte, cunoscând o spectaculoasă dezvoltare industrială. Şi ce s-ar fi întâmplat dacă revoluţia nu ar fi răspuns la apel în Europa?

Lenin nu răspundea, preferând să reflecteze asupra „dictaturii democratice" care implica „unitatea de voinţă dintre proletariat şi burghezia ţărănească", ce aveau o „unitate de interese" în „lupta cu contrarevoluţia". Dar avertiza: „Viitorul ei [al revoluţiei] îl constituie lupta împotriva proprietăţii private, lupta muncitorului salariat împotriva patronului, lupta pentru socialism. Aici nu este cu putinţă o unitate de voinţă"[30].

Astfel, în iunie 1905, Lenin avea deja în minte elementele esenţiale ale gândirii sale şi ale acţiunii pe care o va conduce din momentul în care va prelua puterea în ceea ce priveşte atât utilizarea violenţei, cât şi răsturnarea revoluţiei democratice. Rămânea în schimb foarte ambiguu în privinţa problemei cruciale a naţionalităţilor ce aspirau la independenţă, pe care o scoteau puternic în evidenţă toate violenţele din primăvară concentrate în Polonia, la Riga şi în Caucaz. Pe de o parte, el proclama „libertatea deplină

a naţionalităţilor asuprite […] recunoaşterea dreptului lor la autodeterminare nu numai culturală, ci şi politică”[31]. Dar, pe de altă parte, propunea ca „toate partidele social-democratice răzleţe ale diferitelor naţionalităţi să fuzioneze într-un partid unic – Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia”[32] – însoţit de sloganul *Manifestului* din 1848 „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!”. Era prefigurarea succesiunii unei faze tactice folosite până pe 7 noiembrie 1917 pentru a slăbi regimul şi a obiectivului strategic de a-i conduce pe toţi socialiştii din teritoriile aflate sub control bolşevic. Pentru Lenin nu era vorba atât de un dublu limbaj, cât de o dialectică în funcţie de evoluţia situaţiei – în opoziţie sau la putere –, nu atât de efectul unei pasiuni legate de Rusia Mare, cât de voinţa totalitară de a domina totul în numele „luptei de clasă” şi al „dictaturii proletariatului”.

La sfârşitul verii, criza a părut că se linişteşte, chiar dacă la Baku o serie de răscoale ridicaseră armenii împotriva tătarilor şi trecuseră Caucazul prin foc şi sabie, în sens propriu, din moment ce s-au soldat cu 1.000 de morţi şi cu incendierea puţurilor de petrol. Ministrul Witte tocmai încheiase strălucit, graţie medierii preşedintelui american, tratatul de la Portsmouth, care restabilea pacea cu Japonia cu costuri mai mici pentru Rusia. În ceea ce-i privea, liberalii făceau presiune asupra regimului pentru a găsi o soluţie politică. Unul dintre ei era istoricul Pavel Vinogradov, născut în 1854. Constrâns ca şi Lenin să se exileze la Londra, se consacrase studiului ţărănimii engleze în loc să facă pe ideologul, devenind profesor la Cambridge înainte de a fi, mai târziu, înnobilat de rege. Or, acest savant obişnuit cu democraţia şi liberalismul britanice propovăduia pentru Rusia o revoluţie de tipul celei din Germania de la 1848, opus celui al revoluţiei din Franţa de la 1789, şi conchidea: „lipsită de maturitate, prost închegată, plină de discordii intestine, [societatea rusă, dacă] ar apuca pe această din urmă cale, ar fi ameninţată de primejdii nemaipomenite, poate chiar de catastrofă”[33]. Şi anunţa fie victoria poliţiei – chiar dacă nu putea să prevadă că aceasta va însemna CEKA –, fie pe cea a „vagmistrului german” – fără a-şi imagina că soldăţimea rusă răsculată va deschide Reichswehrului porţile Ucrainei în 1918. Au fost amândouă…

Luciditatea analizei l-a înfuriat atât de tare pe Lenin, încât i-a consacrat lui Vinogradov un articol lung în care l-a acoperit de injurii: „eruditul

lacheu al burgheziei ruse", „bărbat al ştiinţei de doi bani", „istoric «obiectiv»", „figură slugarnică demnă de dispreţ", „ideolog foarte savant al burgheziei", „înţelept al burgheziei liberale"; şi, pentru a încheia, a spus: „Scutură-l puţin pe rus şi vei da de tătar, spunea Napoleon. Scutură-l pe burghezul liberal rus, spunem noi, şi vei da de un uriadnic îmbrăcat în tunică nouă"[34]. Zgâriaţi polemistul şi dedesubt veţi găsi dictatorul… Lenin se temea mai presus de toate de posibilitatea rezolvării crizei în mod paşnic şi-i ura pe acei liberali care, temându-se ca o mare revoltă ţărănească să nu distrugă statul însuşi, căutau o soluţie legală şi paşnică. Ura lui, tipică pentru ideologul confruntat cu un savant, reflecta complexul lui de inferioritate faţă de adevăraţii intelectuali, prefigurare a rolului pur instrumental pe care îl va rezerva acestora, odată ajuns la putere. Furia lui Lenin venea şi din evocarea revoluţiei germane din 1848-1849, care amintea o înfrângere pe care Engels o descrisese amănunţit în 1850 în *Campania germană pentru constituţia imperiului*, apoi în 1896 în *Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania*[35]. El prezenta acolo forţele puse faţă în faţă: „Partidul constituţionaliştilor şi reacţionarilor" puşi în aceeaşi oală, „Partidul democrat", partizan al sufragiului universal direct şi al republicii, şi „Partidul comunist proletar", care avea revendicări specifice.

Or, în octombrie, puterea a făcut concesii; ea a permis mai întâi alegerea de rectori ai universităţilor, unde i-a interzis poliţiei să intre. Menşevicii, susţinuţi de liberali, au profitat pentru a incita studenţii să ţină acolo mitinguri permanente la care putea participa oricine, inclusiv muncitorii, ceea ce i-a obligat foarte repede pe rectori să-şi închidă sălile. Un nou val de greve a fost declanşat atunci şi, pe 26 octombrie, căile ferate şi telegraful au fost oprite, aceste sectoare strategice fiind suficiente pentru a paraliza întreaga ţară.

Uniunea Eliberării condusă de liberali, menşevici şi delegaţi muncitori aleşi a format atunci la Sankt-Petersburg un comitet de grevă care s-a transformat în soviet – sau sfat, organizare spontană a unor reprezentanţi desemnaţi în mod colectiv – şi a cerut o Adunare Constituantă aleasă prin sufragiu universal. În sânul sovietului s-a ales un comitet executiv format din 31 de membri, care cuprindea nouă socialişti, dintre care doar trei bolşevici – ceea ce corespundea slăbiciunii grupului leninist din chiar inima capitalei. Sovietul s-a comportat ca o putere alternativă: a organizat greve,

şi-a publicat ziarul „oficial”, *Izvestia*, a înfiinţat o miliţie şi s-a ocupat de aprovizionare. După exemplul lui, au apărut soviete în vreo 50 de oraşe.

În faţa acestei situaţii, Witte l-a convins pe Nicolae al II-lea că situaţia era critică: în caz de revoluţie, „Buntul rusesc, orb şi nemilos, va mătura totul în calea lui […]. Să ştii ce Rusie va ieşi din această încercare nemaivăzută depăşeşte imaginaţia umană: ororile Buntului rusesc pot depăşi tot ceea ce a cunoscut istoria”. La această evocare a revoltelor lui Pugaciov şi a „vremurilor de tulburări”, a adăugat premonitoriu că „încercările de a pune în practică socialismul teoretic – ele vor eşua, dar vor fi făcute, în privinţa asta nu există nicio îndoială – vor distruge familia, exprimarea credinţei religioase şi toate bazele dreptului”[36].

Sub această presiune, Nicolae al II-lea a lansat pe 30 octombrie un nou manifest, care garanta fiecăruia libertatea de conştiinţă, de exprimare, de întrunire şi de asociere. A anunţat alegeri pentru o dumă naţională, lărgită la aproape totalitatea cetăţenilor şi care va extinde „în viitor, prin legislaţie, principiul sufragiului universal”. A dat asigurări că din acel moment toate legile vor trebui să aibă autorizarea Dumei, ceea ce echivala cu instaurarea unui sistem constituţional, chiar dacă nu era folosit cuvântul „Constituţie”, căci ţarul mai degrabă dădea înapoi decât avansa în acest proces politic care contrazicea fundamentele autocraţiei. Cu toate acestea, ruptura era istorică, apropiind imperiul de celelalte monarhii parlamentare.

Societatea a fost stupefiată de aceste anunţuri, care au provocat entuziasmul marii majorităţi. Încă de pe 1 noiembrie, sovietele din Sankt-Petersburg şi Moscova au votat încheierea grevei. „S-a creat senzaţia euforică a unei Rusii care intra într-o epocă nouă, a constituţionalismului occidental. […] Liderii socialişti au revenit din exil. S-au format noi partide politice”[37]. Monarhiştii liberali au creat Partidul Constituţional-Democrat (cadeţii), care cerea în special o Adunare Constituantă şi o mai mare autonomie pentru Polonia şi Finlanda şi ai cărui 100.000 de aderenţi – inteligheţia profesională a profesorilor, universitarilor, avocaţilor, scriitorilor, ziariştilor, medicilor, funcţionarilor şi reprezentanţilor liberali ai zemstvelor – se aflau sub preşedinţia lui Pavel Miliukov, un istoric cunoscut. La dreapta lui, Partidul Octombrist, cu 20.000 de aderenţi – proprietari funciari, oameni de afaceri, oficiali partizani ai unor reforme moderate –, se opunea sufragiului universal. În faţa lor, în tabăra revoluţionară, Bundul număra peste 35.000 de membri în zona de rezidenţă

evreiască, iar menşevicii şi bolşevicii fiecare în jur de 10.000, rândurile îngroşându-se puternic sub efectul evenimentelor. Menşevicii, mai deschişi, atrăgeau mai mult nonruşi, în special evrei şi georgieni, o diversitate de muncitori, de mici negustori şi de membri ai inteligheţiei, în timp ce bolşevicii erau în marea lor majoritate muncitori şi ţărani dezrădăcinaţi din Rusia Mare[38]. Totuşi, concesiile ţarului i-au înfuriat în acelaşi timp pe monarhiştii cei mai reacţionari – aristocraţi, mici nobili de ţară şi birocraţi –, care au început să demonstreze violent contra greviştilor, studenţilor şi intelectualilor în general, desemnându-i curând pe evrei ca ţapi ispăşitori.

La Moscova, o mulţime cuprinsă de o bucurie debordantă s-a îndreptat spre închisori şi a cerut eliberarea deţinuţilor politici. O sută patruzeci au fost eliberaţi, dar bande de extremă dreaptă i-au atacat şi bolşevicul Nikolai Bauman a fost lovit mortal. Unul dintre primii militanţi ai PMSDR în capitală în anii 1890, acesta fusese arestat, închis în fortăreaţa Petru şi Pavel, apoi trimis în exil intern, înainte de a evada şi a se alătura ziarului *Iskra* în exil. Delegat la al II-lea Congres al partidului, revenit clandestin în Rusia în numele lui Lenin şi din nou arestat în 1904, era întemniţat în închisoarea Taganka. Or, Bauman se afla în centrul unei polemici din cauză că îşi bătuse joc în mod public de o camaradă, reprezentând-o ca Fecioara Maria cu un prunc în pântece, însoţită de un semn al întrebării referitor la identitatea tatălui. Traumatizată, aceasta se spânzurase şi numeroşi militanţi, printre care şi Martov, ceruseră ca Bauman să fie exclus din partid. Lenin se opusese, argumentând că era un bun militant şi că acesta era singurul lucru care conta. Conflictul acesta prefigura altele care aveau să-i opună pe bolşevici menşevicilor cu privire la etica revoluţionară, reminiscenţă a motivelor rupturii dintre Bakunin şi Neceaev în 1869[39] .

Întrucât moartea lui Bauman îl purificase pe acesta de „păcatele” lui, ea a prilejuit funeralii grandioase, cu o formidabilă regie: şase inşi voinici îmbrăcaţi în haine de piele – un fel de uniformă a bolşevicilor – i-au purtat sicriul acoperit cu un drapel roşu. Cortegiul era condus pe străzile Moscovei de „un bolşevic îmbrăcat în negru ca un iezuit, ducând în mână o creangă de palmier pe care o legăna dintr-o parte în alta, în ritmul muzicii şi al propriilor paşi. În urmă veneau liderii partidului, cu jerbe de flori, drapele roşii şi pancarte grele, din catifea, pe care erau scrise în litere aurii lozincile luptei lor. Erau flancaţi de o miliţie înarmată, formată din studenţi şi

muncitori. Veneau apoi rânduri după rânduri de oameni îndoliaţi, circa 100.000 cu totul, avansând câte zece în rând în formaţie militară. […] Discursurile de la înmormântare au fost pline de emoţie, sfidătoare şi înălţătoare”[40]. Lenin avea primul său martir şi i-a consacrat de îndată un articol pentru a sublinia caracterul emblematic al morţii lui[41]. Dar cel mai important lucru a fost apariţia unui stil bolşevic care sacraliza, după modelul catolic sau ortodox, martirul al cărui sacrificiu – pasiunea revoluţionară înţeleasă în sens propriu: jertfirea vieţii lui în numele cauzei – legitima partidul. Militantul se ridica prin moartea lui la nivelul eroilor din „Voinţa Poporului” şi al lui Aleksandr Ulianov. O sacralizare, o punere în scenă şi o estetizare a funeraliilor deja larg răspândite – să ne gândim la imensele cortegii care au însoţit funeraliile lui Auguste Blanqui sau Victor Hugo –, dar din care mişcările totalitare aveau să-şi facă o specialitate într-un stil mai puţin laic şi mai marţial.

Se credea că Revoluţia e terminată. Nu era deloc aşa. Pe 6 noiembrie, marinarii din baza militară de la Kronstadt, situată în largul oraşului Sankt-Petersburg, pe insula Kotlin, au cerut îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă, prezentând totodată revendicări politice în favoarea republicii şi a sufragiului universal. Această mişcare s-a transformat într-o răscoală armată, dar trupe venite din capitală i-au silit să se predea pe răzvrătiţi, care au fost trimişi în faţa unui tribunal militar. Din solidaritate, grupurile revoluţionare au declanşat la Sankt-Petersburg, pe 15 noiembrie, o grevă generală la care patronatul şi guvernul au răspuns prin închiderea temporară a uzinelor şi trimiterea acasă a peste 70.000 de muncitori. Revoluţionarii se jucau cu focul, după cum nota pe 29 noiembrie 1905, în *Ruskie Vedomosti*, E.N. Trubeţkoi, unul dintre liderii cadeţilor:

> Valul de anarhie care avansează din toate părţile şi care în clipa de faţă ameninţă guvernarea legală va înlătura rapid orice guvern revoluţionar: masele îndârjite se vor întoarce atunci împotriva vinovaţilor reali sau prezumtivi; ele vor căuta să distrugă întreaga intelectualitate; vor începe să măcelărească orbeşte pe oricine e îmbrăcat în haine nemţeşti [adică este bine îmbrăcat][42].

Această perspectivă nu-l speria pe Lenin, care continua să înnegrească mii de pagini pentru a anunţa moartea autocraţiei şi a-i stigmatiza pe cei şovăielnici. Într-un articol din 12 noiembrie, el a desemnat un nou inamic, contrarevoluţia, imediat asimilată Vandeei din 1793-1794 prin caracterul ei regalist şi „plebeu”:

> Revoluţia a făcut, în sfârşit, să iasă la suprafaţă *această* „forţă populară”, forţa adepţilor ţarului. Ea i-a făcut pe toţi să vadă cu propriii lor ochi pe cine se sprijină în realitate puterea ţarului, cine

sprijină în realitate această putere. Iată-i, o armată de poliţişti sălbăticiţi, de militari abrutizaţi până la nebunie, de popi îndobitociţi, de prăvăliaşi cruzi, de lepădături alcoolizate ale societăţii capitaliste. Iată cine *domneşte* acum în Rusia, cu sprijinul direct şi indirect a nouă zecimi din instituţiile noastre guvernamentale. Iată cum arată Vandeea rusă, care seamănă tot atât de mult cu Vandeea franceză cum seamănă monarhul „legitim" Nicolae Romanov cu aventurierul Napoleon. Nici Vandeea noastră nu şi-a spus încă ultimul cuvânt; în această privinţă nu trebuie să vă înşelaţi, cetăţeni. Şi ea de-abia începe să se desfăşoare cum trebuie. Şi ea are încă „rezerve de combustibil", acumulate de-a lungul veacurilor de ignoranţă, de lipsă de drepturi, de iobăgie şi de atotputernicie poliţienească. În ea se îmbină întreaga sălbăticie a moravurilor asiatice cu toate aspectele dezgustătoare ale metodelor rafinate de exploatare şi de prostire a tuturor acelora care sunt cei mai oprimaţi, cei mai striviţi de civilizaţia capitalistă a oraşelor, a acelora care au fost aduşi într-o stare mai rea decât a animalelor. Niciun fel de manifeste ale ţarului, niciun fel de pastorale ale sinodului, niciun fel de schimbări în birocraţia superioară şi inferioară nu vor face să dispară această Vandee. Numai forţa proletariatului organizat şi luminat va putea s-o zdrobească, deoarece numai proletariatul, fiind el însuşi exploatat, este în stare să ridice pe toţi cei care se află mai jos decât el, să facă să se trezească în fiecare dintre ei omul şi cetăţeanul, să le arate calea spre izbăvirea de orice exploatare. Numai el poate crea nucleul unei puternice armate revoluţionare, puternică atât prin idealurile ei, cât şi prin disciplina, organizarea şi eroismul ei în luptă, în faţa căreia nicio Vandee nu poate rezista. Proletariatul, condus de social-democraţie, a pornit pretutindeni la formarea acestei armate revoluţionare. În rândurile ei trebuie să intre oricine nu vrea să fie în armata sutelor negre. În războiul civil nu există neutri[43].

Acest text uluitor arată cât de obsedat era Lenin, la apogeul mişcării revoluţionare din 1905, de Revoluţia Franceză şi de faza ei iacobino-teroristă. Calificativele populofobe folosite pentru stigmatizarea „Vandeei" ruse – sălbăticiţi, abrutizaţi până la nebunie, îndobitociţi, cruzi, lepădături, ignoranţă, lipsă de drepturi, iobăgie, sălbăticie, prostire, ba chiar „într-o stare mai rea decât a animalelor" – ar fi putut fi semnate de Barrère, Carrier sau Turreau. Ele demonstrează dispreţul său total faţă de acel popor rus pe care pretindea că îl eliberează din lanţuri. „Partidul «albilor»" trebuia să fie zdrobit de o armată revoluţionară – noile „coloane infernale" – şi într-un cadru bine definit: războiul civil „care nu cunoaşte neutri". În această privinţă, 12 ani mai târziu, el se va arăta fidel celor scrise.

În timp ce lansa cu violenţă aceste sloganuri sângeroase, cel care se considera comandantul suprem al statului-major revoluţionar stătea prudent la adăpost în Elveţia. Nu uitase lecţia din 1895, când arestarea sa îl scosese din jocul politic pentru cinci ani. Totuşi, sub presiunea tot mai insistentă a locotenenţilor săi, târziu, s-a hotărât să se întoarcă. După ce a traversat Germania şi a trecut prin Stockholm, apoi prin Finlanda – un itinerar pe care avea să-l urmeze din nou în aprilie 1917 –, a ajuns, cu acte false, la Sankt-Petersburg pe 23 noiembrie; s-a instalat la sora sa Maria, apoi a asistat *incognito*, după ce îşi răsese barba, la o şedinţă a sovietului. Pe 26 a luat cuvântul, sub pseudonimul Sergheiev, şi… a recomandat prudenţă.

După ce a luat pulsul situaţiei, a înţeles până în ce măsură îi marginalizase pe bolşevici politica lui radicală şi s-a arătat mai favorabil unei apropieri de menşevici, validată pe 5 decembrie de Comitetul său Central. Apoi a prezidat lansarea primului cotidian „legal" publicat de bolşevici, *Novaia Jiznî* (*Viaţa nouă*), care a apărut pe 9 noiembrie şi a devenit noua lui tribună. Radicalul a continuat să se arate pragmatic. Conştient că linia sa insurecţională făcea jocul guvernului în faţa unei opinii publice obosite de luni întregi de haos, a încercat să-i atenueze virulenţa. Ceea ce nu a împiedicat puterea să interzică ziarul pe 16 decembrie.

Dar situaţia nu lăsa niciun răgaz. Pe 9 decembrie, regimul l-a arestat pe preşedintele sovietului, care, de acum prezidat de Troţki, a chemat cetăţenii la grevă fiscală. Puterea a reacţionat prin arestarea celor 267 de delegaţi prezenţi. Cei care au scăpat de arestări, printre care şi Lenin, au decis să răspundă prin forţă. Pe 31, prezidat de Parvus, un vechi complice al lui Lenin, sovietul a chemat la grevă generală, dar chemarea sa nu a avut niciun ecou. Mişcarea muncitorească şi revoluţionară se epuizase în capitală şi nu avea să-şi revină imediat. Deja revoluţia nu mai era la ordinea zilei. Totuşi, la Tammerfors – Tampere –, în Finlanda, pe 24 decembrie, conducerea bolşevică a reunit vreo 40 de delegaţi entuziaşti, veniţi din tot imperiul şi selectaţi cu grijă de Krupskaia. S-a discutat timp de o săptămână despre condiţiile unei reunificări cu menşevicii şi despre insurecţia ce avea să vină. Cu această ocazie, un anume Iosif Djugaşvili, faimos mai târziu sub pseudonimul Stalin – omul de oţel –, l-a remarcat pe Lenin pentru prima oară. Născut în 1878, se afiliase în 1898 la PMSDR din Tiflis, capitala Georgiei, compus din câţiva muncitori ruşi şi din georgieni conduşi de menşevicul Noe Jordania, membru al Comitetului Central. Energic şi metodic, adept al acţiunii violente, practicând furtul şi terorismul, Djugaşvili a fost arestat şi trimis în exil interior, unde a aderat la tezele lui Lenin. Deoarece a participat activ la revolta generală care a trecut Caucazul prin foc şi sabie, în 1905, a fost desemnat să-l reprezinte la întrunirea partidului din Sankt-Petersburg de la sfârşitul lui noiembrie, apoi l-a întâlnit pe mentorul său, care, pe moment, nu l-a impresionat în mod deosebit. Dar, auzindu-l vorbind, Stalin „a fost fascinat de forţa irezistibilă a logicii lui, care, deşi oarecum seacă, îl făcea să-şi subjuge complet publicul, pe care îl electriza treptat, transportându-l apoi cu totul"[44]. A fost o întâlnire plină de consecinţe pentru Rusia şi pentru întreaga lume.

În timp ce bolşevicii se antrenau la Tampere în utilizarea armelor Mauser, Browning şi Winchester între şedinţele conferinţei lor, omologii lor de la Moscova, care preluaseră conducerea sovietului, au chemat la insurecţie, chiar dacă mulţi ştiau că aceasta era pierdută dinainte. Orlando Figes prezintă starea de spirit a momentului, cu măiestria lui obişnuită:

> Şansele de succes erau mici, dar acest adevăr era îngropat sub un maldăr de emoţii. Unii dintre social-democraţi se lăsaseră furaţi de propria lor retorică a sfidării – la urma urmelor, ea îi făcuse populari în rândul muncitorilor furioşi – şi discuţiile au alunecat cumva spre planuri reale de acţiune. Alţii au fost de părere că era mai bine să piară luptând decât să nu încerce deloc să ia puterea. După cum spunea unul dintre menşevici, „eram siguri în sufletul nostru că înfrângerea era inevitabilă. Dar eram cu toţii tineri şi cuprinşi de entuziasm revoluţionar şi ni se părea mai bine să pierim luptând decât să rămânem paralizaţi, fără să intrăm măcar în luptă. *Era în joc onoarea revoluţiei*”[45].

Pe 28 decembrie, prim-ministrul Kokovţev a trimis armata şi în oraş s-au dat lupte foarte violente, ca dovadă că revoluţionarii erau bine înarmaţi. Cartiere muncitoreşti întregi au fost distruse cu tunurile şi insurecţia a fost învinsă, lăsând în urmă peste 1.000 de morţi. Lenin avea în sfârşit Comuna „lui”. Trebuia exploatată înfrângerea, pe care o acceptase, cum declara încă de la jumătatea lui noiembrie:

> Nu ar trebui să ne facem vreo iluzie, suntem realişti, şi să nu-şi imagineze cineva că trebuie să câştigăm. Pentru că suntem încă prea slabi. Scopul nu este victoria, ci să zguduim regimul şi să atragem masele către această mişcare. Aceasta este ideea. Şi să spunem că nu trebuie să organizăm o insurecţie pentru că nu putem câştiga – acestea sunt pur şi simplu cuvintele unor laşi. Iar noi nu avem nicio legătură cu ei![46]

De acum putea prelua concluzia pe care Engels o trăsese din eşecul primăverii popoarelor:

> Din clipa înfrângerii din iunie 1848, pentru partea civilizată a continentului european problema se pune în felul următor: sau dominaţia proletariatului revoluţionar, sau dominaţia claselor care au fost la putere înainte de februarie. O cale de mijloc nu mai este posibilă. În special în Germania, burghezia s-a dovedit incapabilă să domine din punct de vedere politic; în lupta împotriva poporului ea şi-a putut menţine dominaţia numai făcând din nou concesii nobilimii şi birocraţiei. […] după eşuarea acestei campanii putea învinge sau monarhia feudal-birocratică cu un oarecare colorit constituţional, sau adevărata revoluţie. Iar acum revoluţia nu poate fi desăvârşită în Germania înainte de instaurarea dominaţiei depline a proletariatului[47].

Pe 18 martie 1908, Lenin a ţinut la Geneva o conferinţă despre Comuna din Paris, pe care a comparat-o cu mişcarea revoluţionară din 1905. Deşi felicita precursoarea că „a arătat forţa războiului civil”, el critica cele două greşeli care explicau din punctul lui de vedere înfrângerea: „Proletariatul s-a oprit la jumătatea drumului: în loc să treacă la «exproprierea expropriatorilor», el s-a lăsat antrenat de visul întronării justiţiei supreme într-o ţară unită printr-o sarcină naţională”[48]. Or, pentru el, „patriotismul şi

socialismul” erau două „sarcini contradictorii” şi dorinţa de a le acorda fusese „o greşeală fatală”. Mai presus de toate, îi reproşa proletariatului „prea multă mărinimie”: „el trebuia să-şi extermine duşmanii, şi nu să caute să-i influenţeze moraliceşte; el a nesocotit importanţa pe care o prezintă într-un război civil acţiunile pur militare”. Şi insistă în concluzie: proletariatul „nu trebuie sa uite niciodată că în anumite condiţii lupta de clasă ia forma luptei armate şi a războiului civil; sunt momente când interesele proletariatului cer exterminarea necruţătoare a duşmanilor în luptă deschisă”.

Astfel, Lenin avea în minte clar programul pe care îl va pune în aplicare un deceniu mai târziu, odată cucerită puterea pe 7 noiembrie 1917. Voinţa lui simbolică de a-şi eradica adversarii ideologici din sânul PMSDR va lua atunci o îngrijorătoare turnură practică. În faţa distrugerii sistematice a economiei ruse, a imenselor masacre şi a genocidului de clasă inaugurat între 1917 şi 1922, nu se va putea spune că el nu avertizase!

13
„Înfrângere în toate punctele liniei de luptă”

În săptămânile care au urmat zdrobirii insurecţiei de la Moscova, guvernul a pornit o campanie violentă de represiune. Peste 3.600 de funcţionari fuseseră asasinaţi între februarie 1905 şi aprilie 1906. Puterea a reacţionat şi a condamnat la moarte între 1906 şi 1909 peste 5.000 de activişti (dintre care mulţi nu au fost executaţi) şi mai ales a spânzurat sau a împuşcat fără proces mii de ţărani revoltaţi. Alte zeci de mii au fost închişi sau condamnaţi la muncă silnică. Regimul ţarist fusese puternic zguduit, dar nu căzuse. Orlando Figes spune că „diferitele mişcări de opoziţie – publicul urban şi muncitorii, răscoala ţărănească, revoltele din rândul armatei şi mişcările de independenţă naţională – şi-au urmat fiecare ritmul propriu şi nu au reuşit să se combine politic. […] forţele armate au rămas loiale, în ciuda răbufnirii de revolte, şi au ajutat regimul să se stabilizeze. […] în urma victoriei din octombrie în tabăra revoluţionarilor a avut loc o scindare fatală între liberali şi democraţi, care erau interesaţi mai ales de reformele politice, şi socialişti şi adepţii lor, care voiau să realizeze revoluţia socială. Prin Proclamaţia din octombrie regimul ţarist a reuşit să-i dezbine pe liberali şi socialişti. Masele din Rusia nu vor mai sprijini niciodată mişcarea democratică constituţională aşa cum au făcut-o în 1905”[1].

De fapt, din februarie 1906, Partidul Constituţional-Democrat a condamnat grevele, răscoala din Moscova şi confiscarea sălbatică a pământurilor de către ţărani. În ciuda terorii care se abătea asupra celor mai revoltate şi mai violente elemente, fuseseră instaurate libertăţi democratice; libertatea de întrunire şi de asociere era de-acum garantată prin lege, cu excepţia regiunilor cu „regim de protecţie”. Iar reunirea celei dintâi Dume părea să deschidă lungul drum spre monarhia constituţională.

Pentru toţi socialiştii, înfrângerea a fost amară, în special pentru un lider atât de exaltat şi de radical ca Lenin, care îşi reamintea probabil remarcile lucide ale lui Engels despre ceea ce se întâmplase în 1848-1849: „Nu se poate imagina înfrângere mai categorică decât înfrângerea suferită de partidul revoluţionar – sau, mai bine zis, de partidele revoluţionare – de pe continent în toate punctele liniei de luptă”[2]. Dar *alter ego*-ul lui Marx încerca să pozitivizeze:

> O înfrângere după lupte îndârjite este un fapt de o importanţă revoluţionară tot atât de mare ca şi o victorie câştigată cu uşurinţă. Înfrângerea din iunie de la Paris şi cea din octombrie 1848 de la Viena au contribuit la revoluţionarea spiritului populaţiei acestor două oraşe incontestabil mai mult decât victoriile din februarie şi din martie. Poate că Adunarea constituantă şi populaţia Berlinului ar fi împărtăşit soarta celor două oraşe amintite mai sus; dar ar fi căzut în mod glorios şi ar fi lăsat în sufletele supravieţuitorilor setea de răzbunare, care într-o perioadă revoluţionară constituie un stimulent dintre cele mai puternice pentru o acţiune energică şi pasionată[3].

O dorinţă de revanşă care, după înfrângerea Comunei din Paris, condusese totuşi mişcarea socialistă europeană mai curând pe căile politice ale democraţiei parlamentare decât ale insurecţiei permanente. În ianuarie 1881, funeraliile lui Blanqui, profetul luării armelor, strânseseră 100.000 de persoane; funeraliile senatorului Hugo la Panteon, în 1885, adunaseră două milioane!

În 1851, Engels trăsese concluzia că, „dacă am fost bătuţi, nu ne rămâne altceva de făcut decât s-o începem de la început”[4]. Lenin avea să se înhame fără mare succes la această sarcină până în 1912, dar nedespărţit de credinţa revoluţionară. S-a instalat în orăşelul finlandez Kokkala, de unde a putut participa cu uşurinţă la al IV-lea Congres al PMSDR, care s-a ţinut la Stockholm de pe 23 aprilie până pe 8 mai 1906, cu 156 de delegaţi, dintre care 62 de menşevici reprezentând 34.000 de militanţi, 46 de bolşevici reprezentând 14.000 de militanţi, plus bundişti şi socialişti polonezi. S-au ţinut 27 de şedinţe, din care 11 prezidate de Lenin. Înfrângerea fiind un sfetnic bun, s-a luat decizia de a dizolva fracţiunile, de a reunifica partidul şi de a reintegra Bundul şi socialiştii din Polonia-Lituania şi din Letonia. A fost ales un nou Comitet Central din 10 membri, care nu cuprindea decât 3 bolşevici – Krasin, Rîkov şi Desniţki. Lenin tocmai pierduse aşadar pe toată linia: era exclus din conducere şi obligat să se supună unui partid dominat de duşmanii lui. Umilire suplimentară: menşevicii au condamnat „exproprierile” şi pe autorii lor, *boieviki*, echipe bolşevice înarmate, care profitaseră de anarhia din toamna lui 1905 pentru a comite atentate, jafuri

cu mână armată, acte de mare banditism şi tâlhării. Erau ameninţaţi cu excluderea cei care ar fi participat din nou la asemenea acte sau ar fi folosit prada, ceea ce îi viza în mod expres pe Lenin şi biroul tehnico-militar condus de Krasin şi Bogdanov, care fabrica bombe, revolvere şi grenade[5].

Lenin era un om viclean şi cinic, gata de orice pentru a-şi asigura superioritatea. A creat în sânul partidului un centru secret, asupra căruia a păstrat controlul în materie de finanţe împreună cu Bogdanov. Şi a profitat de congres pentru a-i convoca pe aceia dintre noii acoliţi care se arătaseră cei mai activi în 1905 şi care, în majoritate, aveau cu 10-15 ani mai puţin decât el: Feliks Dzerjinski, nobil polonez şi viitor şef al CEKA; Grigori Zinoviev – pe numele său adevărat Ovsei-Gherşon Aronovici Radomîslski-Apfelbaum –, viitor şef al partidului la Leningrad, până ce Stalin l-a îndepărtat în 1925, înainte de a pune să fie asasinat în 1936; în fine, Kliment Voroşilov, viitor şef al Armatei Roşii. Mai ales, l-a cunoscut mai bine pe Stalin, ca şi pe complicele lui Kamo/Ter-Petrosian, unul dintre marii bandiţi ai Caucazului, nişte răufăcători fără niciun Dumnezeu.

La sfârşitul lui iunie, o conferinţă a PMSDR de la Sankt-Petersburg i-a permis să-şi completeze recrutarea în rândul noii generaţii de militanţi. Să-i menţionăm pe Mihail Tomski – un litograf, preşedinte al sovietului din Tallinn, în Estonia, viitor şef al sindicatelor sovietice, care se va sinucide în 1936 –, Aleksei Rîkov – membru al sovietului din Sankt-Petersburg în 1905, viitor preşedinte al guvernului sovietic după moartea lui Lenin, executat de Stalin în 1938 – şi Mihail Kalinin – ţăran, apoi muncitor, organizator al grevelor de la uzina Putilov în 1905, care va deveni preşedinte de paie al URSS în 1923.

În timp ce PMSDR îşi închidea congresul după ce, asemenea eserilor, hotărâse să boicoteze alegerile pentru Duma de stat, acestea s-au desfăşurat cu vot cenzitar indirect a 25 de milioane de alegători, în patru colegii electorale cu reprezentare inegală – un vot al nobilimii „valora” trei voturi ale burgheziei, 15 voturi ale ţăranilor şi 45 de voturi muncitoreşti. Duma şi-a ţinut şedinţa inaugurală pe 10 mai 1906 la palatul Taurida din Sankt-Petersburg, în prezenţa lui Nicolae al II-lea şi a Curţii, în faţa a 478 de deputaţi veniţi din toate regiunile imperiului. Adunarea era dominată de cadeţi, pe atunci la apogeul lor, cu 179 de deputaţi, urmaţi de circa o sută de deputaţi ţărani şi tot atâţia deputaţi ai Partidului Muncii (trudovici), „un partid agrar nu foarte închegat, al cărui principal element de platformă politică era nevoia unei soluţii radicale în problema pământului, prin

exproprierea obligatorie a tuturor moşiilor nobililor”[6]. Dreapta, minoritară, se împărţea între legitimişti – fideli ţarului – şi ultrareacţionari. Rusia nu avea nicio tradiţie constituţionalistă şi legile elaborate de Dumă trebuiau validate de ţar şi de Consiliul de Stat. Situaţia a devenit repede insuportabilă şi ruptura a intervenit când adunarea a refuzat să condamne terorismul. Impasul politic era total, cu atât mai mult cu cât eserii au lansat din primăvară până în vară o campanie teroristă foarte violentă contra puterii – 4.742 de atentate, 738 de funcţionari ucişi, la care se adăugau aproape 1.000 de răniţi şi 640 de persoane particulare asasinate –, în timp ce izbucneau noi revolte ţărăneşti.

Ca reacţie, Nicolae al II-lea a numit pe 21 iulie un nou prim-ministru şi ministru de Interne, Piotr Stolîpin, care a anunţat imediat dizolvarea Dumei şi a declanşat o represiune feroce. Sute de ziare şi de sindicate radicale au fost suprimate, peste 2.000 de terorişti au fost spânzuraţi – asta deşi pedeapsa cu moartea fusese abolită din 1754, mai puţin pentru criminalii de stat – şi aproape 50.000 de deţinuţi politici au fost condamnaţi la muncă silnică sau exilaţi între 1906 şi 1909. Curţi marţiale au judecat mii de ţărani. Ca răspuns, pe 25 august eserii au aruncat în aer vila lui Stolîpin, provocând moartea a 32 de persoane, dar ministrul nu se afla acolo. Această represiune, îmbinată cu o criză economică conjuncturală, a provocat o prăbuşire progresivă a mişcării muncitoreşti. După ce în 1905, la apogeul mişcării, fuseseră 275.000 de grevişti, numărul lor a scăzut la 175.000 în 1906, apoi la mai puţin de 50.000 în 1910. Mişcarea socialistă a avut aceeaşi cădere şi efectivele PMSDR s-au topit ca zăpada la soare, trecând de la aproximativ 100.000 la sfârşitul lui 1905 la mai puţin de 10.000 cinci ani mai târziu pentru întregul imperiu. La Moscova au scăzut de la câteva mii în 1907 la 150 la sfârşitul lui 1909.

O astfel de prăbuşire a suscitat tensiuni foarte puternice în sânul partidului: ce tactică să abordeze pentru a-şi reveni? Menşevicii şi Plehanov începeau să regrete încercările de insurecţie şi să opteze pentru acţiunea parlamentară. Majoritatea bolşevică, cu Bogdanov şi Krasin în frunte, voia, dimpotrivă, să menţină boicotul şi susţinea serios gangsterismul *boïeviki*-lor deoarece, în acea perioadă de retragere în ilegalitate şi clandestinitate, banii redeveneau elementul vital pentru războiul revoluţionar.

De altfel, aceste probleme legate de bani s-au aflat, din 1900 şi până în 1917, în centrul conflictului dintre bolşevici şi menşevici. Internaţionala a II-a strângea fonduri pentru revoluţionarii ruşi, iar Plehanov, reprezentant al

PMSDR pe lângă Biroul Socialist Internaţional (BSI), a decis în vara lui 1905 o repartiţie: un sfert pentru eseri, un sfert pentru PMSDR – din care doar o treime pentru bolşevici –, restul urmând să fie împărţit între Bund şi socialiştii polonezi şi letoni. Primul scandal care a otrăvit relaţiile în sânul PMSDR a fost cel al moştenirii lui Sava Morozov. Acest fiu al unei familii bogate de industriaşi textilişti era amantul actriţei Maria Andreeva, simpatizantă bolşevică şi soţie a lui Gorki, graţie căreia Lenin a obţinut fonduri pentru *Iskra* în anii 1902-1903, apoi pentru propriul său grup. Deprimat, Morozov s-a sinucis la Cannes pe 13 mai 1906, lăsând o încurcătură financiară formidabilă în jurul unei asigurări pe viaţă de 100.000 de ruble în beneficiul Mariei Andreeva, pe care văduva lui Morozov a contestat-o în justiţie, fără succes. Andreeva a obţinut 89.000 de ruble – o rublă echivala cu aproximativ 10 euro – şi i-a dat 60.000 lui Krasin ca să-i transmită lui Lenin7.

Puţin după aceea, în februarie 1907, a început sordida afacere Schmidt. Nepotul lui Sava Morozov, Nikolai Pavlovici Schmidt, simpatizant social-democrat bogat, a fost arestat în iarna 1905-1906 pentru susţinerea pe care o acordase bolşevicilor. L-a informat pe Gorki că dorea ca averea lui – 500.000 de ruble, 5 milioane de euro – să meargă la PMSDR, apoi a murit, sinucigându-se probabil, în închisoare. Moştenirea îi revenea în principiu tânărului său frate, convins curând de Krasin să stabilească un testament în favoarea celor două surori ale sale: Katerina şi Elisabeta. Cea mai mare a fost repede măritată cu un militant bolşevic, în vreme ce Elisabeta, în vârstă de 16 ani, era curtată asiduu de un alt militant, Viktor Taratuta, care a a răpit-o şi a dus-o la Paris. Mereu fără bani, Lenin a recomandat încheierea mai degrabă a unei căsătorii albe cu un anume Ignatiev, aristocrat apropiat cauzei. La capătul unor penibile târguieli, Taratuta a recuperat 128.983 de ruble din cele 190.000 sperate8. Pe 21 februarie 1909 a fost stabilit un protocol semnat de Lenin, Zinoviev, Kamenev şi Bogdanov, în care Elisabeta declara că „se simţea moralmente obligată să le transfere bolşevicilor” o parte din moştenire, 47.120 de ruble, adică 124.915 franci – aproximativ 450.000 de euro. Şi, în sfârşit, pe 13 noiembrie 1909, Lenin a semnat un act prin care recunoştea că primise cocheta sumă de 275.984 de franci – în jur de 900.000 de euro –, viraţi din Rusia într-o bancă pariziană9. Nu ne vom mira deci să-l vedem ducând o viaţă îndestulată, de mic-

burghez, fără să fi trebuit să muncească vreodată pentru a-şi câştiga existenţa. Dar menşevicii, furioşi din pricina acestei deturnări de moştenire în dauna fondului central al PMSDR, au început o bătălie care avea să dureze ani întregi.

Cât despre Stalin, acesta a organizat pe 3 octombrie 1906 primul său mare jaf armat pe un vas care transporta bani şi i-a putut trimite lui Lenin zeci de mii de ruble care au servit la cumpărarea de arme din Europa, sub supervizarea lui Litvinov şi Kamo[10]. Pe 26 iunie 1907, după ce Lenin îi sfătuise să demisioneze din partid ca să nu-l „compromită", Stalin şi Kamo au organizat celebrul jaf armat de la Tiflis. Cu o echipă de bandiţi, ei au atacat cu bombă un transport de bani protejat de o escortă de cazaci şi au lăsat în urmă 5 morţi şi 19 răniţi. Din cele 340.000 de ruble rezultate din jaf, 218.000 – 3,5 milioane de dolari – i-au fost trimise lui Lenin[11], care în curând l-a numit pe Stalin „minunatul său georgian". Totuşi, pe 9 noiembrie, Kamo, care se afla la Berlin pentru a cumpăra o mare cantitate de dinamită, a fost arestat de poliţie şi închis. Litvinov, care încerca să strecoare în Europa bancnote de 500 de ruble rezultate din jaf, a fost şi el arestat, deoarece poliţia făcuse publice seriile bancnotelor. Deschiderea arhivelor Ohranei în 1917 avea să arate că amândoi fuseseră denunţaţi de doctorul Jitomirski, membru al biroului din străinătate al Comitetului Central şi om de încredere al lui Lenin la Berlin. Un efect pervers al teoriei din *Ce-i de făcut?* despre binefacerile unui partid compartimentat şi centralizat.

Arestarea lui Litvinov demonstra complicitatea dintre revoluţionari şi marele banditism, ceea ce a stârnit un enorm scandal internaţional. Furioşi, menşevicii au organizat trei comisii de anchetă între 1907 şi 1909. Au aflat că Stalin pregătise lovitura, dar nu au putut stabili vreo legătură cu Lenin, care a negat cinic. Exemplu pentru descompunerea morală inspirată de *Catehismul revoluţionarului* de Neceaev[12]. Nu era ceva nou, deoarece încă din mai 1869 Bakunin recomanda folosirea banditismului în slujba luptei sacre contra autocraţiei:

> Este una dintre formele cele mai onorabile ale vieţii populare, scria el. […] Banditul este totdeauna eroul, apărătorul, răzbunătorul poporului, duşmanul neîmpăcat al oricărui regim statal, social şi civil, cel care luptă până la moarte împotriva civilizaţiei statului aristocratic, birocratic şi clerical. Cine nu înţelege banditismul nu înţelege nimic din istoria populară rusă. […] În Rusia,

banditul este singurul revoluţionar autentic – un revoluţionar fără discursuri găunoase şi fără retorică livrescă[13].

Evident, Lenin, care îi critica violent până la saturaţie pe anarhişti, le adopta fără mofturi stilul de acţiune, dacă acesta îi putea servi. „Pentru revoluţionar este moral tot ce contribuie la victoria revoluţiei; imoral şi criminal tot ceea ce o împiedică”[14], scrisese Neceaev, o morală totalitară revendicată cu tărie de Troţki în 1938 în *Morala lor şi a noastră*[15].

În octombrie şi noiembrie 1906 s-a ţinut procesul a 51 de lideri ai sovietului din Sankt-Petersburg, arestaţi cu un an înainte. Troţki a profitat pentru a transforma boxa acuzaţilor în tribună politică şi în proces al regimului. Doar 15 inculpaţi au fost condamnaţi la exil intern, ceea ce constituia o victorie morală. Piotr Stolîpin, care ştia că numai represiunea nu va fi de ajuns pentru a salva ordinea stabilită, a luat din nou lucrurile în mână, alcătuind „în paralel […] un program de reforme care să împace opoziţia şi să preia iniţiativa în numele statului. A introdus reforme pentru desfiinţarea comunei şi acordarea dreptului la proprietate şi la egalitate civilă deplină pentru ţărani; pentru modernizarea administraţiei locale pe baza cetăţeniei şi a proprietăţii, şi nu pe baza apartenenţei la o stare; pentru îmbunătăţirea judecătoriilor locale şi reglementarea poliţiei; pentru apărarea libertăţilor civile şi încetarea discriminărilor împotriva evreilor; pentru garantarea unui învăţământ primar universal şi obligatoriu; şi, printre multe altele, pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă din fabrici. […] Căci scopul de ansamblu al reformelor sale nu era să creeze o ordine democratică în sine, ci să întărească sistemul ţarist. […] Modelul lui constituţional era mai degrabă prusac decât englezesc”[16].

Pe 22 noiembrie, Stolîpin şi-a anunţat reforma agrară, inspirată de contrastul uimitor între gubernia polono-lituaniană Kovno, al cărei mareşal al nobilimii fusese între 1889 şi 1902, unde ţăranii erau mici proprietari care foloseau tehnici agricole avansate, şi gubernia Saratov, al cărei guvernator fusese în 1903 şi unde mujicii, supuşi sistemului *mir*-ului, rămâneau foarte săraci, practicau o agricultură arhaică şi se ciocniseră violent cu micii nobili de ţară în anii 1905-1906. Permiţându-le să-şi transforme parcelele în proprietate privată, prim-ministrul voia să creeze o clasă de ţărani proprietari stabilă, independentă, dinamică, preocupată înainte de toate de menţinerea noii sale proprietăţi, deci ostilă revoluţiei. Din 1911, în jur de 4 milioane de mujici au devenit proprietari sau erau pe cale să devină. Astfel,

din 1906 până în 1914, 9,5 milioane de hectare au trecut din mâinile nobilimii în ale ţărănimii şi 22% din familiile ţărăneşti au cerut să devină proprietare ale parcelei lor comunitare.

Această iniţiativă îndrăzneaţă distrugea literalmente terenul comunitar-comunist pe care prosperau socialiştii-revoluţionari, care au reacţionat cu cea mai mare violenţă împotriva „trădătorilor comunităţii", organizând în 1907 peste 12.000 de atentate şi acte de banditism, omorând 1.231 de funcţionari şi rănind alţi 1.284. Anii 1906-1908 au cunoscut în total 26.268 de atentate, 6.091 de asasinate de natură politico-delincventă, printre ale căror victime se numărau 2.244 de funcţionari, şi cinci milioane de ruble au fost furate. Înţelegem mai bine acum amploarea represiunii lui Stolîpin…

Totuşi, în martie 1907, a II-a Dumă s-a dovedit a fi mai de stânga decât prima, cu 222 de deputaţi „socialişti": 65 de social-democraţi, 16 eseri şi 104 trudovici, în timp ce cadeţii au scăzut de la 179 la 98 de deputaţi. Eroul socialiştilor era georgianul Irakli Ţereteli, în vârstă de 25 de ani, ale cărui discursuri foarte radicale, la care se adăuga utilizarea imunităţii parlamentare pentru a organiza subversiunea, l-au obosit până la urmă pe Stolîpin. În iunie, el a decis dizolvarea acestei Dume, schimbând totodată legea electorală în beneficiul proprietarilor şi al nobilimii. Duma a III-a, aleasă în decembrie, nu a mai numărat decât 32 de socialişti şi 54 de cadeţi, din 443 de deputaţi.

În acest climat de recul revoluţionar, PMSDR şi-a ţinut congresul al V-lea la Londra de pe 13 mai până pe 1 iunie 1907, în prezenţa a 105 bolşevici şi 97 de menşevici, cărora li se adăugau 57 de bundişti, 29 de letoni şi 44 de polonezi. Aliat cu aceştia din urmă, Lenin a prezidat 7 şedinţe din 35 şi a reuşit să obţină o majoritate. Şi-a impus mai multe dintre punctele lui de vedere despre partidele „burgheze", despre tactica de adoptat în cadrul Dumei şi despre funcţionarea internă a partidului. Noul Comitet Central număra şase bolşevici: Lenin, Noghin, Krasin, Bogdanov, Zinoviev şi Rîkov. Unitatea părea stabilă, chiar dacă Vladimir şi-a păstrat organizaţia paralelă secretă, însărcinată cu armamentul şi cu finanţele.

Totuşi, la începutul lui august, în cursul unei conferinţe naţionale ţinute de PMSDR la Kotka, pe o insulă finlandeză, cărţile au fost împărţite din nou. Menşevicii erau favorabili participării la alegeri şi deci acţiunii legale. Or, deşi Lenin îi califica drept „lichidatori" ai partidului, era acum contra boicotării alegerilor, considerând că Duma oferea o tribună pentru agitaţie şi propagandă. Bolşevicii s-au împărţit: „ultimatiştii" cereau să se adopte o linie mai revoluţionară şi refuzau orice acţiune legală, inclusiv în cadrul

sindicatelor; Bogdanov şi Krasin au optat pentru „rechemarea” (*otzov*) deputaţilor socialişti aleşi, de unde numele de otzovişti. Cât despre Plehanov, acesta s-a pregătit să se rupă de menşevici şi să-i regrupeze pe „menşevicii de partid”, favorabili unei alianţe cu leniniştii; în timp ce Troţki, evadat din exil, şi-a înfiinţat la Viena ziarul *Pravda* (*Adevărul*), un nume destinat unei cariere îndelungate, iar Lunacearski a inaugurat o fracţiune „deistă” favorabilă creării unei mistici revoluţionare şi scientiste, punând laolaltă credinţa şi raţiunea.

În cele din urmă, cu 15 voturi – menşevicii şi Lenin – contra 11 – toţi ceilalţi bolşevici –, boicotul a fost respins. Dar PMSDR a început să se disperseze „ca un puzzle”. Această fracţionare neîncetată, combinată cu eficacitatea lui Stolîpin, nimicea „cauza”. „În 1910 deja nu se mai tipărea niciun ziar clandestin în Rusia. Dintre cei 10.000 de social-democraţi care rămăseseră încă în ţară, mai puţin de 10% erau bolşevici. Arestările masive, exilul liderilor şi supravegherea constantă din partea poliţiei i-au redus pe bolşevici la o minusculă sectă clandestină”[17], rezumă Orlando Figes.

Pe 26 decembrie 1907, simţind că poliţia se apropia de el în Finlanda, Lenin a hotărât să se întoarcă în Europa şi, trecând prin Stockholm şi Berlin, a ajuns cu Krupskaia pe 7 ianuarie 1908 la Geneva, unde şi-a reluat tabieturile, care urmau un ritual de maniac, de la aranjarea metodică a creioanelor până la liniştea impusă de genialul gânditor şi lungile plimbări. Acest nou exil reprezenta o înmormântare de primă clasă a liderului revoluţionar, care îi mărturisea atunci unui prieten: „Cunosc atât de puţin Rusia: Simbirsk, Kazan, Sankt-Petersburg, şi asta e tot”[18]. Ce mărturie!

Geneva a redevenit locul ideal pentru propăşirea revoluţionarilor ruşi, iar certurile „la vârf” s-au reaprins şi mai tare, agravate de demoralizarea înfrângerii. Din 1906, Lenin şi Bogdanov făceau echipă pe plan politic şi la conducerea publicaţiei *Proletarii*, iar în 1907 au locuit în aceeaşi casă. Au apărut însă divergenţe de ordin ideologico-filosofic. În 1904, Bogdanov publicase un prim volum din cartea sa *Empiriomonismul*, criticat deja de Plehanov ca nemarxist. În 1906, când era în închisoare, a publicat al treilea volum, în care discuta despre empiriocriticism, teorie fondată de filosoful german Richard Avenarius, căruia i se alăturase Ernst Mach, fizician specialist în teoria cunoaşterii[19]. Cartea i-a provocat o reacţie violentă lui Lenin, care i-a scris lui Gorki: „Citind-o, m-am enervat şi m-am înfuriat de-

a binelea; pentru mine a devenit şi mai clar că Bogdanov a apucat pe un drum extrem de greşit, nemarxist”[20].

În 1908, în tovărăşia cumnatului său Lunacearski şi a lui Bazarov – pseudonimul lui Rudnev, cu referire la celebrul nihilist din romanul lui Turgheniev *Părinţi şi copii* –, Bogdanov a publicat *Eseuri despre o concepţie realistă asupra lumii*, în timp ce Anton Berman publica *Dialectica din punctul de vedere al teoriei contemporane a cunoaşterii*, Iuşkevici, *Materialism şi realism critic*, şi Valentinov, *Construcţiile filosofice ale marxismului*[21]. Acest cvartet marxist a publicat un volum colectiv, *Eseuri despre filosofia marxistă*, în care critica anumite aspecte ale materialismului istoric dezvoltat de Plehanov, care a răspuns publicând *Materialismul militant*[22]. Toate aceste scrieri în mare măsură ezoterice au atras remarcile acide ale lui Nikolai Berdiaev, care a evocat o filosofie ce „încape toată într-o broşură de cinci copeici”[23].

Vladimir era cu atât mai furios că trebuia să se implice în această bătălie deoarece era incompetent în filosofie, după cum spune Valentinov; în una dintre conversaţiile lor din martie 1904, Lenin îi replicase pe un ton categoric că în materie de filosofie „Marx şi Engels au spus ce era de spus. […] Nimic în marxism nu e susceptibil de revizuire. Nu există decât un singur răspuns la revizuire: să-i dai peste bot! Nici filosofia marxistă, nici materialismul istoric, nici teoria economică a lui Marx, nici teoria valorii-muncă, nici ideea că revoluţia socială este inevitabilă, nici ideea dictaturii proletariatului, pe scurt, niciuna dintre bazele marxismului nu e susceptibilă de revizuire”[24].

Într-o scrisoare din februarie 1908, el i-a mărturisit lui Gorki: „Îmi dau foarte bine seama de lipsa mea de pregătire în acest domeniu, ceea ce mă împiedică să scriu în presă”[25]. Înainte de a afirma contrariul două săptămâni mai târziu: „Consider că în momentul de faţă o oarecare ciocnire între bolşevici în probleme de filosofie este absolut inevitabilă”[26]. În timp ce Gorki încerca să facă pe intermediarul între cele două facţiuni, Lenin a pus punct la jumătatea lui aprilie: „*Am trimis* deja *la tipar* cea mai formală declaraţie de război. Aici nu-şi mai are loc nicio diplomaţie”[27]. Făcea aluzie la articolul „Marxism şi revizionism”, în care îşi anunţa atacul ce avea să urmeze pe teren filosofic[28] şi relua limbajul războinic, căutând din nou să se „delimiteze”. Aceste controverse „în ordinea ideilor” vor lua în cadrul

revoluţiei proletare proporţii „incomparabil mai mari” şi îi vor obliga pe bolşevici, „în focul luptei, să despărţim pe duşmani de prieteni şi să ne debarasăm de falşii aliaţi pentru a da duşmanului lovituri hotărâtoare”.

În primăvara lui 1908, disputa începută s-a amplificat, agravată de conflictul cu privire la tactica electorală şi de o poveste neclară legată de bani, de când Bogdanov şi Krasin luaseră pentru ei 40.000 de ruble din jaful armat de la Tiflis[29]. Mai presus de toate, Lenin presimţea în Bogdanov un concurent direct pentru conducerea bolşevică de când acesta din urmă se apropiase de Gorki, care, instalat din 1906 pe insula Capri într-o vilă luxoasă, atrăgea în jurul lui un număr tot mai mare de exilaţi revoluţionari. Situaţia lui devenea foarte delicată: pe de o parte, era aliat pe plan politic cu Bogdanov şi prietenii lui, dar, pe de alta, era foarte hotărât să-l atace pe teren filosofic, cruţându-l însă pe Gorki, care era o sursă importantă de prestigiu şi de finanţare pentru bolşevici. Iar agresivitatea lui dictatorială obosea pe toată lumea, inclusiv pe tovarăşii lui cei mai apropiaţi şi pe familia lui.

După ce sabotase cu grijă terenul unei eventuale apropieri, Lenin s-a dus în cele din urmă, la invitaţia lui Gorki, la Capri, de pe 23 până pe 30 aprilie, unde i-a întâlnit mai ales pe Bogdanov, Bazarov şi Lunacearski. Întâlnirea a făcut obiectul unei celebre fotografii, în care îl vedem pe Lenin, cu melon şi sacou, jucând şah cu Bogdanov sub privirea caldă a lui Gorki. Dar focul mocnea sub cenuşă. Abia întors la Geneva, Lenin a muncit cu înverşunare la redactarea unei lucrări de filosofie menită să-i zdrobească pe Bogdanov şi grupul de la Capri. În mai a fost chiar la Londra pentru a consulta în biblioteca de la British Museum lucrări filosofice care nu se găseau la Geneva. La fel cum procedase cu Valentinov în 1904, a lansat mici înţepături, punând „zece întrebări conferenţiarului”, pe care l-a însărcinat pe Dubrovinski (Inokenti), mâna lui dreaptă la *Proletarii*, să le prezinte cu prilejul unei conferinţe a lui Bogdanov la Geneva, pe 28 mai. Dacă lui Lenin îi plăcea să dea lovituri adversarilor, în schimb se temea să le primească şi făcea în aşa fel încât să-i încredinţeze prima luptă unuia dintre locotenenţii lui. E drept că nu a dat niciodată dovadă de curaj fizic…

În august, Bogdanov şi Krasin, până atunci cei mai apropiaţi adjuncţi ai săi şi cei mai în temă cu problemele secrete ţinând de bani şi de armament, au fost excluşi din conducerea centrului bolşevic şi înlocuiţi cu Krupskaia, Zinoviev, aventurierul Taratuta – soţul moştenitoarei Schmidt, care în curând avea să plece cu o parte din bani – şi doctorul Jitomirski, agent al

Ohranei care nu va fi demascat decât în 1917! Tot făcând epurări pentru a se înconjura de persoane servile, Lenin expunea în mod periculos cauza pe care pretindea că o serveşte.

În toamna lui 1908, bolşevicii, cu Bogdanov în frunte, s-au săturat de Geneva şi s-au instalat la Paris, unde Lenin a fost constrâns să-i urmeze. Pe 14 decembrie, însoţit în continuare de Krupskaia şi de mama ei, s-a întâlnit cu sora sa Maria. Răsfăţat în viaţa de zi cu zi de femeile din anturajul său, el a trăit din salariul de membru al Comitetului Central şi din drepturile sale de autor, beneficiind totodată de rezultatele jafurilor armate şi de alte moşteniri capturate. Curând s-au instalat într-un apartament cu trei camere, pe strada Marie-Rose, în al 14-lea arondisment, între biserica Alésia şi parcul Montsouris. Se deplasau în principal cu două biciclete oferite de mama lui, comandate în Germania şi pe care el le recuperase în ianuarie 1908 în Elveţia. Întreţinerea minuţioasă a bicicletei lui este de altfel singura muncă manuală pe care Lenin a făcut-o vreodată… în afară de mânuirea condeiului pentru a-şi scrie pamfletele incendiare. La Paris, „această văgăună infectă", îşi împărţea timpul între Biblioteca Naţională – unde i s-a furat bicicleta! –, diverse conferinţe, certurile mărunte pentru motive ridicole din minusculul mediu al emigranţilor ruşi, a căror viaţă era concentrată în jurul cafenelelor – cartierul general bolşevic se situa la bistroul din bulevardul Orléans, numărul 1130 –, al bibliotecilor – biblioteca Turgheniev de pe strada Saint-Jacques, numărul 328, biblioteca Gotz de pe strada Cordelières, ţinută de eseri, o alta ţinută de menşevici pe strada Gobelins, numărul 63 –, şi apartamentele militanţilor.

Perioada era una de totală pierdere a iluziilor, atât în rândul eserilor, cât şi printre cadeţi. În ianuarie 1909, Boris Savinkov şi-a publicat la Moscova romanul autobiografic *Calul spelb. Jurnalul unui terorist*, care a provocat o enormă agitaţie în mediul revoluţionar31. Fusese cel care organizase asasinarea prim-ministrului Plehve în 1904, la ordinele lui Evno Fişelevici Azef, şeful organizaţiei de luptă a eserilor, care în realitate era un agent al Ohranei şi tocmai fusese demascat în 1908. Arestat în 1906 la denunţul lui Azef, condamnat la moarte, apoi evadat, Savinkov a ajuns la Paris, unde i-a frecventat pe Apollinaire, Cendrars şi întreaga boemă din Montparnasse. Acest terorist profesionist care susţinea acţiunea directă a intrat atunci într-o

mare derută morală; şi-a pierdut încrederea în cauză şi şi-a pus întrebări despre inutilitatea luptei revoluţionare.

„Romanul” lui aducea în scenă mai multe personaje. Gheorghi/Savinkov, care se identifica atât cu Neceaev, cât şi cu Smerdeakov din *Fraţii Karamazov* de Dostoievski, justifica terorismul în numele necesităţii: „Când mă gândesc la guvernatorul general, nu simt nici ură, nici mânie. Dar nici milă. Mi-e indiferent. Dar îi vreau moartea. Ştiu: e necesar să-l ucidem. Necesar pentru teroare şi pentru revoluţie”[32]. „Necesitate”, unul dintre cuvintele-fetiş ale lui Lenin şi alor săi, în numele „luptei de clasă” şi al „sensului istoriei”; „necesitate” a revoluţiei şi a insurecţiei, apoi, curând, a dictaturii proletariatului, a lagărelor de concentrare, a politicii luării de ostatici, a terorii de masă, a exterminării „burghezilor”, „culacilor”, anarhiştilor, eserilor, menşevicilor…

Vania, în schimb, era prototipul teroristului mistic care-şi justifica asasinatele invocând Apocalipsa Sfântului Ioan şi calul său alb al cărui călăreţ se numeşte Moartea, magnific reprezentat pe tapiseria din Angers[33]:

> Îmi pare că nu există decât două căi, două căi doar. Una este „totul e permis”. […] Totul. Ca pentru Smerdeakov. Dacă îndrăzneşti, bineînţeles, dacă eşti gata de orice. Căci, dacă Dumnezeu şi Hristos-omul nu există, nu există dragoste şi deci nu există nimic… Iar cealaltă cale e cea a lui Hristos… Ascultă: de fapt, dacă iubeşti mult – cu adevărat –, atunci e posibil să ucizi. […] A ucide e un păcat greu. Dar adu-ţi aminte: nu este dragoste mai mare decât să-ţi dai sufletul pentru prietenii tăi. Nu viaţa, ci sufletul. Înţelegi tu: trebuie să iei asupra ta supliciul crucii, trebuie să fii hotărât să faci orice din dragoste, pentru dragoste[34].

Savinkov opunea astfel o viziune tragică asupra lumii, caracterizată prin opoziţia dintre bine şi rău, unei viziuni dialectice în care răul putea deveni instrumentul binelui. Formidabilă dialectică ce va fi dezvoltată de numeroşi conducători şi călăi bolşevici aflaţi la putere: „duşmanii de clasă” vor fi exterminaţi în numele fericirii viitoare a omenirii. La Poznań, pe 4 octombrie 1943, Heinrich Himmler va ţine în faţa unei audienţe formate din ofiţeri superiori SS acelaşi discurs: Führerul le cerea să îndeplinească o sarcină extrem de înfricoşătoare – asasinarea evreilor, inclusiv a femeilor şi copiilor –, dar justificată de fericirea viitoare a poporului german, şi pe care ar îndeplini-o, dacă li s-ar ordona, căci „acest lucru este necesar”[35].

Gheorghi Savinkov evoluează între două femei: Erna, chimista care pregăteşte bombele, perfectă reîncarnare a lui Aleksandr Ulianov, şi Elena, amanta, căsătorită şi de moravuri uşoare, care prefigurează pasiunea lui Lenin pentru Inessa Armand. Erna se va sinucide când poliţia va veni să o

aresteze, iar Gheorghi îl va asasina din gelozie pe soţul Elenei, înainte de a se sinucide. Greu să descrii mai bine o viaţă de nihilist sortită neantului, ceea ce nu putea decât să-l bucure pe Lenin, care nu încetase să critice terorismul individual al eserilor.

Dar cel mai interesant la Georghi/Savinkov era probabil accentul pus pe motivaţia profundă a acţiunii sale: să-şi satisfacă voinţa de putere şi de dominaţie totală. „Sunt singur. Şi dacă nu am dumnezeu, eu însumi sunt Dumnezeu”[36], proclama el. Sau: „Ce ar fi viaţa mea fără terorism? Fără luptă, fără conştiinţa plină de entuziasm că legile acestei lumi nu sunt făcute pentru mine? Şi mai pot spune: «Trimite secera şi seceră, că a venit ceasul de secerat [Apocalipsa, 14, 15]». Ceasul secerării celor care nu sunt cu noi”[37]. Şi pentru a încheia: „Eu sunt stăpânul atelierului sângelui. […] Voi trăi pentru moarte şi într-o zi va izbucni o bucurie ameţitoare: gata, am învins”[38]. Victoria prin toate mijloacele ca expresie a *hybris*-ului voinţei era – s-a zis deja – unul dintre principalele resorturi psihologice ale lui Lenin, pe care martorii, la Capri, au fost foarte surprinşi să-l vadă izbucnind în lacrimi pentru că pierduse o partidă de şah… Invers, în decembrie 1917, când puterea sa va împlini cu o zi mai mult decât cea a Comunei din Paris, va dansa de bucurie în zăpadă chiar în momentul când pregătea lichidarea Adunării Constituante, ce urma să inaugureze un infernal război civil.

De cealaltă parte a spectrului politic, cadeţii erau şi ei dezamăgiţi, iar liderii lor intelectuali au publicat în martie 1909 *Vehi* (*Repere*), o culegere de eseuri realizată de un „grup de filosofi critici cu privire la inteligheţia radicală şi la rolul său în revoluţia din 1905”[39]. Acest volum a provocat o mare agitaţie, datorată în mare măsură portretizării revoluţionarului ca „personalitate schilodită, înclinată spre manifestări distructive patologice, spre violenţă şi cruzime amorală, avidă de putere personală”. Or, continuă Orlando Figes, „cultul eroului revoluţionar era atât de intrinsec felului în care se identifica intelectualitatea, încât o astfel de discreditare avea să o arunce cu siguranţă într-o criză existenţială”[40]. Cei şapte autori, bine-cunoscuţi, erau foşti marxişti, ca Struve, iar unii, ca Berdiaev, făcuseră închisoare. Dar evenimentele din 1905-1906 le deschiseseră ochii asupra teribilei violenţe anarhice – Buntul – dezlănţuite care fusese cât pe ce să distrugă nu doar regimul, ci întreaga societate. Treziţi din visele narodniciste despre bunătatea naturală a mujicului şi din critica marxistă a

statului „burghez”, ei condamnau fundamental atitudinea amorală şi nihilistă a revoluţionarilor, lipsa lor de respect faţă de lege şi faţă de drept în general, singura garanţie a libertăţii individuale.

Filosoful Semion Frank, în „Etica nihilismului”, se arăta cel mai feroce:

> Din momentul în care rândurile partidului au început să se dezorganizeze, în parte din cauza eşecurilor suferite, în parte din cauza afluxului de aderenţi mai puţin disciplinaţi şi mai primitivi, tocmai această lipsă de principii a făcut ca nihilismul de clasă sau de partid să lase locul nihilismului personal sau pur şi simplu delincvenţei violente. Faptul cel mai tragic şi, văzut din afară, cel mai neaşteptat din istoria culturală a acestor ultimi ani – s-au văzut totuşi slujitori ai religiei socialiste, oameni puri subiectiv, dezinteresaţi, capabili de sacrificiu, care s-au dovedit a fi nu doar apropiaţi politic, ci şi spiritual fraţi de jefuitori, de ucigaşi rapaci, de vagabonzi şi de depravaţi de tot felul –, faptul acesta decurge totuşi, în mod perfect logic, din însuşi conţinutul credinţei inteligheţiei, în speţă din nihilismul său[41].

Dovadă că, într-adevăr, *Catehismul revoluţionarului* pătrunsese adânc în interiorul unei părţi a mediului revoluţionar.

Frank sublinia că aspectul cel mai important consta „în contradicţia dintre moralism şi nihilism, dintre *forma* constrângătoare, absolută ca o religie, a credinţei inteligheţiei şi *conţinutul* ei, care este lipsa nihilistă a oricărui principiu”. Acest teren viciat pune bazele „primatului forţei asupra dreptului, precum şi ale dogmei supremaţiei luptei de clasă şi ale «interesului de clasă al proletariatului», ceea ce echivalează în practică cu divinizarea idolatrică a intereselor partidului. De unde această morală fără niciun principiu, această morală de hotentoţi care nu evaluează operele şi ideile după ceea ce sunt ele obiectiv, ci din punctul de vedere al utilităţii sau nocivităţii lor pentru partid. De unde această inconsecvenţă monstruoasă […] refuzarea din principiu a oricărui comportament just şi obiectiv faţă de adversar”[42]. Se anunţa astfel vârtejul de violenţe şi cruzimi în care avea să fie prinsă Rusia începând din 7 noiembrie 1917.

Eseul cel mai pătrunzător era probabil cel al lui Serghei Bulgakov, marxist devenit profesor de economie politică la Kiev înainte de a se întoarce la creştinism şi de a fi hirotonit preot în 1918. Intitulat „Eroism şi performanţă ascetică. Reflecţii despre natura religioasă a inteligheţiei ruse”[43], textul lui denunţa „eroismul inteligheţiei”, care corespundea exact părţii celei mai ascunse din *Ce-i de făcut?*, în care Lenin se vedea în fruntea micii lui trupe de avangardă.

Bineînţeles, el nu a uitat să răspundă acestor atacuri venite din mai multe părţi. A consacrat în special conferinţe la Liège, din 29 octombrie 1909,

„Ideologiei burgheziei revoluţionare” sau, pe 26 noiembrie, în sala societăţilor savante de la Paris, „Ideologiei liberalismului contrarevoluţionar”. Totuşi, ofensiva principală a fost îndreptată contra celor mai apropiaţi camarazi ai lui. Lenin s-a închis luni de zile mai întâi în biblioteca din Geneva, apoi în cea de la British Museum din Londra şi, în sfârşit, la Biblioteca Naţională din Paris şi a înghiţit zeci de lucrări de filosofie pe care, foarte clar, i-a fost greu să le digere. Furia lui împotriva filosofilor era atât de mare, încât îi numea gunoaie, canalii sau şarlatani. Tonul general era atât de violent şi de ofensator, încât Anna Ulianova, responsabilă de publicarea lucrării, s-a speriat şi i-a cerut fratelui ei să atenueze numeroase formulări injurioase. Într-o scrisoare din 19 decembrie 1908, el a acceptat, cu reticenţă, să retragă câteva insulte[44].

În sfârşit, a publicat în mai 1909 *Materialism şi empiriocriticism*, pe care B. Zenkovski l-a tradus prin „criticism empiric”[45]. Lenin spera ca această lucrare de aproape 400 de pagini pentru care se ostenise atât să aibă un larg ecou, dar a fost un eşec total. Chiar Plehanov, care totuşi combătea empiriocriticismul, a comentat cu o aciditate de expert: „Lenin este un filosof de primă clasă, în sensul că în materie de filosofie nu este încă decât în clasa întâi”[46]. „Clasa întâi” era în sistemul şcolar rus cursul elementar… Această lucrare, devenită baza filosofiei în toate ţările sovietizate, a dat naştere unei glume cehe care spunea povestea celui care caută filosofia hegeliană – o pisică neagră într-o încăpere neagră –, apoi filosofia kantiană – o pisică neagră într-o încăpere neagră şi care nu există – şi, în sfârşit, filosofia marxist-leninistă – o pisică neagră, într-o încăpere neagră, care nu există şi pe care spune că a găsit-o[47].

În ciuda – sau din cauza? – slăbiciunii lui teoretice, Lenin a adoptat un demers dogmatic şi nu a considerat acceptabile decât tezele care erau compatibile cu sistemul lui Marx aşa cum îl interpreta el. A mers chiar până la a revendica poziţiile critice ale lui Cernîşevski despre kantianism. Astfel, el punea în evidenţă două puncte care vor sta la baza „filosofică” a totalitarismului. Specialistul în filosofia rusă B. Zenkovski l-a definit pe primul: „«Ideea fixă» a lui Lenin nu se referea la dialectica «mişcării autonome» a relaţiilor de producţie, ci la acel *Zusammenbruch* revoluţionar, «saltul» la dictatura proletariatului”. Şi adaugă:

> Noţiunea centrală a „saltului”, a trecerii revoluţionare la dictatura proletariatului, determină întreaga poziţie a lui Lenin […]. El îndepărtează foarte repede relativismul, care ar fi slăbit

credinţa în valoarea „absolută” a saltului revoluţionar. Într-o manieră la fel de categorică, el apără realismul în materie de cunoaştere, căci ideea saltului şi accentul special pe care-l comportă ea merg mână în mână cu speranţa de „a schimba fiinţa”, conform recomandării lui Marx[48].

O doctrină a salturilor care nu e alta decât „acţiunea revoluţionară directă”. Era o transpunere în domeniul filosofic a disputei dintre Bernstein, Plehanov şi Lenin: între marxism ca ştiinţă economică şi socială sau determinism sistematic şi voluntarism obligatoriu. Şi, la urma urmei, oare Marx nu proclamase că, „până acum, filosofii nu au făcut decât să interpreteze lumea în diferite feluri, ceea ce contează este să o transformi”…?

Al doilea punct era şi mai aproape de totalitarism:

Îndărătul scolasticii gnoseologice a empiriocriticismului nu se poate să nu vedem lupta dintre partidele existente în domeniul filosofiei, luptă care în ultimă analiză exprimă tendinţele şi ideologia claselor antagoniste din societatea contemporană. Filosofia modernă este tot atât de partinică ca şi cea de acum două mii de ani. Partidele antagoniste sunt în fond – şi acest lucru este disimulat prin noile etichete docte-şarlataneşti sau printr-o searbădă nepartinitate – materialismul şi idealismul[49].

„Partinicul” în filosofie va caracteriza întreaga istorie a regimurilor comuniste, până la obligaţia pentru toţi studenţii din universităţi să-şi ia examenul de „marxism-leninism”.

Dezvoltarea capitalismului în Rusia şi *Materialism şi empiriocriticism* au fost singurele lucrări „savante” ale lui Lenin. Or, nici una, nici cealaltă nu au fost lucrări de bază, studii aprofundate şi obiective ale unei probleme economice, sociale sau filosofice. Sub o aparenţă ştiinţifică, ele ţineau doar de polemica politicianistă care adoptă unghiul de atac cel mai favorabil pentru a trata ca duşman absolut un adversar politic, în special prin metodele caricaturizării, discreditării, dispreţului afişat, insultei şi calomniei. Ele exprimau aroganţa neofitului care pretinde că deţine o viziune definitivă asupra oricărui lucru, în orice domeniu; spirit absolut căruia teoria primară a „luptei de clasă” şi principiul „disciplinei de partid” îi serveau drept alfa şi omega ale cunoaşterii.

În timp ce Lenin redacta *Materialism şi empiriocriticism*, Bogdanov şi prietenii lui pregăteau o iniţiativă inedită: organizarea unei şcoli de formare a muncitorilor revoluţionari destinaţi să devină cadre ale partidului. Aceasta era susţinută atât de Troţki, cât şi de Gorki şi trebuia să-şi desfăşoare activitatea la Capri. De cum a aflat, Lenin a ripostat şi a organizat în iunie 1909 la Paris o conferinţă lărgită a redacţiei *Proletarii* – săptămânalul emigranţilor bolşevici –, în care a condamnat tendinţele otzovistă şi ultimatistă, ca şi şcoala de la Capri, calificată drept activitate fracţionistă. Bogdanov, care refuzase în mod firesc să voteze aceste condamnări, a fost

exclus din fracţiunea bolşevică, la fel şi Krasin. Lenin îşi păstra intransigenţa obişnuită: fidelitatea absolută faţă de marxism şi supunerea oricărui proiect aprobării liderului rămâneau piatra de temelie a leninismului.

Epuizat de toată această ceartă, Lenin, împreună cu sora lui Maria, Krupskaia şi mama ei, a plecat în vacanţă, de la sfârşitul lui iulie până la jumătatea lui septembrie 1909, la Bombon, la vreo 20 de kilometri de Melun şi de La Rochette. Localitatea Bombon va deveni celebră în timpul Primului Război Mondial, când Foch îşi va instala acolo cartierul general; mai târziu, castelul de aici va fi cumpărat de Félix Houphouët-Boigny – preşedinte al Coastei de Fildeş – şi, în sfârşit, în zonă se va turna un film celebru, *Supa de varză*, cu Louis de Funès şi Jean Carmet. Excluderea „disidenţilor" nu a împiedicat şcoala de la Capri, numită pompos „Prima şcoală superioară social-democrată de agitaţie şi propagandă pentru oamenii muncii", să se ţină din august până în decembrie. Treisprezece muncitori-elevi veniţi din Rusia i-au avut acolo ca profesori notabili pe Gorki, Bogdanov şi Lunacearski[50]. Invitat să participe şi el, Lenin a răspuns cu un „Niet" răsunător şi a denunţat „caracterul antipartinic" al şcolii.

De atunci a sabotat-o neîncetat, răspândind ştiri false despre finanţarea şcolii cu fonduri provenite din jafuri armate, pentru a-i descuraja pe menşevici să meargă acolo. L-a şantajat chiar direct pe Gorki, la care, într-o scrisoare pe care a îndrăznit să i-o adreseze pe 16 noiembrie 1909, remarca „o stare de spirit pesimistă" care îl determinase să creeze această şcoală – „centrul noii fracţiuni" –, şi încheia exprimându-şi speranţa „că ne vom mai întâlni, şi nu ca adversari"[51]! Gorki îi răspunsese dinainte, pe 6 septembrie, cu demnitate: „Ceilalţi nu sunt pentru dumneavoastră decât instrumente pe care puteţi cânta aria pe care vă convine să o cântaţi. Nu judecaţi oamenii decât din punctul de vedere al utilităţii lor şi al realizării obiectivelor dumneavoastră".

Bogdanov scria şi el:

> Nu e un secret pentru nimeni cât suferă proletariatul şi întreaga mişcare revoluţionară din cauza individualismului foarte multor militanţi, a ambiţiei lor personale, a aspiraţiei lor de a se aşeza în frunte, a lipsei lor de răbdare în faţa criticii frăţeşti. […] Obiceiul foarte răspândit printre militanţi de a avea orbeşte încredere în autorităţi proeminente, de a se încrede fără să le cântărească în opiniile cutărui sau cutărui şef recunoscut, respingând orice îndoială asupra temeiniciei judecăţii lor, dăunează la fel de mult[52].

Reflecţii despre hipernarcisism, voinţa de atotputernicie şi „cultul personalităţii” care li se alătură celor ale lui Bulgakov despre „eroismul inteligheţiei” şi care nu puteau decât să-l înfurie pe un Lenin descoperit în toate aspectele sale. În consecinţă, acesta a mers până la a le scrie elevilor de la Capri pentru a-i numi „naivi” ce participau fără să-şi dea seama la o nouă fracţiune şi pentru a-i convinge să vină la Paris[53] ca să urmeze propriile sale cursuri. Cu oarecare succes, din moment ce cinci dintre ei, excluşi de la Capri pentru „leninism”, au venit şi i s-au alăturat. Krupskaia, Zinoviev, Kamenev şi el însuşi le-au ţinut conferinţe despre sarcinile momentului, despre activitatea clandestină, problema ţărănească şi istoria mişcării revoluţionare ruse şi a sindicalismului.

Această luptă de hărţuială de o incredibilă rea-credinţă şi agresivitate a ridicat pe toată lumea împotriva lui Lenin, care a ajuns în cea mai grea situaţie cu putinţă cu prilejul plenarei Comitetului Central al PMSDR, ţinută la Paris între 15 ianuarie şi 5 februarie 1910. Majoritatea menşevică, aliată cu Troţki şi cu grupul lui Bogdanov, a decis să oprească activităţile fracţiunii bolşevice şi publicarea hebdomadarului *Proletarii* şi să finanţeze *Pravda* lui Troţki şi *Vperiod* pe care Bogdanov şi prietenii lui tocmai o relansaseră. *Last but not least*, funcţiile de conducere au fost împărţite la egalitate între menşevici şi bolşevici. Pentru Vladimir era o înfrângere politică majoră, dublată de o condamnare politică a strategiei sale radicale şi o condamnare morală implicită a practicilor lui atât fracţioniste, cât şi „financiare”. În sfârşit, el a trebuit să transfere Comitetului Central fondurile moştenirii Schmidt, încredinţate la trei conducători ai SPD – Mehring, Kautsky şi Zetkin[54].

În primele 15 zile ale lui iulie 1910, Lenin a revenit la Capri la invitaţia lui Gorki. A jucat şah cu Bogdanov, dar a refuzat categoric să se reconcilieze cu „machiştii” – adepţii lui Mach! –, preferând să pescuiască în mare, spre marea plăcere a pescarilor *capresi*, amuzaţi de acest tip original. Întors în Franţa, va petrece o lună de vacanţă la Pornic, cu Krupskaia şi mama ei, înainte de a merge la Copenhaga, unde s-a deschis, pe 28 august, Congresul al VIII-lea al Internaţionalei a II-a, în prezenţa tuturor liderilor europeni: Kautsky pentru SPD, Jaurès pentru SFIO, Ramsey MacDonald pentru laburişti, Rosa Luxemburg pentru polonezi, Emile Vandervelde pentru belgieni şi Victor Adler pentru austrieci. Delegaţia rusă era compusă din 17 membri ai PMSDR, ale căror nume vor deveni celebre zece ani mai

târziu: bolşevicii Lenin, Zinoviev, Kamenev; Aleksandra Kollontai, Plehanov şi Pokrovski; menşevicii Martov şi Lunacearski; independentul Troţki. Socialiştii-revoluţionari erau reprezentaţi de şapte delegaţi aduşi de Viktor Cernov. Dezbaterile au durat o săptămână, până pe 3 septembrie. Lenin a profitat pentru a-şi prelungi deplasarea până la Stockholm de pe 12 până pe 25 septembrie, unde s-a întâlnit cu militanţi şi, mai ales, a putut să-şi vadă mai mult timp mama, pe care nu o va mai revedea înainte de decesul ei în 1916.

Ca să iasă din izolare, s-a întâlnit cu Plehanov în august la Paris şi au încheiat o alianţă care va duce, încă din octombrie, la crearea în Sankt-Petersburg a unui săptămânal legal, *Zvezda* (*Steaua*), pentru care Lenin a scris foarte regulat articole, apoi, în noiembrie, a publicaţiei *Raboceaia Gazeta* (*Ziarul muncitoresc*) şi în sfârşit, în decembrie la Moscova, a revistei legale *Mîsli* (*Gândirea*). Tabăra opusă s-a regrupat în jurul lui Martov, al menşevicilor şi al publicaţiei *Naşa Zarea* (*Aurora noastră*), al lui Bogdanov şi al ziarului său *Vperiod* şi, în sfârşit, al lui Troţki şi al *Pravdei* sale. Această frondă i-a prilejuit lui Lenin, în ianuarie 1911, redactarea unei note răzbunătoare, pe care nu a îndrăznit să o publice, intitulată „Iuduşka Troţki şi simţul ruşinii”[55], dar pe care Stalin nu a pierdut ocazia să o publice, însoţită de conotaţia lui antisemită, în Pravda din 21 ianuarie 1932. Trădarea se afla în inima culturii politice leniniste, apoi staliniste, la fel cum se aflase şi în inima Revoluţiei Franceze în faza cea mai paranoică şi criminală a acesteia, în 1793-1794. Acestea fiind spuse, menşevicii nu erau nici ei mai prejos, căci în 1911 Martov a publicat o broşură intitulată *Salvatori sau demolatori*, acuzându-l pe Lenin de acţiuni necinstite şi criminale, pe care Kautsky a calificat-o drept „pamflet injurios” şi „absurd”. Robert Service se face ecoul unei întâmplări petrecute la Paris şi povestite de Viktor Cernov, liderul socialist-revoluţionar:

> I-am spus: „Vladimir Ilici, dacă vei ajunge la putere, îi vei spânzura pe menşevici de a doua zi”. S-a întors spre mine: „Vor trebui mai întâi spânzuraţi toţi socialiştii-revoluţionari şi pe urmă ne vom putea ocupa de menşevici”. Apoi a izbucnit într-un mare hohot de râs[56].

Acest soi de umor macabru era obişnuit la bolşevici, dar la Lenin căpăta o altă dimensiune, într-atât era acesta de dispus să-şi facă discursul să treacă din planul metaforic în cel al actului practic.

Lenin a conchis că trebuia de-acum să-şi construiască propriul partid şi să pună în aplicare proiectul conceput în *Ce-i de făcut?* Pe 11 aprilie 1910,

el i-a vorbit lui Gorki despre situaţia PMSDR, calificat drept „un copil plin de buboaie”. Pe tonul unui tată grozav de îndurerat, el conchidea:

> Şi ne căznim în continuare. Ori – în cazul cel mai fericit – vom opera buboaiele, vom elimina puroiul, vom vindeca copilul şi-l vom creşte. Ori – în cazul cel mai rău – copilul va muri. Atunci vom trăi câtva timp fără copil (cu alte cuvinte, vom reface fracţiunea bolşevică), iar după aceea vom da naştere unuia mai sănătos[57].

Partidul era copilul lui şi el îşi revendica paternitatea exclusivă. Or, copilului îi mersese rău. Avea deci intenţia să-l lase în voia sorţii şi să conceapă altul.

14
Lovitura de la Praga

În primăvara lui 1911, Piotr Stolîpin, dornic să dea amploare reformelor sale, nu a primit nici aprobarea Dumei, nici pe cea a ţarului şi a preferat să demisioneze, rămânând să se ocupe doar de problemele curente. Pe 14 septembrie, la opera din Kiev, a fost asasinat în prezenţa împăratului de Dmitri Bogrov, militant socialist-revoluţionar şi agent al Ohranei. Singurul adevărat om de stat pe care îl avea Rusia dispăruse, dar fermitatea lui permisese o oprire provizorie a mişcării de anarhie generală şi o relansare spectaculoasă a economiei[1]. Pe de o parte, autocraţia a devenit mai rigidă în faţa evoluţiilor provocate de industrializarea rapidă a ţării, continuând să trăiască totodată în mitul unei dinastii iubite şi sărbătorite cu fast la tricentenarul ei, în 1913. Pe de altă parte, societatea, în ansamblul ei, îşi rumega nemulţumirea; mujicii erau tot avizi de pământ şi îi invidiau puternic pe marii proprietari şi pe micii nobili de ţară; burghezia comercială, profesiunile liberale şi intelectuale erau exasperate de o birocraţie chiţibuşară şi coruptă; cât despre muncitorii care doreau să beneficieze de consecinţele prosperităţii regăsite, aceştia s-au angajat din nou în mişcări revendicative. În acest context, Lenin a decis „să ia lucrurile de la capăt”.

În noiembrie 1910, Bogdanov şi partizanii *Vperiod* deschiseseră la Bologna o nouă şcoală de formare ce a funcţionat până în martie 1911[2]. Spre deosebire de Troţki şi de Aleksandra Kollontai, Lenin a refuzat să participe la această şcoală, dar nu putea rămâne mult timp inactiv şi izolat. Când doi membri ai conducerii bolşevice care militau în Rusia – Rîkov şi Noghin – au fost arestaţi, el a convocat la Paris, între 10 şi 17 iunie 1911, o

conferinţă de reconstituire a centrului bolşevic. În continuare a decis reunirea unor acoliţi bine pregătiţi cu ajutorul unei „contraşcoli” leniniste organizate la Longjumeau, un orăşel – cunoscut pentru hanul lui de poştalioane şi opera comică *Le Postillon de Longjumeau* – descoperit de el în timpul plimbărilor pe care le făcea cu bicicleta pe valea Chevreuse, împreună cu Nadejda. Ideea era de a atrage muncitori experţi în militantismul în ilegalitate şi în agitaţie şi propagandă, dar care nu prea erau în temă cu marile probleme teoretice pentru care trebuiau să fie formaţi. În lipsă de membri ai inteligheţiei, care dezertaseră din mişcare după 1905, Lenin dorea să îndoctrineze aceşti activişti pentru a crea cadre politice destinate lumii muncitoreşti, testându-le totodată loialitatea faţă de el.

Era încă o perioadă de decepţie revoluţionară. Pe 25 noiembrie 1911, Paul şi Laura Lafargue, ginerele şi fiica lui Marx, cărora cuplul Ulianov le făcuse o vizită în 1910, la frumoasa lor proprietate de la Draveil, se sinuciseseră împreună. Douăzeci de mii de persoane i-au condus la Père-Lachaise în prezenţa liderilor socialişti europeni, iar Lenin a ţinut un discurs în franceză în numele PMSDR[3]. Tot atunci, sora lui a venit la Paris şi a povestit că, în timpul unei plimbări, el îi spusese: „Voi trăi oare până la viitoarea revoluţie?”. Ea nu a uitat expresia tristă de pe chipul lui, asemănătoare celei pe care o avea într-o fotografie făcută de Ohrana în 1895, cu prilejul arestării lui. Era întristat şi totodată enervat de eşecurile lui şi de regresul evident al cauzei.

După cinci ani de rătăcire prin deşert, viaţa lui a fost dintr-odată luminată de prezenţa unei femei de care s-a îndrăgostit pătimaş. Această tânără orfană a unui cântăreţ de operă francez şi a unei artiste englezoaice fusese adusă în Rusia de mătuşa ei, guvernanta copiilor unei familii bogate de industriaşi din Moscova de origine franceză, soţii Armand. Curând poreclită Inessa, frumoasa şi senzuala Elisabeth a plecat în 1893, la doar 19 ani, în lume cu fiul familiei, Alexandre, cu care a avut trei copii[4]. Dar, luând contact cu ideile liberale şi revoluţionare, în special cu cartea *Ce-i de făcut?* a lui Cernîşevski, ea s-a lăsat pradă dorinţelor şi, în 1903, şi l-a luat amant pe tânărul său cumnat, Vladimir, cu care a avut doi copii.

Liberal, Alexandre a gestionat situaţia şi a asigurat nevoile financiare ale soţiei lui. Vladimir şi Inessa au dus o viaţă veselă, militând totodată în rândurile clandestine ale PMSDR. Până în ziua când Ohrana i-a arestat şi i-a

trimis în exil interior aproape de cercul polar, de unde Inessa a fugit pentru a se stabili în Franţa. În ianuarie 1909, Vladimir Armand, care trăia pe Coasta de Azur, a murit de tuberculoză. A lăsat o tânără văduvă îndurerată, care, în trecere prin Paris, a asistat la o conferinţă a lui Lenin. A fost fascinată de acest alt Vladimir, care, la rândul lui, a fost uimit de alura şi comportamentul acestei femei frumoase, energice, libere şi militante. Amândoi traversau o perioadă dificilă, ea văduvă cu cinci copii şi fără nicio situaţie, el orfan al unei revoluţii care nu mai venea. De aceea s-au recunoscut ca două suflete-pereche când destinele li s-au intersectat.

La începutul lui septembrie 1910 s-au reîntâlnit la Copenhaga, unde Lenin, venit fără Nadejda, i-a permis Inessei să participe la Congresul al VIII-lea al Internaţionalei a II-a, unde el era delegat. Puţin după aceea, ea s-a stabilit la Paris, a asigurat acolo, împreună cu Nikolai Semaşko, preşedinţia grupului bolşevic şi a cucerit de-a lungul lunilor inima şi încrederea absolută a noului său mentor. În curând, atracţia personală şi complicitatea politică s-au conjugat. Inessa, care vorbea patru limbi, i-a făcut nenumărate servicii, în special de traducere; de exemplu, ea îi revizuise discursul în franceză la funeraliile soţilor Lafargue. De asemenea, cânta cu talent la pian, îndeosebi sonatele *Appassionata* şi *Clar de lună* de Beethoven, care-l emoţionau pe Lenin până la lacrimi. Sufletul rus, fără îndoială… Dar şi în acest caz, de teamă ca această emoţie să nu intre în conflict cu lipsa lui totală de milă în politică, Vladimir o reprima. Atunci, Inessa s-a mutat pe strada Marie-Rose, la nr. 2, foarte aproape de Ulianovi. Începând de aici, misterul creşte. Pasiunea reciprocă era incontestabilă, dar a fost oare carnală sau platonică[5]? Un lucru e sigur: în marea tradiţie a sacrificiului pentru „cauză”, Nadejda a acceptat prezenţa permanentă a Inessei. La fel cum, în *Ce-i de făcut?* de Cernîşevski, Dmitri Lopuhov, soţul Verei Pavlovna, a sfârşit prin a se da la o parte din faţa bunului său prieten Aleksandr Kirsanov, până acolo încât şi-a regizat falsa sinucidere… Nadejda nu a mers însă până acolo! Dar nu încape îndoială că raza de soare adusă de Inessa a compensat depresia revoluţionară consecutivă „înfrângerii în toate punctele liniei de luptă”. Lenin regăsea un anume gust al vieţii, în timp ce, în ceea ce o privea, Inessa putea da un sens politic şi afectiv vieţii ei.

Ajutat de cele două femei ale sale, Lenin a descoperit la Longjumeau, pe Grand-Rue, la nr. 17, un atelier dezafectat şi luminos, bun de sală de curs, şi

două încăperi care vor servi drept bucătărie şi cantină, iar Inessa se va muta la etajul întâi. El a găsit un apartament pe Grand-Rue, la nr. 91, unde să locuiască împreună cu Nadejda şi mama ei. Cuplul Zinoviev s-a instalat şi el la Longjumeau cu copilul şi… o bonă, iar Kamenev şi ceilalţi profesori, rămaşi la Paris, veneau doar când aveau cursuri[6]. Katia Mazanova, soţia unui muncitor bolşevic, se ocupa de sarcinile menajere în bucătăria – sală de mese.

Inessa s-a ocupat de organizarea materială şi de viaţa cotidiană a elevilor: recrutarea, deplasarea din Rusia, instalarea, perioada şcolară şi întoarcerea lor în Rusia. A obţinut de la fostul ei soţ fonduri care-i permiteau să închirieze spaţiile, mesele şi scaunele indispensabile. Învăţământul era cvasiindividual. Cei paisprezece „elevi" selecţionaţi de Lenin, toţi voluntari, veneau mai ales din centre industriale: trei muncitori din Sankt-Petersburg, doi din Moscova, doi din Baku, doi susţinători ai lui Plehanov care veneau din Kiev şi unul din Ekaterinoslav, doi polonezi şi inevitabilul agent al Ohranei. Li s-au alăturat trei auditori liberi: Grigori Ordjonikidze, Semen Schwartz şi Breslav, militanţi confirmaţi.

Şcoala a fost inaugurată pe 20 iunie 1911, iar Lenin a ţinut în fiecare dimineaţă câte o conferinţă, adică în total 29 de conferinţe de economie politică (43 de ore), 12 despre problemele agrare (18 ore) şi 12 despre teoria şi practica socialismului (materialismul dialectic şi programul partidului). Fiecare începea cu o analiză a *Manifestului Partidului Comunist*. Apoi Lenin mergea cu bicicleta la Paris pentru a rezolva problemele fracţiunii bolşevice. Garda lui apropiată îl urma: Nadejda şi Inessa, desigur, dar şi Zinoviev şi Kamenev, care predau tumultuoasa istorie a partidului, pe care o cunoşteau foarte bine, din moment ce-l urmau pe Lenin în exil din 1906 şi erau implicaţi în toate activităţile lui. De altfel, Kamenev redacta sub coordonarea lui o broşură intitulată *Două partide*, care trebuia să marcheze desprinderea definitivă de menşevici.

Ceilalţi profesori erau: Nikolai Semaşko, medic la Fontenay-aux-Roses şi copreşedinte al grupului bolşevic de la Paris; David Riazanov (Goldendach), născut în 1870, specialist în istoria mişcării muncitoreşti din Europa Occidentală; Charles Rappoport, membru al SFIO, care preda istoria mişcării muncitoreşti franceze; Lunacearski, specialist în artă şi în literatură, care i-a dus pe elevi să viziteze Luvrul; Stanislav Volski, colaborator al *Vperiod*, care preda tehnicile jurnalismului; Davidson, specialist în istoria mişcării cooperative în Occident; Finn-Enotaevski,

specialist în drept constituţional şi în probleme bugetare; în fine, Iuri Steklov (Ovşii Moiseevici Nahamkis), care era bolşevic din 1903. În weekend, elevii plecau în excursie la ţară sau la Paris, preferând turismul revoluţionar (Bastilia, Zidul Federaţilor etc.). Lenin mergea să se scalde în Yvette, pleca în plimbări lungi cu bicicleta sau pe jos, împreună cu Nadejda şi Inessa.

Experienţa de la Longjumeau prefigurează şcolile de formare ideologico-politică create de Partidul Bolşevic după 1917, care vor fi apoi duplicate de Comintern în sânul şcolii leniniste internaţionale, pe unde vor trece mii de cadre comuniste internaţionale[7], şi până în sânul PCF, cu „şcoala de la Bobigny", din 1924, apoi cu şcolile de partid până în anii 1980[8]. Tot atâtea instituţii cu ideologie marxistă, cu doctrină leninistă şi cu practică de organizare totalitară.

Dacă Lenin se străduia atât, o făcea pentru a pregăti reînfiinţarea partidului, a partidului său. În octombrie şi noiembrie, şi-a luat toiagul de pelerin pentru a regrupa militanţii răzleţiţi, trecând prin Zürich – unde se ţinea o adunare a BSI –, Bruxelles, Anvers, Londra şi Liège, înainte de a reveni la Paris. L-a contactat atunci pe Antonín Němec, unul dintre liderii social-democraţiei cehe, şi i-a cerut, în octombrie 1910, să-l ajute să organizeze o conferinţă „*în cel mai strict secret*", sub pretextul că „majoritatea delegaţilor *nu au paşaport* şi nu pot să-şi decline adevărata identitate"[9]. În realitate, secretul era destinat să păstreze manevra la adăpost de privirea celorlalţi membri ai PMSDR. Conferinţa a avut în total 23 de şedinţe la Casa Poporului din Praga, între 18 şi 30 ianuarie 1912. Menşevicii „lichidatori" nu fuseseră invitaţi, iar Plehanov refuzase să vină, în numele unităţii partidului.

Munca de pregătire a fost convingătoare, din moment ce din 14 delegaţi cu vot deliberativ 12 erau leninişti – printre care 8 profesori sau elevi la Longjumeau –, faţă de 2 partizani ai lui Plehanov şi… 2 agenţi ai Ohranei, Gheorghi Romanov (Alia) – unul dintre elevii şcolii de la Capri – şi Roman Malinovski. Conferinţa s-a pronunţat pentru „crearea de nuclee social-democrate ilegale, înconjurate de o reţea cât se poate de extinsă de societăţi muncitoreşti legale", pentru participarea la alegerile celei de-a IV-a Dume prevăzute în 1912, pentru denunţarea acordului cu *Pravda* lui Troţki şi recunoaşterea *Raboceaia Gazeta* ca organ oficial şi, în sfârşit, pentru restituirea banilor încredinţaţi conducătorilor SPD. Noul Comitet Central

era alcătuit din Lenin şi cel mai apropiat locotenent al său, Zinoviev, Ordjonikidze şi Belostoţki – doi elevi de la Longjumeau –, Suren Spandarian – un armean apropiat de Stalin – şi Filipp Goloşcekin – viitorul comisar militar responsabil de organizarea masacrării familiei imperiale la Ekaterinburg în 1918. Lenin a insistat ca din Comitet să facă parte şi „minunatul georgian" Stalin şi „muncitorul de avangardă" Malinovski, de care tocmai se legase – revoluţionarul-tâlhar şi revoluţionarul-poliţist! Supleanţii erau şase: Bubnov şi Şaumian, doi susţinători ai *Iskra* din primul moment, muncitorul ucrainean Petrovski, Elena Stasova – învăţătoare în mediul muncitoresc la Petrograd, împreună cu Nadejda, militantă veche şi responsabilă cu traficul de arme prin Finlanda după 1905, care-l cunoştea foarte bine pe Stalin –, Kalinin şi Sverdlov, care vor juca toţi un rol principal în revoluţia bolşevică din 1917, apoi în puterea sovietică.

Lenin cumula funcţiile de conducător al Comitetului Central şi al organului central *Social-Democratul*, ca şi pe aceea de reprezentant pe lângă Biroul Socialist Internaţional. Astfel, după încercarea eşuată din 1904, el a reconstituit un „partid de tip nou", ultracentralizat şi disciplinat, cu o gardă apropiată fidelă persoanei sale şi partizană fără rezerve a liniei lui politice de „luptă de clasă" totală, care se sprijinea doar pe clasa muncitoare. Avea iarăşi un instrument politic în mână, care urma să arate tot ce poate în 1917 şi după ajungerea la putere. Lenin a declarat conferinţa „întrunire plenară a PMSDR" şi a afirmat că menşevicii „s-au exclus singuri din partid". Această adevărată lovitură de stat în sânul social-democraţiei ruse a stârnit reacţii violente din partea celorlalţi marxişti şi a deschis, până în iulie 1914, o perioadă de polemici generalizate, în care Lenin s-a arătat mai injurios, mai intransigent şi mai cinic ca niciodată. Stilul lui totalitar se afirma zi de zi tot mai mult.

În aprilie 1912, un masacru asupra muncitorilor a constituit un nou şoc pentru Rusia şi a însufleţit întreaga mişcare de opoziţie împotriva regimului. Pe râul Lena din Siberia, care-i inspirase pseudonimul lui Vladimir şi unde extracţia aurului se făcea în condiţii foarte dure – cu zile de muncă de 15-16 ore, accidente frecvente şi salarii mici adesea amputate prin amenzi –, a izbucnit o grevă pe 13 martie, după distribuirea de carne stricată, o situaţie clasică de la revolta de pe cuirasatul *Potemkin*, care izbucnise din aceleaşi motive; la sfârşitul lui martie, 6.000 de mineri încetaseră munca. Guvernul a pus să fie arestaţi membrii comitetului de grevă, dar pe 18 aprilie 2.500 de persoane au făcut o plângere la procuror, cerând ca tovarăşii lor să fie eliberaţi. Soldaţii trimişi să controleze situaţia au tras în mulţime, au ucis

150 de persoane şi au rănit în jur de 100. Ştirea, umflată până la 500 de morţi de propaganda revoluţionară, a provocat un puternic val de manifestaţii şi peste o mie de greve la 1 mai. Duma a creat o comisie de anchetă prezidată de Aleksandr Kerenski, al cărui raport, oarecum exagerat, a contribuit mult la cariera în fază incipientă a liderului opoziţiei.

De îndată, Lenin a reînceput să spere şi a lansat pe 5 mai un cotidian legal, *Pravda* – un cuvânt care în rusă evocă atât adevărul, cât şi dreptatea –, graţie generozităţii unui bogat prieten din copilărie, Viaceslav Skriabin[10], un tânăr bolşevic cunoscut curând sub pseudonimul de Molotov (în rusă: „ciocanul"), care va face după 1917 un cuplu celebru cu Stalin. Cu obişnuitul lui tupeu provocator, Lenin nu se jenase să fure numele ziarului lui Troţki, stârnind o nouă reacţie scandalizată a celorlalţi social-democraţi. Dar el nu se sinchisea de aceasta, foarte hotărât să se adreseze doar muncitorilor, în special din Sankt-Petersburg. Şi cu succes, deoarece *Pravda* a devenit cea mai puternică difuzare a presei socialiste, cu 40.000 de exemplare vândute zilnic[11]. Evident, în septembrie a apărut un ziar concurent al celorlalţi marxişti, *Luci* (*Lumina*), devenit *Naşa Raboceaia Gazeta* (*Ziarul nostru muncitoresc*), difuzat în circa 16.000 de exemplare. Din vara lui 1912 până în vara lui 1914, peste trei milioane de muncitori au participat la peste 9.000 de greve. Guvernul nu a rămas indiferent, din moment ce în 1913 a intrat în vigoare o lege a asigurărilor sociale care a creat fonduri de asigurări de boală pentru muncitori şi erau create numeroase sindicate legale. Totuşi, o radicalizare era în curs:

> Muncitorii din oraşele cele mai importante se îndepărtaseră rapid de partidele democrate – inclusiv de menşevici –, care susţineau adoptarea unor metode constituţionale sau graduale, şi se apropiau treptat de bolşevici, care încurajau acţiunile directe ale muncitorilor şi lupta violentă împotriva regimului[12].

Până una-alta, atât pentru a fugi de duşmanii lui, cât şi pentru a se apropia de Rusia, cuplul Ulianov a părăsit Parisul în iunie 1912 şi s-a instalat, împreună cu cuplurile Zinoviev şi Kamenev, la Cracovia, în partea poloneză a Austro-Ungariei. Înainte de toate, marea problemă era aceea a alegerilor deputaţilor în cea de-a IV-a Dumă, care urmau să se ţină în octombrie. Conferinţa de la Praga adoptase o rezoluţie cerând să se servească de ea pentru „a lupta în mod implacabil contra monarhiei ţariste şi a partidelor marilor proprietari funciari şi ale capitaliştilor care o susţin; a demasca neobosit concepţiile contrarevoluţionare ale liberalilor burghezi

(cu partidul cadet în frunte) şi falsa lor democraţie". Pentru a se delimita de rivalii lui, „partidul trebuie să vegheze ca poziţia partidului proletar să se deosebească clar de poziţia tuturor partidelor neproletare; trebuie să denunţe natura mic-burgheză a pretinsului socialism al grupurilor democrate (în special al trudovicilor, al socialiştilor-populişti şi al socialiştilor-revoluţionari), ca şi prejudiciul adus cauzei democraţiei de ezitările acestora din urmă în lupta revoluţionară intransigentă a maselor"[13]. Cuvintele de ordine imediate erau republică democrată, ziua de muncă de opt ore şi confiscarea pământurilor marilor proprietari. Pe termen mai lung, Lenin cerea sufragiul universal, libertatea de asociere, asigurări sociale plătite de guvern, dar şi alegerea de către popor a tribunalelor şi a funcţionarilor, precum şi înlocuirea armatei permanente prin „înarmarea poporului"[14].

El se poziţiona încă o dată singur împotriva tuturor, fără să-i pese de menşevicii care protestau că e o dezbinare şi de Stalin, responsabilul clandestin al campaniei electorale, care era favorabil unei concilieri cu ei. Lenin prefera să aibă deputaţi puţini, dar sub controlul lui absolut. Campania între fraţii duşmani a luat chiar o turnură violentă la Sankt-Petersburg, bolşevicul Laşevici mergând până la a le declara menşevicilor: „Vă vom smulge masca; vom arăta muncitorilor ce ascundeţi în spatele frazelor voastre ipocrite despre unitate"[15]. „Smulgerea măştii", o expresie deja recurentă la Robespierre şi Saint-Just în faţa girondinilor şi a celorlalte facţiuni rivale. O expresie care, în închisoarea Piteşti din România comunistă, din 1949 până în 1952, va căpăta întreaga ei forţă practică: opozanţi ai regimului, torturaţi până la moarte, trebuiau „să-şi smulgă măştile" de „mic-burghezi naţionalişti"[16].

A IV-a Dumă, aleasă de această dată după un sistem de scrutin indirect cu mai multe colegii, s-a deschis pe 15 noiembrie 1912. Număra 442 de deputaţi, dintre care 65 de dreapta, 120 de naţionalişti şi de dreapta moderată, 98 de octombrişti, 48 de progresişti, 59 de cadeţi, 21 de reprezentanţi ai naţionalităţilor (polonezi, bieloruşi, musulmani) şi doar 10 trudovici (printre care Kerenski) şi 13 social-democraţi. Menşevicii erau 7 la număr, printre care jurnalistul Ceidze, veteran al Dumei, inginerul Skobelev şi avocatul Cenkeli, care reprezentau Caucazul. Cei 6 bolşevici erau toţi muncitori: 4 metalurgişti – Badaev, Petrovski, Muranov şi Malinovski – şi 2 textilişti – Şagov şi Samoilov. Cei 13 au constituit un grup parlamentar şi au întreţinut relaţii bune sub preşedinţia lui Ceidze.

Vicepreşedintele său, bolşevicul Malinovski, a fost chiar desemnat pentru a citi declaraţia PMSDR la deschiderea Adunării.

De la bun început, politica lui Lenin a fost pusă în aplicare: grevă politică a muncitorilor din capitală pentru a saluta în felul său sesiunea parlamentară, agitaţie clandestină, intervenţii şi incidente în Dumă, transmise de *Pravda*. Inaugurând cu această ocazie practicile sale inchizitoriale, el le-a adresat deputaţilor un „chestionar special în 19 puncte, întrebări detaliate despre campania electorală şi despre deputaţii înşişi”[17]. Erau deja în gestaţie faimoasele chestionare biografice, remarcabile instrumente de control personal al membrilor de partid – asociate cu procesul criticii şi al autocriticii –, instaurate în sânul Partidului Bolşevic la putere, apoi prin Comintern la nivelul tuturor partidelor comuniste[18]. Încă un instrument specific al viitorului totalitarism comunist.

Înainte de a-i sprijini ascensiunea, Lenin l-a convocat pe Stalin la Cracovia în noiembrie, apoi din nou la sfârşitul lui decembrie; i-a oferit casă şi masă la el şi l-a răsfăţat, cum avea obiceiul când voia să seducă vreun acolit şi să se asigure că îl are total sub control[19]. Profitând de vacanţele parlamentare şi în ciuda riscului de arestare, el a cerut venirea deputaţilor Badaev, Petrovski, Şagov şi Malinovski şi a ţinut o reuniune secretă, din 8 până pe 14 ianuarie 1913, cu ei şi cu garda lui apropiată. A fost validat un birou în străinătate format din el, Zinoviev şi Krupskaia ca secretară; de asemenea, un birou rus alcătuit din Stalin, Sverdlov şi Valentina Lobova ca secretară, care era ocazional amanta vicleanului georgian şi al cărei soţ, Aleksandr, s-a dovedit a fi agent al Ohranei. Malinovski a fost promovat responsabil al fracţiunii parlamentare şi al ziarului *Pravda*, în timp ce Stalin devenea principalul responsabil clandestin în Rusia. Lenin le-a impus deputaţilor „săi” o supunere strictă, mergând până la a le redacta discursurile şi cerându-le să-şi consacre o bună parte din activitate muncii clandestine, profitând de imunitatea lor parlamentară. Trebuiau să refuze orice muncă în comisiile Dumei şi să nu se servească de aceasta decât ca tribună de agitaţie şi propagandă.

Lenin nu suporta ideea unui grup social-democrat unic şi voia cu orice preţ să provoace destrămarea lui. A reuşit cu ajutorul unei provocări: în ianuarie 1913, le-a ordonat parlamentarilor care acceptaseră să figureze în calitate de colaboratori în *Luci*, ziarul menşevicilor, să-şi retragă numele; în

grabă, *Pravda* a publicat o „scrisoare deschisă” care-i acuza pe rivalii săi că sunt „lichidatori”, ceea ce în acest caz era chiar culmea, iar la reacţia furioasă a menşevicilor, Stalin a replicat cerând ca muncitorii să se amestece şi să impună unitatea grupului social-democrat din Dumă. Operaţiunea avea scopul să pună în scenă o opoziţie imaginară între „lichidatori” şi „clasa muncitoare”!

Aici intervine unul dintre episoadele cele mai tulburătoare din evoluţia lui Lenin înainte de 1917. Vladimir se ataşase în ianuarie 1912 de Roman Malinovski. Acest lăcătuş născut în 1878 fusese secretar al sindicatului metalurgiştilor din capitală din 1906 până în 1909, apoi militant în cluburile, sindicatele şi organizaţiile revoluţionare din Moscova. Bărbat frumos, bun orator, inteligent, foarte activ, era prototipul „muncitorului de avangardă” visat de Lenin, doar că noul favorit, arestat şi condamnat pentru viol, devenise principalul agent al Ohranei în mişcarea bolşevică[20]. Astfel încât poliţia îi înlesnise alegerea în Dumă, îndepărtându-i concurenţii potenţiali prin arestări şi intervenind pentru ştergerea diverselor lui condamnări. Odată ales, Malinovski a obţinut peste 500 de ruble pe lună, un apartament şi chiar un telefon prin care, cu un cod, îl putea contacta direct pe Beleţki, directorul departamentului poliţiei la Ministerul de Interne, căruia îi raporta în timp util tot ce afla despre funcţionarea grupului parlamentar, despre *Pravda* – implicit listele de abonaţi –, despre activitatea ilegală din Rusia şi despre centrul bolşevic din străinătate. Beleţki şi ministrul lui aveau pe birourile lor tracturile bolşevice clandestine înainte chiar ca acestea să fie distribuite muncitorilor!

Lenin şi acoliţii lui, care-şi petreceau vremea „demascându-i” pe liberalii „contrarevoluţionari” şi pe menşevicii „lichidatori”, nu bănuiau că încălzeau la sân un şarpe mult mai periculos, care, dacă regimul ţarist nu ar fi fost atât de liberal, i-ar fi putut extermina în străinătate fără dificultate[21]. Totuşi, ar fi putut avea bănuieli când Malinovski, însărcinat cu discursul de deschidere a Dumei, „uitase” să citească anumite paragrafe ale textului stabilit de maestrul infailibil. Toţi au pus acest lucru pe seama emoţiei din acel moment şi a întreruperilor lui Mihail Rodzianko, uriaşul cu voce de stentor care prezida Duma. În realitate, Malinovski comunicase textul ministrului de Interne Makarov, care suprimase pasajele cele mai radicale,

în special despre instaurarea unui guvern popular cu puteri depline – altfel spus, „dictatura proletariatului”[22].

În acest timp, Lenin continua să-şi hărţuiască deputaţii, până acolo încât Stalin i-a cerut să slăbească puţin presiunea asupra acelor oameni care munceau în condiţii dificile, sub supravegherea constantă a Ohranei. Intransigenţa lui suscita rezistenţe chiar în sânul grupului bolşevic şi redacţia *Pravda* a refuzat 47 din cele 331 de articole pe care i le-a trimis Lenin până în iulie 1914. Malinovski avea dispoziţie să-i urmeze orbeşte ordinele pentru a apărea ca discipolul lui cel mai fidel, în vreme ce Ohrana avea grijă să-i netezească drumul spre vârf. Astfel, Ordjonikidze a fost arestat pe 14 aprilie 1912, apoi a venit rândul lui Sverdlov, pe 20 februarie 1913, iar când Stalin a propus înlocuirea lui cu Şaumian, Malinovski l-a denunţat pe acesta lui Lenin ca „oportunist” şi i l-a recomandat pe Miron Cernomazov, un alt agent al Ohranei. La începutul lui martie, Stalin a fost arestat la rândul lui: din patru membri ai Comitetului Central activi în Rusia, Malinovski cauzase deportarea celorlalţi trei! În acest fel, Ohrana îl împingea tot mai departe pe Lenin în radicalitatea lui, ceea ce îi permitea să interzică şi să confişte regulat *Pravda*, să semene zâzanie printre deputaţii socialişti şi să exacerbeze disputele dintre fracţiunile PMSDR. Dacă am vrea să fim cinici, am putea aproape să spunem că Lenin era pe cale să devină idiotul util al ţarismului.

Deocamdată, bolşevicii câştigaseră şase din cele nouă curii muncitoreşti şi încet-încet acaparau conducerea principalelor sindicate muncitoreşti din Sankt-Petersburg şi din Moscova. În 1913, greviştii au fost în număr de peste un milion, din care aproape jumătate implicaţi în greve politice. Pentru Lenin, această creştere arăta că „marea masă a muncitorilor” „luase poziţie în favoarea partidului nostru şi respinsese curentul lichidator”[23]. Se afla pe atunci în rezidenţă de vară la Poronin, sat situat în Galiţia, sub autoritate austro-ungară, în apropierea frontierei cu Rusia, a cărui gară îi permitea să primească în două zile poşta din Sankt-Petersburg. A convocat acolo pe 20 septembrie 1913 garda lui apropiată – Nadejda, Inessa, Zinoviev, Kamenev, Şotman, Rozmirovici şi Troianovski (un ofiţer bogat) şi polonezul Ganeţki –, responsabili ai principalelor organizaţii bolşevice clandestine şi deputaţii, cu excepţia lui Samoilov, care era bolnav. El a prezentat raportul despre linia generală şi Krupskaia pe acela despre „activitatea tehnică a Comitetului central, despre corespondenţa, legăturile,

transportul, persoanele de încredere şi agenţii C.C. în majoritatea marilor oraşe”[24]. Totul sub privirea iscoditoare a lui Malinovski…

Lenin a profitat de ocazie pentru a ordona sciziunea parlamentară faţă de menşevici, care trebuia „făcută astfel încât să antrenăm cu noi cel mai mare număr posibil de deputaţi, încă menşevici, dar care ezită”. S-a decis ca acestora din urmă să le fie prezentat un ultimatum. În timpul sesiunii din toamnă a Dumei, deputaţii bolşevici, pretinzând că reprezintă „imensa majoritate a muncitorilor marxişti avansaţi din Rusia”, au anunţat sfârşitul unirii, apostrofându-i astfel pe colegii lor: „Recunoaştem – şi nu putem face altfel – că dezacordurile noastre sunt absolute, şi nu doar în domeniul parlamentar. Suntem obligaţi să vedem eforturile voastre de a ne înăbuşi ca pe nişte măsuri de sciziune care fac imposibilă orice muncă în comun”[25].

Pravda le-a călcat pe urme şi a dus o campanie frenetică a cărei ţintă erau muncitorii din capitală. În absenţa „moderatorului” Stalin, Lenin a scris câte articole a vrut contra „lichidatorilor” şi a „rolului criminal al luptei lor contra partidului”. De acum, cele două grupuri nu-şi mai vorbeau decât prin prin intermediari, până ca sciziunea să devină publică şi relaţiile să fie definitiv rupte. Badaev mărturiseşte: „Raporturile noastre personale au devenit făţiş ostile. La început nici măcar nu ne mai salutam, nu schimbam niciun cuvânt”[26]. Lenin şi… Malinovski îşi atinseseră scopul: unul, de a se „delimita” încă o dată de toţi ceilalţi socialişti, pretinzând că e singurul lider revoluţionar, celălalt, de a-şi spori influenţa pentru a semăna mai bine zâzania în sânul opoziţiei faţă de regim.

În primăvara lui 1914, Lenin s-a instalat la Poronin. Consacrându-şi zilele unor lungi plimbări la ţară şi drumeţii, era preocupat în realitate de probleme personale. Nadejda avea în continuare o problemă de hipertiroidie care-i dădea palpitaţii. În iunie 1913, Ulianovii au fost la Berna pentru a-l consulta pe profesorul Theodor Kocher, laureat al Premiului Nobel pentru medicină în 1909, care pusese la punct un tratament revoluţionar, dar cerea onorarii foarte ridicate. Lenin a fost atât decepţionat, cât şi furios când acesta l-a anunţat că refuză să o opereze pe Nadejda imediat: n-avea decât să-şi aştepte rândul în lunga listă a pacienţilor. În cele din urmă, operaţia, făcută fără anestezie, a avut loc cu succes. Convalescenţa trebuia să dureze cel puţin două săptămâni, într-o instituţie specializată, dar Lenin a refuzat şi, după câteva zile, Ulianovii s-au întors la Cracovia[27]. Se pare că Nadejda

avea o constituţie puternică: a suportat operaţia, s-a vindecat şi a murit abia în 1939, la 15 ani după soţul ei!

Odată trecută cu bine această încercare, Lenin s-a confruntat cu dilema recurentă a relaţiei lui cu Inessa, care era şi agentul lui de încredere, şi amanta lui[28]. Ea se întorsese în Rusia în iulie 1912 pentru a desfăşura activităţi subversive, dar curând fusese arestată. După mai multe luni de închisoare a fost eliberată pe cauţiune pentru motive medicale şi a profitat de acest lucru în august 1913 pentru a fugi şi a-i reîntâlni pe Ulianovi. Vladimir, Nadejda şi Inessa experimentaseră deja o delicată coabitare în trei cu prilejul sejurului lor parizian, pe care l-au reiterat cu uşile închise la Poronin, petrecând câteva săptămâni între concerte de pian, lungi plimbări şi discuţii pasionate[29]. Dar toate acestea creaseră în cele din urmă o situaţie imposibilă, care l-a constrâns pe Lenin să tranşeze. Întoarsă la Paris, Inessa i-a adresat lui Volodia al ei, în noiembrie 1913, o scrisoare care nu prea lasă loc de îndoială:

> Ne-am despărţit, dragul meu prieten! Ştiu, simt, nu vei veni aici! Privesc toate aceste locuri familiare şi văd limpede – mai limpede ca niciodată – ce loc imens ai ocupat în viaţa mea, aici, la Paris. […] Pe atunci nu eram îndrăgostită de tine, e sigur, dar te iubeam deja enorm. Astăzi aş putea să mă lipsesc de sărutările tale: simplul fapt de a te vedea şi de a-ţi vorbi uneori ar fi o fericire – fără a face rău nimănui[30].

Sunt cuvintele unei metrese alungate care încearcă să-şi măgulească amantul, menajându-i totodată nevasta. Nu încape nicio îndoială că Lenin, om nemilos în politică, dar emotiv pe plan sentimental, a fost foarte afectat de obligativitatea personală a acestei rupturi. Dar, după cum se ştie, adevărata lui iubită era Revoluţia, care se impunea în faţa oricărei alte preocupări. Mai ales că în primăvara lui 1914 politica îşi reintra în drepturi şi dificultăţile aveau să se acumuleze.

În urma unei serii de intoxicaţii în mai multe uzine, la jumătatea lui martie s-au declanşat greve în capitală, în cartierul muncitoresc Vîborg. Deputaţii bolşevici au chemat la revoltă generală, au interpelat guvernul şi au pătruns în uzine. Ca reacţie, patronii au decis trimiterea acasă a peste 70.000 de muncitori, au izbucnit încăierări cu poliţia. Bolşevicii exacerbau tensiunile sociale şi instigau la grevă – la Sankt-Petersburg şi la Moscova – 300.000 de muncitori pe 1 mai. În ciuda imunităţii lui parlamentare, Ceidze a fost dat în judecată, ceea ce i-a determinat pe 24 de deputaţi ai extremei stângi – bolşevici, menşevici şi trudovici – din 442 să decidă o obstrucţionare a Dumei. Pe 5 mai, noul prim-ministru, Goremkin, nu a putut vorbi din cauza vacarmului radicalilor, ceea ce a dus la expulzarea *manu*

militari a deputaţilor unii după alţii. *Pravda* a profitat pentru a scoate un număr special în 130.000 de exemplare.

În acest moment de tensiune maximă a explodat scandalul Malinovski. De ceva vreme circula zvonul că acesta era agent al Ohranei, dar Lenin refuza să-l ia în seamă, considerând că era vorba de o calomnie a adversarilor săi politici, în special a menşevicilor. Numai că, pe 8 mai, Malinovski l-a anunţat pe Rodzianko pe nepusă masă că demisiona din mandatul lui de deputat; preşedintele Dumei, prevenit de adjunctul ministrului de Interne că Malinovski era un agent provocator, a avut mare grijă să nu informeze pe nimeni. În realitate, Ohrana primise ordin să se despartă de agentul ei şi să-l transfere discret în străinătate, cu un paşaport şi o mică rezervă de 6.000 de ruble.

Astfel, peste noapte, acest deputat carismatic a dispărut de pe scenă, întărind suspiciunile în privinţa lui. A fost o adevărată lovitură de trăsnet pentru camarazii lui, care au pus retragerea sa pe seama surmenajului, a unei oboseli nervoase extreme şi a unui dezechilibru moral. Pe scurt, l-au făcut să fie socotit nebun ca să nu fie ei socotiţi proşti. De pe 9 mai, *Pravda* a încercat să dezamorseze bomba, condamnând o „încălcare nemaipomenită a disciplinei partidului" şi anunţând că el se exclusese singur din partid[31]. Înarmat cu paşaportul lui, Malinovski s-a grăbit să ajungă în Galiţia la Lenin, pentru care problema devenea foarte jenantă din cauza marilor responsabilităţi pe care i le încredinţase. În 1909, afacerea Azef fusese deja obiectul cancanurilor, când şeful organizaţiei de luptă a eserilor fusese demascat ca agent al Ohranei din… 1893! Astfel încât Lenin a fost constrâns, pentru a închide gura lumii, să reunească o comisie de anchetă pe care a condus-o şi care, „din lipsă de probe", l-a declarat nevinovat pe Malinovski.

Or, încă din 1913, Martov publicase un articol în care îl acuza pe Malinovski că era poliţist şi menşevicii reluaseră acuzaţia. Lenin a lansat împotriva lor un atac fără precedent, care demonstra nervozitatea şi furia lui. Pe 22 mai a publicat un articol în care denunţa calomniile şi lua din nou apărarea protejatului său: „Încerci un sentiment de *ruşine* când vezi că există oameni care caută să folosească nenorocirea personală a unui om ca mijloc de luptă împotriva unui curent politic advers"[32]. Pe 25 mai, într-o telegramă, cerea ca Dan şi Martov să formuleze acuzaţii precise. Fără răspuns, a publicat în iunie, sub semnătura „V. Ilin", un text violent contra

„lichidatorilor, narodnicilor şi cadeţilor”, aceşti „intelectuali burghezi” care formau totuşi miezul opoziţiei faţă de regimul ţarist. El denunţa cele două metode ale burgheziei de combatere a mişcării şi partidelor muncitoreşti: prima, brutală – violenţe, persecuţii, interdicţii, represiune –, iar a doua, nocivă – „dezbinarea muncitorilor, dezorganizarea rândurilor lor, coruperea unor reprezentanţi sau a unor grupuri ale proletariatului, în scopul atragerii lor de partea burgheziei”[33]. Totul era cam cusut cu aţă albă. Pentru a pregăti terenul, Lenin recunoştea că dispariţia lui Malinovski era o „dezertare misterioasă”, „această manifestare nemaipomenit de arbitrară face ca pasul întreprins de el să echivaleze cu o dezertare”; şi conchidea: „Ducem un război de clasă deosebit de greu, de serios şi plin de răspundere. Noi l-am judecat pe dezertor, îl condamnăm şi l-am condamnat fără milă. Şi cu asta am încheiat. Chestiunea a fost lichidată”[34]. Formulă în care se simte toată furia şefului prins cu greşeala.

În treacăt, el relua tematica măştii: „Esenţial este felul cum istoria şi politica demască grupuleţele şi curentele, scoţând la iveală esenţa burgheză care se ascunde în dosul unei frazeologii care se pretinde socialistă sau marxistă”[35]. Apoi, atacând revista *Sovremennik*, „foaie de varză” în care publicau Dan, Martov, Troţki şi Plehanov – calificat în treacăt drept „şantajist”! –, crea confuzie, sprijinindu-se pe principiile marxiste cele mai radicale: „Vrem constituţie pentru a asigura o liberă dezvoltare a luptei de clasă dintre proletariat şi burghezie sau, dimpotrivă, pentru a ajunge la o «conciliere socială» între muncitori şi capitalişti”[36]? A pune întrebarea însemna a-i şi răspunde.

În fine, el se dezlănţuia împotriva „calomniatorilor” Dan şi Martov, „cunoscuţi de multă vreme şi demascaţi în repetate rânduri”, care „nu prezintă niciun fel de fapte concrete. […] În schimb, ca să pălăvrăgească şi să bârfească, să alerge pe la Martov (sau pe la alţi calomniatori ordinari de teapa lui) şi să alimenteze zvonurile tenebroase, să prindă diverse insinuări şi să le transmită mai departe – o, în această privinţă, cumetrele intelectuale sunt nişte meştere neîntrecute! Cine a avut ocazia să cunoască măcar o dată în viaţă acest mediu de cumetre intelectuale pornite pe intrigă va rămâne, cu siguranţă, pentru tot restul vieţii (dacă nu e şi el o asemenea cumătră) cu un sentiment de dezgust faţă de aceste creaturi mizerabile. Fiecare cu ale sale. Fiecare pătură socială îşi are «felul ei de viaţă», obiceiurile şi înclinaţiile ei.

Fiecare insectă îşi are arma ei de luptă: există insecte care, când luptă, secretă un lichid rău mirositor”[37]. Deja se ivea acea animalizare a adversarului care avea să devină un procedeu absolut clasic al stigmatizării totalitare şi al legitimării exterminărilor: la comunişti, de la „păduchii” lui Lenin[38] şi „câinii turbaţi hitleristo-troţkişti” ai lui Stalin[39] până la „Sartre, hienă dactilografă” şi „şacal echipat cu un stilou” al marelui preot al literaturii sovietice, Aleksandr Fadeev, în 1948. În acest bestiar al urii, naziştii nu vor rămâne nici ei mai prejos, prin asimilarea generală a evreilor cu şobolanii şi a negrilor cu maimuţele.

Orgoliu sau naivitate, orbirea lui Lenin rămânea totală în privinţa unui om care, în opinia lui, era un excelent „agent”, în sensul servil şi eficace pe care-l dădea acestui cuvânt în *Ce-i de făcut?* Or, deschiderea arhivelor Ohranei în 1917, mărturiile conducătorilor săi arestaţi, comisia de anchetă stabilită de Guvernul Provizoriu în mai 1917 şi în faţa căreia Lenin a trebuit să apară, apoi procesul lui Malinovski, care, în noiembrie 1918, fusese destul de naiv încât să se întoarcă în Rusia bolşevică – şi care a fost prompt împuşcat –, totul avea să confirme că acesta era de la început un agent infiltrat. Deşi umilit şi ridiculizat, Lenin a răspuns cu aplomb şi cu cea mai desăvârşită rea-credinţă, pe 26 mai 1917, că, una peste alta, cântărind bine, Malinovski adusese mai multe servicii revoluţiei decât poliţiei[40]. Totuşi, aceste revelaţii „arhivistice” i-au exacerbat ura contra lui Martov şi a menşevicilor. Într-un sens mai larg, ele au agravat considerabil paranoia sa şi pe aceea a lui Stalin, amândoi înconjuraţi de „duşmani” omniprezenţi, dar „mascaţi”, ceea ce le-a alimentat predispoziţia spre teroarea cea mai nemiloasă.

Obligat să preia din nou controlul, Lenin a convocat la Cracovia, la începutul lui mai, o întâlnire cu deputaţii lui; a examinat acolo măsurile ce se impuneau în vederea organizării unui congres al leniniştilor care să profite de congresul Internaţionalei a II-a, prevăzut în august 1914 la Viena, pentru a se reuni în secret. S-au avut în vedere în această perspectivă atât evadarea din deportare a lui Sverdlov, Spandarian şi Stalin[41], cât şi creşterea presiunii revendicărilor muncitoreşti. La Baku, unde erau implantaţi, bolşevicii au lansat o grevă dură a muncitorilor petrolişti, care a fost la fel de dur reprimată. Au declanşat greve de solidaritate la Sankt-Petersburg, care s-au soldat cu doi morţi şi în jur de 50 de răniţi. Iar pe 7 iulie 1914, în

aşteptarea venirii lui Raymond Poincaré, preşedintele Republicii Franceze, au organizat manifestaţii violente, sabotând tramvaiele, atacând cafenelele şi magazinele, ridicând chiar baricade în cartierul muncitoresc Vîborg. Astfel, nici în scrierile lui, nici în mărturii, nimic nu lasă să se înţeleagă că Lenin ar fi fost preocupat de riscul tot mai mare de război în săptămânile şi chiar în zilele dinainte de 1 august 1914. Dimpotrivă, furia stârnită de afacerea Malinovski şi voinţa politică de a o face uitată îi răpeau luciditatea, după cum atestă directivele lui insurecţionale.

Orbirea lui este confirmată de un lung text semnat „V. Ilin", pe care l-a redactat din februarie până în mai. Intitulat „Despre dreptul naţiunilor la autodeterminare" şi publicat în mai multe episoade în iunie 1914 în *Prosveşcenie* (*Luminile*)[42], el neglija problemele războiului şi ale păcii pentru a se concentra pe prioritatea revoluţiei în raport cu revendicările în creştere ale naţionalităţilor în interiorul imperiului. În această violentă diatribă contra Rosei Luxemburg şi a majorităţii celorlalţi socialişti din imperiu, Lenin îşi reafirma poziţiile de principiu:

> Noi, proletarii velicoruşi, nu apărăm niciun fel de privilegiu […]. Noi luptăm în cadrul statului actual, unim pe muncitorii tuturor naţiunilor din acest stat, dar nu putem garanta că se va păşi pe cutare sau cutare cale a dezvoltării naţionale; noi mergem pe *toate* căile posibile spre ţelul nostru de clasă. Dar nu se poate merge spre acest ţel fără a duce lupta împotriva oricărui naţionalism şi fără a susţine egalitatea între diferite naţiuni. Dacă îi este dat sau nu Ucrainei, bunăoară, să formeze un stat independent, asta depinde de o mie de factori, care nu pot fi dinainte cunoscuţi. Şi, fără să încercăm zadarnic „*să ghicim*", noi ne pronunţăm categoric pentru ceea ce e incontestabil, şi anume pentru dreptul Ucrainei de a avea un asemenea stat. Respectăm acest drept, nu sprijinim privilegiile velicoruşilor faţă de ucraineni, facem *educaţia* maselor în spiritul recunoaşterii acestui drept, în spiritul respingerii privilegiilor *de stat* pentru orice naţiune[43].

Totuşi, abia recunoscuse acest drept al popoarelor de a se autodetermina, că şi susţinea punctul de vedere contrar, opunând „revoluţia" „majorităţii", sprijinindu-se pe recenta separare amiabilă din 1905 între Norvegia şi Suedia:

> În problema autodeterminării naţiunilor, ca şi în oricare altă problemă, ne interesează în primul rând şi mai mult decât orice autodeterminarea proletariatului în cadrul naţiunii. […] Dacă majoritatea naţiunii norvegiene era pentru monarhie, iar proletariatul pentru republică, atunci pentru proletariatul norvegian, în general vorbind, existau două căi: ori să facă revoluţie, dacă erau create condiţiile necesare în acest scop, ori să se supună majorităţii şi să desfăşoare o activitate de propagandă şi agitaţie de lungă durată[44].

În sfârşit, explica faptul că nu se aştepta la nicio schimbare spectaculoasă a Imperiului Habsburgic:

> În condiţiile interne de dezvoltare ale Austriei (adică din punctul de vedere al dezvoltării capitalismului în Austria, în general, şi la diferitele naţiuni din cadrul ei, în special) nu există

> factori susceptibili să provoace salturi care să poată fi însoţite, între altele, de constituirea unor state naţionale independente. Presupunând […] că Rusia se afla, sub acest raport, în condiţii analoge, Rosa Luxemburg nu numai că emite o ipoteză fundamental greşită, antiistorică, dar totodată, fără să vrea, alunecă spre lichidatorism45.

Astfel era deja expusă întreaga politică a puterii leniniste cu privire la naţionalităţile care aspirau să devină independente de Rusia: respingerea pură şi simplă a aspiraţiilor lor în numele luptei de clasă, însoţită de un expansionism revoluţionar care se sprijinea pe îmbinarea subversiunii din interior cu agresiunea militară din exterior, a căror experienţă tristă Ucraina avea să o trăiască încă din decembrie 1917. Pentru a-şi închide dispozitivul, Lenin îl constrânsese pe Stalin să rămână mai multe săptămâni la Viena pentru a redacta o broşură despre problema naţionalităţilor46. Astfel, în iunie 1914, „genialul” Lenin nu-şi imagina nicio clipă că războiul ar putea fi acel „factor” susceptibil să „provoace salturi” în Austria, dar şi în tot Imperiul Ţarist.

Strania afacere Malinovski pica în cel mai prost moment pentru Lenin, care continuase să-i hărţuiască pe liderii germani curatori ai moştenirii surorilor Schmidt, pentru a obţine transferarea banilor către Comitetul Central bolşevic. Exasperat, Kautsky a sesizat BSI în decembrie 1913, pentru a tranşa nenumăratele dispute dintre socialiştii ruşi şi a se ajunge, dacă era posibil, la o reunificare a PMSDR. BSI a decis ţinerea la Bruxelles, între 16 şi 18 iulie 1914, a unei „conferinţe de unificare” între fracţiunile rivale – Comitetul Central (bolşevici), Comitetul de Organizare (menşevici), Comitetul Regional al Caucazului (menşevici), grupul *Borba* (troţkist), fracţiunea social-democrată din Dumă, grupul *Edinstvo* al lui Plehanov, grupul *Vperiod*, Bundul, social-democraţii din Letonia, Lituania, Polonia, opoziţia social-democrată din Polonia şi, în fine, aripa stângă a Partidului Socialist polonez.

Furios, Lenin a încercat necontenit să facă să eşueze ceea ce i s-a părut a fi o manevră periculoasă, care putea să-i ruineze eforturile de a se impune. Pe 18 ianuarie 1914 a ţinut o conferinţă la Paris în care denunţa „ingerinţa Biroului Socialist Internaţional în problemele PMSDR pentru reconcilierea bolşevicilor cu menşevicii”47. Din mai până în iulie, a pregătit cu grijă această întâlnire la vârf, elaborând un ultimatum care cuprindea nu mai puţin de 14 condiţii provocatoare48. O ataca din nou pe Rosa Luxemburg, care, în decembrie 1913, denunţase la BSI haosul luptei fracţioniste în socialismul rus, în sânul căruia „cea mai rea, aceea a «leniniştilor», instigă

cel mai mult la sciziune"; ea adăugase chiar că acest fracţionism era opera unor agenţi provocatori ai poliţiei! Maestrul cerea apoi excluderea „lichidatorilor" – toţi nonleniniştii – din partidul reconstituit la Praga în ianuarie 1912 şi pretindea ca „numai activitatea ilegală desfăşurată în legătură cu organizarea de şedinţe, dezbaterea hotărârilor partidului, difuzarea literaturii ilegale – numai ea să fie luată în consideraţie la stabilirea calităţii de membru de partid"[49]. Ceea ce însemna o revenire la principiile din *Ce-i de făcut?* şi din *Catehismul revoluţionarului* al lui Neceaev, care, în clandestinitate, îi garantau exclusivitatea conducerii şi a controlului organizaţiei. El cerea la grămadă ca ziarul menşevicilor să fie imediat suspendat, ca toţi ceilalţi socialişti să înceteze să mai publice în aceleaşi organe de presă ca eserii[50], ca nonleniniştii să nu se poată „folosi de numele PMSDR" şi ca „lichidatorii să-şi ia obligaţia […] să se supună în mod leal majorităţii marxiste din sindicate şi în niciun caz să nu înfiinţeze sindicate paralele scizioniste"[51].

Disidenţi! Cuvântul fusese spus şi avea să marcheze toată istoria totalitarismului comunist; Lenin îşi afirma încă o dată voinţa dictatorială, prin intermediul aspiraţiei sale de a monopoliza gândirea şi organizarea; pentru el, pluralismul în partid însemna o disidenţă care trebuia imperativ să se supună sau să plece: „Vom fi întrebaţi: ce garanţii daţi minorităţii? «Noi nu suntem dispuşi să vorbim despre niciun fel de garanţii […]. Noi înşine cerem garanţii de la lichidatori şi de la prietenii lor»"[52]. Exigenţe care mergeau până la lichidarea lichidatorilor: „Sprijinindu-ne pe hotărârile adoptate de congresele noastre, de conferinţele noastre şi de Comitetul nostru Central, cerem, ca o *conditio sine qua non* pentru instaurarea «păcii», *să se pună capăt* acestei activităţi a lichidatorilor"[53]. Era greu să fii mai arogant, insultător şi provocator. Era de altfel obiectivul urmărit, pentru ca „să se împartă conferinţa în două tabere distincte"[54].

Lenin nu avea totuşi nicio intenţie să meargă personal la Bruxelles, unde ştia că va primi critici dure şi va fi în minoritate. A delegat-o pe Inessa Armand cu directiva de a citi în franceză cele 14 condiţii ale lui şi să plece fără să aştepte răspuns. O rezoluţie a lui Kautsky referitoare la unificarea PMSDR a fost supusă votării şi adoptată cu majoritate, dar bolşevicii şi letonii au refuzat să participe la scrutin.

Astfel, la mai puţin de două săptămâni distanţă de prima conflagraţie mondială, Lenin se pierdea în certuri interne fără să bănuiască, nici să se preocupe de declanşarea unui război real care avea să-i bulverseze destinul, să-i favorizeze proiectele revoluţionare şi utopice şi să-i exacerbeze voinţa de putere. E adevărat că nu era singurul, din moment ce pe 29 iulie BSI, reunit în sesiune extraordinară la Bruxelles, s-a mulţumit să grăbească cu o săptămână congresul Internaţionalei a II-a, prevăzut la Viena pentru 14 august. Lumea era condusă de somnambuli[55]. Deşteptarea a fost brutală, mai întâi pe 1 august 1914, apoi pe 7 noiembrie 1917!

15
„Divina surpriză”

Declanşarea Primului Război Mondial, acest gigantic cutremur politic, economic, cultural şi moral a fost deci pentru Lenin o surpriză totală. Până acolo încât nu se gândise că, fiind cetăţean rus în Galiţia, aflată sub controlul Austro-Ungariei, care era de-acum în război cu Rusia, ar putea să aibă probleme. Şi, într-adevăr, pe 7 august 1914, poliţia austriacă a făcut percheziţie la el acasă, la Poronin, înainte de a-l aresta pe când încerca să iasă din această capcană neprevăzută. Până la urmă, datorită intervenţiei unui socialist austriac care a invocat faptul că acest rus era un duşman dovedit al regimului ţarist, a fost eliberat pe 19 august şi i s-a permis să plece în Elveţia pe 5 septembrie. Dacă ar fi fost închis pe durata războiului, ca numeroşi cetăţeni ruşi, soarta lumii ar fi fost schimbată.

Abia ajuns la Berna, Lenin i-a adunat pe cei câţiva bolşevici prezenţi, cărora le-a impus tezele lui pe care le-a trimis clandestin în Rusia şi care au fost adoptate sub titlul „Sarcinile social-democraţiei revoluţionare în războiul european”[1]. Premisele unirii sacre şi dezbinările dintre socialişti îl nelinişteau mult mai mult decât carnagiul care se anunţa, aşa cum nota încă de la sfârşitul lui august:

> Ceea ce-l îndurerează cel mai mult pe socialist nu sunt ororile războiului – noi am fost întotdeauna pentru „santa guerra di tutti gli oppressi per la conquista delle *loro* patrie!” [„războiul sfânt al tuturor asupriţilor pentru cucerirea propriilor *lor* patrii!”], ci oroarea trădării comise de conducătorii socialismului de astăzi, oroarea falimentului Internaţionalei de astăzi[2].

E drept că sentimentalismul nu interferase niciodată cu reflecţia lui politică, după cum o demonstra deja comportamentul său în faţa foametei din 1891. Şi Lenin îşi punea întrebări despre „neputinţa totală a socialiştilor europeni”:

> Dar să fie oare într-adevăr absolută această „incapacità”? Fucilare [„să împuşti”]? Heldentod [„moarte eroică”] şi moarte lipsită de glorie?? in vantaggio di *un’altra patria* [„de dragul *unei*

alte patrii”]?? Nu întotdeauna!! S-ar fi putut *porni la acţiune*, era chiar obligatoriu să se pornească. Propaganda ilegală şi războiul civil ar fi însemnat o luare de poziţie *mai cinstită*, obligatorie pentru socialişti (socialiştii ruşi fac propagandă *în acest sens*)3 .

De fapt, în faţa acestui marş spre război, Internaţionala a II-a a fost ca paralizată. Annie Kriegel, făcând constatarea severă a acestui eşec, descoperă cauzele „la nivelul filosofiei sale – marxismul; la nivelul organizării sale strategice – Internaţionala muncitorească; la nivelul unuia dintre punctele sale nevralgice – socialismul francez”4. Privitor la marxism, ea aminteşte că:

> Marx tranşează: el exclude „problema naţională” din lista de probleme pe care venirea socialismului trebuie să le rezolve. […] Marx îi refuză mai întâi problemei naţionale – în sensul în care există şi o „problemă socială” – statutul de negativitate hegeliană ce-şi joacă rolul specific în contradicţia care pune în mişcare evoluţia socială. Singurul motor al istoriei – *Manifestul partidului comunist* oferă afirmaţia liminară în acest sens – este lupta de clasă, al cărei pol negativ în regimul capitalist este proletariatul. Naţionalismul este deci, din această cauză, expediat la nivelul suprastructurilor. Chiar în această categorie a suprastructurilor, Marx respinge naţionalismul ca valoare de viitor5 .

Manifestul afirmă: „Delimitările şi antagonismele naţionale între popoare dispar tot mai mult odată cu dezvoltarea burgheziei”6. Şi deci socialismul, deja desemnat ca moştenitor, va fi obligatoriu instaurat pe plan mondial, cum anunţa Engels: „Revoluţia comunistă va fi o revoluţie mondială şi va trebui, în consecinţă, să aibă un teren mondial”7. Iar Marx a lansat două sloganuri fondatoare: „Muncitorul nu are patrie” şi „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!”. În rezumat, solidaritatea internaţională a proletariatului prevalează în mod absolut asupra solidarităţii între clase în interiorul fiecărei naţiuni – ceea ce numim în mod obişnuit sentimentul naţional.

Or, încă din 1870-1871, istoria a arătat caracterul în mare măsură eronat al acestei interpretări. Nu doar că războiul era un fenomen la fel de vechi ca istoria omenirii, dar fenomenul naţional nu era rodul istoric al capitalismului modern, ci „reprezenta forma cea mai evoluată a unor comunităţi sociale foarte vechi”8. În caz de conflict, comuniştii nu trebuiau să gestioneze situaţia decât în funcţie de interesele mondiale ale revoluţiei proletare şi să susţină elementele cele mai favorabile unei revoluţii socialiste, inclusiv pe partizanii cei mai notorii ai războiului civil. De altfel, în *Războiul civil din Franţa*, Marx nu uita să critice cu virulenţă slăbiciunea Comunei din Paris, care, în 1871, nu pornise la atac spre Versailles pentru a dispersa o adunare de deputaţi aleşi totuşi prin sufragiu universal masculin. Lenin nu va uita această lecţie.

Internaţionala a II-a, reconstituită în 1889 sub autoritatea lui Engels, îşi stabilise poziţia faţă de război în trei congrese, la Stuttgart în 1907, la Copenhaga în 1910 şi la Basel în 1912. La Stuttgart, Lenin a fost delegat şi a participat la comisia rezoluţiei despre „Militarismul şi conflictele internaţionale". A propus aici împreună cu Rosa Luxemburg un amendament, cerând ca, în caz de criză declanşată de un război, socialiştii să profite pentru a ridica masele la luptă şi a răsturna capitalismul[9]. Totuşi, rezoluţia adoptată nu a mers atât de departe:

> Dacă un război ameninţă să izbucnească, e o datorie a clasei muncitoare în ţările în cauză, e o datorie pentru reprezentanţii din parlamente, cu ajutorul Biroului Internaţional, forţă de acţiune şi de coordonare, să facă toate eforturile pentru a împiedica războiul prin toate mijloacele care li se par cele mai potrivite şi care diferă în mod firesc după intensitatea luptei de clasă şi situaţia politică generală[10].

Aceste mijloace au fost examinate la Copenhaga, unde un amendament a recomandat „greva generală muncitorească, mai ales în industriile care îi furnizează războiului instrumentele sale (arme, muniţii, transporturi etc.), precum şi agitaţia şi acţiunea populare sub formele lor cele mai active". La Basel, peste 500 de delegaţi veniţi din 23 de ţări au abordat din nou problema în lumina războaielor balcanice care riscau să treacă Europa prin foc şi sabie.

În plus, liderii socialişti îşi concentrau atenţia asupra unui fenomen nou, imperialismul, asociat cu fenomenul de proporţii al colonizării Africii şi Asiei de către marile puteri europene[11]. Conform teoriei marxiste, dificultăţile acumulării capitalului în aceste ţări le determinau să caute debuşee în străinătate, în special exportându-şi producţia industrială spre regiuni mai puţin puternice, în faţa cărora se impuneau datorită superiorităţii lor militare. Pentru aceşti teoreticieni, imperialismul nu putea decât să conducă la confruntări armate de mare amploare. Or, aceste dezbateri teoretice erau foarte departe de adevăratele resorturi ale războiului din 1914: pangermanismul, panslavismul, naţionalisme agresive şi exacerbate, dorinţa de revanşă pentru înfrângerile suferite în trecut şi un sistem de alianţe extrem de constrângător.

Această orbire explică întârzierea şi starea de confuzie a liderilor socialişti în faţa crizei declanşate de asasinarea arhiducelui de Austria la Sarajevo pe 28 iunie; în realitate, ei se bazau pe diplomaţia „burgheză" pentru rezolvarea crizei austro-sârbe şi niciunul dintre ei nu-şi imagina că, după 43 de ani de pace şi într-o Europă extrem de civilizată, ar putea

izbucni un război generalizat. S-au întâlnit în mare grabă la Bruxelles, pe 29 iulie, dar era prea târziu[12]. Cât despre socialiştii francezi, în congres la Paris de pe 14 până pe 16 iulie, niciunul dintre delegaţii lor nu se gândea că era în ajunul unui război[13]. Pe 30 iulie, Jaurès a scris că SFIO făcuse tot posibilul, dar că, deoarece eşuase, trebuia „să se lase cuvântul armelor pentru a apăra Republica"; el a declarat în faţa conducerii partidului: „Nu trebuie să-i dăm lui Wilhelm al II-lea impresia că în Franţa, dacă izbucneşte războiul, va fi război civil, căci el nu ar mai ezita"[14]. A fost asasinat a doua zi şi, când a izbucnit războiul, pe 1 august, un puternic curent patriotic şi războinic s-a cristalizat brusc în toate ţările în cauză. Luaţi de val, liderii socialişti nu au putut decât să se alăture apărării naţionale şi unei politici a Uniunii sacre… Cu excepţia bolşevicilor ruşi.

Lenin era furios pe el însuşi. Ocupat cu măruntele lui probleme sentimentale şi de partid, nu anticipase nimic. Întreaga lui viziune marxistă a internaţionalismului proletar se prăbuşea şi el nu avea nicio influenţă asupra realităţii. De altfel, a trăit această experienţă amară pe 11 octombrie 1914, când a asistat la o conferinţă publică la Lausanne, unde Plehanov şi-a anunţat adeziunea la politica de apărare naţională; Lenin a luat atunci cuvântul pentru a-şi prezenta tezele, primite într-o tăcere dezaprobatoare, care au marcat ruptura sa definitivă cu primul său profesor de socialism.

Dar, dacă războiul era o surpriză, era o „divină surpriză". Nu-i scrisese oare Lenin lui Gorki încă din 1913: „Un război între Austria şi Rusia ar fi ceva foarte util pentru revoluţie […], dar e puţin probabil ca Franz Joseph şi Nicolae să ne rezerve asemenea plăcere"[15]. Imediat, el a înţeles formidabila oportunitate pe care o oferea unui revoluţionar ca factor accelerator al destrămării vechii Europe, cum notase deja în 1905 în legătură cu conflictul ruso-japonez. Pe 12 decembrie 1914, se bucura: „Războiul european marchează o uriaşă criză istorică, începutul unei noi epoci"[16].

Şi, într-adevăr, războiul deschidea perspectiva unei triple crize. Mai întâi, o ruptură între marile puteri capitaliste, care nu putea decât să le slăbească şi să exacerbeze ceea ce Lenin numea „contradicţiile interimperialiste". Apoi, o criză în sânul fiecărei ţări care era în război, militară şi economică şi deci, până la urmă, şi socială şi politică, susceptibilă să declanşeze o mişcare insurecţională care să ducă la un război civil, la fel ca în Franţa în 1871; or, pentru Lenin, urmându-l pe Marx, nu există adevărată revoluţie fără război civil care duce la distrugerea violentă

a „burgheziei”. În fine, o criză care lovea mişcarea socialistă internaţională şi toate partidele socialiste, tot mai sfâşiate între reformişti şi radicali, realişti şi utopişti, susţinători ai Uniunii sacre şi internaţionalişti. Astfel, fracţiunea cea mai radicală, marginalizată de mai multe decenii prin integrarea lumii muncitoreşti în societatea modernă şi a mişcării socialiste în mecanismele democraţiei parlamentare, putea spera să profite de toate acestea pentru a-şi reveni.

Mânia contra „trădătorilor” Internaţionalei a II-a a provocat o radicalizare suplimentară a gândirii lui Lenin. Într-un manifest publicat pe 1 noiembrie 1914, el a stigmatizat un conflict ale cărui obiective erau „acapararea de noi teritorii şi subjugarea altor naţiuni, ruinarea naţiunii concurente, jefuirea bogăţiilor ei, distragerea atenţiei maselor celor ce muncesc de la crizele politice interne din Rusia, Germania, Anglia şi alte ţări, dezbinarea muncitorilor prin înşelăciunea naţionalistă, precum şi nimicirea avangărzii lor cu scopul de a slăbi mişcarea revoluţionară a proletariatului – iată unicul conţinut real al războiului actual, iată sensul şi semnificaţia lui”[17]. Şi trăgea concluzia că era „un război imperialist, adică un război al epocii capitalismului celui mai dezvoltat, al epocii de *sfârşit* al capitalismului”[18]. Ceea ce, pentru un marxist consecvent, justifica folosirea celor mai radicale mijloace pentru a accelera acest sfârşit menit să anunţe că la orologiul istoriei bătuse, în fine, ora socialismului.

Această perspectivă implica lupta nemijlocită, ceea ce legitima stigmatizarea ca „trădători” a tuturor pseudosocialiştilor, care prin reformismul lor îşi săpaseră singuri mormântul, „negând lupta de clasă şi necesitatea transformării ei, în anumite momente, în război civil şi propovăduind colaborarea între clase; propagând şovinismul burghez sub masca patriotismului şi apărării patriei şi ignorând sau negând adevărul fundamental al socialismului, expus încă în *Manifestul Comunist*, că muncitorii nu au patrie; limitându-se în lupta împotriva militarismului la un punct de vedere sentimental mic-burghez, în loc să recunoască necesitatea unui război revoluţionar al proletarilor din toate ţările împotriva burgheziei din toate ţările; transformând ideea necesităţii de a folosi parlamentarismul burghez şi legalitatea burgheză într-o fetişizare a acestei legalităţi şi uitând că în perioadele de criză se impune folosirea formelor ilegale de organizare şi agitaţie”[19]. În ianuarie 1915 a mers până la a scrie că „în deceniile de aşa-

numită epocă paşnică *înăuntrul* partidelor socialiste din toate ţările din Europa s-a strâns o *grămadă* de gunoi oportunist, mic-burghez. […] funcţionari ai asociaţiilor muncitoreşti legale, parlamentari şi alţi intelectuali care s-au statornicit comod şi în tihnă pe lângă mişcarea legală de masă, unele pături de muncitori şi de mici funcţionari mai bine retribuiţi etc.”[20]. Era greu să fii mai dispreţuitor faţă de marea mişcare muncitorească şi socialistă care se dezvoltase treptat în toată Europa!

Pe plan strategic, a adoptat un cuvânt de ordine central, inspirat şi acesta din experienţa Comunei din Paris: „transformarea războiului imperialist în război civil” în scopul de a accelera „prăbuşirea capitalismului” prin „un înverşunat război civil sau o serie de războaie”[21], proclamând: „Să se pună capăt prosteştilor oftări sentimentale-popeşti după o «pace cu orice preţ»! Să înălţăm sus steagul războiului civil!”[22]. Pentru a se dota cu mijloacele de organizare ale politicii lui, a decis pe 9 ianuarie 1915 să creeze sub autoritatea sa o Internaţională a III-a debarasată de „atitudinea naţional-liberală” şi de „social-naţionalism”[23]. Aceasta îi permitea să rupă definitiv relaţiile cu cadeţii, eserii, Plehanov şi o parte a menşevicilor care se alăturaseră Uniunii sacre cu regimul ţarist. Rămânea să transpună în plan semantic această ruptură: „Nu e mai bine oare să renunţăm la denumirea de «social-democraţi», pe care ei [Internaţionala oficială] au pătat-o şi au înjosit-o, şi să ne reluăm vechea denumire marxistă de comunişti?”[24], a scris el încă din 5 decembrie 1914. O luptă care va avea un prim rezultat în martie 1918, când Lenin va reboteza PMSDR, numindu-l Partidul Comunist Bolşevic al Rusiei; apoi şi un a doilea, când, în vara lui 1920, acesta va impune, cu a 18-a din cele 21 de condiţii de aderare, denumirea de „comunist” tuturor partidelor raliate Internaţionalei a III-a[25].

Dintr-o preocupare tactică, Lenin a mers până la a revendica patriotismul „său”, cu un caracter într-adevăr foarte aparte. După ce se revendicase de la Cernîşevski şi atacase „şovinismul” lui Plehanov, Kropotkin şi Burţev, preciza pe 12 decembrie 1914:

> Suntem pătrunşi de sentimentul mândriei naţionale, căci naţiunea velicorusă a creat *şi ea* o clasă revoluţionară, a dovedit *şi ea* că este capabilă să dea omenirii mari pilde de luptă pentru libertate şi socialism, şi nu numai mari pogromuri, spânzurători fără număr, camere de tortură, foamete fără sfârşit şi o mare slugărnicie faţă de popi, ţari, moşieri şi capitalişti[26].

Acest naţional-leninism, care va fi la originea sloganului de „apărare a patriei socialiste” lansat de Lenin în 1918, era îmbinat cu un mare proiect

strategic: „Formarea Statelor Unite republicane ale Europei trebuie să devină o lozincă politică imediată a social-democraţiei din Europa”, însă cu condiţia ca monarhiile germană, austriacă şi rusă să fie „răsturnate pe cale revoluţionară”[27]. Încolţea deja ideea unor republici „sovietice”, chemate încă din decembrie 1917 să formeze viitoarea „tabără socialistă” care avea să constituie centrul sistemului comunist mondial.

Pentru a-şi justifica poziţiile iconoclaste, el a dezvoltat în 1915 o analiză care avea să se dovedească exactă în privinţa unor detalii, dar în mare măsură greşită pe plan general. În primul rând, a crezut că războiul însemna că de fapt capitalismul intrase în criza lui finală, iar socialismul era la ordinea zilei. E suficient să vedem rezultatul un secol mai târziu! Apoi, Lenin a insistat asupra faptului că războiul impunea o militarizare a vieţii publice vecină cu dictatura, ceea ce marca sfârşitul iluziei „democraţiei burgheze” – drepturile omului, sufragiul universal, statul de drept –, denunţată de Marx încă din 1844 în textul lui *Despre problema evreiască*[28]. De acum, capitalismul îşi arăta adevărata faţă: militarizare, stare de asediu, camuflaj, legea marţială, cenzură, subordonarea parlamentelor, suprimarea alegerilor. Or, lucrările istorice cele mai recente au subliniat că în ţările democratice în război – Franţa, Marea Britanie[29], Statele Unite –, instituţiile funcţionaseră normal, în ciuda restricţiilor inevitabile cauzate de obligaţia de confidenţialitate şi de disciplină pe timp de război. Fără a mai pune la socoteală că după 1918 statul de drept a fost restaurat – sau chiar instaurat – în majoritatea ţărilor europene.

Pentru a-şi susţine raţionamentul, Lenin s-a revendicat de la Engels. Într-adevăr, în anii 1890 acesta din urmă fusese partizan al „dezvoltării constituţionale paşnice”, dar în 1891 scrisese şi: „Trageţi primii, domnilor burghezi!”. Iar Lenin comenta încă din septembrie 1914: „Ideea lui Engels era cât se poate de clară: noi, muncitorii conştienţi, vom trage pe urmă; acum ne convine mai mult să folosim pentru trecerea de la buletinul de vot la «deschiderea focului» (adică la războiul civil) momentul în care burghezia va încălca baza legală creată de ea însăşi”[30]. El considera că războiul determina acest moment de trecere de la vot la deschiderea focului, justificând recurgerea la violenţă printr-un fel de legitimă apărare.

Alt element al gândirii sale era durata conflictului, care a alunecat foarte repede de la războiul în mişcare la războiul de tranşee, apoi a atins la

Verdun o primă culme în ceea ce priveşte tensiunea maximă a ansamblului de forţe – militare, financiare, economice, industriale etc. – ale celor două tabere beligerante, angajate de-acum într-un război total. Acesta dădea impresia că, din vina puterilor capitaliste, lumea intrase într-o nouă epocă de violenţă fără limite – nici de spaţiu, nici de timp, nici de mijloace homicide – şi fără soluţie paşnică posibilă. Această escaladare către extreme, caracteristică războiului total inaugurat în 1914, i-a alimentat viziunea apocaliptică a crizei finale a capitalismului şi a democraţiei „burgheziei", ca şi ideea că acest război fără limite avea să ducă la aneantizarea unuia dintre cei doi beligeranţi sau chiar a amândurora.

Expresia a fost inaugurată de polemistul Léon Daudet, care în *L'Action française* din 11 martie 1916 titra pe prima pagină: „Un RĂZBOI TOTAL: ei sau noi"[31]. Ea cuprindea două elemente fondatoare ale viitorului bolşevism la putere: „ei şi noi", trimiţând la imaginea unui duşman total cu care orice pace este imposibilă, şi caracterul „nemilos" al luptei – respingerea oricărei compătimiri, asupra căreia Lenin va insista în telegramele lui secrete din 1918-1919. Această radicalizare şi această ferocitate a gândirii ar fi putut fi puse pe seama „brutalizării" provocate de război, conform interpretării propuse de George Mosse şi reluate de numeroşi istorici francezi[32]. Or, aşa cum alţi doi lideri totalitari, Hitler şi Mussolini, au fost profund marcaţi de participarea lor directă la lupte, tot aşa Lenin a stat, prudent, departe de conflict, sub protecţia neutralităţii elveţiene. Ultraviolenţa lui era absolut personală şi venea, după cum am văzut, mult mai de departe, din dublul lui traumatism psihologic originar, din admiraţia lui pentru violenţa narodnicilor şi din adeziunea lui la ideologia marxistă a luptei de clasă.

Războiul total avea să influenţeze printr-un ultim aspect gândirea lui Lenin. Într-adevăr, el se caracteriza prin dimensiunea sa industrială, intervenţia masivă şi inedită a statului în toate domeniile – economie, finanţe, industrie, cultură, mass-media –, presiunea sa constantă asupra cetăţenilor, a indivizilor şi a întregii societăţi şi, în sfârşit, prin mobilizarea forţată atât a combatanţilor, cât şi a civililor. Or, pentru Lenin, toate acestea prefigurau venirea unui socialism de stat deja prezent în programul *Manifestului* lui Marx. Astfel, el avea să interpreteze această mobilizare generală a societăţilor în război ca pe o dată permanentă ce-i justifica poziţia radicală: transformarea războiului imperialist în război civil pentru a pune mâna pe putere şi a instaura socialismul.

Totuşi, nu era vorba pentru moment decât de gândirea unui om însingurat, care croia planuri fără o bază serioasă, blocat în Elveţia, „această mică insulă de pace, înconjurată de valurile impetuoase ale războiului mondial ce se spărgeau de malurile ei”[33]. Într-un text celebru, Stefan Zweig îl descria astfel:

> Acest om scund şi îndesat este şi discret şi duce o existenţă cât se poate de discretă. […] Regulat, zi de zi, dimineaţa, pleacă la ora nouă la bibliotecă şi stă acolo până ce se închide, la amiază. La douăsprezece şi zece fix se întoarce acasă, la unu fără zece pleacă pentru a fi din nou primul la bibliotecă, unde rămâne până la ora şase după-masă[34].

Şi, într-adevăr, la biblioteca din Berna, o descoperire a făcut ca gânditorul radical să se transforme definitiv în ideocrat.

Din toamna lui 1914 până în primăvara lui 1915, el a devorat aici, cu cea mai mare atenţie, opera majoră a lui Carl von Clausewitz, *Despre război*, în textul ei original german publicat în 1832. A umplut un caiet întreg de note şi a copiat numeroase pasaje, pe care le-a comentat elogios[35]. Ba chiar a folosit acest text aproape imediat, într-un articol violent contra Internaţionalei a II-a, mergând până la a-l cita pe teoreticianul prusac contra lui Plehanov[36]. Şi, la fel cum unii generali germani au folosit scrierile lui Clausewitz pentru a-şi justifica poziţiile – mai întâi cea a războiului ofensiv în 1914, apoi cea a războiului total prin Ludendorff, care le-a deschis calea naziştilor[37] –, Lenin avea să selecteze din ele concluziile susceptibile să-i susţină opiniile asupra mai multor chestiuni importante.

El a făcut trimitere mai întâi la paragraful 27 din primul capitol:

> Vedem deci, în primul rând, că în toate împrejurările trebuie să gândim războiul nu ca un fenomen independent, ci ca un instrument politic. […] În al doilea rând, aceeaşi concepţie ne arată cât de deosebite trebuie să fie războaiele, după natura motivelor lor şi a împrejurărilor din care se nasc[38].

Vladimir a copiat aproape integral capitolul intitulat „Războiul este un instrument al politicii”, pe care îl considera pe drept cuvânt „capitolul cel mai important” al lucrării[39]. O idee care-i legitima asocierea strânsă dintre politica comunistă şi războiul civil, considerat o formă de conflict ale cărui motive nu mai erau naţionale, ci „de clasă”.

De asemenea, a reţinut de la Clausewitz definiţia războiului ca „un act de violenţă şi în folosirea acesteia nu există limite”[40]; iar acest pasaj nu i-a putut scăpa:

> Întrucât folosirea violenţei fizice, în întreaga ei amploare, nu exclude nicidecum participarea inteligenţei, cel care foloseşte această violenţă fără cruţare, neprecupeţind sângele, trebuie să obţină o superioritate, dacă adversarul nu o face. Prin aceasta el impune celuilalt legea sa şi,

astfel, amândoi se supralicitează până la extrem, fără să poată exista alte limitări decât acelea ale contraponderilor inerente[41].

Tot atâtea caracteristici ale viitorului război civil rus care a prilejuit cele mai mari atrocităţi – unul dintre simptomele războiului total. Cu această diferenţă decisivă că războiul naţional, deşi afecta civilii, se desfăşura între militari, era limitat în spaţiu – între mai multe ţări europene – şi în timp – s-a încheiat după patru ani prin tratate de pace –, iar violenţa lui era înfrânată de legile războiului. Dimpotrivă, războiul intern promis de Lenin nu va cunoaşte nicio limită: el avea să afecteze întreaga lume, să dureze până la zdrobirea „burgheziei" şi a „capitalismului", să fie purtat de „mase" şi să fie dus fără milă[42].

Reţinând doar ceea ce îi convenea, Lenin „a uitat" numeroasele pasaje în care Clausewitz opunea acestei escaladări către extreme „principiul moderaţiei", impus atât de epuizarea forţelor care se confruntă, cât şi de scopurile politice ale războiului:

> Noi afirmăm, dimpotrivă, că războiul nu este decât o continuare a relaţiilor politice prin intermediul altor mijloace. […] Aşa fiind, războiul nu poate fi niciodată separat de relaţiile politice. […] Această concepţie ar fi indispensabilă, chiar dacă războiul ar fi în întregime război, ar fi în întregime elementul nestăvilit al duşmăniei[43].

La Clausewitz, aceste scopuri corespundeau unor principii raţionale, atât naţionale, cât şi statale, în slujba „intereselor întregii societăţi"[44]. La Lenin, unitatea intereselor era o idee „burgheză" care încerca să mascheze conflictul fundamental dintre două clase antagoniste. Chiar dacă, la fel ca Marx, el pretindea că „proletariatul" este purtătorul intereselor întregii societăţi.

Această idee trimitea la însăşi noţiunea de „politică". Pentru Clausewitz, aceasta era „inteligenţa statului personificat"[45] şi, „dacă ambii adversari nu mai sunt pure abstracţii, ci state şi guverne anume, războiul nu mai este unul teoretic, ci un proces decurgând conform propriilor sale legi"[46]. Or, pentru Lenin, el nu era decât un mijloc de a-ţi impune propria *doxa*, inclusiv prin violenţă extremă. Ca strateg, Clausewitz opunea, pe de o parte, politica în „lumea reală" şi, pe de altă parte, ceea ce el numea, fără să facă vreo diferenţă, „conceptul pur", „absolutul", „abstracţia", „efortul maxim" şi chiar „visările logice"[47] – remarcabilă definiţie prin anticipare a proiectului leninist!

Clausewitz îşi încheia primul capitol cu un alt pasaj celebru:

> Războiul este […] o ciudată treime, compusă din violenţa originară a elementului său, ura şi duşmănia, care trebuie considerate ca un *instinct natural orb*, din jocul probabilităţilor şi al hazardului, care fac din război o *activitate liberă a sufletului*, şi din natura subordonată a unui instrument politic, prin care revine *purului intelect*. Prima din aceste trei laturi interesează în mod deosebit poporul, a doua pe înaltul comandant şi armata sa, a treia priveşte mai curând guvernul[48].

Paradoxalul lui discipol se considera atât generalul care conduce partidul revoluţionarilor de profesie însărcinat să ia puterea şi să câştige războiul revoluţionar de clasă, cât şi şeful statului – primul partid-stat totalitar – şi, în fine, poporul însuşi, „partidul" lui fiind „avangarda" proletariatului presupus a reprezenta interesele „poporului" – *i.e.* ale acelei părţi a societăţii însărcinate cu construirea socialismului. Contopirea/confiscarea acestor trei funcţii avea să-l conducă, de pe 8 noiembrie 1917, la poziţia de lider necontestat al Partidului Bolşevic, căruia îi vor fi subordonate împreună poliţia politică – CEKA –, Armata Roşie – armată de război civil – şi Consiliul Comisarilor Poporului, faţadă pseudostatală a partidului[49]. Astfel se aşezau unul câte unul la locul lor elementele constitutive ale puterii totalitare: o ideologie utopică ce aspira la revoluţionarea societăţii şi la crearea „omului nou"; un lider carismatic ce conducea cu mână de fier un partid conceput ca o armată politică menită să constrângă societatea să se supună acestei dogme; instaurarea de către acest partid a unui triplu monopol – politic, ideologic, al producţiei şi al distribuţiei de bunuri materiale – şi a terorii de masă ca mijloc de guvernare. Un model transpus curând de Mussolini şi mai ales de Hitler, dus aproape până la perfecţiune de Stalin, Mao şi Pol Pot.

Last but not least, Clausewitz punea accentul pe datele psihologice ale războiului:

> Aceste condiţii presupun o mare superioritate fizică şi morală sau un spirit foarte întreprinzător, o predilecţie pentru riscuri mari. […] Războiul ofensiv este indicat pentru cel ce politicește este atacatorul, adică pentru cel ce are motivul pozitiv. […] Să ne închipuim un stat mic, intrat în conflict cu forţe mult superioare […]. Dacă a avut îndrăzneala să-şi propună scopul pozitiv împotriva unui stat mare, atunci trebuie să şi acţioneze, adică să-l atace pe adversar, dacă nu cumva acesta nu-l scutește de asemenea efort. Aşteptarea ar fi o absurditate[50].

Pentru un om ca Lenin erau tot atâtea îndemnuri de a trece la fapte şi de a juca totul pe o carte. Astfel, prin lectura sa foarte personală a lui Clausewitz, Lenin a putut, în primăvara lui 1915, să dea o coerenţă gândirii pe care o dezvolta de vreo zece ani, cu privire la relaţia dintre ideologie,

violenţă şi strategia politico-militară. Simplu spus, Clausewitz i-a permis să-şi termine puzzle-ul intelectual. Cercul său ideologic era acum închis.

Până una-alta, bătălia politică continua. Nu vom fi aşadar surprinşi să-l regăsim pe Ulianov cu prilejul celor două conferinţe internaţionale ţinute în Elveţia de socialişti care se opuneau războiului. Prima a avut loc în satul Zimmerwald, aproape de Berna, de pe 5 până pe 8 septembrie 1915, şi a reunit 38 de delegaţi veniţi din 11 ţări, printre care 10 germani şi 8 ruşi. Nu au fost invitaţi decât opozanţi ai Uniunii sacre, ceea ce nu a împiedicat rupturile între majoritate, favorabilă unei păci fără anexiuni şi despăgubiri de război, şi Lenin, fixat pe poziţiile lui de defetism revoluţionar – înfrângerea propriei sale ţări – şi de transformare a războiului imperialist în război civil. S-a ajuns uneori la încăierări. Ca de obicei, şeful bolşevic încerca să iasă în evidenţă prin lipsa lui de moderaţie. S-a resemnat totuşi să voteze manifestul final redactat de Troţki, care condamna războiul imperialist. A reuşit însă să adune câţiva partizani – Zinoviev, letonul Ian Berzin, polonezul Karl Radek – pentru a crea un minuscul embrion al Internaţionalei a III-a, „stânga de la Zimmerwald”, care a fost ulterior ridicată la rangul de eveniment fondator în saga mitologică a comuniştilor. De pe 24 până pe 30 aprilie 1916 s-a ţinut la Kienthal o a doua conferinţă, care a reunit 44 de delegaţi şi unde Lenin a susţinut din nou defetismul revoluţionar şi războiul civil[51].

În ambele cazuri, Lenin a prezentat moţiunile cele mai radicale, legând strâns între ele războiul, revoluţia, luarea puterii, războiul civil şi instaurarea socialismului. Mai lipseau doar circumstanţele favorabile, însă pentru moment ele nu se arătau deloc. Începând cu august 1914, din cauza închiderii frontierelor, legătura dintre bolşevicii din Rusia şi Lenin în exil a devenit foarte slabă, implicându-l doar pe Aleksandr Şliapnikov, unicul lider bolşevic din rândul muncitorilor. Din Suedia neutră, acesta transmitea directive şi texte care aveau nevoie de săptămâni întregi ca să ajungă la destinaţie. Buharin, Zinoviev, Kamenev, Lozovski, Troţki, Kollontai erau în exil în străinătate; Stalin, Sverdlov, Dzerjinski, Molotov, Voroşilov, Kalinin, Ordjonikidze, Kirov, Kuibîşev erau în Rusia, deportaţi sau în clandestinitate. Sindicatele şi societăţile educative fuseseră închise, militanţii muncitori trimişi la armată şi uzinele puse sub stricta supraveghere a poliţiei. Toate ziarele bolşevice erau interzise. Moralul era

scăzut, mai ales că valurile de arestări se înmulţeau. În noiembrie 1914, cei cinci deputaţi bolşevici au fost arestaţi şi daţi în judecată, ceea ce nu a provocat decât o slabă reacţie[52]. La Sankt-Petersburg – rebotezat Petrograd din august 1914 –, unde erau aproape 400.000 de muncitori, bolşevicii nu mai erau decât câteva sute. „Reţelele provinciale nu aveau decât o mână de membri fiecare. Cea mai mare slăbiciune a partidului era lipsa abilităţii intelectuale: după spusele lui Şliapnikov, nu exista în capitală nimeni capabil să scrie un manifest”[53]. În septembrie 1915, biroul bolşevic nu-i număra în Rusia decât pe Şliapnikov, Anna Ulianova, sora lui Lenin, şi doi militanţi de rangul doi; nici Nadejda nu dispunea de mai mult de zece contacte. Era o prăbuşire generală.

Cum o nenorocire nu vine niciodată singură, situaţia personală a Ulianovilor era precară şi a devenit din ce în ce mai dificilă. În martie 1915, mama Nadejdei, care însoţea cuplul de vreo 15 ani, a murit la Berna, unde a trebuit să fie incinerată. În iulie 1916, Lenin a aflat de moartea, la 81 de ani, la Petrograd, a iubitei sale mame, pe care nu o mai revăzuse din 1910. Acest dublu deces matern a afectat profund cuplul. El semnifica şi ruptura definitivă de trecutul rusesc, cufundându-i în bula lor fantasmatică revoluţionară. Până acolo încât Vladimir a ajuns să-i spună Inessei, care li se alăturase în Elveţia, că are uneori impresia că este „îndrăgostit” de Karl Marx[54]! Fără doar şi poate, Freud ar fi avut mult de lucru cu un asemenea pacient! Aşteptând ipotetica Mare Seară, Lenin-Narcis se oglindea în ideea unei revoluţii prin care ar putea să-şi afirme atotputernicia exterminându-şi duşmanii, de la Romanovi până la Plehanov, care se alăturase Uniunii sacre.

Resursele financiare erau tot mai reduse: nu mai beneficia nici de colaborări la ziarele revoluţionare, nici de drepturi de autor, nici de conferinţe remunerate în faţa unei săli de militanţi, nici de recalcularea pensiei Mariei Ulianova. În februarie 1916, alungaţi de proprietăreasa lor, Ulianovii au fost siliţi să plece din Berna şi să se mute la Zürich, într-o cameră mizerabilă din casa unui pantofar, care dădea spre o mezelărie ale cărei mirosuri Lenin nu le suporta. În octombrie 1916 i-a adresat lui Şliapnikov un mesaj disperat: „Aş avea nevoie de o sursă de câştig. Altfel mă prăpădesc, zău aşa! E o scumpete grozava şi n-avem din ce trăi. […] Dacă nu se face ceva pe linia asta, nu voi putea rezista; crede-mă, situaţia mea e serioasă, foarte, foarte serioasă”[55]. Anul 1916 a fost probabil cel mai

greu an din viaţa sa, atât pe plan material, având în vedere confortul cu care fusese obişnuit, cât şi psihologic, căci revoluţia părea să se îndepărteze puţin mai mult în fiecare zi.

Aceasta nu l-a împiedicat, în primul semestru al anului 1916, să redacteze o broşură groasă intitulată *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*[56], publicată abia anul următor. Este unul dintre textele emblematice ale leninismului, alături de *Ce-i de făcut?* din 1902 şi *Statul şi Revoluţia*, redactat în vara anului 1917. El aborda aici trei probleme principale: care este natura crizei capitalismului ce a provocat războiul? De ce războiul imperialist a devenit ineluctabil în sistemul capitalist? De ce războiul civil este la fel de cert?

Sprijinindu-se, conform obiceiului său, pe o sumedenie de statistici luate din lucrările englezului John Atkinson Hobson (*Imperialism. A Study*, 1902), austriacului Rudolf Hilferding (*Das Finanzkapital*, 1910), Rosei Luxemburg (*Acumularea capitalului*, 1911) şi germanului Karl Kautsky (*Der Imperialismus*, 1914), Lenin descria formidabila şi rapida concentrare a capitalului în întreprinderi uriaşe care instaurau un sistem de monopol, distrugând tradiţionala concurenţă a liberului schimb[57]. După el, băncile jucau în acest proces un rol central, care se încheia cu formarea de oligarhii financiare angajate într-o luptă înverşunată pentru împărţirea economică a lumii ce ducea la războiul în curs. Această viziune maniheistă „uita" factorii geopolitici şi psihologici – atât personali, cât şi colectivi – extrem de puternici care duseseră la conflict.

Lenin infera din această primă concluzie că monopolul, „ca orice monopol, generează inevitabil o tendinţă spre stagnare şi putrefacţie"[58]. Or, această viziune a unui capitalism „în putrefacţie" era contrazisă de formidabilele progrese ştiinţifice, tehnice şi sanitare dinainte de 1914, dar ce contează! „Putrefacţia" trimitea la o viziune escatologică eficientă care distingea de la bun început ceea ce era pur şi ceea ce era impur, capitalismul şi socialismul; pe scurt, formula o viziune religioasă care, în exacerbarea conflictului, îi putea da credinciosului impresia că ceasul infamei burghezii avea să sune, deschizând calea mântuirii prin proletariatul „pur". În privinţa acestei probleme, războiul exacerbase, incontestabil, gândirea lui Lenin, consolidându-i viziunea milenaristă şi vitalismul socioistoric marxiste.

El a profitat în treacăt pentru a-l ataca violent pe Kautsky, care susţinuse din 1914 ideea unui „ultraimperialism” în care lupta dintre marile puteri ar fi fost înlocuită de unirea lor în vederea „exploatării în comun a lumii de către capitalul financiar unit pe scară internaţională”[59]. În 1915, rivalul său dusese şi mai departe erezia: „Tendinţele expansioniste ale capitalului” „pot fi cel mai bine realizate nu prin metodele violente ale imperialismului, ci prin democraţie paşnică”[60]. Bineînţeles, Lenin a adoptat exact poziţia contrară, prea fericit că putea de acum să se prezinte ca adversarul privilegiat al „papei marxismului”, pe care l-a tratat din acest moment drept „*Mädchen für Alle* – o curvă a politicii”[61].

Profetul infailibil a tras de aici două concluzii peremptorii, care urmau să aibă multe consecinţe. Mai întâi, a considerat că, datorită supraprofiturilor obţinute, monopolurile capitaliste aveau „posibilitatea economică de a corupe unele pături de muncitori, iar vremelnic chiar o minoritate destul de însemnată a acestora, atrăgându-i de partea burgheziei din ramura industrială respectivă sau a burgheziei naţiunii respective împotriva tuturor celorlalte. […] Astfel se creează legătura dintre imperialism şi oportunism”[62]. Asta însemna să condamni întreaga operă a mişcării muncitoreşti pentru îmbunătăţirea zi de zi a vieţii muncitorilor şi totodată să-i dai hrană fiarelor pe liderii săi „corupţi” în numele eternei purităţi! Lenin rămânea partizanul acelui „cu cât e mai rău, cu atât e mai bine” al lui Cernîşevski, pe care-l reţinuse atât de bine cu prilejul foametei din 1891.

Apoi îşi arăta satisfacţia în faţa avantajelor capitalismului monopolist… primul stadiu al socialismului:

> Când o mare întreprindere devine o întreprindere gigantică şi organizează metodic, pe baza unor date generale precis calculate, livrarea unor materii prime […] [î]n cantitatea necesară pentru satisfacerea consumului unei populaţii de zeci de milioane; când se organizează sistematic transportarea acestei materii prime […]; când toate stadiile succesive de prelucrare a materialului, inclusiv stadiul fabricării unei serii întregi de tipuri de produse finite, sunt coordonate dintr-un centru unic; când distribuirea acestor produse […] se face după un plan unic […] devine clar că avem de-a face cu o socializare a producţiei[63].

Şi Lenin se entuziasma:

> Aceasta înseamnă că se împlinesc cuvintele geniale ale lui Saint-Simon: „Actuala anarhie în producţie […] trebuie să facă loc organizării producţiei. Producţia nu va mai fi condusă de întreprinzători izolaţi, independenţi unul de altul, care nu cunosc nevoile economice ale oamenilor, ci de o anumită instituţie socială. Un comitet central însărcinat cu această conducere, având posibilitatea să cuprindă domeniul vast al economiei sociale dintr-un punct de vedere mai înalt, o va reglementa spre folosul întregii societăţi şi va remite mijloacele de producţie în mâini

competente, îngrijindu-se mai ales de asigurarea unei armonii permanente între producţie şi consum64.

Era o recuperare a intuiţiilor părintelui socialismului utopic în serviciul capturării viitoare de către Partidul Comunist a tuturor bogăţiilor prin intermediul instaurării Gosplanului şi al monopolizării producţiei şi a distribuţiei bunurilor materiale. Memoria lui selectivă uita că forţa capitalismului stătea în esenţă în diversitatea şi creativitatea întreprinzătorilor individuali.

Lenin, care avea intenţia să-şi publice eseul despre *Imperialism* în Rusia şi se temea de cenzură, a evitat de această dată să-şi dezvolte strategia războiului civil. Dar a făcut-o puţin mai târziu, într-un articol din iulie 1916:

> Războiului burghezo-imperialist, războiului capitalismului ajuns la un înalt grad de dezvoltare, i se poate opune *în mod obiectiv*, din punctul de vedere al mersului înainte, din punctul de vedere al clasei înaintate, numai un război *împotriva* burgheziei, adică în primul rând un război civil între proletariat şi burghezie pentru cucerirea puterii, un război *fără de care nu poate* exista o mişcare serioasă înainte, iar apoi, numai în anumite condiţii, speciale, un eventual război pentru apărarea statului socialist împotriva statelor burgheze65.

De acum, revoluţia era definitiv inseparabilă de „războiul civil pentru socialism”. În septembrie, într-un alt text, el a fost şi mai precis: „Războiul civil este şi el un război; aşadar, şi el înlocuieşte, inevitabil, dreptul prin violenţă”. Scopul lui „este cucerirea băncilor, fabricilor, uzinelor etc., anihilarea oricărei posibilităţi de împotrivire a burgheziei, exterminarea trupelor ei”66. Nu se va mai putea spune că Lenin nu prevăzuse totul, şi încă bine. Avea să amintească acest lucru în octombrie 1917: „S-ar putea ca el să fie un război greu şi sângeros, care să coste viaţa a zeci de mii de moşieri, de capitalişti şi de ofiţeri simpatizanţi ai acestora”. Mai ales sacrificiul celorlalţi… În rezumat, din 1916, războiul total şi lectura lui Clausewitz au făcut ca discursul său despre violenţă şi război să treacă de la o dimensiune analogică şi metaforică la un nivel practic, pregătindu-l să treacă la acţiune.

În octombrie 1916, reveria lui strategică l-a dus un pas mai departe:

> Revoluţia socială nu poate arăta altfel decât ca o epocă în care războiul civil al proletariatului împotriva burgheziei din ţările înaintate se va îmbina cu o serie întreagă de mişcări democratice şi revoluţionare, inclusiv cele de eliberare naţională, a naţiunilor nedezvoltate, înapoiate şi asuprite67.

Erau deja în germene tezele congresului de la Baku din septembrie 1920, în care bolşevicii vor chema toate popoarele Orientului la o uriaşă ridicare revoluţionară contra puterilor imperialiste. De la un imperialism la altul…

Pe 22 ianuarie 1917, ziua aniversară a Duminicii Însângerate, comemorând începutul revoluţiei din 1905, Lenin a ţinut la Zürich o lungă conferinţă despre revoluţia din 1905. Era deprimat şi a mărturisit: „Nu mi-e bine; sunt cu nervii în pioneze”[68]. Totuşi, şi-a reafirmat ca un automat credinţa într-o „viitoare revoluţie europeană” care va arăta că „numai o luptă necruţătoare, şi anume războiul civil”, poate scoate „omenirea de sub jugul capitalului” şi că „numai proletarii conştienţi din punct de vedere de clasă” pot deveni „conducătorii uriaşei majorităţi a celor exploataţi”[69]. A afirmat cu violenţă: „Europa poartă în pântecele ei revoluţia”, la fel cum Marx proclamase în ianuarie 1848: „O stafie bântuie Europa, comunismul!”. Totuşi, melancolic, a încheiat dubitativ: „Noi, cei bătrâni, poate că nu vom apuca bătăliile hotărâtoare ale acestei viitoare revoluţii”[70]. Şase săptămâni mai târziu pica vestea cea mai improbabilă: prăbuşirea regimului ţarist, care declanşa criza revoluţionară hotărâtoare.

Lenin o visa şi se pregătea pentru ea de 20 de ani. În acest scop, el adunase în eprubeta experimentală a minusculului său partid toate elementele care aveau să poată cristaliza şi conduce la primul partid-stat totalitar. Încă din anii 1887-1890, făcuse o pasiune irezistibilă pentru ideile revoluţionare şi utopice, dublată de o fascinaţie pentru organizaţia secretă, ruptă de societate şi gata să pună în practică violenţa cea mai extremă. Apoi, între 1895 şi 1900, devenise pasionat de doctrina marxistă cea mai integristă, adaptând-o în folosul său pentru a o transforma în ideologie mesianică. În 1902 inaugurase ideea unui partid al revoluţionarilor de profesie menit să aducă „ştiinţa nouă” muncitorilor. În 1905 se entuziasmase la ideea unei ridicări a maselor în măsură să-i propulseze la putere pe partizanii săi necondiţionaţi, care să triumfe la capătul unui violent război civil. În 1911 inaugurase practica îndoctrinării revoluţionare cu ajutorul unei şcoli de formare ideologică ce trebuia să asigure omogenitatea şi disciplina grupului. În 1912 transformase fracţiunea bolşevică în partid la ordinele lui. În sfârşit, violenţa şi forţa Primului Război Mondial creaseră condiţiile emoţionale şi militare susceptibile să provoace trecerea la fapte mult sperată. Astfel, pe 7 martie 1917, şeful bolşevicilor era asemenea unui resort formidabil, animat de o voinţă de putere fără limite, care avea să se destindă dintr-odată, măturând totul în cale.

16
Blitzkrieg politic

În ajunul războiului, Rusia părea să aibă din nou un viitor promiţător. Economia, revigorată prin investiţiile străine, era în plină creştere, rubla era o monedă puternică, deşi nivelul general de trai rămânea scăzut, cu un venit naţional pe cap de locuitor de 44 de dolari, faţă de 85 de dolari pentru Franţa, 146 pentru Germania şi 243 pentru Marea Britanie[1]. După atâtea infiltrări, provocări şi arestări, Ohrana marginalizase mişcarea revoluţionară şi ordinea părea restabilită. Persistau totuşi mari tensiuni ideologice – între susţinătorii autocraţiei, liberali şi revoluţionari –, etnice – între ruşi, evrei, polonezi, baltici, finlandezi, caucazieni şi musulmani – şi sociale – la oraş, între clasa muncitoare, burghezie şi aristocraţie; iar la sate între micii nobili de ţară, marii aristocraţi, ţăranii proprietari, comunităţile ţărăneşti de mujici şi *batraki* (zilieri agricoli). Cu situaţii foarte complicate, ca în Ucraina, unde conflictul dintre ruşi şi nonruşi se intersecta cu linii de fractură socială – ucrainenii la ţară, ruşii, polonezii şi evreii în oraş – şi politică.

Doi ani şi jumătate mai târziu, acest orizont era în mare măsură închis. Desigur, intrarea Rusiei în război fusese mai puţin dezastruoasă decât s-a spus. După înfrângerile în faţa Japoniei, armata fusese în parte restructurată şi modernizată, iar mobilizarea generală a fost mult mai rapidă decât îşi imaginaseră germanii. Masa de soldaţi era uriaşă şi primele ofensive au fost încununate de succes, în special împotriva Austro-Ungariei. Dar, foarte repede, contraatacul german a adus dezastrul de la Tannenberg, unde, la sfârşitul lui august, ruşii au avut pierderi de 78.000 de morţi şi răniţi, 93.000 de prizonieri şi 500 de tunuri, faţă de 5.000 de morţi de partea germanilor. Nicolae al II-lea îşi respectase angajamentele, îl obligase pe Wilhelm al II-lea să trimită de urgenţă divizii în est şi astfel salvase Franţa pe Marna; dar

îşi aruncase imperiul într-un conflict pe care, ca şi ceilalţi conducători, îl credea de scurtă durată şi care s-a transformat într-un război sângeros de uzură, pe care regimul lui nu l-a putut depăşi până la urmă.

Totuşi, încă din februarie 1914, într-un memorandum profetic, fostul ministru de Interne Piotr Durnovo îl prevenise pe ţar:

> În instituţiile legislative va începe o campanie puternică împotriva guvernului, urmată de o agitaţie revoluţionară în toată ţara, cu sloganuri socialiste capabile să ridice şi să adune masele, mai întâi în legătură cu împărţirea pământului, apoi cu aceea a tuturor bogăţiilor şi a întregii proprietăţi. Armata înfrântă, pierzându-şi cei mai buni oameni şi dusă de valul setei ţărăneşti primitive de pământ, va fi prea demoralizată pentru a apăra legea şi ordinea. […] instituţiile legislative şi partidele de opoziţie intelectuală, lipsite de autoritate reală în ochii poporului, vor fi incapabile să stăvilească valul popular ridicat de ele înseşi, iar Rusia se va cufunda într-o anarhie fără speranţă, cu rezultat imprevizibil[2] .

„Dacă n-ar fi fost războiul, Rusia poate ar fi trăit ani, ba chiar decenii întregi fără revoluţie contra capitaliştilor”[3], a confirmat Lenin în mai 1917.

Şi, într-adevăr, totul s-a complicat foarte repede. În septembrie 1915, Germania şi-a masat două treimi dintre divizii în est şi i-a obligat pe ruşi să se retragă între 100 şi 200 de kilometri, în funcţie de diferitele sectoare ale imensului front ce se întindea de la Marea Baltică la Marea Neagră. Ofensiva lor a fost, cu certitudine, un eşec strategic, din moment ce armatele ruse din Polonia au reuşit să scape de încercuire şi Rusia nu a semnat pace separată. Dar moralul trupelor a fost slăbit. În plus, corpul ofiţerilor de carieră, proveniţi în principal din nobilime, a fost literalmente decimat şi înlocuit cu oameni veniţi din rândul trupelor, cu idei adesea antiautocratice, şi cu tineri elevi ofiţeri prea puţin apţi pentru conducere. Situaţia economică s-a agravat din cauza deteriorării reţelei feroviare, ceea ce, în această ţară imensă, a dezorganizat întreaga aprovizionare: a frontului, cu arme, muniţii şi oameni; a uzinelor, cu materii prime – cărbune, petrol şi electricitate –, aruncând mii de muncitori în şomaj tehnic şi lăsându-i fără resurse; în sfârşit, a oraşelor, cu alimente, în special cu făina indispensabilă pâinii, baza alimentaţiei poporului.

Agravând degradarea ambiantă, situaţia politică mergea din rău în mai rău. În faţa incompetenţei birocraţiei imperiale, atestată, printre altele, de o instabilitate ministerială endemică, societatea civilă s-a mobilizat. Prinţul Lvov, un deputat cadet, a preluat conducerea Uniunii Zemstvelor şi i-a cerut respectuos ţarului să demareze reforme urgente. Liberalii şi socialiştii au profitat de primele înfrângeri ca să-şi intensifice lupta împotriva puterii. Ei au format în 1915, în Dumă, un bloc progresist reunind cadeţii şi naţionaliştii de stânga. Deja apăreau viitorii lideri ai revoluţiei din februarie,

cadetul Pavel Miliukov şi socialistul Aleksandr Kerenski, care, pe 14 noiembrie 1916, au acuzat făţiş, de la tribună, guvernul de înaltă trădare, cu dorinţa mărturisită de a răsturna regimul în plin război. Or, după asasinarea pe 29 decembrie 1916 a confidentului-guru al familiei imperiale, Rasputin, cuplul imperial a căzut într-o adâncă disperare. Împăratul – care comisese în 1915 grava eroare de a lua conducerea armatei – s-a retras în sine, nevăzând în jurul lui decât laşitate şi trădare, fără să realizeze proporţiile catastrofei anunţate, deşi aceasta era expusă clar şi detaliat în raportul lunar al Ohranei din octombrie 1916[4]. Astfel, pe 12 ianuarie 1917, toţi marii duci i-au cerut ţarului schimbarea guvernului. Cu toate acestea, aparenţele au fost salvate, din moment ce la sfârşitul lui ianuarie s-a ţinut la Petrograd o conferinţă a aliaţilor – Franţa, Marea Britanie şi Italia –, unde a fost reafirmată alianţa şi la încheierea căreia ţarul a acceptat renaşterea unei Polonii independente.

Totuşi, totul începea să se dezintegreze. Din cauza unei ierni neobişnuit de friguroase, gerul şi viscolul au agravat şi mai mult situaţia traficului feroviar, ceea ce a provocat închideri de uzine, o inflaţie puternică însoţită de o creştere a preţurilor şi instaurarea unui sistem de raţionalizare. Agitaţia socială s-a intensificat în ianuarie şi februarie, cu 1.140 de greve, adesea cu caracter politic şi contra războiului. Căci războiul continua, cu cortegiul său de mobilizaţi – 15 milioane din iulie 1914 până la sfârşitul lui 1916 –, morţi – 270.000 –, dispăruţi – un milion –, prizonieri – trei milioane –, răniţi şi invalizi – trei milioane – şi dezertori – oficial, 1,2 milioane începând din 1914. Or, înainte de a fi o naţiune, Rusia era un imperiu, iar recensământul din 1897 arăta că ruşii nu reprezentau decât 44% din populaţie, expusă la o posibilă radicalizare a minorităţilor; în sfârşit – şi mai ales –, trei sferturi dintre soldaţi erau ţărani care, spre deosebire de ţăranul francez, nu aveau niciun sentiment naţional şi patriotic şi nicio idee despre cauzele războiului. Singura preocupare reală a soldatului-mujic era proprietatea asupra pământului, faimoasa „împărţire neagră” la care toţi visau din 1861.

La începutul lui martie, panica a început să se răspândească la Petrograd, imens oraş, cu peste două milioane de locuitori, însoţită de jafuri ale brutăriilor. Pe 3 a început o grevă la Putilov, cea mai mare uzină metalurgică a oraşului, cu cei 35.000 de muncitori ai ei, care s-a închis pe 6 din cauza lipsei de aprovizionare, aruncând mii de muncitori în stradă. Pe 8, cu ocazia Zilei Internaţionale a Femeii, o manifestaţie a femeilor a străbătut mahalalele; după-amiază i s-au alăturat muncitori, cu drapelul roşu în

frunte. La sfârşitul după-amiezii, 100.000 de persoane, profitând de un soare pe cât de neaşteptat, pe atât de primăvăratic, au manifestat în centrul oraşului, mai întâi strigând „Pâine!”, „apoi „Jos ţarul!”. Soldaţii şi cazacii au reacţionat anemic. Pe 10 martie, într-o sâmbătă dimineaţa, majoritatea uzinelor erau închise, iar greva generală şi uriaşe manifestaţii muncitoreşti s-au răspândit în centrul oraşului. Poliţia a început să tragă în manifestanţi, dar numeroşi soldaţi au refuzat să o facă. Cu toate acestea, bolşevicii refuzau să creadă într-un şoc iminent. Şliapnikov, şeful lor în capitală, a declarat: „Care revoluţie? Daţi-le muncitorilor o jumătate de kilogram de pâine şi mişcarea se va stinge”[5].

Însă, de duminică, manifestaţiile şi-au schimbat natura după ce în jur de 50 de manifestanţi au fost împuşcaţi de soldaţi ai regimentului Pavlovski, care a început să se răzvrătească. Trupa nu s-a mai supus ordinelor ofiţerilor şi manifestanţii, cuprinşi de furie împotriva regimului, nu s-au mai temut de moarte. Toate condiţiile erau întrunite pentru ca răscoala să se transforme în insurecţie, apoi în criză a regimului. Pe 12, două regimente s-au răzvrătit şi şi-au omorât ofiţerii care voiau să le trimită pe front. Luate cu asalt în numele libertăţii, închisorile au fost golite, revărsând în capitală peste 8.000 de deţinuţi de drept comun, ceea ce a accentuat anarhia şi violenţa din jur, agravate de beţii generale. Apăreau deja miliţii înarmate şi gărzi roşii, iar cei 160.000 de soldaţi din garnizoană îşi alegeau primele soviete. Rebelii şi răzvrătiţii s-au unit pentru a jefui Arsenalul: 40.000 de puşti şi 30.000 de revolvere au dispărut în mulţime, ca şi armele fabricate în uzinele de armament, adică în jur de 100.000 de puşti. Soldaţii garnizoanei, refuzând să fie trimişi pe front, au început curând „revoluţia soldăţească” incontrolabilă, cum a numit-o atât de bine menşevicul Martov în *Bolşevismul mondial*[6]. În *Doctor Jivago*, Boris Pasternak a găsit cuvintele potrivite pentru a caracteriza această „revoluţie soldăţească, surdă la toate, […] dirijată de bolşevici, care erau specialiştii acestei forţe”[7].

Mulţimile prietenoase şi vesele din primele zile au făcut loc, treptat, unor detaşamente înarmate alcătuite din soldaţi răzvrătiţi, studenţi, muncitori, lumpenproletari şi foşti deţinuţi, care au atacat comisariatele de poliţie, instituţiile judiciare, magazinele, palatele şi, în general, „burjuii” – orice persoană bine îmbrăcată sau cu ochelari. Zeci de ofiţeri încercuiţi în clădirea statului-major, la Amiralitate sau la hotelul Astoria au fost

masacraţi[8]. Ca şi la Kronstadt, unde mai mult de 70 de ofiţeri au fost asasinaţi de marinari în condiţii oribile, adesea din răzbunare personală. Cruzimea, atât de dragă lui Lenin, tocmai îşi făcuse apariţia publică. La Petrograd, revoluţia din februarie, adesea prezentată ca paşnică, a făcut aproape 1.500 de morţi şi 6.000 de răniţi. Până atunci simpatizant al bolşevicilor, Gorki se temea deja ca această mişcare revoluţionară să nu fie distrusă de „barbaria noastră asiatică”[9]. De fapt, „brutalizarea” care se abătuse brusc asupra Petrogradului, departe de front, era cauzată în mică măsură de ororile războiului şi în mare măsură de faimosul *bunt* – „revolta rusă absurdă şi fără milă”[10] – dus de soldaţii mujici în afara oricărui control într-un oraş în care două treimi din locuitori proveneau de la ţară. Pentru moment, teroarea populară rămânea în esenţă spontană, aşa cum fusese şi în primele săptămâni ale Revoluţiei Franceze, bine descrisă de Patrice Gueniffey şi clar deosebită de viitoarea teroare organizată a puterii revoluţionare[11]. Totuşi, linşajele şi masacrele mulţimilor furioase au creat un climat de violenţă care a făcut foarte repede opinia publică indiferentă la viaţa umană şi care avea să fie curând exacerbat de discursurile extremiste ale anumitor lideri.

Această situaţie ameninţa să degenereze rapid într-o mare şi violentă anarhie, mai ales că mişcarea se răspândea şi că peste 180.000 de deţinuţi – dintre care doar câteva mii erau politici – tocmai fuseseră eliberaţi în ţară. Mai mulţi oameni politici au încercat să canalizeze mişcarea. Totul s-a petrecut la palatul Taurida, sediul Dumei. Într-una dintre aripile lui s-au întrunit încă de pe 12 şi 13 martie primii reprezentanţi ai sovietelor, care, după modelul din 1905, începuseră să se formeze în uzine şi în unităţile garnizoanei. O întrunire a 600 de delegaţi a desemnat un Comitet Executiv Central (CEC) prezidat de menşevicul Ceidze, cu doi vicepreşedinţi, Skobelev şi Kerenski. Toate rezoluţiile au fost adoptate prin aclamaţii, ceea ce dă o idee despre gradul de „democraţie participativă” care domnea în funcţionarea sovietului. În cealaltă aripă a palatului, 12 deputaţi au creat un „Comitet temporar al membrilor Dumei pentru restabilirea ordinii în capitală şi stabilirea de relaţii între persoane şi instituţii”, avându-l în frunte pe cadetul Pavel Miliukov. Simpla denumire a acestui organism, care s-a transformat curând în guvern provizoriu, indica îndeajuns juridismul lipsit de curaj al responsabililor săi. Astfel, în faţa vidului sideral care lovise

statul, administraţia, poliţia şi o parte a armatei, doi poli opuşi – legalul şi „spontanul” – şi-au disputat imediat puterea.

Principalul factor de accelerare a fost adoptarea pe 14 martie de către CEC a *Prikaz*-ului nr. 1. El îi autoriza pe soldaţi să-i controleze pe ofiţeri, să nu se supună ordinelor Guvernului Provizoriu decât cu acordul sovietului şi să formeze comitete politice, creând o dialectică infernală între ordine şi haos. Bineînţeles, această decizie, în loc să aducă soldaţii înapoi în cazărmi, i-a împins în stradă şi în nenumărate mitinguri. Ea a dat o faţadă legală distrugerii disciplinei în armată, ceea ce avea să înlesnească mult acţiunea bolşevicilor. Sovietul a adoptat un program în opt puncte: amnistie completă şi imediată; libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor; anularea tuturor discriminărilor de castă, de religie şi de naţionalitate; apel la o Constituantă aleasă prin sufragiu universal care să decidă în privinţa formei de guvernământ şi a Constituţiei; înlocuirea poliţiei cu o miliţie cu şefi aleşi, puşi sub autoritatea puterilor de cartier; alegerea acestora din urmă prin sufragiu universal; angajamentul de a nu dezarma şi a nu îndepărta de Petrograd trupele participante la revoluţie; în fine, egalitatea soldaţilor cu cetăţenii în afara orelor de serviciu[12]. Totuşi, acest inventar în stilul lui Prévert trecea sub tăcere cele două probleme cruciale ale războiului şi pământului, ceea ce avea să-i deschidă şi în acest caz lui Lenin un vast câmp de acţiune pentru agitaţie, clivaj şi supralicitare.

Apoi, evenimentele s-au accelerat, cum avea să se întâmple de-a lungul întregului an 1917. Pe 15 martie dimineaţa, doi deputaţi, Gucikov şi Şulghin, au plecat la Pskov, unde era ţarul, pentru a-i cere abdicarea. În acelaşi moment, generalul Alekseev, şef al statului-major general, i-a consultat în acest scop, telegrafic, pe toţi generalii cu funcţii de comandă pe front, care au răspuns la unison că Nicolae al II-lea trebuia să plece. Cu politeţea lui caracteristică, ţarul a abdicat fără discuţie în favoarea fratelui său, marele duce Mihail. Când Gucikov, la întoarcerea lui triumfală la Petrograd, a strigat „Trăiască împăratul Mihail!”, reacţia mulţimii a fost foarte violentă[13]. Regimul era acum respins de imensa majoritate. O delegaţie condusă de Kerenski l-a convins pe Mihail să renunţe la tron. Dinastia Romanovilor, veche de trei secole, a căzut. Pe 17 martie, familia imperială era plasată în rezidenţă supravegheată la Ţarskoe Selo. Această prăbuşire nu a fost provocată nicidecum de mişcarea muncitorească şi

revoluţionară, pe atunci la cel mai jos nivel: conducătorii ei se aflau în exil sau cu domiciliu forţat în Siberia şi erau total surprinşi de evenimente, iar bolşevicii nu erau decât 2.000 sau 3.000 la număr în capitală – la 400.000 de muncitori. Nu a fost nici opera mişcărilor naţionaliste de la periferia imperiului sau a unei răscoale ţărăneşti violente ca în 1905-1906, şi nici măcar a unei înfrângeri militare usturătoare. A fost înainte de toate rezultatul crizei care slăbea inima autocraţiei chiar din cauza naturii arhaice a sistemului său politic. Cum sintetizează atât de bine un vechi proverb chinez: „Peştele de la cap se împute". Vom asista la un fenomen similar când se va prăbuşi puterea sovietică în 1991.

Lenin era atunci foarte departe de a-şi imagina evenimentele de la Petrograd. Când ziarele elveţiene au dat primele ştiri, el i-a spus Nadejdei: „Extraordinar! Incredibil! Atât de neaşteptat!". A trecut brusc de la o depresie melancolică la o exaltare de necrezut. Încă de pe 16 martie, i-a scris tovarăşei sale Kollontai: „Această «primă etapă a primei revoluţii» […] nu va fi nici ultima, nici exclusiv rusă". Avea deja în minte planul unui *blitzkrieg* revoluţionar care ducea direct la preluarea puterii şi la revoluţia comunistă şi nu se gândea decât să ajungă cât mai repede pe acest nou câmp de bătălie. După ce a luat în considerare diverse soluţii, s-a adresat guvernului german, cu care avea relaţii încă din 1915, când se întâlnise în Elveţia cu vechea lui cunoştinţă din 1900, Parvus (Israel Helfand), aventurier de mare anvergură instalat ca om de afaceri la Copenhaga şi al cărui principal colaborator era Ganeţki, un agent fidel al lui Lenin, care, prin intermediul lui, obţinuse subsidii pentru ziarul său *Social-Democratul*. El s-ar fi dus chiar aproape clandestin, la sfârşitul lui decembrie 1916, la Berna pentru a purta nişte discuţii foarte lungi la legaţia germană[14].

A beneficiat de împrejurări foarte favorabile, din moment ce pe 6 aprilie Congresul american a votat declaraţia de război contra Germaniei. În faţa acestei noi şi grave ameninţări, generalul Ludendorff, adjunctul şefului marelui stat-major german, a înţeles oportunitatea unei revoluţii care ar putea ruina capacitatea militară a Rusiei, lăsând Reich-ului o fereastră militară de câteva luni pentru a-i zdrobi pe franco-englezi înainte să sosească *the boys*. „Adesea visam această revoluţie care trebuia să reducă greutăţile războiului nostru. Astăzi visele mele se împlinesc într-un mod neaşteptat"[15], a scris el atunci. Cum a scris Alexandre Jevakhoff, „în această

alianţă contra naturii între aristocraţia germană şi socialismul revoluţionar rus nu mai există limite: totul este permis, doar victoria contează”[16]. Lenin însuşi a recunoscut acest lucru într-o scrisoare din 21 august 1918 către emisarul său în Suedia: „Nimeni nu a cerut ajutor nemţilor, dar au fost negocieri legate de momentul şi modul în care ei, nemţii, ar putea face ca proiectul lor să avanseze… Era o coincidenţă de interese. Am fi fost idioţi să nu o exploatăm”[17].

Foarte repede, un acord a fost încheiat de un lider socialist elveţian, Platten, cu legaţia germană de la Berna şi, pe 9 aprilie, 32 de emigranţi au urcat într-un tren german la Gottmadingen, la frontiera elveţiană. Au călătorit într-un vagon despre care s-a zis că era „sigilat” – doar din punct de vedere juridic –, *via* Frankfurt şi Berlin, până la Stockholm, apoi Petrograd. Printre ei erau 19 bolşevici – inclusiv Lenin, Nadejda şi Inessa –, 6 membri ai Bundului şi 3 susţinători de la *Naşe Slovo* (*Cuvântul nostru*), ziarul lui Troţki, apărut la Paris din ianuarie 1915 până în septembrie 1916, precum şi Karl Radek. Oamenii lucizi care aveau cunoştinţă despre această călătorie i-au înţeles de îndată consecinţele, ca Romain Rolland, care a scris:

> Dacă reuşesc să ajungă la Petrograd şi să ia conducerea mişcării revoluţionare contra burgheziei liberale şi militariste, vor dezlănţui războiul civil, într-un moment în care armatele germane aşteaptă ocazia pentru declanşarea marii lor ofensive. Ei riscă deci să fie, fără să fi vrut, uneltele duşmanului. Revoluţionarilor nu le e îngăduit, cum nu i-ar fi nici unui rege Bourbon, să se întoarcă în ţara lor în furgoanele străinilor.

„Fără să fi vrut”? Ne putem îndoi! Lenin subordona de multă vreme mijloacele scopului şi era gata să-şi asume toate riscurile pentru a face să triumfe cauza lui sacră, lupta de clasă.

De pe 20 martie până pe 8 aprilie a expediat de la Zürich ziarului *Pravda* scrisori în care cerea desprinderea imediată a bolşevicilor de Guvernul Provizoriu şi de menşevici, înarmarea muncitorilor, trecerea puterii în mâinile sovietelor şi încheierea unei păci imediate. Orientări total opuse rezoluţiilor adoptate pe 11 aprilie la prima conferinţă bolşevică ţinută la Petrograd sub conducerea lui Stalin şi a lui Kamenev, care au determinat votarea unei susţineri condiţionate a Guvernului Provizoriu şi necondiţionate a liderilor sovietului, precum şi a continuării războiului. În plus, ei aveau în vedere o reunificare cu menşevicii, precum şi cu eserii. Solidaritatea clandestinilor reprimaţi câştiga contra facţionalismului lui Lenin.

Ajuns la Petrograd pe 16 aprilie seara, Lenin a luat cuvântul chiar a doua zi în faţa delegaţilor la conferinţa sovietelor[18]. Apoi, la cererea lui Zinoviev, s-a dus cu propria-i escortă înarmată la palatul Taurida, unde se întâlneau social-democraţii în aşteptarea unei reunificări a PMSDR. Şi a vorbit din nou, două zile mai târziu, în faţa Comitetului Executiv al sovietului capitalei. De fiecare dată şi-a prezentat faimoasele „teze din aprilie", publicate în *Pravda* începând de pe 20.

Prima condamna războiul în curs, cerea organizarea unei vaste propagande în armată şi fraternizarea pe front. A doua sublinia caracterul original al situaţiei: „*trecerea* de la prima etapă a revoluţiei – care […] a predat puterea în mâinile burgheziei – *la a doua* etapă a ei, care trebuie să dea puterea în mâinile proletariatului şi ale păturilor sărace ale ţărănimii", ceea ce necesita adaptarea la „condiţiile *speciale* ale muncii de partid în rândul maselor nemaipomenit de largi ale proletariatului, care abia de curând s-au trezit la viaţa politică". A treia clama: „Niciun sprijin guvernului provizoriu" care răspândea minciuni şi iluzii. A patra pleca de la o constatare realistă a raportului de forţe: „Să se recunoască faptul că în cea mai mare parte din Sovietele de deputaţi ai muncitorilor partidul nostru este în minoritate, şi deocamdată în slabă minoritate, în comparaţie cu blocul tuturor elementelor mic-burgheze oportuniste – de la socialiştii-populişti, socialiştii-revoluţionari şi până la Comitetul de organizare (Ciheidze, Tereteli etc.), Steklov etc. etc. –, elemente care s-au lăsat influenţate de burghezie şi care introduc în rândurile proletariatului influenţa acesteia". Trebuia deci să se explice „cu răbdare, sistematic, stăruitor" maselor că sovietele erau „*singura* formă de guvern revoluţionar *posibilă*"; şi Lenin lansa sloganul strategic: „Întreaga putere Sovietelor". A cincea respingea orice republică parlamentară şi propovăduia suprimarea poliţiei, a armatei permanente şi a funcţionarilor, care trebuiau să fie aleşi şi revocabili în orice moment şi al căror salariu nu trebuia să depăşească salariul mediu al unui muncitor bun. A şasea cerea confiscarea pământurilor de la marii proprietari funciari, „naţionalizarea *tuturor* pământurilor din ţară, care să fie puse la dispoziţia Sovietelor locale de deputaţi ai muncitorilor agricoli şi ai ţăranilor", formarea unor soviete de ţărani săraci şi transformarea marilor domenii în gospodării-model „care să funcţioneze în folosul colectivităţii". A şaptea cerea „contopirea imediată a tuturor băncilor din ţară într-o singură bancă naţională şi punerea ei sub controlul Sovietelor". A opta, la fel de radicală, cerea „trecerea imediată la *controlul* exercitat de Sovietele de

deputaţi ai muncitorilor asupra producţiei sociale şi a repartiţiei produselor". A noua se referea la reorganizarea partidului leninist, la modificarea programului său – în special în ceea ce priveşte „atitudinea faţă de stat şi revendicarea *noastră*: «statul-comună»", a cărui prefigurare era Comuna din Paris – şi mai ales schimbarea numelui din „social-democrat" în „comunist". În sfârşit, ultima propunea crearea unei noi Internaţionale revoluţionare.

Acest program strategic, ciudat amestec în care intrau programul *Manifestului Partidului Comunist* de Marx, Comuna din Paris şi teze specific leniniste, a provocat reacţii violente ale celorlalţi revoluţionari. Claude Anet, ziarist francez foarte cunoscut care vorbea rusa şi a urmărit îndeaproape evenimentele din Petrograd între 1917 şi 1920, le reflectă fidel în ziarul lui: „Lenin nu a învins, ieri seară, la congresul diferitelor fracţiuni ale Partidului Social-Democrat. […]. El a avut parte de o primire nefavorabilă. Acest iluminat, care predică războiul intern şi pacea cu duşmanul din afară, a reuşit astăzi să facă unirea… împotriva lui"[19]. Ţereteli, Goldenberg şi Bogdanov l-au criticat vehement, iar Skobelev l-a asigurat pe prinţul Lvov: „Lenin e terminat". *Pravda* a publicat în numărul 27 un răspuns şfichiuitor al lui Kamenev: „Cât despre schema generală a tov. Lenin, ni se pare inacceptabilă, întrucât ea porneşte de la considerentul că revoluţia burghezo-democratică a fost *desăvârşită* şi contează pe transformarea imediată a acestei revoluţii în revoluţie socialistă"[20].

Plehanov, partizan al apărării naţionale, ca marea majoritate a sovietului, şi care îşi cunoştea duşmanul foarte bine, a fost mai perspicace şi a scris că Lenin „a arborat steagul războiului civil în rândurile democraţiei revoluţionare"[21]. Profund jignit, acesta a protestat că nu spusese niciun cuvânt despre războiul civil în „tezele din aprilie" şi a jurat pe toţi zeii în privinţa bunei lui credinţe democratice:

> Am demonstrat că *fără* Sovietele de deputaţi ai muncitorilor şi soldaţilor convocarea Adunării constituante nu este asigurată, reuşita ei nu este cu putinţă. Ei spun despre mine că aş fi împotriva convocării cât mai grabnice a Adunării constituante!!! Aş spune că acestea sunt nişte expresii „delirante" dacă zecile de ani de luptă politică nu m-ar fi învăţat să privesc buna-credinţă a oponenţilor ca o rară excepţie.

Aceste reproşuri confirmau că Plehanov îi descoperise adevăratele intenţii, dar în această etapă Lenin era obligat să-şi disimuleze principalele planuri, care vizau mai întâi instaurarea unei „duble puteri" (*dvoevlastie*) susceptibile să inaugureze o fractură între Guvernul Provizoriu şi sovietele

care, pentru Lenin, nu trebuiau să servească decât drept pârghie pentru cea de-a treia putere – Partidul Bolşevic – ce accelera ritmul infiltrării.

Era la o răscruce de drumuri sesizată foarte bine de Pierre Chasle: „Extraordinara recuperare pe care a trebuit s-o facă Lenin, mai întâi pentru a redobândi controlul asupra trupelor sale, apoi pentru a întări din aproape în aproape poziţia lor în sovietele din Petrograd şi Moscova, este cu certitudine una dintre cele mai strălucite dovezi ale ascendentului său personal şi ale geniului său politic”[22].

Şi, într-adevăr, o conferinţă naţională bolşevică care s-a reunit de pe 7 până pe 12 mai a validat „tezele din aprilie” şi a concentrat activitatea lui de agitprop în direcţia muncitorilor şi mai ales a soldaţilor. Lenin era uimit şi încântat să descopere că „revoluţia soldăţească” modifica total situaţia şi că visul inaccesibil din 1905 se realiza: trecerea unei părţi a armatei la revoluţie. Astfel, vechea lui tendinţă de a confunda războiul cu politica şi înclinaţia lui către acţiunea violentă întâlneau brusc un fenomen colectiv de masă: brutalizarea instaurată de soldaţii răsculaţi, amestecată cu tradiţionala cultură a mujicilor legată de violenţă. Acest lucru deschidea perspective largi şi Lenin a cerut crearea unei secţii militare a partidului, care a grupat curând 160 de delegaţi a 500 de regimente, reprezentând peste 25.000 de soldaţi. Acţiunea în favoarea unei lupte în forţă deschise dezminţea discursurile liniştitoare…

Deocamdată, celelalte forţe politice se confruntau cu o problemă majoră, aceea a legitimităţii lor[23]. Cu siguranţă, regimul ţarist şi-o pierduse definitiv pe a sa, iar natura politică are oroare de vid. Or, spre deosebire de Revoluţia Franceză, care s-a sprijinit de la început pe stările generale populare ce s-au putut transforma foarte repede în Adunare Naţională şi Adunare Constituantă, noile puteri din Rusia erau puţin reprezentative. Guvernul Provizoriu provenea dintr-o Dumă foarte rău aleasă, iar primele soviete, apărute întâi în oraşe, nu propulsaseră în fruntea lor decât socialişti şi anarhişti. Puţin câte puţin, aceşti doi embrioni de putere s-au adaptat la noul mediu, primul la sfârşitul lui martie, la palatul Marinski, al doilea, la sfârşitul lui iulie, la Institutul Smolnîi. Imaginarul lor rămânea dominat de Revoluţia Franceză şi amândouă aveau în vedere reunirea unei Adunări Constituante alese prin sufragiu universal, promisă mai întâi în iunie, apoi în iulie, pentru a fi împinsă în cele din urmă până în noiembrie. E adevărat că lucrul nu era simplu în această uriaşă ţară cu o cultură democratică

aproape inexistentă: trebuia stabilită o lege electorală, trebuiau întocmite liste şi delimitate circumscripţii. Această întârziere a constituit una dintre şansele lui Lenin, cu atât mai mult cu cât limbajul de la 1789, reluat în Rusia din 1917, a dat cuvântului „democraţie" o cu totul altă semnificaţie. Supremaţia aşteptărilor sociale în raport cu revendicările politice a constituit o alta. Masele erau obsedate, după cum am văzut, de problemele pământului şi păcii, departe de sacralitatea unor libertăţi politice care nu interesau decât o minoritate educată. *Marsilieza*, cântec emblematic al Revoluţiei din Februarie şi imnul oficial al guvernului, era pe cale de a fi înlocuită de *Marsilieza muncitorilor*, compusă de Piotr Lavrov în 1875, în care „poporul muncitor" înlocuia „copiii patriei", iar „bogaţii" şi „avarii" pe „soldaţii feroce". O melodie franceză şi un text care se inspira foarte mult din *Internaţionala* scrisă de Eugène Pottier în 1871. Nu e deloc de mirare, din moment ce Lavrov, membru al organizaţiei „Pământ şi Libertate", arestat şi deportat, se exilase în Franţa în 1870, participase la Comuna din Paris şi fusese membru al Internaţionalei I.

Să denunţăm lumea cea veche
Să ne scuturăm praful de pe picioare!
Nu avem nevoie de idoli de aur,
Detestăm palatele ţarului!
Vom merge printre fraţii în suferinţă,
Vom merge spre cei cărora le este foame;
Împreună cu ei ne vom trimite urgiile la porţile infernului,
Îi vom chema să lupte cu noi.
Refren:
Sculaţi, sculaţi, muncitori!
Sus, împotriva duşmanilor, frate înfometat!!
Înainte! Înainte! Poporul strigă răzbunare
Înainte, înainte, înainte, înainte, înainte!
Bogatul, exploatatorul, avarul
Îţi fură munca fără milă,
În sudoarea ta avarul
Îţi mărunţeşte ultima firimitură de pâine.
Foamea, pentru ca ei să profite,
Foamea, pentru ca, jucând la bursă,
Ei să vândă conştiinţa şi onoarea
Şi astfel să te umilească.
Refren
Pentru tine odihna va fi doar în mormânt.
Toată viaţa lui, gata să recupereze datoriile,
Ţarul-vampir îţi scoate măruntaiele,

Ţarul-vampir bea sângele poporului.
Are nevoie de soldaţi pentru regimente.
Daţi-i fiii voştri.
Are nevoie de sărbători şi de palate.
Daţi-i sângele vostru.
Refren
Nu ajunge cu suferinţa neîncetată?
Sculaţi-vă, fraţilor, peste tot deodată,
De la Nipru la Marea Albă,
Şi regiunea Volgăi, a Caucazului şi a Extremului Orient
Împotriva hoţilor, câinilor – împotriva bogaţilor
Şi a maleficului ţar-vampir.
Sus! Să piară aceşti blestemaţi sceleraţi.
Refren
Şi să urce spre zorii sângerii
Soarele adevărului şi al dragostei frăţeşti,
Chiar dacă noi am plătit un preţ cumplit,
Sângele nostru, pentru fericirea pământului.
Şi va veni vremea libertăţii,
Minciuna şi răul vor dispărea pentru totdeauna,
Şi toate popoarele se vor contopi într-unul singur
Sub vesela domnie a muncii sfinte.

În acest context, Lenin a înţeles de la început că nu va avea niciun rol de jucat, dacă revoluţia va urma un curs democratic, între un Guvern Provizoriu cu majoritate cadetă şi un soviet dominat de menşevici şi de eseri, fuzionând până la urmă într-o Adunare Constituantă care nu va putea decât să-i împiedice proiectele. Doar supralicitarea revoluţionară putea să-i ofere un rol. Şi pentru asta era indispensabil, chiar cu riscul de a deforma complet teoria, să decreteze că revoluţia burgheză era deja terminată – când ea abia începuse – şi că trebuia să se treacă la etapa socialistă următoare. Având în minte exemplul Comunei din Paris – şi criticile pe care Marx i le adresase –, era gata, încă de la sfârşitul lui aprilie, să ducă războiul în sânul „democraţiei revoluţionare” a sovietului şi chiar în inima Partidului Bolşevic:

> La ordinea zilei se pune o altă sarcină, o sarcină nouă: ruptura între elementele proletare […] *dinăuntrul* acestei dictaturi şi elementele *mic-proprietare* sau *mic-burgheze* […]. Cel care se mulţumeşte acum să vorbească numai despre „dictatura revoluţionar-democratică a proletariatului şi ţărănimii” a fost depăşit de viaţă şi, ca urmare a acestui lucru, *a trecut* în fapt de partea micii burghezii, împotriva luptei de clasă a proletariatului, şi trebuie dat la arhiva rarităților „bolşevice” prerevoluţionare[24].

Într-un proiect de articol, nepublicat, dar care reflecta gândirea lui intimă, îi acuza pe şefii sovietului că ar fi „domnii care sugrumă revoluţia”

şi „trag revoluţia înapoi *de la* Sovietele de deputaţi ai muncitorilor la «puterea unică» a burgheziei, la o republică parlamentară burgheză obişnuită. Cu pricepere, cu precauţie, prin luminarea minţilor, noi trebuie să ducem proletariatul şi ţărănimea săracă *înainte*, de la «dualitatea» puterii la *puterea deplină* a Sovietelor de deputaţi ai muncitorilor; or, aceasta nu este altceva decât Comuna în sensul arătat de Marx, în sensul arătat de experienţa anului 1871. Important este nu cât de repede trebuie să mergem, ci încotro trebuie să mergem. Important este nu dacă muncitorii sunt pregătiţi, ci *cum* şi *în ce scop* să fie ei pregătiţi”[25]. El definea fără ocolişuri puterea sovietelor: „Este o dictatură revoluţionară, adică o putere care se sprijină direct pe cucerire revoluţionară, pe iniţiativa nemijlocită, de jos, a maselor populare, *nu pe legea* promulgată de puterea centralizată de stat”[26].

Pentru a o instaura, trebuia început prin răsturnarea acestui „guvern oligarhic, burghez, pentru că nu este un guvern al întregului popor, pentru că *nu poate* da nici pace, nici pâine, nici libertate deplină; el nu poate fi răsturnat acum, pentru că se menţine pe baza *înţelegerii* directe şi indirecte, formale şi concrete cu Sovietele de deputaţi ai muncitorilor, şi în primul rând cu Sovietul principal, cel din Petrograd […]. Pentru a deveni putere de stat, muncitorii conştienţi trebuie să câştige majoritatea de partea lor; *atâta timp* cât împotriva maselor nu se exercită violenţa, alt drum spre putere nu există. Noi nu suntem blanquişti, nu suntem adepţii cuceririi puterii cu forţa de către o minoritate”[27]. Pe 7 noiembrie 1917 s-a văzut ce valoare avea această afirmaţie…

Observatorii avizaţi au remarcat foarte repede că era posedat de acum de „dorinţa arzătoare de putere. Menşevicii spuneau, în glumă, că era imposibil să concurezi cu cineva ca Lenin, care se gândea douăzeci şi patru de ore pe zi la revoluţie. Lenin era mânat de credinţa absolută în destinul lui istoric. […] Cei care l-au cunoscut înainte de război au remarcat o schimbare dramatică în personalitatea lui”[28]. Fapt confirmat de Roman Gul, care îşi amintea de 1905:

> Nu mai avea nimic din vechea lui genialitate, din prietenia sau din umorul lui camaraderesc, în relaţia cu ceilalţi. Noul Lenin care a sosit era cinic, ascuns şi grosolan, conspirând „împotriva tuturor şi a orice”, nu avea încredere în nimeni, suspecta pe toată lumea şi era decis să se lanseze în cursa pentru putere[29].

Această supralicitare era însoţită deja de un soi de euforie vecină cu *hybris*-ul: revoluţia rusă va deveni mondială şi va fi şi cea mai umitoare din

câte s-au văzut vreodată, cea mai radicală şi cea mai pură.

Cum li se întâmplă adesea îndrăzneţilor, Lenin a început să aibă noroc. Pe 3 mai, conţinutul notei adresate Aliaţilor de către Miliukov, noul ministru al Afacerilor Externe, cu privire la obiectivele de război ale Rusiei a fost aflat de presă şi a provocat o manifestaţie a zeci de mii de soldaţi şi muncitori care cereau demisia celor „zece miniştri burghezi", încheierea războiului şi desemnarea unui guvern revoluţionar. Susţinută de bolşevicii din bastionul muncitoresc din Vîborg şi de anarhişti, dar condamnată de sovietul care încerca să ajute guvernul să-şi restabilească autoritatea, ea s-a transformat în încăierare între manifestanţi şi patrioţi, provocând morţi şi răniţi. Era începutul războiului civil.

Claude Anet remarca:

> *Pravda* publică un scurt articol: „Krah!", spunând că nota a produs efectul unei bombe ce a explodat în sânul comitetului şi că acesta este falimentul politicii de unire între comitet şi guvern. […] pe la ora 5 după-amiaza, soldaţii din patru regimente, dintre cele mai rele […] sosesc în şiruri în faţa palatului şi strigă: „Jos Miliukov!". Sunt peste 20.000 de oameni. […] generalul Kornilov, care este acolo, coboară în mijlocul soldaţilor adunaţi, le vorbeşte, îi calmează, aceştia se împrăştie. […] Un camion încărcat cu 30 de oameni ne depăşeşte. În noapte văd că sunt toţi înarmaţi. Este faimoasa „gardă roşie"[30].

Formată din tineri muncitori politizaţi în grevele din 1912-1914, această miliţie partizană număra deja în iulie peste 20.000 de oameni.

Încă de pe 6 mai, în ziarul său *Novaia Jîzni* (*Viaţa nouă*), Gorki se indigna:

> E timpul să educăm în noi un sentiment de dezgust şi de repulsie cu privire la crimă. […] Este posibil ca amintirea trecutului nostru abject, amintirea împuşcăturilor de pe străzi care au făcut sute şi mii de morţi printre noi, este oare posibil ca această amintire să ne fi inoculat şi nouă calma indiferenţă a călăului în faţa morţii violente? […] Iată că, eliberaţi, exterior, de sclavie, continuăm să nutrim, în interior, sentimente de sclavi. Încă o dată, duşmanul nostru cel mai necruţător este trecutul nostru[31].

Astfel atribuia el accesul brusc de violenţă revoluţionară nu unei brutalizări provocate de războiul din 1914, ci violenţei şi cruzimii care marcaseră întregul trecut rusesc.

Pentru a ieşi din această situaţie, el recomanda o cale democratică:

> Nu ştiu cine a tras pe Nevski Prospekt pe 21 [4 mai], dar, oricine ar fi, aceşti oameni sunt răi, proşti şi corupţi de otrăvurile vechiului regim putred. Este criminal şi abject să ne omorâm unii pe alţii când toţi avem de acum dreptul minunat de a discuta loial, de a fi loial în dezacord. Cei care gândesc altfel sunt incapabili să se simtă şi să se recunoască oameni liberi. Crima şi violenţa sunt argumentele despotismului[32].

Dimpotrivă, Lenin dorea să folosească această escaladare a conflictului care îl copleşea, chiar dacă el pretindea contrariul. Într-un demers mimetic decriptat perfect de René Girard[33], el folosea violenţa ţaristă ca pretext

pentru a o justifica pe a lui, care va duce direct la teroarea de masă utilizată ca mijloc de guvernare.

Teama de război civil a îndemnat sovietul să se apropie de guvern. Pe 19 mai a fost desemnat un nou guvern de coaliţie cu nouă miniştri „burghezi" şi şase socialişti, printre care Cernov la Agricultură şi Kerenski – noul om puternic – la Război. Ca în 1791, puterea se deplasa spre stânga şi situaţia a părut pentru un moment să se stabilizeze, chiar dacă la ţară începea o mare mişcare socială. Tulburările agrare, limitate la 17 în martie, au ajuns la 259 în mai, apoi la 557 în iunie. De fapt, ţăranilor le era teamă de întoarcerea vechiului regim; marcaţi de amintirea represiunii din 1906-1907, nu îndrăzneau încă să atace masiv moşierii. Pe 30 mai s-a ţinut primul congres al sovietelor ţărăneşti, controlat îndeaproape de eseri, pe baza unui delegat la 150.000 de ţărani. Lenin a cerut la acest congres confiscarea pământurilor nobilimii, dar nu a întrunit decât 6 voturi contra 1.547.

Tot în mai au avut loc alegeri pentru congresul sovietelor muncitorilor şi soldaţilor, mobilizând 20 de milioane de alegători care au desemnat 600 de delegaţi eseri şi menşevici contra a 105 bolşevici. Intervenind a doua zi după reunirea congresului, pe 17 iunie, Lenin şi-a centrat discursul, fără surpriză, pe denunţarea războiului şi pe necesitatea de a înlocui guvernul cu puterea sovietelor. „Când vom lua în mână puterea, vom pune frâu capitaliştilor"[34], a precizat el. Lui Ţereteli, lider al socialiştilor georgieni şi ministru al Poştelor şi Telegrafului în cadrul guvernului, care afirmase că niciun partid nu era gata să preia puterea singur, i-a răspuns în faţa unui auditoriu stupefiat şi totodată amuzat: „Există un asemenea partid! Niciun partid nu poate să refuze o asemenea preluare şi nici partidul nostru nu o refuză; el este oricând gata să preia întreaga putere"[35]. El anunţa astfel etapa următoare, renunţând la relativa prudenţă pe care o arătase până atunci. Comportarea lui provocatoare începea să-i enerveze pe mulţi. La începutul lui iunie, în presa eserilor au apărut atacuri legate de complicitatea lui cu Germania. Cum bolşevicii anunţaseră o mare manifestaţie pentru 23 iunie, congresul sovietelor a interzis-o şi partidul a fost obligat să se supună.

Când era pe cale să fie marginalizat, a intervenit al doilea eveniment în favoarea lui. Sub presiunea Aliaţilor, dornici să-i blocheze pe nemţi în est, şi în urma unui turneu triumfal al lui Kerenski de vizitare a armatelor în iunie, guvernul a hotărât o mare ofensivă militară. Declanşată la 1 iulie, aceasta s-

a transformat în debandadă după câteva succese iniţiale. Războiul care trebuia să-l consacre pe Kerenski s-a întors împotriva lui.

Pe 16 iulie, după-amiaza, un regiment de mitraliori, prelucrat de bolşevici şi de anarhişti şi temându-se să nu fie trimis pe front pentru a încetini înaintarea germană, s-a răsculat şi a ieşit puternic înarmat pe străzile Petrogradului. Noaptea, bolşevicii au chemat la manifestaţie şi au adus 10.000 de marinari de la Kronstadt. A doua zi, o mulţime de câteva sute de mii de persoane, printre care foarte numeroşi soldaţi, a ocupat străzile. Manifestanţii au trecut prin faţa palatului Şeşinskaia, unde îşi instalase sediul conducerea bolşevică, şi au fost salutaţi din balcon de Lenin înainte de a se ciocni cu cazacii. Tirurile de arme au făcut 30 de morţi şi 100 de răniţi, iar noaptea Lenin a ordonat încetarea mişcării. *Pravda* de a doua zi a apărut cu un mare spaţiu gol pe prima pagină: se mutase în mare grabă ordinul de răsturnare a guvernului!

Acesta a reacţionat în sfârşit cu fermitate. Kerenski, care dispunea acum de probe concrete despre finanţarea bolşevicilor de către nemţi, a ordonat arestarea a 16 dintre liderii lor şi contraspionajul a arestat pe neaşteptate 2.000 de militanţi. Sediul *Pravdei* a fost vandalizat, ziarul a fost închis, iar trupe ale gărzilor roşii au fost dezarmate. Apartamentul lui Lenin a fost percheziţionat, dar, după ce şi-a ras barba şi şi-a pus o perucă, el a reuşit să fugă deghizat în ţăran şi a locuit un timp într-un hambar. Trăgând după 23 iulie concluziile politice ale acestui eşec, el l-a imputat în mod natural adversarilor lui, învinuind toate forţele prezente – cadeţi, eseri, menşevici, guvern, soviet, stat-major – că erau „contrarevoluţionare”. După care a conchis: „Orice speranţă într-o dezvoltare paşnică a revoluţiei ruse s-a spulberat definitiv. Situaţia obiectivă se prezintă astfel: ori victoria până la capăt a dictaturii militare, ori victoria insurecţiei armate a muncitorilor”[36]. *Blitzkrieg*-ul bolşevic se apropia de faza sa finală; Lenin reuşise din nou să „se delimiteze” pentru a se afişa ca singurul opozant integral. Pariu riscant al unuia contra tuturor. Până una-alta, Partidul Bolşevic, în plină prăbuşire, şi-a ţinut Congresul al VI-lea de pe 12 până pe 16 august, într-o atmosferă crepusculară. Dar norocul i-a surâs încă o dată celui îndrăzneţ.

17
Asaltul

Prăbuşirea aparentă a bolşevicilor a părut brusc să stabilizeze situaţia şi să-i consolideze poziţia lui Kerenski, care, pe 4 august, a preluat conducerea celui de-al treilea Guvern Provizoriu, păstrând totodată ministerele Războiului şi Marinei. De îndată, el l-a numit pe generalul Lavr Kornilov comandant al forţelor armate. Acest fiu de ţăran cazac, partizan al republicii, reinstaurase ordinea în Armata a VIII-a pe frontul de sud-est. Dezarmând 7.000 de soldaţi, nu a ezitat să-i spânzure pe dezertori, să interzică mitingurile pe front şi orice propagandă bolşevică şi, în sfârşit, să delimiteze competenţele comitetelor de soldaţi. Această fermitate i-a permis să aibă succes cu ofensiva lui contra austriecilor şi să devină idolul conservatorilor şi al republicanilor moderaţi. Numirea lui în fruntea armatei s-a datorat lui Boris Savinkov – omul cu *Calul spelb* –, care era comisar al guvernului pe frontul de sud-vest în iulie şi căruia Kerenski tocmai îi încredinţase Ministerul de Război.

În realitate, focul mocnea sub cenuşă mai mult ca niciodată. În adâncul ţării, crizele începeau să conveargă. Mai întâi, după deruta de la sfârşitul lui iulie în faţa germanilor, criza armatei s-a intensificat într-un mod fenomenal, fiind marcată de indisciplina generală, asasinarea ofiţerilor şi, mai ales, dezertările masive. Acestea au intensificat fierberea ţărănimii, pentru că sute de mii de mujici-soldaţi s-au întors în satele lor, adesea cu armele la ei, şi au provocat acolo o imensă răscoală, care s-a transformat în revoluţie socială; mujicii au atacat şi au devastat proprietăţile, au asasinat proprietarii care nu fugiseră, au pus mâna pe vite şi materiale, şi-au împărţit pământurile, inclusiv pe cele ale ţăranilor deveniţi proprietari în urma reformei lui Stolîpin. Ei realizau în sfârşit faimoasa „împărţire neagră” la care visau de secole şi deci o întoarcere la forma primitivă a *mir*-ului şi o

retragere la sat. Astfel, lansându-şi ofensiva din 1 iulie, Kerenski comisese o imensă eroare tactică, permiţându-i lui Lenin să-şi dezvolte propaganda.

În paralel, criza muncitorească a luat amploare. La începutul lui mai, guvernul legalizase comitetele de uzine, care au început să controleze întreprinderile, provocând reacţiile patronatului, având ca urmare inevitabilă înlănţuirea clasică: grevă a lucrătorilor, grevă patronală, concedieri, mizerie. Aceste tensiuni tot mai mari, pe fondul unei crize agravate a transporturilor, au antrenat o dezorganizare accelerată a producţiei, până în pragul prăbuşirii. În fine, criza naţionalităţilor a devenit acută: Ucraina, Finlanda, Ţările Baltice, Polonia, regiunile musulmane şi ţările din Caucaz cereau guvernului mai multă autonomie sau chiar independenţa. Cu alte cuvinte, Kerenski, guvernul său şi chiar sovietul dansau pe un vulcan, după cum a remarcat un mare martor, Boris Kricevski, trimisul special al ziarului *L'Humanité*. Acest fost membru al PMSDR, care fusese atacat violent de Lenin în *Ce-i de făcut?* şi care cunoştea perfect mediul revoluţionar, caracteriza astfel situaţia într-o scrisoare din 2 octombrie: „Duşmanul din afară este, pentru moment, mai puţin periculos decât această *razruha* (termen care înseamnă şi distrugere, şi haos) din interior, în spatele frontului şi pe front”[1].

Acest „haos anarhic, distrugător al tuturor legăturilor sociale şi al oricărui drept, care [punea] în pericol ţara şi Revoluţia” provoca, după părerea lui, o mare descurajare în oraşe şi la ţară[2]. Într-o scrisoare din 15 octombrie, el făcea o descriere argumentată a acestei situaţii:

> Tulburări agrare care ruinează şi devastează proprietăţi cu culturi de mare calitate, jefuirea şi devastarea centrelor municipale de aprovizionare, a magazinelor alimentare, de încălţăminte, de stofe de manufactură, fără a uita jefuirea depozitelor de alcool şi de vin, cu violenţele atroce care urmează în mod obligatoriu – în fine, pogromuri tot mai frecvente şi întinzându-şi pata de infamie de la un capăt la altul al Rusiei revoluţionare, deoarece, de la Revoluţie, evreii au obţinut drept de şedere oriunde în ţară… Şi, detaliu caracteristic, la toate excesele, soldaţii fără ocupaţie din garnizoane şi de la depozite iau prea adesea parte în mod activ, alături, bineînţeles, de foşti poliţişti şi jandarmi trimişi în armată sau doar degradaţi, alături şi de recidivişti, de ocnaşi eliberaţi şi de hoţi profesionişti.

Orizontul era deja foarte întunecat când a explodat o incredibilă lovitură de teatru, care a dat peste cap toate raporturile de forţă: puciul lui Kornilov. Pe 10 septembrie dimineaţa, Kerenski a anunţat în presă că, din cauză că încercase să ia puterea, Kornilov a fost demis, la fel şi generalul Lukomski, care refuza să îl înlocuiască. CEC, instalat la Institutul Smolnîi, a creat un

„Comitet pentru Lupta împotriva Contrarevoluţiei”, alcătuit din 3 menşevici, 3 eseri şi 3 bolşevici, cu scopul de a organiza apărarea capitalei de un atac al lui Kornilov… care se va dovedi imaginar. În grabă, s-a stabilit o legendă canonică a „puciului lui Kornilov”, care a devenit unul dintre elementele-cheie ale mitologiei bolşevice. Această poveste a fost confirmată din 1919 de Aleksandr Kerenski, aflat în exil, care avea tot interesul să întreţină legenda respectivă[3]: Kornilov era făcut astfel responsabil de eşecul Guvernului Provizoriu şi, prin urmare, de victoria bolşevicilor. Lenin putea să se laude că împiedicase „contrarevoluţia” să blocheze revoluţia socialistă. Falsul puci al lui Kornilov avea să mascheze astfel adevăratul puci al lui Lenin. Or, această versiune mitologică a fost preluată de majoritatea istoricilor până astăzi[4]. Totuşi, încă din 1920, ea fusese zdruncinată atât de unul dintre principalii martori ai afacerii, Savinkov[5], cât şi de un observator foarte avizat, Claude Anet.

Să revenim însă la fapte. Pe 7 septembrie, un anume Vladimir Lvov – deputat obscur în Dumă şi omonim al prinţului Lvov – sosise la Stavka, Marele Cartier General, şi-l întâlnise pe Kornilov, prezentându-se ca trimis al lui Kerenski, care îi propunea să preia controlul capitalei. Exasperat de *razruha* ambiantă, Kornilov a răspuns că singura soluţie pentru a reuşi acest lucru era instaurarea unei dictaturi şi proclamarea stării de război în toată ţara. Generalul – fără a refuza să accepte rolul – era de acord să i se supună lui Kerenski sau unui alt lider care ar fi avut curajul să-şi asume acest rol[6]. Pe 8 septembrie, Lvov s-a întors la Petrograd şi a răspândit de îndată vestea în oraş că se va instaura o putere dură, cu proclamarea stării de asediu asigurată prin venirea iminentă a Corpului 3 Cavalerie.

Comitetul Executiv al sovietului a trimis imediat o delegaţie la Kerenski, care a primit-o la ora 18 şi i-a întors spatele. Kornilov s-a întâlnit seara cu Filonenko – comisar al guvernului pe lângă comandantul forţelor armate –, Zavoiko – ordonanţa lui – şi Aladin – un fost deputat din Dumă. Trioul a elaborat un proiect de Consiliu al Apărării Naţionale, care-i cuprindea pe Kornilov, Kerenski, Savinkov, generalii Alekseev şi Kolceak şi pe Filonenko. La ora 21, şeful Guvernului Provizoriu l-a primit pe Lvov, care i-a transmis un pretins „ultimatum” al lui Kornilov. El a intrat în legătură cu acesta din urmă prin sistemul telegrafic Hughes – care imprima direct mesajele – şi, făcându-l să creadă că Lvov era lângă el, i-a cerut să

confirme discuţiile pe care le avusese cu acesta. Kornilov a confirmat… fără să ştie conţinutul exact al frazelor relatate de Lvov.

Urmarea evenimentelor a arătat că, dacă Kornilov era un excelent militar, Kerenski era în schimb un politician de cea mai joasă speţă. Stupefiat, Lvov a fost imediat arestat. La miezul nopţii, Kerenski a convocat guvernul, i-a anunţat o „tentativă de lovitură de stat a lui Kornilov" şi a cerut demisia tuturor miniştrilor, devenind *de facto* dictator, pentru a proteja democraţia. În acelaşi moment l-a informat pe Savinkov despre aceste decizii. Acesta a spus:

> Nu ştiam atunci că Kerenski avusese cu Lvov discuţii referitoare la probleme grave de stat şi că Lvov, în numele lui Kerenski, […] îi propusese generalisimului următoarele trei combinaţii la alegere: 1) Guvernul Provizoriu îl proclamă pe generalul Kornilov dictator; 2) Guvernul Provizoriu îl însărcinează pe generalul Kornilov să formeze un minister; 3) este proclamat un Directorat cu participarea lui Kerenski şi a generalului Kornilov. Doar mult mai târziu am aflat că generalul Kornilov, convins că Lvov îi vorbea în numele lui Kerenski şi ţinând să păstreze o atitudine perfect loială, alesese a treia combinaţie[7].

A fost ziua păcălelilor şi Kornilov a fost incontestabil victima unei provocări din partea unui Kerenski versatil care l-a făcut să creadă că erau înţeleşi pentru a-l înfunda mai bine şi a se impune ca salvator. La intriga politică se adăuga deriva personală: romantismul revoluţionar al lui Kerenski, megalomania lui galopantă şi înclinaţia sa de a face pe marele Bonaparte, capabil să pună capăt haosului. Pe 13 septembrie, generalul Krîmov, care fusese trimis spre Petrograd cu trupe pentru a participa la „puci", a cerut să-l întâlnească pe Kerenski pentru a se explica, dar acesta l-a dat pe mâna tribunalului militar. Krîmov s-a sinucis pe loc, considerând că era sfârşitul Rusiei. Cum Kornilov a refuzat să demisioneze, generalul Alekseev s-a dus la Stavka pentru a prelua conducerea forţelor armate şi a pus să fie arestat împreună cu mai multe zeci de ofiţeri. Fără întârziere, Kerenski a fost numit comandant al forţelor armate şi pe 14 septembrie a proclamat Republica. Credea că a câştigat totul, când, în realitate, era pe cale să piardă totul: „Victoria lui Kerenski asupra lui Kornilov a reprezentat în acelaşi timp şi propria sa înfrângere"[8].

Într-adevăr, sub pretextul combaterii contrarevoluţiei, toţi militanţii bolşevici închişi la sfârşitul lui iulie au fost eliberaţi, iar garda roşie a fost reconstituită şi înarmată cu 40.000 de puşti livrate de arsenale la ordinul guvernului. Pe 17 septembrie, Troţki, Antonov-Ovseienko şi Dîbenko au fost eliberaţi din închisoare; or, ei vor fi principalii artizani ai puciului din 7 noiembrie. Cât ai clipi, „roşiii" s-au revigorat şi această divină surpriză i-a

oferit lui Lenin – după cele din mai şi din iulie – a treia şansă de a pune mâna pe putere. Nu a ratat-o. Cu atât mai mult cu cât norocul nu vine niciodată singur. Prin eliberarea lui Troţki, Lenin tocmai recuperase omul de acţiune de care avea nevoie.

Cei doi fraţi duşmani, care nu încetaseră să se înfrunte din 1903, se regăsiseră la jumătatea lui mai. După un periplu lung şi agitat de la New York, Troţki se întorsese la Petrograd. El a declarat referitor la prima lor întâlnire: „I-am spus lui Lenin că nimic nu mă îndepărta de tezele lui din aprilie şi de întreaga linie urmată de partid de la întoarcerea lui în Rusia”[9]. După ce ezitase, s-a alăturat bolşevicilor cu numeroşii săi susţinători, dintre care unii aveau să joace un rol de prim-plan – Uriţki, Lunacearski, Ioffe, Manuilski, Karahan, Iureniev, Antonov-Ovseienko şi Sokolnikov.

Într-o primă fază, Lenin se ascunsese la ţară, în împrejurimile capitalei. Simţind că se apropia pericolul arestării, a trecut clandestin pe 3 septembrie în Finlanda, deghizat în mecanic de locomotivă. S-a instalat apoi liniştit la Helsinki, în apartamentul confortabil al social-democratului finlandez Artur Blomqvist, apoi în cel al lui Gustav Rovio, care fusese numit şef al poliţiei în Helsinki! Şi-a consacrat timpul redactării uneia dintre lucrările lui emblematice, *Statul şi Revoluţia*[10]. Curios text neterminat – din cauza puciului –, care nu a fost publicat decât în 1918 şi care ţinea concomitent de obişnuita polemică furioasă, de propaganda socialistă tradiţională şi de o viziune utopic-irenică asupra unei noi puteri proletare. După ce reamintea principiul de bază – lupta ireconciliabilă dintre burghezie şi proletariat – şi interpretarea marxistă a unui stat în serviciul exclusiv al acestuia din urmă, el revenea la prima lui dragoste din 1900-1909, exprimând ideea pseudodarwinistă a unui curs „natural” al istoriei ducând de la agonia capitalismului la naşterea socialismului. Acest „salt” dialectic necesar de la unul la celălalt va fi asigurat printr-o revoluţie violentă şi prin punerea în practică a factorului „subiectiv” – voinţa unui om, adică a lui, firește. El zugrăvea aici, în sfârşit, imaginea unui viitor luminos, preluată clar din visul Verei din *Ce-i de făcut?* de Cernîşevski.

În acest timp, situaţia lui Kerenski nu înceta să se agraveze. Separat acum de dreapta, se afla sub ameninţarea directă a bolşevicilor, în timp ce popularitatea lui se prăbuşea sub efectul haosului la a cărui naştere contribuise. Armata s-a dezagregat complet în urma conflictelor din ce în ce mai violente dintre soldaţi şi ofiţeri şi dezertărilor generalizate. Din 15

septembrie până la începutul lui noiembrie s-au numărat nu mai puţin de 5.140 de distrugeri de proprietăţi, însoţite de masacre şi de jafuri. Economia şi-a continuat coborârea spre infern pe fondul unor conflicte sociale exacerbate, în timp ce tensiunile dintre guvern şi regiunile periferice ce aspirau la independenţă se intensificau pe zi ce trece. În sfârşit, din cauza afacerii Kornilov, Kerenski s-a rupt de cadeţi şi mai ales de armată, care l-a abandonat când Lenin a hotărât să treacă la acţiune. Din cauza convocării alegerilor pentru Adunarea Constituantă, spaţiul de acţiune al liderului bolşevic se reducea tot mai mult, iar enorma greşeală politică a lui Kerenski i-a oferit o ocazie nesperată.

Din 19 septembrie, el şi-a interpretat propria partitură politică, practicând supralicitarea revoluţionară, oscilând între ameninţări şi „compromis". Pe de o parte, el le spunea menşevicilor şi eserilor că, dacă ar lua puterea în numele sovietelor, bolşevicii „ar renunţa la formularea revendicării imediate a trecerii puterii în mâinile proletariatului şi ale ţărănimii sărace, la metodele revoluţionare de luptă pentru această revendicare". „Metodele revoluţionare" erau, evident, un eufemism pentru trecerea la arme. Pe de altă parte, el afirma răspicat: „Partidul nostru, ca şi orice alt partid politic, tinde spre dominaţia politică *pentru sine*. Ţelul nostru este dictatura proletariatului revoluţionar"[11].

Pe 28 septembrie, el a continuat să creeze confuzie publicând un articol intitulat (fără glumă) „Cum să asigurăm succesul Adunării Constituante", în care cerea o libertate „reală" a presei asigurată prin… „înarmarea maselor muncitoreşti", „luarea întregii puteri de către soviete", precedând „monopolul de stat asupra anunţurilor particulare în ziare" şi obligaţia ca „puterea de stat reprezentată de Soviete" să ia „*toate* tipografiile şi *toate* stocurile de hârtie şi să le repartizeze *în mod echitabil*"[12]. Era o anunţare clară a dorinţei lui de a interzice orice voce disidentă şi de a instaura un monopol al informaţiei şi al gândirii, care avea să devină una din marile caracteristici ale regimurilor totalitare. Acest articol era destinat să işte confuzie la conferinţa democratică organizată de Kerenski la Petrograd de pe 27 septembrie până pe 5 octombrie, care a reunit peste 1.500 de participanţi, reprezentanţi ai muncitorilor şi soldaţilor, dar şi ai ţăranilor, ai consiliilor municipale, zemstvelor, sindicatelor muncitoreşti şi cooperativelor; o adunare mult mai reprezentativă a ţării decât sovietele singure, numai că divergenţele erau prea puternice şi guvernul prea slab ca

să iasă ceva din această săptămână de discursuri bombastice şi dezbateri aprinse. Claude Anet îl ridiculiza pe Kerenski, „aşa cum este el, sufletul său de revoluţionar sentimental, slăbiciunea lui de om de stat, lipsa lui de curaj, oroarea lui de responsabilităţi”[13], în timp ce Kricevski conchidea: „Bolşevicii sunt mulţumiţi că au făcut să eşueze «conferinţa contrarevoluţionară»”[14].

Aflând că bolşevicii obţinuseră majoritatea în sovietele muncitorilor şi soldaţilor din Petrograd şi Moscova, Lenin a trimis pe 27 septembrie o directivă Comitetului Central, intitulată „Bolşevicii trebuie să ia puterea”. El îndemna la „a înfrânge rezistenţa adversarului, a-l zdrobi, a cuceri puterea şi a o menţine”[15]. Apoi preciza: „Să [se] pună la ordinea zilei *insurecţia armată* la Petrograd şi la Moscova (inclusiv regiunea), cucerirea puterii, răsturnarea guvernului. […] Trebuie să ne reamintim şi să aprofundăm cuvintele lui Marx despre insurecţie: «*insurecţia este o artă*»”[16].

Şi Lenin arăta deja care era rostul manevrei sale. Această artă cerea, cum scria el încă din 1905, ca aceia care fixează data insurecţiei să ştie „să aprecieze corect momentul”[17]: „Nu putem «aştepta» Adunarea Constituantă”. Pe 14 decembrie, după puci, îi va mărturisi, în sfârşit, rostul: „Am făcut revoluţia pentru a avea garanţia că Adunarea constituantă nu va fi folosită împotriva poporului, pentru ca guvernul sa aibă în mâna sa această garanţie”. Şi adăuga: „Vom spune poporului că interesele lui sunt mai presus de interesele unei instituţii democratice”[18]. Lenin ratase ocazia în decembrie 1905, apoi în iulie 1917. Problema devenise de cea mai mare urgenţă şi marea greşeală a lui Kerenski îi oferea o oportunitate nesperată. Martor privilegiat, Troţki povesteşte: „Care erau atunci stările sufleteşti ale lui Lenin? Dacă vrem să le caracterizăm în două cuvinte, va trebui să spunem că ele constau în nerăbdare reprimată şi o adâncă nelinişte. Vedea clar că venea momentul când va trebui să joace totul”. Se temea să nu „«se piardă o excepţională situaţie revoluţionară”. „Cerea să se facă imediat o conjuraţie în toată regula: trebuia ca inamicul să fie surprins cu o lovitură fulgerătoare şi să i se smulgă puterea; pe urmă, om mai vedea”[19].

Totuşi, s-a lovit de mari reticenţe în sânul partidului său, astfel încât directivele lui, discutate în prezenţa a 16 membri ai Comitetului Central, au fost criticate, mai ales de către Kamenev, şi s-a hotărât să li se distrugă

urmele. Ceea ce nu l-a împiedicat să publice pe 29 septembrie un adevărat pamflet incendiar intitulat „Revoluţia rusă şi războiul civil”, în care opunea războiul civil rău – acela al burgheziei şi al faimosului „puci al lui Kornilov” – şi cel bun – purtat de proletariat[20]. El îi desemna deja pe cazacii de pe Don ca fiind principala ameninţare, ei, „care păstrează foarte multe trăsături medievale în felul de trai, în gospodărie, în moravuri”, înainte de a concluziona: „Avem aici, se poate spune, baza social-economică a unei Vandee ruseşti”[21]; era un mod de a-i descalifica pe plan istoric şi de a prefigura totodată exterminarea ce-i aştepta în 1919. Lenin manifesta cinismul batjocoritor pe care îl arătase totdeauna şi care, după ce va ajunge la putere, se va accentua: „Se vorbeşte despre «valurile de sânge» care ar curge într-un război civil. […] Este o frază repetată în mii de feluri de toţi burghezii şi de toţi oportuniştii, de care îşi bat joc şi îşi vor bate joc, şi nu pot să nu-şi bată joc după rebeliunea lui Kornilov, toţi muncitorii conştienţi”[22]. Ştim ce s-a întâmplat în continuare… valuri de sânge, râuri de sânge, şi asta timp de decenii.

În timp ce pe 6 octombrie Troţki devenea preşedintele sovietului din Petrograd şi îi cerea guvernului să plece, Kerenski a format un nou cabinet de coaliţie, cuprinzând încă câţiva miniştri cadeţi; el a cerut, fără succes, dezarmarea miliţiilor, sperând să reziste până la convocarea Adunării Constituante. A doua zi, Lenin, trecând peste părerea contrară a Comitetului său Central, i-a adresat o scrisoare secretă bolşevicului Ivan Smilga, preşedintele comitetului armatei, al flotei şi al muncitorilor din Finlanda, căruia i-a cerut în mod expres să pregătească o lovitură militară şi să formeze un comitet secret; la final, el recomanda să-i confirme primirea şi să ardă acea misivă[23]! Pe 14 octombrie, le-a adresat o nouă scrisoare ameninţătoare camarazilor săi din Petrograd:

> „A aştepta” în aceste condiţii ar fi o crimă. Bolşevicii nu au dreptul să aştepte congresul Sovietelor, ei trebuie *să ia puterea imediat*. Ei vor salva în felul acesta şi revoluţia mondială […] şi revoluţia rusă (altfel valul de anarhie de astăzi poate deveni mai puternic *decât noi*)[24].

În sfârşit, pe 20 octombrie, el a hotărât să se întoarcă clandestin din Finlanda la Petrograd pentru a fi cât mai aproape de terenul de acţiune. Iar pe 23, cu prilejul unei întruniri clandestine foarte tensionate la Petrograd, a smuls conducerii bolşevice, cu zece voturi pentru, două contra – Zinoviev şi Kamenev – şi nouă absenţi, decizia cu privire la puci. Orlando Figes comentează: „Acesta a fost de fapt un *coup* leninist în interiorul Partidului

Bolşevic. Încă o dată Lenin a reuşit să-şi impună voinţa în faţa celorlalţi lideri ai partidului. Preluarea puterii de către bolşevici ar fi greu de închipuit fără decisiva sa influenţă personală”[25].

În continuare a fost creat în sânul Partidului Bolşevic un centru militar revoluţionar condus de Stalin, Dzerjinski, Uriţki şi Sverdlov, în timp ce, ca măsură de camuflaj, Troţki a creat un comitet paralel în sânul sovietului. Lenin s-a dedat atunci unei ultime provocări, publicând la sfârşitul lui septembrie un lung text intitulat „Vor putea păstra bolşevicii puterea de stat?”[26]. Să pui întrebarea însemna şi să răspunzi la ea: prin toate mijloacele. Încerca să expună aici ceea ce va fi o putere socialistă, imaginându-şi că aceasta va dispune de puternice mijloace de control asupra capitaliştilor şi a bogaţilor:

> Acest mijloc de control *şi de constrângere de a munci* este mai puternic decât legile Convenţiei şi ghilotina ei. Ghilotina nu făcea decât să semene spaima, să înfrângă rezistenţa *activă*. *Asta-i prea puţin pentru noi*. […] Noi trebuie să zdrobim şi rezistenţa pasivă […]. Nu trebuie numai să zdrobim orice împotrivire din partea lor. Trebuie *să-i silim să muncească* în cadrul noii organizări de stat. […] Şi avem un mijloc pentru aceasta. Însuşi statul capitalist beligerant ne-a pus la îndemână un mijloc şi o armă. Acest mijloc este monopolul cerealelor, cartelele de pâine, obligativitatea generală a muncii. „Cine nu munceşte nu mănâncă” – iată regula principală, primordială, fundamentală[27].

„Zdrobirea rezistenţei pasive”, „obligarea oamenilor să muncească”: societatea în întregul ei era ţinta unui proiect de dominaţie totală, gata să folosească – şi care va folosi pe scară largă – arma foametei. Rămâi stupefiat când vezi atâta cinism şi cruzime, dar şi o asemenea naivitate şi necunoaştere a modalităţilor de funcţionare ale unui stat şi unei societăţi. Foarte repede, problema care se va pune pentru bolşevici nu va fi atât aceea de a prelua puterea, cât de a constrânge o întreagă societate să „trăiască” după nişte reguli „socialiste” care, tocmai, distrug principiile de funcţionare ale oricărei societăţi.

În momentul în care Lenin îşi publica textul, Boris Kricevski, într-o scrisoare către *L’Humanité* datată 27 octombrie, prezenta situaţia:

> Viitorul congres panrus al Sovietelor este considerat de bolşevici punctul de plecare al unei lupte decisive pentru putere. Şeful lor, care e şi mai fanatizat decât cea mai mare parte a adjuncţilor lui, ar vrea chiar să înceapă lupta încă dinainte de congres. Deci, în ultima săptămână, toată lumea a vorbit deschis despre o „acţiune” bolşevistă iminentă, acţiune armată, deşi începută, după obiceiul acestor fanfaroni, printr-o manifestaţie aşa-zis „paşnică”. Guvernul a fost avertizat oficial în legătură cu pregătirile bolşeviste de către Comitetul Central Executiv. Dar vor trece oare la fapte? Este cert că elementele muncitoreşti conştiente s-au săturat de agitaţiile sovietiste. Însă partidul lui Lenin ar putea să găsească sprijinul tuturor celor care aparţin „drojdiei societăţii” din

capitală, cu convingeri sutenegriste [ultrareacţionare] sau a fără convingeri, ca şi simpatia tuturor susţinătorilor regimului căzut, fără a o uita, bineînţeles, pe cea a invadatorului german28.

Pe 31 octombrie, Maxim Gorki, informat de Kamenev despre iminenţa puciului şi temându-se de catastrofa care se anunţa, a decis să dea alarma în *Novaia Jiznî*, sub titlul „Nu putem tăcea”:

Circulă tot mai insistent zvonul că pe 20 octombrie [2 noiembrie] va avea loc o „acţiune bolşevică”; cu alte cuvinte, scenele odioase din 3, 4 şi 5 iulie [16-18] se vor repeta; din nou vom vedea camioane înţesate de oameni ale căror mâini tremurând de frică strâng puşti şi revolvere; din nou aceste puşti vor trage în vitrinele magazinelor, în mulţime, oriunde! Aceste puşti vor trage pentru simplul motiv că cei care le au în mâini vor fi vrut să-şi ucidă propria frică. Toate instinctele întunecate ale unei mulţimi iritate de destrămarea vieţii cotidiene, minciuna şi mocirla politicii vor răbufni, se vor aprinde, răspândind agresivitate, ură şi răzbunare, iar oamenii vor începe să se ucidă între ei, incapabili cum sunt să-şi învingă propria prostie animalică. O mulţime dezorganizată, neînţelegând bine ce vrea, va ieşi în stradă şi, adăpostindu-se în spatele ei, aventurieri, hoţi, asasini profesionişti vor începe „să facă istoria revoluţiei ruse”.

Şi concluziona:

Se poate oare ca anumiţi aventurieri, văzând că energia revoluţionară a unei părţi conştiente a proletariatului scade, să se gândească să reactiveze această energie printr-o baie de sânge? […] Comitetul Central al bolşevicilor are datoria să dezmintă toate aceste zvonuri; are datoria să o facă urgent, dacă este cu adevărat un organ politic puternic, liber în acţiunile lui şi capabil să conducă masele, nu jucăria docilă a umorilor unei mulţimi sălbatice sau o simplă unealtă în mâinile unor aventurieri fără scrupule şi ale unor fanatici periculoşi29.

În faţa acestei deconspirări a „secretului de partid”, Lenin s-a înfuriat cumplit şi i-a atacat violent pe Zinoviev şi Kamenev, calificaţi drept „trădători”:

Aş considera ruşinos pentru mine dacă, din cauza relaţiilor apropiate pe care le-am întreţinut în trecut cu aceşti foşti tovarăşi, aş şovăi să-i condamn. Declar deschis că nu mai socotesc tovarăş pe niciunul din ei şi că atât în Comitetul Central, cât şi în faţa congresului voi lupta din toate puterile pentru excluderea amândurora din partid30.

Se temea ca adversarii lui menşevici, eserii, Kerenski şi guvernul să nu-i dejoace lovitura de stat. Nu s-a întâmplat deloc aşa: aceştia continuau să se piardă în discuţii interminabile, niciunul dintre ei nefiind capabil să ia deciziile militare care se impuneau.

Partidul Bolşevic îşi îngroşase rândurile în câteva luni cu zeci de mii de membri – estimaţi de unii la peste 300.000 în toamna lui 1917 –, pentru a deveni un partid de masă. Nu atât partidul clasei muncitoare, cum trâmbiţa el, ci mai mult partidul a ceea ce Hannah Arendt numea „plebe”: o adunătură de declasaţi proveniţi din diferite medii. Conducerea şi cadrele lui erau formate din intelectuali – adesea de origine evreiască –, din burghezi şi aristocraţi rupţi de clasa lor, printre care evreii erau suprareprezentaţi în comparaţie cu proporţia lor în cadrul populaţiei.

Cadrele intermediare erau de origine populară şi muncitorească, dar adesea rupte de uzină, ca Stalin. În fine, nou-veniţii care formau grosul batalioanelor erau în majoritate ţărani, fie angajaţi de curând în uzinele de armament, fie soldaţi de garnizoană deveniţi soldăţime care nu mai respecta disciplina militară. Ansamblul era mobilizat de o propagandă bazată pe pasiunea egalitară, exacerbând ura faţă de „tot ce depăşeşte", dorinţa de răzbunare socială, setea de jaf şi în curând de sânge. Acest gen de moment a fost caracterizat de Hannah Arendt ca întâlnirea dintre grupul totalitar şi „masele care au căpătat gustul de organizare politică"[31]. După cum s-a văzut, Lenin se sprijinea pe o forţă paramilitară, ceea ce i-a permis să facă un puci fără să întâmpine rezistenţă.

Operaţiunile au început pe 6 noiembrie ziua şi au continuat pe timpul nopţii, când 6.000 de oameni din gărzile roşii au ocupat puncte strategice ale capitalei. Pe 7 noiembrie, dimineaţa, o proclamaţie semnată de Lenin a fost afişată în tot oraşul:

> Către cetăţenii Rusiei! Guvernul provizoriu a fost răsturnat. Puterea de stat a trecut în mâinile Comitetului militar-revoluţionar organ al Sovietului de deputaţi ai muncitorilor şi soldaţilor din Petrograd, care se află în fruntea proletariatului şi garnizoanei din Petrograd. Cauza pentru care a luptat poporul – propunerea imediată a unei păci democratice, desfiinţarea proprietăţii moşiereşti asupra pământului, controlul muncitoresc asupra producţiei, crearea guvernului sovietic – această cauză este asigurată. Trăiască revoluţia muncitorilor, soldaţilor şi ţăranilor![32]

Acest afiş inaugura primul regim totalitar din istorie.

18
Dictatura „proletariatului”

Lenin a ajuns deghizat la Smolnîi pe 6 noiembrie, seara. Pe 7, dimineaţa, declaraţia care anunţa destituirea Guvernului Provizoriu transfera puterea nu sovietului din Petrograd, ci Comitetului militar-revoluţionar, „organ al Sovietului”, care era în realitate organizaţia armată a partidului. După-amiaza, în faţa congresului sovietelor, unde majoritatea era controlată de bolşevici, a reiterat promisiunea privind convocarea la momentul potrivit a Adunării Constituante şi „dreptul real la autodeterminare” pentru toate naţiunile din fostul imperiu[1]. Apoi a făcut apel la „armata revoluţionară” care va şti să „apere revoluţia împotriva tuturor atentatelor imperialismului”, garantându-i „toate măsurile pentru a[-i] asigura […] toate cele necesare printr-o politică hotărâtă de rechiziţii şi de impunere a claselor avute”. În continuare, conform vechii lui metode a amalgamării, l-a atacat pe Kerenski, tratându-l de „kornilovist”, ceea ce era savuros. Pentru Lenin, erai întotdeauna contrarevoluţionarul cuiva.

În noaptea de 7 spre 8, gărzile roşii şi marinarii din Kronstadt au atacat Palatul de Iarnă, unde se afla guvernul, cu excepţia lui Kerenski, care fugise. Departe de imaginile propagandistice turnate de Serghei Eisenstein pentru filmul său *Octombrie* în 1928, care puneau în scenă un formidabil asalt dat de mii de proletari înarmaţi, „luptele” au fost o încăierare care s-a soldat cu şase morţi şi plecarea jalnică a miniştrilor. N-are importanţă: pasul decisiv fusese făcut. Mereu pragmatic, Lenin a continuat să avanseze mascat, satisfăcând cele mai urgente două cereri ale societăţii. Pe 8 noiembrie a promis să supună discuţia privind propunerile de pace atenţiei „Adunării Constituante, care va avea căderea să hotărască ce concesii se pot

face şi ce concesii nu se pot face”[2]. Apoi a prezentat decretul asupra pământului, copie a programului eserilor de stânga, care dispunea trecerea „în folosinţa exclusivă a statului” a tuturor resurselor subsolului, a pădurilor şi apelor, trecerea „în folosinţa exclusivă a statului sau a obştii” a exploataţiilor cu randament ridicat, a hergheliilor, a crescătoriilor de animale şi păsări de rasă, precum şi interzicerea muncii salariale a pământului. Din nou, el a promis că toate aceste probleme vor fi definitiv tranşate de Adunarea Constituantă[3]. Claude Anet a comentat sarcastic:

> Nu ai ce discuta cu Lenin. Acest om inspirat are cunoştinţe care nouă ne lipsesc. […] el nu vede greutăţi nicăieri. Soluţionează problema păcii într-o rezoluţie de 20 de rânduri. Problema agrară nu cere decât cinci. Cât e de simplu! Problema industrială? Muncitorul va regla producţia şi repartiţia produselor. Băncile le acaparează statul. Daţi-i o foaie de hârtie lui Lenin, un creion şi, în cel mai scurt timp, vă va da soluţia exactă a tuturor problemelor sociale. Fericit om! Şi când te gândeşti că trăia obscur într-un colţ al Elveţiei şi că lumea îşi ignora salvatorul![4]

În fine, Lenin a determinat votarea unei rezoluţii prin care se crea „un guvern provizoriu al muncitorilor şi ţăranilor” însărcinat să conducă ţara până la convocarea Adunării Constituante, pe care l-a numit Consiliul Comisarilor Poporului, curând cunoscut sub acronimul Sovnarkom. În 1924, Troţki a vorbit despre originea lui:

> Trebuie format un guvern:
>
> — Cum să-l numim? gândeşte cu voce tare Lenin. Înainte de toate, fără miniştri! Titlul este abject, a fost folosit peste tot.
>
> — Am putea pune: comisari, am zis eu atunci; […] Şi dacă am spune:„comisari ai poporului”?
>
> — Comisari ai poporului? Zău, mi se pare că asta ar putea merge. Şi guvernul în ansamblul lui? […]
>
> — Consiliul Comisarilor Poporului, a reluat Lenin, păi, e perfect: aduce a revoluţie[5].

Aducea mai ales cu Comitetul Salvării Publice şi comisarii săi pentru armate din 1793-1794. Dar, în realitate, cei doi şefi se inspirau din Zaicinevski, şeful *Tinerei Rusii*, care proclamase în 1862: „Trebuie, când va veni timpul, să luăm puterea, să punem comisarii noştri peste tot, să dăm o serie de decrete care să schimbe radical ordinea stabilită. Pentru asta trebuie să avem o organizare strict centralizată”[6]. Zis şi făcut! Aşadar, 15 comisari au fost numiţi, toţi bolşevici mai mult sau mai puţin vechi şi fideli: Lenin preşedinte, Rîkov era la Interne, Antonov-Ovseienko, Krîlenko şi Dîbenko la Război şi la Marină, Noghin la Comerţ şi Industrie, Lunacearski la Învăţământ, Miliutin la Agricultură, Şliapnikov la Muncă, Troţki la Afaceri Externe şi Djugaşvili-Stalin la Naţionalităţi; celelalte posturi au fost atribuite unor oameni de rangul doi. Ca să dea bine, Sovnarkomul trebuia să

fie responsabil în faţa noului Comitet Executiv Central (CEC), ales prin ridicare de mâini de congresul sovietelor, din care menşevicii şi eserii de dreapta se retrăseseră după puci şi care număra acum 101 membri, din care 62 bolşevici, 29 eseri de stânga şi restul fără partid. Până la urmă, Sovnarkomul nu-şi dădea socoteală decât lui însuşi, în speţă Comitetului Central al partidului şi lui Lenin personal, devenit atotputernic.

El a arătat asta imediat, interzicând tracturile „contrarevoluţionare", controlând radioul şi telegraful, începând să rechiziţioneze apartamente şi maşini private şi închizând şapte dintre principalele ziare din capitală. După cum a spus Troţki: „Ziarele burgheze, socialiste-revoluţionare şi menşevice, în primele zile de după revoluţie, formau un cor destul de bine acordat: cor de lupi, şacali şi câini turbaţi. […] «N-o să le punem odată botniţă tuturor acestor mizerabili?», întreba mereu Vladimir Ilici. «Ierte-mă Dumnezeu, asta e deci dictatura?»"[7].

Acelaşi relatează o discuţie care arată ce soartă le rezerva noul stăpân recalcitranţilor:

> La iniţiativa tovarăşului Kamenev, legea promulgată de Kerenski, instituind pedeapsa cu moartea pentru soldaţi, a fost abrogată. […] Lenin era absent. Când a aflat de acest prim act legislativ, indignarea lui a fost fără margini.
>
> — Prostii, prostii, repeta el. Crede cineva că poţi face o revoluţie fără să împuşti? Chiar credeţi că le veţi veni de hac tuturor duşmanilor dezarmându-vă? Ce alte măsuri de represiune ne rămân? Închisoarea? Cine se va lăsa intimidat de ea în cursul unui război civil, când fiecare din adversari speră să învingă? […]
>
> Lenin a fost inflexibil.
>
> — Este o greşeală, repeta el, este o slăbiciune inadmisibilă, o iluzie pacifistă etc. Propunea retragerea imediată a acestui decret[8].

Totuşi, ordinul de reinstaurare a pedepsei cu moartea pe front fusese pretextul pentru montarea falsului „puci al lui Kornilov"! Unul dintre primii care au beneficiat de „clemenţa" lui Kamenev a fost Burţev, revoluţionar apropiat de eseri, celebru pe atunci pentru că îl demascase pe Azef, ilustru agent al Ohranei; el a fost arestat şi închis în fortăreaţa Petru şi Pavel[9]. Probabil că Lenin avea un dinte împotriva aceluia care, din februarie 1917, explora minuţios arhivele poliţiei politice a ţarului şi nu înceta să-i demaşte pe agenţii infiltraţi în rândurile bolşevicilor, începând cu faimosul Malinovski.

Foarte repede, Sovnarkomul a suprimat codul penal şi l-a înlocuit cu „tribunale" revoluţionare compuse din bolşevici duri şi gărzi roşii, care nu tolerau nici instrucţia, nici apărarea de către avocaţi. Unul dintre miniştrii

socialişti arestaţi la Palatul de Iarnă, Gvosdev, a mărturisit imediat după ce a fost eliberat:

> Pe vremea regimului autocratic am fost arestat de şapte ori şi deportat de două ori. […] Trebuie să spun că bucuriile regimului din închisorile ţariste nu sunt decât jocuri de copii pe lângă ce am văzut în ultimele zile. […] oamenii erau beţi şi insultele grosolane de beţivi mă asurzeau. […] urlete îngrozitoare, ameninţări de linşaj. […] niciodată nu mi-am imaginat o asemenea sălbăticie, o furie atât de nebunească şi acuzaţii mai ruşinoase. […] un tânăr din „garda roşie" beat criţă mi-a pus revolverul în piept şi m-a ameninţat că mă omoară. Pe cheiul palatului se cerea să fim aruncaţi în Neva[10].

Aceste prime decizii care anunţau viitoarea dictatură au provocat numeroase reacţii: cele ale partidului „burghez" al cadeţilor, ale socialiştilor-revoluţionari, ale menşevicilor şi ale partizanilor Guvernului Provizoriu; cele ale sindicatului căilor ferate, Vikjel, care a ameninţat că blochează totul dacă nu era numit un guvern socialist de uniune; bineînţeles, cele ale industriaşilor şi ale marilor proprietari funciari; cele ale funcţionarilor, care în ansamblul lor nu recunoşteau legitimitatea Sovnarkomului; de asemenea, cele ale statului-major, care nu voia să angajeze negocieri de pace cu Germania sub auspiciile celor care erau numiţi „germanii de la Petrograd" – bolşevicii. Rezistenţa s-a organizat. Kerenski a încercat să unească trupele pentru a prelua din nou puterea; generalul Kaledin, care în primăvara lui 1917 fusese ales fără dificultate ataman al cazacilor de pe Don, s-a instalat cu oamenii săi la Novocerkassk; în fine, generalul Alekseev, fost comandant al forţelor armate, a denunţat puciul bolşevic şi a plecat spre Don, chemând miniştrii Guvernului Provizoriu în libertate şi foştii deputaţi din Dumă să i se alăture. Pe scurt, războiul civil era în germene.

La Petrograd, crezând că Kerenski revenea cu trupe, o serie de iuncheri s-au revoltat, au pus mâna pe câteva maşini blindate şi au reocupat centrala telefonică; însă trupele CMR – gărzi roşii şi marinari din Kronstadt – i-au atacat cu tunuri şi mitraliere, i-au constrâns să se predea, apoi i-au torturat înainte de a-i masacra cu sălbăticie. Generalul Karacian, profesorul lor bine-cunoscut, a fost străpuns de 37 de ori cu baioneta. Comentariul public al lui Lenin a fost laconic: „Iuncherii n-au decât să suporte consecinţele"[11]. După cum îi era obiceiul, considera că toţi cei care-i contestau poziţia greşeau. Până una-alta, capitala era îngenuncheată.

În schimb, la Moscova nimic nu a mers cum se prevăzuse. Bolşevicii au repetat acolo operaţiunea de la Petrograd, dar s-au lovit de rezistenţa

violentă a unei părţi din garnizoană. Cum puterea lui era uşor de zdruncinat, Lenin a luat-o pe căi ocolite. Pe 17 noiembrie a ţinut un discurs liniştitor:

> Ni se aduc imputări că operăm arestări. Da, este adevărat, chiar astăzi l-am arestat pe directorul Băncii de stat. Ni se aduc imputări că recurgem la teroare, dar noi nu recurgem şi sper că nu vom recurge la teroarea la care au recurs revoluţionarii francezi, ghilotinând oameni neînarmaţi. Şi sper acest lucru, deoarece forţa este de partea noastră[12].

Minciună cinică, deoarece nu aveau să treacă opt săptămâni până când trupe bolşevice au mitraliat o manifestaţie paşnică a socialiştilor favorabili Adunării Constituante.

Pentru a câştiga timp, Lenin a lăsat să se înceapă discuţii cu principalii săi opozanţi – eserii de stânga şi de dreapta, menşevicii, Vikjel, Duma capitalei –, conduse de o mână de fideli de-ai săi. Era însă doar o perdea de fum, aşa cum a afirmat direct în timpul unei reuniuni a Comitetului Central, pe 14 noiembrie: „Tov. Lenin consideră că tratativele ar trebui să fie un fel de camuflare diplomatică a acţiunilor militare. […] Trebuie să venim în ajutorul celor din Moscova, şi victoria noastră va fi asigurată”[13]. Era hotărât să zdrobească prin teroare orice opoziţie armată. La Moscova, luptele au durat două săptămâni, au provocat numeroase pagube şi au făcut 700 de morţi şi mii de răniţi. Acesta a fost adevăratul început al războiului civil.

Pe 17 noiembrie, Lenin a redactat o notă personală edificatoare:

> În numele libertăţii presei a fost organizată rebeliunea iuncherilor, a fost declarat războiul la Petrograd şi la Moscova. […] Un grup neînsemnat a pornit războiul civil. Acesta nu s-a terminat. […] Noi suntem împotriva războiului civil. Dacă, totuşi, războiul civil continuă, ce putem face? […] Cum să încetăm noi măsurile de urmărire împotriva unui duşman care nu a încetat acţiunile duşmănoase?[14]

Aceste câteva cuvinte dezvăluie modul în care Lenin practica amalgamarea şi negarea propriilor responsabilităţi: nu el declanşase prin puciul lui războiul civil, ci câţiva iresponsabili înfierbântaţi de nişte ziare ostile!

Ca represalii, el a pregătit un decret care viza ruinarea ziarelor independente şi să instaureze monopolul Sovnarkomului asupra întregii prese: „Guvernul muncitoresc şi ţărănesc înţelege prin libertatea presei eliberarea presei de sub jugul capitalului, trecerea fabricilor de hârtie şi a tipografiilor în proprietatea statului”[15]. Deja se instaura limbajul totalitar denunţat de George Orwell: alunecarea semantică de la „libertate” – burgheză – la „eliberare” – proletară – va deveni în curând un element clasic al discursului comunist. El inaugura monopolul cultural al statului, în realitate al partidului, asupra informaţiei şi a ideilor în general. În grabă,

CEC a votat cu 34 de voturi contra 24 acest decret liberticid. Sindicatul tipografilor a ameninţat cu greva generală, dar CMR şi-a trimis echipele înarmate să distrugă birourile, să confişte maşinile şi să aresteze persoanele cu funcţii de răspundere din presa de opoziţie. Multe publicaţii au trecut atunci în clandestinitate şi au reapărut sub alte titluri, reiterând paradoxal practica ziarelor bolşevice interzise de cenzura ţaristă16.

Pentru a duce manevra până la capăt, Sovnarkomul a decretat pe 20 noiembrie monopolul statului asupra publicării anunţurilor în ziare. Ca profesionist, Claude Anet a sesizat imediat rezultatul:

> Astfel, Ulianov-Lenin, care a făcut jurnalism şi cunoaşte condiţiile materiale în care un ziar poate să trăiască, face în aşa fel încât să suprime libertatea presei definitiv. […] Va fi mai multă cenzură, căci, fără anunţuri, ziarele vor muri unul după altul. Va supravieţui doar organul oficial al sovietului în fiecare oraş. Doar el va transmite poporului adevărurile pe care el va crede că e util să le răspândească. […] În regimul pur socialist nu va fi loc decât pentru ortodoxia maximalistă. Nu vă preocupaţi de nimic; nu gândiţi; dormiţi în tihnă. „Cei a căror lampă nocturnă luminează lumea" veghează pentru voi la Institutul Smolnîi [cartierul general al bolşevicilor în timpul revoluţiei]. Nu-i contraziceţi. Aceşti preoţi şi mari inchizitori ai maximalismului sunt iritabili; dacă aveţi opinii diferite de ale lor, veţi cunoaşte temniţele maximaliste17.

Cât despre Gorki, el a dat drumul, deşi puţin cam târziu, unui val de imprecaţii:

> Cu ce se deosebeşte atitudinea lui Lenin faţă de libertatea de expresie de aceea a lui Stolîpin, Plehve şi a altor semioameni? Puterea leninistă acţionează oare altfel decât puterea Romanovilor atunci când îi înhaţă şi-i târăşte în închisoare pe toţi cei care nu gândesc ca ea? […] elementele rezonabile ale democraţiei trebuie să tragă concluziile care se impun şi să decidă dacă sunt gata sau nu să-i urmeze pe toţi complotiştii şi anarhiştii de tip Neceaev18.

Gorki, la fel ca Anet, ştia că libertatea presei era una dintre condiţiile fundamentale ale democraţiei şi că presa rusă nu fusese niciodată atât de liberă ca între februarie şi octombrie.

Sovnarkomul a decretat pentru el însuşi dreptul de a lua decizii urgente fără a aştepta aprobarea CEC, care, din cauza presiunilor şi a manipulărilor, până la urmă a validat acest decret prin care se lipsea de orice putere reală. Preşedintele lui, Kamenev, a decis atunci să demisioneze şi să se alăture opoziţiei, cu scopul de a apăra suveranitatea sovietelor. Lenin a mers mai departe şi l-a numit pe Sverdlov, unul dintre acoliţii săi cei mai fervenţi, în locul lui.

Toate aceste decizii au stârnit o profundă tulburare chiar în sânul Partidului Bolşevic. Pe 17 noiembrie, Kamenev, Zinoviev, Rîkov, Miliutin şi Noghin au demisionat din Comitetul Central şi au făcut cunoscut acest lucru printr-o scrisoare deschisă în *Izvestia.* În acelaşi moment, cinci

comisari ai poporului – Noghin, Rîkov (Interne), Miliutin, Teodorovici (Aprovizionare) şi Şliapnikov (Muncă) – şi-au anunţat demisia din Sovnarkom, declarând că nu mai puteau să se asocieze cu regimul de teroare existent şi cerând un guvern socialist de uniune. Li s-au alăturat comisarii Riazanov (Drumuri şi Comunicaţii), Derbişev (Presă), Abruzov (Imprimeria de Stat), Iureniev (Garda Roşie), Feodorov (responsabil al secţiei ce se ocupa de conflicte în Ministerul Muncii) şi Larin (responsabil al secţiei de elaborare a proiectelor de lege). Lozovski, secretar al Consiliului Central al Uniunii Sindicatelor, a denunţat în *Novaia Jiznî* metodele dictatoriale ale lui Lenin şi cultul eroului care era pe cale de a deveni baza disciplinei de partid[19]. Pentru Orlando Figes, „fără îndoială, cele mai critice momente din istoria partidului”[20].

Reluându-şi tactica verificată din 1903-1904, Lenin a rămas inflexibil şi i-a pus pe recalcitranţi la zid:

> C.C. a mai dat o dată un ultimatum unor exponenţi de seamă ai politicii voastre (Kamenev şi Zinoviev), cerându-le să se supună întru totul hotărârilor C.C. şi liniei lui, să renunţe definitiv la sabotarea muncii lui, precum şi la activitatea dezorganizatoare[21].

Bizuindu-se acum pe prestigiul imens câştigat în faţa militanţilor bolşevici prin cucerirea de către el a puterii, plin de o încredere în sine nemărginită, Lenin aplica partidului metodele de conducere puse în practică în opoziţie şi clandestinitate. Alegerea cuvintelor „ultimatum”, „respectare întru totul” şi „sabotare” arăta că era interzis să critici linia, sub ameninţarea condamnării la excludere, ceea ce, pentru nişte vechi revoluţionari de profesie, însemna moartea socială şi psihică. O ameninţare care, sub Stalin, va duce la moartea propriu-zisă.

Confruntat cu problema controlului puterii, Lenin trebuia să facă faţă şi pandantului acesteia: anarhia tot mai mare. Într-adevăr, din 7 noiembrie, săptămâni întregi, plebea şi soldăţimea s-au dedat la Petrograd, în totală impunitate, la o jefuire a cramelor şi a negustorilor de vin, pe care Kricevski a denunţat-o:

> Iată că de opt zile şi opt nopţi „capitala roşie”, capitala aşa-zisei „dictaturi a proletariatului”, oraşul iniţiator al „revoluţiei sociale universale”, este scena acestor infame „pogromuri ale vinului”! Soldaţii „garnizoanei revoluţionare” dăduseră semnalul, acum 15 zile, în pivniţele Palatului de Iarnă. Şi tot ei dau exemplul în „revoltele turmentate”. […] Nimic nu dezvăluie mai mult decât această abjecţie minciuna adâncă şi slăbiciunea congenitală a acestei dictaturi create cu baionetele „revoluţionare”[22].

Cum remarcă Orlando Figes, acest dezmăţ atestă înainte de toate o degenerare de ansamblu a societăţii, „în care vandalismul, crima, violenţa

generalizată şi jaful la beţie au fost expresiile aceste pierderi a controlului social. […] Participanţii la aceste acte de violenţă distructivă nu erau «clasa muncitoare» organizată, ci victimele distrugerii acestei clase şi ale distrugerilor din anii de război: sporirea armatei de şomeri din mediul urban; refugiaţii din regiunile ocupate, soldaţii şi marinarii care se adunau în oraşe; bandiţii şi criminalii eliberaţi din puşcării; şi muncitorii necalificaţi proveniţi din zonele rurale, care au fost întotdeauna cei mai înclinaţi spre izbucniri de violenţă anarhică în oraşe. Acestea erau tipurile de semiţărani pe care Gorki îi blama pentru violenţa urbană din primăvară şi pe al căror sprijin considera că se bizuia ascensiunea stelei norocoase a bolşevicilor”[23].

Din februarie până în octombrie, propaganda intensă a bolşevicilor încurajase masa populară, atât urbană, cât şi rurală, să-şi exprime dispreţul şi respingerea faţă de „burjui” – orice individ bine îmbrăcat care purta ochelari şi ar fi putut să fie proprietar. Acum, când aceiaşi bolşevici erau la putere, mulţi s-au simţit autorizaţi să transforme acest resentiment într-o ură violentă „de clasă”, în care răzbunarea personală se întâlnea cu proiectul leninist de lichidare a vechilor elite. La jumătatea lui noiembrie, Feliks Dzerjinski, şeful CMR de la Petrograd, a explicat unei delegaţii care îi cerea să facă ordine:

> Noi, bolşevicii, nu suntem destul de numeroşi pentru a îndeplini această sarcină istorică [„ruperea cu vechea ordine”]. Trebuie să lăsăm să acţioneze spontaneitatea revoluţionară a maselor care luptă pentru emancipare. […] Noi nu ne aflăm aici decât pentru a canaliza şi dirija ura şi dorinţa legitimă de răzbunare a oprimaţilor împotriva opresorilor[24].

În realitate, Lenin miza pe o dialectică a haosului şi a dictaturii. Pe de o parte, distrugerea începând de jos a întregii vechi ordini, lăsând toată puterea unor instanţe locale – soviete, comitete, gărzi roşii – care duceau un fel de *bunt* generalizat ce distrugea totul în calea lui, inclusiv bazele unei societăţi democratice apărute din februarie. Sloganul său din septembrie – „Jefuiţi jefuitorii, furaţi de la hoţi” – incita la hoţie şi la crimă, dând mână liberă bandiţilor şi lumpenproletariatului, cum recomandase Neceaev. Pe de altă parte, el începea să organizeze un tip inedit de putere, partidul-stat, al cărui conducător suprem era el însuşi, în care interesele particulare ale partidului se confundau cu acelea, generale, ale statului, cum o demonstra discutarea în aceleaşi instanţe – Comitetul Central, Sovnarkom, CEC – a problemelor puterii şi ale societăţii. Găseai acolo, lărgit, dispozitivul asemănător păpuşilor ruseşti pe care îl imaginase după februarie – Guvernul Provizoriu, sovietele, partidul – pentru a controla mai bine puterea, divizând-o totodată. În plus, toate aceste noi instanţe funcţionau concret

într-un singur loc – Smolnîi –, care servea şi ca locuinţă principalilor conducători, dar şi… ca închisoare unde erau aduse şi interogate numeroase persoane arestate.

Pe 5 decembrie, Lenin a abordat această problemă a dilemei stat/anarhie:

> Asupra capului nostru plouă cu învinuiri de teroare şi violenţă, dar noi rămânem calmi în faţa acestor atacuri. Noi spunem: nu suntem anarhişti, suntem partizani ai statului. Da, dar statul capitalist trebuie să fie distrus, puterea capitalistă trebuie să fie nimicită. Sarcina noastră este de a construi un stat nou – statul socialist. Vom lucra neîncetat în această direcţie, şi niciun fel de piedici nu ne vor speria şi nu ne vor opri din calea noastră. […] este nevoie de o putere fermă, este nevoie de violenţă şi de constrângere, dar noi le vom folosi împotriva unui mănunchi de capitalişti, împotriva clasei burgheziei. Ca răspuns la încercările de împotrivire faţă de puterea sovietică – încercări nebuneşti, lipsite de orice perspectivă – vom folosi întotdeauna măsuri de constrângere. Şi în toate aceste cazuri răspunzători pentru aceasta vor fi cei care se împotrivesc[25].

Or, această „clasă burgheză” va cunoaşte o inflaţie rapidă: dacă la început a avut o semnificaţie sociologică – cuprinzând aristocraţii, patronii, micii nobili de ţară şi toţi oamenii înstăriţi, dar şi preoţii, ofiţerii şi intelectualii în general –, după câteva săptămâni ea a căpătat o semnificaţie politică – „contrarevoluţia” înglobând orice critică a puterii –, înainte de a-i cuprinde pe toţi recalcitranţii – „culacii”, apoi ţărănimea şi în curând muncitorii înşişi! –, adică cea mai mare parte a populaţiei. Această schismă între partidul unic şi societatea civilă a devenit una dintre caracteristicile totalitarismului. „Totdeauna şi pretutindeni, încet şi cu greu, poporul se împarte în două tabere: tabăra dezmoşteniţilor, umiliţilor, tabăra acelora care luptă pentru un viitor mai bun al tuturor oamenilor muncii, şi tabăra acelora care într-un fel sau altul îi sprijină pe moşieri şi pe capitalişti”[26], a explicat Lenin pe 15 decembrie, instaurând noţiunea de „tabără” sau „lagăr”, emblematică pentru limba de lemn comunistă.

Pentru a-i pedepsi, el a anunţat încă din 17 noiembrie măsuri radicale, de data aceasta în domeniul economic: „Schimbul produselor industriei prelucrătoare contra cereale, controlul şi evidenţa strictă a producţiei – acesta este începutul socialismului. Da, noi vom avea o republică a muncii. Cine nu vrea să muncească să nu mănânce”[27]. Concluzia era uimitoare, venind din partea unui om care nu muncise niciodată pentru a-şi câştiga existenţa! La viziunea lui ultrasimplistă despre economie – trocul – se adăuga lipsa unui răspuns la întrebările când, cum şi de către cine vor fi produse bunurile supuse controlului şi inventarului. Comisia pentru

aprovizionare a Sovnarkomului a trimis pe 24 noiembrie detaşamente speciale formate din trupe ale CMR în guberniile producătoare de cereale pentru a pune mâna pe recolte şi a hrăni Petrogradul şi frontul. Această metodă calificată pudic drept „rechiziţionare" era în realitate o jefuire pură şi simplă a ţăranilor sub ameninţare şi a devenit, din primăvara lui 1918, o practică regulată şi la scară mare a regimului.

Pe aceeaşi linie a spolierii, Sovnarkomul, care nu avea un ban pentru remunerarea personalului său, a decis să pună mâna pe fondurile Băncii Naţionale. Claude Anet povesteşte cu umor cum un important detaşament de soldaţi condus de colonelul Mihail Muraviev – un ofiţer ţarist care îşi oferise serviciile lui Lenin – şi de comisarul pentru Finanţe Viaceslav Menjinski – bolşevic din 1903, care din 1918 şi-a construit întreaga carieră în CEKA şi pe care îl prezentăm pe larg ceva mai încolo, ajungând să fie şeful GPU în 1934 – s-a dus la sediul băncii, pe strada Sadovaia. S-a confruntat acolo cu funcţionarii, cu muncitorii şi cu directorii, precum şi cu reprezentanţii Dumei şi cu soldaţii regimentului Simeonovski însărcinaţi cu paza. Menjinski a prezentat o hârtie de la Sovnarkom prin care se cerea predarea a 10 milioane de ruble. După o discuţie aprinsă, i s-a spus că, în conformitate cu procedura, cererea trebuia adresată Trezoreriei. În fine, s-a remarcat că bonul de rechiziţie nu era semnat. Menjinski şi Muraviev, foarte plouaţi, au făcut cale întoarsă[28]. Pe 29 noiembrie, bolşevicii au revenit în forţă şi au pus mâna pe cinci milioane de ruble, care au fost depuse în biroul lui Lenin, la Smolnîi. Era începutul unui jaf armat de proporţii uriaşe pe care bolşevicii aveau să-l facă în băncile ruseşti, fie că era vorba de banii statului sau de cei ai particularilor. Era un preludiu la transferul general către stat – către partid – al tuturor bunurilor materiale publice şi private – bani, bijuterii, titluri, pământuri, păduri, mine, uzine, întreprinderi, apartamente, imobile, dar şi biblioteci, obiecte de cult, colecţii de artă şi vehicule de tot felul. Monopolul asupra mijloacelor de producţie şi a distribuirii bunurilor materiale a fost trăsătura specifică a totalitarismului comunist, de la URSS şi „democraţiile populare" până la China lui Mao şi Cuba lui Castro, khmerii roşii fiind cei care au mers cel mai departe în acest domeniu[29].

În lunile de după puciul său, Lenin s-a concentrat pe menţinerea la putere prin toate mijloacele. Or, această putere era departe de a fi cucerită, cum

aminteşte Orlando Figes: „Nu era vorba doar de opoziţia administraţiei publice sau de lipsa de expertiză tehnică a bolşevicilor în ce priveşte gestionarea complicatei maşinării a statului, care părea să semnaleze iminenta lor prăbuşire. Bolşevicii nu aveau mijloacele de a hrăni populaţia oraşelor sau de a opri colapsul economic”[30].

Şi aici, Lenin miza pe o dialectică eficientă: epurarea sălbatică a funcţionarilor recalcitranţi şi promovarea expresă a tuturor adepţilor necondiţionaţi, care erau adesea aderenţi foarte proaspeţi. Efectul a fost „promovarea pe poziţii de reală putere a unor amatori de mâna a treia din partid, elemente corupte şi oportuniste, semianalfabeţi din clasele cele mai de jos”[31]. Servilismul înlocuia competenţa, viciind întreaga birocraţie sovietică până la prăbuşirea ei finală.

> N-avem oameni de talent, nu avem nici măcar oameni capabili pur şi simplu să muncească, se lamenta Gorki încă din 21 noiembrie. Autocraţia a epuizat toată forţa spirituală a ţării, războiul a exterminat fizic sute de mii de tineri, revoluţia care se întinde fără a stârni entuziasmul este incapabilă să făurească suflete tari […]. Viitorul poporului nu-i interesează pe dogmaticii frenetici, ştiu; poporul nu e pentru aceşti doctrinari decât materialul necesar experienţelor lor sociale; ei sunt inaccesibili ideilor şi sentimentelor care sfâşie inima oricărui democrat sincer[32].

Două zile mai târziu, autorul *Azilului de noapte* insista într-un articol premonitoriu, intitulat „În atenţia muncitorilor”:

> Vladimir Lenin a introdus regimul socialist în Rusia după metoda lui Neceaev: „Cu toată viteza peste mlaştină”. […] Viaţa în complexitatea sa îi este străină acestui om; el nu cunoaşte păturile populare; nu a trăit niciodată alături de popor, dar a aflat din cărţi cum să ridice masele şi mai ales cum să aţâţe furios instinctele mulţimilor. Clasa muncitoare este pentru Lenin ceea ce minereul este pentru lucrătorul metalurgist. Este oare posibil, date fiind împrejurările, să fabrici cu acest minereu un stat socialist? Totul ne face să credem că nu; acestea fiind zise, de ce să nu încerci? Ce riscă Lenin dacă încercarea eşuează? El lucrează ca un chimist în laboratorul său, doar că acesta foloseşte material mort şi obţine prin munca lui rezultate preţioase pentru viaţă, în timp ce Lenin lucrează pe un material viu şi conduce revoluţia la moarte. Muncitorii conştienţi care merg în urma lui Lenin trebuie să înţeleagă că este în curs o experienţă nemiloasă, al cărei obiect e clasa muncitoare, şi că această experienţă va nimici cele mai bune forţe ale muncitorilor şi va opri pentru multă vreme dezvoltarea normală a revoluţiei ruse[33].

Cu toate acestea, „alchimistul” avea preocupări mai urgente: terminarea războiului pentru a încheia pacea pe care o promisese „imediat”, în scopul de a asigura triumful mondial al revoluţiei sale. Pe 17 noiembrie a ţinut în faţa CEC un discurs pe care îl voia profetic:

> Împotriva voinţei vârfurilor lor, păturile de jos ale proletariatului [din Occident] sunt gata să răspundă chemării noastre. […] Noi credem în revoluţia din Apus. Ştim că ea este inevitabilă, dar, firește, nu poate fi făcută la comandă. […] Noi nu putem decreta revoluţia, dar putem s-o înlesnim. Vom desfăşura în tranşee o muncă organizată în vederea fraternizării, vom ajuta popoarele din Apus să înceapă invincibila revoluţie socialistă[34].

Înarmat cu această certitudine mesianică, a trimis în noaptea de 20 spre 21 noiembrie o radiotelegramă la Marele Cartier General – Stavka –, ordonându-i şefului acestuia, Duhonin, să angajeze discuţii cu toţi beligeranţii în vederea unui armistiţiu. A doua zi, la ora 16, Troţki a transmis ambasadelor puterilor aliate o notă care anunţa formarea noului guvern şi propunea încheierea unui armistiţiu pe toate fronturile pentru a deschide negocieri de pace. La aceeaşi oră, *Pravda* şi *Izvestia* au publicat ordinul trimis de Sovnarkom lui Duhonin, semnat de Ulianov (Lenin), Troţki, Krîlenko (comisar la Război) şi Gorbunov („secretarul" [*sic*]). Pe 22 noiembrie, între orele 2 şi 4 dimineaţa, Lenin, Stalin şi Krîlenko au vorbit la telefon cu Duhonin, cerându-i să aplice ordinele lor, pe un ton dictatorial şi în termeni care arătau deja stilul totalitar al noului regim[35]. Generalul a refuzat, considerând că aceasta era responsabilitatea guvernului. În realitate, Lenin şi acoliţii lui voiau să-i facă responsabili pe militari pentru a-i compromite mai uşor. Cât despre ideea abracadabrantă de a se adresa tuturor ţărilor beligerante, inclusiv celor aliate cu Rusia Revoluţiei din Februarie, ea avea scopul de a salva aparenţele şi de a face să se creadă că voiau o pace generală, şi nu o pace separată cu Germania şi Austria. O primă instrumentalizare care anunţa multe altele…

Duhonin a fost imediat scos din post şi înlocuit cu sublocotenentul Krîlenko, numit comandant al forţelor armate, ceea ce pentru Kricevski era „o numire rizibilă [care] depăşeşte cu adevărat toate limitele imaginabile, în afară totuşi de cele ale îndrăznelii frenetice a lui Lenin şi ale supunerii de turmă a fidelilor lui. Krîlenko, unul dintre principalii *condottieri* ai complotului pretorian […], făcuse serviciul militar, în timpul războiului, pentru o vreme, în tren. Deci cunoştinţe militare nule. În schimb, e un bolşevic de primă clasă. Strategia bolşevică a fraternizării pe front nu are pentru el secrete"[36]. Şi, într-adevăr, acesta fusese arestat pentru propagandă bolşevică pe frontul de sud-vest la ordinul lui Savinkov, apoi eliberat de Kerenski…

În aceeaşi zi, Lenin a dat la radio un mesaj:

> Soldaţi! Cauza păcii este în mâna voastră. Nu îngăduiţi generalilor contrarevoluţionari să submineze măreaţa cauză a păcii, ţineţi-i sub pază pentru a-i împiedica pe soldaţi să se răfuiască din proprie iniţiativă cu ei, lucru nedemn de o armată revoluţionară, şi pentru a-i împiedica pe aceşti generali să se sustragă de la judecata care-i aşteaptă. […] Regimentele care se află pe

poziţii să aleagă fără întârziere împuterniciţi pentru a începe în mod oficial tratative de armistiţiu cu inamicul. Consiliul Comisarilor Poporului vă dă dreptul să faceţi acest lucru[37].

Anet, care începea să practice la perfecţie „leninismul”, a comentat cu fineţe: „Se vede în acest apel marca personală a lui Lenin. Ameninţările directe la adresa ofiţerilor, ordinul dat soldaţilor de a-şi impune controlul asupra propriilor şefi, folosirea forţei, cuvântul «linşaj» care este scris, deşi linşajul este interzis, toate astea sunt Lenin curat”[38].

Constrâns să dea explicaţii în faţa CEC, acesta a prezentat în mod mincinos poziţia lui Duhonin şi a pus CEC în faţa faptului împlinit, comentând totodată cu fanfaronada lui obişnuită: „Avem posibilitatea de a ne pune în legătură prin radiotelegraf cu Parisul, şi, când tratatul de pace va fi întocmit, vom avea posibilitatea de a face cunoscut poporului francez că tratatul poate fi semnat şi că depinde de poporul francez ca armistiţiul să fie încheiat în două ore. Să vedem ce va spune atunci Clemenceau”[39]. Şi s-a văzut, într-adevăr, triumful pe care l-a rezervat poporul francez „Tigrului” după înfrângerea Germaniei şi Austriei în 1918.

În faţa acestor evenimente incredibile, Rada din Kiev a făcut apel la soldaţii ucraineni, în jur de 300.000 de oameni, să părăsească frontul de nord şi să se întoarcă în Ucraina. Generalul Kaledin a rechemat în Don cazacii împrăştiaţi pe front. Lenin a reacţionat printr-o telegramă, ordonându-i acestuia din urmă, bănuit că ar fi fost „alb”, să pună capăt stării de asediu pe teritoriul lui şi să evacueze de acolo trupele „contrarevoluţionare”. L-a acuzat în plus că împiedica grâul şi cărbunele din regiunea Donului să se îndrepte spre nord, când producţia de cărbune era deja total dezorganizată de revoluţie şi muncitorii de la căile ferate se revoltaseră[40]. Şi toate acestea când Donul era la peste 1.600 de kilometri de Petrograd, în timp ce trupele germane se aflau la câteva zeci de kilometri.

Pe 25 şi 26 noiembrie, Krîlenko l-a demis pe comandantul frontului de nord, apoi pe cel al Armatei a V-a la Dvinsk. Comitetul General al Armatelor i-a telegrafiat că el nu considera Sovnarkomul o putere legitimă şi deci nu-l putea recunoaşte drept comandant suprem: „Protestăm cât se poate de energic împotriva oricărei tentative din partea dumneavoastră de a pătrunde în Stavka însoţit de o escortă înarmată. O asemenea încercare va duce la război civil în regiunea Stavka şi va tulbura activitatea sa normală”[41]. De îndată, la ordinul lui Lenin, Krîlenko a adresat armatei

Prikaz-ul nr. 2, în care anunţa că îl demisese pe „fostul comandant suprem, generalul Duhonin, deoarece a opus rezistenţă la executarea ordinului şi pentru acţiune criminală susceptibilă de a provoca un nou război civil, care este declarat duşman al poporului”.

În acelaşi moment, germanii, care aşteptau clipa aceasta din februarie, au acceptat în mod firesc să înceapă negocieri cu bolşevicii. Kricevski a semnalat sosirea la Petrograd a doi dintre intermediarii care negociaseră cu Reich-ul întoarcerea lui Lenin şi a bolşevicilor săi în Rusia, Radek şi Ganeţki-Furstenberg, „cheia enigmei păcii separate cu germanii”[42]. Krîlenko a emis *Prikaz*-ul nr. 3, anunţând începerea negocierilor pe 28 noiembrie pe frontul de nord, singurul pe care-l controlau bolşevicii atunci, în timp ce fronturile de vest, sud-vest şi Caucazul (adică 12 armate din 15) nu recunoşteau încă Sovnarkomul, apoi negocieri generale pe 2 decembrie. Această grabă ţinea în egală măsură de delirul lui Lenin, care credea că astfel va porni revoluţia în Europa, şi de dorinţa mai tactică de a se lăuda cu sloganul „Bolşevismul înseamnă pace”, în vreme ce alegerile pentru Adunarea Constituantă începuseră pe 25 noiembrie. A doua zi, Krîlenko a ocupat cu forţa Stavka şi a lăsat să fie masacrat sub ochii lui cu lovituri de baionetă generalul Duhonin, căruia îi garantase securitatea. Anet înţelesese bine: la Lenin, după toate regulile limbajului totalitar, interzicerea linşajului însemna îndemnare la linşaj! La Brest-Litovsk au început negocieri între delegaţia bolşevică şi cele ale Puterilor Centrale; ele au dus mai întâi la o încetare a ostilităţilor de zece zile, apoi au fost reluate pe 10 decembrie şi s-au încheiat cu semnarea unui armistiţiu pe 15. Vestea a antrenat imediat dezertări masive, dezorganizând în mod periculos frontul, ceea ce-i punea pe austro-germani în poziţie de forţă. Cât despre mujicii-soldaţi dezertori, odată întorşi în sat în bande înarmate, ei au răspândit o violenţă anarhică suplimentară.

Bizuindu-se pe acest prim succes, Lenin şi-a accelerat înaintarea spre dictatură. A asigurat mai întâi dispozitivul puterii. Pe 30 noiembrie, Sverdlov a prezentat o „instrucţie constituţională” conform căreia Sovnarkomul trebuia, în principiu, să prezinte CEC-ului actele sale legislative pentru aprobare… omiţând totodată cu bună ştiinţă să precizeze în ce termen. De atunci, CEC a încetat să joace un rol de frânare şi de control; s-a reunit din ce în ce mai rar, în timp ce Sovnarkomul se reunea de

mai multe ori pe zi şi conducea doar prin decrete. „Astfel, între 30 noiembrie şi 25 decembrie, data reuniunii următoare a CEC, Sovnarkomul începuse tratativele de pace cu Puterile Centrale, declarase război Ucrainei şi introdusese legea marţială în Petrograd şi Moscova. Întrucât Suhanov protestase, toate aceste măsuri fuseseră implementate fără a fi discutate în cadrul Sovietului”[43]. Principiul puterii sovietelor, pe baza căruia bolşevicii şi-au legitimat luarea puterii, va fi trăit deci mai puţin de şapte săptămâni. Drept urmare, Comitetul Central al partidului, stăpân peste Sovnarkom şi CEC, deţinea atât legislativul, cât şi executivul.

Rămas singur la cârmă, „bătrânul” a mizat pe intimidare şi teroare. Încă de pe 23 noiembrie a creat Comisia de Investigaţii Militare însărcinată cu arestarea ofiţerilor „contrarevoluţionari”, a membrilor partidelor „burgheze” şi a funcţionarilor bănuiţi de „sabotaj”[44]. CMR a decretat că „toţi indivizii suspectaţi de sabotaj, de speculă, de acaparare sunt susceptibili de a fi arestaţi pe loc ca duşmani ai poporului şi transferaţi în închisorile din Kronstadt”[45]. Pe 2 decembrie, dis-de-dimineaţă, Schreider, un vechi socialist primar al Petrogradului, a fost arestat la domiciliu (înainte de a fi eliberat la sfârşitul zilei), în timp ce Duma capitalei era închisă. Or, aceasta era singura instituţie reprezentativă a oraşului care avea o existenţă legală, căci fusese aleasă cu sufragiu universal. Dar, cu o mare majoritate socialistă, ea nu încetase să protesteze împotriva loviturii de forţă bolşevice şi să intervină în favoarea celor arestaţi. În acelaşi moment, *Pravda* anunţa suspendarea a nouă ziare.

Astfel, la cinci săptămâni după lovitura lui de stat, Lenin îşi consolidase puterea la Petrograd şi la Moscova. Kerenski dispăruse şi miniştrii fuseseră arestaţi sau fugiseră. Armata era decapitată şi pe cale de a se dezintegra. Congresele sovietelor şi CEC erau sub control. Opozanţii din sânul Partidului Bolşevic făcuseră act de penitenţă, căci dictatorul îl constrânsese pe fiecare membru al Comitetului Central să vină în biroul său şi să semneze un act de supunere. Rămânea totuşi o ultimă problemă, Adunarea Constituantă, pentru existenţa căreia toţi liberalii şi socialiştii se luptaseră de mai bine de o jumătate de secol.

19
Asasinarea premeditată a democraţiei ruse

Alegerile pentru Adunarea Constituantă au început pe tot teritoriul fostului imperiu pe 25 noiembrie 1917 şi trebuiau să dureze până pe 9 decembrie. Ele vizau 90 de milioane de alegători din cele 170 de milioane de locuitori ai fostului imperiu, adică toţi bărbaţii şi toate femeile cu vârsta de peste 20 de ani, precum şi soldaţii de la 18 ani în sus – inclusiv familia imperială, dar cu excepţia dezertorilor –, şi participarea a fost masivă[1]. Ele puneau problema crucială a conflictului de legitimitate – şi deci de putere – între Sovnarkom şi Adunare. Una rezultase dintr-un puci politico-militar foarte minoritar, cealaltă trebuia să fie prima adunare aleasă în Rusia cu sufragiu universal. Troţki, pe atunci într-o poziţie foarte bună pentru a observa evenimentele, a dat încă din 1924 mărturie despre ostilitatea şefului său faţă de noua instanţă, a cărei lichidare avea să marcheze răsturnarea definitivă a Revoluţiei democratice din Februarie de către Revoluţia totalitară din Octombrie.

În primele zile, dacă nu în primele ore care au urmat loviturii de stat, Lenin a pus problema Adunării Constituante.

— Trebuie amânată, trebuie prorogate alegerile. Trebuie lărgit dreptul electoral, dând dreptul de a vota tinerilor de 18 ani. Trebuie creată posibilitatea de a revizui listele de candidaţi. Listele noastre n-au nicio valoare: se găsesc acolo o mulţime de intelectuali de ocazie, iar noi avem nevoie de muncitori şi de ţărani. Oamenii lui Kornilov, cadeţii trebuie scoşi în afara legii.

I se replica:

— Nu e comod să se amâne acum. Amânarea va fi înţeleasă ca o lichidare a Adunării Constituante, cu atât mai mult cu cât noi înşine am acuzat Guvernul Provizoriu că tergiversează cu Adunarea.

— Prostii! replica Lenin. Ceea ce contează sunt faptele, şi nu vorbele. Pentru Guvernul Provizoriu, Adunarea Constituantă marca sau putea să marcheze un pas înainte; pentru puterea sovietică, mai ales cu listele actuale, ar fi inevitabil un pas înapoi. De ce vi se pare incomodă

amânarea? Şi dacă Adunarea Constituantă se compune din cadeţi, din menşevici şi din socialişti-revoluţionari, asta o să fie comod?[2]

La fel ca în aprilie 1917, Lenin s-a trezit mai întâi singur în această poziţie extremă. Încă din 27 noiembrie, el a declarat în faţa congresului extraordinar al sovietelor că activitatea Adunării „va depinde de starea de spirit care va domni în ţară", înainte de a adăuga: „Eu spun: pune-ţi nădejdea în starea de spirit, dar nu uita să te îngrijeşti de arme"[3], anticipare a celebrei maxime enunţate în anii 1940 de Mao Zedong: „Puterea e la capătul puştii". Două zile mai târziu, Claude Anet a notat că alegerile se terminaseră la Petrograd, că se desfăşuraseră în ordine perfectă şi că numărul votanţilor era ridicat; bolşevicii, susţinuţi de garnizoană, au obţinut 451.587 de voturi, cadeţii 245.628, eserii şi celelalte partide 149.644. Dar capitala nu era imperiul. Încă din 3 decembrie, primele rezultate au arătat că bolşevicii nu vor fi majoritari şi în curând deruta lor electorală a devenit evidentă: din 37 de milioane de voturi exprimate, ei nu au obţinut decât 10 milioane (24%) şi 175 de aleşi din 707, faţă de 16 milioane de voturi (38%) ale eserilor, 3% ale menşevicilor, 5% ale cadeţilor şi 12% ale eserilor ucraineni. Erau puternici mai ales printre soldaţi şi muncitori, dar aproape absenţi în zonele rurale din sud. Era o mare dezavuare pentru partidul care pretindea că guvernează în numele poporului şi cu acordul lui. Prevalându-se de legitimitatea sa, Adunarea constituia o ameninţare formidabilă pentru puterea lui Lenin.

Imediat a reacţionat şi a încercat imposibilul pentru a contesta rezultatele. Pe 20 noiembrie, el a luat iniţiativa în *Pravda*:

> În Rusia nu trebuie să existe alt guvern în afară de *guvernul sovietic*. Puterea sovietică a fost cucerită în Rusia, iar trecerea guvernului din mâna unui partid sovietic în mâna altuia este asigurată fără revoluţie, prin simpla hotărâre a Sovietelor, prin simpla înlocuire, ca urmare a unor noi alegeri, a deputaţilor în Soviete. Al doilea Congres general al Sovietelor din Rusia a dat partidului bolşevic majoritatea. De aceea, numai un guvern constituit de acest partid este un guvern sovietic[4]. [Q.E.D.]

La 1 decembrie, Sovnarkomul a interzis nouă ziare care publicaseră apelul adresat poporului de vechiul Guvern Provizoriu şi anunţaseră convocarea Constituantei pentru 11 decembrie[5]. Pe 4 decembrie, cu prilejul unei reuniuni CEC, Lenin a determinat adoptarea unui decret pe care-l redactase, precizând că „Sovietele de deputaţi ai muncitorilor şi soldaţilor, precum şi Sovietele de deputaţi ai ţăranilor din orice circumscripţie electorală au dreptul să fixeze noi alegeri pentru toate instituţiile orăşeneşti,

de zemstvă şi în general pentru orice instituţii reprezentative, inclusiv Adunarea Constituantă”[6].

Tocmai inventase revocarea deputaţilor de către nişte alegători despre care se presupunea că ar fi nemulţumiţi de propriul lor vot! Trebuiau să voteze iar şi iar până când o adunare ad-hoc avea să se supună Sovnarkomului. În această privinţă, procurorul autocraţiei se înscria pe linia lui Nicolae al II-lea, care dizolvase primele două Dume şi manipulase scrutinul până ce obţinuse o adunare aşa cum voia el. Se pregătea chiar să facă şi mai rău, ştiut fiind că ţarul „băutor de sânge” lăsase cel puţin adunările să dezbată un timp înainte de a le lovi. Şi, revendicându-se doar de la congresul sovietelor, ales în condiţii infinit mai puţin democratice decât Constituanta, Lenin inaugura faţada pseudodemocratică a puterii, un element clasic de primă mărime al regimurilor totalitare constrânse să se revendice de la popor pentru a fundamenta o legitimitate factică.

Opoziţia a reacţionat creând o Uniune pentru Apărarea Adunării; Sovnarkomul a contraatacat transformând CMR din Petrograd într-un Comitet de Luptă împotriva contrarevoluţiei, viitoarea CEKA, care a marcat începutul unei represiuni sistematice. Pe 6 decembrie, membrii comisiei electorale panruse însărcinate cu organizarea alegerilor şi cu numărarea voturilor, compusă din reprezentanţii tuturor partidelor (inclusiv ai bolşevicilor), au fost arestaţi. Apoi, cei trei comisari electorali ai Adunării au fost arestaţi, închişi la Smolnîi şi interogaţi timp de şase zile înainte de a fi „demisionaţi” şi înlocuiţi de bolşevicul Moisei Uriţki, promovat comisar al poporului pentru Adunare. Cu abilitate, Lenin a încercat să divizeze majoritatea electorală pentru a o slăbi mai uşor, lovindu-i pe cadeţi şi menajându-i pe eseri. Pe 7 decembrie, *Izvestia* a titrat „Despre necesitatea eliminării cadeţilor din Adunarea Constituantă” şi a îndemnat „toate sovietele locale, toate uzinele, toate regimentele şi toate satele să voteze rezoluţii cerând Adunării Constituante să îndepărteze din sânul ei partidul antipopular al cadeţilor”[7]. La acel moment, zvonurile pretindeau că liberalii vor obţine în jur de 200 de deputaţi. Eliminarea lor permitea atât eradicarea grupului cel mai ostil, cât şi împiedicarea formării unei coaliţii majoritare. De asemenea, însemna inaugurarea unei proceduri care avea să facă ulterior carieră: apelul „la popor” prin soviete şi tot felul de organisme în întregime controlate de bolşevici. O procedură care va fi copiată de toate regimurile totalitare.

Lenin ajunsese în această situaţie complicată când evenimentele i-au venit din nou în ajutor. Când el făcea totul de luni de zile pentru a provoca o sciziune în sânul Partidului Socialist-Revoluţionar, acesta şi-a ţinut congresul de pe 2 până pe 11 decembrie. Or, eserii de stânga – pe atunci compatibili cu bolşevicii –, antrenaţi de cei mai tineri, s-au constituit în partid independent. Totuşi, asta nu-i era de ajuns şefului, după cum spune Troţki:

> — A devenit clar că vom fi în minoritate [în Adunare], chiar şi cu sprijinul socialiştilor-revoluţionari de stânga […].
>
> — Bineînţeles, Adunarea Constituantă trebuie dizolvată, a zis Lenin, dar cum să facem cu socialiştii-revoluţionari de stânga?
>
> Am fost totuşi consolaţi de bătrânul Natanson [bătrân lider istoric al eserilor]. A venit să „se sfătuiască" cu noi şi primele lui vorbe au fost:
>
> — Cred totuşi că va trebui dizolvată cu forţa Adunarea Constituantă.
>
> — Bravo! a exclamat Lenin; ceea ce e corect spus e corect spus! Dar ai voştri vor fi de acord cu noi în această privinţă? […]
>
> Natanson a făcut o propunere:
>
> — Dacă am acţiona aşa: să unim fracţiunile pe care le avem noi şi voi în Adunarea Constituantă cu Comitetul Executiv Central şi să formăm astfel o Convenţie?
>
> — De ce? a replicat Lenin vizibil înciudat. Ca să imităm Revoluţia Franceză? Dizolvând Constituanta, vom întări sistemul sovietic. Cu planul dumitale, totul s-ar încurca: nu am avea nici una, nici alta[8].

Dacă Natanson înţelesese perfect necesitatea întemeierii noii puteri pe un principiu de legitimitate, el ştia şi că noua adunare, dominată de moderaţi, va semăna cu Constituanta, apoi cu Legislativa provenite în 1789-1791 din stările generale. Ca bun iacobin, nu dorea asta şi a propus trecerea directă la Convenţia revoluţionară, Sovnarkomul fiind asimilat Comitetului Salvării Publice. Cum tocmai am văzut, Lenin nu voia nici el asta. Convenţia, chiar foarte prost aleasă şi puţin reprezentativă pentru opinia ţării în 1792, pentru el încă era prea democrată şi incontrolabilă: drept dovadă, ea a fost cea care l-a răsturnat pe Robespierre înainte de a se întoarce împotriva iacobinilor. Era preferabil să asiguri direct „dictatura proletariatului" prin monopolul absolut al Partidului Bolşevic asupra puterii. Alianţa cu eserii de stânga era una de pură oportunitate, tocmai pentru a da de înţeles că partidul leninist nu era singur la putere, pe când el controla deja CEC şi Sovnarkomul şi în scurt timp avea să controleze şi poliţia politică – CEKA – şi Armata Roşie. Deocamdată trebuiau încă menajate.

Într-adevăr, sciziunea eserilor de stânga îi avantaja pe „roşii". Nu doar că Lenin reuşise să-şi divizeze cel mai puternic adversar, dar a atras şi unii

eseri de stânga în sânul Sovnarkomului, cu posturi secundare şi permanent în poziţie minoritară, pentru a-i compromite în politica lui de teroare. Mai întâi s-a servit de ei pentru a-şi relua atacul împotriva Constituantei, înmulţindu-şi declaraţiile provocatoare; de exemplu, pe 14 decembrie: „Vom spune poporului că interesele lui sunt mai presus de interesele unei instituţii democratice”9, iar a doua zi: „când au avut loc alegerile, poporul nu i-a ales pe aceia care exprimă voinţa lui, dorinţele lui”10. Hotărât lucru, acest popor stupid îşi ignora propriile interese, cunoscute doar de Lenin. Nu eram prea departe de remarca dezabuzată a lui Bertolt Brecht după zdrobirea revoltei populaţiei din RDG în iunie 1953 de către puterea comunistă şi tancurile sovietice: „Aflu că guvernul consideră că poporul a «trădat încrederea regimului» şi «va trebui să muncească din greu ca să recâştige încrederea autorităţilor». În acest stadiu, nu ar fi oare mai simplu să se dizolve poporul şi să se aleagă un altul?”11. Şeful bolşevic începea să-şi dea seama că între poporul lui imaginar şi poporul real hiatusul era considerabil.

Totuşi, bizuindu-se pe susţinerea conjuncturală – şi oarbă – din partea noilor săi aliaţi, „ţarul roşu” a pregătit minuţios dizolvarea Adunării. Cu gândul la deschiderea ei anunţată de opoziţie pe 11 decembrie, el a ordonat transferarea la Petrograd a unui regiment leton, din care au fost curând selecţionaţi oamenii din garda lui personală şi din securitatea de la Smolnîi. Deocamdată, opinia democratică era neliniştită. Pe 11 decembrie a avut loc la Petrograd o manifestaţie a zeci de mii de persoane pentru a obliga Adunarea să-şi înceapă lucrările. Claude Anet spune: „Existau în această mulţime mici funcţionari, marinari, soldaţi, fanfare militare, muncitori din marile uzine Putilov şi Obuhov, care mărşăluiau sub stindardul: «Toată puterea Constituantei!»”12. Patruzeci şi cinci de deputaţi aduşi de Schreider şi urmaţi de această mulţime au pătruns în forţă în Palatul Taurida şi, în mod simbolic, au trecut la alegerea unei preşedinţii13.

Bineînţeles, strigătul „Toată puterea Constituantei” se opunea direct devizei „Toată puterea sovietelor” – în spatele căreia se ascundea în realitate „Toată puterea Partidului bolşevic”. Această frondă l-a înfuriat pe Lenin, care a decis să facă prima mişcare. În aceeaşi seară, la ora 22:30, a semnat un decret:

> Membrii instituţiilor conducătoare ale partidului cadeţilor, partid al duşmanilor poporului, trebuie să fie arestaţi şi deferiţi tribunalelor revoluţionare. Sovietelor locale le revine obligaţia de a

supraveghea îndeaproape partidul cadeţilor, dată fiind legătura acestuia cu războiul civil kornilovist-kaledinist împotriva revoluţiei. Decretul intră în vigoare din momentul semnării lui[14].

„Duşmani ai poporului", „supraveghere îndeaproape", „tribunale revoluţionare", amestec între deputaţii cadeţi – în principiu protejaţi de imunitatea lor parlamentară – şi câţiva generali care, la 1.600 de kilometri de acolo, anunţau o nouă „Vandee": umbra lui 1793 plana fără doar şi poate deasupra Petrogradului.

Iar Kricevski, feroce, comenta:

> Presa socialistă constată unanim că dictatorii bolşevici se folosesc de „cadet" absolut în acelaşi fel şi în aceleaşi scopuri în care ţarismul se folosea de „evreu". Şi la fel cum plebea era asmuţită contra evreilor şi a „iudaizanţior", ea este, sub Lenin-Troţki, asmuţită împotriva „cadeţilor" şi a prietenilor cadeţilor, adică împotriva tuturor adversarilor socialişti ai uzurpatorilor[15].

Isaac Steinberg, unul dintre liderii eserilor de stânga, va confirma analiza în mărturia lui publicată în 1929:

> Era deja legalizarea terorii sângeroase care a venit mai târziu. Cadeţii erau reprezentanţii spirituali şi materiali ai contrarevoluţiei burgheze. Dar exista un pericol în faptul că decretul nu era îndreptat contra anumitor persoane vinovate, ci împotriva unei întregi abstracţiuni politice după care se putea ascunde o mulţime nenumărată de persoane nevinovate. Se crea astfel un ţap ispăşitor, o colectivitate anonimă care putea fi învinuită pentru toate insuccesele şi toate suferinţele revoluţiei[16].

De a doua zi, Lenin a pus ca Palatul Taurida să fie ocupat de câteva mii de soldaţi letoni şi a ordonat închiderea ultimului ziar „burghez". Această măsură a exasperat trupele regulate, cum remarcă Kricevski:

> Dovada cea mai evidentă a schimbării de spirit a garnizoanei este faptul că dictatorii au chemat în capitală regimentele *letone*, în număr de 30.000 de soldaţi, luate de pe frontul de nord şi pe care le cred devotate trup şi suflet bolşevismului. Aţi citit? Regimente *letone*! O gardă de corp străină, după modelul gărzii elveţiene a lui Ludovic al XVI-lea[17].

Pe 14 decembrie, Lenin a rostit în faţa CEC un discurs în care îi ataca din nou pe cadeţi:

> Sub paravanul unei lozinci formal-democratice, lozinca Adunării Constituante, cadeţii încep războiul civil […] să se dovedească că partidul cadeţilor nu este statul-major al războiului civil, al unui război civil sortit în mod vădit eşecului şi care îneacă ţara în sânge[18].

Pentru prima dată, în absenţa oricărei dovezi de culpabilitate, Lenin cerea ca acuzatul să-şi demonstreze el însuşi nevinovăţia. Un demers care sub Stalin va face ca fiecare persoană arestată să audă întrebarea cekistului: „De ce anume te faci vinovat?". În fine, el a propus decretul prin care erau condamnaţi cadeţii, care a fost votat cu 150 de voturi contra a 98 – eserii de stânga – şi 3 abţineri. Acest vot a fost o a doua lovitură de stat. Mai mulţi deputaţi liberali au fost arestaţi, precedându-i pe eserii de dreapta, pe menşevicii trimişi la fortăreaţa Petru şi Pavel şi pe conducătorii sovietului

ţărănesc. Principalii şefi menşevici şi eseri – Ţereteli, Dan şi Cernov – erau luaţi în colimator[19]. Şi în timp ce în numeroase oraşe se desfăşurau manifestaţii de susţinere a Constituantei, puterea a început o represiune violentă, care a făcut 40 de victime cu prilejul unei defilări de protest a 40.000 de muncitori, organizată de eseri la Kaluga[20].

În timp ce Lenin se ocupa de activarea războiului civil în interior, Troţki încerca să-l promoveze în exterior, negociind un armistiţiu, preludiu al păcii, cu Puterile Centrale. Era inversul faimosului adagiu „Si vis pacem, para bellum", pentru că acesta spera la o contaminare revoluţionară a întregii Europe. Claude Anet, invitat să treacă pe la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe, l-a întâlnit acolo pe Zalkind, adjunctul lui Troţki, care i-a spus: „Vom asmuţi soldaţii asupra Germaniei. Vom dărâma Imperiul. Şi, să ştiţi, suntem în stare să ne batem contra lumii întregi; vom distruge Franţa imperialistă, Anglia, America". Jurnalistul, edificat, a încheiat: „Ies din cabinetul lui ca din celula unui nebun"[21].

Pe 13 decembrie, Troţki a anunţat triumfător semnarea armistiţiului, care avea să aibă loc două zile mai târziu: „Suntem de o sută de ori mai puternici decât viclenii ăştia de germani. La noi nu există o prăpastie între guvern şi popor. […] Dacă guvernele aliate nu acceptă condiţiile noastre, vor fi măturate într-o săptămână"[22]. Şi a lansat un avertisment în faţa Comitetului Executiv al sovietului:

> În mai puţin de o lună, teroarea va lua forme foarte violente, după modelul celor ce s-au întâmplat în timpul marii Revoluţii Franceze. Nu numai închisorile, ci şi ghilotina, această remarcabilă invenţie a marii Revoluţii Franceze, care avea avantajul recunoscut de a scurta oamenii cu un cap, îi va aştepta pe duşmanii noştri[23].

Totuşi, când acest nou Saint-Just a venit la Congresul al II-lea al sovietelor ţărăneşti, jumătate din adunare s-a ridicat şi a strigat: „Jos băutorii de sânge! Jos ghilotina!". Troţki nu a putut vorbi şi a ieşit din sală, urmat de bolşevici, cu care s-a reunit într-o încăpere vecină[24].

În acest climat de isterie homicidă, Lenin a adoptat noi decizii liberticide. În scopul de a optimiza teroarea, el a decis pe 18 decembrie să dizolve CMR, responsabil de peste 6.000 de ordine represive, adesea mâzgălite pe bucăţele de hârtie, pentru a-l înlocui cu o comisie ad-hoc. El i-a împărtăşit lui Bonci-Bruevici, vechiul său acolit din 1904, devenit secretarul lui, nevoia de a găsi urgent „un Fouquier-Tinville al nostru, care să mături toată pleava contrarevoluţionară"[25]. A doua zi a propus Sovnarkomului să-l

numească în fruntea acestei comisii „speciale” pe Feliks Dzerjinski, un „vajnic iacobin proletar”. Legătura cu decretul privind convocarea Adunării era evidentă: nu era vorba atât de a menţine ordinea publică, cât de a dispune de o forţă bine ţinută în mână, capabilă să împiedice reunirea Constituantei.

Pe 20 decembrie, Lenin i-a trimis o notă orientativă lui Dzerjinski:

> S-ar putea da un decret *cam în felul acesta*: […] Burghezia se dedă la crimele cele mai infame, cumpărând lepădăturile societăţii şi elementele decăzute şi îmbătându-le în scopul de a dezlănţui pogromuri. Partizanii burgheziei, în special cei din rândurile funcţionarilor superiori, funcţionarilor de bancă etc., sabotează munca, organizează greve, pentru a zădărnici măsurile luate de guvern în vederea înfăptuirii transformărilor socialiste. Se merge chiar până la sabotarea muncii de aprovizionare, sabotare care ameninţă să ducă la înfometarea a milioane de oameni. Trebuie să se ia măsuri excepţionale[26].

Conform obiceiului său, desemna un ţap ispăşitor pentru a ascunde dificultăţile create de atacurile lui violente.

În aceeaşi seară, Dzerjinski i-a prezentat proiectul său:

> Trebuie să trimitem pe acest front [intern], cel mai periculos şi cel mai crud, tovarăşi hotărâţi, duri, solizi, fără stări de spirit, gata să se sacrifice pentru salvarea Revoluţiei. Să nu credeţi, tovarăşi, că sunt în căutarea unei forme de justiţie revoluţionară. N-avem ce face cu „justiţia”! Ne aflăm în război, pe frontul cel mai crud, căci inamicul înaintează camuflat, şi e o luptă pe viaţă şi pe moarte! Propun, cer crearea unui organ care să regleze conturile cu contrarevoluţionarii în manieră revoluţionară, autentic bolşevică![27]

El a propus ca noul organism să aibă sarcina „să suprime şi să lichideze orice tentativă şi act contrarevoluţionar şi de sabotaj, de oriunde ar veni ele” şi să acorde o „atenţie specială presei, sabotajului, KD [constituţional-democraţilor], SR [socialiştilor-revoluţionari] de dreapta, sabotorilor şi greviştilor”. Măsurile represive includeau: „confiscarea de bunuri, evacuarea din domiciliu, privarea de cartele, publicarea listelor cu duşmanii poporului etc.”. O moarte socială asigurată conjugată cu un neliniştitor „etc.”.

Docil, Sovnarkomul a decretat:

> Persoanele care aparţin claselor bogate ([…] proprietarii de imobile din oraşe, deţinătorii de acţiuni şi de sume depăşind 1.000 de ruble), precum şi funcţionarii băncilor, ai societăţilor anonime, ai instituţiilor de stat şi ai instituţiilor publice au obligaţia ca în termen de douăzeci şi patru de ore să înmâneze comitetelor de locatari o declaraţie în triplu exemplar cu privire la veniturile, funcţiile şi ocupaţiile lor, sub semnătură proprie şi cu indicarea adresei lor[28] .

Astfel erau stigmatizate, discriminate şi fişate o serie de categorii sociale şi într-o zi se instaura segregarea unei părţi a populaţiei nu pentru ceea ce făcuse, ci pentru ceea ce era. Totul sub autoritatea unor comitete de locatari autoproclamate, acţionând total arbitrar şi în totală impunitate într-o operaţiune propice jafului şi răzbunărilor personale şi care, în mod mecanic,

avea să ducă la apariţia unei clientele favorabile bolşevicilor. Acelaşi gen de practici vor fi utilizate contra evreilor de către naziști în 1933-1934. Fişarea se făcea de trei ori: la nivelul de bază al imobilului, local – municipalitatea – şi naţional – Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne. Persoanele în cauză trebuiau să aibă permanent la ele diverse certificate de control şi să completeze un „carnet de lucrător-consumator în care să-şi treacă săptămânal veniturile şi cheltuielile şi să raporteze atestările din partea comitetelor sau instituţiilor relative la tipul de funcţii pe care le îndeplineşte persoana în cauză”. Cea mai meticuloasă birocraţie îşi dădea mâna cu un despotism inedit.

Aşa a fost creată în secret, pe 20 decembrie 1917, CEKA centrală – *Vserosiskaia cirezvîceaianaia komisia po borbe s kontrîrevoliuţii, spekuliaţiei i sabotajem* (Comisia panrusă extraordinară de luptă împotriva contrarevoluţiei, speculei şi sabotajului). Trei zile mai târziu, un comunicat al ziarului *Izvestia* a anunţat crearea acesteia „prin decretul din 7 [20] decembrie 1917 al Consiliului Comisarilor Poporului […]. CEKA are sediul pe strada Gorohovaia, nr 2. Primirea zilnic între orele 12 şi 17”. Pe 28 decembrie, Dzerjinski a făcut apel la soviete să creeze organizaţii CEKA locale.

CEKA nu a numărat la început decât în jur de o sută de persoane, militanţi cunoscuţi de Dzerjinski, mai ales polonezi şi baltici, care lucraseră la CMR. Printre acestea figurau viitoarele cadre de conducere ale poliţiei politice: Laţis, Menjinski, Messing, Moroz, Peters, Trilisser, Unşliht, Iagoda. CEKA va deveni GPU în 1922, apoi, în 1934, NKVD, dizolvat în 1946 în favoarea KGB-ului. O parte importantă a terorii şi a epurărilor staliniste va fi astfel orchestrată de vechi cadre de încredere, înarmate cu experienţa dobândită în teroarea sub toate formele încă din 1918. „Am găsit deja CEKA formată: îi cuprindea pe atunci pe Dzerjinski, preşedinte, şi şase sau şapte dintre colaboratorii săi. Toţi erau bolşevici, ca şi călăul Peters, ulterior faimos”[29], a scris Steinberg, noul comisar eser de stânga la „Justiţie”. Lenin dorea să „păstreze spada numai pentru el”[30]. „Braţul înarmat al dictaturii proletariatului” – „sabia şi scutul” partidului, cum va fi calificat mai târziu moştenitorul ei, KGB – avea să emigreze curând la Moscova, să se instaleze în piaţa Lubianka şi să devină pilonul cel mai redutabil al regimului comunist.

Pe 25 decembrie, manevra menită să-i divizeze pe eseri a dus la intrarea în Sovnarkom a şapte eseri de stânga. Bineînţeles, cei 11 bolşevici rămaşi şi-au rezervat posturile-cheie. Eserii de stânga erau foarte neexperimentaţi – Steinberg (Justiţie), Karelin şi Kalegaiev (Agricultură) n-aveau decât vreo 20 de ani –, iar Lenin le pusese piedici, preluându-le programul în decretul său asupra pământului. Credeau că pot tempera excesele leniniste, dar au fost repede obligaţi să se supună. Încă de la începutul lui ianuarie 1918, Dzerjinski a protestat violent în faţa Sovnarkomului împotriva atitudinii lui Steinberg, care, în numele Justiţiei, voia să controleze CEKA. Lenin a decis imediat să se adopte o rezoluţie de „condamnare clară a atitudinii comisarului pentru Justiţie, precum şi o nouă confirmare a puterilor depline acordate CEKA”[31].

Într-adevăr, dacă CEKA a fost la început o poliţie politică ce copia modelul Ohranei şi utiliza aceleaşi metode – supraveghere, infiltrare, provocare, arestări –, ea a devenit foarte repede instrumentul indispensabil al terorii de masă. Când făcea arestări, Ohrana îi deferea Justiţiei pe indivizii arestaţi. CEKA nu se mai complica; decidea ea însăşi pedeapsa şi o aplica pe loc: împuşcarea! Se vede aici întreaga diferenţă dintre un regim autoritar şi unul totalitar.

În aceeaşi zi fatidică de 20 decembrie, Lenin a inaugurat colegiul panrus pentru organizarea Armatei Roşii a Muncitorilor şi Ţăranilor (*Rabocie Krestianskaia Krasnaia Armiia*, RKKA). Aceasta a fost concepută mai întâi ca o armată pentru război civil, destinată combaterii duşmanilor interni, apoi a fost însărcinată din 1918 să „apere patria socialistă” şi, în cele din urmă, să exporte „glorioasa” revoluţie bolşevică în vârful baionetelor – încă din 1920, în Polonia[32].

Last but not least, pe 2 decembrie, în *Pravda*, Lenin a anunţat: „În condiţiile victoriei socialismului (controlul muncitoresc asupra fabricilor şi, apoi, exproprierea lor, naţionalizarea băncilor, crearea unui consiliu economic superior, care să reglementeze întreaga economie naţională a ţării)”[33]. A trecut la fapte pe 27 decembrie, decretând naţionalizarea industriilor şi a băncilor, devenite monopol de stat, precum şi deschiderea forţată a 35.000 de seifuri ale particularilor din bănci şi confiscarea valorilor. Pe 30 decembrie, un decret a interzis orice tranzacţionare a pământurilor, lichidând astfel, de fapt, proprietatea funciară privată. Iar pe 9

ianuarie 1918 Lenin a redactat un decret de naţionalizare a cooperativelor de consum, foarte numeroase în Rusia: „Transportul şi vânzarea-cumpărarea produselor fără o adeverinţă eliberată de comitetul pentru aprovizionare se pedepseşte cu confiscarea întregii averi a celui vinovat, cu cel puţin 6 luni închisoare şi cu trimiterea la muncă forţată”[34]. Era o interzicere a întregului comerţ privat, ceea ce avea să exacerbeze criza aprovizionării, până la a provoca foamete în oraşe. Astfel, în câteva zile, Lenin imaginase un control general al populaţiei cu ajutorul confiscării economiei, fişării poliţiste a populaţiei şi terorii exercitate contra tuturor recalcitranţilor.

În contrapartidă, vorbind pe 17 decembrie în faţa secţiunii muncitoreşti a sovietului din Petrograd, el îi ridica în slăvi pe muncitori:

> Să sfârşim o dată pentru totdeauna cu prejudecata că treburile de stat, conducerea băncilor, a uzinelor reprezintă o sarcină căreia muncitorii nu pot să-i facă faţă. Dar toate acestea nu pot fi îndeplinite decât printr-o uriaşă muncă de organizare dusă zi de zi. […] Şi chiar dacă se vor face greşeli, vor fi greşeli săvârşite de o clasă nouă, care creează o viaţă nouă.

Această naivitate în ceea ce priveşte gestionarea statală şi economică avea să-i coste foarte scump, decenii întregi, pe toţi cetăţenii sovietici. Lenin îşi justifica poziţia atât prin demagogie, cât şi prin convingere ideologică:

> Nu putem nădăjdui ca proletariatul de la sate să aibă conştiinţa clară şi fermă a intereselor sale. De acest lucru este capabilă numai clasa muncitoare, şi fiecare proletar, conştient de măreaţa perspectivă, trebuie să se simtă conducător şi să ducă după sine masele. Proletariatul trebuie să devină clasă dominantă în sensul de a conduce pe toţi oamenii muncii şi de a fi o clasă dominantă din punct de vedere politic[35].

Dincolo de ierarhizarea ontologică a muncitorului inteligent şi a ţăranului prost, Lenin consacra o pseudoelită nouă însufleţind „omul nou”, acest muncitor conştient care era un supraom ce beneficia de formidabile gratificaţii sociale şi politice, chemat să formeze clientela indefectibilă a puterii bolşevice, care şi-ar fi pierdut poziţia dominantă dacă aceasta ar fi căzut. El inaugura în acelaşi timp principiul conducătorului – ceea ce naziştii vor numi *Führerprinzip.*

În timp ce îşi consolida pe zi ce trece dominaţia asupra puterii şi asupra teritoriilor pe care le controla, Lenin şi-a îndreptat atenţia spre periferiile care începuseră să fie independente. Semnarea armistiţiului din 15 decembrie l-a îndemnat să-şi mărească avantajul în sudul Rusiei. Nişte bolşevici proclamaseră o Republică Sovietică a Donului în districtul Makeievka, în timp ce bande de marinari de la Marea Neagră puneau

stâpânire pe Rostov-pe-Don, iar Krîlenko trimisese acolo un „detaşament de pedeapsă” cu ordinul de a lupta contra cazacilor mai înverşunat decât împotriva inamicilor externi[36]. Aceştia din urmă nu erau oameni care să renunţe uşor. La Novocerkassk, Kaledin a dezarmat un regiment răsculat probolşevic[37]; a recucerit Rostovul, unde a reunit Krugul – adunarea tradiţională a cazacilor –, care l-a reales cu o largă majoritate, în ciuda unei minorităţi de cazaci de pe front foarte influenţaţi de propaganda bolşevică. Dorind să evite războiul civil, el a făcut să fie numit un nou guvern, în care ţăranii erau la paritate cu cazacii[38]. De asemenea, Kornilov, care era încă închis, a reuşit să evadeze cu 400 de cavalerişti cerchezi care-i erau devotaţi; împreună cu generalul Denikin şi alţi ofiţeri, au traversat întreaga Rusie pentru a ajunge în regiunea Donului, cu scopul de a crea acolo, în ianuarie 1918, Armata Voluntarilor, mic grup militar, de câteva mii de de oameni, care va deveni nucleul uneia dintre armatele „albe”.

Într-un alt registru, Lenin a evocat încă din 5 decembrie Finlanda, unde bolşevicii încercau să se impună:

> În prezent – voi întrebuinţa un cuvânt nepotrivit – „cucerim” Finlanda, dar nu în felul cum fac acest lucru tâlharii capitalişti internaţionali […] [ci] acordând Finlandei deplina libertate de a trăi în alianţă cu noi sau cu alţii, garantăm oamenilor muncii de toate naţionalităţile un sprijin deplin împotriva burgheziei din toate ţările[39].

În discursul lui tipic orwellian, „cucerirea” devenea „deplina libertate”, având ca fundal dreptul la expansiune în numele solidarităţii oamenilor muncii. Altfel spus, Lenin a păşit pe urmele Convenţiei care-şi exporta imperialismul ideologic, supunând popoarele sub pretextul că le emancipează. În Finlanda, manevra a eşuat când o armată finlandeză foarte tânără, sub conducerea generalului Mannerheim, a dezarmat zecile de mii de soldaţi ruşi care staţionau în ţară şi a alungat gărzile roşii. Dar Lenin a reiterat manevra cu mult mai mult succes împotriva Ucrainei.

El îşi anunţase intenţia încă din 5 decembrie:

> Acum observăm o mişcare naţională în Ucraina şi spunem: suntem în mod necondiţionat pentru libertatea deplină şi nelimitată a poporului ucrainean. Trebuie să rupem cu trecutul învechit, sângeros şi mârşav, când Rusia capitaliştilor-asupritori juca rolul de călău al altor popoare. […] Vom spune ucrainenilor: ca ucraineni, vă puteţi organiza viaţa la voi acasă aşa cum vreţi. Dar vom întinde o mână frăţească muncitorilor ucraineni şi le vom spune: împreună cu voi vom lupta împotriva burgheziei noastre şi a burgheziei voastre. Numai alianţa socialistă a oamenilor muncii din toate ţările va înlătura orice teren pentru persecuţiile şi discordia naţională.

În acest context, pe 16 decembrie, Rada (Parlamentul) instalată la Kiev, care guverna Ucraina din martie 1917, a încercat să-i blocheze tentativa publicând un manifest prin care ţăranilor li se dădea pământul, iar

muncitorilor ziua de muncă de opt ore şi se promitea amnistie politică pentru toţi, precum şi întrunirea Constituantei pe 21 ianuarie. Lenin a reacţionat imediat, publicând în *Pravda* din 18 decembrie un „Manifest către poporul ucrainean” însoţit de un ultimatum adresat Radei, care prefigura numeroasele operaţiuni de agresiune şi de anexare lansate de puterea sovietică, până la invadarea Afganistanului din 1979. Într-adevăr, după ce amintise, pentru a face impresie, dreptul tuturor naţiunilor „de a se despărţi de Rusia”, el ataca frontal:

> Noi învinuim Rada că, ascunzându-se sub paravanul unei frazeologii naţionale, duce o politică burgheză echivocă, care încă de mult îşi găseşte expresia în faptul că Rada nu recunoaşte Sovietele şi Puterea sovietică în Ucraina (între altele, Rada a refuzat să convoace fără întârziere, la cererea Sovietelor din Ucraina, Congresul pe ţinut al Sovietelor din Ucraina). Această politică echivocă, care ne pune în imposibilitate de a recunoaşte Rada ca reprezentant împuternicit al maselor muncitoare şi exploatate din Republica ucraineană, a împins nu demult Rada la acţiuni care înseamnă înlăturarea oricărei posibilităţi de înţelegere40.

Reproşurile adresate Radei erau de trei tipuri. Pe de o parte, chemarea înapoi în Ucraina a soldaţilor ucraineni ar fi dezorganizat frontul, ca şi cum bolşevicii nu s-ar fi ocupat de luni întregi să-l dezintegreze. Pe de altă parte, Rada dezarmase trupe sovietice, ceea ce era logic, deoarece niciun stat nu poate accepta prezenţa fără acordul lui pe teritoriul său a trupelor altui stat. În fine, ea invocase „pretinsele drepturi de autonomie ale «Donului şi Kubanului»”, ca şi cum aceste regiuni, marcate de un particularism ancestral, nu ar fi avut dreptul la autodeterminare. Mai presus de toate, Rada lăsa să treacă pe teritoriul ei soldaţi care i se alăturau lui Kaledin şi refuza să-i lase să treacă pe cei care se îndreptau împotriva lui. În consecinţă, Sovnarkomul cerea ca ea să se angajeze că nu-şi va mai retrage trupele de pe front, că nu va lăsa să treacă pe teritoriul său niciun detaşament înarmat „fără consimţământul comandantului-şef”, că va colabora cu trupele bolşevice în lupta lor împotriva lui Kaledin şi că nu va mai dezarma regimentele sovietice şi Garda roşie. Concluzia era fără apel: „În cazul când în 48 de ore nu va primi un răspuns satisfăcător la aceste întrebări, Consiliul Comisarilor Poporului va considera Rada în stare de război făţiş împotriva Puterii sovietice din Rusia şi din Ucraina”. Nu doar că Sovnarkomul se amesteca în mod grosolan în treburile interne ale Ucrainei, dar mai şi acuza Rada că era responsabilă de războiul pe care el i-l declara! Un model de minciună, de dezinformare şi de ameninţare care va avea şi el o frumoasă posteritate totalitară.

În lipsa unui răspuns din partea Radei, Lenin a decis să fie proclamată la Harkov, pe 25 decembrie, o Republică Sovietică a Ucrainei, recunoscută

imediat de Sovnarkom. Apoi a organizat revolte locale ale populaţiei şi a trimis trupe care au ocupat Kievul pe 8 februarie 1918. Astfel, în mai puţin de şase săptămâni după ce luase puterea, şeful bolşevic declarase primul său război unei naţiuni căreia, public, îi recunoştea dreptul la independenţă. Iarăşi Orwell! Astfel, Lenin şi-a elaborat de la bun început strategia faţă de ansamblul statelor pe care nu le controla şi le considera „burgheze". Aceasta, combinând abil ideologia şi geopolitica, cuprindea trei compartimente complementare: pe de o parte, „apărarea patriei socialiste" şi a puterii bolşevice împotriva oricărei ameninţări venite din exterior; pe de altă parte, expansiunea revoluţiei bolşevice în alte state, combinând subversiunea prin grupuri comuniste în interior cu un atac al Armatei Roşii. În fine, „exacerbarea contradicţiilor interimperialiste", care consta în a se alia cu o putere pentru a o slăbi pe alta – procedeu pe care l-a inaugurat prin armistiţiul semnat cu Puterile Centrale, destinat să le întărească momentan în scopul de a prelungi războiul din care trebuia să iasă revoluţia mondială[41].

Lenin voia să poarte cu atât mai repede negocierile cu cât dorea să obţină din partea Germaniei un împrumut foarte important. Conferinţa a început pe 22 decembrie 1917, la Brest-Litovsk, dar s-a întrerupt încă de pe 28, din cauza pretenţiilor germanilor. Imediat, trupele româneşti au pătruns în Basarabia, provincie anexată de Rusia în 1812, iar Ucraina şi Letonia şi-au proclamat independenţa, recunoscută de îndată de Puterile Centrale. Pe 9 ianuarie, negocierile au fost reluate sub conducerea lui Troţki, dar a doua zi o violentă dezbatere i-a opus pe comuniştii de stânga – Buharin, Lomov, Ioffe, Piatakov –, care refuzau dictatul german şi voiau să declanşeze „războiul revoluţionar", lui Lenin, care pretindea să semneze pacea imediat şi cu orice preţ. Acesta din urmă avea dreptate: Rusia nu mai avea mijloacele militare necesare politicii ei şi în aceste condiţii tergiversarea nu ar fi făcut decât să umfle nota de plată. Dar a cui era vina…

Pe 16 ianuarie, la Brest-Litovsk, conducătorul delegaţiei germane, generalul Hoffmann, a transmis condiţiile. Erau nemiloase: Rusia trebuia să cedeze un teritoriu de peste 150.000 de kilometri pătraţi, care cuprindea Polonia, Lituania, o parte din Estonia şi din Letonia, precum şi o parte din Ucraina şi din Bielorusia. Nemulţumit, Troţki s-a întors la Petrograd, lăsând situaţia să se deterioreze. Ceea ce Claude Anet a comentat cu umor:

> I-au trebuit lui Troţki şase săptămâni de tratative la Brest-Litovsk pentru a afla ceea ce un şcolar de opt ani de la noi ştie: că Germania vrea să domine Europa şi că partidul militar german este

departe de o pace democratică. Răul pe care l-a făcut este ireparabil. Şi el ştie asta. Rusia este acum incapabilă să mai lupte din cauza lui. Şi totuşi, Troţki este un om inteligent. Atunci?[42]

Atunci, pentru moment, Lenin voia cu atât mai mult să încheie, cu cât era mai obsedat ca niciodată de lichidarea Adunării Constituante, căreia îi consacrase 19 „teze" publicate pe 26 decembrie în *Pravda.* El afirma acolo că puterea sovietică şi dictatura proletariatului erau nu doar „o formă a unor instituţii democratice de un tip mai înalt", ci şi „singura formă în stare să asigure o trecere cât mai puţin dureroasă spre socialism". Războiul civil „a ascuţit definitiv lupta de clasă şi a înlăturat orice posibilitate de a se rezolva pe cale democratică formală problemele cele mai acute". În consecinţă, „numai victoria deplină a muncitorilor şi ţăranilor asupra răscoalei burgheze şi moşiereşti […], numai reprimarea fără cruţare, pe calea armelor, a acestei răscoale a stăpânilor de sclavi" erau capabile să salveze revoluţia. Deci, dacă Adunarea „ar fi în dezacord cu puterea sovietică, […] ar fi inevitabil condamnată la moarte politică". Supravieţuirea ei ţinea de recunoaşterea „fără rezerve" a puterii sovietelor[43].

În notele lui personale din 9 ianuarie, Lenin era mai explicit. Se plângea de „actuala violenţă muncitorească exercitată (din păcate, într-o măsură încă prea mică şi cu prea puţină energie) împotriva burgheziei", a cărei „împotrivire trebuie într-adevăr să fie *zdrobită* […] că tocmai această zdrobire se numeşte în limbaj ştiinţific dictatura proletariatului, că o întreagă perioadă istorică se caracterizează prin reprimarea împotrivirii capitaliştilor, se caracterizează, prin urmare, prin exercitarea sistematică a *violenţei* împotriva unei clase întregi (burghezia) şi împotriva acoliţilor ei"[44].

Nicio milă pentru „*bogătaşi, pungaşi, trântori şi huligani* […], aceste rămăşiţe ale blestematei societăţi capitaliste, aceste lepădături ale omenirii, aceste mădulare putrede şi atrofiate, această molimă, ciumă, plagă pe care capitalismul a lăsat-o moştenire socialismului. […] Nicio milă faţă de aceşti duşmani ai poporului, faţă de duşmanii socialismului, faţă de duşmanii oamenilor muncii! Război pe viaţă şi pe moarte împotriva bogătaşilor şi întreţinuţilor lor, împotriva intelectualilor burghezi; război pungaşilor, trântorilor şi huliganilor!"[45]. Trebuia să se termine cu ei: „*A curăţi* pământul rus de toate insectele dăunătoare, de purecii-pungaşi, de ploşniţele-bogătaşe etc. etc. Ici vor fi băgaţi la închisoare vreo zece bogătaşi, vreo duzină de

pungaşi, vreo cinci-şase muncitori care se sustrag de la muncă […]. Colo vor fi puşi să cureţe closetele. Într-alt loc vor primi, după ce îşi vor fi ispăşit pedeapsa, legitimaţii galbene, pentru ca, până la îndreptarea lor, tot poporul să-i supravegheze ca pe nişte elemente *dăunătoare*. În altă parte va fi împuşcat pe loc câte unul la fiecare zece indivizi vinovaţi de trândăvie”[46]. Animalizarea adversarului, umilirea publică, decimarea automată, însemnul dispreţuitor – legitimaţia galbenă le era impusă prostituatelor în Rusia ţaristă, cum să nu te gândeşti la viitoarea stea galbenă impusă evreilor de către naziști? –, tot atâtea visuri pe care Lenin nu îndrăznea să le facă publice, dar care stăteau la baza părţii celei mai întunecate a regimului său exterminator.

El indica o soluţie simplă pentru a-i „îngenunchea” pe aceşti duşmani: „«Cine nu munceşte să nu mănânce» – iată imperativul *practic* al socialismului”[47]. Mijloc cu atât mai eficient, cu cât puterea dispunea acum de toate mijloacele de producţie. Astfel se instala deja ideea de a utiliza foamea ca armă politică, idee care va fi aplicată din ce în ce mai sistematic de puterea bolşevică, până se va ajunge la marea foamete din anii 1920-1922, apoi, sub Stalin, la Holodomorul ucrainean – foametea organizată din anii 1932-1933 –, consecinţele inevitabile fiind de fiecare dată milioane de morţi şi apariţia spectaculoasă a canibalismului.

Unii nu înţeleseseră încă. Astfel, Steinberg venise din nou să se plângă de activităţile desfăşurate de CEKA: „La ce bun un Comisariat al Poporului pentru Justiţie? Să-l numim atunci Comisariat al Poporului pentru Exterminarea Socială şi cauza va fi servită!”. La care Lenin a răspuns: „Excelentă idee. Exact aşa văd şi eu lucrurile. Din nefericire, nu-l putem numi aşa!”[48]. În acest fel erau puse bazele a ceea ce avea să devină foarte repede un genocid de clasă: exterminarea organizată de către putere a unor categorii sociale desemnate ca „duşmane”[49]. Acest fapt a fost confirmat de Zinoviev, şeful partidului de la Petrograd, pe 19 septembrie 1918, într-un cotidian sovietic: „Din 100 de milioane de locuitori ai Rusiei guvernaţi de sovietici, trebuie să câştigăm 90 pentru cauza noastră. Cât despre ceilalţi, nu avem să le spunem nimic; trebuie exterminaţi”[50]. La acea dată, bolşevicii trecuseră deja la fapte.

La începutul lui ianuarie, cu prilejul unei întruniri a Sovnarkomului cu eserii de stânga, Lenin s-a gândit să ceară arestarea preventivă a deputaţilor,

după cum mărturiseşte Steinberg:

> Soneria telefonului a ţârâit discret pe masă. Lenin a ridicat receptorul şi l-a dus la ureche. Faţa lui rotundă şi gălbejită a devenit surâzătoare şi în ochi au început să i se aprindă luminiţe vesele. „Desigur", a spus el cu însufleţire, „arestaţi-i pe toţi… Ziceţi că sunt mulţi?… Câţi sunt?… Atunci… aşteptaţi o clipă…". Şi s-a întors spre noi:
>
> — CEKA a aflat că are loc o mare reuniune a membrilor Adunării Naţionale… câteva sute de persoane… printre care Cernov şi Ţereteli. Discută despre mijloacele de a apăra Adunarea Naţională… Poate că este cea mai mare parte a Constituantei… Sunt întrebat dacă trebuie să-i aresteze pe toţi… Am zis da…
>
> Bolşevicii au fost cuprinşi atunci de o anumită veselie amestecată cu ironie.
>
> — Fireşte, trebuie arestaţi! a remarcat Troţki, şi toţi bolşevicii l-au aprobat energic.
>
> Lenin avea încă receptorul în mână.
>
> — Un moment! au zis câţiva dintre noi, de ce toată această bucurie? La ce poate servi arestarea a sute de persoane, mai ales membri ai Adunării Naţionale?… Dacă pentru CEKA e o măsură de poliţie, ea ar trebui să aibă ordinul clar de a aresta numai persoanele pe care le caută… Dar să arestezi pe toată lumea e un act politic… şi nu s-a luat nicio hotărâre în acest sens…
>
> Buna-dispoziţie care domnea înainte s-a răcit niţel. Feţele aliaţilor noştri s-au alungit; li se stricase jocul. Lenin a devenit grav şi a spus cu o voce seacă la telefon: „Aşteptaţi o decizie ulterioară"[51].

Partida era doar amânată. Pe 17 februarie, *Pravda* a publicat o „Declaraţie a drepturilor poporului muncitor şi exploatat", redactată de Lenin. Aceasta se inspira din „Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului" din 1789, adoptând însă o poziţie exact opusă. Începea prin enunţarea fundamentelor politicii bolşevice: suspendarea oricărei proprietăţi private, acapararea de către „statul muncitoresc-ţărănesc" a tuturor mijloacelor de producţie şi de transport, a tuturor pământurilor şi băncilor; „obligativitatea generală a muncii", „formarea unei armate roşii socialiste" destinate să „înlăture orice posibilitate de restaurare a puterii exploatatorilor", „anularea împrumuturilor contractate de guvernele ţarului" şi mersul înainte „până la victoria deplină a insurecţiei internaţionale a muncitorilor împotriva jugului capitalului"[52]. Şi, bineînţeles, rolul fundamental al partidului era mascat cu grijă. Înarmată cu această foaie de drum, Adunarea trebuia să recunoască autoritatea exclusivă şi totală a „Puterii sovietelor", adică să se autodizolve. Acelaşi număr publica un decret ce ameninţa că orice încercare „de a-şi atribui o funcţie sau alta" a puterii sovietice va fi „reprimată prin toate mijloacele de care dispune Puterea sovietică, inclusiv folosirea forţei armate"[53].

Lenin a sosit în momentul fatidic al întrunirii deputaţilor Adunării Constituante, fixată până la urmă pe 18 ianuarie. Petrogradul era în stare de

asediu, manifestaţiile erau interzise şi împrejurimile palatului erau înţesate de mitraliere şi de oameni înarmaţi. Bolşevicul Uriţki dădea aşa-numitele *propusk* („permise de trecere”), care permiteau accesul la Palatul Taurida, plin de gărzi roşii, de marinari din Kronstadt şi bolşevici. Opoziţia socialistă hotărâse cu toate acestea să organizeze o manifestaţie de susţinere a Adunării pe care Claude Anet, ieşit din casă la ora 11 dimineaţa, s-a dus să o urmărească:

> De departe, văd pe pod drapelele roşii ale unui cortegiu. Vine dinspre cartierul muncitoresc Vîborg. Drapelele înaintează încet. Totul e calm şi paşnic în această dimineaţă rece de iarnă rusească. Şi, dintr-odată, o salvă de împuşcături la 300 de metri în faţa mea. Un mic nor albastru-deschis pluteşte în aerul îngheţat la colţul străzilor Şapalernaia şi Litheini, deasupra grupului gărzilor roşii care au tras. Drapelele au dispărut; gărzile roşii se avântă la baionetă asupra manifestanţilor. Panica e mare; oamenii fug[54].

Au fost adunaţi vreo 20 de morţi şi zeci de răniţi, printre care muncitori de la uzinele Putilov şi Obuhov, soldaţi – trei din regimentul Preobrajenski, unul din Volinski – şi revoluţionari notorii – Loghinov, deputatul de Siberia la primul congres al ţăranilor, şi domnişoara Gorbacevskaia, o eseră de dreapta cunoscută, a cărei mamă murise în închisorile ţarului, care a luat de pe jos un drapel roşu abandonat în cursul încăierării şi a fost masacrată de marinari[55]. Regimul şi-a inaugurat parcursul în sângele martirei Gorbacevskaia şi se va prăbuşi în 1991 sub egida unui anume Gorbaciov. Cercul s-a închis şi istoria este adesea plină de ironie! „După «Zilele din Februarie», era pentru prima dată când trupele guvernamentale trăgeau într-o mulţime neînarmată. Victimele au fost înmormântate în cimitirul Preobrajenski pe 9 ianuarie, ziua comemorării Duminicii Însângerate, alături de victimele acelui masacru. Asemănarea istorică nu a trecut neobservată”[56], comentează Orlando Figes. Steinberg, care se îndrepta cu maşina spre locul evenimentelor pentru a verifica zvonurile despre masacru, a fost silit să facă cât mai repede cale întoarsă, ameninţat să fie linşat de o mulţime înfuriată[57].

Când s-a deschis şedinţa, în jurul orei 16, Lenin era prezent, alb ca varul, dar având în continuare surâsul lui sarcastic în colţul buzelor. I-a dat lui Sverdlov să citească Declaraţia drepturilor poporului muncitor şi exploatat, apoi, deoarece Adunarea a refuzat să voteze un text care decreta autodizolvarea ei, a plecat, satisfăcut de naufragiul anunţat. Kricevski, prezent, a povestit urmarea acestei zile foarte speciale care iniţial trebuia să consacre triumful revoluţiei democratice:

> Copleşită [Adunarea Constituantă] cu injurii de facţiunea la putere şi de publicul ei din tribune, adevărată mulţime de linşaj cerând vehement moarte, deliberând sub tunurile escadrei ancorate pe Neva şi sub mitralierele puse în bătaie chiar în curtea Palatului Taurida, supravegheată de pretorieni înarmaţi aleşi cu grijă, prea faimoşii marinari din Kronstadt, brutalizată, în sfârşit, până şi la tribuna naţională de către unul dintre acei marinari, venit în zori să le comunice aleşilor poporului că trebuie să evacueze sala de şedinţe, „garda fiind obosită”[58].

Pe 19 ianuarie la prânz, deputaţii nu au putut să-şi reia şedinţa, palatul fiind înconjurat de gărzile roşii. Aşa a fost asasinată prima Cameră rusă aleasă cu sufragiu universal, iar Rusia a trebuit să aştepte trei sferturi de secol pentru a alege una nouă.

În faţa sutelor de deputaţi aruncaţi în stradă şi, în curând, în închisoare, exilaţi sau asasinaţi, care reprezentau zeci de milioane de cetăţeni spoliaţi, se ridica o nouă putere absolută, conducând cu mână de fier care nu tremura niciodată. Se trecuse de la un despotism la altul, comunismul încălţând cizmele autocraţiei, cum îl analizează cu seriozitate şi profunzime Claude Anet:

> Locurile şi monumentele au destinul lor. Institutul Smolnîi era o mănăstire. Lenin şi Troţki sunt închişi acolo. Nu ies de acolo. Acolo dorm, acolo mănâncă, acolo primesc vizite, acolo muncesc, acolo vorbesc. Totul se repetă în istoria rusă. Ţarii autocraţi nu se arătau supuşilor. Între ei şi popor, nicio comunicare, ei sunt ascunşi în palatele lor. Nu se plimbă prin oraş. Când călătoresc, plecarea lor este ţinută în cel mai mare secret. Cine, de zece ani, a văzut figura lui Nicolae al II-lea în Petrograd? Sunt nişte despoţi asiatici. Şi astăzi, Lenin şi Troţki, ca împăraţii de odinioară, se ascund. Ei sunt acolo, la capătul oraşului, într-o clădire mare, galbenă, înconjurată de grilaje. La intrare, mitraliere, gărzi roşii, marinari înarmaţi. La fiecare uşă, în clădire, santinele cu baioneta la armă. Peste tot trebuie arătat permisul de trecere. Ce prizonier de stat e păzit aici? Este reşedinţa dictatorilor terorişti. Aceşti doi oameni care au Rusia sub talpa cizmei […] se înfioară la ideea unui atentat. Nu îndrăznesc să iasă. Cine i-a văzut în Petrograd pe Lenin şi Troţki de când sunt puternici? […] aceşti oameni atotputernici tremură de frică. Ei ştiu că, împotriva puterii autocratice, Rusia a ştiut totdeauna să se apere cu bombe şi că le va veni şi lor ceasul[59] .

20

Război civil, teroare şi comunism de război

A doua zi după acel 18 Brumar roşu, cea mai mare parte a elementelor programului conceput şi pus în aplicare de Lenin era deja bine implementată. Pe plan politic, pusese mâna pe locurile simbolice – Palatul de Iarnă şi Palatul Taurida la Petrograd, Kremlinul la Moscova – şi pe cele efective ale puterii: ministerele, centralele telefonice şi telegrafice, arsenalele, cazărmi, poduri, intersecţii strategice şi gări. Preluase controlul asupra acestora sub acoperirea „Puterii sovietelor" în beneficiul unui partid unic strâns legat de persoana lui, precum şi de ideile sale. Datorită îndrăznelii şi determinării lui fără fisură, devenise liderul carismatic, incontestabil şi necontestat al acestuia, fiind purtat de viziunea mesianică a unei „mari revoluţii proletare mondiale" care trebuia să instaureze pacea, să răstoarne regimurile capitaliste şi imperialiste ce declanşaseră războiul şi totodată să instaureze comunismul anunţat de Marx în 1848. Dictatura lui – aşa cum am mai spus – era ascunsă în spatele dublei faţade a unui pseudoguvern – Sovnarkomul compus din acoliţii săi cei mai apropiaţi – şi a unui pseudoparlament – Comitetul Executiv Central al sovietelor. Puterea efectivă era de-acum, pentru trei sferturi de secol, în mâinile unui partid-stat, una dintre marile inovaţii totalitare; acest partid pusese mâna pe cele două prerogative tradiţionale ale statului – decizia politică şi administraţia centralizată însărcinată cu gestionarea ţării – pentru a pune această putere concentrată în slujba intereselor sale particulare, şi nu a interesului general. În sfârşit, „Partidul", expresie a cărei sacralizare era indicată prin iniţiala majusculă, dispunea de monopolul unei pseudolegitimităţi a violenţei şi a mijloacelor sale materiale, pe care le sporise considerabil; le va folosi pentru instaurarea terorii ca mijloc de a declanşa, de a duce şi de a câştiga un război civil împotriva opozanţilor lui: mai întâi „albii", democraţi sau

partizani ai ţarismului, apoi „verzii”, adică masa ţărănimii, şi, în fine, „purii”, ca marinarii din Kronstadt şi anarhiştii lui Mahno; iar după ce aceştia vor fi zdrobiţi, va folosi teroarea de masă ca mijloc de guvernare curent. În realitate, „dictatura proletariatului” anunţată de Lenin din 1902 se dovedea a nu fi altceva decât denumirea marxistă controlată a primului regim totalitar.

Istoria care începe, aceea a comunismului la putere, a fost de multe ori şi bine povestită. De aceea am preferat să-i dezvăluim geneza, mult mai obscură şi adesea tratată superficial. Cei cinci ani care au urmat au fost consacraţi doar aplicării, dezvoltării şi generalizării sistemului inedit care tocmai apăruse. În ianuarie 1923, când Lenin a ieşit din jocul politic din motive de boală, unul dintre cei mai apropiaţi şi mai vechi acoliţi ai săi, Stalin, care înţelesese mai bine ca oricine sensul sistemului şi modul lui de funcţionare, s-a străduit să preia conducerea şi să instaureze propriul monopol al puterii pentru a-l duce la un grad de intensitate şi de perfecţiune necunoscut până atunci. În consecinţă, Partidul Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice (PCbUS) a devenit matricea şi motorul unui vast sistem comunist mondial, gravitând în jurul noii URSS, prin intermediul Internaţionalei comuniste. Începând din 1939 şi mai ales din 1945, acesta a reunit aproape o sută de partide şi grupări comuniste din întreaga lume, nucleul său dur fiind constituit din vreo 15 partide-stat, de la China până la RDG, antrenând tovarăşi de drum şi „idioţi utili” cu teme mobilizatoare şi universale, precum căutarea păcii, apărarea clasei muncitoare sau lupta de eliberare naţională contra colonialismului şi imperialismului[1].

Dacă Lenin s-a arătat a fi un formidabil strateg în materie de cucerire a puterii, mânuind cu uşurinţă şiretenia şi forţa, de îndată ce a ajuns în miezul problemelor, viziunea lui delirantă asupra Rusiei, a Europei şi a lumii s-a lovit de zidul realităţilor militare, economice şi sociale. Acest pur intelectual devenit un revoluţionar de profesie trăise mai bine de 20 de ani departe de societate, fără a munci pentru a-şi câştiga existenţa, agăţat de fondurile partidului şi ale familiei sale, fără să aibă o idee clară despre felul cum trăiau marea majoritate a ruşilor, în special la ţară şi în provincie.

Realitatea l-a trezit o primă dată pe 18 februarie 1918, când armata germană a declanşat o ofensivă fulgerătoare ce nu a întâmpinat nicio rezistenţă, căci armata rusă fusese dezintegrată chiar de bolşevici. Pe 3 martie, Lenin a fost constrâns să semneze dezastruosul tratat de la Brest-

Litovsk: Rusia pierdea 800.000 de kilometri pătraţi – o dată şi jumătate suprafaţa Franţei! –, abandona Ucraina şi accepta independenţa Finlandei şi a Ţărilor Baltice; ea pierdea 26% din populaţia ei, 32% din producţia agricolă, 23% din producţia industrială şi 75% din cărbunele şi fierul ei. Lenin dăduse spaţiu pe timp, preţul ce trebuia plătit pentru a păstra dictatura proletariatului! Ceea ce spune mult despre dispreţul lui faţă de Rusia şi despre fanatismul lui ideologic.

În acelaşi moment, atunci când începea obişnuita perioadă fatidică a „punţii" între două recolte – când rezervele de hrană ale ţăranilor încep să se epuizeze înainte de noua recoltă –, a fost lovit în plin de problema aprovizionării oraşelor. Pe de o parte, puterea nu avea nimic să le ofere ţăranilor în schimbul produselor lor; pe de alta, el trebuia să-şi hrănească neapărat clientela – partidul, CEKA şi mai ales muncitorii şi soldaţii, a căror nemulţumire tot mai mare putea duce la răscoale. După eşecul lamentabil al negocierilor sale cu generalii Puterilor Centrale, Troţki fusese numit pe 31 ianuarie 1918 în fruntea Comisiei Extraordinare pentru Aprovizionare; la rândul lui, Lenin a pregătit un text – repede abandonat – care obliga ţăranii să-şi predea surplusul sub ameninţarea pedepsei prin împuşcare.

În faţa dublului pericol al unei ocupări de către germani a Petrogradului şi al unor noi revolte ale foamei, a decis transferarea puterii la Moscova pe 10 martie. Conducerea partidului s-a instalat la Kremlin, iar CEKA, în imobilul Lubianka – o importantă companie de asigurări –, unde a devenit curând cea mai mare administraţie centrală, cu 2.000 de persoane. În noaptea de 11 spre 12 aprilie, ea şi-a arătat puterea conducând un atac masiv împotriva anarhiştilor care aveau poziţii importante, făcând peste 500 de arestări şi 25 de execuţii sumare. În acelaşi timp, cazacii de pe Don s-au răsculat şi s-au unit cu mica Armată de Voluntari strânsă de Kornilov, care nu număra decât 3.000 de oameni. Situaţia s-a complicat şi mai mult când, pe 26 mai, 30.000 de foşti prizonieri de război cehi bine înarmaţi, foarte hotărâţi să se alăture Franţei pentru a lupta împotriva Austriei şi a-şi obţine independenţa, au preluat controlul asupra Transsiberianului pentru a ajunge la Vladivostok.

Cum o nenorocire nu vine niciodată singură, Aliaţii au considerat, nu fără motiv, că puciul bolşevic fusese finanţat de germani şi au reacţionat. Din ianuarie, România a ocupat fosta gubernie românofonă Basarabia. În martie, la cererea bolşevicilor înşişi, dornici să contracareze ameninţarea germană, englezii au trimis 2.000 de oameni la Murmansk. Pe 5 aprilie, japonezii au debarcat şi ei 25.000, iar americanii 7.500 la Vladivostok, în

timp ce francezii au dispersat 12.000 de soldaţi de la Cercul Polar până la Marea Neagră şi în Siberia. În acest timp, germanii au ocupat Crimeea şi au intrat în Georgia la cererea menşevicilor. Or, Lenin nu avea ce să opună acestor forţe străine, totuşi modeste şi răspândite în cele patru colţuri ale fostului imperiu, pe care propaganda bolşevică le-a stigmatizat curând ca „intervenţie străină", cauză principală a războiului civil. De fapt, decretul care anunţa în februarie crearea unei Armate Roşii de voluntari nu avusese aproape niciun rezultat; şi aceasta pentru bunul motiv că mujicii-soldaţi cărora Lenin le promisese pacea nu aveau nicio dorinţă de a se reangaja în armată, nici măcar pentru „Puterea sovietelor".

Nemulţumindu-se să declare război „burgheziei" şi fostelor elite conducătoare, Lenin le-a adăugat o parte din ţărănimea pe care o dispreţuise totdeauna. Pe 29 aprilie 1918 a declarat o luptă fără cruţare împotriva micilor proprietari ţărani, acuzaţi că nu vor să-şi dea cerealele. Comisarul poporului pentru Aprovizionare a declarat: „O spun deschis: e o problemă de război, numai cu armele vom obţine cerealele". Iar Troţki a mers şi mai departe: „Partidul nostru este pentru războiul civil. Războiul civil este lupta pentru pâine. Trăiască războiul civil!"[2]. Şi, pe 8 mai 1918, Lenin însuşi a lansat strigătul „Moarte culacilor!", care avea să-l inspire atât de mult pe Stalin. Pe 13 mai, el a dat ordin să fie creată o „armată de aprovizionare" cu efective care au crescut exponenţial: 12.000 de oameni în iulie, 80.000 în 1920; motivul era simplu: aceste bande beneficiau de o remuneraţie proporţională cu rechiziţiile făcute de la ţărani cu arma în mână – altfel spus, jaf pur şi simplu. Pe 11 iunie a fost anunţată crearea comitetelor de ţărani săraci însărcinate să colaboreze cu armata de aprovizionare. Lenin aplica ţărănimii analiza sa de clasă şi spera să ducă războiul civil la sate, mobilizând lucrătorii cu ziua şi ţăranii cei mai nevoiaşi împotriva „culacilor" şi a „ţăranilor mijlocaşi". Era o ignorare totală a respingerii colective a oraşului şi a puterii centrale spoliatoare, oricare ar fi ea, de către imensa majoritate a oamenilor din mediul rural.

Astfel a început războiul Partidului Bolşevic contra ţărănimii, a cărei solidaritate s-a manifestat încă din vara lui 1918 cu peste 140 de insurecţii de mare amploare în zona controlată de putere, refuzarea rechiziţiilor şi a recrutării şi, în fine, apariţia de grupări de gherilă care aveau să constituie masa cea mai importantă a războiului civil, mult timp ascunsă de propagandă. Până în 1921-1922, mii de răscoale au degenerat într-un

adevărat război ţărănesc, cel al verzilor împotriva roşiilor. În paralel, dificultăţile sporite ale aprovizionării au provocat în mai şi iunie o foarte mare creştere a nemulţumirii muncitoreşti, cu peste 70 de incidente doar la Petrograd – greve, mitinguri, manifestaţii –, reprimate foarte brutal de CEKA. Astfel, din primăvara lui 1918, războiul civil visat de Lenin de ani de zile era în toi, singura dovadă concretă pentru el că Revoluţia continua. Un război civil demn de păpuşile matrioşka: între roşii şi albi, între roşii şi verzi, dar şi între roşii şi roşii – muncitori, marinari, meseriaşi, comercianţi repede treziţi din iluziile lor – şi, în fine, între roşii şi naţionalităţile ce se îndreptau spre independenţă[3].

În faţa acestui început de frondă, masivă, dar divizată, Lenin a reacţionat prin extinderea terorii. Pe 31 mai 1918, Dzerjinski a declarat: „CEKA va executa pe loc orice bandit, hoţ, speculant, contrarevoluţionar care complotează împotriva puterii sovietice. […] Alege oameni hotărâţi, care ştiu că nimic nu este mai eficient decât un glonţ pentru a face pe cineva să tacă”[4]. În mai şi iunie, peste 200 de ziare socialiste au fost închise, sovietele recalcitrante au fost dizolvate şi foarte mulţi opozanţi arestaţi. Pe 14 iunie, menşevicii şi eserii au fost expulzaţi din Comitetul Executiv Central al sovietelor, a căror aparenţă de pluralism a fost spulberată definitiv. CEKA nu înceta să se dezvolte – 12.000 de oameni în iunie, 40.000 la sfârşitul lui 1918 şi până la 280.000 la începutul lui 1921; şi, fără întârziere, pedeapsa cu moartea abolită de Revoluţia din Februarie a fost reinstituită prin lege pe 16 iunie. Prima execuţie oficială a intervenit pe 21, prevestind asasinatele care aveau să se generalizeze repede, în afara oricărui cadru judiciar. *Last but not least*, pe 4 iunie, Troţki a ordonat crearea primelor lagăre de concentrare pentru închiderea cehilor revoltaţi; acestea erau destinate să cunoască o expansiune rapidă, până la apariţia, încă din 1920, a primului sistem concentraţionar din lume, care va atinge apogeul odată cu crearea Gulagului în 1931.

Întrucât revoltele împotriva dictaturii bolşevice luau amploare, Lenin a hotărât să relanseze crearea nereuşită a Armatei Roşii şi a instituit pe 9 iunie recrutarea obligatorie, adesea forţată, care a permis din iulie înregimentarea a 360.000 de oameni; în noiembrie, această armată număra deja oficial 800.000 de oameni, apoi 1,5 milioane în mai 1919 şi 5,5 milioane la sfârşitul lui 1920. În plus, în jur de 50.000 de ofiţeri ai armatei ţariste, din

130.000, au acceptat – din ambiţie, din preocupare pentru ordine sau pur şi simplu pentru a avea ce mânca, dar şi pentru că fuseseră constrânşi şi familiile le fuseseră luate ostatice – să servească în această forţă care a devenit un loc de formare şi de promovare pentru o întreagă clientelă populară, dar mai ales un bazin privilegiat de recrutare pentru partid şi pentru Tineretul Comunist (Comsomol). În schimb, acest serviciu militar obligatoriu într-o armată destinată războiului civil a provocat o respingere masivă la ţăranii care formau grosul recruţilor, antrenând un fenomen general de dezertare, combătut prin instaurarea unui sistem prin care familiile dezertorilor, ba chiar şi satul lor erau luate ostatice.

Întreaga industrie a fost mobilizată pentru această armată care a devenit principalul angajator – o treime din mâna de lucru – şi principalul destinatar. Pentru a-i asigura succesul, un decret din 28 iunie a dispus naţionalizarea generală a tuturor întreprinderilor cu un capital mai mare de jumătate de milion de ruble. Împreună cu decretul din 13 mai asupra aprovizionării, el a inaugurat „comunismul de război”: puterea a devenit principalul producător şi distribuitor al tuturor bunurilor materiale, sprijinindu-se pe constrângere mai degrabă decât pe restabilirea pieţei. Manevra a fost completată pe 21 noiembrie 1918 prin instaurarea monopolului de stat asupra comerţului intern. Aşadar, într-o situaţie de penurie generalizată, puterea a dispus de un teribil mijloc de presiune asupra întregii populaţii: să aparţii cercului magic al puterii însemna să ai asigurate un acoperiş deasupra capului, un pat în care să te culci, aprovizionarea cu alimente şi căldură iarna; să nu-i aparţii însemna să fii ameninţat să mori de foame, de frig şi de boală.

Pe 1 ianuarie 1919 a fost decretat un dispozitiv centralizat de rechiziţionare a tuturor produselor alimentare, care fixa cote de livrare pentru fiecare instanţă, de la gubernie până la sate, impunând o responsabilitate colectivă ţăranilor care, pentru a obţine produse fabricate, trebuiau mai întâi să predea aceste cote. Bineînţeles, ele au fost stabilite într-un mod foarte favorabil puterii, ceea ce i-a determinat pe ţărani să reducă suprafeţele însămânţate, care au scăzut cu 35% până la 60% în funcţie de regiuni, şi să se restrângă la o economie de subzistenţă rezervată familiei. Rezultatul nu s-a lăsat aşteptat: în 1919, în vreme ce planul prevedea colectarea a 260 de milioane de puduri – un pud echivalează cu 16 kg – de cereale, nu s-au obţinut decât 100 de milioane (38%); anul următor, obiectivul nu a fost realizat decât în proporţie de 34%. Puterea a trebuit să instaureze atunci un sistem de raţionalizare împărţind cetăţenii în cinci

categorii, de la cei care erau în vârful scării alimentare – membri ai partidului şi ai CEKA, lucrători cu muncă grea, soldaţi – până la cei privaţi de toate – „trântori”, intelectuali, aristocraţi, preoţi etc.

În sfârşit, tot ca să dea o faţadă statală „normală” puterii sale, Lenin a promulgat pe 10 iulie o Constituţie care a stabilit că „partidul comunist conduce, comandă şi domină întregul aparat de stat”[5]. Mai clar de atât nu se putea. Articolul 23 le refuza „persoanelor şi grupurilor drepturile de care se pot folosi în detrimentul revoluţiei socialiste”, altfel spus, orice posibilitate de critică şi de opoziţie. Şi a fost creată o categorie de excluşi, aşa-numiţii *licenţî* – leneşi, preoţi, burghezi, nobili etc., mai multe milioane de persoane –, lipsiţi de dreptul de vot, încă o metodă din care naziştii vor şti să se inspire. Lenin îşi punea astfel definitiv la adăpost din punct de vedere politic regimul său totalitar.

Capitularea necondiţionată de la Brest-Litovsk a ridicat împotriva bolşevicilor toate forţele care mai păstrau vreun sentiment patriotic, de la ţarişti până la menşevici, inclusiv eserii de stânga, care au rupt atunci o alianţă în care ei fuseseră păcăliţii. Organizaţia de luptă a eserilor a lansat o serie de atentate, mai întâi în Ucraina, unde, în scopul de a tensiona relaţiile dintre Moscova şi Berlin, l-a asasinat pe şeful ocupaţiei, feldmareşalul von Eichhorn; apoi, pe 20 iunie 1918, a venit rândul lui Volodarski – pe numele lui adevărat Moisei Markovici Goldstein –, unul dintre şefii bolşevici de la Petrograd. În faţa acestei opoziţii, cum era de aşteptat, puterea era angajată într-o asemenea dinamică de radicalizare, încât întregul proces represiv s-a intensificat. Lenin s-a înfuriat şi a telegrafiat: „Trebuie să stimulăm energia şi caracterul de masă al terorii împotriva contrarevoluţionarilor”[6]. Peste 800 de muncitori consideraţi „agitatori” au fost arestaţi în două zile, ceea ce a provocat o grevă generală. Într-o ultimă tresărire, eserii de stânga au profitat de ţinerea celui de-al V-lea congres al sovietelor la Moscova pentru a încerca o insurecţie pe 6 iulie: Iakov Blumkin l-a asasinat pe contele Mirbach, ambasador al Germaniei, iar şefii CEKA au fost arestaţi, dar, prost organizată, operaţiunea a eşuat rapid şi 13 responsabili eseri au fost ucişi fără milă[7]. Ştiind că Bumkin era agent CEKA, ne putem întreba dacă toată tărăşenia n-a fost cumva o dublă provocare menită să pună capăt politic şi… fizic episodului alianţei cu eserii de stânga[8] şi să elimine un ambasador german care se opunea din ce în ce mai mult unei colaborări cu bolşevicii[9].

Lenin a profitat de această „escaladare către extreme” dragă lui Clausewitz pentru a organiza cu meticulozitate şi în cel mai mare secret masacrarea familiei imperiale la Ekaterinburg, în noaptea de 16 spre 17 iulie, şi pentru a ordona exterminarea tuturor Romanovilor[10]. Punând conducerea în faţa faptului împlinit, lui Troţki, care regreta, mirat, lipsa unui proces public ca acela al lui Ludovic al XVI-lea, i-a răspuns că acest gen de ceremonie era depăşit. S-a ocupat apoi de orchestrarea unei dezinformări eficiente, astfel încât abia după căderea regimului sovietic în 1991 rămăşiţele familiei au putut fi găsite, identificate şi înhumate cu mare pompă. Faptul că a decis singur şi a încredinţat execuţia secretă câtorva militanţi de toată încrederea arată îndeajuns caracterul de răzbunare personală şi de cruzime pe care l-a avut acest masacru. Sângele familiei imperiale îl spăla pe cel al fratelui său Aleksandr. A fost, probabil, pentru el un moment de intensă satisfacţie şi de rememorare a motivului ce stătea la baza angajamentului său revoluţionar.

Din acel moment s-a dezlănţuit războiul civil dintre roşii şi albi. În urma unei revolte de la Iaroslav, între 24 şi 28 iulie, CEKA a împuşcat fără proces 128 de persoane. Atât la oraş, cât şi la sate, puterea a generalizat sistemul ostaticilor, însoţit de deschiderea în august a două lagăre de concentrare pentru închiderea „agitatorilor dubioşi, a ofiţerilor contrarevoluţionari, a sabotorilor, a paraziţilor, a speculanţilor”, tot atâţia potenţiali împuşcaţi. Lenin s-a implicat personal în ordinele homicide. Pe 9 august, în urma unor proteste ale ţăranilor împotriva jafurilor, le-a telegrafiat responsabililor de la Nijni-Novgorod: „Introduceţi *imediat* teroarea în masă, să procedaţi *la executarea* şi *la evacuarea* din localitate a *sutelor* de prostituate care îmbată pe soldaţi, a foştilor ofiţeri ş.a.m.d. Nu e îngăduit niciun moment de întârziere. […] Trebuie să se acţioneze cu toată energia: să se efectueze percheziţii în masă. Să se aplice pedeapsa cu moartea prin împuşcare pentru deţinerea ilegală de arme. Să fie evacuaţi în masă menşevicii şi persoanele suspecte”[11]. A recidivat a doua zi pe lângă responsabilii de la Penza: „Tovarăşi! Răzmeriţa culacilor în cele cinci raioane ale voastre trebuie strivită fără milă. Interesele întregii revoluţii o cer, căci «lupta finală» cu culacii a început pretutindeni”.

Lenin reitera dimensiunea violentă a discursurilor lui din 1903-1909, doar că acum era la putere, ceea ce făcea ca aceasta să-şi piardă caracterul

analogic şi o transforma în acte homicide de masă. În sens propriu, cuvintele deveneau arme. În aceeaşi telegramă continua:

„Trebuie să dăm un exemplu. 1) Spânzuraţi (şi spun spânzuraţi, în aşa fel încât oamenii să vadă) nu mai puţin de 100 de culaci, bogătani, băutori de sânge cunoscuţi. 2) Publicaţi-le numele. 3) Confiscaţi-le grânele. 4) Identificaţi ostatici aşa cum v-am indicat în telegrama noastră de ieri. Faceţi aceasta în aşa fel încât în sute de locuri, unul după altul, oamenii să vadă, să tremure, să ştie şi să spună: îi omoară şi vor continua să-i omoare pe culacii însetaţi de sânge. Telegrafiaţi-mi că aţi primit şi executat aceste instrucţiuni. Al dumneavoastră, Lenin".

Apoi a adăugat un P.S.: „Găsiţi oameni mai duri"[12]. O generaţie mai târziu, naziştii vor aplica exact aceste metode în URSS ocupată.

În „ziarul oficial" al regimului, *Izvestia* din 23 august, Martin Laţis, unul dintre şefii CEKA, a definit logica în curs:

Războiul civil nu cunoaşte legi scrise. Războiul capitalist are legile lui scrise […] dar războiul civil are propriile lui legi […]. Trebuie nu numai să distrugem forţele active ale inamicului, ci şi să demonstrăm că oricine va ridica sabia împotriva ordinii de clasă existente de sabie va pieri. Acestea sunt regulile pe care burghezia le-a urmat întotdeauna în războaiele civile purtate împotriva proletariatului. […] Noi nu am asimilat încă suficient aceste reguli. […] În războiul civil nu există tribunale pentru inamic. Aceasta este o luptă pe viaţă şi pe moarte. Dacă nu ucizi, vei fi ucis. Aşadar ucide, dacă nu vrei să fii ucis[13].

Acest discurs criminogen nu a întârziat să aibă consecinţe dramatice.

Pe 30 august, un eser l-a asasinat la Petrograd pe Moisei Uriţki, şeful CEKA ce controlase militar dizolvarea Constituantei; ca reacţie, şi alimentată cu discursurile lui Lenin şi Laţis, poliţia politică a împuşcat 500 de ostatici. În aceeaşi zi s-a tras asupra lui Lenin, care ieşea de la un miting din Moscova. O anume Fanny Kaplan, fostă anarhistă trecută la eseri, a fost arestată, acuzată de atentat, executată şi arsă în secret într-o curte a Kremlinului pe 3 septembrie[14]. În realitate, trăsese o altă femeie, Lidia Konopleva, o eseră care era agent denunţător şi provocator plătit de CEKA… ceea ce nu are cum să nu dea naştere la întrebări. Lenin fusese rănit de două gloanţe, unul lângă clavicula dreaptă şi altul la baza gâtului, în stânga; dar rănile erau relativ puţin grave, deoarece cinci zile mai târziu şi-a reluat munca, iar o săptămână mai târziu a putut merge cu automobilul să se odihnească la o proprietate din apropierea satului Gorki, la vreo treizeci de kilometri de Moscova.

Acest atentat, care nu a fost elucidat niciodată[15], a provocat o puternică creştere a paranoiei şi a cruzimii la bolşevici. Pe 31 august, CEKA a împuşcat la Nijni Novgorod peste 800 de ostatici, sub conducerea lui Nicolai Bulganin, viitor şef al statului sovietic între anii 1954 şi 1957. Pe 3

septembrie, Dzerjinski a făcut o declaraţie oficială despre „teroarea roşie”, completată a doua zi de instrucţiunile adjunctului său, Petrovski, în *Izvestia*: „Nicio slăbiciune, nicio ezitare nu poate fi tolerată în instaurarea terorii de masă”[16]. În sfârşit, pe 5 septembrie a fost dat decretul ce instaura teroarea roşie: „să apărăm Republica sovietică împotriva duşmanilor ei de clasă izolându-i pe aceştia în lagăre de concentrare, să împuşcăm pe loc orice individ implicat în organizaţiile Gărzilor Albe, în comploturi, în insurecţii sau în răzmeriţe”[17]. „Coincidenţa” cu „punerea terorii pe ordinea de zi” de către Convenţie pe 5 septembrie 1792 nu se datora, fără îndoială, deloc întâmplării şi lăsa să se ghicească continuarea evenimentelor.

A fost o baie de sânge. La Petrograd, în septembrie, 1.300 de ostatici au fost împuşcaţi; la Kronstadt, într-o singură noapte, 400 au fost împuşcaţi sau scufundaţi cu barjele în mare – o reminiscenţă a execuţiilor prin înec de la Nantes ale celebrului Carrier. În toamna lui 1918, cel puţin 15.000 de persoane au fost asasinate, în general, cu un glonte în cap, teroarea vizând mai ales militanţii eseri de dreapta şi de stânga, menşevicii, anarhiştii, cadeţii şi, desigur, toţi foştii responsabili ţarişti. Ce contrast cu regimul care, din 1825 până în 1917, pronunţase 6.321 de condamnări la moarte din motive politice, dintre care 1.310 în 1906[18]. Fără a pierde timpul, Sovnarkomul a oficializat lagărele de concentrare pentru „izolarea duşmanilor de clasă”; în 1921, se vor număra deja 107, internând peste 50.000 de deţinuţi.

Deşi numeroşi bolşevici protestau contra acestui carnagiu şi a comportamentului CEKA, Lenin, Stalin şi Troţki au susţinut-o până la capăt, interzicând orice critică împotriva ei la o întrunire din 19 decembrie. „Un bun comunist este şi un bun cekist”, a declarat numărul unu al regimului pentru a încheia orice discuţie. Totuşi, toţi şefii ştiau deja că numeroşi cekişti erau criminali şi psihopaţi. Un exemplu este acest inspector trimis de Dzerjinski să controleze CEKA din Iaroslav, care scria la 26 septembrie 1919: „Cekiştii jefuiesc şi arestează pe oricine. Ştiind că nu vor fi pedepsiţi, au transformat sediul CEKA într-un imens bordel în care sunt aduşi «burghezii». Beţia e generală. Cocaina este utilizată din belşug de şefii mărunţi”[19]. Diagnostic confirmat şi completat pe 16 octombrie de alt raport despre CEKA din Astrahan, denunţând relele făcute de „un personal compus în majoritate din elemente dubioase, criminale chiar. […]

Beţiile şi orgiile sunt cotidiene. Aproape toţi cekiştii consumă masiv cocaină. Aceasta le permite, spun ei, să suporte mai bine vederea zilnică a sângelui. Beţi de violenţă şi de sânge, cekiştii îşi fac datoria, dar sunt neîndoielnic elemente necontrolate care trebuie să fie supravegheate direct”[20]. Inspectorul a raportat declaraţia insolentă a şefului local: „Spuneţi-i lui Dzerjinski că eu nu mă voi lăsa controlat”. Lenin culegea ceea ce semănase: discursurile lui violente şi criminogene atrăseseră în bârlogul lui indivizi dornici să-şi satisfacă cu impunitate totală pornirile criminale, cruzimea şi dorinţa de omnipotenţă.

Războiul civil dintre roşii şi albi a luat o mai mare amploare la sfârşitul lui 1918, după ce nemţii şi austriecii, constrânşi să semneze armistiţiul pe 11 noiembrie, s-au retras din teritoriile pe care le ocupau şi după ce fiecare dintre cele două tabere a reuşit să-şi constituie forţe militare importante. Generalul Anton Denikin, pornind din Kuban, a preluat din nou controlul asupra Ucrainei, apoi a lansat în iunie 1919 o ofensivă spre Moscova. În martie 1919, amiralul Aleksandr Kolceak şi-a lansat din Ural trupele spre Volga, apoi spre Moscova. În sfârşit, în septembrie, generalul Nikolai Iudenici, pornind din ţările baltice, a înaintat în direcţia Petrogradului. Or, aceste ofensive ale albilor nu numai că erau dispersate la sud-vest, la est şi la nord-vest de Rusia europeană, dar nu erau nici coordonate, comanda lor nefiind unificată. În fine, armatele albe erau mult mai puţin numeroase decât Armata Roşie. Bolşevicii deţineau poziţia strategică centrală pe axa Petrograd-Moscova-Caucaz şi, dispunând de principalele uzine de fabricare de armament şi de partea esenţială a reţelei feroviare, puteau cu uşurinţă să-şi deplaseze majoritatea forţelor pentru a contracara atacuri separate. În plus, estonienii, finlandezii şi polonezii lui Piłsudski, ca şi cazacii şi popoarele din Caucaz, au refuzat să-i susţină pe generalii care voiau să restabilească Rusia Mare şi nu acceptau independenţa lor. Marea masă a ţărănimii, care în 1917 pusese mâna pe proprietăţi, nu-i vedea cu ochi buni pe albi, temându-se în continuare ca aceştia să nu-i repună pe vechii proprietari în drepturi. În sfârşit, nenumărate şi incalificabile pogromuri au însoţit, mai ales în Ucraina, luptele dintre albi, roşii şi naţionalişti, făcând aproape 200.000 de victime, atât din cauza soldaţilor, cât şi a populaţiei care jefuia şi extermina comunităţi evreieşti lipsite de apărare[21]; aceste masacre au contribuit la discreditarea cauzei albilor.

Denikin fusese înfrânt încă din septembrie 1919, fiind urmat curând de Iudenici, înainte ca Armata Roşie, ajutată de anarhiştii lui Nestor Mahno[22], să-i respingă pe albi până în Crimeea, unde generalul Piotr Vranghel a continuat rezistenţa până în noiembrie 1920. Căderea Sevastopolului a atras după sine masacrarea sistematică de către roşii a peste 50.000 de civili şi ofiţeri, spânzuraţi sau împuşcaţi în noiembrie-decembrie 1920, printre care mai multe sute de docheri care fuseseră constrânşi să încarce vasele „contrarevoluţionarilor". Cu siguranţă, în cursul războiului civil, ambele tabere au comis atrocităţi îngrozitoare şi au dat frâu liber cruzimii lor. Cu toate acestea, spre deosebire de teroarea albă, teroarea roşie a fost sistematică, organizată, gândită şi pusă în aplicare ca atare de Lenin, conform unei voinţe de exterminare premeditată cu mult înainte de 1917, împotriva unor întregi grupuri ale societăţii. Astfel încât putem vorbi în această privinţă de genocid de clasă, „clasa" desemnând aici criteriul de exterminare[23].

Lenin continua să fie obsedat de visul său cu privire la o mişcare revoluţionară generală în Europa. Era încurajat în acest sens de tresăririle care au însoţit încetarea ostilităţilor în noiembrie 1918: tocmai se prăbuşiseră patru imperii – al Romanovilor, al Habsburgilor, al Hohenzollernilor şi cel otoman –, harta Europei Centrale şi de Est era în plină recompunere şi popoarele, epuizate de lupte, foamete şi boli, erau în pragul revoltei. Spartakiştii încercaseră o insurecţie armată la Berlin în ianuarie 1919, repede zdrobită, în timp ce liderii lor, Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht, au fost asasinaţi[24]. O republică a sfaturilor a apărut la München în martie, şi ea zdrobită. O alta s-a ivit în Ungaria în primăvara lui 1919, sub conducerea lui Béla Kun, un prizonier de război austro-ungar trecut de partea bolşevicilor şi trimis la Budapesta să organizeze revoluţia[25]; aceasta a supravieţuit câteva săptămâni, dar şi ea a fost înfrântă, în timp ce Béla Kun, refugiat la Moscova, s-a răzbunat, fiind unul dintre cei responsabili pentru masacrarea a peste 135.000 de civili şi prizonieri „albi" în Crimeea în 1920. În primăvara lui 1920, Franţa a fost la rândul ei zguduită de o grevă generală, rapid înăbuşită de guvern, în timp ce, în Italia, Benito Mussolini şi fasciştii lui combăteau în mod violent mişcarea socială[26]. Pe scurt, pentru moment, revoluţia generală se lăsa aşteptată. Acest lucru nu l-a împiedicat pe Lenin să creeze încă din martie 1919, la

Moscova, Internaţionala a III-a – Internaţionala comunistă sau Cominternul – la care visa din toamna lui 1914; ea şi-a ţinut cu mare pompă al doilea congres în iulie 1920, în prezenţa a zeci de delegaţi veniţi din toată Europa, şi a vegheat la crearea a numeroase partide comuniste provenite din sciziunile partidelor socialiste blamate de şeful de la Kremlin. Aceste partide, concepute ca simple secţii naţionale ale unui partid comunist mondial, erau menite să combată cu hotărâre toţi socialiştii reformişti şi să ducă războiul civil în propria ţară. Cu această ocazie, Lenin a decretat cele „21 de condiţii" de aderare la Internaţională[27], care puneau bazele unui partid comunist mondial ale cărui secţii naţionale trebuiau să se numească „comuniste", să aibă o organizare clandestină, să aplice „centralismul democratic" – „o disciplină aproape militară" – şi să combată fără cruţare socialiştii reformişti. Calchiate după ideologia şi practica bolşevice, aceste condiţii au fost codul genetic al tuturor partidelor comuniste, devenite astfel vectorii care au instilat în fiecare ţară cultura totalitară pe cale de a se naşte. Totuşi, acest proiect grandios, bazat pe o solidaritate muncitorească închipuită şi pe o supunere foarte reală faţă de puterea sovietică, s-a lovit de puternice forţe naţionale.

Astfel, Lenin s-a confruntat cu problema naţionalităţilor, pe care, în primă fază, a fost incapabil să o stăpânească. La începutul lui 1920, Finlanda, Polonia, Estonia, Lituania, Letonia deveniseră independente, în timp ce Georgia, Armenia şi Azerbaidjanul scăpau de puterea bolşevică. Mai rău, în aprilie 1920, în cadrul războiului civil din Ucraina, aceasta a fost atacată de polonezi, care au ocupat Kievul pe 8 mai. În iulie, o contraofensivă puternică a Armatei Roşii, sub comanda politică a lui Troţki şi cea militară a generalului Tuhacevski, a ajuns până la porţile Varşoviei. Dar Stalin, care comanda aripa de sud a ofensivei, nu s-a supus ordinelor, ceea ce i-a permis lui Piłsudski, ajutat de generalul Weygand şi de un anume căpitan de Gaulle, să câştige bătălia de pe Vistula şi să împingă departe spre est trupele sovietice în derută[28]. Lenin a fost constrâns să semneze pe 12 octombrie 1920 tratatul de la Riga, care marca eşecul grandiosului său proiect strategic: să ducă revoluţia bolşevică până în Germania în vârful baionetelor şi să beneficieze de puterea industriei germane pentru a salva socialismul. Încă o dată, la fel ca în 1914, solidaritatea de clasă greu de găsit fusese învinsă de sentimentul naţional

care, în Polonia, era clar anti-rus. Între timp, conflictul din 1920 între Stalin, Troţki şi Tuhacevski a avut consecinţe decisive, exacerbând ura dintre cei doi principali locotenenţi ai lui Lenin şi voinţa de răzbunare a lui Stalin, care se va îndrepta întâi contra principalului său rival, iar apoi contra Armatei Roşii şi a şefului ei.

Dacă deruta din faţa Varşoviei a ruinat proiectul major al lui Lenin de a duce revoluţia în Germania trecând peste trupul Poloniei, victoria lui în războiul civil a întreţinut visul lui grandios, dar utopic, de „construire a socialismului". Din 1919 – şi inclusiv în noiembrie 1920 –, el a afirmat peremptoriu: „Comunismul este Puterea sovietică plus electrificarea întregii ţări, fiindcă fără electrificare industria nu poate fi ridicată pe o treaptă mai înaltă"[29]. Or, de la sfârşitul lui 1919, regimul a fost confruntat cu trei crize importante: cea a aprovizionării, cea a carburantului şi cea a transporturilor. Şi Lenin a considerat că pentru moment problema reţelei feroviare era ultraprioritară. Aceasta era într-o situaţie dezastruoasă: din ianuarie 1918 până în decembrie 1919, numărul locomotivelor scăzuse de la 21.000 la 9.300, iar cel al locomotivelor cu aburi în stare de funcţionare, de la 14.500 la 3.750 în februarie 1920[30]! Uzinele ruseşti, capabile să producă 1.200 de locomotive anual, nu făcuseră decât 90 în 1919. Dezorganizarea era agravată de incredibile complicaţii birocratice şi de succesiunea a cinci comisari ai poporului pentru Transporturi în şaisprezece luni.

Or, în vara lui 1919, Lenin s-a ataşat de un tânăr inginer rus specialist în căi ferate, Iuri Lomonosov, care se întorsese din Statele Unite, unde fusese trimis în 1917 de Guvernul Provizoriu pentru a negocia cumpărarea de material. L-a propulsat în fruntea unei misiuni feroviare care dubla Comisariatul pentru Transporturi şi, din toamnă, Lomonosov a putut începe negocieri ultrasecrete cu germanii şi suedezii. A propus apoi un plan grandios de cumpărare a 5.000 de locomotive şi 100.000 de vagoane. Entuziasmat, Lenin a semnat pe 16 martie 1920 ordinul de consacrare a acestei afaceri de 300 de milioane de ruble-aur, adică 40% din rezervele de aur ale puterii. Această decizie era legată de aceea a Politburoului care, în ianuarie 1920, aprobase ideea lui Troţki de militarizare a muncii şi de organizare a muncitorilor în armate industriale care să poată fi exploatate în voie. Lenin îşi închipuia că, având o reţea feroviară reconstituită, sute de mii de muncitori vor putea fi deplasaţi de pe un şantier pe altul, de la un capăt la altul al imensei Rusii – Stalin va şti să-şi amintească ideea în cadrul

planului cincinal. Bineînţeles, această decizie a stârnit invidii şi Lenin a ordonat în octombrie 1920 ca Lomonosov, care nu era membru de partid, să fie direct ataşat Sovnarkomului, în scopul de a evita orice dispută. Or, s-a văzut destul de repede că, în afara oricărui control – datorită susţinerii din partea lui Lenin –, Lomonosov începuse nişte operaţiuni financiare foarte costisitoare, fără a uita, în treacăt, să profite şi el din plin. Operaţiunea s-a transformat în dezastru în 1921 şi mai ales în 1922, demonstrând toată incompetenţa birocraţiei… şi naivitatea utopică a lui Lenin, care l-a susţinut până la capăt pe debutantul lui promiţător.

În paralel cu războiul civil şi cu războiul extern contra Poloniei şi a naţionaliştilor ucraineni sau caucazieni, Lenin a dus două războaie interne: împotriva muncitorilor şi împotriva ţăranilor. Strunirea muncitorilor a luat o întorsătură făţiş politică atunci când CEKA a arestat-o pe Maria Spiridonova, *pasionaria* eserilor de stânga, care tocmai făcuse un turneu triumfal în uzinele din Petrograd, provocând pe 10 martie 1919 revolta muncitorilor de la uzina Putilov. Ca răspuns, Lenin şi Zinoviev au încercat să ia cuvântul acolo pe 12 şi 13 martie, dar au fost împiedicaţi. Ca represalii, CEKA a luat cu asalt uzina pe 16 martie, a arestat 900 de muncitori şi a împuşcat 200. În faţa acestei terori, în martie şi aprilie s-a dezlănţuit cam peste tot un val de greve. Represiunea a fost feroce. De pe 1 până pe 18 martie, la Astrahan, o grevă generală a fost însoţită de o revoltă a trupelor însărcinate cu represiunea; ca ripostă, sub conducerea lui Serghei Kirov – viitor adjunct al lui Stalin, până la asasinarea lui în decembrie 1934 –, teroarea a împuşcat şi a înecat peste 4.000 de revoltaţi şi, în plus, 1.000 de burghezi, pentru 47 de victime comuniste.

Din 27 martie până pe 10 aprilie, o altă grevă generală a izbucnit la Tula, unde se fabricau 80% dintre puştile Armatei Roşii. Dzerjinski personal a ordonat arestarea a 800 de muncitori şi împuşcarea a 26. A ordonat suprimarea cartelelor de alimente, inaugurând astfel folosirea foamei ca armă, procedură ce avea să se generalizeze. Pe 6 iunie, protestul s-a reluat la Tula şi CEKA a arestat „agitatori”. Patru zile mai târziu, peste 10.000 de muncitori s-au prezentat la sediul poliţiei politice pentru a se autodenunţa ca „agitatori”. Stupefiată şi depăşită, aceasta a informat puterea centrală despre existenţa unui uriaş complot; uzinele s-au închis, toţi muncitorii au fost trimişi acasă şi, pentru a-şi reprimi slujba, au fost obligaţi să semneze o declaraţie infamantă: „Subsemnatul, câine împuţit şi criminal, mă căiesc în

faţa tribunalului revoluţionar şi a Armatei Roşii, îmi mărturisesc păcatele şi promit să muncesc conştiincios”[31].

Pe 29 ianuarie 1920, după o serie de greve ale feroviarilor din Ural, Lenin le-a telegrafiat responsabililor: „Sunt uluit că toleraţi asta şi nu procedaţi la execuţii masive pentru sabotaj”; şi a adăugat pe 1 februarie: „Raţia de pâine trebuie redusă pentru cei care nu lucrează în sectorul transporturilor, astăzi decisiv, şi crescută pentru cei care lucrează în acest sector. Să moară mii de oameni, dacă trebuie, dar ţara trebuie salvată”[32]. La unison, *Pravda*, care-i apărase atât de mult pe muncitorii grevişti în 1913-1914, proclama pe 12 februarie: „Locul cel mai bun pentru un grevist, acest ţânţar galben şi dăunător, este lagărul de concentrare”. Până la urmă, în martie 1920, al IX-lea congres al partidului a decis militarizarea muncii. Cartea poştală propagandistă cu „paradisul muncitorilor” difuzată de bolşevici în lumea întreagă nu corespundea realităţii de pe teren. Dictatura proletariatului se transformase în dictatură asupra proletariatului.

La fel s-a întâmplat şi cu ţărănimea, împotriva căreia puterea a început un război fără milă care a constituit, aşa cum au dezvăluit arhivele după 1991, principalul focar al războiului civil. De partea verzilor, revoltele au fost motivate în principal de recrutare şi de rechiziţiile-jafuri făcute de armata de aprovizionare şi de Armata Roşie. Ele au fost de două tipuri: *bunt*-ul tradiţional, scurtă răbufnire de violenţă extremă localizată, şi insurecţiile implicând mii de ţărani, uneori organizaţi în adevărate armate care puneau stăpânire pe sate şi oraşe şi aveau un program politic de inspiraţie socialistă-revoluţionară sau anarhistă. Erau alimentate cu oameni datorită dezertorilor din Armata Roşie, care au depăşit 3 milioane în 1919-1920, din care 500.000 au fost arestaţi în 1919 şi 800.000 în 1920. Riposta bolşevică a fost un război de „pacificare” aplicând responsabilitatea colectivă familiilor şi satelor, sistemul ostaticilor şi cele mai brutale măsuri.

Un caz tipic este acela al cazacilor de pe Don. Inspirându-se din Engels, care scria în legătură cu 1849: „Nicio ţară care se află într-o stare de revoluţie şi este angrenată într-un război împotriva duşmanului din afară nu poate tolera o Vandee chiar în inima ei”[33], Lenin considera Donul „Vandeea sovietică”. Pe 24 ianuarie 1919, Comitetul Central al partidului a adoptat o rezoluţie secretă: „Este necesar să recunoaştem că singura măsură corectă din perspectivă politică este o luptă nemiloasă, o teroare masivă împotriva cazacilor bogaţi, care vor trebui exterminaţi şi lichidaţi fizic până la

ultimul”[34]. În consecinţă, de la jumătatea lui februarie până la jumătatea lui martie, CEKA a executat peste 8.000 dintre ei, ceea ce a antrenat pe 11 martie o revoltă masivă care a dus la expulzarea bolşevicilor din regiune. Dar în februarie 1920 aceştia au revenit în forţă şi au aplicat „decazacizarea”. Bărbaţii erau executaţi, iar familiile – femei, copii, bătrâni – închise în lagăre pe care un inspector de la Centru le-a calificat el însuşi drept „lagăre ale morţii”. În 1919-1920, între 300.000 şi 500.000 de cazaci de pe Don au fost omorâţi sau deportaţi, la o populaţie de 3 milioane de locuitori.

Cum rezistenţa persista în Caucazul de Nord, Ordjonikidze, unul dintre elevii şcolii de la Longjumeau în 1911 şi viitoarea mână dreaptă a lui Stalin, a dat pe 23 octombrie 1920 ordine definitive:

> 1. Arderea în întregime a târgului Kalinovskaia. 2. Golirea de toţi locuitorii a târgurilor Ermolovskaia, Romanovskaia, Samacinskaia şi Mihailovskaia. Casele şi pământurile care aparţin locuitorilor vor fi împărţite ţăranilor săraci şi mai ales cecenilor, care au dat dovadă întotdeauna de un profund ataşament faţă de puterea sovietică. 3. Îmbarcarea în convoaie a întregii populaţii masculine de la optsprezece la cincizeci de ani […] şi deportarea sa, sub escortă, spre nord, pentru a îndeplini munci forţate de categorie grea. 4. Expulzarea femeilor, copiilor şi bătrânilor, având totuşi permisiunea de a se reinstala în alte târguri, mai la nord. 5. Rechiziţionarea tuturor vitelor şi a tuturor bunurilor locuitorilor […][35].

Trei săptămâni mai târziu, un raport adresat lui Ordjonikidze stabilea bilanţul locuitorilor deportaţi – „elementele alb-verzi” – şi cerea de urgenţă 306 vagoane suplimentare pentru a duce sarcina la bun sfârşit. Nicolas Werth comentează: „Din multe puncte de vedere, «operaţiunile» de decazacizare din 1920 prefigurau marile «operaţiuni» de deschiaburire începute zece ani mai târziu”[36].

Odată „pacificat” Caucazul de Nord, Armata Roşie a invadat pe 12 februarie 1921 Georgia independentă, condusă din 1917 de menşevici. Pe 17 martie, cucerirea era totală, toate instituţiile democratice care funcţionau de doi ani fiind lichidate, ziarele închise, adunările interzise, iar partidele persecutate. Majoritatea funcţionarilor georgieni au fost revocaţi şi înlocuiţi cu oameni de alte naţionalităţi, iar georgiana a fost înlocuită de rusă ca limbă oficială. Expansionismul sovietic călca pe urmele imperialismului ţarist, doar că acela îşi limita ambiţiile teritoriale la câteva frontiere geopolitice, în timp ce Lenin viza lumea întreagă în numele principiului „de clasă”.

Astfel, din primăvara lui 1918 până în primăvara lui 1921, el a pus în aplicare un „comunism de război” caracterizat prin voinţa de a instaura

imediat „socialismul integral”. Acesta din urmă, imaginat de nişte doctrinari total neexperimentaţi, se baza pe un anumit număr de măsuri economice radicale: suprimarea comerţului şi a proprietăţii private în beneficiul partidului de la putere, suprimarea monedei, economia administrată şi munca obligatorie. În ansamblu, stabilirea unui monopol al puterii asupra mijloacelor de producţie şi de distribuţie a bunurilor materiale *via* jefuirea bogăţiilor naţionale. Consecinţa a fost teribilă: în treizeci de luni, performanţă unică, Lenin a reuşit să ruineze Rusia, care era în 1914 a cincea putere economică a lumii. Inflaţia era galopantă: la o bază de 100 în 1913, preţurile au urcat la 755 în 1917, au sărit la 10.200 în octombrie 1918, la 92.300 în octombrie 1919, la 962.000 în 1920 şi la 64 de milioane în 1923! Ea a ruinat toate clasele avute, dar şi pe ţăranii îmbogăţiţi în timpul războiului care păstrau ruble. Producţia s-a prăbuşit: întreaga producţie industrială a căzut de la o bază de 100 în 1913 la 12 la începutul lui 1921. Între scăderea suprafeţei semănate cu cereale şi haosul provocat de războiul civil, recolta de grâne a scăzut de la 78,2 milioane de tone în 1913 la 48,2 milioane în 1920. Întreruperea circuitelor economice, distrugerea marilor proprietăţi care asigurau surplusurile comercializabile şi întoarcerea ţăranilor la economia autarhică – totul agravat de rechiziţiile forţate – au provocat prima mare foamete din era sovietică.

Dar lui Lenin nu-i păsa. Nu doar că acest „comunism de război” răspundea programului doctrinar anunţat de Marx în *Manifestul* lui din 1848, dar violenţa şi cruzimea lui au dus la apariţia unei culturi de război civil care avea să-i sudeze între ei pe protagonişti. Toate aceste masacre şi această logică a exterminării au permis selecţionarea în acţiune a ceea ce Dostoievski numise, în legătură cu Neceaev, „tipul de oameni” capabili să ducă o astfel de politică. Şi, într-adevăr, în timpul războiului civil s-au distins majoritatea viitorilor conducători sovietici: Stalin, Molotov, Voroşilov, Budionnîi, Kirov, Ordjonikidze, Bulganin, Hruşciov, fără a-i uita pe cei care vor dispărea în capcana stalinistă – Troţki, Zinoviev, Kamenev, Buharin, Piatakov, Ejov şi atâţia alţii. Constatarea este valabilă în special pentru anturajul direct al lui Lenin: astfel, Eduard P. Skaia, şeful regimentului leton transferat pe 11 decembrie 1917 la Petrograd, din care au fost selecţionaţi oamenii din garda lui personală şi din securitatea Sovnarkomului şi a institutului Smolnîi, a creat în iulie 1930 un lagăr de concentrare pe insula Vaigaci, în tovărăşia lui Fiodor Eikmans, alt leton cu grad înalt din CEKA, ulterior director al lagărului din insulele Solovki din

1924 până în 1928 şi prim director al Gulagului din aprilie până în iulie 1930[37]. Barbaria interzicea orice întoarcere din drum şi-i lega între ei pe autorii săi, pervertindu-i totodată.

Despre toate acestea, un martor excepţional a vorbit încă din 1925, într-o carte intitulată cu pertinenţă *Mitul bolşevic*[38]. Aleksandr Berkman era un tânăr evreu rus născut în acelaşi an cu Lenin, care se exilase la vârsta de şaisprezece ani în Statele Unite unde, devenit anarhist, a fost condamnat la o pedeapsă grea deoarece, în timpul unei greve violente, a încercat să-l asasineze pe patron. Expulzat din Statele Unite în 1919, a ajuns plin de entuziasm în Rusia pe 20 ianuarie 1920; era cea mai frumoasă zi din viaţa lui, a crezut el. Dar a fost imediat şocat de inegalităţile care domneau aici şi de faptul că, în realitate, comuniştii erau mai egali decât ceilalţi, în special în materie de aprovizionare în Moscova înfometată. A remarcat de îndată un grad formidabil de corupţie ce afecta toate nivelurile puterii. Apoi a observat funcţionarea de tip Potemkin a regimului: congresul-spectacol al cazacilor manipulat de Kamenev şi Kalinin, şcoala-model rezervată copiilor de aparatcici, casele de odihnă pentru muncitori populate doar de comunişti, banchetul somptuos servit unei delegaţii străine când oraşul crăpa de foame. A fost frapat, cu prilejul marilor ceremonii de 1 mai 1920 de la Petrograd, de atonia şi tăcerea mulţimilor imense în faţa unui spectacol de două ore care reda „ororile" ţarismului, precum şi de lipsa totală de spontaneitate cu ocazia unui lung miting condus de Kamenev şi Radek pentru prima aniversare a Internaţionalei a III-a. Peste tot, o prostituţie la vedere. În deplasare în Ucraina, graţie legăturilor sale cu reţelele anarhiste ale lui Mahno, a aflat de rechiziţii, de jaful general, de foametea care ameninţa, de închisorile arhipline şi de lagărele de concentrare.

Dictatura nemiloasă era pe punctul de a ucide orice umanitate. Revoluţia bolşevică înăbuşise generozitatea naturală a ruşilor, orice compasiune dispăruse şi indiferenţa faţă de nenorocirea altora se generalizase. A fost şocat mai ales de organizaţiile Comsomol, unde copiii învăţau să-şi urască părinţii. Paradisul egalităţii celebra deja cultul personalităţii, cu portrete mari ale lui Lenin şi Troţki prezente peste tot. Dar lucrul cel mai rău a fost întâlnirea sa cu CEKA; în timpul unei lungi călătorii cu trenul, a putut sta de vorbă cu unul dintre responsabilii acesteia:

> Mi-a părut un comunist convins şi sincer, gata să-şi dea viaţa pentru revoluţie. Dar vedea în aceasta o simplă problemă de exterminare, a cărei sabie nemiloasă era CEKA. Nu avea nicio idee

despre valorile etice şi spirituale revoluţionare. Forţa şi violenţa erau pentru el alfa şi omega dictaturii proletare. […] vorbea cu admiraţie despre ingeniozitatea de care dădea dovadă CEKA pentru a-i încolţi pe *burjui*, folosind viclenia pentru a-i face să exprime sentimente antibolşevice, apoi trimiţându-i la moarte. Expresia lui favorită era *raztreliat* – a executa sumar […]39.

Ajuns la Odessa, Berkman a descoperit că CEKA locală făcuse un acord cu mafia şi că aceste două organizaţii criminale dominau şi exploatau oraşul cu totală impunitate.

Pe 9 martie 1920, a fost primit de Lenin:

[…] un om care are o viziune clară şi un scop precis. Nu neapărat un om mare, dar un om cu un caracter puternic şi o voinţă inflexibilă. Un logician fără emoţie, cu o supleţe intelectuală şi un curaj suficient pentru a-şi adapta metodele la imperativele momentului, dar care are totdeauna în vedere obiectivul lui final. „Un idealist pragmatic" concentrat pe realizarea visului său comunist prin toate mijloacele, căruia îi subordonează orice consideraţie etică şi umanitară. Un om sincer convins că metodele rele pot să servească unui scop bun şi să fie, din acest motiv, justificate. Un iezuit al revoluţiei care ar forţa omenirea să devină liberă conform interpretării sale asupra lui Marx. Pe scurt, un adevărat revoluţionar aşa cum îl înţelege Neceaev, care ar sacrifica cea mai mare parte a omenirii – dacă ar trebui – pentru a asigura victoria revoluţiei sociale40.

Şi concluzia era: „Un fanatic? Fără nicio îndoială. Ce este un fanatic, dacă nu un om a cărui convingere rămâne impenetrabilă la îndoială?".

Aleksandr Berkman, care oferea aici primul portret critic al lui Lenin, a părăsit Rusia încă de la sfârşitul lui 1921, după ce a înţeles că puterea bolşevică nu se baza decât pe violenţă, teroare, minciună şi propagandă, săvârşite de partidul unic, poliţia politică şi o armată combătând cu prioritate duşmanul intern. Pe scurt, ceea ce încă din anii 1923-1924 democratul Giovanni Amendola va numi totalitarism.

21
O, furie! O, disperare!

În primăvara lui 1921, „comunismul de război” a dus regimul bolşevic în pragul unei crize definitive. Odată cu înfrângerea finală a albilor, dispărând teama de o întoarcere a proprietarilor, insurecţiile ţărăneşti contra roşiilor şi-au dublat intensitatea, mai ales în vestul Siberiei şi în regiunea Tambov, pe care armatele răsculaţilor le-au controlat din ianuarie până în mai 1921 şi care contaminau Ucraina şi sudul Rusiei. Acest apogeu al revoltelor a avut repercusiuni directe asupra aprovizionării; din 21 ianuarie, puterea a ordonat diminuarea cu o treime a raţiei de pâine în principalele oraşe. Această strângere a şurubului a dat naştere la o mare agitaţie muncitorească, în special la Petrograd, unde CEKA a reacţionat prin arestări de militanţi eseri şi menşevici şi prin instaurarea stării de urgenţă. Dar asta nu a ajutat cu nimic: din 22 până pe 24 februarie au izbucnit revolte ale foamei care aminteau de cele din ianuarie-februarie 1917. În pofida represiunii, o parte a trupelor au fraternizat cu muncitorii. Mai grav, o revoltă a izbucnit pe două cuirasate la Kronstadt, unde, de pe 28, s-a dezvoltat o mişcare de revendicare în favoarea realegerii sovietelor prin scrutin secret, a libertăţii cuvântului şi a presei pentru revoluţionari, a încetării rechiziţiilor, precum şi a libertăţii de producţie pentru meşteşugari şi ţărani. Venit pentru a-i convinge pe contestatari să renunţe la revendicări, bolşevicul Kalinin – viitor preşedinte al URSS – a fost trimis înapoi la Petrograd, în timp ce jumătate din comuniştii de pe insulă s-au alăturat mişcării[1].

Momentul era crucial: în vreme ce al X-lea congres al partidului urma să se deschidă pe 8 martie, Kronstadt – celebrii marinari din Kronstadt, mândria revoluţiei bolşevice, trupele de şoc care asiguraseră succesul

puciului din 7 noiembrie, apoi dizolvarea Adunării Constituante din 18 ianuarie – intra în disidenţă. Pe scurt, tunul din Octombrie se întorcea împotriva bolşevicilor. Era prea mult pentru Lenin, care a decis să acţioneze în forţă. Troţki şi Tuhacevski au fost însărcinaţi să-i zdrobească pe rebeli. Acţiunea de recucerire militară, declanşată pe 7 martie, a fost dificilă, în mijlocul unui Golf Botnic acoperit de gheţuri şi având în faţă nişte luptători călîţi care dispuneau de o artilerie de marină. Kronstadt a căzut după zece zile de lupte înverşunate care au făcut 10.000 de morţi, cărora li s-au adăugat 1.000 de răniţi şi de prizonieri împuşcaţi pe loc, 2.103 de condamnaţi la moarte şi 6.500 de deportaţi în lagăre de concentrare, din care doar 1.500 mai erau în viaţă un an mai târziu, în timp ce peste 8.000 de locuitori au fugit pe gheaţă spre Finlanda „contrarevoluţionară”. Astfel au fost nimiciţi revoluţionarii autentici opuşi „dictaturii proletariatului”. Ironie a istoriei, înfrângerea lor a avut loc pe 17 martie, ziua aniversară a Comunei din Paris.

Pe 8 martie, Lenin a putut deschide congresul la care, în condiţii de extremă tensiune şi într-o anumită confuzie, au fost adoptate două decizii fundamentale. A propus mai întâi o retragere tactică generală în faţa ţărănimii şi a lansat în acest scop NEP, Noua Politică Economică. Ideea era de a înlocui rechiziţionarea recoltelor cu un impozit în natură plătit de ţărani şi fixat dinainte, de a restabili libertatea comerţului intern, de a face concesii unor întreprinzători privaţi şi, în fine, de a denaţionaliza întreprinderile cu mai puţin de 21 de angajaţi în schimbul livrării către stat a unei părţi din producţia lor – decret din iulie 1921. Aceasta a însemnat admiterea eşecului total al „comunismului de război” şi al planificării centralizate, restaurând în parte proprietatea privată. Doctrina fusese înfrântă de realitate.

În faţa acestui recul ideologic dramatic, Lenin a decis în paralel întărirea controlului asupra partidului, luând înapoi cu o mână ceea ce dădea cu cealaltă. A supus votului o rezoluţie care interzicea existenţa fracţiunilor, adică posibilitatea ca un grup de militanţi să formeze un curent intern susceptibil să-şi susţină ideile într-o adunare sau prin intermediul presei. I-a adăugat un paragraf secret care autoriza Comitetul Central să-şi excludă unul dintre membri cu o majoritate de două treimi. Congresul a fost urmat de o mare epurare a partidului şi de instaurarea de reguli mai stricte pentru a fi primit în partid. Asistăm la o creştere a puterilor *aparatului* – ansamblul membrilor permanenţi plătiţi de către partid. Încă din martie 1919 fuseseră create Biroul Politic – Politburo –, secretariatul lui, însărcinat cu luarea

deciziilor urgente şi compus din cinci membri – Lenin, Troţki, Stalin, Zinoviev, Kamenev –, şi un Birou al Organizaţiei – Orgburo. În 1921, secretariatul Politburoului avea deja peste 600 de angajaţi, iar în martie 1922 Stalin a fost numit secretar general – alături de Molotov şi Kuibîşev –, rămânând şi şef al Orgburoului, ceea ce-l făcea să fie pivotul principal al conducerii. Unii se plângeau deja de „dictatura aparatului”[2]. Şi, într-adevăr, în timp ce slăbea strânsoarea puterii lui asupra economiei, Lenin considerase că era indispensabil să asigure nu doar controlul partidului asupra societăţii – cum tocmai o demonstrase nimicirea Kronstadtului –, dar şi pe acela al aparatului asupra partidului şi al conducerii asupra aparatului. Orice expresie a pluralismului era menită să dispară, unanimitatea devenea regula, sistemul totalitar era de-acum instalat şi conducerea putea să-i moduleze intensitatea după plac, aşa cum va demonstra Stalin începând din 1928-1929.

Pentru Lenin, NEP nu era decât o retragere tactică menită să calmeze ţărănimea, dar el nu pierdea din vedere orizontul lui de instaurare a socialismului. Deocamdată avea neapărată nevoie să repornească industria, mai ales pe cea a cărbunelui şi a fierului. A decis, la insistenţele lui Troţki, să militarizeze munca, instaurând metode drastice de exploatare pentru creşterea productivităţii: disciplină militară, durată maximă a muncii, inclusiv duminica, execuţii pentru „sabotaj” şi, mai ales, şantajare cu cartela de alimente. Clasa muncitoare a fost aproape redusă la muncă forţată, ceea ce prefigura măsurile impuse de Stalin în cadrul planului cincinal la sfârşitul anilor 1920.

Totuşi, NEP venea prea târziu şi nu putea în câteva luni să restabilească o situaţie dezastruoasă. Mai ales că majoritatea bolşevicilor erau reticenţi în privinţa punerii ei în aplicare, temându-se să nu-şi piardă omnipotenţa. O demonstrează un raport din 14 februarie 1922 – la aproape un an după al X-lea congres – despre regiunea Omsk:

> Abuzurile detaşamentelor de rechiziţionare au atins un grad inimaginabil. În mod sistematic ţăranii arestaţi sunt închişi în hambare neîncălzite, sunt biciuiţi şi ameninţaţi cu executarea. Cei ce n-au dat în întregime cota de livrare sunt legaţi şi constrânşi să alerge, goi, de-a lungul străzii principale a satului şi apoi închişi într-un hambar neîncălzit. Au fost bătute nenumărate femei până şi-au pierdut cunoştinţa şi au fost puse, goale, în găuri săpate în zăpadă[3].

Exacţiunile şi corupţia persistau.

Deoarece regiunea Tambov s-a revoltat, pe 27 aprilie 1921 s-a decis să fie trimisă acolo Armata Roşie, cu artilerie, avioane şi gaze de luptă, sub

comanda lui Tuhacevski. „Pacificarea” a durat luni întregi şi violenţa sa a fost simbolizată de ordinul de zi din 11 iunie al comandantului forţelor armate: „1. Să fie împuşcat pe loc fără judecată oricare cetăţean ce refuză să-şi dea numele”. Restul era asemănător, favorizând responsabilitatea colectivă a familiilor şi executarea celui mai în vârstă. Se încheia astfel: „7. Prezentul ordin de zi să fie aplicat în mod riguros şi fără milă”[4]. „Fără milă!”, acesta era strigătul de război al bolşevicilor din 1917, care avea să se păstreze până la moartea lui Stalin. Tuhacevski a dat un nou ordin pe 12 iunie:

> Pădurile unde se ascund bandiţii trebuie să fie curăţate cu ajutorul gazelor asfixiante. Totul trebuie să fie astfel calculat ca unda de gaz să pătrundă în pădure şi să extermine tot ce se ascunde acolo. Inspectorul de artilerie trebuie să furnizeze imediat cantităţile necesare de gaz asfixiant, precum şi specialiştii competenţi pentru acest gen de operaţii[5].

Gaze asfixiante împotriva civililor… naziştii îşi vor aminti de asta. În faţa protestelor mai multor şefi, aceste ordine barbare au fost anulate pe 19 iulie. Ceea ce nu a împiedicat CEKA să deschidă în acelaşi moment şapte lagăre, pentru a închide în ele peste 50.000 de persoane – în principal femei, copii şi bătrâni –, din care cei mai mulţi au murit.

NEP nu a putut împiedica uriaşa foamete care se anunţa de luni de zile, prima după cea din 1891, în cursul căreia Vladimir Ulianov s-a distins prin faptul că a refuzat să participe la acţiunile de ajutorare. Cauza esenţială era bine-cunoscută: rechiziţiile forţate pentru Armata Roşie, partid şi oraşe, care, în ciuda noului discurs, aveau să dureze până în 1923. Harta foametei acoperă exact acele zone unde au avut loc cele mai masive rechiziţionări de grâne şi, drept urmare, cele mai mari revolte ţărăneşti, însoţite de scăderea foarte importantă a suprafeţelor însămânţate, agravată de interzicerea timp de trei ani a comerţului intern privat – deci a pieţelor ţărăneşti – şi de o secetă în regiunile de pe Volga. La toate acestea s-au adăugat – mare noutate – consecinţele estimărilor eronate ale recoltei de către serviciile oficiale; încă din 1920 izbucnise un conflict între două instituţii, Direcţia Centrală de Statistică – organ foarte competent creat pe timpul ţarismului – şi Gosplanul – Comitetul de Stat pentru Planificarea Centrală. Prima estima recolta de cereale între 21 şi 28 de milioane de tone, iar a doua, la 41 de milioane de tone. Bineînţeles, Politburoul dăduse dreptate Gosplanului împotriva statisticienilor „burghezi” şi pe această bază de estimări maximale fuseseră stabilite cotele de livrare a recoltelor. Din nefericire,

realitatea a dat dreptate vechii Direcţii Centrale de Statistică. Nu e nevoie să fii mare matematician pentru a înţelege rezultatele: dacă iei jumătate dintr-o recoltă estimată la 100 de tone, rămân 50 de tone; dar dacă recolta nu e în realitate decât de 50 de tone, ţăranului nu-i mai rămâne nimic[6]. Regăsim aici obsesia statistică a lui Lenin, care te face să te gândeşti la următorul aforism, cu siguranţă apocrif, atribuit lui Churchill: „Nu cred în statistici, cu excepţia celor pe care eu însumi le-am falsificat”. Acest delir statistic, strâns legat de voluntarismul utopic al planificării centrale mascate printr-o propagandă mincinoasă, a devenit una dintre principalele caracteristici ale sistemului de producţie în regimul comunist; la fel ca în Rusia anilor 1921-1922, aceste deliruri asociate au dus la aceeaşi foamete şi la aceleaşi tragedii imense pe care aveau să le cunoască Ucraina în 1932-1933[7] sau China Marelui Salt Înainte al lui Mao, care a făcut să moară de foame cel puţin 40 de milioane de ţărani între 1959 şi 1961[8].

Astfel a debutat în primăvara lui 1921 în sud-vestul Rusiei o foamete cumplită, în cursul căreia cazurile de canibalism s-au înmulţit rapid. Ceea ce nu l-a împiedicat pe Lenin să-i adreseze lui Molotov, pe 30 iulie, o telegramă prin care ordona intensificarea rechiziţionărilor, punând la dispoziţie „toată puterea de represiune a aparatului de stat”[9].Totuşi, în aceeaşi lună, un grup de intelectuali, oripilaţi de tragedie şi moştenitori ai tradiţiei ajutorării inaugurate în 1891, a creat un comitet de susţinere a înfometaţilor. Furios, Lenin a refuzat să-i primească, apoi a fost constrâns, sub presiunea evenimentelor şi a comunităţii internaţionale, să legalizeze comitetul, ceea ce i-a permis să semneze pe 27 august un acord cu guvernul american, dispus să livreze masiv alimente pentru ajutorarea populaţiei. Abia fusese semnat acordul, că Lenin a şi ordonat să fie dizolvat comitetul de susţinere al înfometaţilor, presa „să-şi bată joc în fel şi chip de cei de la «Kukiş»” şi aceştia să fie puşi sub arest la domiciliu. Unşliht, un adjunct al lui Dzerjinski, a explicat care era motivul, foarte pertinent din punct de vedere totalitar: „Comitetul nu a comis niciun act neloial. Este adevărat. Dar el a apărut ca un pol de atracţie pentru societate. Şi asta noi nu putem admite”[10]. Foametea a fost agravată de alegerile bugetare, mai ales că pe 24 februarie 1921 o comisie a Comitetului Central, condusă de Kamenev, a recomandat o creştere a importului de locomotive[11]. Deşi criza alimentară se anunţa de un an, Lenin preferase să consacre o parte a rezervelor de aur

lansării unui plan de cumpărare de locomotive pe termen lung, în loc să ajute mai întâi populaţia înfometată prin cumpărarea de făină din străinătate.

Foametea a durat până la începutul lui 1923, culminând în vara lui 1922, şi a afectat 30 de milioane de persoane, dintre care doar 3 milioane au fost ajutate de puterea sovietică, faţă de 11 milioane ajutate de către americani şi Crucea Roşie. În total, în jur de 5 milioane de persoane au murit de foame, infinit mai multe decât cele 400.000 de victime din 1891. În definitiv, tocmai această foamete, de care puterea era în mare măsură responsabilă, a biruit rezistenţa ţărănească. Bazându-se pe această lecţie, Stalin va aplica intenţionat aceeaşi metodă împotriva ţărănimii ucrainene care în 1932-1933 se opunea colectivizării forţate – în jur de 4 milioane de victime în zece luni, ceea ce ucrainenii au numit *Holodomor*, moartea prin înfometare. Această armă deosebit de atroce a fost preluată de naziști, atât în ghetourile unde i-au strâns pe evreii din teritoriile ocupate, cât şi în lagărele de prizonieri de război sovietici şi în lagărele de concentrare.

Instaurarea NEP, apoi marea foamete au fost lovituri foarte dure pentru Lenin. Nu doar că realitatea se opunea voinţei lui, dar şi imaginea revoluţiei bolşevice fusese considerabil deteriorată de aceste milioane de morţi care s-au adăugat la haosul sângeros al războiului civil. Obligaţia de a accepta mâna de ajutor dată de cea mai mare putere capitalistă a constituit o umilire suplimentară în ochii lui. Moralul conduce dintotdeauna fizicul. La o mie de zile după luarea puterii, Lenin era epuizat. Din noiembrie 1917, fusese obligat să fie la comandă şi în plină acţiune zi şi noapte, astfel încât sănătatea lui a început să resimtă acest lucru foarte serios. Pe 4 iunie 1921, Politburoul l-a obligat să-şi ia o lună de concediu la conacul din apropierea satului Gorki, la vreo treizeci de kilometri de Moscova, unde îşi petrecuse convalescenţa după atentatul din 1918. Şi, în iulie, Lenin i-a scris lui Gorki: „Sunt aşa de obosit, că nu mai am deloc putere”[12]. Suferind de dureri de cap violente, insomnii, chiar şi halucinaţii, era lipsit de energie, depresiv, la capătul nervilor şi pradă problemelor cardiace, astfel că medicii i-au prelungit concediul[13]. La începutul lui 1922, era clar în *burn-out*, sub efectul unui stres intens, şi începea să-şi piardă curajul şi luciditatea. Nimic nu mergea aşa cum prevăzuse şi roata istoriei părea să se învârtă invers, într-o întoarcere ruşinoasă la capitalism. Nu era singurul lider la capătul

puterilor: Zinoviev avusese mai multe infarcte, Buharin era convalescent, Stalin fusese operat de apendicită, Troţki era extenuat…

Pe 31 ianuarie 1922, Lenin le-a adresat un mesaj membrilor din Politburo: „Vă rog să consideraţi anulat mesajul meu telefonic de ieri […]. Nu mă simţeam bine. Am scris aproximativ. Speram să-l corectez astăzi. Dar azi mă simt şi mai rău. Vă cer să discutaţi dacă e necesar”[14]. De atunci, sănătatea lui nu a încetat să se deterioreze, marcată de faze de prostraţie întrerupte de mânii şi de crize de furie tot mai frecvente, reflectând sentimentul lui de neputinţă. Pe 7 martie, i-a adresat o scrisoare lui Molotov pentru a organiza munca Politburoului în absenţa lui: „1. Cereţi-le tovarăşilor Kamenev şi Stalin să-şi îndeplinească sarcinile în patru întruniri pe săptămână, începând luni şi terminând joi, şi să plece de joi seara până luni dimineaţa”[15].

Cu toate acestea, nu voia să renunţe. Neîncrederea lui cronică s-a transformat în paranoia, alimentată de balul curtenilor care începeau să se învârtă în jurul lui ca vulturii. Pe 4 februarie, a cerut, de exemplu, explicaţii despre bugetul partidului, pe care-l considera delirant: „Refuz categoric să cred asta; nu e vreo greşeală? *Vă rog* să-mi trimiteţi în secret, *chiar pe această foaie de hârtie*, prin grija lui Fotieva [Lidia, secretara lui personală din 1918], confirmarea sau clarificarea în câteva rânduri”[16]. În aceeaşi zi, le-a adresat o notă lui Stalin şi Kamenev cu privire la componenţa delegaţiei sovietice la conferinţa internaţională de la Genova despre reconstrucţia Europei:

> Nu-i confirmaţi pe experţi. Ei vor arunca ruşinea asupra noastră. […] Reuşim totdeauna să avem experţi de rahat. […] puneţi mâna pe aceşti incapabili, pe aceste rebuturi ale societăţii care nu vor să prezinte rapoarte. (Eu nu pot s-o fac, atât pentru că sunt bolnav, cât şi pentru că sunt extrem de furios şi nu voi fi capabil decât să-l dau afară pe Smolianinov. […] 4. Situaţia stocului de aur este un scandal. Pentru numele lui Dumnezeu, nu suportaţi voi înşivă acest scandal. Cine e responsabil? Noviţki? Atunci să fie judecat pentru minciună. Sokolnikov? Atunci va trebui obţinută de la el o garanţie scrisă. Dacă distribuie el însuşi, minţind totodată, voi începe o luptă furioasă la congres. Învăţaţi aceste capete de rahat să răspundă serios şi să furnizeze cifre absolut exacte, altfel ne vom acoperi de ruşine şi inevitabil ne vom prăbuşi[17].

Lenin şi-a folosit ultimele forţe ca să-şi stabilizeze puterea. S-a ocupat mai întâi să-şi scoată regimul din blocada diplomatică în care era închis. Lucrul nu era uşor, deoarece de la sfârşitul lui 1917 el rupsese toate convenţiile internaţionale, arestând diplomaţi sau anulând rambursarea împrumuturilor străine. Războiul civil lăsase urme, aducând condamnarea fermă a comunismului de către toate democraţiile occidentale. În plus, din

1919, Internaţionala comunistă lansa apeluri regulate la insurecţie şi la război civil în toată lumea, în special în principalele puteri capitaliste. Pentru a slăbi laţul, Lenin a făcut un joc dublu. Pe de o parte, sub pecetea celui mai mare secret, Cominternul şi-a continuat manevrele subversive; pe de alta, Rusia bolşevică a început negocieri publice cu Anglia şi secrete cu Germania, încă din mai 1921, pentru a cumpăra arme şi muniţii.

În 1922, puterea bolşevică a beneficiat de o oportunitate formidabilă: a fost pentru prima oară invitată la conferinţa care, din 10 aprilie până în 19 mai, a reunit la Genova cele 34 de ţări care participaseră la război – exceptând Statele Unite – pentru a restabili un circuit monetar, financiar şi economic internaţional. Lenin a profitat şi pentru a provoca, şi pentru a diviza. A acceptat să ramburseze Franţei împrumuturile făcute de Rusia pe vremea ţarului, cu condiţia să i se plătească 30 de miliarde de ruble-aur în compensaţie pentru participarea acesteia… la războiul civil! În acelaşi timp, a negociat în secret cu Republica de la Weimar un tratat de recunoaştere mutuală cu anularea datoriilor reciproce şi nereclamarea de către germani a întreprinderilor lor naţionalizate. Făcut public la Rapallo pe 16 aprilie, acest tratat i-a permis lui Lenin să pună bazele unei cooperări militare secrete ce va dura unsprezece ani şi-i va permite Wehrmachtului să-şi reconstruiască în mod clandestin în URSS puterea – formarea ofiţerilor, experimentarea de noi materiale şi noi tactici ofensive cu blindate, avioane de vânătoare şi bombardiere – care-i va permite să învingă Polonia şi Franţa în 1939-1940… înainte de a se întoarce împotriva Moscovei în 1941. Pentru Lenin, acest tratat avea scopul de a face să eşueze conferinţa de la Genova – ceea ce a şi reuşit –, de a torpila tratatul de la Versailles şi de „a acutiza contradicţiile interimperialiste”. Superbă manevră: nu mai era singur şi reuşise să rupă frontul puterilor care i se împotriveau. Dar, în acelaşi timp, pierdea orice posibilitate de a obţine creditele vaste la care marile puteri erau dispuse şi care ar fi permis redresarea rapidă a economiei Rusiei.

Bazându-se pe acest succes, Lenin a decis lichidarea ultimelor puncte de rezistenţă care stăteau în calea puterii sale, dar în cel mai mare secret, pentru a nu face opinia internaţională să se îndepărteze. Evocând în martie 1922 schimbarea NEP, el rezuma: „În sfera economică, retragerea continuă, în domeniul politic, asaltul continuă”. A început cu Biserica Ortodoxă, care nu numai că reprezenta principala legătură culturală între cele 80 de milioane de ruşi, bieloruşi şi ucraineni, dar constituia şi un focar de rezistenţă pasivă natural, având în vedere rolul ei în învăţământ înainte de

1917, prezenţa bisericilor în toate satele şi ateismul militant al regimului. Un decret din 26 februarie 1922 a ordonat „confiscarea imediată din biserici a tuturor obiectelor preţioase de aur şi argint, a tuturor pietrelor preţioase, care nu servesc direct slujbei religioase. Aceste obiecte vor fi trimise organelor Comisariatului Poporului pentru Finanţe care le va transfera fondului Comisiei centrale de ajutorare a înfometaţilor”[18]. Unul dintre motivele acestei decizii era situaţia dezastruoasă a finanţelor sovietice: la începutul lui februarie, rezerva totală de aur, argint, platină şi devize străine scăzuse la 280 de milioane de ruble-aur – inclusiv 8,3 tone de obiecte de aur luate de la particulari[19]. Cu un cinism incredibil, Lenin utiliza pretextul foametei pentru a ruina Biserica, încercând să vândă aceste bunuri în străinătate pentru a acoperi gaura de la finanţele publice. Încă o dată, s-a inspirat din constituantele franceze care confiscaseră bunurile clerului. Or, încă de pe 11 martie, Krasin, omul tuturor loviturilor urâte, l-a informat că va fi foarte dificil să negocieze acele obiecte preţioase şi a sugerat să se ia mai curând legătura cu marile case ce se ocupau de diamante şi de antichităţi decât să se vândă obiectele unul câte unul cu preţ mic; Troţki a venit cu sfatul să se folosească specialiştii de la Fabergé şi Moiseev pentru aprecierea condiţiilor pieţei[20].

Cum era de aşteptat, începerea operaţiunilor de confiscare a provocat foarte multe incidente cu credincioşii. Pe 15 martie, la Şuia, un mic oraş industrial din gubernia Ivanovo, armata a tras asupra mulţimii care se opunea confiscării obiectelor religioase, omorând în jur de zece persoane. În absenţa lui Lenin, Politburoul a ordonat suspendarea confiscărilor. De cum a aflat, acesta a dictat pe 19 martie prin telefon o scrisoare către Politburo, căreia i-a adăugat acest codicil: „*Strict secret.* Să nu se facă nicio copie, în niciun caz, dar fiecare membru al Biroului politic […] să-şi scrie comentariile pe acest document”. Paranoia lui era la apogeu, până acolo încât el dorea şi să-şi oblige locotenenţii să valideze scrisoarea, dar şi să-i păstreze în mâinile lui urma scrisă… şi să o distrugă, dacă socotea că era necesar. Confidenţialitatea a fost atât de bine păstrată, încât atunci când acest document a ajuns în Vest, în anii 1970, chiar şi un specialist ca Boris Souvarine a refuzat să creadă în autenticitatea lui[21]. Şi din motive întemeiate!

Lenin începea, ca de obicei, prin a atribui celor pe care îi ataca responsabilitatea agresiunii:

> În ce priveşte evenimentele din Şuia […] cred că trebuie adoptată încă de pe acum o decizie fermă, în cadrul planului general de luptă pe acest front. […] apare perfect limpede că clerul care face parte din Sutele Negre este pe cale să pună în practică un plan elaborat având scopul de a ne aplica în chiar acest moment o înfrângere decisivă22.

Pe urmă aborda partea cea mai delicată a ideii sale:

> Eu cred că duşmanul nostru este pe cale să comită o greşeală strategică monumentală. Într-adevăr, momentul actual este în mod excepţional favorabil pentru noi, şi nu pentru ei. Noi avem nouăzeci şi nouă la sută şanse să lovim mortal inamicul în cap cu un succes total, şi să ne consolidăm poziţiile, pentru noi esenţiale, în deceniile următoare. Cu toţi aceşti indivizi înfometaţi care se hrănesc cu carne de om, cu toate aceste străzi presărate cu sute, cu mii de cadavre, acum şi numai acum putem (şi în consecinţă trebuie) să confiscăm bunurile Bisericii cu o energie crâncenă, neîndurătoare. Tocmai acum, şi numai acum, imensa majoritate a maselor ţărăneşti ne poate susţine sau, mai exact, poate să nu fie în măsură să susţină această mână de clerici care fac parte din Sutele Negre şi de mic-burghezi reacţionari. […] Totul arată că nu ne putem atinge scopurile într-un alt moment, căci numai disperarea generată de foame poate atrage după sine o atitudine binevoitoare sau, cel puţin, neutră a maselor faţă de noi23.

Raţionamentul politic era implacabil: ceea ce represiunea cea mai feroce nu reuşise să obţină, disperarea provocată de ameninţarea morţii prin înfometare reuşea, determinând victimele să nu mai reziste. Dobori mai uşor un om la pământ. În pofida atenţionărilor din partea lui Krasin şi a lui Troţki, el insista în treacăt asupra aspectului financiar al problemei: „Trebuie cu orice preţ să punem mâna pe acest tezaur de câteva sute de milioane de ruble (poate chiar miliarde!)”. Şi adăuga: „Fără această comoară, nicio activitate statală în general, nicio realizare economică în particular şi nicio apărare a poziţiilor noastre nu pot fi concepute”. Lenin făcea să valseze rublele, convins că era destul să-i facă „să plătească pe bogaţi” pentru construirea socialismului, fără să-şi imagineze nicio clipă că o piaţă are totdeauna un număr limitat de cumpărători şi că inundarea ei provoacă inevitabil o prăbuşire a cursului. La intervale regulate, i-a adresat lui Troţki întrebări pentru a afla câte „miliarde” intraseră şi a fost de fiecare dată foarte dezamăgit să afle că niciunul. Profitând de absenţa lui, Politburoul a decis din 25 februarie să lanseze o comisie de anchetă împotriva misiunii feroviare a lui Lomonosov, apoi, la începutul lui iulie, să o dizolve. Ce dezaprobare pentru şef! Deocamdată, aurul se transforma în sânge: din martie până în mai au fost 1.414 de incidente legate de confiscarea bunurilor Bisericii, iar în 1922, 2.691 de preoţi, 1.962 de călugări şi 3.447 de călugăriţe au fost asasinaţi.

Această notă din 19 martie 1922 arată în ce stare de exasperare era Lenin. Sănătatea lui continua să se degradeze, astfel că ne putem întreba dacă nu cumva suferea de tulburări bipolare şi de o afecţiune maniaco-depresivă de mult timp. Pe 4 aprilie, a propus să fie desemnaţi doi adjuncţi pentru a-l înlocui în Politburo când nu se simţea bine, unul pentru a asigura preşedinţia Sovnarkomului, celălalt, pe aceea a Consiliului Muncii şi al Apărării. Pe 6 aprilie, a cerut farmaciei Kremlinului să-i trimită calmante, Veronal şi Somnacetin[24]. Iar pe 19, a propus într-o scrisoare adresată lui Stalin „să se instaleze unul sau două sanatorii la nu mai puţin de 600 de verste de Moscova. S-ar putea folosi aur în acest scop; îl cheltuim deja şi vom continua *să-l cheltuim mult timp* pentru *inevitabile* călătorii în Germania”[25], unde principalii şefi mergeau regulat pentru a se trata în secret. Arhivele arată că era foarte preocupat de sănătatea micului grup de şefi, recunoscând totodată că serviciile obişnuite ale medicilor şi sanatoriilor sovietice nu avea nicio valoare. Acolo, ca peste tot, îngrijirile erau o chestiune de ierarhie, ceea ce arată că privilegiile nomenclaturii nu l-au aşteptat pe Stalin pentru a fi instaurate.

Dar pentru Lenin era prea târziu. În noaptea dinspre 25 spre 26 mai 1922, a avut primul atac cerebral, care l-a lăsat paralizat pe partea dreaptă, aproape incapabil să vorbească şi într-o stare de confuzie mentală. Blocat la Gorki pentru luni întregi, a fost îngrijit de soţia lui şi de sora sa, Maria, precum şi de vreo cincisprezece specialişti ruşi şi germani foarte bine remuneraţi. Acum, când împlinise cincizeci şi doi de ani, Lenin nu putea ocoli gândul morţii brutale a tatălui său, victima unei hemoragii cerebrale la cincizeci şi trei de ani. A mers chiar până acolo încât i-a cerut lui Stalin să i se prevadă otravă pentru a se putea sinucide. Ceea ce nu e de mirare, când se ştie că el însuşi dispusese în 1921 crearea unui laborator de produse toxice, absolut secret, destinat „combaterii duşmanilor puterii”, numit „cabinet special” şi condus de farmacistul Ghenrih Iagoda, viitor şef al poliţiei politice[26]. Din acel moment, întregul său comportament a fost condus de angoasa dispariţiei premature, înainte de a apuca să-şi îndeplinească misiunea pe care şi-o stabilise. O nelinişte care l-a determinat să-şi intensifice lupta contra ultimilor săi duşmani: socialiştii-revoluţionari şi intelectualii.

Această ultimă luptă a fost începută pe 1 aprilie prin transformarea CEKA în GPU – *Gosudarstvennoe politiceskoe Upravlenie*. Comisia extraordinară lăsa locul unei administraţii politice de stat, exprimând voinţa de a pereniza teroarea ca instrument de guvernare. Apoi a început, pe 11 mai, o campanie de presă intensă acuzându-i pe eseri; puterea pregătea contra lor un proces monstru[27] care necesita alcătuirea unui nou cod penal. Lenin şi-a trimis pe 15 mai directivele lui Dmitri Kurski, comisarul poporului pentru Justiţie:

> După părerea mea, trebuie extinsă aplicarea pedepsei capitale […] la toate felurile de activitate desfăşurată de menşevici, socialişti-revoluţionari etc.; să se găsească o formulare din care să se vadă legătura acestor acţiuni cu burghezia mondială[28].

Pe 17, cu o săptămână înainte de atacul său, insista:

> Tov. Kurski! Ideea fundamentală […] este, sper, destul de limpede: să se formuleze clar principiul, just din punct de vedere politic (şi nu numai îngust-juridic), care să motiveze esenţa şi justificarea terorii, necesitatea şi limitele ei. Justiţia nu trebuie să înlăture teroarea – a promite aşa ceva înseamnă a te înşela pe tine însuţi sau a înşela pe alţii –, ci s-o fundamenteze şi s-o legifereze principial şi limpede, fără ipocrizie şi fără înfloriturі. Formularea trebuie să fie cât de amplă posibil, fiindcă numai ideea de drept revoluţionară şi conştiinţa revoluţionară vor stabili condiţiile pentru o aplicare, mai mult sau mai puţin largă, a terorii[29].

Pe 1 iunie, noul cod penal era gata. El îngloba într-o viziune pe cât de vagă, pe atât de largă asupra infracţiunii contrarevoluţionare orice act „care are scopul de a abate sau de a slăbi puterea”, dar şi „care contribuie la ajutorarea partidului burgheziei internaţionale care nu recunoaşte egalitatea în drepturi a sistemului comunist al proprietăţii […] şi se străduieşte să-l răstoarne prin forţă, prin intervenţie militară, prin blocadă, spionaj sau finanţarea presei şi alte mijloace similare”[30]. Procesul eserilor putea începe. S-a desfăşurat de pe 6 iunie până pe 7 august 1922 şi a fost primul mare proces-spectacol trucat al erei comuniste, din care Stalin nu va pierde ocazia să se inspire. Viza treizeci şi patru de lideri, toţi întemniţaţi sau deportaţi pe vremea ţarismului, printre care GPU introdusese agenţi provocatori. După săptămâni întregi de teatru judiciar, marcate de manifestaţii care cereau moartea acuzaţilor, apărătorii – socialişti europeni cunoscuţi –, dezgustaţi, au părăsit Moscova pe 23 iulie. Două săptămâni mai târziu, tribunalul a pronunţat unsprezece condamnări la moarte, pe care un puternic protest internaţional a obligat puterea să le comute în pedepse cu trimiterea în lagăr. Dar toţi au sfârşit împuşcaţi în anii 1930.

În fine, Lenin i-a atacat pe intelectuali, pe care-i detesta cu atât mai mult cu cât îi invidia. Pe 20 mai, cu cinci zile înaintea atacului cerebral, i-a

adresat scrisoarea următoare tovarăşului Dzerjinski:

> Despre problema deportării scriitorilor şi a profesorilor care ajută contrarevoluţia. Aceasta necesită o pregătire minuţioasă. Altfel vom trece noi înşine drept imbecili. […] Încredinţaţi membrilor Biroului Politic sarcina de a consacra două sau trei ore pe săptămână pentru a trece în revistă un anumit număr de periodice şi de cărţi, verificând îndeplinirea sarcinilor, cerând rapoarte scrise şi asigurând trimiterea la Moscova a tuturor publicaţiilor necomuniste fără întârziere[31].

A intrat apoi în detalii în legătură cu revista *Economistul* de la Petrograd:

> Este în mod evident un centru al albgardiştilor. Numărul 3 (numai numărul 3! *nota bene*!) are pe copertă lista colaboratorilor. Cred că sunt aproape toţi candidaţi cât se poate de legitimi la expulzare. Sunt cu toţii contrarevoluţionari dovediţi, complici ai Antantei, care formează o organizaţie din servitorii ei, din spioni şi din corupători ai tineretului studios. Trebuie să organizăm urmărirea spionilor şi prinderea lor în mod permanent, organizat şi sistematic, pentru a-i expulza în străinătate. Vă rog, arătaţi asta confidenţial, fără a face nicio copie, membrilor Biroului Politic, apoi să ne fie înapoiată şi vouă, şi mie, şi să mă informaţi despre părerea lor şi despre concluzia voastră. Lenin.

În continuare, Politburoul a înfiinţat o comisie specială însărcinată să fişeze intelectuali în vederea arestării şi expulzării lor[32]. Iar pe 6 iunie a fost instaurat Glavlit – *Glavnoe Upravlenie po Delam Literaturî i Izdatelst* –, această pretinsă Direcţie pentru Literatură şi Tipărituri care a fost timp de trei sferturi de secol organul cenzurii prealabile a tot ce se publica în URSS. Este încă o caracteristică a totalitarismului, dornic să impună o poliţie a gândirii interzicând exprimarea oricărei idei ce se abate de la ortodoxia stabilită de partid.

Convalescent, Lenin reia atacul pe 17 iulie, dovadă că problema îl obseda:

> Tovarăşe Stalin, În problema expulzării menşevicilor, a socialiştilor-populişti, a cadeţilor etc. Aş vrea să pun câteva întrebări, căci această măsură, care demarase înainte de plecarea mea, nu este încă încheiată. S-a hotărât să fie extirpaţi toţi socialiştii-populişti? […] Comisia […] ar trebui să stabilească liste şi câteva sute din aceşti domni ar trebui să fie expulzaţi fără milă. Vom curăţa Rusia o dată pentru totdeauna. […] Vor trebui expulzaţi toţi odată. De îndată ce procesul eserilor va fi terminat, nu mai târziu, şi fără explicaţii sau motive – afară, domnilor[33]!

Doar în iulie s-au ţinut sub conducerea lui Stalin nu mai puţin de treizeci de întruniri pe această problemă. Lenin a propus propria listă de indezirabili: profesori universitari, arheologi, fizicieni, ingineri, scriitori şi „o listă specială de membri antisovietici ai inteligheţiei din Petrograd”[34].

Pe 10 august, un decret a autorizat trimiterea în exil intern sau internarea în lagăr a intelectualilor, dar şi expulzarea lor în străinătate. În noaptea de 16 spre 17 august, un prim grup de o sută şaizeci dintre ei, adesea foarte

cunoscuţi – filosofi, istorici, scriitori, savanţi, teologi –, a fost arestat. Unşliht, adjunctul lui Dzerjinski, i-a raportat imediat lui Lenin, promiţându-i un raport zilnic. Acesta din urmă i-a răspuns pe 17 septembrie: „Fiţi bun şi verificaţi ca toate documentele anexate să-mi fie returnate cu indicaţii despre cine este exilat, cine este în închisoare, cine a fost cruţat de deportare (şi de ce). Faceţi însemnări foarte scurte pe această foaie”[35]. E fascinant să vezi cum, până la capăt, s-a înverşunat îndeosebi să-şi regleze conturile cu adversarii lui ideologici, îmbinând anatema şi persecuţia cu o minuţiozitate obsesională. Totul în cel mai mare secret, căci era conştient de caracterul delictuos şi criminal al ordinelor sale. E drept că secretul va fi cheia majorităţii operaţiunilor represive ale regimurilor totalitare.

Călcând pe urmele şefului său, Dzerjinski a adresat pe 5 septembrie o serie de ordine care dau o idee despre gradul de control şi de confidenţialitate voit de regim:

> Tovarăşe Unşliht! În domeniul fişării intelighenţiei, lucrurile sunt încă într-un stadiu artizanal! […] este indispensabil să facem un bun plan de muncă, pe care să-l corijăm şi să-l completăm în mod regulat. Trebuie să clasăm întreaga intelighenţie în grupe şi subgrupe: 1. scriitori; 2. jurnalişti şi politicieni; 3. economişti (e indispensabil să facem subgrupe: a. finanţişti, b. specialişti în energie, c. specialişti în transport, d. comercianţi, e. specialişti în cooperare etc.); 4. discipline tehnice (şi aici se impun nişte subgrupe: a. ingineri, b. agronomi, c. medici etc.); 5. profesori universitari şi asistenţii lor etc., etc. Informaţiile cu privire la toţi aceşti domni trebuie să provină de la departamentele noastre şi să fie sintetizate de către departamentul „Intelighenţia”. Fiecare intelectual trebuie să aibă un dosar la noi. […] Trebuie să avem mereu în minte că scopul departamentului nostru nu este numai să expulzeze sau să aresteze indivizi, ci şi să contribuie la elaborarea liniei politice generale cu privire la specialişti: să-i supraveghem strict, să-i divizăm, dar şi să-i promovăm pe cei care sunt gata, nu doar cu vorba, ci şi cu fapta, să susţină puterea sovietică[36].

Gorki, care se exilase încă din octombrie 1921 după ce fusese compromis în represiunea comitetului de susţinere a înfometaţilor, i-a scris lui Lenin pe 15 septembrie pentru a-l pune în gardă contra acestor expulzări. Acesta i-a răspuns cu eleganţa-i obişnuită: „[…] intelectualii, lacheii capitalului, cred că ei sunt creierul naţiunii. În realitate, ei nu sunt creierul, ci rahatul său”[37]. O săptămână mai târziu, în zori, treizeci şi cinci din cei o sută şaizeci de intelectuali arestaţi şi familiile lor au fost expulzaţi, urcaţi cu forţa pe un vapor şi lăsaţi fără să fie preveniţi într-un port prusac. Fiecăruia i s-a permis să-şi ia un palton de iarnă, o haină de vară, un costum şi lenjerie de corp de schimb, două cămăşi de zi şi două de noapte, două perechi de chiloţi, două perechi de şosete şi 20 de dolari în valută.

Bineînţeles, cărţile şi arhivele le-au fost confiscate şi „naţionalizate”, pentru a sfârşi în „infernul” bibliotecilor sovietice. În fine, au trebuit să semneze un document care stipula că, în caz de întoarcere în URSS, vor fi imediat împuşcaţi[38]. Printre expulzaţi, filosofi – Nikolai Berdiaev şi Semion Frank, coautori ai cărţii *Repere –,* ziaristul şi scriitorul Mihail Osorghin, istoricul şi membru fondator al partidului cadet Aleksandr Kizevetter. Dar şi tânărul şi strălucitul sociolog Pitirim Sorokin, preotul uniat Abrikosov şi discipolul său Kuzmin-Karavaev, economişti ca Boris Brutskus sau aristocratul de şaizeci şi şapte de ani Dmitri Selivanov, matematician cunoscut pe plan mondial, specialist în algebră şi membru al Academiei de Ştiinţe. Cărora le putem adăuga pe Roman Jakobson şi prietenul său, prinţul Trubeţkoi, care vor deveni doi dintre cei mai faimoşi lingvişti ai secolului XX, Valentin Bulgakov, fost secretar al lui Tolstoi, şi Aleksandr Bogolepov, specialist în drept şi istorie religioasă, vicerector al Universităţii din Petrograd, însărcinat în 1917 cu supervizarea alegerilor pentru Adunarea Constituantă. Pe scurt, un eşantion reprezentativ din minţile strălucite care, de decenii, asiguraseră locul Rusiei în concertul naţiunilor şi fuseseră conştiinţa ei morală din 1890 până în 1913, perioadă pe care Berdiaev, inspirându-se dintr-un poem al Annei Ahmatova, o va numi „epoca de argint” a culturii ruse.

În noiembrie, un al doilea vapor, *Preussen*, a dus o altă încărcătură de intelectuali, iar în martie 1923 a fost expulzat celebrul teolog Serghei Bulgakov. În timp ce numeroşi intelectuali fugiseră deja în străinătate din cauza terorii bolşevice şi a mizeriei, toate aceste personalităţi ale culturii deciseseră să rămână pentru a ajuta Rusia să se redreseze, în ciuda mizeriei – poetul simbolist Aleksandr Blok a murit de foame la Petrograd în iunie 1921 – şi a represiunii – poetul Nikolai Gumiliov, primul soţ al Annei Ahmatova, a fost împuşcat în august 1921. Lenin nu le-a fost în niciun fel recunoscător. O detestare a culturii specifică totalitarismului şi simbolizată prin celebrul aforism „Când aud cuvântul «cultură», scot pistolul” – rostit de un activist nazist într-o piesă din 1933 a lui Hanns Johst, scriitor, ofiţer SS şi preşedinte al Camerei Literaturii şi al Academiei de Poezie a celui de-al Treilea Reich –, prin pogromurile antiintelectuale ale lui Mao în timpul Revoluţiei Culturale sau prin exterminarea oricărui purtător de stilou şi de ochelari sub regimul khmerilor roşii ai lui Pol Pot.

Lenin avusese mai multe alerte în iunie şi iulie 1922, apoi a părut că se restabileşte puţin şi a decis să se întoarcă la Kremlin pe 2 octombrie. A prezidat întruniri ale Sovnarkomului pe 4, apoi ale Comitetului Central pe 6, dar oricine a putut constata că, la cea mai neînsemnată contrazicere, se înfuria. Pe 13 noiembrie, cu preţul unui efort uriaş, şi-a rostit ultimul discurs public la deschiderea celui de-al IV-lea congres al Cominternului, dar medicii nu-l mai puteau ajuta cu nimic. Între 24 noiembrie şi 2 decembrie, a avut încă cinci atacuri cerebrale. Deşi Facultatea îi ordonase să înceteze orice activitate politică, el nu a ascultat deloc şi aceste crize repetate au fost provocate de două mari supărări. Stalin, pe care-l făcuse prea puternic, începea să i se opună cu privire la definiţia Uniunii Republicilor Sovietice, pe care voia s-o unifice sub numele de Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. Şeful începea să-şi considere fidelul un rus mare şovin, când în realitate georgianul, care înţelesese probabil mai bine decât Lenin regimul pe care-l crease acesta, ştia că orice „federaţie" va periclita programul totalitar. Cealaltă problemă, disputată în Politburo de doi ani, era şi mai importantă: monopolul comerţului exterior. Pe 13 martie 1922, Lenin reimpusese acest monopol pe care-l considera o barieră împotriva invaziei capitalismului occidental. Dar pe 6 octombrie, profitând de absenţa lui Lenin, bolnav, Buharin, susţinut de Stalin şi de cei doi acoliţi ai săi, Kamenev şi Zinoviev, anulase principiul monopolului. Şi Lenin a trebuit să se lupte serios pentru a-l convinge pe Stalin să se alăture poziţiei lui.

Pe 13 decembrie, în urma unui atac mai violent, în apartamentul său din Kremlin, Lenin a dictat trei scrisori secretarei lui, Lidia Fotieva. Una cerea deportarea bătrânului istoric N.A. Rojkov, un vechi menşevic perfect inofensiv pe care, în paranoia lui, îl percepea ca pe un pericol redutabil[39]. A doua revenea asupra necesităţii de a impune monopolul comerţului exterior, condiţie fundamentală a decuplării definitive dintre Rusia bolşevică şi piaţa mondială de care o lega inevitabil libertatea întreprinderilor denaţionalizate de a face schimburi cu străinătatea; or, în acelaşi timp cu închiderea populaţiei între frontierele ţării, regimul totalitar a practicat pe cât posibil autarhia economică, în scopul de a evita „contaminarea" impură a capitalismului. Ultima scrisoare propunea ca trei tovarăşi să-l înlocuiască în funcţiile lui de la Sovnarkom. Apoi, Lenin l-a primit pe Stalin timp de două ore. Lucrurile păreau să reintre în normal. Pe 16, a fost victima unui nou atac, cu paralizie momentană pe partea dreaptă. Dar două zile mai târziu

Comitetul Central i-a dat satisfacţie pe toată linia: Rojkov a fost deportat; formula lui de Uniune a Republicilor Socialiste Sovietice (URSS) a fost acceptată; şi, mai ales, întrucât vicleanul Stalin se raliase şefului său, monopolul comerţului exterior a fost reinstaurat, victorie foarte importantă a partizanilor unei economii planificate contra celor care contau în parte pe economia de piaţă. Lenin se liniştise şi putea să creadă că tot el era şeful.

Starea dezastruoasă a liderului bolşevic era la unison cu o Rusie vlăguită. La cele 2,5 milioane de morţi şi dispăruţi în Primul Război Mondial se adăugau, din cauza războiului civil şi a comunismului de război, 2 milioane de morţi de tifos, 2 milioane de victime ale masacrelor şi luptelor, 5 milioane de morţi de foame şi 2 milioane de emigraţi, adesea proveniţi din fostele elite conducătoare. Clasa muncitoare, despre care se presupunea că ar conduce URSS, se reducea la un milion de indivizi activi; ceilalţi muriseră în luptă sau ca victime ale represiunii, intraseră în Armata Roşie în număr de 600.000 sau în armata de aprovizionare în număr de 80.000. Cei mai norocoşi formau baza noii birocraţii. Puterea bolşevică se baza pe un partid comunist cu 750.000 de membri, dintre care doar 15.000 aderaseră înainte de februarie 1917 şi care la sfârşitul anilor 1920 se limitau la un nivel de instruire primară în nouă cazuri din zece. Dacă aceste „noi elite" nu erau în stare să facă din Rusia o mare ţară modernă, ele vor fi totuşi suficiente pentru a asigura supravieţuirea primului regim totalitar din istorie.

Brusc, în noaptea de 22 spre 23 decembrie, un nou atac cerebral l-a lăsat pe Lenin foarte slăbit, neputincios şi incapabil să scrie. Doar mintea continua să-i funcţioneze: gândea încă şi mereu politic. De îndată ce şi-a recăpătat cunoştinţa, în ciuda încercărilor medicilor şi ale apropiaţilor săi de a-l împiedica, a început să dicteze – doar patru minute! – o „scrisoare către congres", considerată după moartea lui drept „testament". A doua zi, şi-a reluat scurta dictare. Neliniştit în privinţa supravieţuirii partidului după propria-i dispariţie, a trecut în revistă mai mulţi succesori eventuali – Zinoviev, Kamenev, Buharin şi Piatakov –, cărora le-a descoperit defecte inacceptabile, înainte de a-i evidenţia pe cei doi lideri pe care-i promovase la vârf, Stalin şi Troţki: „Tov. Stalin, devenind secretar general, a concentrat în mâinile sale o putere nemărginită, şi nu sunt convins că el va şti întotdeauna să folosească cu destulă prudenţă această putere". Ce mărturie despre dimensiunea totalitară a partidului-stat şi ce eroare de a fi încredinţat cheile acestuia unui om al cărui caracter ipocrit şi a cărui obsesie pentru putere tocmai le descoperise… Şi ce naivitate să creadă că o putere

nelimitată poate fi manipulată „cu prudenţă”… Apoi, Lenin s-a ocupat de Troţki: „Tov. Troţki, aşa cum s-a văzut încă din lupta dusă de el împotriva Comitetului Central în problema Comisariatului poporului pentru căile de comunicaţie, nu se distinge numai prin aptitudini remarcabile. El este, poate, omul cel mai capabil din actualul Comitet Central, dar este peste măsură de încrezut şi manifestă o preferinţă excesivă pentru latura pur administrativă a muncii”. De parcă excesul de încredere în sine n-ar fi fost din 1900 chiar marca lui Lenin! Cât despre „latura pur administrativă”, aceasta era o viziune realistă asupra birocratizării frenetice care cuprinsese puterea sovietică şi de care el era principalul responsabil. Pe scurt, nimic foarte entuziasmant…

Lenin era conştient că faimoasa fraternitate între tovarăşi propovăduită în cartea sa *Ce-i de făcut?* din 1902 rezista cu greu în faţa ambiţiilor personale exacerbate de cucerirea puterii. După o reflecţie, pe 4 ianuarie 1923, a dictat o scurtă notă explozivă destinată să rămână secretă:

> Stalin este prea brutal şi acest defect, perfect tolerabil în mediul nostru şi în relaţiile dintre noi, comuniştii, nu mai este astfel în funcţia de secretar general. Le propun deci tovarăşilor să studieze un mijloc pentru a-l demite pe Stalin din acest post şi pentru a numi în locul său o altă persoană care nu ar avea în orice privinţă decât un singur avantaj în comparaţie cu Stalin, acela de a fi mai tolerant, mai loial, mai politicos şi mai atent faţă de tovarăşi, de a avea o dispoziţie mai puţin capricioasă etc. Aceste trăsături pot părea doar un infim detaliu. Dar în opinia noastră, pentru a ne feri de sciziune şi ţinând cont de ceea ce am scris mai sus despre relaţiile lui Stalin cu Troţki, acesta nu este un detaliu sau este unul care poate căpăta o importanţă decisivă.

Pe când în 1917 chema la război civil, iar în 1918 cerea „oameni mai duri”, Lenin a considerat dintr-odată că omul care era mâna lui dreaptă era prea „brutal”, tocmai motivul pentru care el îl promovase din 1912 în Comitetul Central, apoi în 1917 în Politburo şi în 1922 în secretariatul general al partidului!

Cum ştim cu toţii, diavolul se ascunde în detalii şi „infimul detaliu” ascundea cu adevărat un diavol. Acolitul său, „minunatul georgian”, singurul lider autorizat de Comitetul Central să se întâlnească cu şeful de luni de zile, şi-a dezvăluit imensa ambiţie profitând de boala şefului pentru a-şi muta pionii. Obţinuse copia „testamentului” şi manevra pentru a evita să fie făcut public. Convins că şeful era scos din joc, Stalin şi-a permis o ieşire grosolană cu Nadejda Krupskaia. Pe când se refăcea, Lenin a aflat şi, pe 5 martie 1923, a dictat o ultimă scrisoare în care îl ameninţa pe secretarul general că „va rupe toate legăturile personale”. Ameninţare de temut, dar zadarnică: chiar de a doua zi, un nou atac, mai violent decât celelalte, l-a scos definitiv din joc. A trebuit să aştepte mai mult de două luni ca starea lui

să permită transportarea sa de la Kremlin la Gorki, unde a vegetat. Departe de imaginile stereotipice retuşate ale propagandei sovietice, fotografiile scoase din arhivele secrete după 1991 arată un om răvăşit, absent, în scaun cu rotile, căruia i-ai da nouăzeci de ani. Nu avea decât cincizeci şi trei când a murit pe 21 ianuarie 1924.

Ultimele optsprezece luni ale vieţii lui au fost pentru Lenin un naufragiu absolut. Desigur, dinastia Romanovilor fusese exterminată şi Rusia burgheză, industrială şi cultivată fusese decimată sau fugise. Partidul lui bolşevic era la putere şi îşi impunea dictatura unei clase muncitoare şi unei ţărănimi care erau din nou aservite. Dar visurile lui eroice de revoluţie mondială şi planurile lui grandioase cu privire la o societate fără clase în care „fiecare bucătăreasă ar învăţa să conducă statul" şi producţia ar fi strict planificată se soldaseră cu un faliment general. Dacă atacurile lui cerebrale repetate se datorau surmenajului, ele erau mai ales provocate de conştientizarea faptului că delirul lui logic dusese la un dezastru total.

Din cele trei mari pasiuni ale lui Lenin, una singură se realizase: pasiunea revoluţionară a distrugerii societăţii[40]. Ea se născuse din dublul traumatism al morţii tatălui său şi al spânzurării fratelui său. Se hrănise apoi dintr-o retragere în sine a personalităţii lui, din negarea originilor sale, pe urmă din respingerea tatălui şi a legii şi, în fine, din voinţa de a-şi şterge complet trecutul pentru a o lua din nou de la zero. Această regresie a suscitat un hipernarcisism patologic la acest tânăr îndrăgostit de propria imagine, încremenit în postura eroică a fratelui său revoluţionar, dublul lui fantasmat. În 1900, după despărţirea sa dramatică de figura paternă a lui Plehanov, Vladimir Ilici a decis să devină propriul său erou. Acest determinism a fost însoţit de un sentiment de atotputernicie, de o megalomanie galopantă, de convingerea delirantă că era singurul capabil să schimbe lumea. El a dus la un fanatism ideologic hrănit cu marxism primar, impermeabil la orice punere în discuţie, şi la viziunea utopică a unei Rusii socialiste pe care, odată instalat la Kremlin, a încercat să o transpună în realitate cu forţa, cu totală impunitate. Lenin a realizat treptat futilitatea celorlalte două pasiuni ale sale: pasiunea utopică a demiurgului convins de posibilitatea construirii unei societăţi perfecte; şi aceea scientistă a ideocratului convins că acţiunea lui este dictată de o viziune asupra lumii, a istoriei şi a societăţii care este justă, deci indispensabilă; caracterul nemilos al mijloacelor folosite era justificat de măreţia scopului.

Totuşi, cum narcisismul lui şi iluzia lui de omnipotenţă s-au lovit tot mai mult în fiecare zi de zidul realităţii, ele au ajuns patologice şi l-au închis într-un sistem de persecuţie imaginar legat direct de negarea realităţii. Atunci, Lenin a atribuit celorlalţi, prin proiecţie paranoică, sentimentele pe care el le avea faţă de ei. „Ei" îl persecutau, deci şi el „îi" persecuta. Această alunecare – s-a spus îndeajuns – nu data de la luarea puterii. În 1900, el îi stigmatizase deja pe „narodnici", pe „economişti" şi pe „marxiştii legali" care îi ameninţau „principiile". În 1902, în cartea lui *Ce-i de făcut?*, se pusese în scenă într-un duel singular cu Romanovii, mai precis cu Ohrana, căreia îi răspundea figura revoluţionarului de profesie. Apoi, în 1903, a fost rândul lui Martov şi al menşevicilor să fie folosiţi pe post de ţapi ispăşitori şi de *punching-balls*. Când a ajuns la putere, aceasta nu a însemnat decât o lungă luptă între „puri" şi „impuri", o interminabilă înşiruire de duşmani ce trebuiau doborâţi: toţi cei care nu aderau total la ideile şi la persoana lui, inclusiv cei mai apropiaţi locotenenţi ai săi, Zinoviev şi Kamenev, în octombrie-noiembrie 1917.

Odată instalat cuplul infernal persecutat-persecutor, Narcis-Lenin a fost în căutarea imaginii sale, a dublului său, până la atingerea unui clivaj, a unei dedublări de personalitate facilitate de practica faimoasei *konspiraţia*, a vieţii în clandestinitate, a pseudonimelor – Lenin a utilizat zeci de pseudonime – şi a falselor identităţi. O căutare care explică seducţia lui, carisma lui, ceea ce Krupskaia numea „înflăcărările" lui pentru un acolit al momentului, pentru a-l lua în stăpânire şi a face din el fiul lui spiritual. Potresov în 1900, Troţki în 1903, Valentinov în 1904 şi mulţi alţii au avut această experienţă amară. Eşecul identificării – al posedării celuilalt – antrena respingerea lui totală, în timp ce Lenin se refugia în alt cuplu narcisic pe care l-a format punctual cu Martov, Bogdanov sau chiar Stalin. Dar adevăratul cuplu pervers l-a format cu Nadejda Krupskaia, care i-a fost alături până la sfârşit, atunci când traiectoria lui a ajuns la final.

Când, în 1931, Louis Aragon a migrat de la revolta suprarealistă la revoluţia comunistă, şi-a intitulat primul volum de poet comunist *Persécuté-persécuteur*, în care figura celebrul poem „Front roşu", dovadă că la momentul acela înţelesese perfect opera lui Lenin:

Foc asupra lui Léon Blum
Foc asupra lui Boncour Frossard Déat
Foc asupra urşilor savanţi ai social-democraţiei
Foc foc aud trecând
moartea care se aruncă asupra lui Garchery
Foc vă spun

Sub conducerea partidului comunist
SFIC
Aşteptaţi focul sub trăgaci
Ca să nu mai fiu eu cel care vă strigă
Foc
Ci Lenin
Acel Lenin al momentului potrivit
[...]
Asist la zdrobirea unei lumi ieşite din uz
Asist îmbătat la bombardarea burghezilor
[...]
Cânt dominaţia violentă a Proletariatului asupra burgheziei
pentru nimicirea acestei burghezii
pentru nimicirea totală a acestei burghezii[41].

22
Eterna reîntoarcere

Pe 27 ianuarie 1924, toţi pretendenţii la succesiune, îmbrăcaţi călduros din cauza unui frig siberian, purtau sicriul defunctului: Stalin, Zinoviev, Kamenev, Buharin, Molotov, Tomski, Rudzutak şi Dzerjinski. Lipsea doar Troţki, abil ţinut la distanţă de o telegramă a lui Stalin. Încă de pe 23, Lunacearski şi Krasin, doi dintre cei mai vechi acoliţi ai fondatorului bolşevismului, au propus crearea unei „comisii pentru eternizarea memoriei lui V.I. Ulianov”. În aceeaşi zi, la miezul nopţii, Aleksei Şciusev, un arhitect foarte cunoscut deoarece desenase planurile unei catedrale din Moscova înainte de 1914, a fost convocat de Dzerjinski şi Molotov, care i-au comandat ridicarea de urgenţă a unui mausoleu în cinstea lui Vladimir Ilici. Pe 24 dimineaţa, pe o temperatură de minus 25°C, acesta a marcat amplasamentul în Piaţa Roşie la poalele Kremlinului, dar pământul era îngheţat şi o echipă de mineri a trebuit o zi întreagă să-l dinamiteze înainte de a putea construi în câteva zile un prim monument din lemn.

Apoi, printre aceşti marxişti atei a apărut ideea nebunească de a îmbălsăma trupul neînsufleţit. Puteau invoca această frază a lui Lenin, scrisă încă din 1894: „ideea necesităţii istorice nu diminuează câtuşi de puţin rolul personalităţii în istorie”[1]. Ca fost seminarist, Stalin cunoştea înclinaţia maselor ruse spre venerarea relicvelor şi a sfinţilor, iar ca bun materialist credea în puterea propagandei. A fost deci hotărât să-l expună pe ilustrul defunct în mausoleu şi să-l prezinte adoraţiei mulţimilor pentru eternitate. După ce au primit numeroase refuzuri, conducătorii au obţinut acordul a doi savanţi, profesorul de anatomie Vladimir Vorobiev de la Universitatea din Harkov şi biochimistul Boris Zbarski, care în câteva

săptămâni au pus la punct o mixtură – un amestec de glicerină şi de acetat de potasiu numit „balam” – care păstra elasticitatea corpului şi culorile lui naturale. Cum balamul trebuia să fie schimbat în mod regulat, sub mausoleu a trebuit instalat un important laborator permanent în activitate. Apoi, corpul a fost pus într-un sicriu de sticlă aşezat în mausoleu şi a început una dintre manifestările de idolatrie cele mai stupefiante din istorie, care s-a perpetuat până astăzi.

Din 1925, puterea a creat trei laboratoare, reunite în scurt timp într-un institut însărcinat să studieze creierul lui Lenin pentru a găsi probele materiale ale geniului său revoluţionar! Decenii de-a rândul, sute de cercetători s-au înhămat să rezolve această enigmă, beneficiind în plus de aportul inteligenţelor lui Gorki, Maiakovski, Kirov şi ale multor altora cărora nu li se ceruse părerea. Firește, realitatea era mult mai prozaică, după cum a arătat raportul de autopsie, ţinut secret zeci de ani:

> Se bănuia că Lenin fusese distrus de arterioscleroză. Principala arteră care alimenta creierul era atât de întărită, încât pereţii ei, când au fost tăiaţi la autopsie, nu mai erau elastici. Artera era aproape înfundată. Pe alocuri, pereţii erau calcifiaţi. Arborescenţele arterei principale te duceau mai mult cu gândul la nişte şireturi decât la nişte conducte. S-au descoperit porţiuni întregi lipsite de oxigen şi în stare de descompunere. Cu o astfel de reţea cerebrală sanguină era imposibil să trăiască[2].

Cât despre dimensiunea onirică a acestei istorii bizare, trebuie să o descoperi în magnificul roman al lui Nikolai Bokov, apărut în samizdat în 1969 la Moscova, în care un tânăr hoţ de buzunare, care furase capul lui Lenin din mausoleu, declanşează o cascadă fenomenală de evenimente suprarealiste[3]…

Bătălia dintre moştenitori, declanşată deja de mai multe luni, putea acum să izbucnească în văzul tuturor. Cum se ştie, ea se va focaliza pe duelul dintre Stalin şi Troţki, atingând două probleme esenţiale în privinţa cărora georgianul s-a impus cu mari eforturi. Prima se referea la căile şi la mijloacele revoluţiei bolşevice, conform promisiunii rostite de secretarul general în faţa coşciugului: „salvgardarea şi întărirea dictaturii proletariatului” – cu alte cuvinte, păstrarea dominaţiei prin toate mijloacele şi creşterea puterii comuniste inaugurate în noiembrie 1917. În contrast cu romanticii, care considerau că extinderea revoluţiei implica subversiunea Europei, Stalin deja nu mai credea în puterea revoluţionară a mişcării muncitoreşti. Înţelesese încă din vara lui 1923 că naşterea URSS implica o mutaţie a procesului revoluţionar, făcând din partidul-stat matricea şi motorul întregii mişcări la nivel mondial. Trebuia deci, în mod prioritar, să

fie securizat „frontul intern”. Pe 23 august, el s-a opus fără succes lui Troţki, care propunea pregătirea unei insurecţii în Germania. Organizată de Comintern şi programată pentru 21 octombrie, aceasta a fost un dezastru total. Stalin a profitat pentru a lansa pe 15 decembrie în *Pravda* o ofensivă publică împotriva rivalului său şi a-şi întări alianţa cu Zinoviev şi Kamenev – troica – care i-a permis să-şi consolideze controlul asupra partidului.

Un an mai târziu, în decembrie 1924, el şi-a impus viziunea strategică printr-o formulă ce avea să devină în curând celebră: „Construirea socialismului într-o singură ţară”. Faza de consolidare nu stătea în calea spiritului de cucerire, ci îl amâna. Ideologia, universalistă prin esenţă, se deosebea profund în această privinţă de autocraţie. Altfel spus, ea îmbrăca imperialismul secular în nişte mari principii cărora viitorul le va dezvălui vanitatea. În spatele faţadei pseudo-statale a URSS, Partidul Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice (PCbUS), primul partid-stat totalitar, a uzat de toate mijloacele pentru a-şi satisface natura expansionistă, de la subminarea internă dusă de un partid-frate vasalizat până la invadarea militară a Poloniei, a statelor baltice şi a Basarabiei în 1939-1940, în cadrul pactului germano-sovietic din 23 august 1939, numit prin antifrază „de neagresiune”, apoi a întregii Europe Centrale şi de Est în 1944-1945, trecând prin susţinerea activă a partidelor comuniste în toată Asia, cu luarea puterii în China în 1949, până la victoria nord-vietnameză în 1975 şi invadarea Afganistanului de către Armata Roşie în 1979.

A doua miză a bătăliei a vizat natura puterii. Spre deosebire de ceilalţi şefi – şi de Lenin însuşi –, Stalin a înţeles foarte devreme că, de fapt, cucerirea puterii modifica natura partidului, care, din mişcare contestatară, devenea însăşi inima statului. Dar una dintre condiţiile esenţiale pentru păstrarea acestui nou tip de putere era menţinerea unităţii monolitice a partidului, ceea ce Lenin presimţise, interzicând fracţiunile cu prilejul congresului al X-lea din martie 1921. Or, pe 11 decembrie 1923, în *Pravda*, Troţki a publicat „Curs nou”, o critică feroce a „aparatului” şi a birocratizării sale. Riposta a fost fulgerătoare: Pe 19 ianuarie 1924, încă dinainte de moartea fondatorului, georgianul a determinat adoptarea de către Comitetul Central a unei rezoluţii denunţând cu privire la rivalul său o „tentativă directă de a discredita aparatul Partidului”, care nu putea, „obiectiv vorbind, să conducă la nimic altceva decât la scoaterea aparatului de stat de sub influenţa Partidului”. Or, în asta constă unul dintre principiile sistemului totalitar: preeminenţa absolută a partidului asupra statului, a ideologiei asupra constrângerilor gestionării guvernamentale, a ideocraţilor

asupra tehnocraţilor, a „roşiilor” asupra „experţilor”. În mai 1924, la congresul al XIII-lea al PCbUS, cu grijă pregătit de Stalin, Troţki a trebuit să se supună: „Niciunul din noi nu poate şi nici nu vrea să aibă dreptate contra partidului său. În ultimă analiză, totdeauna partidul este cel care are dreptate pentru că el este unicul instrument istoric de care dispune clasa muncitoare pentru a-şi rezolva problemele fundamentale”. Şi-a legat singur mâinile!

După ce Troţki a fost marginalizat, orice opoziţie a fost treptat zdrobită şi a fost promovat clanul secretarului general: Molotov, Voroşilov şi Kalinin au intrat în Politburo, curând alăturându-li-se supleanţii Mikoian, Andreev, Kaganovici, Ordjonikidze şi Kirov. Treizeci de ani ani mai târziu, supravieţuitorii încă erau acolo! Ultima zvâcnire a intervenit în iulie 1926, în plină adunare a Comitetului Central, când Dzerjinski a murit de o criză cardiacă. Stalin a eliminat atunci metodic învinşii, desigur, din spiritul de răzbunare al *abrek*-ului georgian care era, dar mai ales pentru că logica totalitară excludea orice disidenţă. Lenin prefigurase încă o dată lucrurile încă din 1903, cerând supunerea totală a „minoritarilor”, fără speranţă de „alternare”. După ce lansase în 1928-1929 planul cincinal şi colectivizarea forţată a satelor, Stalin a declanşat bătălia finală propunându-i pe 22 septembrie 1930 lui Molotov să-l demită pe Rîkov, şeful guvernului: „Este ceva absolut indispensabil. Dacă nu, va fi totdeauna o ruptură între conducerea partidului şi conducerea statului. Cu combinaţia pe care ţi-o propun, vom avea în sfârşit o unitate perfectă a vârfurilor statului şi ale partidului, ceea ce va întări puterea noastră”[4]. Pe 19 decembrie, Rîkov a fost deci demis şi înlocuit cu Molotov. Aparatul partidului supusese definitiv aparatul de stat. Cercul se închisese, regimul totalitar era instalat pentru şaizeci de ani.

Stalin a fost probabil cel mai mare om politic al secolului XX. Cu siguranţă, nu cel mai mare democrat, dar cel care a ştiut cel mai bine să-şi adapteze mijloacele la obiective. A sistematizat logica dictatorială pe care mentorul lui, Lenin, o experimentase în cei cinci ani de domnie ai lui. Apoi a generalizat-o în întreaga lume comunistă, ale cărei echipe conducătoare au fost formate sub autoritatea lui, din anii 1930 până în anii 1950: „democraţiile populare” din Europa Centrală şi de Est, China lui Mao, Vietnamul lui Ho Şi Min, Cambodgia lui Pol Pot, fără a uita de

reprezentanţii a optzeci de partide comuniste care au asistat la Moscova, în 1949, la triumful delirant al celei de-a şaptezecea aniversări a lui[5]. Moştenitorul exploatase din plin moştenirea fondatorului, care a lăsat până azi cicatrice adânci şi tragice.

Printr-o viclenie a istoriei, dragă autorului *Capitalului*, persecutorul a îmbrăcat post-mortem hainele comode ale ţapului ispăşitor. „Raportul secret" al lui Hruşciov a ales, într-adevăr, să arunce toată vina pe Stalin pentru a-l proteja mai bine pe fondator, cu scopul de a prelungi cu orice preţ existenţa sistemului. S-a răspândit astfel vulgata dominantă şi acum, conform căreia puritatea leninismului ar fi fost întinată prin deriva sanguinară a succesorului.

Pe 21 aprilie 1970, cu ocazia centenarului naşterii lui Vladimir Ilici Ulianov, a avut loc la Kremlin o şedinţă solemnă care a reunit toată înalta nomenclatură sovietică şi reprezentanţii a şaptezeci de partide comuniste. „Într-o tăcere religioasă, întreruptă doar de ropote de aplauze", secretarul general al Comitetului Central al PCUS, Leonid Brejnev, a rostit un discurs care constituie una dintre perlele limbii de lemn sovietice şi ale versiunii saint-sulpiciene a comunismului. Această piesă antologică, publicată de un mare editor francez încă din 1974, era precedată de o prezentare „oficială" asupra căreia merită să ne oprim:

> Unit prin legături indisolubile cu revoluţia declanşată de muncitorii ruşi înfometaţi şi de nenumăratele „mantale cenuşii" torturate de război, Lenin devine pilotul şi salvatorul lor. Pilot: a ştiut să evite capcanele unui stângism provocator şi nu a permis împotmolirea în mlaştina stătută a oportunismului mic-burghez. Salvator: forţând mâna unor conducători lipsiţi de energie ai partidului său, pe care Lenin a reuşit să-i facă să declanşeze în octombrie insurecţia eliberatoare. El este cel care la Brest-Litovsk, în pofida sabotajului lui Troţki şi a aberaţiilor lui Buharin, nu a permis cizmelor germane să zdrobească Republica Sovietelor abia născută. El este cel care, apoi, a făcut să se ridice întregul popor rus, într-o zvâcnire disperată, împotriva generalilor albi, bine întreţinuţi de Aliaţi. În fine, el este cel care, ducând tratative cu ţăranii, i-a împiedicat să sufoce revoluţia slăbită. Cu privire la această operă titanică, realizată în condiţii incredibil de dificile de către Lenin, un fiu al Marelui Octombrie, demnul său emul şi fidel continuator, Leonid Brejnev, al cărui nume a dobândit un răsunet mondial, va prezenta aici un bilanţ exhaustiv[6].

Totul era zis, sau mai degrabă contrazis. George Orwell ar fi fost mulţumit! În 1982, tovarăşul Brejnev şi-a dat sufletul în mâinile Domnului şi regimul lui a fost stigmatizat ca „stagnare" de noul secretar general, Mihail Gorbaciov. Acest succesor nu a fost nici el mai fericit, deoarece a vegheat, în mod aproape inconştient, la implozia URSS şi a sistemului comunist mondial la nici zece ani după aceea.

Cum să înţelegi această imensă impostură care a fost comunismul secolului XX? Cum să explici că milioane de bărbaţi şi de femei au crezut

timp de decenii – şi mai cred şi astăzi – că această idee va asigura fericirea muncitorilor, când ei se închinau în faţa primului regim totalitar inventat de acelaşi tovarăş Lenin? Un regim care nu numai că va semăna dezastre economice, sociale şi culturale, precum şi imense tragedii umane, ci va şi servi drept şcoală şi adesea drept model tuturor dictaturilor din secolul XX, comuniste, desigur, dar, în bună parte, şi fascistă şi nazistă.

În 1995, François Furet a evocat pe larg acest „farmec universal al lui Octombrie”[7]. O seducţie căreia i-au căzut pradă milioane de oameni, atraşi de ideea utopică şi pretins „ştiinţifică” a unei societăţi fără clase, fără nedreptăţi, fără conflicte, conducând omenirea spre un „viitor luminos”. Dar şi un farmec veninos, o voinţă de a face tabula rasa îndreptată împotriva vechilor elite, un teren pe care egalitarismul se conjugă cu setea de putere absolută. Această beţie a atotputerniciei, inaugurată de ideologia demiurgului Lenin, i-a condus pe adepţii săi pe căile violenţei, cruzimii şi sângelui.

Acest „farmec” a fost denunţat de vocea puternică a lui Aleksandr Soljeniţîn în 1974, când tocmai fusese expulzat din URSS şi publica în Franţa *Arhipelagul Gulag*:

> Această minciună generală, impusă, obligatorie, este aspectul cel mai teribil al existenţei oamenilor din ţara noastră. Este un lucru mai rău decât toate necazurile materiale, mai rău decât lipsa oricărei libertăţi civice. Şi tot acest arsenal de minciuni […] este tributul plătit ideologiei […]. Ea, ideologia, este cea care are nevoie, pentru a supravieţui, să fie puşi după gratii cei care îndrăznesc să gândească altfel […]. Ea este responsabilă de tot acest sânge vărsat, de sângele a 66 de milioane de oameni[8].

Acestui „farmec” – acestei minciuni –, eu însumi i-am căzut pradă în mai 1968, fascinat că puteam cu totală impunitate să contest stupid nişte universitari infinit mai savanţi decât mine, dar „mic-burghezi”. Apoi m-am îmbătat de transgresiunea generalizată care domina epoca, între revoluţie sexuală şi pregătirea luptei armate, luând Revoluţia Culturală a lui Mao drept apogeul democraţiei, când a fost de fapt un război civil atroce declanşat de un egocrat bătrân. Printr-o negare puternică, respingeam pe atunci orice informaţie susceptibilă să-mi deschidă ochii. Aceeaşi negare care, în decembrie 1917, îi împinsese pe tovarăşii socialişti ai lui Boris Kricevski, deja seduşi de „farmecul universal al lui Octombrie”, să voteze o moţiune pentru ca scrisorile lui din Petrograd, care denunţau revoluţia pretorienilor bolşevici, să înceteze a mai fi publicate în *L’Humanité*[9]. Deja

se temeau că-şi vor pierde iluziile şi „nu trebuia adus la disperare Billancourt”, potrivit celebrei apostrofe atribuite lui Jean-Paul Sartre.

Eliberarea de sub farmecul „partidului”, evadarea din lanţurile logice ale ideologiei criminale[10] se fac pe căi lungi şi anevoioase. Deleninizarea durează ani de zile şi îi pune celui scăpat de vrajă problema propriilor responsabilităţi. Se încearcă luarea puterii pentru a face revoluţia şi a dezvolta un nou proiect de societate sau, din contra, se conduce o revoluţie pentru a pune mâna pe o putere care ne-ar putea satisface hipernarcisismul şi voinţa de omnipotenţă? A pune aceste întrebări înseamnă deja, în parte, a le răspunde…

Lenin are o responsabilitate personală majoră pentru că a căutat prin toate mijloacele să distrugă mişcarea socialistă credincioasă culturii democratice, în favoarea unui comunism totalitar în esenţa şi în practica lui. Atacându-şi fără încetare rivalii şi instaurând o cultură a violenţei şi a supunerii, a favorizat escaladarea extremelor care a îndoliat secolul XX şi a rănit mortal bătrâna Europă. Fracturarea social-democraţiei germane, care era farul socialismului internaţional, a avut, de exemplu, consecinţe dramatice: ea l-a lansat pe Hitler şi a condus la al Doilea Război Mondial, devenit ineluctabil din cauza alianţei efemere a două mari mişcări totalitare, cea comunistă şi cea nazistă.

Lecţia acestei tragedii imense a fost formulată de istoricul italian Guglielmo Ferrero care, fugind de fascism, s-a exilat în Franţa şi a fost unul dintre primii analişti ai totalitarismului. În plină lună de miere a lui Hitler şi Stalin, pe 11 februarie 1940, el a scris în *La Dépêche du Midi*:

> Regimurile democratice se bazează pe două principii simple, clare, provenite dintr-o lungă experienţă istorică, şi nu din divagaţiile unei filosofii: guvernarea legitimă este conferită de popor şi poporul este alcătuit din majoritate şi din minoritate, majoritatea având dreptul să desemneze guvernul şi să conducă, iar minoritatea pe acela de a face opoziţie[11].

O lecţie pe care Lenin nu a acceptat-o niciodată şi care rămâne totuşi de o actualitate arzătoare.

Note

1. „Front rouge”, în *Persécuté-persécuteur*, Paris, Stock, 1998.

Introducere

1. Pentru noţiunea de memoricid, a se vedea Reynald Sécher, *Vendée. Du génocide au mémoricide*, Paris, Cerf, 2011, 444 p., şi în special postfaţa lui Hélène Piralian, „Le mémoricide: un crime toujours à l’œuvre?”, pp. 325-348.
2. Această asociaţie include zeci de instituţii şi asociaţii care comemorează victimele diverselor totalitarisme. A se vedea volumul coordonat de Gillian Purves, *Pour ne pas oublier. Mémoire du totalitarisme en Europe*, Praga, Institutul pentru studierea regimurilor totalitare, 2013, 288 p., publicat în franceză, engleză şi germană.
3. Stéphane Courtois, Nicolas Werth *et alii*, *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression*, Paris, Robert Laffont, 1997, 846 p.; aici fac referire la ediţia din colecţia „Bouquins”. [Ed. rom. *Cartea neagră a comunismului*, trad. de Ileana Busuioc, Maria Ivănescu, Doina Jela Despois, Emanoil Marcu, Brânduşa Prelipceanu, Luana Schidu, Bucureşti, Humanitas, 1998 – n. tr.]
4. John Reed, *Dix jours qui ébranlèrent le monde*, Paris, Seuil, 1996, 456 p.
5. Mă inspir aici din textul lui Emilian Colceru „Lénine, lieu de mémoire du monde communiste: Union soviétique et Roumanie”, în S. Courtois (coord.), *Communisme 2015. La guerre des mémoires*, Paris, Vendémiaire, 2015, pp. 211-224.
6. A se vedea Vincent Jaubert, *Le Commissariat aux archives. Les photos qui falsifient l’histoire*, Paris, Éditions Bernard Barrault, 1986, pp. 15-38.
7. A se vedea documentarul lui Raffaele Brunetti „L’altra rivoluzione – Gorkij e Lenin a Capri”, 2010.
8. De exemplu, superbul in-quarto *Lenin. Viaţa şi opera*, Moscova, Progress, 1985, 488 p.
9. Îi mulţumesc Oliviei Gomolinski pentru aceste precizări.
10. François Furet, *Le Passé d’une illusion, essai sur l’idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 2015, 580 p.
11. Vincent Boucault, „Martine Thouet. La bistrotière de «Lénine-sur-Loire»”, *Le Monde*, 24 august 2006.
12. Ozanam, Marie-Pierre Rey, Denis Rodier, Walter, *Lénine*, Paris, Glénat/Fayard, 2017, 56 p. Îi mulţumesc Sandrinei că mi-a oferit volumul.

13. Richard Appignanesi, Oscar Zarate, *Lenin for beginners, by A&Z*, Londra, Writers and Readers Publishing Cooperative, 1977, 176 p. Îi mulţumesc lui Muriel că mi-a oferit volumul.
14. A se vedea Nicolas Werth, „Histoire d'un «pré-rapport secret»", *Communisme*, nr. 67-68, 2001, pp. 9-40; şi S. Courtois, „Le «rapport secret» de Khrouchtchev: la fracture du système communiste", în S. Courtois, *Communisme et totalitarisme*, Paris, Perrin, col. „Tempus", 2009, pp. 415-445 [ed. rom.: „«Raportul secret» al lui Hruşciov: fractura sistemului comunist", în S. Courtois, *Comunism şi totalitarism*, trad. de Ana Ciucan Ţuţuianu, Iaşi, Polirom, 2011, pp. 218-232].
15. Pentru noţiunea de revoluţie documentară, a se vedea S. Courtois, „Archives du communisme: mort d'une mémoire, naissance d'une histoire", *Le Débat*, nr. 77, noiembrie-decembrie 1993, pp. 145-156.
16. A se vedea Daniel Halévy, *L'Ère des tyrannies. Etudes sur le socialisme et la guerre*, Paris, Gallimard, col. „Tel" (1938), 1990, 284 p.
17. S. Courtois, N. Werth *et alii*, *Le Livre noir du communisme*…, *op. cit*.
18. Despre „războiul" împotriva *Cărţii negre a comunismului*, a se vedea S. Courtois, „Du passé faisons table rase", în S. Courtois (coord.), *Du passé faisons table rase. Histoire et mémoire du communisme en Europe*, Paris, Robert Laffont, 2002, pp. 15-160.
19. Michelle-Irène Brudny, „Le totalitarisme: histoire du mot et statut du concept", *Communisme*, nr. 47-48, 1996, pp. 13-32.
20. Marcel Mauss, *Écrits politiques*, Paris, Fayard, 1997, 816 p.
21. Jacques Grandjonc, *Communisme/Kommunismus/Communism. Origine et développement international de la terminologie communautaire pré-marxiste des utopistes aux néo-babouvistes, 1785-1842*, Trêves, Karl-Marx Haus, 1989, 2 vol., 560 p.
22. Pentru apariţia acestui cuvânt şi a acestui concept, a se vedea Raphael Lemkin, *Qu'est-ce qu'un génocide?*, prezentare de Jean-Louis Panne, Paris, Éditions du Rocher, col. „Démocratie ou totalitarisme", 2008, 320 p.
23. Bernard Bruneteau, *Le Totalitarisme. Origines d'un concept, genèse d'un débat, 1930-1942*, Paris, Cerf, col. „Démocratie ou totalitarisme", 2010, 492 p.
24. *Ibidem*, pp. 147-154.
25. Principalele lucrări de informare au fost cele ale lui Boris Souvarine, *Staline* (1935), Alexander Berkman, *The Bolshevik Myth (Diary 1920-1922)* (1925), Anton Ciliga, *Dix ans au pays du mensonge déconcertant* (1938), André Gide, *Retour de l'URSS* şi *Retouches à mon „Retour de l'URSS"* (1936-1937).
26. Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, Paris, Gallimard, col. „Quarto", 2002, 1.616 p. [Ed. rom.: *Originile totalitarismului*, Bucureşti, Humanitas, 2014 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 628.
28. Alain Besançon, François Fejtő, Roger Garaudy, Annie Kriegel, Kostas Papaioannou, Alfred Sauvy, Gérard Walter, *Lénine*, Paris, Hachette, col. „Génies et réalités", 1972, 272 p., aici p. 51.
29. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine. D'après les archives secrètes soviétiques*, trad. din engleză, Paris, Robert Laffont, 1995, 466 p.
30. A se vedea mărturia sa extraordinară, *La Révolution russe. Chroniques, 1917-1920*, Paris, Phébus, 2007, 864 p.
31. El a fost primul mare biograf al lui Stalin: *Staline. Aperçu historique du bolchevisme*, Paris, Editions Gérard Lebovici, 1985, 640 p.; despre B. Souvarine, a se vedea Jean-Louis Panne, Boris Souvarine, *Le Premier Désenchanté du communisme*, Paris, Robert Laffont, 1993, 490 p.

32. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'URSS de 1917 à nos jours*, Paris, Calmann-Lévy, 1982, 658 p.
33. Pentru chestiunea referitoare la momentul când ia sfârşit totalitarismul comunist în URSS şi în Europa Centrală şi de Est, a se vedea dialogul meu cu Krzysztof Pomian: „1989: pourquoi la désintégration du bloc soviétique?", *Le Débat*, nr. 157, noiembrie-decembrie 2009, pp. 3-15.
34. Emilio Gentile, „Parti, Etat et monarchie în l'expérience totalitaire fasciste", în S. Courtois (coord.), *Quand tombe la nuit. Origines et émergence des régimes totalitaires en Europe, 1900-1934*, Lausanne, L'Âge d'homme, 2001, 416 p., aici pp. 245-246.
35. Guy Hermet, *Démocratie et autoritarisme*, Paris, Cerf, 2012, 262 p.
36. Thierry Wolton, *Une histoire mondiale du communisme*, vol. 1, *Les Bourreaux*, 1.136 p.; vol. 2, *Les Victimes*, 1.136 p.; vol. 3, *Les Complices*, 1.184 p., Paris, Grasset, 2015-2017.
37. A se vedea Stéphane Courtois, „Islamisme révolutionnaire et totalitarisme au XXIe siècle", în Pierre Rigoulot, Michel Taubmann (coord.), *Irak, An I. Un autre regard sur un monde en guerre*, Paris, Editions du Rocher, 2004, 426 p., aici pp. 111-130. Pentru „manifestul" Fraţilor Musulmani, a se vedea Stéphane Courtois, Jean-Pierre Deschodt, Yolène Dilas-Rocherieux (coord.), *Démocratie et révolution, cent manifestes de 1789 à nos jours*, Paris, Presses de l'ICES/Cerf, 2012, 1.196 p., aici pp. 1135-1152.
38. Citat în Jean-Christophe Buisson, *1917, l'année qui a changé le monde*, Paris, Perrin, 2017, 400 p., aici pp. 273-274.
39. În 1987, istoricul german Ernst Nolte a publicat o lucrare importantă, *La Guerre civile européenne, 1917-1945*, Paris, Editions des Syrtes, 2000, trad. din germană de Jean-Marie Argelès, prefaţă de S. Courtois, 665 p.; reed. Perrin, col. „Tempus", 2011.

1. O copilărie privilegiată într-o Rusie frământată

1. Karl Baedeker, *La Russie. Manuel du voyageur*, Leipzig, Karl Baedeker, 1893, p. 349.
2. Léon Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, trad. de Maurice Parijanine aprobată de autor, reed. Pantin, Les bons caractères, 2004, p. 7.
3. Ivan Gontcharov, *Oblomov*, Lausanne, L'Âge d'homme, 1988, 480 p.
4. Robert Service, *Lénine*, Paris, Perrin, 2012, 576 p., aici p. 46.
5. *Ibidem*
6. Michel Heller, *Histoire de la Russie et de son empire*, prefaţă de Marie-Pierre Rey, Paris [Plon, 1997], Perrin, col. „Tempus", 2015, 1.490 p.
7. Anatole Leroy-Beaulieu, *L'Empire des tsars et les Russes. Le pays et les habitants, les institutions, la religion*, reed. Paris, Robert Laffont, col. „Bouquins", 1990, pp. 169 şi 170.
8. Pentru această personalitate în mare măsură ignorată în Franţa, a se vedea numărul pe care i l-a consacrat *Revue d'études slaves* cu ocazia împlinirii a 200 de ani de la naşterea sa: *Alexandre Herzen (1812-1870). Son époque, sa postérité*, Paris, Institut d'études slaves/Centre d'études slaves, 2012, 310 p.
9. Fiodor Dostoïevski, *Souvenirs de la maison des morts*, Paris, Gallimard, col. „La Pléiade", 1950, pp. 909-1216.
10. Pentru această chestiune, a se vedea Catherine de Montlibert, *L'Émancipation des serfs de Russie*, prefaţă de Philippe de Schoutheete, Bruxelles, Académie royale de Belgique, 2014, 134 p.
11. Citat în remarcabila lucrare coordonată de Michel Niqueux *L'Occident vu de Russie. Anthologie de la pensée russe de Karamzine à Poutine*, prefaţă de Georges Nivat, Paris, Institut d'études

slaves, 2016, 790 p., aici p. 34.
12. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1129.
13. *Ibidem*, p. 1133.
14. Ivan Tourgueniev, *Pères et fils*, prefaţă şi traducere de Françoise Flamant, Paris, Gallimard, col. „Folio”, 1987, p. 67. [Ed. rom.: I.S. Turgheniev, *Părinţi şi copii*, trad. de Mircea Lutic, Bucureşti, Litera, 2016, p. 60 – n. tr.]
15. *Ibidem*, p. 54. [Ed. rom.: *Ibidem*, p. 44 – n. tr.]
16. *Ibidem*, p. 88. [Ed. rom.: *Ibidem*, pp. 83-84 – n. tr.]
17. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1134.
18. *Ibidem*, p. 1135.
19. Franco Venturi, *Les Intellectuels, le peuple et la révolution. Histoire du populisme russe au XIXe siècle*, Paris, Gallimard, col. „Bibliothèque des histoires”, 1972, pp. 528 şi 529.
20. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1132.
21. F. Venturi, *Les Intellectuels…*, *op. cit.*, p. 534.
22. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1137.
23. A se vedea Gracchus Babeuf, *La Guerre de Vendée et le système de dépopulation* (prezentare de Reynald Seycher şi Jean-Noël Brégeon, introducere de S. Courtois, Paris, Cerf, 2008, 238 p.), volum publicat în 1794, în care Babeuf, descriind exterminarea vandeenilor de către armatele Republicii, o califică drept „populicid”. Termenul „genocid” va fi inventat abia în 1944 de juristul polonez Raphael Lemkin.
24. F. Venturi, *Les Intellectuels…*, *op. cit*., p. 535.
25. *Ibidem*, pp. 536 şi 537.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*, p. 538.
28. *Ibidem*, p. 540.
29. *Ibidem*, p. 541.
30. Tibor Szamuely, *La Tradition russe*, trad. din engleză şi avertisment de Robert Conquest, Paris, Stock, col. „Le monde ouvert”, 1976, 502 p., aici pp. 172 şi 173.
31. F. Venturi, *Les Intellectuels…*, *op. cit.*, p. 594.
32. *Ibidem*, p. 592.
33. *Ibidem*, p. 609.
34. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit*., p. 34.
35. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1212.
36. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 48.
37. A se vedea fotografia în R. Service, *op. cit.*
38. Citat în Nicolas Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, Paris, Plon, 1964, pp. 171 şi 172.
39. *Ibidem*, p. 168.
40. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 56.

2. O adolescenţă distrusă

1. Philippe Buonarroti, *Conspiration pour l’égalité dite de Babeuf. Suivie du procès auquel elle donna lieu et des pièces justificatives*, publicat de Robert Brécy şi Albert Soboul după ediţia originală din 1828, prefaţă de Georges Lefebvre, Paris, Éditions sociales, 1957, 2 vol.; reed. critică coordonată de Jean-Marc Schiappa, Paris, La Ville brûle, 2014, 480 p.

2. Orlando Figes, *La Révolution russe. 1891-1924, la tragédie d'un peuple*, Paris, Denoël, 2007, p. 192. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă, 1891-1924. Tragedia unui popor*, trad. de Cornelia Marinescu, Iaşi, Polirom, 2016, p. 146 – n. tr.]
3. T. Szamuely, *La Tradition russe*, *op. cit.*, p. 180.
4. Joseph de Maistre, *Œuvres complètes*, Lyon, Vitte, 1884-1886, vol. 12, pp. 39 şi 40.
5. Scrisoarea lui Bakunin către Guillaume din 13 aprilie 1869, citată în F. Venturi, *Les Intellectuels…*, *op. cit.*, p. 635.
6. Auguste Blanqui, *Instruction pour une prise d'armes. L'éternité par les astres, hypothèse astronomique et autres textes*, texte stabilite şi prezentate de Miguel Abensour şi Valentin Pelosse, Paris, Société encyclopédique française/Editions de la Tête de Feuilles, col. „Futur antérieur", 1972.
7. „În 1858, un tânăr pe nume Bahmetiev, care părăsise Rusia în urma unei dispute de familie, a ajuns la Herzen, la Londra. Era în posesia sumei de 50.000 de ruble şi se îndrepta spre insulele Marchize pentru a instaura acolo o comună socialistă. Înainte de a-şi lua rămas-bun de la Herzen, i-a oferit 20.000 de ruble «pentru nevoile revoluţiei». Herzen a acceptat aceşti bani numai la insistenţele lui Bahmetiev şi i-a considerat întotdeauna ca aparţinându-i lui Bahmetiev sau titularilor de drept. Auzind despre bani, revoluţionarii îi tot cereau pentru nevoile cauzei. În cele din urmă, după lungi discuţii şi presat de Bakunin şi Ogariev, Herzen i-a dat lui Neceaev jumătate din ei", J.-Wladimir Bienstock, „Un précurseur des bolcheviks. Netchaïev", *Mercure de France*, 1 ianuarie 1920, p. 12.
8. René Canac, *Aux sources de la révolution russe. Netchaïev, du nihilisme au terrorisme*, Paris, Payot, 1961, 182 p.
9. Jorge Semprun, *Netchaïev est de retour*, Paris, Jean-Claude Lattes, 1987, 412 p.
10. Citat în Georges Plekhanov, *Œuvres philosophiques*, traducere de Lucia şi Jean Cathala, Moscova, Editura în limbi străine, vol. 1, *Nos controverses*, p. 135. [Ed. rom.: Gheorghi Plehanov, *Opere filosofice alese*, Bucureşti, Editura Politică, 1958, vol. 1, pp. 132-133 – n. tr.]
11. *Ibidem*, p. 137. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 135 – n. tr.]
12. *Ibidem*, p. 138. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 135 – n. tr.]
13. *Ibidem*, p. 135. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 133 – n. tr.]
14. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, pp. 183 şi 184. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., pp. 139-141 – n. tr.]
15. *Ibidem*, p. 187. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 142 – n. tr.]
16. A se vedea distincţia între „acţiunea directă" şi „propaganda prin act" în teza lui Thomas Siret, *L'Action directe ou la confrontation de la violence extralégale à la violence légale (1871-1914)*, Université de Strasbourg, 2016, 2.374 p.
17. A se vedea Vera Zassoulitch, Olga Loubatovitch, Elisabeth Kovalskaïa, Vera Figner, *Quatre femmes terroristes contre le tsar*, texte prezentate de Christine Fauré, Paris, François Maspero, 1978, 302 p.
18. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1148.
19. *Ibidem*, p. 1210.
20. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 115.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*, p. 36.
23. *Ibidem*, p. 55.
24. Karl Marx, *Le Manifeste du parti communiste*, Paris, Champ libre, 1983, pp. 13 şi 14.

25. A se vedea Friedrich Engels, *Théorie de la violence*, texte prezentate de Gilbert Mury [pe atunci conducător maoist], Paris, Union générale d'éditions, 10/18, 1972, 434 p.
26. Friedrich Engels, *La Guerre des paysans en Allemagne*, Paris, Éditions sociales, 1974, 198 p.
27. Citat de M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit*., p. 1148. [Trad. rom.: Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, Bucureşti, Editura Politică, 1964, vol. 19, p. 161]
28. *Ibidem*.
29. G. Plekhanov, *Œuvres philosophiques*, *op. cit.*, *Socialisme et lutte…*, p. 68. [Ed. rom.: Gheorghi Plehanov, *Opere filosofice alese*, vol. 1, ed. cit., p. 86 – n. tr.]
30. T. Szamuely, *La Tradition russe*, *op. cit*., p. 183.
31. *Ibidem*.
32. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 88.
33. *Ibidem*, p. 90.
34. *Ibidem*, p. 93.
35. *Ibidem*, p. 127.
36. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 206. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 157 – n. tr.]
37. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 88.
38. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 204. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 155 – n. tr.]
39. Boris Savinkov, *Le Cheval blême. Journal d'un terroriste*, Paris, Phébus, 2003, 188 p., cu o excelentă prezentare a lui Michel Niqueux, „Le terroriste, l'intellectuel et Dieu".
40. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 42.
41. Boris Cyrulnik, *Ivres paradis, bonheurs héroïques*, Paris, Odile Jacob, 2016, p. 87.

3. Cernîşevski şi matricea regenerării revoluţionare

1. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 30.
2. Boris Cyrulnik, *Ivres paradis…*, *op. cit.*, p. 124.
3. *Ibidem*, pp. 10 şi 11.
4. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 189. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 144 – n. tr.]
5. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*
6. *Ibidem*, pp. 109-111; toate sublinierile în italice care apar în citatele din această lucrare se găsesc în original.
7. Nicolai' Tchernychevski, *Que faire? Les hommes nouveaux*, traducere din rusă de Dimitri Seseman, prefaţă de Yolène Dilas-Rocherieux, Paris, Editions des Syrtes, 2000 [Moscova, Progress, 1967], 276 p., aici p. 51 [ed. rom.: Cernîşevski, *Ce-i de făcut?*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1963, pp. 84-85 – n. tr.].
8. *Ibidem*, p. 23. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 44-45 – n. tr.]
9. *Ibidem*, p. 66. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 105 – n. tr.]
10. *Ibidem*, p. 13. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 116 – n. tr.]
11. *Ibidem*, p. 37. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 64 – n. tr.]
12. Alain Besançon, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Paris, Calmann-Lévy, 1977, capitolul despre „Omul nou", p. 150. [ed. rom: *Originile intelectuale ale leninismului*, trad. de Lucreţia Văcar, Bucureşti, Humanitas, 1993, p. 116 – n. tr.]
13. N. Tchernychevski, *Que faire?*, *op. cit.*, pp. 86 şi 87. [Ed. rom.: Cernîşevski, *Ce-i de făcut?*, ed. cit., pp. 134-136 – n. tr.].
14. *Ibidem*, pp. 99 şi 100. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 154 – n. tr.]

15. *Ibidem*, p. 143. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 215 – n. tr.]
16. *Ibidem*, pp. 144 şi 145. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 217-218 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 155. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 232-233 – n. tr.]
18. *Ibidem*, p. 171. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 256 – n. tr.]
19. *Ibidem*, pp. 208 şi 210. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 310 şi 312 – n. tr.]
20. Traducere de Wanda Bonnour în *Les Nihilistes russes. Textes choisis de N. Tchemychewski, N. Dobrolioubov et D. Pisarev*, Paris, Aubier, 1974, p. 61. A se vedea şi W. Bannour, *Les Nihilistes russes*, Paris, Editions Anthropos, 1978, 450 p.
21. N. Tchernychevski, *Que faire?*, *op. cit.*, p. 228. [Ed. rom.: Cernîşevski, *Ce-i de făcut?*, ed. cit., p. 341 – n. tr.]
22. *Ibidem* [ed. rom.: *ibidem*, pp. 340-341 – n. tr.]
23. A se vedea Mona Ozouf, *L'Homme régénéré. Essai sur la Révolution française*, Paris, Flammarion, 1988. A se vedea şi „La Révolution française et la formation de l'homme nouveau", în *De Révolution en République. Les chemins de la France*, Paris, Gallimard, col. „Quarto", 2015, pp. 204-226.
24. W. Bonnour, *Les Nihilistes russes*, *op. cit.*
25. N. Tchernychevski, *Que faire?*, *op. cit.*, p. 229. [Ed. rom.: Cernîşevski, *Ce-i de făcut?*, ed. cit., p. 342 – n. tr.]
26. Nadejda Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, traducere din rusă, Paris, Bureau d'éditions, 1930 [Leningrad, 1926], 206 p., aici p. 51 [ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, Bucureşti, Editura Politică, 1960, p. 35 – n. tr.]. Această lucrare hagiografică conţine numeroase note de primă mână.
27. N. Tchernychevski, *Que faire?*, *op. cit.*, p. 238. [Ed. rom.: Cernîşevski, *Ce-i de făcut?*, ed. cit., pp. 355-356 – n. tr.]
28. *Ibidem*, p. 231. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 344 – n. tr.]
29. *Ibidem*, p. 233. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 347-348 – n. tr.]
30. A. Besançon, *Les Origines…*, *op. cit.*, p. 141. [ed. rom: *Originile intelectuale ale leninismului*, ed. cit., p. 109 – n. tr.]
31. N. Tchernychevski, *Que faire?*, *op. cit.*, p. 246. [Ed. rom.: Cernîşevski, *Ce-i de făcut?*, ed. cit., pp. 366-367 – n. tr.].
32. *Ibidem*, p. 233. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 348 – n. tr.]
33. *Ibidem*, p. 237. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 353 – n. tr.]
34. *Ibidem*, p. 281. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 424 – n. tr.]
35. *Ibidem*, p. 248. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 370 – n. tr.]
36. *Ibidem*, p. 312. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 460 – n. tr.]
37. *Ibidem*, *p.* 311. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 467-468 – n. tr.]
38. Jean-Claude Bologne, *Histoire du coup de foudre*, Paris, Albin Michel, 2017.
39. Citat de T. Szamuely, *La Tradition russe*, *op. cit.*, p. 185.

4. Neceaev, erou al violenţei revoluţionare

1. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, p. 59. [Ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, ed. cit., p. 40 – n. tr.]
2. *Catehismul revoluţionarului* a fost publicat pentru prima oară în în *Pravit, Vestnik*, nr. 162, iulie 1871. Prima sa parte a fost publicată în franceză în *Journal de Saint-Pétersbourg, politique,*

littéraire, commercial et industriel, nr. 192, 31 iulie 1871. Partea a doua a fost publicată în franceză într-o broşură redactată parţial de Friedrich Engels şi Paul Lafargue, *L'Alliance de la démocratie socialiste et l'Association internationale des travailleurs*, Londra, Hamburg, 1873. Versiunea redată aici este cea a lui Michael Confino, revizuită integral şi publicată în *Violence dans la violence. Le débat Bakounine-Netchaïev*, Paris, François Maspero, 1973, pp. 97-105.

3. A se vedea Stéphane Courtois, „La révolution bolchevique et l'invention du totalitarisme", în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Démocratie et révolution…*, *op. cit.*, pp. 499-567.
4. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, pp. 303-310.
5. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 41.
6. F. Venturi, *Les Intellectuels…*, *op. cit.*, p. 664.
7. Această expresie era încă folosită în 1985 de Boris Holban, comandantul militar al grupului FTP-MOI (Francs-tireurs et partisans – Main d'Œuvre Immigrée) parizian, în documentarul lui Mosco Boucault „Des «terroristes» à la retraite" (DVD ARTE Éditions). Holban era un vechi comunist basarabean iniţiat în metodele clandestine ale bolşevicilor ruşi.
8. M. Confino, *Violence dans la violence…*, *op. cit.*, p. 109.
9. *Ibidem*, p. 107. Neceaev le dăduse de înţeles lui Bakunin şi prietenilor acestuia că evadase din fortăreaţa Petru şi Pavel, însă a fost demascat de informaţiile venite din Rusia.
10. *Ibidem*, p. 122.
11. *Ibidem*, p. 126.
12. *Ibidem*, p. 112.
13. *Ibidem*, p. 137.
14. *Ibidem*, p. 140.
15. Citat de J.-Wladimir Bienstock, „Un précurseur des bolcheviks. Netchaïev", art. cit., p. 10.
16. Léon Trotski, *Leur morale et la nôtre*, Paris, Fayard, 1938.
17. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, p. 59. [Ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, ed. cit., p. 40 – n. tr.]
18. În 2017, puterea putiniană a şters din nou numele revoluţionarilor şi a refăcut monumentul aşa cum era iniţial. Rusia continuă să fie afectată de aceste lupte memoriale.
19. Maxime Gorki, *Lénine et le paysan russe*, Paris, Editions du Sagittaire, 1925.
20. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 197. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 150 – n. tr.]
21. T. Szamuely, *La Tradition russe*, *op. cit.*, p. 174.
22. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 203. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 154 – n. tr.]
23. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 42.

5. Naşterea ideologului

1. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 207. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 157 – n. tr.]
2. A se vedea André Senik, *Marx, les Juifs et les droits de l'homme*, prefaţă de Pierre-André Taguieff, Paris, Denoël, 2011, 244 p.
3. A se vedea André Senik, *Le Manifeste du parti communiste aux yeux de l'histoire*, Paris, Pierre-Guillaume de Roux, 2015, 278 p.
4. *Ibidem*, p. 214.
5. *Ibidem*, p. 269.
6. T. Szamuely, *La Tradition russe*, *op. cit.*, p. 197.
7. A se vedea N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, pp. 129 şi 130.

8. Michel Heller, „Premier avertissement: un coup de fouet. L'histoire de l'expulsion des personnalités culturelles hors de l'Union soviétique en 1922", *Cahiers du monde russe et soviétique*, nr. 2, aprilie-iunie 1979, p. 134.
9. Citat de T. Szamuely, *La Tradition russe*, *op. cit.*, p. 187.
10. *Ibidem*, p.189.
11. *Ibidem*.
12. Lénine, „Nouvelles transformations économiques de la vie paysanne. (À propos du livre de V. Postnikov, *L'Économie paysanne de la Russie méridionale*)", *Œuvres*, Paris-Moscova, Éditions sociales-Progress, 1966, vol. 1, pp. 19-85. [Ed. rom.: Lenin, „Noi schimbări economice în viaţa ţărănească. Cu privire la cartea lui V.E. Postnikov: *Gospodăria ţărănească din sudul Rusiei*", *Opere complete*, vol. 1, Bucureşti, Editura Politică, 1960, pp. 1-67 – n. tr.]
13. Citat în M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1116.
14. *Ibidem*.
15. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 1, p. 34. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 1, ed. cit., p. 18 – n. tr.]
16. *Ibidem*, p. 50. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 34 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 52. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 36 – n. tr.]
18. *Ibidem*, pp. 87-142 [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 69-123 – n. tr.]. În anii 1930, Hermann Krasin va fi însărcinat cu construirea palatului Sovietelor la Moscova.
19. *Ibidem*, pp. 111 şi 112. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 92, 94 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 123. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 104 – n. tr.]
21. *Ibidem*, p. 116. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 98 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 122. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 104 – n. tr.]
23. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 115.
24. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 143-360. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 1, ed. cit., pp. 125-196 – n. tr.]
25. *Ibidem*, p. 152. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 132 – n. tr.]
26. *Ibidem*, p. 153. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 134 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 155. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 137 – n. tr.]
28. *Ibidem*, p. 152. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 134 – n. tr.]
29. *Ibidem*, p. 156. Ed. rom.: *ibidem*, pp. 137-138 – n. tr.]
30. Charles Darwin, *L'Origine des espèces au moyen de la sélection naturelle, ou la Lutte pour l'existence dans la nature*, Paris, Schleicher Frères, 1896, 604 p.
31. Citat de Paul Guerpillon, „Marx et Darwin", seminar „Lectures de Marx" din 9 februarie 2015 la École normale supérieure.
32. Yves Christen, *Marx et Darwin. Le grand affrontement*, Paris, Albin Michel, 1981, pp. 26 şi 27.
33. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 1, p. 153. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 1, ed. cit., pp. 134-135 – n. tr.]
34. *Ibidem*, p. 160. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 142 – n. tr.]
35. *Ibidem*, pp. 323-324. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 299 – n. tr.]
36. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 118.
37. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 211. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 160 – n. tr.].
38. Lénine, „Le contenu économique du populisme et la critique qu'en fait în son livre M. Strouve", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 361-547. [Ed. rom.: Lenin, „Conţinutul economic al narodnicismului şi critica lui în cartea d-lui Struve", *Opere complete*, vol. 1, ed. cit., pp. 335-510 – n. tr.]

39. Citat de O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 201. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 153 – n. tr.]
40. Paul Lafargue, *Le Droit à la paresse*, reeditare facsimilată, Paris, Éditions Gît-le-cœur, 1971, 38 p.
41. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 208. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 158 – n. tr.]
42. K. Marx, *Le Manifeste du parti communiste*, *op. cit.*, p. 14.
43. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 209. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 159 – n. tr.]
44. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 2, pp. 78-82. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 2, ed. cit., pp. 70-74 – n. tr.]
45. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 59.
46. Lénine, „Explication de la loi sur les amendes infligées aux ouvriers des fabriques et d'usines", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 2, pp. 23-69. [Ed. rom.: Lenin, „Explicarea legii amenzilor aplicabile muncitorilor din frabrici şi uzine", *Opere complete*, vol. 2, ed. cit., pp. 15-61 – n. tr.]
47. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, pp. 92 şi 93.

6. De la paradisul siberian la infernul revizionist

1. În legătură cu crearea şi natura regimurilor totalitare, a se vedea Guy Hermet, *Démocratie et autoritarisme*, Paris, Éditions du Cerf, 2012, 262 p.
2. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1219.
3. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 137.
4. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, pp. 28-35. [Ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, ed. cit., pp. 11-26 – n. tr.]
5. L. Trotski, *La Jeunesse de Lénine*, *op. cit.*, p. 244.
6. Jean Artarit, *Robespierre, ou l'Impossible Filiation*, Paris, La Table ronde, 2003, 544 p.
7. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 121.
8. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, p. 65. [Ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, ed. cit., p. 44 – n. tr.]
9. *Ibidem*, p. 38. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 28 – n. tr.]
10. *Ibidem*, pp. 44 şi 46. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 31 – n. tr.]
11. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 52.
12. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 173. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., pp. 132-133 – n. tr.]
13. Lénine, „Note sur la théorie des marchés", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 54-64. [Ed. rom.: Lenin, „Însemnări cu privire la teoria pieţelor", *Opere complete*, vol. 4, Bucureşti, Editura Politică, 1961, pp. 45-54 – n. tr.]
14. Lénine, „Nouvelles remarques sur la théorie de la réalisation", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 74-94. [Ed. rom.: Lenin, „Încă o dată cu privire la teoria realizării", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 66-84 – n. tr.]
15. Lénine, „Compte rendu d'A. Bogdanov, cours abrégé de science économique, Moscou, 1897", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 45-53, aici p. 47. [Ed. rom.: Lenin, „Recenzie A. Bogdanov, *Curs scurt de ştiinţă economică*, Moscova, 1897", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 36-44, aici p. 38 – n. tr.]
16. A se vedea Françoise Thom, *La Langue de bois*, Paris, Commentaire/Julliard, 1987.

17. Lénine, „Compte rendu de Karl Kautsky, *Die Agrarfrage*”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 95-100, aici p. 95. [Ed. rom.: Lenin, „Recenzie Karl Kautsky, *Die Agrarfrage*”, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 85-90, aici p. 85 – n. tr.]
18. *Ibidem*, p. 100. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 88-90 – n. tr.]
19. A se vedea recenzia sa la cartea lui R. Gvozdev *Chiaburie-cămătărie*, publicată la începutul lui 1899 în *Nacealo*, Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 67-69. [Ed. rom.: Lenin, „Recenzie R. Gvozdev, *Chiaburie-cămătărie. Însemnătatea ei social-economică*”, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 55-59 – n. tr.]
20. Lénine, „Le Développement du capitalisme en Russie”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 3, pp. 7-646. [Ed. rom.: Lenin, „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Editura Politică, 1961, pp. 1-595 – n. tr.]
21. *Ibidem*, p. 48. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 44 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 50. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 46 – n. tr.]
23. *Ibidem*, p. 533. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 496 – n. tr.]
24. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1231.
25. Lénine, „Le Développement du capitalisme en Russie”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 3, p. 73. [Ed. rom.: Lenin, „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, ed. cit., pp. 65-66 – n. tr.]
26. *Ibidem*, p. 83. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 76 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 329. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 304 – n. tr.]
28. *Ibidem*, p. 333. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 308 – n. tr.]
29. M. Heller, *Histoire de la Russie…*, *op. cit.*, p. 1232.
30. Lénine, „Le Développement du capitalisme en Russie”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 3, p. 181. [Ed. rom.: Lenin, „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, ed. cit., p. 162 – n. tr.]
31. *Ibidem*, p. 194. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 175 – n. tr.]
32. *Ibidem*, p. 329. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 304 – n. tr.]
33. *Ibidem*, p. 194. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 174 – n. tr.]
34. *Ibidem*, p. 459. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 424 – n. tr.]
35. *Ibidem*, p. 533. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 496 – n. tr.]
36. Pentru aceste calcule, *ibidem*, p. 618. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 573 – n. tr.]
37. *Ibidem*, p. 619. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 574 – n. tr.]
38. „Manifeste du Parti ouvrier démocrate-socialiste russe”, publicat în *Le Socialiste* din 27 iulie 1898, republicat în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Démocratie et révolution…*, *op. cit.*, pp. 528-531.
39. *Ibidem*, p. 530.
40. A se vedea Joseph Rovan, *Histoire de la social-démocratie allemande*, Paris, Seuil, 1978, 524 p.
41. Annie Kriegel, *Les Communistes. Essai d'ethnographie politique*, Paris, Seuil, 1968, 320 p.
42. Claudie Weill, *Marxistes russes et social-démocratie allemande*, 1898-1904, Paris, François Maspero, 1976, 254 p., aici p. 103.
43. În legătură cu această fractură fundamentală, a se vedea remarcabila lucrare a lui Gérard Grunberg *La Loi et les Prophètes. Les socialistes français et les institutions politiques*, Paris, CNRS Éditions, 2013, 368 p.
44. C. Weill, *Marxistes russes…*, *op. cit.*, p. 104.
45. Pentru această chestiune filosofică, a se vedea Bernard Foutrier, *La Lumière du marxisme et l'ombre du Parti. Phénomène communiste, phénomène démocratique et phénomène totalitaire au XXe siècle*, Paris, L'Harmattan, 2016, pp. 257-303.

46. Georges Plekhanov, *Essai sur le développement de la conception moniste de l'histoire*, Paris, Éditions du Sandre (facsimilată), 2008.
47. Georges Plekhanov, *Essais sur l'histoire du matérialisme*, Paris, Éditions sociales, 1957, 192 p.
48. În 1884, Paul Lafargue, ginerele lui Marx, publicase *Le Matérialisme économique de Karl Marx* (Paris, Bibliothèque socialiste).
49. C. Weill, *Marxistes russes…*, *op. cit.*, p. 109, scrisoare din 3 august 1898.
50. *Ibidem*, p. 115.
51. *Ibidem*, pp. 116 şi 117.
52. Pentru această criză a socialismului francez, a se vedea Gérard Grunberg, *La Loi et les Prophètes…*, *op. cit.*
53. C. Weill, *Marxistes russes…*, *op. cit.*, p. 120.
54. *Ibidem*, p. 24.
55. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 221. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 160 – n. tr.]
56. Citat în Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 175. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 159 – n. tr.]
57. *Ibidem*, p. 177. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 161 – n. tr.]
58. Lénine, „Protestation des social-démocrates de Russie", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 171-186. [Ed. rom.: Lenin, „Protestul social-democraţilor din Rusia", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 157-170 – n. tr.]
59. *Ibidem*, p. 185, sublinierea ne aparţine. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 169 – n. tr.]

7. Criza fondatoare

1. Lénine, „Notre programme", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 217. [Ed. rom.: Lenin, „Programul nostru", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 176-177 – n. tr.]
2. Karl Kautsky, *Thomas More und seine Utopie*, Stuttgart, Dietz, 1888, 362 p.
3. Lénine, „Notre programme", *op. cit.*, pp. 216-217. [Ed. rom.: Lenin, „Programul nostru", ed. cit., p. 177 – n. tr.]
4. *Ibidem*, p. 220. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 180 – n. tr.]
5. Lénine, „Notre tâche immédiate", *ibidem*, p. 221, subliniere în original. [Ed. rom.: Lenin, „Sarcina noastră imediată", ed. cit., pp. 181-182 – n. tr.]
6. *Ibidem*, p. 223, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 183 – n. tr.]
7. Lénine, „Notre programme", *op. cit*., p. 217. [Ed. rom.: Lenin, „Programul nostru", ed. cit., p. 177 – n. tr.]
8. *Ibidem*, p. 222. [Ed. rom.: Lenin, „Sarcina noastră imediată", ed. cit., p. 182 – n. tr.]
9. A se vedea Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, nota 122, p. 465. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., nota 121, p. 473 – n. tr.]
10. Lénine, „Une question urgente", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 228. [Ed. rom.: Lenin, „O problemă vitală", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 187-188 – n. tr.]
11. *Ibidem* [ed. rom.: *ibidem*, p. 188 – n. tr.]
12. Lénine, „Comment l'*Iskra* faillit s'éteindre", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, pp. 343-362. [Ed. rom.: Lenin, „Cum era cât pe-aci să se stingă *Iskra*", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 326-344 – n. tr.]
13. Lénine, „Projet de déclaration de la rédaction de l'*Iskra* et de la *Zaria*", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 337. [Ed. rom.: Lenin, „Proiect de declaraţie a redacţiei ziarului *Iskra* şi revistei *Zarea*", *Opere*

complete, vol. 4, ed. cit., pp. 321 – n. tr.]

14. C. Weill, *Marxistes russes…*, *op. cit.*, p. 59.
15. Lénine, „Comment l'*Iskra…*", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 346. [Ed. rom.: Lenin, „Cum era cât pe-aci să se stingă *Iskra*", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 329 – n. tr.]
16. *Ibidem*, p. 348. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 330-331 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 351. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 333-334 – n. tr.]
18. *Ibidem*, pp. 354 şi 355. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 335 şi 336 – n. tr.]
19. *Ibidem*, p. 361. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 343 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 353. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 336 – n. tr.]
21. *Ibidem*, pp. 354 şi 355, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 336-337 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 354. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 337 – n. tr.]
23. A se vedea Jacques André, *La Révolution fratricide. Essai de psychanalyse du lien social*, Paris, PUF, 1993, 254 p.
24. Lénine, „Comment l'*Iskra…*", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 352, în franceză şi subiliniat în original. [Ed. rom.: Lenin, „Cum era cât pe-aci să se stingă *Iskra*", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 335 – n. tr.]
25. Citat în *Présumées coupables. Les grands procès faits aux femmes*, Paris, L'Iconoclaste/Archives nationales, 2017, p. 201.
26. Pentru această chestiune fundamentală, a se vedea pasionanta lucrare a lui Michel Zink *L'Humiliation au Moyen Age et nous*, Paris, Albin Michel, 2017, 264 p.
27. Lénine, „Comment l'*Iskra…*", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 356. [Ed. rom.: Lenin, „Cum era cât pe-aci să se stingă *Iskra*", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 338 şi 339 – n. tr.]
28. *Ibidem*, p. 356. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 338-339 – n. tr.]
29. *Ibidem*, p. 358, în franceză şi subliniat în original. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 340-341 – n. tr.]
30. În legătură cu această temă, a se vedea lucrarea evocatoare a lui Alain Rodier *Brutus, la république jusqu à la mort*, Paris, Les Belles Lettres, 2017, 300 p.
31. Lénine, „Comment l'*Iskra…*", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 360. [Ed. rom.: Lenin, „Cum era cât pe-aci să se stingă Iskra", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 343 – n. tr.]
32. Pentru această chestiune fundamentală, a se vedea Guglielmo Ferrero, *Pouvoir. Les génies invisibles de la cité*, Paris, Plon, 1943 şi 1945, reed. Livre de Poche, 1988; şi *Les Deux Révolutions françaises. 1789-1796*, Neuchâtel, La Baconnière, 1951.
33. Pentru noţiunea de duşman total, a se vedea Pierre Hassner, „Par-delà le totalitarisme et la guerre", *Esprit*, decembrie 1998.
34. Lénine, „Projet d'accord", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 363. [Ed. rom.: Lenin, „Proiect de acord", *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 345 – n. tr.]
35. A se vedea C. Weill, *Marxistes russes…*, *op. cit.*, pp. 61-63. Despre Clara Zektin la congresul de la Tours, a se vedea *Le Congrès de Tours*, Paris, Éditions sociales, 1980, pp. 508-516.
36. *Ibidem*, pp. 65-67.
37. Pentru aceste chestiuni, a se vedea Jean-Noël Tardy, *L'Age des ombres. Complots, conspirations et société secrètes au XIXe siècle*, Paris, Les Belles Lettres, 2015, 670 p.
38. Léon Trotski, *Ma vie*, Paris, Gallimard, col. „Folio", 1973. [Ed. rom.: Lev Troţki, *Viaţa mea: autobiografie*, trad. Eugen Damian, Bucureşti, Meteor Publishing, 2015, p. 132 – n. tr.]
39. Citat de C. Weill, *Marxistes russes…*, *op. cit.*, p. 65.
40. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, p. 78. [Ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, ed. cit., p. 50 – n. tr.]
41. *Ibidem*, p. 89. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 58 – n. tr.]

42. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 177. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 136 – n. tr.]
43. *Ibidem.* [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
44. Lénine, „Les objectifs immédiats de notre mouvement”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 382. . [Ed. rom.: Lenin, „Sarcinile vitale ale mişcării noastre”, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 364 – n. tr.]
45. *Ibidem*, pp. 385 şi 386. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 368 – n. tr.]
46. *Ibidem*, p. 395. [Ed. rom.: Lenin, „Însemnare făcută la 29 decembrie 1900”, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., pp. 377 şi 378 – n. tr.]
47. *Ibidem*, p. 396. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 378 – n. tr.]
48. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 233. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 178 – n. tr.]
49. Lénine, „Le parti ouvrier et la paysannerie”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 4, p. 440. [Ed. rom.: Lenin, „Partidul Muncitoresc şi ţărănimea”, *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 424 – n. tr.]
50. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
51. Lénine, „Par où commencer?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 13. [Ed. rom.: Lenin, „Cu ce să începem?”, *Opere complete*, vol. 5, Bucureşti, Editura Politică, 1961, p. 5 – n. tr.]
52. *Ibidem*, p. 15. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 7 – n. tr.]
53. Auguste Blanqui, „Instructions pour une prise d’armes”, în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Démocratie et révolution…*, *op. cit.*, pp. 332-339.
54. Lénine, „Par où commencer?”, p. 16. [Ed. rom.: Lenin, „Cu ce să începem?”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., p. 8 – n. tr.]
55. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
56. *Ibidem*, p. 20. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 12 – n. tr.]
57. *Ibidem*, p. 17. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 9 şi 11 – n. tr.]
58. Lénine, „Discours du 21 septembre (4 octobre). Procès-verbal”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, pp. 229-233, aici p. 231. [Ed. rom.: Lenin, „Cuvântare rostită la 21 septembrie (4 octombrie)”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., pp. 271-275, aici p. 273 – n. tr.]
59. *Ibidem*, p. 234. [Ed. rom.: Lenin, „Întrebări puse «Uniunii Social-Democraţilor Ruşi» la Congresul «de unificare» 21 septembrie (4 octombrie) 1901”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., p. 276 – n. tr.]
60. *Ibidem*, p. 327. [Ed. rom.: Lenin, „Cu prilejul împlinirii a 25 de ani de activitate revoluţionară a lui G.V. Plehanov”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., p. 368 – n. tr.]
61. Lénine, „Anarchisme et socialisme”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, pp. 333 şi 334. [Ed. rom.: Lenin, „Anarhism şi socialism”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., pp. 377-378 – n. tr.]
62. Lénine, „Les persécuteurs des zemstvos et les Annibals du libéralisme”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, pp. 27-77. [Ed. rom.: Lenin, „Prigonitorii zemstvelor şi hanibalii liberalismului”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., pp. 21-71 – n. tr.]
63. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, pp. 105-226. [Ed. rom.: Lenin, „Problema agrară şi «criticii lui Marx»”, *Opere complete*, vol. 5, ed. cit., pp. 95-268 – n. tr.]

8. Naşterea lui „Lenin”

1. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, pp. 353-544. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut? Probleme acute ale mişcării noastre”, *Opere complete*, vol. 6, Bucureşti, Editura Politică, 1961, pp. 1-190 – n. tr.]
2. A se vedea M. Niqueux (coord.), *L’Occident vu de Russie…*, *op. cit.*, motto.

3. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 478. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 124 – n. tr.]
4. *Ibidem*, p. 356. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 4 – n. tr.]
5. *Ibidem*, p. 359. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 7 – n. tr.]
6. A se vedea A. Senik, *Le Manifeste du parti communiste…*, *op. cit.*, p. 236.
7. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 376. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 23 – n. tr.]
8. *Ibidem*, p. 377. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 24 – n. tr.]
9. *Ibidem*, p. 482. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 128 – n. tr.]
10. *Ibidem*, p. 421. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 67 – n. tr.]
11. *Ibidem*, pp. 390 şi 391. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 38 – n. tr.]
12. A se vedea Lucien Jaume, *Le Religieux et le politique dans la Révolution française. L’idée de régénération*, Paris, PUF, 2015, 164 p.
13. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 391. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 38 – n. tr.]
14. *Ibidem*, p. 353, fragment dintr-o scrisoare a lui Lassalle către Marx din 24 iunie 1852. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 1 – n. tr.]
15. *Ibidem*, p. 392. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 40 – n. tr.]
16. *Ibidem*, p. 438. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 83 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 451. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 96 – n. tr.]
18. *Ibidem*, p. 439. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 84-85– n. tr.]
19. *Ibidem*, p. 478. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 123 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 476. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 121 – n. tr.]
21. *Ibidem*, p. 470. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 116 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 484, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 130 – n. tr.]
23. *Ibidem*, p. 482. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 127 – n. tr.]
24. *Ibidem*, p. 481, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 126-127 – n. tr.]
25. A se vedea *infra* capitolul XXI.
26. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 514. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 160 – n. tr.]
27. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 214. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 162 – n. tr.]
28. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 477, subliniere în original. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 122 – n. tr.]
29. *Ibidem*, p. 486, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 131 – n. tr.]
30. *Ibidem*, p. 494. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 131 – n. tr.]
31. *Ibidem*, pp. 506 şi 508. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 152 şi 153 – n. tr.]
32. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 212. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 161 – n. tr.]
33. Lénine, „Que faire?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 491. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 136 – n. tr.]
34. *Ibidem*, pp. 492 şi 493, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 138 – n. tr.]
35. J. André, *La Révolution fratricide…*, *op. cit.*
36. Lénine, *Que faire?*, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 529, subliniere în original. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?”, *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 175 – n. tr.]
37. A se vedea „Conditions d’admission des partis…”, în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Cent manifestes…*, *op. cit.*, p. 553, condiţia 12.
38. *Ibidem*, p. 40, condiţia 9.

39. A se vedea J.-N. Tardy, *L'Age des ombres…*, *op. cit.*
40. Lénine, „Que faire?", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 529. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., pp. 174-175 – n. tr.]
41. *Ibidem*, p. 526. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 171 – n. tr.]
42. S. Netchaïev, „Catéchisme du révolutionnaire", în M. Confino, *Violence dans la violence*, *op. cit.*
43. Lénine, „Que faire?", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 5, p. 461. [Ed. rom.: Lenin, „Ce-i de făcut?", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 106 – n. tr.]
44. *Ibidem*, p. 478. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 124 – n. tr.]
45. *Ibidem*, p. 485. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 130 – n. tr.]
46. *Ibidem*, p. 459. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 104 – n. tr.]
47. *Ibidem*, pp. 379 şi 380. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 27 – n. tr.]
48. *Ibidem*, p. 522. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 168 – n. tr.]
49. *Ibidem*, p. 523. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 169 – n. tr.]
50. *Ibidem*, pp. 114 şi 115. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 81 şi 82 – n. tr.]
51. *Ibidem*, p. 11. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 9 – n. tr.]
52. *Ibidem*, p. 515. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 161 – n. tr.]
53. *Ibidem*, p. 435. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 80 – n. tr.]
54. A se vedea Emile Durkheim, *Le Socialisme* [1928], Paris, Retz, 1978. Pentru mai multe precizări, a se vedea Yolène Dilas-Rocherieux, *L'Utopie ou la Mémoire du futur. De Thomas More à Lénine, le rêve éternel d'une autre société*, Paris, Robert Laffont, 2000, 408 p.
55. A se vedea „Conditions d'admission des partis…", în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Cent manifestes…*, *op. cit.*, p. 553, condiţia 17.
56. André Senik, *Le Manifeste du parti communiste…*, *op. cit.*, p. 236.
57. H. Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, *op. cit.*

9. Bolşevic

1. Karl Marx, *Critique du programme de Gotha*, prefaţă de Amédée Dunois, Paris, Librairie de *L'Humanité*, 1922, 90 p.
2. Lénine, „Remarques sur le premier projet de programme de Plekhanov", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 6, pp. 14 şi 15. [Ed. rom.: Lenin, „Observaţii la primul proiect de program al lui Plehanov", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 197 – n. tr.]
3. Lénine, „Projet de programme du POSDR", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 6, p. 23. [Ed. rom.: Lenin, „Proiect de program al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., pp. 203-204 – n. tr.]
4. *Ibidem*, pp. 21 şi 22. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 202-203 – n. tr.]
5. Acest text a fost publicat prima oară în 1895: Karl Marx, *Les Luttes de classes en France (1848-1850)*, urmat de Friedrich Engels, *Les Journées de 1848*, Paris, Éditions sociales, 1952, 144 p.
6. În legătură cu Marx şi dictatura proletariatului, a se vedea Etienne Balibar, „Dictature du prolétariat", în Georges Labica (coord.), *Dictionnaire critique du marxisme*, Paris, PUF, 1982, pp. 266-273.
7. K. Marx, *Critique du programme de Gotha*, *op. cit.*, p. 53. [Ed. rom.: *Critica programului de la Gotha*, Bucureşti, Editura Politică, 1969, ediţia a III-a, p. 28 – n. tr.]
8. Lénine, „Remarques sur le second projet de programme", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 6, p. 46. [Ed. rom.: Lenin, „Observaţii la al doilea proiect de program al lui Plehanov", *Opere complete*, vol. 6, ed.

cit., pp. 225-226 – n. tr.]

9. Lénine, *L'État et la révolution*, decembrie 1918, § 3 adăugat la capitolul II din ediţia a II-a. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete. Statul şi revoluţia*, ediţia a II-a, vol. 33, Bucureşti, Editura Politică, 1964, p. 34 – n. tr.]
10. Lénine, „Remarques sur le second projet de programme", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 6, p. 46. [Ed. rom.: Lenin, „Observaţii la al doilea proiect de program al lui Plehanov", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 226 – n. tr.]
11. Lénine, „Remarques complémentaires sur le projet de programme de la commission", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 6, p. 71. [Ed. rom.: Lenin, „Observaţii suplimentare la proiectul de program al comisiei", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 252 – n. tr.]
12. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, citat p. 170.
13. *Ibidem*, p. 174.
14. *Ibidem*, p. 87.
15. Lénine, „À propos du groupe Borba", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 6, p. 161. [Ed. rom.: Lenin, „Despre grupul «Borba»", *Opere complete*, vol. 6, ed. cit., p. 350 – n. tr.]
16. Pentru Troţki, a se vedea Robert Service, *Trotski*, Paris, Perrin, 2009, 614 p.; şi Léon Trotski, *Ma vie*, *op. cit.*
17. A se vedea E.L. Keenan, „Histoire du mouvement révolutionnaire à Bakou", *Cahiers du monde russe et soviétique*, nr. 2, aprilie-iunie 1962, pp. 225-260.
18. A se vedea Joseph Rovan, *Histoire de la social-démocratie allemande*, *op. cit.*
19. Citat în Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, pp. 236 şi 237. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi", *Opere complete*, vol. 8, Bucureşti, Editura Politică, 1962, pp. 211-212 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 237. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 212-213 – n. tr.]
21. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, p. 61.
22. René Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Paris, Le Livre de Poche, 1983, p. 24.
23. *Ibidem*, p. 61.
24. *Ibidem*, pp. 46 şi 47.
25. Léon Trotski, *Rapport de la délégation sibérienne*, Paris, Spartacus, 1970, p. 60.
26. *Ibidem*, p. 63.
27. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, p. 129.
28. L. Trotski, *Rapport de la délégation sibérienne*, *op. cit.*, p. 82.
29. *Ibidem*, pp. 64 şi 65.
30. *Ibidem*, p. 83.
31. *Ibidem*, pp. 73 şi 74.
32. Ibidem, p. 73.
33. *Ibidem*, p. 84.
34. *Ibidem*, pp. 84 şi 85.
35. *Ibidem*, pp. 72 şi 73.
36. *Ibidem*, p. 85.
37. Pentru această chestiune, a se vedea Nicolas Werth, „Les bolcheviks et la restauration du «principe de l'État», 1917-1922", în S. Courtois (coord.), *Quand tombe la nuit…*, *op. cit.*, pp. 112-127.
38. Trotski, *Rapport de la délégation sibérienne*, *op. cit.*, p. 81.
39. *Ibidem*, p. 12.

40. Pentru proporţiile genocidului, a se vedea Gracchus Babeuf, *La Guerre de Vendée et le système de dépopulation*, cuvânt-înainte de Reynald Sécher, introducere de Stéphane Courtois, Paris, Cerf, 2008, 238 p.; şi lucrările lui Reynald Sécher, în special *Vendée. Du génocide au mémoricide*, *op. cit.*
41. Pentru relaţia dintre totalitarism şi hipernarcisismul infantil, a se vedea remarcabila carte a lui Radu Clit *Cadre totalitaire et fonctionnement narcissique. Effets psychiques collectifs et individuels du pouvoir d'Etat communiste est-européen*, prefaţă de Jacques André, Paris, L'Harmattan, 2001, 312 p.
42. Citat de Lucien Jaume, „Réformer, régénérer, renaître: un imaginaire de l'Occident? La clef de la Révolution française", *Transversalités*, aprilie-iunie 2016, p. 34. A se vedea mai ales lucrarea sa *Le Religieux et le politique…*, *op. cit.*
43. Pentru această chestiune, a se vedea G. Ferrero, *Les Deux Révolutions françaises*, *op. cit.*

10. Partidul leninist

1. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, p. 37.
2. *Ibidem*, pp. 51 şi 60.
3. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 179.
4. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 84. [Ed. rom.: Lenin, „Declaraţie neprezentată", *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 60 – n. tr.]
5. *Ibidem*, p. 376. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi", *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 348 – n. tr.]
6. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 79. Potresov semnase opt, Zasulici şase, iar Axelrod patru.
7. *Ibidem*, p. 112.
8. *Ibidem*, p. 586.
9. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 179.
10. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, pp. 215-216. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 164 – n. tr.]
11. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*
12. *Ibidem*, p. 42.
13. „Ceai Vîsoţki/ Sahar Brodski/ Jid Troţki/ Biei jidov/ Spasai Rossiio": acest cântecel mi-a fost semnalat de Boris Holban şi confirmat de strănepoata lui Lazar Brodski, Laurence Laloë. Sinagoga a fost închisă în 1926; naziştii au folosit-o ca antrepozit între 1941 şi 1943; şi-a reluat activitatea la un secol după ce a fost construită. Îi mulţumesc lui Pierre Goldschmidt pentru aceste informaţii despre Lazar Brodski.
14. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 54.
15. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, pp. 211-506. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi", *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., pp. 187-414 – n. tr.]
16. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 173.
17. *Ibidem*, p. 195.
18. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, pp. 298 şi 299. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi", *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., pp. 271-272 – n. tr.]
19. *Ibidem*, p. 339. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 311 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 394. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 365 – n. tr.]

21. În legătură cu utilizarea represivă a psihiatriei în URSS, a se vedea Anne Applebaum, *Goulag: une histoire*, Paris, Grasset, 2005, 716 p.; şi Vladimir Boukovski, *Cette lancinante douleur de la liberté*, Paris, Robert Laffont, 1981.
22. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 426. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 396 – n. tr.]
23. *Ibidem*, p. 390. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 361 – n. tr.]
24. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, pp. 60 şi 61.
25. Tibor Szamuely, *La Tradition russe*, p. 192.
26. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7., p. 219. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., pp. 195-196 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 220. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 196 – n. tr.]
28. *Ibidem*, p. 231. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 212-213 – n. tr.]
29. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 213 – n. tr.]
30. Conducerea partidului comunist francez a avut o experienţă dură în această privinţă în 1931, când a fost obligată de Komintern să condamne un „grup Barbé-Celor” imaginar, condamnare care a ajutat la instalarea conducerii istorice a PCF (Thorez, Duclos, Frachon). A se vedea Annie Kriegel, Stéphane Courtois, *Eugen Fried. Le grand secret du PCF*, Paris, Seuil, 1997, 450 p.
31. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 372. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 344 – n. tr.]
32. *Ibidem*, p. 341. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 313 – n. tr.]
33. *Ibidem*, pp. 326, 330. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 302 – n. tr.]
34. *Ibidem*, p. 411. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 382 – n. tr.]
35. *Ibidem*, p. 412. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
36. *Ibidem*, p. 384. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 356 – n. tr.]
37. *Ibidem*, p. 415. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 385 – n. tr.]
38. *Ibidem*, p. 401. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 371 – n. tr.]
39. *Ibidem*, p. 426. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 395 – n. tr.]
40. *Ibidem*, p. 433. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 402 – n. tr.]
41. *Ibidem*, p. 365. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 336 – n. tr.]
42. *Ibidem*, p. 432. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 399, 400 şi 401 – n. tr.]
43. *Ibidem*, p. 426. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 395 – n. tr.]
44. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 216. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 164 – n. tr.]
45. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 362. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 334 – n. tr.]
46. R Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 186.
47. Citat de N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, pp. 267 şi 268.
48. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 180 şi 181.
49. Lénine, „Un pas en avant, deux pas en arrière”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 426. [Ed. rom.: Lenin, „Un pas înainte, doi paşi înapoi”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 395 – n. tr.]
50. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 85.
51. *Ibidem*, p. 84.
52. *Ibidem*, p. 87.
53. *Ibidem*, p. 288.
54. *Ibidem*, p. 295.
55. Citat de Jean-Jacques Marie, *Lénine*, Paris, Balland, 2004, p. 101.
56. *Ibidem*, p. 254.

57. Citat de Richard Pipes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 324.
58. Lénine, „Aux membres du Parti”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 143. [Ed. rom.: Lenin, „Către membrii partidului”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., p. 109 – n. tr.]
59. Lénine, „Au Parti”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, pp. 473-481. [Ed. rom.: Lenin, „Către partid”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., pp. 167-171 – n. tr.]
60. Lénine, „Aux cinq membres du Comité central”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, pp. 482 şi 483. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către membrii C.C.”, *Opere complete*, vol. 8, ed. cit., pp. 415-419 – n. tr.]
61. Lénine, „Ce que nous voulons”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 7, p. 466. [Ed. rom.: Lenin, „Ce urmărim noi?”, *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 6 – n. tr.]
62. Citat de N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 97.
63. *Ibidem*, p. 160.

11. Se anunţă furtună deasupra Rusiei

1. A se vedea jurnalul său de terorist, *Le Cheval blême*, *op. cit.*
2. Citat de R. Pipes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 15.
3. *Ibidem*, p. 17.
4. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, pp. 13-15. [Ed. rom.: Lenin, „Absolutismul şi proletariatul”, *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., pp. 128, 132, 135 – n. tr.]
5. Lénine, „La chute de Port-Arthur”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, pp. 40-44. [Ed. rom.: Lenin, „Căderea Port-Arthurului”, *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., pp. 152-159 – n .tr.]
6. *Ibidem*, p. 47.

7. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 243. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 185 – n. tr.]
8. Pierre Gonneau, *Histoire de la Russie. D'Ivan le Terrible à Nicolas II*, Paris, Taliandier, 2016, p. 435.
9. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 241. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 187 – n. tr.]
10. *Ibidem*, p. 249. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 189 – n. tr.]
11. *Ibidem*, p. 248. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 188-189 – n. tr.]
12. R. Pipes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 24.
13. Lénine, „La Révolution en Russie", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 64. [Ed. rom.: Lenin, „Revoluţie în Rusia", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 180 – n. tr.]
14. Lénine, „Démocratie ouvrière et démocratie bourgeoise", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, pp. 65-75. [Ed. rom.: „Democraţia muncitorească şi democraţia burgheză", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., pp. 181-191 – n. tr.]
15. Lénine, „Le début de la révolution en Russie", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 92. [Ed. rom.: Lenin, „Începutul revoluţiei în Rusia", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 205 – n. tr.]
16. Lénine, „Journées révolutionnaires", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 102. [Ed. rom.: Lenin, „Zile revoluţionare", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 215 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 103. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 214 – n. tr.]
18. Lénine, „D'un accord de combat pour l'insurrection", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 158. [Ed. rom.: Lenin, „Despre o înţelegere în vederea luptei pentru insurecţie", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., pp. 282, 285-286 – n. tr.]
19. N. Kroupskaïa, *Souvenirs sur Lénine*, *op. cit.*, p. 157. [Ed. rom.: N.K. Krupskaia, *Amintiri despre Lenin*, ed. cit., p. 94 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 159. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 95 – n. tr.]
21. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 39. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către A.A. Bodganov", *Opere complete*, vol. 47, ed. cit., p. 9 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 141. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către A.A. Bogdanov şi S.I. Gusev", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 248 – n. tr.]
23. *Ibidem*, p. 57. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către grupul de bolşevici de la Zürich", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 169 – n. tr.]
24. Lénine, scrisoare către Bogdanov şi Gusev, 11 februarie 1905, în *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 141. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către A.A. Bogdanov şi S.I. Gusev", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., pp. 248-249 – n. tr.]
25. *Ibidem*, p. 142. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 249-250 – n. tr.]
26. S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Cent manifestes…*, *op. cit.*, p. 551. [Trad. rom.: „Teze pentru Congresul al II-lea al Internaţionalei Comuniste", *Opere complete*, vol. 41, ed. cit., p. 206 – n. tr.]
27. Citat de R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 194.
28. Lénine, „Le deuxième pas", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 264. [Ed. rom.: Lenin, „Al doilea pas", *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 379 – n. tr.]
29. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, pp. 370 şi 371. [Ed. rom.: Lenin, „Congresul al III-lea al P.M.S.D.R.", *Opere complete*, vol. 10, ed. cit, p. 115 – n. tr.]
30. Lénine, „Sur le gouvernement provisoire", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 484. [Ed. rom.: Lenin, „Despre guvernul revoluţionar provizoriu", *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 246 – n. tr.]
31. R. Pipes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 14.
32. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 251. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 190 – n. tr.]

33. Lénine, „Révolution du type de 1789 ou du type de 1848?”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 257. [Ed. rom.: Lenin, „Revoluţie de tipul celei din 1789 sau de tipul celei din 1848?”, *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 391 – n. tr.]
34. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
35. Lénine, „De la bataille des rues”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, pp. 236 şi 237. [Ed. rom.: Lenin, „Luptele de stradă”, *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., pp. 356-357 – n. tr.]
36. Lénine, „La social-démocratie et le gouvernement révolutionnaire provisoire”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 279. [Ed. rom.: Lenin, „Social-democraţia şi guvernul revoluţionar provizoriu”, *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 5 – n. tr.]

12. Revoluţia neterminată

1. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, pp. 251 şi 252. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 190 – n. tr.]
2. *Ibidem*, p. 258. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 195 – n. tr.]
3. Citat de Jean Clair, *Du surréalisme considéré dans ses rapports au totalitarisme et aux tables tournantes*, Paris, Mille et Une Nuits, 2003, 224 p.
4. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 255. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 193 – n. tr.]
5. Lénine, „L’armée et le gouvernement révolutionnaire”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 570. [Ed. rom.: Lenin, „Armată revoluţionară şi guvern revoluţionar”, *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 335 – n. tr.]
6. Pentru noţiunea de duşman absolut, a se vedea Pierre Hassner, *op. cit.*
7. Lénine, „L’armée et le gouvernement révolutionnaire”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 571. [Ed. rom.: Lenin, „Armată revoluţionară şi guvern revoluţionar”, *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 336 – n. tr.]
8. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
9. *Ibidem*, pp. 573 şi 574. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 338-339 – n. tr.]
10. *Ibidem*.
11. George Mosse, *De la Grande Guerre au totalitarisme. La brutalisation des sociétés européennes*, Paris, Hachette, 1999, 292 p.
12. Lénine, „Nouveaux objectifs, nouvelles forces”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 219. [Ed. rom.: Lenin, „Sarcini noi şi forţe noi”, *Opere complete*, vol. 9, ed. cit., p. 311 – n .tr.]
13. Lénine, „Le programme agraire des libéraux”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 318. [Ed. rom.: Lenin, „Programul agrar al liberalilor”, *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 46 – n .tr.]
14. Lénine, „Deux tactiques de la social-démocratie dans la révolution démocratique”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9, p. 43. [Ed. rom.: Lenin, „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică”, *Opere complete*, vol. 11, ed. cit., pp. 33-34 – n. tr.]
15. *Ibidem*, p. 18. [Ed. rom.: Lenin, „Congresul al III-lea al P.M.S.D.R.”, *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 142 – n. tr.]
16. *Ibidem*, p. 23. [Ed. rom.: Lenin, „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică”, *Opere complete*, vol. 11, ed. cit., p. 16 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 25. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 17 – n. tr.]
18. *Ibidem*, p. 75. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 62, 65 – n. tr.]
19. *Ibidem*, p. 46. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 37 – n. tr.]

20. A se vedea George Watson, *La Littérature oubliée du socialisme. Essai sur une mémoire refoulée*, prefaţă de Jean-François Revel, Paris, Nil Éditions, 1999, în special capitolul „Marx et le génocide", pp. 171-188.
21. A se vedea F. Furet, *Le Passé d'une illusion*, *op. cit.*, primul capitol, „La passion révolutionnaire", pp. 17-48.
22. Expresia este folosită în ordinul nr. 00447 al NKVD din 30 iulie 1937, care a dus la arestarea a 767.397 de persoane, dintre care 386.798 au fost împuşcate, şi a marcat începutul Marii Terori din 1937-1938.
23. A se vedea lucrările semnate de Mona Ozouf şi de Lucien Jaume, *op. cit.*
24. A se vedea remarcabilul catalog al expoziţiei organizate de Jean Clair în 2008, *Les Années 1930. La fabrique de „l'homme nouveau"*, Paris, Gallimard/Musée des Beaux-Arts du Canada, 2008, în special Jean Clair, „La masse et la puissance. L'âge des dictatures", pp. 16-26, şi Laura Bossi, „«L'homme nouveau». Dégénérescence et régénération", pp. 36-56.
25. Lénine, „Deux tactiques de la social-démocratie…", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9, p. 54. [Ed. rom.: Lenin, „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică", *Opere complete*, vol. 11, ed. cit., p. 44 – n. tr.]
26. *Ibidem*, p. 55. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 45 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 52. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 42 – n. tr.]
28. *Ibidem*, p. 79. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 69 – n. tr.]
29. Werner Sombart, *Pourquoi le socialisme n'existe-t-ilpas aux États-Unis?*, prefaţă de Pierre Weiss, Paris, PUF, 1992,166 p.
30. Lénine, „Deux tactiques de la social-démocratie…", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9, p. 81. [Ed. rom.: Lenin, „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică", *Opere complete*, vol. 11, ed. cit., p. 71 – n. tr.]
31. Lénine, „L'armée et le gouvernement révolutionnaire", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 574. [Ed. rom.: Lenin, „Armată revoluţionară şi guvern revoluţionar", *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 340 – n. tr.]
32. Lénine, „Aux ouvriers juifs", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 8, p. 502. [Ed. rom.: Lenin, „Către muncitorii evrei", *Opere complete*, vol. 10, ed. cit., p. 265 – n. tr.]
33. Lénine, „Que veulent nos bourgeois libéraux?", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9, pp. 247-252, aici p. 248. [Ed. rom.: Lenin, „Ce vor şi de ce se tem burghezii noştri liberali?", *Opere complete*, vol. 11, ed. cit., p. 224 – n. tr.]
34. *Ibidem*, p. 250. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 226 – n. tr.]
35. Friedrich Engels, *La Révolution démocratique bourgeoisie en Allemagne*, Paris, Éditions sociales, 1951, 320 p. [Ed. rom.: Friedrich Engels, „Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania", în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 8, Bucureşti, Editura Politică, 1960 – n. tr.]
36. R. Pipes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 34.
37. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 263. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 199 – n. tr.]
38. *Ibidem*, p. 217. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 164 – n. tr.]
39. *Ibidem*, p. 270 [ed. rom.: *ibidem*, p. 204 – n. tr.]. În legătură cu această ruptură, a se vedea lunga scrisoare a lui Bakunin către Neceaev din 2 iunie 1870 şi răspunsul celui de-al doilea în M. Confino, *Violence dans la violence*, *op. cit.*, pp. 106-148.
40. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 204-205 – n. tr.]
41. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9, pp. 452 şi 453. [Ed. rom.: Lenin, „Nikolai Ernestovici Bauman", *Opere complete*, vol. 12, ed. cit., pp. 35-36 – n. tr.]

42. Citat în O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 282. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 212 – n. tr.]
43. Lénine, „Entre deux combats”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9., pp. 481 şi 482. [Ed. rom.: Lenin, „Între două bătălii”, *Opere complete*, vol. 12, ed. cit., pp. 459-460 – n. tr.]
44. Citat de Simon Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, Paris, Calmann-Lévy, 2008, pp. 191 şi 192. [Ed. rom.: *Tânărul Stalin*, trad. de Justina Bandol, Iaşi, Editura Polirom, 2015, pp. 142-143 – n. tr.]
45. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 271. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 205 – n. tr.]
46. *Ibidem*, p. 272. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
47. F. Engels, „La campagne pour la Constitution du Reich”, în *La Révolution démocratique…*, *op. cit.*, p. 198. [Ed. rom.: Karl Marx, Friedrich Engels, „Campania germană pentru constituţia imperiului”, *Opere*, vol. 7, Bucureşti, Editura Politică, 1960, pp. 209 şi 210 – n. tr.]
48. Lénine, „Les enseignements de la Commune”, în *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 13, pp. 499-502. [Ed. rom.: Lenin, „Învăţămintele Comunei”, *Opere complete*, vol. 16, Bucureşti, Editura Politică, 1963, p. 458 – n. tr.]

13. „Înfrângere în toate punctele liniei de luptă”

1. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 276. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 208 – n. tr.]
2. F. Engels, „Révolution et contre-révolution…”, în *La Révolution démocratique…*, *op. cit.*, p. 204. [Ed. rom.: Friedrich Engels, „Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania”, în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 8, ed. cit., p. 5 – n. tr.]
3. *Ibidem*, p. 212. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 80-81 – n. tr.]
4. *Ibidem*, p. 204. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 6 – n. tr.]
5. J.-J. Marie, *Lénine*, *op. cit.*, p. 109.
6. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 293. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 221 – n. tr.]
7. J.-J. Marie, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 102 şi 105.
8. *Ibidem*, p. 120.
9. Pentru chestiunea moştenirii Schmidt, a se vedea protocoalele în Richard Pipes, *The Unknown Lenin. From the Secret Archives*, New Haven, Londra, Yale University Press, 1998, pp. 20-24.
10. S. Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, *op. cit.*, p. 210. [Ed. rom.: *Tânărul Stalin*, ed. cit., p. 147 – n. tr.]
11. *Ibidem*, p. 231. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 169 – n. tr.]
12. *Ibidem*, p. 236. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 171-172 – n. tr.]
13. În manifestul său „Situaţia problemei revoluţionare”, citat în F. Venturi, *Les Intellectuels…*, *op. cit.*, p. 640.
14. S. Netchaïev, „Le catéchisme du révolutionnaire”, în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas, *Démocratie et révolution…*, *op. cit.*, p. 524.
15. L. Trotski, *Leur morale et la nôtre*, *op. cit.*
16. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, pp. 300 şi 301. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., pp. 226-227 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 284. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 214 – n. tr.]
18. Citat de R. Service, *Lénine, op cit.*, p. 210.
19. „Empiriocriticisme”, în Georges Labica (coord.), *Dictionnaire critique du marxisme*, Paris, PUF, 1982, pp. 318 şi 319. A se vedea şi Basile Zenkovsky, *Histoire de la philosophie russe*, traducere

din rusă, Paris, Gallimard, 1954, vol. II, pp. 290-308.

20. Scrisoare citată în Lénine et Gorki, *Lettres, souvenirs, documents*, Moscova, Progress, 1958, p. 28. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. 1905 – noiembrie 1910*, vol. 47, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 152 – n. tr.]
21. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 315.
22. Georges Plekhanov, *Le Matérialisme militant*, prefaţă de A. Déborine, Paris, Éditions Les Revues, 1930, 226 p.
23. Nicolas Berdiaev, Serge Boulgakov, Mikhaïl Guershenzon, Alexandre Izgoïev, Bohdan Kistiatovski, Piotr Strouve, Simon Frank, *Jalons*, introducere de Françoise Thom, postfaţă de S. Courtois, Paris, Éditions du Cerf, 2011, 290 p., aici pp. 23, 25 şi 27.
24. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 251.
25. Lénine et Gorki, *Lettres, souvenirs, documents*, *op. cit.*, scrisoare din 7 februarie 1908, p. 21. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. 1905 – noiembrie 1910*, ed. cit., p. 144 – n. tr.]
26. *Ibidem*, scrisoare din 25 februarie 1908, p. 30. [Trad. rom.: *ibidem*, p. 155 – n. tr.]
27. *Ibidem*, scrisoare din 16 aprilie 1908, p. 38. [Trad. rom.: *ibidem*, p. 167 – n. tr.]
28. Lénine, „Marxisme et révisionnisme”, în *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 15, p. 30. [Ed. rom.: Lenin, „Marxism şi revizionism”, *Opere complete*, vol. 17, Bucureşti, Editura Politică, 1963, pp. 15-26 – n. tr.]
29. S. Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, *op. cit.*, p. 233. [Ed. rom.: *Tânărul Stalin*, ed. cit., pp. 169-170 – n. tr.]
30. A se vedea excelenta lucrare a lui Rémi Kauffer *Paris la Rouge. Capitale mondiale des révolutionnaires et des terroristes*, Paris, Perrin, 2016, 414 p., aici pp. 76-81.
31. Boris Savinkov, *Le Cheval blême…*, *op. cit.*
32. *Ibidem*, p. 18.
33. „Cheval livide”, în superba ediţie a tapiseriei publicată de Diane de Selliers (saint Jean, *L'Apocalypse*, Paris, Diane de Selliers Éditeur, 2010, pp. 92 şi 93).
34. B. Savinkov, *Le Cheval blême…*, *op. cit.*, p. 44.
35. Heinrich Himmler, *Discours secrets*, Paris, Gallimard, 1978, 255 p.
36. B. Savinkov, *Le Cheval blême…*, *op. cit.*, p. 69.
37. *Ibidem*, p. 124.
38. *Ibidem*, p. 177.
39. N. Berdiaev *et alii*, *Jalons*, *op. cit.*
40. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 283. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 213 – n. tr.]
41. N. Berdiaev *et alii*, *Jalons*, *op. cit.*, p. 273.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*, pp. 43-98.
44. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 14, p. 316. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. 1893-1922*, vol. 55, Bucureşti, Editura Politică, 1970, p. 277 – n. tr.]
45. Lénine, „Matérialisme et empiriocriticisme. Notes critiques sur une philosophie réactionnaire”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 14, pp. 13-376. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete. Materialism şi empiriocriticism*, vol. 18, Bucureşti, Editura Politică, 1963 – n. tr.]
46. Citat de J.-J. Marie, *Lénine*, *op. cit.*, p. 126.
47. Îi mulţumesc Olgăi Calmel, care a auzit-o la Praga în 1968, că mi-a semnalat-o.
48. B. Zenkovsky, *Histoire de la philosophie russe*, *op. cit.*, vol. II, p. 301.
49. Lénine, „Matérialisme et empiriocriticisme…”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 14, p. 372. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete. Materialism şi empiriocriticism*, ed. cit., p. 376 – n. tr.]

50. Pentru şcoala de la Capri, a se vedea Jutta Scherrer, „Les écoles de Capri et de Bologne: la formation de l'intelligentsia du parti", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1978, nr. 3, pp. 259-284.
51. Lénine et Gorki, *Lettres, souvenirs, documents*, *op. cit.*, pp. 46 şi 47. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. 1905 – noiembrie 1910*, ed. cit., p. 233 – n. tr.]
52. J. Scherrer, „Les écoles de Capri et de Bologne…", art. cit., p. 268.
53. A se vedea, de exemplu, scrisoarea sa adresată elevilor şcolii de la Capri, din 1909, în *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 16, pp. 81-83. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. 1905 – noiembrie 1910*, ed. cit., pp. 210-211 – n. tr.]
54. J.-J. Marie, *Lénine*, *op. cit.*, p. 128.
55. Lénine, „Le rouge de la honte au front du «petit Judas» Trotski", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 17, p. 39. [Ed. rom.: Lenin, „Iuduşka Troţki şi simţul ruşinii", *Opere complete*, vol. 20, Bucureşti, Editura Politică, 1963, p. 101 – n. tr.]
56. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 213.
57. Lénine et Gorki, *Lettres, souvenirs, documents*, *op. cit.*, p. 54, scrisoare din 11 aprilie 1910. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. 1905 – noiembrie 1910*, ed. cit., p. 264 – n. tr.]

14. Lovitura de la Praga

1. Aleksandr Soljeniţîn a dezvoltat pe larg acest punct de vedere în *La Roue rouge. Août 14*, Paris, Fayard, 1983, pp. 555-634.
2. J. Scherrer, „Les écoles de Capri et de Bologne…", art. cit.
3. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 17, pp. 308 şi 309. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 20, ed. cit., pp. 402-403 – n. tr.]
4. În legătură cu Inessa Armand, a se vedea cartea foarte bine documentată a lui Ralph Carter Elwood, *Inessa Armand. Revolutionary and Feminist*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 304 p.
5. În viziunea sa hiperfeministă, R.C. Elwood optează pentru o relaţie platonică.
6. A se vedea pe internet memoriul lui Alain Veysset, secretarul Asociaţiei Lenin din Longjumeau: „L'école de formation du parti bolchevique en 1911 à Longjumeau".
7. A se vedea Sylvain Boulouque, „Les jeunesses communistes: structures, organisation, implantation, 1920-1938", *Communisme*, nr. 76-77, 2003-2004, pp. 7-26; şi *L'Affaire de* L'Humanité, Paris, Larousse, 2010, 256 p.
8. A se vedea Philippe Robrieux, *Histoire intérieure du parti communiste*, Paris, Fayard, 1980, vol. 1, pp. 225-228.
9. *Lénine. Sa vie et son œuvre*, *op. cit.*, pp. 174 şi 175.
10. S. Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, *op. cit.*, p. 305. [Ed. rom.: *Tânărul Stalin*, ed. cit., p. 219 – n. tr.]
11. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 325. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 244 – n. tr.]
12. *Ibidem*, p. 310. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 233 – n. tr.]
13. Pentru acţiunea bolşevicilor la alegerile în a IV-a Dumă, a se vedea A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, Paris, Bureau d'éditions, 1932, 330 p., aici p. 9.
14. *Ibidem*, p. 10.
15. *Ibidem*, p. 26.

16. A se vedea Iréna Talaban, *Terreur communiste et résistance culturelle. Les arracheurs de masques*, Paris, PUF, 1999, 294 p.
17. A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, *op. cit.*, p. 75.
18. Pentru chestionarele biografice, a se vedea A. Kriegel, S. Courtois, *Eugen Fried. Le grand secret du PCF*, Paris, Fayard, 1997, pp. 204-215; şi S. Courtois, „Trois autobiographies", în *Le Bolchevisme à la française*, Paris, Fayard, 2010, pp. 319-345.
19. S. Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, *op. cit.*, p. 315. [Ed. rom.: *Tânărul Stalin*, ed. cit., pp. 229-230 – n. tr.]
20. *Ibidem*, pp. 202-212. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 213 – n. tr.]
21. Stalin, moştenitorii şi congenerii săi totalitarişti aveau să procedeze astfel, de la răpirea la Paris şi asasinarea generalilor „albi" Kutiepov, în ianuarie 1930, şi Miller, în septembrie 1937, până la iradierea cu poloniu a lui Aleksandr Litvinenko, defector din KGB, în noiembrie 2006, la Londra; să nu-i uităm pe fratele vitreg al dictatorului nord-coreean Kim Jong-un, ucis în Malaysia în februarie 2017 cu ajutorul unui produs neurotoxic, şi nici pe oponenţii ayatollahului Khomeyni, Shapour Bakhtiar, ultimul prim-ministru al şahului Iranului, asasinat în august 1991 la Paris pe când se afla sub protecţia permanentă a poliţiei franceze, şi adjunctul său, Abdorrahman Boroumand, ucis în condiţii asemănătoare.
22. A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, *op. cit.*, pp. 58 şi 59.
23. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, p. 534.
24. A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, *op. cit.*, p. 138.
25. *Ibidem*, p. 148.
26. *Ibidem*, p. 163.
27. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 243 şi 244.
28. *Ibidem*, p. 284.
29. *Ibidem*, pp. 243 şi 244.
30. *Ibidem*, p. 244.
31. Pentru afacerea Malinovski, a se vedea A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, *op. cit.*, pp. 202-212.
32. Lénine, „Les liquidateurs et la biographie de Malinovski", *Raboci*, nr. 2, 22 mai, semnat „Pravdist", în *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, pp. 316 şi 318. [Ed. rom.: Lenin, „Lichidatorii şi biografia lui Malinovski", *Opere complete*, vol. 25, Bucureşti, Editura Politică, 1964, p. 169 – n. tr.]
33. Lénine, „Les procédés des intellectuels bourgeois in leur lutte contre les ouvriers", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, pp. 482-515. [Ed. rom.: Lenin, „Metodele de luptă folosite de intelectualii burghezi împotriva muncitorilor", *Opere complete*, vol. 25, ed. cit., p. 346 – n. tr.]
34. *Ibidem*, p. 504. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 368 – n. tr.]
35. *Ibidem*, p. 484. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 347-348 – n. tr.]
36. *Ibidem*, p. 487. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 351 – n. tr.]
37. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 369 – n. tr.]
38. A se vedea capitolul XVII.
39. A se vedea lucrarea lui René Dazy *Fusillez ces chiens enragés. Le génocide des trotskistes*, Paris, Olivier Orban, 1981, 366 p.
40. A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, *op. cit.*, p. 213.
41. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, p. 543.
42. Lénine, „Du droit des nations à disposer d'elles-mêmes", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, pp. 414-481. [Ed. rom.: Lenin, „Despre dreptul naţiunilor la autodeterminare", *Opere complete*, vol. 25, ed. cit., pp. 277-345 – n. tr.]

43. *Ibidem*, p. 437. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 299-300 – n. tr.]
44. *Ibidem*, p. 452. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 315 şi 316 – n. tr.]
45. *Ibidem*, p. 429, subliniere în original. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 292 – n. tr.]
46. Staline, *Le Marxisme et la question nationale*, Paris, Editions sociales, 1953, 404 p.
47. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, p. 632.
48. Lénine, „Rapport du Comité central du Parti ouvrier social-démocrate de Russie et instructions à la délégation du Comité central à la conférence de Bruxelles”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 20, pp. 525-571. [Ed. rom.: Lenin, „Raportul C.C. al P.M.S.D.R. şi instrucţiunile pentru delegaţia C.C. la Conferinţa de la Bruxelles”, *Opere complete*, vol. 25, ed. cit., pp. 391-439 – n. tr.]
49. *Ibidem*, p. 550. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 419 – n. tr.]
50. *Ibidem*, p. 551. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 419-420 – n. tr.]
51. *Ibidem*, p. 553. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 422 – n. tr.]
52. *Ibidem*, p. 567. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 436 – n. tr.]
53. *Ibidem*, p. 564. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 433 – n. tr.]
54. *Ibidem*, p. 570. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 439 – n. tr.]
55. Christopher Clark, *Les Somnambules. Eté 1914: comment l'Europe a marché vers la guerre*, Paris, Flammarion, 2013, 668 p.

15. „Divina surpriză”

1. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, pp. 9-13. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 26, Bucureşti, Editura Politică, 1964, pp. 1-7 – n. tr.]
2. Lénine, „La guerre européenne et le socialisme international”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 14. [Ed. rom.: Lenin, „Războiul european şi socialismul internaţional”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 8 – n. tr.]
3. *Ibidem*, p. 17. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 11 – n. tr.]
4. Annie Kriegel, *Aux origines du communisme français, 1914-1920. Contribution à l'histoire du mouvement ouvrier français*, Paris, La Haye, Mouton, 1964, 2 vol., aici vol. 1, p. 32.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*, p. 33.
8. *Ibidem*.
9. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 477; a se vedea şi vol. 13, pp. 92-94. [Ed. rom.: Lenin, „Congresul socialist internaţional de la Stuttgart”, *Opere complete*, vol. 16, ed. cit., p. 89 – n. tr.]
10. A se vedea Annie Kriegel, „Jaurès, le Parti socialiste et la CGT à la fin de juillet 1914”, *Bulletin de la Société d'études jaurésiennes*, nr. 7, octombrie-decembrie 1914, pp. 2-11.
11. A se vedea „Impérialisme”, în G. Labica, G. Bensussan (coord.), *Dictionnaire critique du marxisme*, *op. cit.*, pp. 445-450.
12. Georges Haupt, *Le Congrès manqué. L'Internationale à la veille de la Première Guerre mondiale*, Paris, Maspero, 1965, 300 p.
13. J.-J. Becker, *Comment meurent les civilisations*, Paris, Vendémiaire, 2013, p. 36.
14. A. Kriegel, „Jaurès, le Parti socialiste et la CGT à la fin de juillet 1914”, art. cit.
15. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 331. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. Noiembrie 1910 – iulie 1914*, Bucureşti, Editura Politică, 1968, p. 172 – n. tr.]

16. Lénine, „Chauvinisme mort et socialisme vivant”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 94. [Ed. rom.: Lenin, „Şovinism mort şi socialism viu”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 101 – n. tr.]
17. Lénine, „La guerre et la social-démocratie russe”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 21. [Ed. rom.: Lenin, „Războiul şi social-democraţia din Rusia”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 15 – n. tr.]
18. Lénine, „La situation et les tâches de l’Internationale socialiste”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21. [Ed. rom.: Lenin, „Situaţia din Internaţionala socialistă şi sarcinile ei”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 38 – n. tr.]
19. Lénine, „La guerre et la social-démocratie russe”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 26. [Ed. rom.: Lenin, „Războiul şi social-democraţia din Rusia”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 20 – n. tr.]
20. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 105. [Ed. rom.: Lenin, „Şi acum?”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., pp. 112-113 – n. tr.]
21. Lénine, „La situation et les tâches de l’Internationale socialiste”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, pp. 33 şi 34. [Ed. rom.: Lenin, „Situaţia din Internaţionala socialistă şi sarcinile ei”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., pp. 39 şi 40 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 34. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 40 – n. tr.]
23. Lénine, „Que faire maintenant ? (des tâches des partis ouvriers à l’égard de l’opportunisme et du social-chauvinisme)”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 110. [Ed. rom.: Lenin, „Şi acum?”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit. – n. tr.]
24. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 89. [Ed. rom.: Lenin, „Un glas din Germania despre război”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 94 – n. tr.]
25. Lénine, „Les vingt et une conditions d’adhésion à l’Internationale communiste”, în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux, *Cent manifestes…*, *op. cit.*, pp. 550-554. [Trad. rom.: Lenin, „Teze pentru Congresul al II-lea al Internaţionalei Comuniste”, *Opere complete*, vol. 41, ed. cit., p. 210 – n. tr.]
26. Lénine, „La fierté nationale des Grands-Russes”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 98. [Ed. rom.: Lenin, „Mândria naţională a velicoruşilor”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., pp. 106-107 – n. tr.]
27. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 27. [Ed. rom.: Lenin, „Războiul şi social-democraţia din Rusia”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 21 – n. tr.]
28. A se vedea A. Senile, *Marx, les Juifs…*, *op. cit.*
29. A se vedea Fabienne Bock, „Vie politique en France et rapport entre le pouvoir politique et le pouvoir miliaire”; Renaud Meltz, „Les socialistes minoritaires français et les premières fissures de l’Union sacrée”; Marie-Claude Esposito, „Le financement de la guerre, l’exemple anglais”, în Jean-Paul Bled, Jean-Pierre Deschodt (coord.), *De Tannenberg à Verdun, La guerre totale*, Paris, ICES/Éditions SPM, 2017, 364 p.
30. Lénine, „Chauvinisme mort et socialisme vivant”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 21, p. 94. [Ed. rom.: Lenin, „Şovinism mort şi socialism viu”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 101 – n. tr.]
31. A se vedea Jean-Pierre Deschodt, „Barrés et le nationalisme français”, în J.-P. Bled, J.-P. Deschodt (coord.), *De Tannenberg à Verdun…*, *op. cit.*, p. 12.
32. George L. Mosse, *De la Grande Guerre au totalitarisme. La brutalisation des sociétés européennes*, Paris, Hachette Littératures, 1999 (Oxford University Press, 1990), 294 p.
33. Stefan Zweig, *Le Wagon plombé*, Paris, Payot, 2017, p. 47.
34. *Ibidem*, p. 50.
35. Însemnările lui Lenin despre Clausewitz au fost publicate în rusă încă din 1930, însă nu au fost incluse nici în ediţia rusă, nici în cea franceză a *Operelor* lui Lenin (Paris/Moscova, Editions sociales/Progress). Au apărut în două ediţii franceze, în 1934 şi 1945, de mult epuizate. Aici folosim reeditarea lui T. Derbent, *Clausewitz et la guerre populaire*, Bruxelles, Éditions Aden,

2004, pp. 127-167. Deşi foarte filoleninistă şi de orientare maoistă, această ediţie oferă multe informaţii utile.

36. Lénine, „La faillite de la IIe Internationale”, *Œuvres*, vol. 21, pp. 222 şi 223. [Ed. rom.: Lenin, „Falimentul Internaţionalei a II-a”, *Opere complete*, vol. 26, ed. cit., p. 224 – n. tr.]
37. În lucrarea sa din 1935 *Războiul total* (*La Guerre totale*, Paris, Flammarion, 1937), Ludendorff scrie chiar: „Trebuie să abandonăm toate teoriile lui Clausewitz. Războiul şi politica sunt utile pentru supravieţuirea poporului, dar războiul este cea mai înaltă expresie a voinţei de a trăi a rasei”. Era exact opusul gândirii lui Clausewitz, care definea războiul ca pe un simplu instrument al politicii.
38. Redăm aici însemnările lui Lenin publicate în volumul lui T. Derbent, dar folosim cea mai recentă şi mai precisă traducere a lui Clausewitz – cea a lui Laurent Maruwiec în Carl von Clausewitz, *De la guerre*, prezentare de Gérard Chaliand, Paris, Perrin, col. „Tempus”, 2006, p. 58. [Ed. rom.: *Despre război*, trad. P. Năvodaru, Bucureşti, Editura militară, 1982, p. 68 – n. tr.]
39. *Ibidem*, cap. VIb din cartea a VIII-a.
40. *Ibidem*, p. 40. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 55 – n. tr.]
41. *Ibidem*, p. 38. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 54 – n. tr.]
42. Pentru această chestiune, a se vedea Stéphane Courtois, „Guerre et totalitarisme”, în S. Courtois, *Communisme et totalitarisme*, Paris, Perrin, col. „Tempus”, 2009, pp. 49-62 [ed. rom.: „Război şi totalitarism”, în *Comunism şi totalitarism*, ed. cit., pp. 30-36 – n. tr.]; şi, în acelaşi volum, „Lénine et l’invention du totalitarisme”, pp. 63-96. [Ed. rom.: „Lenin şi inventarea totalitarismului”, în *ibidem*, pp. 37-53 – n. tr.]
43. C. von Clausewitz, *De la guerre*, *op. cit.*, p. 395. [Ed. rom.: *Despre război*, ed. cit., p. 611 – n. tr.]
44. *Ibidem*, p. 397. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 613 – n. tr.]
45. *Ibidem*, p. 51. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 68 – n. tr.]
46. *Ibidem*, p. 45. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 59 – n. tr.]
47. *Ibidem*, p. 42. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 57 – n. tr.]
48. *Ibidem*, p. 59. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 69 – n. tr.]
49. A se vedea S. Courtois, „Lénine et l’invention du totalitarisme”, art. cit., pp. 63-96. [Ed. rom.: „Lenin şi inventarea totalitarismului”, art. cit. – n. tr.]
50. C. von Clausewitz, *De la guerre*, *op. cit.*, cap. V din cartea a VIII-a, pp. 389-391. [Ed. rom.: *Despre război*, ed. cit., pp. 607-608 – n .tr.]
51. În legătură cu aceste două conferinţe, a se vedea documentele publicate în *Le Comité pour la reprise des relations internationales*, Paris, EDHIS, col. „Le Mouvement ouvrier français contre la guerre, 1914-1918”, 1985, 326 p.
52. A.E. Badaev, *Les Bolcheviks au parlement tsariste*, *op. cit.*
53. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 387. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 289 – n. tr.]
54. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 259.
55. J.-J. Marie, *Lénine*, *op. cit.*, p. 162. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. August 1914 – octombrie 1917*, vol. 49, Bucureşti, Editura Politică, 1968, pp. 329-330 – n. tr.]
56. Lénine, „L’Impérialisme, stade suprême du capitalisme”, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 22, pp. 201-326. [Ed. rom.: Lenin, „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului”, *Opere complete*, vol. 27, Bucureşti, Editura Politică, 1964, pp. 307-432 – n. tr.]
57. Pentru un studiu mai aprofundat, a se vedea Stéphane Courtois, „La guerre et la pensée de Lénine”, în S. Courtois (coord.), *Quant tombe la nuit. Origines et émergence des régimes totalitaires en Europe, 1900-1934*, Lausanne, L’Âge d’homme, 2001, pp. 79-98.

58. Lénine, „L'Impérialisme, stade suprême…", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 22, p. 298. [Ed. rom.: Lenin, „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului", *Opere complete*, vol. 27, ed. cit., p. 403 – n. tr.]
59. *Ibidem*, p. 292. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 398 – n. tr.]
60. *Ibidem*, p. 316. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 417 – n. tr.]
61. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 275.
62. Lénine, „L'Impérialisme, stade suprême…", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 22, p. 325. [Ed. rom.: Lenin, „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului", *Opere complete*, vol. 27, ed. cit., pp. 429-430 – n. tr.]
63. *Ibidem*, p. 326. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 431 – n. tr.]
64. *Ibidem*, p. 327. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 432 – n. tr.]
65. Lénine, „À propos de la brochure de Junius", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 22, p. 340. [Ed. rom.: Lenin, „Broşura lui Junius", *Opere complete*, vol. 30, Bucureşti, Editura Politică, 1964, pp. 12-13 – n. tr.]
66. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 23, p. 25. [Ed. rom.: Lenin, „Răspuns lui P. Kievski (I. Peatakov)", *Opere complete*, vol. 30, ed. cit., pp. 74-75 – n. tr.]
67. Lénine, „Une caricature de marxisme", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 23, p. 64. [Ed. rom.: Lenin, „Despre o caricatură de marxism", *Opere complete*, vol. 30, ed. cit., p. 114 – n. tr.]
68. R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, p. 262.
69. Lénine, „Rapport sur la révolution de 1905", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 23, p. 276. [Ed. rom.: Lenin, „Conferinţa despre revoluţia din 1905", *Opere complete*, vol. 30, ed. cit., p. 327 – n. tr.]
70. *Ibidem*, p. 277. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 328 – n. tr.]

16. *Blitzkrieg* politic

1. A se vedea Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique*, Paris, PUF, 1990, 548 p.
2. Georges Sokoloff, *La Puissance pauvre. Une histoire de la Russie de 1815 à nos jours*, Paris, Fayard, 1993, 940 p., aici p. 250.
3. J.-J. Marie, *Lénine*, *op. cit.*, p. 151.
4. Alexandre Jevakhoff, *La Guerre civile russe, 1917-1922*, Paris, Perrin, 2017, 686 p., aici pp. 60-62.
5. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, pp. 401 şi 402. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 301 – n. tr.]
6. Jules Martov, *Le Bolchevisme mondial*, Paris, Société d'éditions Nouveau Prométhée, 1934, 176 p.
7. Boris Pasternak, *Le Docteur Jivago*, Paris, Gallimard, col. „La Pléiade", 1900, p. 878. [Ed. rom.: *Doctor Jivago*, trad. de Emil Iordache, Iaşi, Polirom, 2013, p. 193 – n. tr.]
8. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 328. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 314 – n. tr.]
9. *Ibidem*, p. 321. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 309 – n. tr.]
10. A. Jevakhoff, *La Guerre civile russe…*, *op. cit.*, p. 49.
11. Patrice Gueniffey, *La Politique de la terreur. Essai sur la violence révolutionnaire, 1789-1794*, Paris, Gallimard, col. „Tel", 2000, 376 p.
12. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 430. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 320 – n. tr.]
13. *Ibidem*, p. 345. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 328 – n. tr.]
14. Pierre Chasle, *La Vie de Lénine*, Paris, Plon, 1929, pp. 110-112.
15. Jean-Christophe Buisson, *1917. L'année qui a changé le monde*, Paris, Perrin, p. 95.

16. A. Jevakhoff, *La Guerre civile russe…*, *op. cit.*, p. 117.
17. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Paris, Robert Laffont, 1995, 464 p., aici p. 15.
18. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 24, p. 32. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 31, ed. cit., p. 99 – n. tr.]
19. Claude Anet, *La Révolution russe. Chroniques 1917-1920*, Paris, Phébus, 2007, 864 p., p. 146.
20. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 24, p. 40. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisori cu privire la tactică”, *Opere complete*, vol. 31, Bucureşti, Editura Politică, 1964, p. 141 – n. tr.]
21. *Ibidem*, p. 14. [Ed. rom.: Lenin, „Despre sarcinile proletariatului în actuala revoluţie”, *Opere complete*, vol. 31, ed. cit., p. 118 – n. tr.]
22. P. Chasle, *La Vie de Lénine*, *op. cit.*, p. 130.
23. Pentru revoluţia din februarie, a se vedea analiza pertinentă a lui Ettore Cinella, „Révolution russe, révolution bolchevique”, în S. Courtois (coord.), *1917. La révolution bolchevique*, Paris, Vendémiaire, „Communisme 2017”, 2017.
24. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 24, p. 35. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisori cu privire la tactică”, *Opere complete*, vol. 31, ed. cit., p. 136 – n. tr.]
25. *Ibidem*, pp. 22-23. [Ed. rom.: Lenin, „Schiţă de articol sau cuvântare în apărarea tezelor din aprilie”, *Opere complete*, vol. 31, ed. cit., pp. 125-126 – n. tr.]
26. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 23, p. 29. [Ed. rom.: Lenin, „Despre dualitatea puterii”, *Opere complete*, vol. 31, ed. cit., p. 147 – n. tr.]
27. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 24, pp. 30 şi 31. [Ed. rom.: Lenin, „Despre dualitatea puterii”, *Opere complete*, vol. 31, ed. cit., p. 149 – n. tr.]
28. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 390. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 365 – n. tr.]
29. *Ibidem*, p. 494. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
30. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, pp. 174 şi 175.
31. Maxime Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, Lausanne, L’Âge d’homme, 1975, pp. 37 şi 38.
32. *Ibidem*, pp. 36 şi 37.
33. René Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, *op. cit.*, cap. I.
34. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 25, p. 21. [Ed. rom.: Lenin, „Cuvântare cu privire la atitudinea faţă de guvernul provizoriu, 4 (17) iunie”, *Opere complete*, vol. 32, ed. cit., p. 290 – n. tr.]
35. *Ibidem*, p. 14. [Ed. rom.: Lenin, „Primul congres general al sovietelor de deputaţi”, *Opere complete*, vol. 32, Bucureşti, Editura Politică, 1964, p. 284 – n. tr.]
36. *Ibidem*, p. 190. [Ed. rom.: Lenin, „Situaţia politică”, *Opere complete*, vol. 34, Bucureşti, Editura Politică, 1965, p. 2 – n. tr.]

17. Asaltul

1. Boris Kritchevski, *Vers la catastrophe russe. Lettres de Petrograd au journal* L’Humanité, *octobre 1917-février 1918*, Paris, Félix Alcan, 1919, 272 p. În legătură cu B. Kricevski şi scrisorile sale către *L’Humanité*, a se vedea Jean-Louis Panne, „Boris Kritchevski. Le bolchevisme, «choses vues»”, în S. Courtois (coord.), *1917. La révolution bolchevique*, *op. cit.*
2. Scrisoare din 5 octombrie 1917.
3. Alexandre Kerenski, „L’affaire Kornilov. Réponse nécessaire”, *Mercure de France*, 16 mai 1919.
4. Povestea apare, de exemplu, în Nicolas Werth, *Les Révolutions russes* (Paris, PUF, col. „Que-sais-je?”, 2017, 128 p.), de altfel o sinteză excelentă a anului 1917. Pe de altă parte, Alexandre

Jevakhoff nu ţine seama de versiunea mitologică (*La Guerre civile russe, 1917-1922*, *op. cit.*, pp. 165-178).

5. Boris Savinkov, „L'affaire Korniloff", *Mercure de France*, nr. 499, 1 aprilie 1919, pp. 385-407.
6. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 341 (raportul lui Kornilov).
7. B. Savinkov, „L'affaire Korniloff", art. cit., pp. 402 şi 403.
8. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 455. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 419 – n. tr.]
9. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 70 şi 71.
10. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 25, pp. 413-531. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete. Statul şi revoluţia*, vol. 33, ed. cit. – n. tr.]
11. *Ibidem*, pp. 334 şi 335. [Ed. rom.: Lenin, „Despre compromisuri", *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., pp. 144 şi 145 – n. tr.]
12. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 25, pp. 407-412. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., pp. 221-226 – n. tr.]
13. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 409.
14. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, p. 29.
15. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 10. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., p. 252 – n. tr.]
16. *Ibidem*, p. 12. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 253 şi 254 – n. tr.]
17. Lénine, „Deux tactiques de la social-démocratie", 14 februarie 1905, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 9, p. 149. [Ed. rom.: Lenin, „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică", *Opere complete*, vol. 11, ed. cit., pp. 33-34 – n. tr.]
18. *Ibidem*, vol. 25, pp. 371 şi 373. [Ed. rom.: Lenin, „Şedinţa C.E.C. din Rusia 1 (14) decembrie 1917", *Opere complete*, vol. 35, Bucureşti, Editura Politică, 1965, pp. 141 şi 142-143 – n. tr.]
19. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 80 şi 81.
20. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 20-35. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., pp. 227-241 – n. tr.]
21. *Ibidem*, p. 26. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 233 – n. tr.]
22. *Ibidem*, p. 31. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 237-238 – n. tr.]
23. *Ibidem*, pp. 63-67. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare adresată lui I.T. Smilga, preşedinte al comitetului regional al armatei, flotei şi muncitorilor din Finlanda", *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., pp. 278-283 – n. tr.]
24. *Ibidem*, p. 138. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către Comitetul Central, Comitetul din Moscova, Comitetul din Petrograd şi membrii bolşevici ai Sovietelor din Petersburg şi Moscova", *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., p. 356 – n. tr.]
25. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, pp. 472-473. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 434 – n. tr.]
26. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 81-134. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., pp. 303-355 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 104. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 326 – n. tr.]
28. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, p. 63.
29. M. Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, *op. cit.*, p. 91.
30. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 221. [Ed. rom.: Lenin, „Scrisoare către membrii Partidului Bolşevic", *Opere complete*, vol. 34, ed. cit., p. 439 – n. tr.]
31. H. Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, *op. cit.*, p. 618. [Ed. rom.: *Originile totalitarismului*, Bucureşti, Humanitas, 2014, p. 389 – n. tr.]

32. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 242. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 1 – n. tr.]

18. Dictatura „proletariatului”

1. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 253 şi 254. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 11 – n. tr.]
2. *Ibidem*, p. 259. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 17 – n. tr.]
3. *Ibidem*, pp. 266-269. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 24-26 – n. tr.]
4. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 442.
5. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, p. 129.
6. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 194.
7. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, p. 131.
8. *Ibidem*.
9. M. Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, *op. cit.*, p. 231.
10. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, pp. 451 şi 452.
11. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 279. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 38 – n. tr.]
12. *Ibidem*, p. 307. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 66 – n. tr.]
13. *Ibidem*, pp. 286 şi 287. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 45 – n. tr.]
14. *Ibidem*, pp. 296-298. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 56 – n. tr.]
15. *Ibidem*, pp. 294 şi 295. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 54 – n. tr.]
16. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 499. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., pp. 462-463 – n. tr.]
17. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 519.
18. M. Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, *op. cit.*, p. 93.
19. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 511. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 466 – n. tr.]
20. *Ibidem*, p. 621. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 490 – n. tr.]
21. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 315 şi 316. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 73 – n. tr.]
22. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, scrisoare din 21 decembrie.
23. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 495. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., pp. 452 şi 453 – n. tr.]
24. Citat de Nicolas Werth în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 62. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 55 – n. tr.]
25. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 356-362, aici p. 357. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 117-123, aici pp. 117-118 – n. tr.]
26. *Ibidem*, p. 377. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 147 – n. tr.]
27. *Ibidem*, p. 303. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 64 – n. tr.]
28. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 520.
29. A se vedea Henri Locard, *Pourquoi les Khmers rouges*, Paris, Vendémiaire, 2013, 350 p.
30. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 623. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 458 – n. tr.]
31. *Ibidem*, p. 627. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 460 – n. tr.]
32. M. Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, *op. cit.*, p. 99.
33. *Ibidem*, pp. 100 şi 101.

34. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 303. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 63 şi 64 – n. tr.]
35. *Ibidem*, pp. 322-325. [Ed. rom.: Lenin, „Convorbirea guvernului cu cartierul general prin fir direct, 9 (22) noiembrie 1917”, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 81-84 – n. tr.]
36. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, scrisoarea a 11-a, 30 noiembrie 1917, p. 159.
37. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 326 şi 327. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 86 – n. tr.]
38. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, pp. 490 şi 491.
39. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 330 şi 331. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 90 – n. tr.]
40. V. Dobrynine, *La Lutte contre le bolchevisme dans la Russie méridionale. Participation des Cosaques du Don à la lutte (mars 1917-mars 1920)*, traducere din rusă de A.G., Praga, tipografia Melantrich, 1920, p. 41.
41. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, pp. 503 şi 504.
42. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, p. 162.
43. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 506. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 462 – n. tr.]
44. S. Courtois, N. Werth *et alii*, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 64. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 56 – n. tr.]
45. *Ibidem*, p. 63. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 55 – n. tr.]

19. Asasinarea premeditată a democraţiei ruse

1. A se vedea articolul de sinteză al lui Sabine Dullin, „Assemblée constituante. Tous aux urnes!”, *L’Histoire*, nr. 432, februarie 2017, pp. 74-79.
2. L. Trotski, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 117 şi 118.
3. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 339. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 99 – n. tr.]
4. *Ibidem*, pp. 317-321. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 75 – n. tr.]
5. M. Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, *op. cit.*, p. 230.
6. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 351 şi 352. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 112 – n. tr.]
7. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, scrisoarea a 12-a, 12 decembrie, p. 183.
8. M. Gorki, *Pensées intempestives, 1917-1918*, *op. cit*., p. 119.
9. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 373. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 142-143 – n. tr.]
10. *Ibidem*, p. 377. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 147 – n. tr.]
11. Îi mulţumesc lui Jean-Marie Argelès, care mi-a confirmat că citatul este exact.
12. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 547.
13. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 509. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., pp. 464-465 – n. tr.]
14. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 367. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed.cit., p. 131 – n. tr.]
15. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, scrisoarea a 13-a, 21 decembrie 1917, p. 213.
16. Isaac Steinberg, *Souvenirs d’un commissaire du peuple, 1917-1918*, Paris, NRF, 1929, p. 52.
17. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, p. 193.

18. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 372. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 141 şi 142 – n. tr.]
19. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 511. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 465 – n. tr.]
20. S. Dullin, „Assemblée constituante…”, art. cit.
21. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 544.
22. *Ibidem*, pp. 550 şi 551.
23. N. Werth, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 67. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 59 – n. tr.]
24. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 559.
25. Pentru acest pasaj, urmăm capitolul lui Nicolas Werth, „Le «bras armé de la dictature du prolétariat»”, în S. Courtois, N. Werth *et alii*, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, pp. 61-67. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., pp. 54-69, citat la p. 57 – n. tr.]
26. *Ibidem*, p. 66. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 163 – n. tr.]
27. *Ibidem*. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 58 – n. tr.]
28. *Ibidem*.
29. I. Steinberg, *Souvenirs d'un commissaire du peuple…*, *op. cit.*, p. 89.
30. *Ibidem*, p. 89.
31. *Ibidem*, p. 35.
32. Pentru crearea Armatei Roşii, a se vedea R. Reese, „Les bolcheviks et la création de l'Armée rouge”, în S. Courtois (coord.), *1917. La Révolution bolchevique*, *op. cit.*
33. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 349. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 108 – n. tr.]
34. *Ibidem*. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 219 – n. tr.]
35. *Ibidem*, pp. 382-384. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 154 – n. tr.]
36. V. Dobrynine, *La Lutte contre le bolchevisme…*, *op. cit.*, p. 41.
37. *Ibidem*, p. 44.
38. *Ibidem*, p. 45.
39. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, p. 360. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., p. 121 – n. tr.]
40. *Ibidem*, pp. 379-381. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 150 – n. tr.]
41. Pentru chestiunea războiului, păcii şi relaţiilor internaţionale, a se vedea Stéphane Courtois, „Le système communiste international et la lutte pour la paix, 1917-1939”, *Relations internationales*, nr. 53,1988, pp. 5-22.
42. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 602.
43. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 397-401. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 170-175 – n. tr.]
44. *Ibidem*, p. 420. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 202 – n. tr.]
45. *Ibidem*, pp. 429 şi 430. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 210 – n. tr.]
46. *Ibidem*, pp. 433 şi 434. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 214 – n. tr.]
47. *Ibidem*, p. 433. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 213-214 – n. tr.]
48. Citat de N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 71. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 62 – n. tr.]
49. Stéphane Courtois, „Le génocide de classe: définition, description, comparaison”, *Les Cahiers de la Shoah*, nr. 6, Paris, Les Belles Lettres, 2002, pp. 89-122.
50. Citat de Ernst Nolte, *La Guerre civile européenne, 1917-1945*, Paris, Éditions des Syrtes, 2000, p. 90.

51. I. Steinberg, *Souvenirs d'un commissaire du peuple…*, *op. cit.*, p. 20.
52. Lénine, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 26, pp. 445-447. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. cit., pp. 231-233 – n. tr.]
53. *Ibidem*, p. 450. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 236 – n. tr.]
54. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, pp. 612 şi 613.
55. *Ibidem*, p. 620.
56. O. Figes, *La Révolution russe*, *op. cit.*, p. 514. [Ed. rom.: *Revoluţia rusă*, ed. cit., p. 469 – n. tr.]
57. I. Steinberg, *Souvenirs d'un commissaire du peuple…*, *op. cit.*, p. 72.
58. B. Kritchevski, *Vers la catastrophe russe…*, *op. cit.*, scrisoarea a 15-a, 20 ianuarie 1918, p. 235.
59. C. Anet, *La Révolution russe…*, *op. cit.*, p. 545.

20. Război civil, teroare şi comunism de război

1. În legătură cu aceşti simpatizanţi ai comunismului, a se vedea Thierry Wolton, *Une histoire mondiale du communisme*, vol. 3, *Les Complices*, Paris, Grasset, 2017, 1.184 p.
2. În acest capitol consacrat în mare parte terorii sub Lenin, urmez îndeaproape capitolele 2, 3 şi 4 ale lui Nicolas Werth din *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, pp. 61-124. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., pp. 54-104 – n. tr.]
3. Pentru războiul civil dintre roşii şi albi, poate fi citită lucrarea sovietică oficială *Histoire de la guerre civile en URSS*, Moscova, Editura în limbi străine, 1946, 2 volume. În paralel, a se vedea volumul lui Dominique Venner *Les Blancs et les Rouges. Histoire de la guerre civile russe, 1917-1921*, Paris, Éditions du Rocher, 2007. Pentru războiul civil în ansamblu, a se vedea excelenta lucrare a lui Alexandre Jevakhoff *La Guerre civile russe, 1917-1922*, Paris, Perrin, 2017, 686 p.
4. N. Werth, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 78. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 67 – n. tr.]
5. A se vedea Dominique Colas, *Les Constitutions de l'URSS et de la Russie (1905-1993)*, Paris, PUF, col. „Que sais-je?", 1997, 128 p.
6. N. Werth, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 81. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. Octombrie 1917 – iunie 1919*, vol. 50, Bucureşti, Editura Politică, 1968, p. 113 – n. tr.]
7. A se vedea *Les Socialistes-Révolutionnaires de gauche dans la Révolution russe. Une lutte méconnue*, reproducerea a două broşuri publicate de eserii de dreapta în 1918, Paris, Spartacus, 1983, 126 p.
8. A se vedea Arkadi Vaksberg, *Le Laboratoire des poisons. De Lénine à Poutine*, Paris, Buchet-Chastel, 2007, 250 p., aici p. 34.
9. Pentru relaţiile internaţionale dintre puterea bolşevică şi puterile străine, în special Germania, a se vedea remarcabilul articol al lui Françoise Thom „La guerre au monde entier: les débuts de la diplomatie soviétique", în S. Courtois (coord.), *1917, la Révolution bolchevique*, Paris, Vendémiaire, „Communisme 2017", 2017.
10. Pentru masacru, a se vedea volumul foarte bine informat al lui Nicolas Ross *La Mort du dernier tsar. La fin d'un mystère?*, Lausanne, L'Âge d'homme, 2001, 204 p.
11. Citat de N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 83. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete. Scrisori. Octombrie 1917 – iunie 1919*, ed. cit., pp. 152-153 – n. tr.]
12. *Ibidem*. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 71 – n. tr.]
13. *Ibidem*, p. 85. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 72 – n. tr.]
14. A. Vaksberg, *Le Laboratoire des poisons…*, *op. cit.*, p. 21.

15. În legătură cu circumstanţele, a se vedea A. Jevakhoff, *La Guerre civile russe, 1917-1922*, *op. cit.*, pp. 357-360; Robert Service, în *Lénine*, nici măcar nu o menţionează pe Fania Kaplan şi nu dă niciun indiciu cu privire la autorii atentatului. Să fie oare ceva de ascuns?
16. N. Werth, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 86. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 73 – n. tr.]
17. *Ibidem*, p. 87. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 74 – n. tr.]
18. Citat de N. Werth, „Histoire d'un «pré-rapport secret»", *Communisme*, nr. 67-68, 2001, pp. 9-40.
19. N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 121. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 101 – n. tr.]
20. *Ibidem* [ed. rom.: *ibidem* – n. tr.].
21. În legătură cu aceste pogromuri, a se vedea Lidia Miliakova (coord.) şi Nicolas Werth, *Le Livre des pogroms: antichambre d'un génocide, Ukraine, Russie, Biélorussie, 1917-1922*, Paris, Calmann-Lévy/Mémorial de la Shoah, 2010, 714 p.; şi Isaac Babel, *Journal de 1920*, Paris, Balland, 2016; Thomas Chopard, *Le Martyre de Kiev. 1919. L'Ukraine en révolution entre terreur soviétique, nationalisme et antisémitisme*, Paris, Vendémiaire, 2015, 286 p.
22. Pentru Mahno şi mişcarea acestuia, a se vedea Alexandre Skirda, *Nestor Makhno. Le Cosaque libertaire. La guerre civile en Ukraine*, Paris, Les Éditions de Paris/Max Chaleil, 2005, 498 p.
23. Pentru genocidul de clasă, a se vedea S. Courtois, „Le génocide de classe: définition, description, comparaison", *op. cit.*
24. A se vedea Werner Müller, „La révolution d'Octobre et la gauche allemande", în S. Courtois (coord.), *1917. La révolution bolchevique*, Paris, Vendémiaire, 2017.
25. A se vedea Catherine Horel, „La république des Conseils en Hongrie", în S. Courtois (coord.), *1917. La révolution bolchevique*, *op. cit.*
26. A se vedea Eric Vial, „Note sur l'Italie et les révolutions de 1917", în S. Courtois (coord.), *1917. La révolution bolchevique*, *op. cit.*
27. Pentru textul condiţiilor, a se vedea S. Courtois, „La révolution bolchevique et l'invention du totalitarisme", în S. Courtois, J.-P. Deschodt, Y. Dilas-Rocherieux (coord.), *Démocratie et révolution…*, *op. cit.*, pp. 550-555.
28. Pentru războiul sovieto-polonez, a se vedea Céline Gervais (coord.), *La Guerre polono-soviétique de 1919-1920*, Lausanne, L'Âge d'homme, 1975, 150 p.
29. Cuvântare la congresul al VIII-lea al sovietelor din 1919 şi la conferinţa organizaţiei guberniale Moscova a Partidului Comunist din Rusia din 21 noiembrie 1920. [Ed. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 42, ed. cit., p. 31 – n. tr.]
30. Pentru această chestiune, a se vedea remarcabila lucrare a lui Anthony Heywood *Modernising Lenin's Russia. Economy Reconstruction, Foreign Trade and the Railways*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 328 p.
31. N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 106 [ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 89 – n. tr.]
32. *Ibidem*, p. 104. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 87-88 – n. tr.]
33. Friedrich Engels, „Le rétablissement de l'ordre, le Reichstag et les Chambres prussiennes", publicat în *New York Daily Tribune* din 24 aprilie 1852, în *La Révolution démocratique bourgeoise en Allemagne*, Paris, Éditions sociales, 1951, pp. 275 şi 276. [Ed. rom.: Friedrich Engels, „Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania", Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 8, Bucureşti, Editura Politică, 1960, p. 85 – n. tr.]
34. N. Werth, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 115. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 96 – n. tr.]

35. *Ibidem*, p. 118. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 98-99 – n. tr.]
36. *Ibidem*, p. 119. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 99 – n. tr.]
37. A se vedea Tomasz Kizny, *Goulag*, Paris, Acropole-Éditions Balland, 2003, p. 214.
38. Alexandre Berkman, *Le Mythe bolchevik. Journal 1920-1922*, Paris, Klincksieck, 2017, 284 p. Se poate omite lectura prefeţei, ai cărei autori direcţionează mărturia spre opţiunile lor ideologice actuale.
39. *Ibidem*, pp. 80 şi 81.
40. *Ibidem*, p. 75.

21. O, furie! O, disperare!

1. Pentru revendicările de la Kronstadt, a se vedea *La Commune de Cronstadt*, Paris, Bélibaste, 1969, 110 p. Pentru insurecţia de la Kronstadt, a se vedea Alexandre Skirda, *Kronstadt 1921: prolétariat contre dictature communiste*, Paris, Éditions de Paris, 2012, 376 p.
2. Pentru începuturile lui Stalin ca secretar şi rolul acestuia, a se vedea Oleg Khlevniuk, *Le Cercle du Kremlin. Staline et le Bureau politique dans les années 1930: les jeux du pouvoir*, Paris, Seuil, col. „Archives du communisme", 332 p.; şi Pavel Chinski, „La logique de réorganisation de l'appareil du Comité central bolchevique en 1924-1925", în S. Courtois (coord.), *Les Logiques totalitaires en Europe*, Paris, Editions du Rocher, col. „Démocratie ou totalitarisme", 2006, pp. 403-424.
3. N. Werth, *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 139. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 115 – n. tr.]
4. *Ibidem*, p. 136. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 113 – n. tr.]
5. *Ibidem*, p. 137. [Ed. rom.: *ibidem* – n. tr.]
6. A se vedea articolul fundamental al lui Serge Adamets, „À l'origine de la diversité des mesures de la famine soviétique: la statistique des prix, des récoltes et de la consommation", *Cahiers du monde russe*, nr. 4, octombrie-decembrie 1997, pp. 559-586.
7. Pentru *Holodomor*, a se vedea Françoise Thom, „La «dékoulakisation» et la famine", în S. Courtois (coord.), *Quand tombe la nuit. Origines et émergence des régimes totalitaires en Europe, 1900-1934*, Lausanne, L'Âge d'homme, 2001, pp. 193-215; şi *1933, l'année noire. Témoignages sur la famine en Ukraine*, prezentare de Georges Sokoloff, Paris, Albin Michel, 2000, 490 p.
8. Pentru foametea din timpul Marelui Salt Înainte, a se vedea Yang Jisheng, *Stèles. La Grande Famine en Chine, 1958-1961*, Paris, Seuil, 2012, 660 p.
9. N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 141. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 117 – n. tr.]
10. *Ibidem*, p. 144. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 53, ed. cit., p. 162 – n. tr.].
11. A. Heywood, *Modernising Lenin's Russia …*, *op. cit.*, p. 158.
12. N. Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, *op. cit.*, p. 217. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 53, ed. cit., p. 124 – n. tr.]
13. Pentru boala lui Lenin, a se vedea R. Service, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 471-488.
14. Richard Pipes, *The Unknown Lenin. From the Secret Archives*, New Haven, Londra, Yale University Press, 1998, 216 p., aici p. 140. În mod curios, această lucrare fundamentală nu a fost tradusă în franceză.
15. *Ibidem*, p. 147.

16. *Ibidem*, p. 142.
17. *Ibidem*, p. 143, subliniere în original.
18. N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 145. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 120 – n. tr.]
19. A. Heywood, *Modernising Lenin's Russia…*, *op. cit.*
20. R. Pipes, *The Unknown Lenin…*, *op. cit.*, p. 150.
21. Acest document a fost publicat în 1970 la Paris în *Vestnik russkogo studencheskogo khristiankogo dvizheniia* („L'Action chrétienne des étudiants russes", nr. 98), apoi a fost publicat în franceză în revista *Plamia*, la Meudon, în 1979 (nr. 52), reluat în mare parte de Pierre Pascal în *Mon état d'âme. Mon journal de Russie, 1922-1926* (L'Âge d'homme, 1982, vol. III, pp. 45-48) şi confirmat în cele din urmă de publicarea în *Izvestia TsK* din aprilie 1990.
22. Citez aici traducerea lui N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, pp. 146 şi 147. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., pp. 120-121 – n. tr.]
23. *Ibidem*, p. 146. [Ed. rom.: *ibidem*, pp. 120-121 – n. tr.]
24. R Pipes, *The Unknown Lenin…*, *op. cit.*, p. 158.
25. *Ibidem*, p. 164.
26. A se vedea Arkadi Vaksberg, *Le Laboratoire des poisons. De Lénine à Poutine*, Paris, Buchet-Chastel, 2007, p. 34.
27. Pentru procesul socialist-revoluţionarilor, a se vedea Jacques Baynac (în colab.), „Les douze condamnés à mort", în *La Terreur sous Lénine*, Paris, Le Sagittaire/Le Livre de Poche, 1975, pp. 189-264.
28. Citat de N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 149. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 45, ed. cit., p. 203 – n. tr.]
29. *Ibidem*. [Trad. rom.: Lenin, *Opere complete*, vol. 45, ed. cit., p. 204 – n. tr.]
30. *Ibidem*. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 123 – n. tr.]
31. R. Pipes, *The Unknown Lenin…*, *op. cit.*, p. 168.
32. N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 151. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 124 – n. tr.]
33. *Ibidem*, p. 153. [Ed. rom.: *ibidem*, p. 125 – n. tr.] Pentru chestiunea expulzării intelectualilor în ansamblu, a se vedea Lesley Chamberlain, *The Philosophy Steamer. Lenin and the Exile of the Intelligentsia*, Londra, Atlantic Books, 2006, 414 p., aici p. 90; şi articolul fundamental al lui Michel Heller „Premier avertissement: un coup de fouet. L'histoire de l'expulsion des personnalités culturelles hors de l'Union soviétique en 1922", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1979, pp. 131-172.
34. L. Chamberlain, *The Philosophy Steamer…*, *op. cit.*, p. 92.
35. R. Pipes, *The Unknown Lenin…*, *op. cit.*, p. 174.
36. Citat de N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 152. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 125 – n. tr.]
37. L. Chamberlain, *The Philosophy Steamer…*, *op. cit.*, p. 125.
38. Citat de N. Werth, în *Le Livre noir du communisme…*, *op. cit.*, p. 151. [Ed. rom.: *Cartea neagră a comunismului*, ed. cit., p. 124 – n. tr.]
39. Urmez aici relatarea lui Robert Service, cea mai completă.
40. Urmez aici îndeaproape analizele caracteristicilor psihologice ale marilor conducători revoluţionari făcute de psihiatrul şi istoricul Jean Artarit, cu competenţa sa de clinician, pe care acesta le-a prezentat la Phnom Penh pe 15 februarie 2017, într-o conferinţă intitulată „De Robespierre à Pol Pot" (cu mulţumirile mele lui Henri Locard, care mi-a transmis textul).

41. *Persécuté persécuteur*, Paris, Stock, 1998, prefaţă şi note de Olivier Barbarant. Léon Blum şi Louis-Oscar Frossard fuseseră doi dintre protagonişti congresului de creare a partidului comunist al Secţiunii Franceze a Internaţionalei Comuniste de la Tours, la sfârşitul lui decembrie 1920; în 1931 amândoi se îndepărtaseră foarte mult de comunism. Joseph Paul-Boncour a fost deputat al Secţiunii Franceze a Internaţionalei Muncitoreşti până în 1931 şi principalul avocat al familiei Jaurès în procesul lui Raoul Villain. Jean Garchery, membru fondator al Partidului Comunist Francez şi membru al Comitetului Central, a fost exclus în 1929.

22. Eterna reîntoarcere

1. Lénine, „Ce que sont les «amis du peuple»", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. 1, p. 175. [ed. rom: Lenin, „Ce sunt «prietenii poporului»?", *Opere complete*, vol. 1, ed. cit., p. 156 – n. tr.]
2. Monika Spivak, *Posliednaia diagnostika jenialnosti* (*Ultimul diagnostic al geniului*), Moscova, 2001.
3. Nicolas Bokov, *La Tête de Lénine*, prefaţă de Alexandre Zinoviev, traducere din rusă, Paris, Robert Laffont, 1982 [1972], 138 p.
4. O. Khlevniuk, *Le Cercle du Kremlin…*, *op. cit.*, pp. 52 şi 53.
5. Sophie Jeannelle, „Le PCF et le soixante-dixième anniversaire de Staline. Témoignage de Jean Chaintron", *Communisme*, nr. 3, 1983, pp. 103-116.
6. Léonid Brejnev, *Lénine. L'œuvre de Lénine vit et triomphe*, Paris, Albin Michel, col. „Le Mémorial des siècles. Les hommes", 1974, 678 p., aici pp. 11 şi 12. Îi mulţumesc lui Rémy Kauffer pentru că mi-a oferit această raritate bibliografică.
7. F. Furet, *Le Passé d'une illusion…*, *op. cit.*, cap. 3, „Le charme universel d'octobre", pp. 79-120.
8. Alexandre Soljénitsyne, *Lettre ouverte aux dirigeants de l'Union soviétique*, Paris, Seuil, 1974, 140 p.
9. J.-L. Panné, *Boris Kritchevski…*, *op. cit.*
10. Titlul mărturiei cutremurătoare a lui Pin Yathai, singurul supravieţuitor dintr-o familie de vreo 40 de persoane: *L'Utopie meurtrière. Un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Paris, Robert Laffont, 1979.
11. Citat de B. Bruneteau, *Le Totalitarisme. Origines d'un concept…*, *op. cit.*, p. 157.

Index*

Abrikosov, Vladimir 335
Abrouzov 278
Adler, Victor 213
Ahmatova, Anna 335-336
Akselrod, Pavel 48, 90, 105, 107, 114-115, 146-147, 155-156, 158, 162-163
Alexandru al III-lea 46, 51, 83, 88, 93, 169
Alexandru al II-lea 27-30, 35, 41, 45-46, 49-50, 75, 81, 90
Alexeiev, Mihail 251, 265-266, 276
Alfonso al XIII-lea 44
Amendola, Giovanni 16, 321
Andreev, Andrei 343
Anet, Claude 19, 254, 259, 265, 268, 274, 277-278, 281, 288, 291, 299, 302
Antonov-Ovseienko, Vladimir 266, 274
Apollinaire, Guillaume 21, 207
Aragon, Louis 7, 182, 340
Arendt, Hannah 16-18, 138, 271
Armand, Alexandre 216
Armand, Inessa 52, 71, 96, 216-218, 224-225, 230, 242, 253
Armand, Vladimir 216
Aron, Raymond 16, 18
Artarit, Jean 95
Avenarius, Richard 204
Azef, Evno Fişilevitch 169, 207, 226, 275
Babeuf, François-Noël (zis Gracchus) 33, 39, 137
Badaev, A.E. 221-222, 224
Bakunin, Mihail 26-27, 32-33, 40-41, 49, 67, 71-74, 94, 125, 128, 135, 178, 190, 201
Baley, Virko 10
Barrère, Bertrand 192
Bauman, Nikolai 190
Bazarov (Lev Rudnev, zis) 204-205
Bebel, August 74, 120, 136, 174
Beecher-Stowe, Harriet 37
Beethoven, Ludwig van 217
Beletski, Stepan Petrovici 222-223

Beliakov, Aleksandr 80
Belinski, Vissarion 27, 32
Belostotski, L.S. 219
Berdiaev, Nikolai 205, 208, 335
Berkman, Aleksandr 320-321
Berman, Antoine 204
Bernanos, Georges 183
Bernstein, Eduard 104-107, 113, 127, 129, 133, 137, 143, 210
Berzin, Ian 241
Besançon, Alain 18, 58, 63
Bismarck, Otto von 104
Blanc, Louis 32
Blank, Aleksandr 25
Blank, Maria Aleksandrovna 25
Blanqui, Auguste 49, 160, 172, 182, 242, 250
Block, Aleksandr 336
Blomqvist, Artur 266
Blum, Léon 106, 340
Blumkine, Iakov 310
Boborîkin, Piotr 30
Bogdanov, Aleksandr 97, 164, 167, 174-175, 176, 198, 200-201, 203-206, 211-213, 215, 254, 340
Bogolepov, Aleksandr 335
Bogolepov, Nikolai 122
Bogrov, Dmitri 215
Bokov, Nikolai 342
Bologne, Jean-Claude 65
Bonci-Bruevici, Vladimir 164, 167, 293
Braun, Adolf 120
Brecht, Berthold 290
Brejnev, Leonid 344-345
Breslav, Boris 217
Brodski, Lazar 157
Brutskus, Boris 335
Bubnov, Andrei 219
Buckle, Henri Thomas 56
Budionîi, Semion 319
Buharin, Nikolai 241, 299, 319, 328, 336-337, 341, 344
Bukovski, Vladimir161
Bulgakov, Serghei 84, 97, 107, 113, 209, 335
Bulgakov, Valentin 335
Bulganin, Nikolai 312, 319
Buonarroti, Philippe 39
Burţev, Vladimir 236, 275
Campanella, Tommaso 74
Carmet, Jean 211
Carrier, Jean-Baptiste 152, 192, 312

Castro, Fidel 134, 282
Cehov, Anton 80
Ceidze, Nikolai 221, 225, 251, 254
Cendrars, Biaise 207
Cenkeli, Akaki 221
Cernîşevski, Nikolai 29-31, 34, 42-43, 45, 48, 54-67, 73-74, 78, 80, 96, 168, 216-217, 236, 243, 267
Cernomazov, Miron 223
Cernov, Viktor 172, 213-214, 260, 292, 301
César (sculptor) 14
Cetvergova 67
Char, René 119
Chasle, Pierre 255
Churchill, Winston 14, 17, 326
Cicero 36
Clausewitz, Carl von 175, 184, 233, 238-240, 244, 310
Clemenceau, Georges 284
Cluseret, Gustave 178
Considérant, Victor 58, 60
Cyrulnik, Boris 54-55
Dan, Fedor 164, 226-227, 292
Danton, Georges 120
Darwin, Charles 56, 86-88
Daudet, Léon 237
Davîdova, Lidia 95
Davidson 218
Déat, Marcel 340
Denikine, Anton 297, 313
Derbişev 278
Desniţki, V. 198
Desproges, Pierre 35
Deutsch, Lev 48
Dîbenko, Pavel 266, 274
Dobroliubov, Nikolai 50, 167
Dombrowski, Jarosław 34
Dostoievski, Fiodor 27, 41, 43, 57, 94, 207, 319
Dubrovinski (zis Inokenti) 206
Duhonin, Nikolai 283-285
Dumas, Alexandre 30
Durkheim, Emile 137
Durnovo, Piotr 248
Dzerjinski, Feliks 94, 199, 241, 269, 280, 293-295, 312-313, 317, 327, 333-334, 341, 343
Ecaterina a II-a 26
Eichhorn, Hermann von 310
Eidelman, Boris 103
Eikmans, Fiodor 320
Eisenstein, Serghei 273

Ejov, Nikolai 319
Elizarov, Marc 79
Engels, Friedrich 11, 42, 49, 56, 74, 77, 81, 84,86, 90-91, 98, 104-106, 113, 125, 128, 157, 170, 177, 183-184, 189, 194, 197-198, 205, 318
Essen, Maria 164
Fabergé, Pierre-Karl 330
Fadeev, Aleksandr 227
Fejtö, François 18
Feodorov 278
Ferrero, Guglielmo 346
Feuerbach, Ludwig 33, 58
Figes, Orlando 20, 43, 56, 75, 78, 89, 96, 123, 133, 157, 172, 182, 194, 197, 204, 208, 269, 278-279, 282, 303
Filonenko, Maximilien 265
Finn-Enoutaevski 218
Flaubert, Gustave 30
Foch, Ferdinand 211
Fotieva, Lidia 328, 336
Fouquier-Tinville, Antoine 293
Fourier, Charles 43, 74
Frank, Semion 335
Franz Ferdinand (arhiduce) 15
Franz Joseph (împărat) 234
Frêche, Georges 14
Freud, Sigmund 117, 242
Frossard, Louis Oscar 340
Funès, Louis de 211
Furet, François 13, 17, 345
Ganeţki, Iakov (Jacob Fürstenberg, zis) 224, 252, 285
Gapon, Gheorghi 169, 171, 174
Garaudy, Roger 18
Garchery, Jean 340
Garibaldi, Giuseppe 178
Gaulle, Charles de 14, 315
Gentile, Emilio 19-20
Girard, René 148, 260
Gogol, Nikolai 27, 37
Goldenberg, Joseph 254
Goloşcekin, Philippe 219
Goncearov, Ivan 24, 167
Gorbacevskaia (Domnişoara) 302
Gorbaciov, Mihail 302, 345
Gorbunov 283
Goremikin, Ivan 225
Gorki, Maxim 74, 171-172, 182, 200, 204-206, 211-214, 234, 250, 259, 270, 278-279, 282, 312, 327-328, 332, 335, 338, 342

Goul, Roman 259
Grineviţki, Ignati 45
Gucikov, Aleksandr 251-252
Gueniffey, Patrice 250
Gumiliov, Nikolai 336
Gusarov, Fiodor 164
Gussev, Serghei 164
Gvosdev 275
Haxthausen, August von 27
Hayes, Carlton J.H. 17
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 31, 65
Heller, Michel 19-20, 45
Helvétius (Claude-Adrien Schweitzer, zis) 105, 129
Herd, Nina 95
Hermet, Guy 20
Herzen, Aleksandr 26-28, 30-33, 40, 42, 81
Hilferding, Rudolf 242
Himmler, Heinrich 207
Hitler, Adolf 17, 157, 165, 173, 186, 237, 240, 346
Ho Şi Min (Nguyen Sinh Cung, zis) 344
Hobson, John Atkinson 242
Hoffmann, Max 299
Holbach, Paul d' 105
Homer 36
Houphouët-Boigny, Félix 211
Hruşciov, Nikita 12, 14-16, 145, 319, 344
Hugo, Victor 30, 191, 198
Iabukova, Apolonia 95
Iagoda, Genrih 295, 332
Ianukovici, Viktor 10
Iaseneva 74, 79
Ignatiev 201
Ioan Paul al II-lea 13
Ioffe, Adolf 266, 299
Işutin, Nikolai 34-35
Iudenici, Nikolai 313
Iureniev 266, 278
Ivan al IV-lea (zis cel Groaznic) 23, 26-27, 32
Ivanov, Ivan 40
Jakobson, Roman 335
Jaurès, Jean 12, 74, 129, 137, 213, 233
Jeliabov, Andrei 45, 73, 136
Jevakhoff, Alexandre 253
Jitomirski, Iakov 201, 206
Jordania, Noe 193
Jospin, Lionel 16

Jukov, Gheorghi 89
Julliard, Jacques 18
Kadare, Ismail 17
Kaganovici, Lazar 343
Kalaşnikov (preceptor) 35
Kaledine, Alexei 276, 284, 291, 297-298
Kalegaiev (comisar al poporului) 295
Kalinin, Mihail 199, 219, 241, 320, 323, 343
Kalmansohn 106
Kalmîkova, Aleksandra 95
Kamenev (Lev Rosenfeld, zis) 201, 212-213, 217-218, 220, 224, 241, 253, 255, 268-271, 275, 278-279, 319, 320, 324, 327-328, 336-337, 340-342
Kamo (Simon Archaki Ter-Petrossian, zis) 199, 201
Kanacinikov, Semyon 96, 121
Kant, Emmanuel 105
Kaplan, Fanny (Feiga Haimovna Roîtblat, zisă) 302
Karacian (general) 276
Karahan, Lev 266
Karakozov, Dmitri 35, 39
Karamzin, Nicolas 24
Kautsky, Karl 17, 97-98, 104-107, 111-112, 120, 126, 158, 213, 229-230, 242-243
Kerenski, Aleksandr 52, 172, 220-221, 248, 251-252, 260-261, 263-269, 271, 273, 275, 284
Kerenski, Fiodor 52, 172
Khomeini, ayatollah 21
Kibacici, Nikolai 45
Kirov, Serghei 241, 317, 319, 342-343
Kitrov, Bogdan Mateevici 22
Kizevetter, Aleksandr 335
Knipovici, Lidia 95
Kocher, Theodor 224
Koestler, Artur 17
Kokovţev, Vladimir Nikolaevici 194
Kollontai, Aleksandra 213, 215, 241, 252
Koltceak, Aleksandr 265, 313
Kolţov 155
Konopleva, Lidia 312
Kornilov, Lavr 259, 263-267, 269, 275, 287, 291, 297, 307
Krasin, Hermann 84
Krasin, Leonid 164, 176, 198, 200, 203, 205-206, 211, 330-331, 341
Kremer, Arkadi 91, 103
Kricevski, Boris 107, 114, 130, 137, 264, 268, 270, 279, 283, 285, 291-292, 303, 346
Kriegel, Annie 7, 18, 104, 232
Krijanovski, Gleb 149, 156-158, 164
Krîlenko, Nikolai 274, 283-285, 297
Krîmov, Aleksandr 266
Kropotkin, Pierre 56, 236

Krupskaia, Nadejda Konstantinovna 13-14, 52, 62, 67, 71, 73, 75, 94-97, 105-107, 111, 114, 117-118, 120-121, 144-146, 155, 158, 164, 174, 176, 193, 204, 206, 211-213, 215-219, 222, 224-225, 241, 252-253, 338, 340
Kuibîşev, Valentin 241, 324
Kun, Bêla 304
Kurski, Dmitri 332
Kuskova, Ekaterina 107
Kuzmin-Karavaev, Dmitri 335
Lacan, Jacques 117
Lafargue, Laura 216
Lafargue, Paul 89, 216-217
Larin, Iuri 278
Laşevici, Mihail 221
Lassalle, Ferdinand 74, 86, 129, 149
Laţis, Martin 295, 312
Lavrov, Piotr 73-74, 256
Lefort, Claude 18
Lemkin, Rafael 17
Lengnik, Friedrich 149, 164
Lepeşinski, Olga 164
Lepeşinski, Panteleimon 164
Leroux, Pierre 17, 32
Leroy-Beaulieu, Anatole 26
Liadov (D. Mandelstam, zis) 163-164
Liebknecht, Karl 314
Liebknecht, Wilhelm 74, 90
Lincoln, Abraham 45
Litvinov, Maxim (Meir Henoch Mojszewicz Wallach-Finkelstein, zis) 164, 176, 201
Lobov, Aleksandr 222
Lobova, Valentina 222
Loghinov 302
Lomonosov, Iuri 316
Lomov (Gheorghi Ippolitovici Oppokov, zis) 299
Loyola, Ignace de 72
Lozovski, Aleksandr (Solomon Abramovici Dridzo, zis) 241, 278
Ludendorff, Erich 238, 252
Ludovic al XVI-lea 46, 292, 311
Lukomski, A.S. (general) 264
Lunacearski, Anatoli 164, 167, 176, 203-205, 212-213, 218, 266, 274, 341
Luxemburg, Rosa 105, 163, 213, 228-230, 233, 242, 314
Lvov, Gheorghi (prinţ) 80, 93, 248, 255
Lvov, Vladimir 265
MacDonald, Ramsay 213
Mach, Ernst 204, 213
Machiavelli, Nicolas 72-73
Mahno, Nestor 305, 314, 320

Maiakovski, Vladimir 342
Maistre, Joseph de 39-40
Makarov, Aleksandr 223
Malinovski, Roman 219, 221-229, 270
Malthus, Thomas 62
Mannerheim, Carl 297
Mao, Zedong 11, 15, 49, 134, 157, 240, 282, 288, 326, 336, 344, 346
Marat, Jean-Paul 32
Marie-Antoinette 46
Martinov, Aleksandr 125, 130, 133-134, 137, 178-179
Martov (Iulii Ossipovici Ţederbaum, zis) 91, 94-95, 114, 120, 141, 144-145, 147-150, 153, 155, 159-166, 172, 175, 190, 213, 226-227, 250, 339-340
Marx, Karl 11, *passim*
Mauss, Marcel 17
Mazanova, Katia 217
Mehring, Franz 213
Menjinski, Viaceslav 281, 295
Mérimée, Prosper 30
Meslier (preot) 74
Messing, Stanislav 295
Mezenţev, Nikolai 44
Michel, Louise 118
Michelet, Jules 28
Mihail (mare duce) 252
Mihailov, Mihail 29
Mihailov, Timofei 45
Mihailovski, Nikolai 74
Mikoian, Anastase 343
Miliukov, Pavel 190, 248, 251, 259
Miliutin, Vladimir 274, 278
Mill, Stuart 62
Millerand, Alexandre 106, 129
Mirbach, Wilhelm von 310
Molotov (Viaceslav Scriabin, zis) 220, 241, 319, 324, 326, 328, 341, 343-344
More, Thomas 64, 74, 111
Moroz (Grigori Morozov, zis) 295
Morozov, Sava 200
Mosse, George 184, 237
Muranov 221
Muraviev, Mihail 281
Mussolini, Benito 16, 165, 173, 237, 240, 314
Napoleon I 188
Napoleon al III-lea 40
Natanson, Mark 289-290
Neceaev, Serghei 39-42, 44, 46, 54, 57, 66-75, 89, 94, 109, 113, 122, 124, 130, 132, 134-135, 162, 168, 190, 201-202, 207, 230, 278, 280, 282, 319, 321

Nemec, Antonin 218
Nicolae I 25-28, 32
Nicolae al II-lea 83, 88, 93, 104, 169, 172, 177, 279, 189, 199, 234, 247, 252, 288, 303
Nikolaion (Danielson Nikolai, zis) 99
Niqueux, Michel 127
Noghin, Victor 203, 215, 274, 278
Noskov, V.A. 149, 156, 163-164
Noviţki 328
Olminski, Mihail 165
Ordjonikidze, Gregori 217, 219, 223, 241, 318-319, 343
Orwell, George 16-17, 277, 307, 345
Osorghin, Mihail 335
Owen, Robert 65
Papaïoannou, Kostas 18
Parvus, Aleksandr (Israel Lazarevici Helfand, zis) 97, 193, 252
Pasternak, Boris 250
Paul-Boncour, Joseph 340
Perovskaia, Sofia 45
Peters, Iacov 295
Petraşevski, Mihail 43
Petrovski 221-222, 312
Petru I (zis cel Mare) 23, 26-27, 32
Piatakov, Gheorghi 299, 319, 337
Piłsudski, Jozef 314-315
Pimentel, Osvaldo Macedo 13
Pipes, Richard 20
Pisarev, Dmitri 31, 136
Platon 137
Platten, Fritz 253
Plehanov, Gheorghi 43, *passim*
Plehve, Viaceslav 169, 207, 278
Plenel, Edwy 14
Pobiedonoşţev, Constantin 46
Poincaré, Raymond 228
Pokrovski, Mihail 213
Pol Pot (Saloth Sar, zis) 34, 120, 134, 240, 336, 344
Postnikov, V.E. 83
Potresov, Aleksandr 114-116, 118, 120, 144-147, 155, 165-166, 340
Pottier, Eugène 256
Prévert, Jacques 21, 251
Proudhon, Pierre-Joseph 26, 32, 74, 125, 128-129
Pugaciov, Emelian 26, 40, 68, 71, 189
Putin, Vladimir 11
Radcenko, Stepan 103
Radek, Karl (Karol Sobelsohn, zis) 241, 253, 285, 320
Rappoport, Charles 218

Rasputin, Grigori 165, 248
Razin, Stenka 24, 68, 71
Reed, John 11
Restif de la Bretonne, Nicolas Edmée 17
Riazanov, David (David Borisovici Goldendach, zis) 146, 218, 278
Ricardo, David 56, 62
Rîkov, Aleksei 176, 198-199, 203, 215, 274, 278, 344
Rîsakov, Nikolai 45
Robespierre, Maximilien 32, 40, 95, 117, 119-120, 129, 134, 150-153, 158, 186, 221, 290
Rodin, Auguste 37
Rodzianko, Mihail 223, 225
Rojkov, N.A. 336-337
Rolland, Romain 253
Romanov, Gheorghi 219
Romm, Mihail 12
Roosevelt, Franklin D. 17
Rousseau, Jean-Jacques 40, 81, 129, 137
Rovio, Gustav 266
Rozmirovici, Elena 224
Rudnev, Lev, vezi Bazarov
Rudzutak, Ian 341
Saint-Just, Louis Antoine de 117, 129, 221, 293
Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy de 74
Samoilov, Arkadi 221, 224
Sand, Georges 30
Sardou, Michel 13
Sartre, Jean-Paul 17, 227, 346
Savinkov, Boris 54, 169, 206-208, 263, 265, 284
Savonarola, Girolamo 72
Schmidt, Caterina 201
Schmidt, Elisabeta 201, 206, 229
Schmidt, Nikolai Pavlovici 200, 213, 229
Schreider, Grigori 286, 291
Schwartz, Semen 217
Selivanov, Dmitri 335
Semaşko, Nikolai 216, 218
Semprun, Jorge 41
Serghei (marele duce) 173
Service, Robert 20, 89, 96, 214
Shakespeare, William 118
Skaia, Eduard 319
Skobelev, Matvei 221, 251, 254
Smilga, Ivan 269
Smith, Adam 62, 99
Sokolnikov 266, 328
Soljeniţîn, Aleksandr 20, 345

Soloviev, Aleksandr 45
Sombart, Werner 187
Sorokin, Pitirim 335
Souvarine (Boris Lifchitz, zis) 19, 330
Spandarian, Souren 219, 228
Spinoza, Baruch 106
Spiridonova, Maria 159, 316
Stalin (Iosef Djugaşvili, zis) 10, *passim*
Stasova, Elena 219
Steinberg, Isaac 291, 295, 301, 303
Steklov, Iuri (Ovşii Moiesevici Nahamkes, zis) 218
Stolîpin, Piotr 199-200, 202-204, 215, 278
Struve, Piotr 84-85, 89, 95, 97, 103, 106, 113-115, 122-123, 144, 170, 177, 208
Sverdlov, Iakov 219, 222, 223, 228, 241, 269, 285, 303
Sviatopolsk-Mirski, Piotr 169, 171
Szamuely, Tibor 33, 39, 160
Şagov, N. 221-222
Şaumian, Stepan 219, 223
Şciusev, Aleksei 341
Şelgunov, Nikolai 29
Şliapnikov, Aleksandr 241-242, 249, 274, 278
Şotman, Aleksandr 224
Şulghin, Vasili 223
Taratuta, Viktor 201, 206
Teodorovici, Ivan 278
Thorez, Maurice 12, 15, 85
Titus Livius 36
Tkacev, Piotr 42, 48-49, 56, 73-74, 81
Tolstoi, Lev 80, 335
Tomski, Mihail 199, 341
Trilisser, Mihail 295
Troianovski, Aleksandr 224
Troţki (Lev Davidovici Bronstein, zis) 24, *passim*
Trubeţkoi, E.N. 191
Trubeţkoi, Nikoloi 335
Tucidide 36
Tugan-Baranovski, Mihail 84-85, 95, 97, 113-114, 157
Tuhacevski, Mihail 315, 323, 325
Turgheniev, Ivan 30, 37, 45, 53
Turreau, Louis Marie 192
Twain, Mark 99
Ţereteli, Irakli 203, 254, 260, 292, 301
Ulianov, Aleksandr 25, 47-54, 61, 65-66, 79, 109, 117, 124, 156, 191, 208, 311
Ulianov, Dmitri 37, 94-95, 145, 148, 164
Ulianov, Ilia Nikolaevici 24-25, 29, 36, 46-47, 61, 75
Ulianova, Anna 25, 37, 47-48, 52, 75, 94, 146, 210, 241

Ulianova, Maria Aleksandrovna 25, 29, 35-37, 51, 58, 65, 74, 79, 94
Ulianova, Maria Ilinicina 37, 79, 94, 164, 193, 206, 211, 242, 332
Ulianova, Olga 36-37, 52, 79
Umberto I 44
Unşliht, Iosif 295, 327, 334
Uriţki, Moisei 266, 269, 289, 302
Uspenski, Gleb 74
Vaillant, Edouard 74
Valentinov Nicolas (Nikolai Volski, zis) 20, 56, 63, 70, 150, 157-159, 165-167, 204-205, 340
Vandervelde, Emile 213
Venturi, Franco 71
Vinogradov, Pavel 188
Vladimir I 23
Vladimirov 176
Volkogonov, Dmitri 20
Volodarski (Moisei Markovici Goldstein, zis) 310
Volski Stanislas (Jan Machajski, zis) 218
Vorobiev, Vladimir 341
Voronţov, V. 99
Voroşilov, Kliment 199, 241, 319, 343
Vorovski, Vatslav 165, 176
Vranghel, Piotr 314
Waldeck-Rousseau, Pierre 106
Webb, Beatrice 97
Webb, Sidney 97
Weil, Simone 183
Weitling,Wilhelm 125, 129
Werth, Nicolas 16, 19, 318
Weygand, Maxime 315
Wilhelm al II-lea 44, 104, 233, 247
Winstanley, Gerrard 74
Witte, Serghei 45, 83, 171, 188-189
Wolton, Thierry 20
Yuşkevici, Adolf 204
Zaicinevski, Piotr 31-32, 74, 274
Zalkind 292
Zasulici, Vera 39, 44, 48, 73, 90, 107, 114-115, 118, 120, 144, 146-147, 155, 178
Zavoiko 265
Zbarski, Boris 341
Zemliacika (Rosa Zalkind, zisă) 164, 176
Zenkovski, B. (Vasili Zenkovski, zis) 210
Zetkin, Clara 120, 210
Zinoviev, Grigori (Ovseï-Gerchen Aronovici Radomilski-Apfelbaum, zis) 165, 199, 201, 203, 206, 212-213, 217-220, 222, 224, 241, 253, 269, 271, 278, 301, 317, 319, 324, 328, 336-337, 340-342
Zola, Emile 30, 56
Zubatov, Serghei 169

Zweig, Stefan 238

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

Mulţumiri

Ţin să le mulţumesc prietenilor mei Jean-Louis, Rémi, Yolène, Thierry, Sylvain, Olivia şi Jean-Pierre, care m-au susţinut în acest proiect ambiţios şi care m-au ajutat cu lămuririle lor şi în efortul de documentare.

Şi cum le-aş putea mulţumi lui Benoît Yvert, editorul care a ştiut să mă încurajeze într-un moment dificil, şi redactorului care a dedicat manuscrisului meu o muncă de titan şi o meticulozitate remarcabilă, rămânând totodată complet fidel autorului său?

Cuvântul traducătorului

Colaborarea mea cu Editura Polirom a început în 2008, odată cu publicarea traducerii din franceză a *Dicţionarului comunismului*, al cărei lector am fost, şi li se datorează lui Stéphane Courtois – coordonatorul lucrării – şi lui Marius Oprea – iniţiatorul acestei traduceri.

Comunicarea mea cu Stéphane Courtois începuse din 1997, la aproximativ o lună de la apariţia *Cărţii negre a comunismului*, care provocase un adevărat cutremur în rândul clasei politice, în media franceză şi nu numai. În decembrie 1997, la primăria arondismentului 16 din Paris, istoricul Stéphane Courtois şi un coleg din colectivul autorilor prezentau *Cartea neagră* într-o sală plină până la refuz, sală în care mă aflam şi eu, strângând la piept aceeaşi *Carte*, cadou aniversar de la fiica mea. Ultima întrebare la această întâlnire am pus-o eu: „De ce despre ţara mea, România, sunt atât de puţine informaţii?”. Câteva zile mai târziu, acasă la Stéphane Courtois, discutam despre multe, dar mai ales despre România. În vara anului 1998, traducerea *Cărţii negre* a apărut şi la noi.

Începând din 1998, Stéphane Courtois a venit de mai multe ori la Sighet, nu doar ca rector al Şcolii de Vară, ci şi ca invitat de onoare la diferite evenimente organizate de Fundaţia Academia Civică şi Memorial. Eu i-am fost interpret până în 2016, când am predat ştafeta unui fost elev al Şcolii, considerând că aceasta e logica firească a lucrurilor. Dar colaborarea noastră a continuat prin traducerea unor cărţi al căror autor sau coordonator este Stéphane Courtois. Am lucrat la traducerea acestor cărţi cu o mare admiraţie pentru rigoarea şi bogăţia datelor prezentate, din convingerea că este nevoie de cât mai multă informaţie care să umple spaţiile goale ale istoriei perioadei comuniste, pe care, deşi au trăit-o, mulţi dintre noi nu o cunosc. Discutam fiecare capitol cu soţul meu, care, nespecialist, dar mare iubitor de lectură, valida inteligibilitatea textului tradus de mine, pas cu pas. Amândoi aveam certitudinea că facem o treabă bună; căutam să fiu cât mai fidelă originalului.

Deoarece Stéphane Courtois a fost mulţumit de *Dicţionarul comunismului* editat de Polirom în 2008 – să avem în vedere că volumele sale au apărut la mari edituri franceze –, în mod logic, am apelat tot la Polirom pentru următoarele traduceri. Astfel, în 2011 a apărut *Comunism şi totalitarism*, în 2017, *Discursul politic rus de la al Doilea Război Mondial la conflictul ruso-ucrainean*, iar acum, în 2019, apare *Lenin, inventatorul totalitarismului*.

Am găsit întotdeauna la echipa Polirom soluţia optimă de rezolvare a unor probleme, mici, dar care fără ajutorul şi consilierea ei m-ar fi blocat un timp. Această echipă a fost de fiecare dată pentru mine un exemplu de înţelegere, bun-simţ şi profesionalism. Corectitudinea şi felul exigent, plin de tact în care îţi este alături pe parcursul procesului editorial denotă responsabilitate, responsabilitate la care te face părtaş egal pe durata acestui magic drum al naşterii cărţii. Aşa cum am spus şi în scrisoarea de mulţumire adresată echipei Polirom, mi-a făcut plăcere să lucrez cu aceşti oameni deosebiţi.

Mă bucur că acest trio – Stéphane Courtois, autorul francez, eu, traducătorul în română, şi Polirom, editura care publică această traducere – funcţionează bine.

Ana Ciucan Ţuţuianu
17 februarie 2019